Viktoras Hugo

PARYŽIAUS KATEDRA

Iš prancūzų kalbos vertė
JULIJA MACEINIENĖ

VILNIUS VAGA 1983

Oeuvres complètes de Victor Hugo
NOTRE-DAME DE PARIS
Paris, Nelson, Editeurs

Antras leidimas

H $\frac{4703000000—372}{M852(08)—83}$ 204—84

Prieš keletą metų apžiūrinėdamas arba, tiksliau sakant, tyrinėdamas Paryžiaus katedrą, šios knygos autorius tamsiame vieno bokšto užkampyje aptiko sienoje ranka įrėžtą žodį:

'ΑΝΆΓΚΗ*

Tos graikiškos didžiosios raidės, pajuodusios nuo senumo ir gana giliai įrantytos į akmenį, tie kažkokie gotiškam raštui būdingi požymiai, glūdį jų formoje ir išdėstyme, tarsi sakyte sakė, kad jas čia įrašė viduramžių žmogaus ranka,— tos raidės, o ypač niauri bei lemtinga jų prasmė autorių smarkiai sukrėtė.

Jis save klausė, jis stengėsi įspėti, kokia gi kenčianti siela nenorėjo skirtis su šiuo pasauliu, nepalikusi senos bažnyčios kaktoje nusikaltimo ar nelaimės rando.

Vėliau sieną (nebepamenu kurią) nudažė ar nugramdė, ir užrašas dingo. Juk jau du šimtus metų taip elgiamasi su nuostabiomis viduramžių bažnyčiomis. Jos žalojamos iš visų pusių, iš vidaus ir iš lauko. Kunigas jas dažo, architektas jas gramdo, paskui ateina liaudis ir jas sugriauna.

Ir štai šiandien neliko nieko iš to slaptingojo žodžio, įrėžto tamsiame katedros bokšte, nei iš tos nežinomos lemties, kurią jis taip melancholiškai išreiškė; nieko, išskyrus menką atminimą, kurį jam aukoja šios knygos autorius.

Jau prieš kelis šimtmečius išnyko iš gyvųjų tarpo žmogus, parašęs ant sienos tą žodį; žodis savo ruožtu išnyko nuo bažnyčios sienos; gal ir pati bažnyčia kada nors išnyks nuo žemės paviršiaus.

Apie tą žodį ir parašyta ši knyga.

1831 metų vasaris

---

* Lemtis (*gr.*).

PIRMOJI KNYGA

I

DIDŽIOJI SALĖ

Šiandien sukanka trys šimtai keturiasdešimt aštuoneri metai, šeši mėnesiai ir devyniolika dienų nuo to ryto, kai paryžiečius išbudino varpai, kurie visais balsais gaudė tarp trijų sienų: Sitė, Universiteto ir Miesto.

Tačiau istorijai ta diena buvo tik paprasta 1482 metų sausio mėnesio 6-oji. Įvykis, nuo pat ryto išjudinęs varpus ir Paryžiaus miestiečius, nebuvo kažin koks ypatingas. Nei miestą puolė pikardiečiai ar burgundai, nei ėjo procesija su relikvijomis, nei kėlė maištą Laso vynuogyne studentai, nei laukta atvažiuojant *rūsčiojo mūsų valdovo karaliaus,* nei pagaliau buvo kariami vagys bei vagilės prie Paryžiaus Teisingumo rūmų. Negirdėta taip pat, kad būtų atvykę kokie svečios šalies išsipustę, pliumažais pasipuošę pasiuntiniai, tokie dažni penkioliktame amžiuje. Paskutinė tokia kavalkada — tai buvo flamandų pasiuntiniai, įgalioti tartis dėl sosto įpėdinio ir Flandrijos Margaritos[1] vedybų,— vos prieš porą dienų iškilmingai įvažiavo į Paryžių; kad ir didžiai nepatenkintas, kardinolas de Burbonas, norėdamas įtikti karaliui, turėjo pataikauti tai netašytai flamandų burmistrų govėdai ir savuose Burbonų rūmuose linksminti juos *labai puikia moralitė, satyra ir farsu,* o tuo tarpu lauke liūtis tvindė patiestus prie durų puikius jo kilimus.

Sausio 6-oji, pasak Žeano de Trua[2], taip „išjudinusi visą Paryžiaus liaudį",— tai dviguba, nuo neatmenamų laikų kartu švenčiama Trijų karalių ir juokdarių šventė.

Tą dieną Grevos aikštėje kuriamas linksmybės laužas, prie Brako koplyčios sodinamas gegužės medelis, o Teisingumo rūmuose vaidinama misterija. Apie tai iš vakaro visose kryžkelėse trimito garsais paskelbdavo pono prevò šaukliai, vilkį gražiais violetinio kamloto švarkais su dideliais baltais kryžiais ant krūtinių.

Taigi, užrakinę namus ir krautuves, miestiečiai ir miestietės nuo pat ryto iš visų pusių traukė į kurią nors tų trijų vietų. Kas

[1] Paaiškinimus žr. knygos pabaigoje.

prie linksmybės laužo, kas prie gegužės medelio, kas pasižiūrėti misterijos.

Reikia pasakyti, kad Paryžiaus žiopliams yra įgimta sveika nuovoka, nes diduma minios traukė prie linksmybės laužo, labai pravartaus šiuo metų laiku, arba į misteriją, kuri turėjo būti vaidinama dengtoje ir sandarioje didžiojoje Rūmų salėje; o vos tik išsprogusį gegužės medelį visi smalsuoliai, lyg susitarę, paliko vienišą virpėti sausio mėnesio ore Brako koplyčios kapinėse.

Ypač plūdo žmonės Teisingumo rūmų prieigomis — mat buvo žinoma, kad iš vakaro atvykę flamandų pasiuntiniai ketina žiūrėti misteriją ir dalyvauti juokdarių popiežiaus rinkimuose toje pat didžiojoje salėje.

Tą dieną nelengva buvo patekti į didžiąją salę, anais laikais garsėjusią kaip didžiausią pasaulyje dengtą patalpą. (Tiesa, Sovalis[3] dar nebuvo išmatavęs Montarži pilies didžiosios salės.) Smalsuoliams, žiūrintiems pro langus, žmonių sausakimša aikštė prieš Rūmus atrodė kaip jūra, į kurią lyg upių žiotys penkios ar šešios gatvės be paliovos nešė naujus galvų srautus. Vis didėdamos, tos žmonių bangos daužėsi į atsikišusius tai čia, tai ten namų kampus, tarsi į kyšulius netaisyklingame aikštės baseine. Aukšto gotikinio* Rūmų fasado centre didžiausiais laiptais be paliovos kilo ir leidosi žemyn dviguba žmonių srovė, kuri, suskilusi tarpinėje aikštelėje, plačiomis bangomis liejosi dviem šonais; žodžiu, didieji laiptai tarytum be perstojo plūdo į aikštę kaip krioklys į ežerą. Riksmai, kvatojimas, tūkstančių kojų trepsenimas kėlė didžiausią bildesį ir triukšmą. Tarpais tas bildesys ir triukšmas pasmarkėdavo, srovė, visą tą minią nešanti link didžiųjų laiptų, staiga stodavo piestu, sumišdavo, imdavo suktis verpetu. Tai įvykdavo dėl to, kad koks nors šaulys imdavo pliekti žmones arba prevotijos sargybinis raitas įpuldavo į minią atstatyti tvarkos,— nuostabi tradicija, kurią Paryžiaus prevotija perleido konetabliams, konetabliai — raitajai sargybai, raitoji sargyba — mūsiškei Paryžiaus žandarmerijai.

Prie durų, prie langų, prie palėpių langelių, ant stogų knibždete knibždėjo tūkstančiai geraširdžių, ramių ir garbingų mies-

---

* Žodis „gotikinis" ta prasme, kuria jis apskritai vartojamas, yra netikslus, bet ir nepakeičiamas. Taigi mes jį priimame ir taikome, kaip ir visi, norėdami apibūdinti antrosios viduramžių pusės architektūrą, kurios principas yra smailus skliautas, išsivystęs iš pusapvalio skliauto, nulėmusio tų pačių amžių pirmosios pusės architektūrą. (*Aut. past.*)

tiečių; jie žiūrėjo į Rūmus, žiūrėjo į minią, ir jiems daugiau nieko nereikėjo: daugeliui paryžiečių užtenka pasižiūrėti į žiūrovus, ir jiems labai įdomi net siena, už kurios kas nors vyksta.

Jei mums, 1830 metų žmonėms, būtų leista vaizduotėje įsimaišyti tarp tų penkiolikto šimtmečio paryžiečių ir, su jais stumdomiems, baksnojamiems, parverčiamiems, prasisprausti į tą milžinišką Rūmų salę, tokią ankštą 1482 metų sausio 6 dieną, tai reginys mūsų akims būtų tikrai įdomus ir žavingas, o aplinkui būtų tokie seni dalykai, jog jie mums atrodytų visai nauji.

Jei skaitytojas sutinka, pabandysime nors mintimis atkurti įspūdį, kurį jis būtų patyręs, jei būtų su mumis peržengęs didžiosios salės slenkstį ir atsidūręs minioje, vilkinčioje striukėmis, storos drobės liemenėmis ir berankoviais.

Visų pirma mums imtų spengti ausyse ir apraibtų akys. Viršum mūsų galvų — dvigubi smailūs skliautai, papuošti medžio drožiniais, ištapyti aukso lelijomis žydrame dugne; mums po kojų — balto ir juodo marmuro plokščių grindys. Už kelių žingsnių vienas milžiniškas piliorius, už jo antras, trečias — per visą salės ilgį septyni pilioriai laiko dvigubus skliautus. Aplink keturis pirmuosius piliorius stovi pirklių būdelės, jose žėri stiklo dirbiniai ir blizgučiai; aplink tris paskutiniuosius — ąžuoliniai suolai, nutrinti, nuzulinti bylininkų kelnių ir advokatų mantijų. Aplinkui salę palei aukštas sienas, durų, langų, piliorių protarpiuose, begalinė visų Prancūzijos karalių, pradedant Faramonu[4], statulų eilė: karaliai tinginiai nuleistomis rankomis ir akimis, narsūs ir karingi karaliai drąsiai iškeltomis galvomis ir rankomis. Toliau, aukštuose smailiaskliaučiuose languose,— tūkstančio spalvų vitražai; plačiose angose — prašmatnios, dailiai drožinėtos durys; ir viskas — skliautai, pilioriai, sienos, staktos, paneliai, durys, statulos — nuo viršaus ligi apačios nudažyta nuostabia žydra spalva su paauksinimais; teisybė, tais laikais žydrumas jau buvo apiblukęs, o 1549 malonės metais jo beveik visai nesimatė pro dulkių sluoksnį ir voratinklius, nors diu Brelis, laikydamasis tradicijos, juo dar žavėjosi.

Dabar įsivaizduokite tą milžinišką pailgą salę blausią sausio dieną, užtvindytą margos, triukšmingos minios, kuri jau plaukia palei sienas ir sukasi apie septynis piliorius,— štai ir turėsite apytikrį anų laikų paveikslą, o mes pabandysime paryškinti įdomesnes jo detales.

Jei Ravajakas[5] nebūtų nužudęs Henriko IV, nebūtų buvę nė Ravajako bylos dokumentų, saugomų Teisingumo rūmų kance-

liarijose; nebūtų buvę nė bendrininkų, suinteresuotų minėtus dokumentus sunaikinti; vadinasi, nebūtų buvę nė padegėjų, kurie, negalėdami kitaip sunaikinti dokumentų, turėjo padegti kanceliarijas, o jų nepadegsi, nepadegęs Teisingumo rūmų; taigi nebūtų buvę nė 1618 metų gaisro. Senieji Teisingumo rūmai dar tebestovėtų su savo didžiąja sale, ir aš galėčiau pasakyti skaitytojui: nueikite jos pažiūrėti; vadinasi, man nereikėtų jos aprašinėti, o skaitytojui nereikėtų tokio menko aprašymo skaityti. Tai patvirtina naują tiesą: didelių įvykių padariniai nenumatomi.

Beje, labai galimas daiktas, kad Ravajakas neturėjo jokių bendrininkų, o jei atsitiktinai ir būtų jų turėjęs, tai jie galėjo būti visai niekuo dėti dėl 1618 metų gaisro. Yra dar pora labai įtikimų aiškinimų. Pirma, kiekvienas žino, kad kovo mėnesio 7 dieną po vidurnakčio didžiulė, pėdos pločio, uolekčio ilgio, deganti žvaigždė nukrito ant Teisingumo rūmų stogo; antra — Teofilio[6] ketureilis:

Certes, ce fut un triste jeu
Quand à Paris dame Justice,
Pour avoir mangé trop d'épice,
*Se mit tout le palais en feu.**

Kad ir kažin ką galvotume apie tą trejopą — politinį, gamtinį, poetinį — 1618 metų Teisingumo rūmų gaisro aiškinimą, pats gaisras, deja, yra tikras faktas. Toji katastrofa, ypač visokie vėlesni perdirbinėjimai, pakeitė, ko nesunaikino ugnis, ir maža kas teišliko iš pirmosios Prancūzijos karalių būstinės, iš rūmų, senesnių už Luvrą, kurie jau Pilypo Gražiojo laikais buvo laikomi tokiais senais, jog juose ieškota puikiųjų Helgaldo aprašytųjų karaliaus Roberto[7] pastatų liekanų. Beveik viskas dingo. Kas liko iš kanceliarijos, kurioje Liudvikas Šventasis *sudarė savo santuoką*[8]? Iš sodo, kur jis teisdavo „su kamloto tunika, grubaus pusvilnonio berankoviu ir apsiaustu, dengiančiu juodus sandalus, gulėdamas ant kilimo drauge su Žuanviliu"[9]? Kur imperatoriaus Zigmanto kambarys? Kur Karolio IV? Jono Beže-

* Menki buvo juokai, kai Teisingumo deivė Paryžiuje, privalgiusi per daug prieskonių, išsidegino visą gomurį. (Žodžių žaismas: *épice* — ir prieskoniai, ir kyšis; *palais* — ir gomurys, ir rūmai. Taigi antroji prasmė: „...prisigrobusi kyšių, sudegino visus rūmus".)

mio? O laiptai, nuo kurių Karolis VI paskelbė malonės ediktą? O ta plokštė, ant kurios Marselis[10] sosto įpėdinio akivaizdoje nudūrė Roberą de Klermoną ir Šampanės maršalą? Kur tie varteliai, prie kurių buvo suplėšytos antipopiežiaus Benedikto[11] bulės ir pro kuriuos išvyko jas atvežusieji, pajuokai apvilkti kapomis, su mitromis ant galvų, turėję viešai atgailauti visuose Paryžiaus kryžgatviuose? Kur didžioji salė su paauksinimais, su žydra spalva, su smailiomis arkomis, su statulomis, pilioriais, su milžiniškais skliautais, papuoštais skulptūromis? Kur paauksuotas kambarys? Kur akmeninis liūtas prie durų, nuleidęs galvą, pabrukęs uodegą tarsi Saliamono sosto liūtai, nusižeminę, kaip ir dera, prieš teisingumo galybę? O dailiosios durys? O gražieji vitražai? O puikieji apkaustai, dėl kurių Biskornetą graužė nusiminimas? O puikieji diu Ansi medžio drožiniai?.. Kuo pavertė laikas, kuo pavertė žmonės visas tas grožybes? Ką mes gavom už visa tai, už visą tą galų istoriją, už visą tą gotikos meną? Sunkius pusapvalius žemus to nevykėlio architekto pono de Broso[12], sukūrusio Sen Žerve portalą, skliautus — štai ką gavome už visą tą meną; o jei imsime istoriją, tai čia tik tuščiažodžiavimas apie didįjį piliorių, tebeaidįs visokių Patriu[13] tauškaluose.

Na, bet tai nesvarbu. Grįžkime į tikrųjų senųjų Rūmų tikrąją didžiąją salę.

Viename to milžiniško lygiagretainio gale stovėjo įžymusis marmuro stalas tokio ilgio, tokio pločio ir tokio storio, jog, pasak senų aprašymų, *tokios marmuro riekės dar niekas nėra matęs:* ji būtų galėjusi sukelti apetitą ir Gargantiua; kitame jos gale buvo koplyčia, kur Liudvikas XI nukaldino save patį, klūpantį prieš švenčiausiąją mergelę, ir ten įsakė pernešti Karolio Didžiojo ir Liudviko Šventojo statulas, visai nepaisydamas, kad karalių eilėje dvi nišos liko tuščios, nes tikėjosi, jog tuodu šventieji, kaip Prancūzijos karaliai, užtars jį danguje. Ta koplyčia, dar visai nauja, pastatyta vos prieš šešerius metus, buvo to žavaus architektūros stiliaus su nuostabiomis skulptūromis, su dailiais ir itin meniškais metalo dirbiniais, to stiliaus, kuris pas mus žymi gotikos eros pabaigą ir laikosi iki šešiolikto amžiaus vidurio pasakiškose Renesanso fantazijose. Viršum portalo nedidelė ažūrinė rozetė atrodė tikras smulkaus darbo ir grakštumo šedevras; galėjai pasakyti, kad tai mezginių žvaigždė.

Salės viduryje, priešais didžiąsias duris, prie sienos stovėjo auksuotu brokatu apmušta pakyla su atskiru įėjimu per paauksuotojo kambario koridoriaus langą, skirta flamandų pasiunti-

niams ir kitiems žymiems asmenims, kviestiems pažiūrėti misterijos vaidinimo.

Senu papročiu misterija turėjo būti vaidinama ant marmurinio stalo. Jau nuo pat ryto jis buvo tam tikslui paruoštas; ant puikios jo plokštės, išraižytos teismo raštininkų kulnais, buvo pastatyta didžiulė lentų dėžė; jos viršus, matomas žiūrovams, tai scena, o vidus, uždengtas kilimais,— aktorių drabužinė. Tiesiog prie tos dėžės priremtos kopėčios jungė sceną su drabužine, ir aktoriai stačiais skersiniais keberiodavosi į sceną ir iš jos vėl į drabužinę. Joks, kad ir labai netikėtas personažas, jokia peripetija, joks sceninis efektas neapsieidavo be tų kopėčių. O nekaltoji, garbingoji meno ir technikos kūdikystė!

Ant keturių stalo kampų jau stovėjo keturi Rūmų teisėjo tarnautojai, tie sargybiniai, būtini tiek per šventes, kai liaudis linksminasi, tiek bausmių vykdymo dienomis.

Vaidinimas turėjo prasidėti vidurdienį, nuskambėjus dvyliktajam Rūmų laikrodžio dūžiui. Be abejo, tai vėlokai, bet reikėjo atsižvelgti į pasiuntiniams patogų laiką.

O juk minia laukė jau nuo pat ryto. Daugumas tų smalsių žmonelių jau nuo aušros šalo priešais didžiuosius laiptus; kai kurie tvirtino net visą naktį išgulėję prie didžiųjų durų, kad tik pirmieji patektų į salę. Minia didėjo kas akimirką ir tarsi iš krantų išsiliejusi upė vis kilo palei sienas, plėtėsi aplink piliorius, tvino ant atbrailų, ant palangių, ant visų architektūrinių kyšulių, ant visų skulptūrų. Nenuostabu, kad spūstis, nekantravimas, nuobodulys tokią dieną, kai galima sau leisti visokias nešvankybes ir krėsti kvailystes, kėlė barnius dėl menkiausių niekų,— tai kaimyno alkūnė per smaili, tai batas pakaustytas,— ir suspausta, uždaryta, ilgo laukimo jau nuvarginta minia suirzusi ėmė apmaudžiai ūžti. Žmonės aimanavo, keikė flamandus, pirklių seniūną, kardinolą de Burboną, Rūmų teisėją, Austrijos Margaritą, sargybinius su rimbais, šaltį, karštį, blogą orą, Paryžiaus vyskupą, juokdarių popiežių, piliorius, statulas, tas uždaras duris, aną atvirą langą; iš to buvo didelio smagumo studentams ir tarnams, kurie, būriais susimetę minioje, savo pašaipomis ir kandžiais juokais tarsi segtuko dūriais dar labiau kurstė visuotinį nepasitenkinimą ir blogą nuotaiką.

Ypač šėlo būrys linksmų velniūkščių; išspaudę lango vitražą, jie drąsiai įsitaisė ant palangės ir, žiūrėdami čia į vidų, čia laukan, čia į minią salėje, čia į minią aikštėje, laidė sąmojus. Jie taip darkėsi, taip kvatojo, taip erzino savo draugus kitame salės

gale, jog buvo aišku, kad tie jauni studentai nei nuobodžiauja, nei vargsta, kaip visi kiti, ir puikiausiai sugeba savo pačių malonumui iš to, ką mato, susikurti spektaklį, kantriai belaukdami kito.

— Vardan mano sielos, tai jūs, *Joannes Frollo de Molendino*! — šaukė vienas jų šviesiaplaukiui, dailaus klastingo veido velniūkščiui, pakibusiam ant kapitelio akantų.— Teisingai jūs ir pramintas Žeanu diu Mulenu*, jūsų rankos ir kojos atrodo kaip malūno sparnai, besisuką vėjyje. Ar seniai jūs čia?

— Iš velnio malonės,— atsakė *Joannes Frollo*,— jau daugiau kaip keturios valandos, ir, tikiuosi, man jos bus priskaičiuotos skaistykloje. Girdėjau, kaip aštuoni Sicilijos karaliaus kantoriai užtraukė per giedotines mišias septintą valandą pirmąjį gradualo posmą Sent Šapel koplyčioje.

— Puikūs kantoriai,— pridėjo anas,— jų balsai dar aštresni negu jų kepurės! Prieš užpirkdamas mišias pono švento Jono garbei, karalius turėtų pasiteirauti, ar ponui šventam Jonui patinka monotoniškas giedojimas lotyniškai su provansietišku akcentu.

— Jis užpirko mišias, kad turėtų darbo tie prakeiktieji Sicilijos karaliaus kantoriai! — suspigo kažkokia senė iš minios, besigrūdančios po langu.— Tik pamanykit, tūkstantis Paryžiaus livrų už vienas mišias! Be to, iš mokesčių už teisę pardavinėti jūrų žuvis Paryžiaus Halėse!

— Nutilk, sene! — įsiterpė kažkoks orus storulis, užsiėmęs nosį: mat stovėjo šalia žuvų pardavėjos.— Mišias užpirkti reikėjo. Ar norėtumėt, kad karalius vėl susirgtų?

— Puikiai pasakyta, ponas Žili Lekorniu**, karaliaus kailininke! — suspigo mažasis studentas, laikydamasis už kapitelio.

Studentai pratrūko kvatoti, išgirdę nelemtą karaliaus kailininko pavardę.

— Lekorniu! Žilis Lekorniu! — šaukė vieni.

— *Cornutus et hirsutus****,— pridėjo kiti.

— Ei! — šaukė velniūkštis nuo kapitelio.— Ko jie kvatoja? Garbingasis Žilis Lekorniu, metro Žeano Lekorniu, karaliaus rūmų teisėjo, brolis, metro Maje Lekorniu, vyriausiojo Venseno miškų prižiūrėtojo, sūnus,— visi jie Paryžiaus miestiečiai, visi iki vieno vedę!

---

* *Moulin* (mulen) — malūnas.

** *Le cornu* — raguotas (*pranc.*).

*** Raguotas ir plaukuotas (*lot.*).

Minia aplinkui linksmai suklego. Storulis kailininkas, neatsakydamas nė žodžio, mėgino pasislėpti nuo žmonių žvilgsnių; bet veltui prakaitavo ir šnarpštė: tarsi pleištui, varomam į medį, jam pavyko tik dar labiau įgrūsti į kaimynų pečius savo platų, apopleksišką, nuo apmaudo ir pykčio smarkiai paraudusį veidą.

Pagaliau vienas kaimynų, toks pat storulis, kresnas ir orus kaip ir jis, atėjo pagalbon.

— Kokia šlykštynė! Studentai taip kalba su garbingu miestiečiu! Mano laikais juos už tai būtų išplakę rykštėmis, o paskui sudeginę ant tų pačių rykščių laužo.

Visa gauja nusikvatojo.

— Olia-ei! Kas čia tokią gamą gieda? Koks čia apuokas suokia nelaimę?

— Palauk, aš jį pažįstu,— tarė vienas,— tai metras Andri Miunje.

— Vienas iš keturių prisiekusiųjų Universiteto knygininkų! — sušuko kitas.

— Toje krautuvėlėje visko po keturis[14],— šaukė trečiasis,— keturios nacijos, keturi fakultetai, keturios šventės, keturi prokuratoriai, keturi elektoriai, keturi knygininkai.

— Gerai! — varė toliau Žeanas Frolo.— Tegul jie keturgubai ir siunta.

— Miunje, mes sudeginsime tavo knygas!

— Miunje, mes primušime tavo tarną!

— Miunje, mes pamurkdysime tavo žmoną!

— Storuliukę poniutę Udardą!

— Ji tokia skaisti ir linksma, tarsi būtų našlė!

— Teraunie jus velniai! — sumurmėjo metras Andri Miunje.

— Metrai Andri,— sušuko Žeanas, vis dar kabodamas ant kapitelio,— nutilk, arba aš nukrisiu tau ant galvos!

Metras Andri pakėlė galvą, greitosiomis sumetė, koks gali būti piliorius aukštis, koks nenaudėlio svoris, mintyse padaugino visa tai iš greičio kvadrato ir nutilo.

Žeanas pasijuto nugalėjęs ir džiūgaudamas pridūrė:

— Būtinai taip padaryčiau, nors ir esu archidiakono brolis!

— Geri ir mūsiškiai Universiteto ponai! Tokią dieną kaip ši nesiskaito su mūsų privilegijomis! Mieste yra gegužės medelis ir linksmybės laužas; Site — misterija, juokdarių popiežius ir flamandų pasiuntiniai; o Universitete — nieko!

— O juk Mobero aikštė pakankamai didelė! — tarė vienas

iš studentų, įsitaisiusių ant palangės.

— Šalin rektorių, elektorius ir prokuratorius! — sušuko *Joannes.*

— Reiktų šį vakarą užkurti linksmybės laužą iš metro Andri knygų Šaunuolių lauke,— tarė kitas.

— Ir iš raštininkų pultų! — sušuko jo kaimynas.

— Ir iš Universiteto sargų rykščių!

— Ir iš dekanų spjaudyklių!

— Ir iš prokuratorių indaujų!

— Ir iš elektorių duoninių!

— Ir iš rektoriaus suoliukų!

— Šalin! — suriko tuo pačiu tonu Žeanas.— Šalin metrą Andri, sargus ir raštininkus; šalin teologus, gydytojus ir dekretistus; prokuratorius, elektorius ir rektorių!

— Pasaulio galas! — sumurmėjo metras Andri, užsikimšdamas ausis.

— Ogi štai ir rektorius! Matau, jis žengia per aikštę,— sušuko vienas studentas nuo palangės.

Kas tik galėjo, pasisuko į aikštę.

— Ar tai iš tikrųjų garbingasis mūsų rektorius metras Tibo? — paklausė Žeanas Frolo diu Mulenas; jis kybojo ant vidinio pilioriaus ir todėl negalėjo matyti, kas darėsi lauke.

— Taip, taip,— atsakė visi kiti,— tai jis, rektorius metras Tibo.

Iš tikrųjų rektorius ir visi aukštieji Universiteto pareigūnai iškilmingai traukė per Rūmų aikštę pasitikti pasiuntinių. Studentai, susigrūdę prie lango, sutiko juos patyčiomis ir pašaipiomis ovacijomis. Rektorius, jojąs visų priekyje, gavo pirmąją papliūpą. Ji buvo žiauri.

— Sveikas, ponas rektoriau! Olia-ei! Sveikas gyvas!

— Kaip jis čia atsirado, tas senas lošėjas? Nejaugi būtų metęs lošti kauliukais?

— Kaip jis risnoja ant savo mulo? Šito ausys trumpesnės negu rektoriaus.

— Olia-ei! Sveikas, ponas rektoriau Tibo! *Tybalde aleator*! Senas kvaily! Senas lošėjau!

— Tesaugo jus dievas! Ar šiąnakt dažnai iškrisdavo dukart po šešias akis?

— O, koks susenęs jo veidas, koks papilkęs, sulysęs ir suguręs nuo pomėgio lošti, ypač kauliukais!

— Kur jūs risnojate, *Tybalde ad dados,* atsukęs Universite-

tui užpakalį, bene į Miestą?

— Matyt, kad joja ieškoti buto į Tibotode* gatvę! — sušuko Žeanas diu Mulenas.

Visa gauja, pašėlusiai plodama, griausmingais balsais pakartojo šį lėkštą kalambūrą.

— Jojate ieškoti buto Tibotode gatvėje, tiesa, ponas rektoriau, velnio partneri?

Paskui jie užsipuolė kitus aukštus pareigūnus.

— Šalin durininkus! Šalin lazdonešius!

— Sakyk, Robenai Puspenai, kas tas toks?

— Tai Žilberas de Siuji, *Gilbertus de Soliaco*, Oteno koležo kancleris.

— Še mano batą, tu geriau įsitaisęs negu aš; tėkšk jam į snukį.

— *Saturnalitias mittimus ecce nuces.***

— Šalin šešis teologus su baltomis kamžomis!

— Ar tai teologai? Aš maniau, kad šešios baltos žąsys, kurias Sent Ženevjeva atidavė miestui už Ronji dvarą.

— Šalin medikus!

— Šalin disputus paskirtomis ir laisvomis temomis!

— Sviesiu tau kepure, Sent Ženevjevos kancleri! Tu mane apmovei. Tikra tiesa! Mano vietą Normandijos nacijoje jis atidavė mažajam Askanijui Falcaspadai iš Buržo provincijos, o juk jis italas.

— Tai neteisinga! — sušuko studentai.— Šalin Sent Ženevjevos kanclerį!

— Ei! Metre Žoakimai de Ladeore! Ei! Lui Dauili! Ei! Lamberai Oktemanai!

— Terauna velnias vokiečių nacijos prokuratorių!

— Ir Sent Šapel kapelionus su jų pilkais kailiniais; *cum tunicis grisis*!

— *Seu de pellibus grisis fourratis*!

— Olia-ei, meno magistrai! Štai jos, puikiosios juodos mantijos! Štai jos, puikiosios raudonos mantijos!

— Nebloga uodega rektoriui.

— Sakytum Venecijos dožas, vykstąs susituokti su jūra[15].

— Žiūrėk, Žeanai! Sent Žanevjevos bažnyčios kanauninkai!

— Po velnių kanauninkiją!

---

* *Tybalde aleator* (lot.), *Tybalde ad dados* (lot.), *Thibaut aux dés* (pranc.) — Tibo lošėjas kauliukais.

** Štai šventėms riešutų (*lot.*).

— Kunige Klodai Koarai! Daktare Klodai Koarai! Ko ieškote? Mari la Žifard?

— Ji gyvena Glatinji gatvėje.

— Ji kloja pėstininkų kapitonui patalą!

— Ji užmoka keturis denarus; *quattuor denarios.*

— *Aut unum bombum.**

— Ar norite, kad sumokėtų jums per nosį?

— Draugai! Žiū, metras Simonas Sangenas, Pikardijos elektorius, o jam už nugaros sėdi žmona!

— *Post equitem sedet atra cura.***

— Drąsiau, metre Simonai!

— Sveikas, ponas elektoriau!

— Labos nakties, ponia elektoriene!

— Kokie jie laimingi, kad viską mato! — tarė atsidusęs *Joannes de Molendino,* vis dar tupįs tarp kapitelio lapų.

Tuo tarpu Universiteto prisiekęs knygininkas metras Andri Miunje pasilenkė prie karaliaus garderobo kailininko metro Žilio Lekorniu ir sušnibždėjo jam į ausį:

— Aš jums sakau, pasaulio galas. Dar niekada studentai nebuvo tokie pasileidę. Ir vis per tuos prakeiktus mūsų amžiaus išradimus: patrankas, serpentinas, bombardas ir ypač spaudą, tą naująjį Vokietijos marą. Nebebus rankraščių, nebebus knygų! Spauda nužudys knygynus. Ateina pasaulio galas.

— Aš tai matau ir iš to, kad ėmė labai klestėti aksomo prekyba,— tarė kailių pirklys.

Tuo metu laikrodis išmušė dvylika.

— A!..— vienbalsiai sušuko minia. Studentai nutilo. Paskui prasidėjo didelis sujudimas, trepsėjo kojos, sukiojosi galvos, visi ėmė smarkiai kosčioti, šnypštis nosis; kiekvienas stengėsi įsitaisyti patogiau, prisitaikyti, pasistiebti. Po to stojo visiška tyla; visi ištiesė kaklus, visi išsižiojo, visi žiūrėjo į marmuro stalą. Ten nieko nebuvo. Keturi Rūmų teisėjo tarnautojai tebestovėjo tiesūs, sustingę kaip keturios dažytos statulos. Visų akys nukrypo į estradą, skirtą flamandų pasiuntiniams. Durys tebebuvo uždarytos, estrada — tuščia. Minia nuo pat ryto laukė trijų dalykų: vidudienio, Flandrijos pasiuntinių, misterijos. Laiku atėjo tik vidudienis.

To jau buvo per daug!

---

* Arba atsakančiai sykį prisišveisti (*vulg. lot.*).

** Už raitelio sėdi niaurus rūpestis (*lot.*). (*Horacijus*)

Žmonės ramiai laukė minutę, dvi, tris, penkias, ketvirtį valandos; deja, niekas nesirodė. Estrada tebebuvo tuščia, teatras — nebylus. Nekantraujančią minią pagavo pyktis. Teisybė, kol kas ji dar murmėjo pusbalsiu.

— Misteriją! Misteriją! — pasigirsdavo duslūs šauksmai. Žmonės vis labiau erzinosi. Minioje jau telkėsi audra, bet kol kas ji dar tik griaudėjo. Pirmąjį žaibą išskėlė Žeanas diu Mulenas.

— Misteriją! Po velnių flamandus! — sušuko jis iš visos gerklės, tarsi žaltys raitydamasis apie kapitelį.

Minia ėmė ploti.

— Misteriją! — kartojo ji.— Po šimts velnių Flandriją!

— Misteriją tučtuojau! — rėkė studentas.— Arba pakarsim vyriausiąjį Rūmų teisėją, ir bus mums komedija ir moralite.

— Puikiai pasakyta,— šaukė žmonės,— ir iš pradžių pakarsime jo tarnautojus.

Kilo didžiausias riksmas. Vargšai keturi tarnautojai tik nubalo ir ėmė žvilgčioti vienas į kitą. Žmonių masė sujudėjo link jų, ir tarnautojams pasirodė, kad menka medinė baliustrada, skirianti juos nuo minios, jau linksta ir braška.

Momentas buvo kritiškas.

— Kilpon! Kilpon! — šaukė iš visų pusių.

Tą akimirką pakilo drabužinės — ją mes neseniai aprašėme — uždangalas ir praleido personažą; jį išvydusi, minia staiga susilaikė, ir jos pyktį tarsi burtais pakeitė smalsumas.

— Tylos! Tylos!

Visas drebėdamas, netvirtais žingsniais tas personažas priėjo prie pat marmurinio stalo krašto, lankstydamasis publikai, ir juo arčiau, juo žemiau, vos ne priklaupdamas.

Tuo tarpu pamažu visi nurimo. Buvo girdėti tik silpnas ūžesys, kaip visada miniai nutilus.

— Ponai miestiečiai,— prabilo jis,— ir ponios miestietės, mums tenka garbė deklamuoti ir vaidinti jo eminencijai ponui kardinolui labai gražią moralite, pavadintą „Teisingasis švenčiausios panelės Marijos teismas". Aš vaidinsiu Jupiterį. Jo eminencija šiuo metu lydi garbinguosius Austrijos hercogo pasiuntinius; jie užtruko prie Bode vartų, kol išklausys Universiteto rektoriaus sveikinimo kalbą. Kai tik jo eminencija ponas kardinolas atvyks, mes pradėsime.

Be abejo, tik Jupiterio pasirodymas išgelbėjo keturis nelaiminguosius Rūmų teisėjo tarnautojus. Jei mums būtų tekusi lai-

mė šią tokią įtikimą istoriją išgalvoti ir dėl to turėtume stoti mūsų ponios kritikos teisman, mums nebūtų galima taikyti klasikinės taisyklės: *Nec deus intersit**. Be to, labai gražus senjoro Jupiterio kostiumas irgi padėjo nuraminti minią, patraukdamas jos dėmesį. Jupiteris vilkėjo šarvais, apmuštais juodu aksomu ir nusagstytais paauksuotomis vinutėmis; ant galvos jam buvo dviragė kepurė su sidabrinėmis paauksuotomis sagomis; ir jeigu jis nebūtų raudonai išsidažęs veido ir prisilipdęs tankios barzdos, jeigu nebūtų laikęs paauksuoto kartono ritinėlio, nusėto blizgučiais ir žėrinčiais spygliukais,— įgudusi akis lengvai pažino, kad tai žaibas,— jeigu nebūtų apsitempęs kūno spalvos triko ir graikų papročiu apsivyturiojęs kojų, rūsti jo laikysena greičiau būtų priminusi pono Beri bretonų korpuso šaulį.

II

PJERAS GRENGUARAS

Kol jis sakė tą iškilmingą kalbą, minios pasitenkinimas ir susižavėjimas, kurį buvo sukėlęs jo apdaras, bematant išsisklaidė; o kai jis priėjo tą nelemtą išvadą: „Kai tik jo eminencija ponas kardinolas atvyks, mes pradėsime", jo balsą nuslopino perkūniškas rykavimas ir švilpimas.

— Tučtuojau pradėkit! Misteriją! Tučtuojau! Misteriją! — šaukė liaudis.

Iš visų balsų skyrėsi *Joannes de Molendino* balsas, stelbiąs triukšmą kaip dūdelė Nimo karnavale.

— Tučtuojau pradėkit! — spiegė studentas.

— Šalin Jupiterį ir kardinolą de Burboną! — rėkė Robenas Puspenas ir kiti studentai, užsikorę ant palangės.

— Tučtuojau moralite! — kartojo minia.— Tuoj pat! Tuojau! Virvę ir maišą aktoriams ir kardinolui!

Vargšas Jupiteris, sumišęs, persigandęs, baltas kaip drobė, nors ir išsidažęs, išmetė žaibą, nusiėmė dviragę kepurę; nusilenkė drebėdamas ir vapėdamas:

— Jo eminencija... pasiuntiniai... Flandrijos Margarita...

Jis nežinojo, ką sakyti. Iš tikrųjų jis bijojo būti pakartas.

---

* Tegul dievas nesikiša (*lot.*).

Pakartas minios, jei lauks, pakartas kardinolo, kam nepalaukė,— jam rodėsi iš abiejų pusių bedugnė — kartuvės.

Laimė, kažkas atėjo jo išvaduoti ir pasiimti visą atsakomybę.

Kažkoks žmogus, stovįs už baliustrados tuščioje ertmėje aplink marmuro stalą, lig šiol niekieno nepastebėtas,— mat jį, laibą ilgšį, nuo žmonių akių visiškai slėpė piliorius, į kurį buvo atsirėmęs,— taigi tas žmogus, aukštas, išbalęs, šviesiaplaukis, dar jaunas, spindinčių akių, nors jau raukšlėta kakta ir veidais, šypsantis, su prasitrynusiu ir nublizgusiu juodos saržos apsiaustu, mostelėjo vargšui kankiniui. Bet tasai suglumęs nepamatė.

Nepažįstamasis žingtelėjo į priekį:

— Jupiteri,— tarė jis,— brangusis Jupiteri!

Šis nieko negirdėjo.

Pagaliau šviesiaplaukis ilgšis, netekęs kantrybės, sušuko jam tiesiai panosėn:

— Mišeli Žibornai!

— Kas mane šaukia? — paklausė Jupiteris, tarsi staiga pažadintas.

— Aš,— atsakė žmogus juodais rūbais.

— A! — tarė Jupiteris.

— Tučtuojau pradėkite. Patenkinkite liaudies norą. Aš apsiimu nuraminti poną teisėją, o šis nuramins kardinolą.

Jupiteris atsikvėpė.

— Ponai miestiečiai,— iš visos gerklės sušuko jis miniai, kuri vis dar stengėsi jį nušvilpti,— mes tučtuojau pradedam!

— *Evoe, Juppiter! Plaudite, cives!** — ėmė šaukti studentai.

— Garbė! Garbė! — rėkė minia.

Kilo pasiutiškos ovacijos; Jupiteris jau buvo nulindęs į drabužinę, o salė vis dar drebėjo nuo šūksnių.

Tuo tarpu nepažįstamasis, taip magiškai „audrą pakeitęs giedra", pasak mūsų senojo brangaus Kornelio, kukliai sugrįžo į piliorių šešėlį ir, be abejo, būtų ten stovėjęs nematomas, nejudėdamas ir nebylus kaip ir prieš tai, jei dvi jaunos moterys pirmoje žiūrovų eilėje, pastebėjusios jį kalbantis su Mišeliu Žibornu-Jupiteriu, nebūtų jo pašaukusios.

— Metre,— tarė viena, pamojusi jam prieiti artyn.

— Nutilkite, brangioji Ljenarda,— tarė jai kaimynė, graži, skaistaveidė ir drąsi, nes buvo šventadieniškai išsipuošusi,— juk tai ne seminaristas, o pasaulietis; taigi į jį reikia kreiptis ne *metre*, o *mesire*.

* Džiūgauk, Jupiteri, plokite, piliečiai (*lot.*).

— Mesire,— tarė Ljenarda.

Nepažįstamasis priėjo prie baliustrados.

— Ką man norėjote pasakyti, damuazelės? — įtaikiai paklausė jis.

— O! Nieko! — atsakė susigėdusi Ljenarda.— Tai mano kaimynė Žisketė la Žansjen norėjo su jumis pakalbėti.

— Ne, ne,— tarė paraudusi Žisketė.— Ljenarda į jus kreipėsi „metre", o aš jai pasakiau, kad labiau tiktų kreiptis „mesire".

Abi merginos nuleido akis. O šis, tik ir norėdamas užmegzti kalbą, žiūrėjo į jas šypsodamasis:

— Vadinasi, jūs man nieko nenorėjote pasakyti, damuazelės?

— O, visiškai nieko,— atsakė Žisketė.

— Nieko,— tarė Ljenarda.

Aukštas šviesiaplaukis vaikinas žingtelėjo atgal. Bet dvi smalsuolės nenorėjo paleisti grobio.

— Mesire,— pratrūko Žisketė kaip vanduo, atidarius užtvankos šliuzus, arba kaip moteris, tvirtai ką nors nusprendusi,— vadinasi, jūs pažįstate tą kareivį, kuris misterijoje vaidins švenčiausiąją mergelę?

— Jūs norėjote pasakyti — Jupiterį? — tarė nepažįstamasis.

— O taip! — tarė Ljenarda.— Kokia ji kvaiša! Vadinasi, jūs pažįstate Jupiterį?

— Mišelį Žiborną? Taip, pažįstu, ponia.

— Jo puiki barzda! — tarė Ljenarda.

— O vaidinimas bus gražus? — droviai paklausė Žisketė.

— Labai gražus, damuazele,— nė neabejodamas atsakė nepažįstamasis.

— O ką jie vaidins? — paklausė Ljenarda.

— „Teisingąjį švenčiausios panelės Marijos teismą", moralite, damuazele.

— O, tai kitas dalykas,— tarė Ljenarda.

Trumpam visi nutilo. Nepažįstamasis prabilo pirmas:

— Tai visai nauja moralite, dar niekur nevaidinta.

— Vadinasi, ne ta pati, kurią matėme prieš porą metų,— tarė Žisketė.— Kai atvyko monsinjoras legatas, ten buvo trys gražios mergaitės, vaidinusios...

— Sirenas,— tarė Ljenarda.

— Ir visai nuogas,— pridūrė vaikinas.

Ljenarda droviai nuleido akis. Nuleido ir Žisketė, dirstelėjusi į ją. Jis šypsodamasis kalbėjo:

— Buvo labai įdomu pažiūrėti. Šiandien bus vaidinama moralite, sukurta Flandrijos Margaritai.

— O pastorales dainuos? — paklausė Žisketė.

— Fu! — tarė nepažįstamasis.— Moralite — ir pastorales?! Nereikia painioti žanrų. Jei būtų farsas, tai labai tiktų.

— Gaila,— vėl prabilo Žisketė.— Aną kartą prie Ponsò fontano vyrai ir moterys vaidino laukinius, jie kovėsi vieni su kitais ir visokiomis pozomis dainavo trumpus motetus ir pastorales.

— Kas tinka legatui, netinka princesei,— šaltokai pareiškė nepažįstamasis.

— O prie jų,— kalbėjo toliau Ljenarda,— vyko pučiamųjų instrumentų varžybos, buvo grojamos iškilmingos melodijos.

— O praeiviams atsigaivinti,— pridūrė Žisketė,— fontanas iš trijų angų švirkštė vyną, pieną ir saldžią užpiltinę, galėjo gerti, kas tik norėjo.

— O truputį žemiau Ponso,— tauškėjo Ljenarda,— prie šventos Trejybės bažnyčios buvo vaidinama Kristaus kančia, tik be žodžių.

— Puikiausiai atsimenu! — sušuko Žisketė.— Dievas ant kryžiaus ir du latrai iš kairės ir dešinės!

Dabar jaunosios kūmutės, įjaudintos atsiminimų apie monsinjoro atvykimą, ėmė čiauškėti viena per kitą:

— O truputį toliau, prie Tapytojų vartų, buvo dar kažkokių labai puošniai vilkinčių žmonių.

— O prie Nekaltų vaikelių fontano šaulys vijosi stirną! Skalijo šunys, skardeno medžioklės ragai!

— O prie Paryžiaus skerdyklos pakyla vaizdavo Djepo tvirtovę!

— O kai legatas pravažiavo, žinai, Žiskete, tą tvirtovę šturmavo, ir visiems anglams perpjovė gerkles.

— O prie Šatle vartų buvo labai gražių aktorių!

— Ir ant Mainų tilto, kuris, be to, dar buvo apdangstytas kilimais!

— O kai legatas pravažiavo, buvo paleista į orą daugiau kaip du šimtai tuzinų įvairiausių paukščių. Tai gražu buvo, Ljenarda.

— Šiandien bus dar gražiau,— pagaliau įterpė jų pašnekovas, klausęsis nekantraudamas.

— O ar duodate žodį, kad ta misterija bus graži? — paklausė Žisketė.

— Be abejo,— atsakė jis ir bent kiek pompastiškai pridūrė: — Aš esu jos autorius, damuazelės.

— Iš tikrųjų? — sušuko nustebusios merginos.

— Iš tikrųjų,— šiek tiek puikuodamasis, atsakė poetas,— tai yra, mes dviese: Žeanas Maršanas supjovė medžiagą, surentė teatro karkasą, viską apkalė lentomis, o aš sukūriau pjesę. Aš vadinuosi Pjeras Grenguaras.

„Sido" autorius nebūtų išdidžiau pasakęs: *Pjeras Kornelis.*

Skaitytojai jau turėjo pastebėti, kad praėjo šiek tiek laiko nuo to momento, kai Jupiteris sugrįžo į drabužinę, iki tos akimirkos, kai naujosios moralite autorius taip netikėtai apsireiškė naiviai nustebusioms Žisketei ir Ljenardai. Įsidėmėtinas dalykas: visa ši minia, prieš kelias minutes taip triukšmavusi, dabar geraširdiškai laukė, pasitikėdama aktoriaus žodžiu; tai įrodo tą amžiną tiesą, dar ir dabar kasdien patvirtinamą mūsų teatruose: geriausias būdas priversti publiką kantriai laukti — tai pažadėti, jog vaidinimas tuoj prasidės.

Tačiau studentas *Joannes* nesnaudė.

— Olia-ei! — sušuko jis, visiems po triukšmo taikiai laukiant.— Jupiteri, panele Marija, velnio balaganininkai! Jūs šaipotės? Vaidinimą! Vaidinimą! Pradėkite, arba mes pradėsime.

To užteko.

Medinės dėžės viduje pasigirdo aukšti ir žemi muzikos instrumentų garsai, kilimas prasiskleidė; išėjo keturi margai apsirengę, išsidažę personažai ir, užlipę stačiomis teatro kopėčiomis į viršutinę aikštelę, išsirikiavo prieš publiką ir jai žemai nusilenkė; orkestras nutilo. Misterija prasidėjo.

Publika smarkiai ir ilgai plojo aktorių ketvertukui už nusilenkimus, po to pasidarė tylu kaip bažnyčioje, ir jie pradėjo deklamuoti prologą, nuo kurio mielai išvaduosime skaitytoją. Beje, publika — tai dar ir mūsų laikais pasitaiko — labiau domėjosi aktorių kostiumais negu jų rolėmis ir gerai darė. Visų keturių drabužiai buvo pusiau geltoni, pusiau balti, tik iš skirtingos medžiagos: pirmojo — iš auksuoto ir sidabruoto brokato, antrojo — iš šilko, trečiojo — iš vilnos, ketvirtojo — iš drobės. Pirmasis dešinėje rankoje laikė špagą, antrasis — du aukso raktus, trečiasis — svarstykles, ketvirtasis — kastuvą; o tie kietagalviai, kurie dar nesuvoktų tokios aiškios atributų reikšmės, galėjo perskaityti įrašus, išsiuvinėtus stambiomis juodomis raidėmis: brokato drabužių apačioje — AŠ VADINUOSI BAJORIJA; šilkinių drabužių apačioje — AŠ VADINUOSI DVASININKIJA; vilnonių drabužių apačioje — AŠ VADINUOSI PREKYBA, drobinių apačioje — AŠ VADINUOSI DARBAS. Kiek-

vienas supratingesnis žiūrovas aiškiai galėjo išskirti vyriškas alegorijas trumpesniais drabužiais ir su smailiomis kepurėmis ir dvi moteriškas alegorijas ilgomis sukniomis ir su gobtuvais.

Beje, tik piktavalis būtų nesupratęs iš prologo poezijos, kad Darbas buvo vedęs Prekybą, o Dvasininkija — Bajoriją ir kad abi laimingos poros turėjo bendrą nuostabų auksinį delfiną*, kurį buvo nutarusios paskirti tik visų gražiausiajai. Jos keliavo per visą pasaulį, ieškodamos ir klausinėdamos tos gražuolės; nei Golkondos karalienė, nei Trapezundo princesė, nei didžiojo totorių chano dukra, nei kitos neatrodė tinkamos, ir Darbas su Dvasininkija, Bajorija ir Prekyba atėjo pailsėti ant Teisingumo rūmų marmuro stalo, pažerti garbingiems klausytojams tiek sentencijų, aforizmų, apibrėžimų ir poetinių figūrų, jog literatūros fakultete už tai būtų galima gauti licenciato laipsnį.

Visa tai iš tikrųjų buvo labai gražu.

Kai viena per kitą keturios alegorijos liejo miniai metaforų versmes, nebuvo klusesnės ausies, smarkiau plakančios širdies, drovesnio žvilgsnio ir labiau ištiesto kaklo kaip autoriaus, to šauniojo Pjero Grenguaro, kuris prieš valandėlę neatsispyrė džiaugsmui, kad gali pasakyti savo pavardę dviem gražioms merginoms. Jis paėjo nuo jų kelis žingsnius, atsistojo už pilioriaus ir klausė, žiūrėjo, mėgavosi. Palankūs plojimai prologo pradžioje dar tebeaidėjo jam širdyje, ir jis visa savo esybe skendėjo toje ekstaziškoje kontempliacijoje, kai autorius mato savo mintis vieną po kitos skrendant iš aktoriaus lūpų, klausytojų miniai tylint. Garbusis Pjeras Grenguaras!

Mums nemalonu tai pasakyti, bet pirmųjų akimirkų ekstazė netrukus buvo sudrumstą. Vos tik Grenguaras prikišo lūpas prie tos svaiginančios džiaugsmo ir triumfo taurės, į ją įsimaišė kartybės lašas.

Kažkoks skarmalius elgeta, taip minios užgožtas, jog negalėjo prašyti išmaldos, o kaimynų kišenėse, matyt, neradęs kiek reikia, sumanė užsikarti kur aukščiau, kad visi jį matytų ir aukotų. Kai tik praskambėjo pirmieji prologo posmai, jis užsliuogė pasiuntiniams rezervuotos pakylos stulpais iki atbrailos baliustrados apačioje ir čia atsisėdo, savo skudurais ir bjaurią žaizda dešinėje rankoje tarsi šaukdamasis minios dėmesio ir pagailos. Beje, jis neištarė nė žodžio.

Kadangi jis tylėjo, prologas vyko be kliūčių ir nebūtų buvę

* Žodžių žaismas: *dauphin* — delfinas ir dofinas (sosto įpėdinis).

jokios didesnės sumaišties, jei, nelaimė, studentas *Joannes* nuo savo piliorius aukštybių nebūtų pastebėjęs elgetos ir jo maivymosi. Jaunasis pramuštgalvis ėmė beprotiškai kvatoti, jam buvo nė motais, kad pertrauks vaidinimą ir sujušins tokį žmonių sambūrį. Jis linksmai sušuko:

— Žiūrėkit! Tas nupiepėlis prašo išmaldos!

Kas yra metęs akmenį į varlių balą arba šovęs į skrendančių paukščių būrį, tas gali įsivaizduoti tų ne vietoje pasakytų žodžių poveikį susitelkusiai auditorijai. Grenguaras sudrebėjo kaip elektros trenktas. Prologas nutrūko, visi sumišai pasuko galvas į elgetą, kuris, toli gražu nesutrikęs, šį nuotykį palaikė patogia proga pjūčiai ir, primerkęs akis, ėmė gailiai traukti:

— Sušelpkit, meldžiamieji!

— Vardan mano sielos! — vėl šaukė *Joannes.*— Tai Klopenas Truilfu. Olia-ei, drauguži! Vadinasi, žaizda kojoje tau trukdė, jei perkėlei į ranką?

Tai sakydamas, jis vikriai kaip beždžionė įmetė sidabrinuką į taukuotą skrybėlę, kurią elgeta laikė nesveikąja ranka. Elgeta, nė nekrustelėjęs, priėmė išmaldą ir pašaipą ir vėl gailiai traukė toliau:

— Sušelpkit, meldžiamieji!

Šis epizodas klausytojus gerokai išblaškė, ir daugelis žiūrovų, Robenas Puspenas ir visi studentai linksmai plojo tam keistam duetui, kurį per patį prologą improvizavo rėksmingu balsu moksleivis ir nesutrikdomu bambėjimu elgeta.

Grenguaras buvo labai nepatenkintas. Atitokęs po apstulbimo, jis, net nesiteikęs mesti paniekos žvilgsnio į abu trukdytojus, rikte suriko keturiems personažams scenoje:

— Tęskit, po velnių, tęskit!

Tą akimirką jis pajuto, kad kažkas truktelėjo jam už skverno; jis piktokai atsigręžė ir vos įstengė nusišypsoti. O nusišypsoti reikėjo. Žisketė la Žansjen, prakišusi gražią rankelę pro baliustradą, stengėsi atkreipti jo dėmesį.

— Pone,— tarė mergina,— ar jie dar vaidins?

— Be abejo,— atsakė Grenguaras, gerokai įsižeidęs dėl tokio klausimo.

— Jei taip, mesire,— pridūrė ji,— būkite malonus, paaiškinkite man...

— Ką jie sakys?.. — pertraukė Grenguaras.— Gerai, klausykite!

— Ne,— tarė Žisketė,— ką jie iki šiol kalbėjo.

Grenguaras pašoko kaip žmogus, kuriam užgavo neužgijusią žaizdą.

— Velnias griebtų kvailą bukagalvę mergiščią! — iškošė jis pro dantis.

Nuo šios akimirkos Žisketė jam nebeegzistavo.

Aktoriai paklausė jo įsakymo, o publika, matydama, kad jie vėl pradeda deklamuoti, sukluso, nors, vėl suduriant taip netikėtai nutrauktą prologą, iškrito daug gražių dalykų. Grenguaras tyliai su kartėliu apie tai galvojo. Vis dėlto pamažu visi apsiramino, studentas nutilo, elgeta skaičiavo kepurėje pinigus, ir pjesė vėl paėmė viršų.

Iš tikrųjų tai buvo labai gražus kūrinys; mums atrodo, kad, šiek tiek jį pataisę, galėtume ir šiais laikais juo puikiai pasinaudoti. Truputį ištęstas ir tuštokas, kaip ir reikia, bet paprastas, ir Grenguaras savo tyroje sielos šventovėje žavėjosi jo aiškumu. Savaime suprantama, kad keturios alegorinės figūros pavargo, apkeliavusios tris pasaulio dalis ir neradusios, kur prideramai nusikratyti savuoju aukso delfinu. Paskui sekė pagiriamasis žodis nuostabiajai žuviai ir tūkstančiai delikačių užuominų į jaunąjį Flandrijos Margaritos sužadėtinį, kuris tuo metu liūdėjo Ambuazo pilyje ir nė nenujautė, kad Darbas ir Dvasininkija, Bajorija ir Prekyba dėl jo apkeliavo pasaulį. Taigi minėtasis delfinas buvo jaunas, gražus, stiprus, o svarbiausia (štai puikus visų karališkųjų dorybių šaltinis!) — Prancūzijos liūto sūnus. Aš tvirtinu, kad ši drąsi metafora yra nuostabi, ir alegorijoms bei karališkai epitalamai skirtą dieną gamtos mokslai teatre nė kiek nesipiktina tuo, kad delfinas — liūto sūnus. Tie reti ir aukšto stiliaus palyginimai liudija tiktai poetinį entuziazmą. Vis dėlto, vertinant kritiškai, reikia pasakyti, kad tą gražią idėją poetas būtų galėjęs išplėtoti ir mažiau negu dviejuose šimtuose eilučių. Teisybė, misterija turėjo tęstis nuo vidudienio iki ketvirtos valandos popiet,— taip buvo įsakęs ponas prevo,— taigi aktoriai turėjo ką nors kalbėti. Be to, visi kantriai klausė.

Staiga per patį ponios Prekybos ir ponios Bajorijos ginčą, tą akimirką, kai Darbas ėmė sakyti šias nuostabias eiles:

Nieks miškuos žvėries karališkesnio neregėjo!*

pasiuntiniams rezervuotos pakylos, durys, iki šiol visai be reikalo uždarytos, dabar taip pat visai be reikalo atsidarė; skambus durininko balsas staiga pranešė:

— Jo eminencija monsinjoras kardinolas de Burbonas.

* Eiliuotus knygos tekstus vertė A. Gailius.

III

PONAS KARDINOLAS

Vargšas Grenguaras! Visų didžiųjų dvigubų petardų trenksmas joninių dieną, dvidešimties arkebuzų salvė, Biji bokšto garsiosios kulevrinos šūvis, kuris 1465 metų rugsėjo 29-ąją, sekmadienį, Paryžiaus apsiausties metu[16] iš karto užmušė septynetą burgundų, parako sandėlio prie Tamplio vartų sprogimas ne taip jam būtų užtrenkęs ausis, kaip šį iškilmingą ir dramatišką momentą tie keli žodžiai iš durininko lūpų: „Jo eminencija monsinjoras kardinolas de Burbonas."

Tai ne todėl, kad Pjeras Grenguaras būtų monsinjoro kardinolo bijojęs arba jį niekinęs. Jis neturėjo nei tokios silpnybės, nei tokio išdidumo. Tikras eklektikas, kaip pasakytume šiandien, Grenguaras buvo vienas iš nuosaikių ir ramių, pakilios ir tvirtos dvasios žmonių, mokančių visada laikytis vidurio, *stare in dimidio rerum*, visada blaiviai protaujančių ir linkusių į liberalią filosofiją, nors ir gerbiančių kardinolus. Tai brangi, niekada neišnykstanti filosofų padermė, kuriai išmintis, ta antroji Ariadna, atrodo, yra davusi siūlų kamuolėlį: jį vyniodami, tokie filosofai nuo pat pasaulio pradžios eina žmogiškųjų reikalų labirintu. Juos galima sutikti visais laikais vis tuos pačius, vadinasi, visada atitinkančius savo laikus. Nekalbant apie mūsų Pjerą Grenguarą, kuris jiems atstovautų penkioliktame amžiuje, jei mums pasisektų jį taip atvaizduoti, kaip jis to nusipelnė, tikriausiai jų dvasia įkvėpė tėvą diu Brelį, kai jis šešioliktame amžiuje rašė naiviai kilnius žodžius, vertus išlikti visais laikais: „Esmi kilimo paryžietis ir parizianas savo kalbėsena, nes graikiškai *parrhisia* reiškia žodžio laisvę, kuria įkyrėdavau net monsinjorams kardinolams,— monsinjoro kunigaikščio de Konti dėdei ir broliui,— tačiau visada reikšdamas pagarbą jų didybei ir neįžeisdamas nė vieno iš jų palydos, o tai jau didelis dalykas."

Taigi kardinolo atvykimas padarė nemalonų įspūdį Grenguarui ne dėl to, kad Grenguaras būtų žiūrėjęs į tai su panieka ar to asmens nekentęs. Priešingai: mūsų poetas turėjo per daug sveikos nuovokos ir per daug nudėvėtą apsiaustą, todėl jam kaip tik buvo labai svarbu, kad daugybė prologo užuominų ir ypač delfino, Prancūzijos liūto sūnaus, išgarbinimas pasiektų eminencijos ausį. Bet kilnioje poeto prigimtyje vyrauja ne nauda. Aš

manau, kad jeigu poeto esmę būtų galima pažymėti skaičiumi dešimt, tai koks nors chemikas, ją analizuodamas ir skaidydamas, pasak Rable, rastų joje vieną dalį savanaudiškumo ir devynias — savimeilės. Tad tuo momentu, kai durys atsidarė ir įleido kardinolą, tos Grenguaro savimeilės devynios dešimtosios, išpampusios ir išbrinkusios nuo liaudies gėrėjimosi, kaip ant mielių pakilo, ir ta menkutė savanaudiškumo dalelė, kurią ką tik radome poeto prigimties sandaroje, jų užgožta, visai sunyko. Beje, tai brangi dalelė, tikrovės ir žmogiškumo balastas, be kurio poetai nebeliestų žemės. Grenguaras mėgavosi jausdamas, matydamas, taip sakant, čiuopte čiuopdamas visus tuos susirinkusius žmones,— tiesa, dykūnus, bet tai nesvarbu,— apstulbusius, pritrenktus, sakytum žado netekusius nuo tų begalinių tiradų, kurios kas akimirką liejosi iš kiekvienos jo epitalamos dalies. Aš tvirtinu, kad Grenguaras pats žavėjosi drauge su visais ir, priešingai Lafontenui, kuris, žiūrėdamas savo komediją „Florentietis", klausė: „Koks nevykėlis sukūrė tą pliurpalą?", mielai būtų paklausęs kaimyną: „Kas sukūrė tą šedevrą?" Dabar galite spręsti, kokį įspūdį jam padarė staigus kardinolo atvykimas visai ne laiku.

Tai, ko jis bijojo, visiškai pasitvirtino. Jo eminencijos pasirodymas klausytojus sukrėtė. Visų galvos pasisuko link estrados. Nebeįmanoma buvo susikalbėti. „Kardinolas! Kardinolas!" — kartojo visų lūpos. Nelaimingasis prologas nutrūko antrą kartą.

Kardinolas stabtelėjo ant estrados slenksčio. Kai jis gana abejingai vedžiojo akimis po auditoriją, triukšmas dar pasmarkėjo. Kiekvienas norėjo jį geriau pamatyti, užtat, ištempęs kaklą, kėlė galvą virš kaimyno peties.

Iš tikrųjų tai buvo aukšta asmenybė, ir stebėti ją įdomiau negu žiūrėti bet kokio vaidinimo. Karolis, kardinolas de Burbonas, Liono arkivyskupas ir kunigaikštis, Galijos primas, buvo susigiminiavęs su Liudviku XI per savo brolį Pjerą, Bože senjorą, vedusį karaliaus vyresniąją dukterį, ir su Karoliu Drąsiuoju per savo motiną Burgundijos Agnesę. Vyraujanti, būdingiausia ir esminė Galijos primo charakterio ypatybė buvo dvariškio lankstumas ir valdovų garbinimas. Galite spręsti, kiek keblumų jam sudarė ta dviguba giminystė ir kaip jam teko vairuoti savo dvasinę valtį tarp pasaulietiškų uolų, kad nesusidaužytų nei į Liudviką, nei į Karolį — Skilą ir Charibdę, kurios jau buvo prarijusios Nemūro kunigaikštį ir konetablį Sen Polį[17]. Ačiū die-

vui, kelionė jam neblogai sekėsi, ir jis be kliūčių pasiekė Romą. Jau būdamas uoste ir kaip tik todėl, kad uoste, jis niekada ramiai neprisimindavo įvairiausių įvykių, pergyventų savo kupinos rūpesčių ir darbų politinės karjeros laikotarpiu. Jis buvo pratęs sakyti, kad 1476 metai jam buvo *juodi ir balti*, o tai reikėjo suprasti, kad tais metais jis neteko savo motinos, Burbonė kunigaikštienės, ir savo, pusbrolio, Burgundijos kunigaikščio, ir kad vieną gedulą palengvino kitas.

Šiaip jis buvo geros širdies žmogus. Gyveno linksmai, kaip ir dera kardinolui, mielai girkšnodavo karališką Šaljo vynuogynų vyną, neniekino Rišardos la Garmuaz ir Tomasos la Sajard, gražias merginas šelpdavo mieliau negu senas moteris, ir už visa tai jį labai mėgo Paryžiaus liaudis. Jis vaikščiodavo apsuptas vyskupų ir aukšto rango kunigų, galantiškų, lengvapėdiškų, pasitaikius progai mėgstančių palėbauti; ne kartą Sen Žermen Dosero parapijos davatkėlės, eidamos vakare pro šviečiančius Burbonų rūmų langus, piktindavosi išgirdusios, kad tie patys balsai, kur dieną joms giedojo mišparus, dabar, skambant stiklams, traukia *Bibamus papaliter**, bakchanališką posakį popiežiaus Benedikto XII, kuris tiarai pridėjo trečią vainiką[18].

Be abejo, tik dėl to tikrai užtarnauto populiarumo minia, prieš valandėlę tokia nepatenkinta ir nenusiteikusi pagerbti kardinolą tą dieną, kai pati turėjo rinkti popiežių, nesutiko jo blogai. Paryžiečiai ilgai nepyksta; be to, privertę pradėti vaidinimą, dori miestiečiai jautėsi nugalėję kardinolą, ir tos pergalės jiems visai užteko. Beje, ponas kardinolas de Burbonas buvo gražus vyras, vilkėjo labai dailiais raudonais drabužiais, kurie jam labai tiko; vadinasi, jo pusėje buvo visos moterys, auditorijos diduma. Tikrai būtų buvę neteisinga ir nemandagu nušvilpti kardinolą už tai, kad dėl jo vėlavimosi nebuvo galima pradėti vaidinimo; juk jis — dailus vyras, ir jam taip tinka raudonas drabužis.

Taigi jis įėjo, pasveikino susirinkusius tradicine didikų šypsena, skirta liaudžiai, ir lėtais žingsniais, atrodė, mąstydamas visai apie ką kita, pasuko prie jam skirto krėslo, apmušto skaisčiai raudonu aksomu. Jo palyda — šiandien mes ją pavadintume vyskupų ir kunigų generaliniu štabu — paskui jį įsiveržė į estradą, ir žmonės apačioje dar labiau sujudo, pagauti smalsumo. Vieni kitiems juos rodė, vieni kitiems sakė jų vardus, kiekvienas stengėsi pasigirti bent vieną jų pažįstąs: kas Marselio vyskupą

* Gerkime kaip popiežius (*lot.*).

Alode, jei atmintis neapgaunanti, kas Sen Deni kapitulos primikarą, kas Roberą Lespinasą, Sen Žermen de Pre kunigą, tą patvirkusį Liudviko XI favoritės brolį; dėl to kilo visokių painiavų ir triukšmo. Studentai keikėsi. Tai buvo jų diena, jų juokdarių šventė, jų saturnalijos, kasmetinė studentų ir raštininkų korporacijos orgija. Bet koks begėdiškumas tą dieną buvo teisėtas ir neliečiamas. Be to, minioje buvo tokių pasiutėlių kaip Simona Katrlivr, Agnesė la Gadin, Robina Pjedbu. Kaipgi nepapliaukšti ir nepapiktžodžiauti prieš dievą tokią puikią dieną ir tokioje garbingoje dvasininkų ir mergišių draugijoje? Taigi jie ir nesnaudė: pro visuotinį triukšmą skambėjo pasibaisėtinos blevyzgos ir nešvankybės, mat visi paleido liežuvius,— raštininkai ir studentai ištisus metus laikė liežuvius už dantų, bijodami įkaitintos Liudviko Šventojo geležies. Vargšas Liudvikas Šventasis, kaip jie iš jo tyčiojosi jo paties Teisingumo rūmuose! Kiekvienas rinkosi taikiniu kurią nors iš naujai pasirodžiusių sutanų — juodą, pilką, baltą ar violetinę. O *Joannes Frollo de Molendino*, kaip archidiakono brolis, pasirinko raudonąją ir akiplėšiškai ją ėmė pulti; jis visa gerkle dainavo, įžūliai spoksodamas į kardinolą: *Cappa repleta mero*!*

Visus tuos šūkavimus, kuriuos nepagražindami čia pateikiame skaitytojui, norėdami jį apšviesti, taip užgoždavo bendras triukšmas, kad jie nė nepasiekdavo garbės estrados. Be to, tą dieną bet koks laisvas elgesys jau buvo virtęs įsisenėjusiu papročiu, ir kardinolas dėl visa to nė kiek nesijaudino. Beje, jis turėjo kitą rūpestį, ir tai aiškiai atsispindėjo jo veide,— tas rūpestis sekė įkandin jo į estradą. Tai Flandrijos pasiuntiniai.

Kardinolas nebuvo didelis politikas ir negalvojo apie savo pusseserės Burgundijos Margaritos vedybų su pusbroliu Karoliu, Vienos sosto įpėdiniu, galimas pasekmes; jis per daug nekvaršino sau galvos, kiek tvers ta „sulipdytoji" santarvė tarp Austrijos hercogo ir Prancūzijos karaliaus, kaip pažiūrės Anglijos karalius į tai, kad buvo paniekinta jo dukra; jis tik kas vakarą vaišinosi karališku Šaljo vynuogynų vynu, ir jam nė minties nekilo, kad keli to paties vyno buteliai (tiesa, gydytojo Kuaktje patikrinti ir sutaisyti), kuriuos Liudvikas XI nuoširdžiai įteiks Eduardui IV, vieną gražų rytą Liudviką XI išvaduos nuo Eduardo IV. *Didžiai gerbiama pono Austrijos hercogo ambasada* kardinolui nekėlė tokių rūpesčių, bet buvo kitkuo jam įkyri. Iš tikrųjų menkas malonumas,— apie tai jau kalbėjome šioje kny-

* Kapa, prisisunkusi vyno (*lot.*).

goje,— kad jam, Karoliui de Burbonui, reikia vaišinti ir gerai priimti kažkokius miestiečius; jam, kardinolui, bendrauti su kažkokiais seniūnais; jam, prancūzui, linksmam puotautojui, bičiuliautis su kažkokiais flamandais, alaus gėrikais; ir visa tai daryti viešai! Beje, tai buvo visų bjauriausia kaukė, kurią jam teko užsidėti norint įtikti karaliui.

Bet kai tik durininkas skambiu balsu pranešė: „Ponai Austrijos hercogo pasiuntiniai", jis kuo meiliausiu veidu (taip puikiai buvo to išmokęs!) atsisuko į duris. Nėra reikalo sakyti, kad visa salė padarė tą pat.

Tada poromis, su didžiu orumu, kuris taip skyrėsi nuo bažnytinės Karolio de Burbono palydos gyvumo, įžengė keturiasdešimt aštuoni Maksimilijono I pasiuntiniai su garbinguoju tėvu Žeanu, Sen Berteno abatu, Aukso vilnos ordino kancleriu, ir su Jokūbu de Goju, Dobi sjeru, vyriausiuoju Gento miesto teisėju, priešakyje. Salė nuščiuvusi klausėsi, kaip pasiuntiniai ramiai sakė savo keistus vardus ir visus savo miestietiškus titulus durininkui, ir prunkščiojo, kai šis, iškreipdamas vardus ir maišydamas titulus, juos skelbė publikai. Čia buvo metras Loisas Relofas, Leveno miesto seniūnas, mesiras Klaisas Etueldas, Briuselio miesto seniūnas, mesiras Paulius de Baestas, Vuarmizelės sjeras, Flandrijos tarybos pirmininkas; metras Žeanas Kolegensas, Antverpeno miesto burmistras; metras Georgas de la Meras, pirmasis Gento miesto valdybos dekanas; metras Geldolfas van der Hagė, pirmasis to miesto žemvaldžių seniūnas; ir sjeras de Bjerbekas, ir Žeanas Pinokas, ir Žeanas Dimerzelis, ir t.t. ir t.t.,— teisėjai, seniūnai, burmistrai; burmistrai, seniūnai, teisėjai; visi kaip mietą prariję, orūs, pasipūtę, išsikrakmolinę, išsipuošę aksomais ir damastu, juodo aksomo skrybėlėmis su stambiais Kipro auksinių gijų kutais; šiaip ar taip, puikūs flamandai garbingais ir rūsčiais veidais, giminingi tiems, kuriuos Rembrantas išryškino tokius tvirtus ir tokius rimtus tamsiame savo paveikslo „Naktinė sargyba" fone! Visų tų žmonių išraiška tarsi sakyte sakė, kad Maksimilijonas I neklydo, *visiškai pasitikėdamas*, kaip skelbė jo manifestas, *jų sveika nuovoka, budrumu, patirtimi, sąžiningumu ir atsargumu.*

Ir vis dėlto išskyrus vieną. Jis buvo subtilaus, protingo, sukto veido, kartu primenančio ir diplomato veidą, ir beždžionės snukį; kardinolas žengė link jo tris žingsnius ir žemai nusilenkė, nors jis tik paprastai vadinosi Gijomas Rimas, Gento miesto tarėjas ir pirmasis pareigūnas.

Nedaugelis tada žinojo, kas tas Gijomas Rimas. Tokio nepaprasto proto žmogus revoliucijos metu tikrai būtų iškilęs ir šauniai pasižymėjęs, o penkioliktame šimtmetyje turėjo tenkintis slaptomis intrigomis ir, pasak kunigaikščio Sen Simono, *gyventi apkasuose*. Beje, Europoje jis buvo laikomas intrigų pionierium; jis darė įvairias machinacijas kartu su Liudviku XI ir dažnai parikiuodavo slaptus karaliaus reikalus. Viso to minia nežinojo ir stebėjosi, kad kardinolas toks mandagus su tuo paliegusiu flamandų tarėju.

IV

METRAS ŽAKAS KOPENOLIS

Tuo tarpu kai Gento pareigūnas ir jo eminencija kuo žemiausiai lenkėsi ir tyliai persitarė keliais žodžiais, kažkoks aukšto ūgio, plataus veido, galingų pečių žmogus žingtelėjo į priekį, norėdamas įeiti kartu su Gijomu Rimu: jis buvo kaip dogas, sekąs paskui lapę. Jo veltinė menka kepurė ir odinė striukė tarp aksomų ir šilko atrodė kaip dėmė. Durininkas, pamanęs, kad tai iš netyčių čia pakliuvęs arklininkas, jį sustabdė.

— Ei drauguži! Čia negalima.

Žmogus su odine striuke petim jį atstūmė.

— Ko tas kvailys iš manęs nori? — taip užgriaudė jis, jog visa salė susidomėjo tuo keistu pokalbiu.— Argi nematai, kas aš toks?

— Jūsų vardas? — paklausė durininkas.

— Žakas Kopenolis.

— Jūsų titulas?

— Gento kojinių pirklys. Iškaba „Trys retežėliai".

Durininkas pasitraukė atbulas. Paskelbti atvykus seniūnus ir burmistrus — tiek jau to; bet paskelbti, jog atvyko kažin koks kojinių pirklys,— ne, šito jis nė už ką nepadarys. Kardinolas pasijuto kaip ant adatų. Visi žmonės mato ir girdi. Dvi dienas jo eminencija kaip įmanydamas stengėsi aptašyti tuos stuobrius flamandus, kad šiaip taip būtų galima pristatyti publikai, ir štai akibrokštas. Tuo tarpu Gijomas Rimas priėjo prie durininko ir, gudriai šypsodamasis, pašnibždėjo:

— Praneškite: metras Žakas Kopenolis, Gento miesto seniūnų tarybos sekretorius.

— Durininke,— garsiai tarė kardinolas,— praneškite: metras Žakas Kopenolis, garsiojo Gento miesto seniūnų tarybos sekretorius.

Tai buvo klaida. Gijomas Rimas pats vienas būtų tą keblią padėtį ištaisęs; bet Kopenolis išgirdo kardinolo žodžius.

— Ne, dievaži! — sušuko jis griausmingu balsu.— Žakas Kopenolis, kojinių pirklys, girdi, durininke? Nei daugiau, nei mažiau. Dievaži, kojinių pirklys skamba neblogai. Ponas erchercogas ne kartą yra kišęs savo pirštinėtą ranką į mano kojinę.

Salė ėmė kvatoti ir ploti. Paryžiečiai tuoj supranta sąmojį ir visada jį vertina.

Pridursime, kad Kopenolis buvo liaudies vaikas, kaip ir visa publika aplinkui. Taigi tarpusavio ryšys užsimezgė staiga, žaibiškai, taip sakant, savaimingai. Atžarus ir išdidus kojinių pirklio atsakymas, pažeminęs dvariškius, pažadino prasčiokų sielose kažkokį savo vertės pajautimą, penkioliktame šimtmetyje dar neaiškų ir netvirtą. Tasai jiems lygus kojinių pirklys taip atrėžė ponui kardinolui! Labai saldi paguoda varguoliams, pripratusiems gerbti ir klausyti net teisėjo sargybinio liokajaus, kai pats teisėjas klausė Sent Ženevjevos abato, kardinolo šleifo nešėjo.

Kopenolis oriai nusilenkė jo eminencijai kardinolui, šis irgi nusilenkė visagaliui miestiečiui, kurio bijojo Liudvikas XI. Gijomas Rimas, pasak Filipo de Komino[19], *žmogus, pilnas išminties ir vyliaus,* pranašiai ir ironiškai šypsodamas sekė, kaip juodu ėjo į savo vietas — kardinolas sumišęs ir susirūpinęs, Kopenolis ramus ir pasipūtęs, be abejo, galvodamas, kad jo, kojinių pirklio, titulas ne blogesnis už bet kurį kitą ir kad Burgundijos Marija, motina tos Margaritos, kurią Kopenolis šiandien leidžia už vyro, būtų mažiau bijojusi kardinolo negu kojinių pirklio: juk ne kardinolas sukurstė Gento miestiečius prieš Karolio Drąsiojo dukters favoritus; ne kardinolas vienu žodžiu nuteikė minią nepaisyti jos ašarų ir maldavimų, kai Flandrijos princesė atėjo maldauti už juos savo tautą ir nusekė iki pat ešafoto papėdės; kojinių pirklys tik pakėlė ranką su odiniu antrankoviu, ir jųdviejų, šviesiausieji senjorai Gi D'Emberkūrai ir kancleri Gijomai Jugone, galvos nusirito!

Bet tai dar buvo ne viskas: vargšas kardinolas, atsidūręs tokioje blogoje draugijoje, turėjo išgerti taurę iki dugno.

Gal skaitytojas dar neužmiršo akiplėšos elgetos, kuris pačio-

je prologo pradžioje užsikorė ant kardinolo estrados atbrailos. Atvykus garsiesiems svečiams, jis nė nemanė pasitraukti ir, kai prelatai bei pasiuntiniai susikimšo jiems skirtose vietose kaip flamandiškos silkės statinėse, įsitaisė patogiau ir ramiai sukryžiavo kojas ant architravo. Tai buvo negirdėtas įžūlumas, bet pirmą akimirką niekas to nepastebėjo, visų dėmesys buvo nukreiptas į ką kita. O jis taip pat nematė, kas dėjosi salėje; lingavo galvą kaip nerūpestingas neapolietis, pro triukšmą protarpiais užtraukdamas iš papratimo: „Sušelpkit, meldžiamieji!" Iš visų čia esančiųjų tikriausiai jis vienintelis nebūtų teikęsis pasukti galvos į besiginčijančius Kopenolį ir durininką. Bet taip buvo lemta, kad Gento kojinių pirklys, kuriam liaudis taip karštai ėmė simpatizuoti ir į kurį buvo nukreiptos visų akys, atsisėdo į pirmąją estrados eilę kaip tik viršum elgetos; visi labai nustebo, kai flamandų pasiuntinys, įsižiūrėjęs į žemiau sėdintį valkatą, draugiškai tekštelėjo jam per skarmaluotą petį. Elgeta atsigręžė; abu nustebo, vienas antrą pažino, abiejų veidai nušvito ir t.t. Paskui, visiškai neimdami į galvą, kad žiūrovai juos mato, laikydamiesi už rankų, ėmė šnibždėtis; Klopeno Truilfu skarmalai, išsidriekę ant estrados auksuoto brokato, atrodė kaip vikšras ant apelsino.

Tos keistos scenos neįprastumas sukėlė salėje tokį džiugesį ir šėlsmą, jog ir kardinolas beregint susidomėjo, kas čia yra; pasilenkęs į priekį ir negalėdamas iš savo vietos nieko daugiau pamatyti kaip tik šlykštų Truilfu apdarą, jis, be abejo, pamanė, kad elgeta prašo išmaldos, ir, pasipiktinęs tokia jo drąsa, sušuko:

— Pone Rūmų teisėjau, tučtuojau įmeskite tą bjaurybę upėn!

— Dėl dievo meilės, ponas kardinole,— tarė Kopenolis, nepaleisdamas Klopeno rankos,— tai mano draugas.

— Garbė! Garbė! — ėmė šaukti minia.

Nuo šios akimirkos metras Kopenolis Paryžiuje, kaip ir Gente, pelnė *didį liaudies pasitikėjimą, nes šitokio sudėjimo žmonės,*— sako Filipas de Kominas,— *pelno jį laisvu savo elgesiu.*

Kardinolas kramtėsi lūpas. Jis pasilenkė prie savo kaimyno Sent Ženevjevos abato ir jam tarė pusbalsiu:

— Įdomius pasiuntinius mums siunčia ponas erchercogas pranešti apie princesės Margaritos atvykimą!

— Jūsų eminencija,— atsakė abatas,— esate per daug mandagus tiems kiaulėms flamandams. *Margaritas ante porcos**.

---

* (Svaistote) perlus kiaulėms (*lot.*).

— Verčiau sakykite *Porcos ante Margaritam** ,— tarė šypsodamasis kardinolas.

Visa sutanotoji svita susižavėjo tuo žodžių žaismu. Kardinolui pasidarė bent kiek lengviau ant širdies; jis atsiteisė Kopenoliui,— juk ir jo sąmojui plota.*

Tiems mūsų skaitytojams, kurie, šių dienų stiliumi kalbant, įstengia apibendrinti vaizdą ir mintį, norėtume užduoti vieną klausimą: ar šiuo metu, kai atkreipėme jų dėmesį, jie aiškiai įsivaizduoja reginį erdviame didžiosios Rūmų salės lygiagretainyje? Salės viduryje, prie vakarinės sienos, plati puiki estrada, apdengta auksuotu brokatu; į ją pro smailiaskliautes dureles žengia orių asmenų procesija, durininkas skardžiu balsu skelbia vieną po kitos jų pavardes. Pirmuosiuose suoluose jau sėdi patys garbingieji svečiai, įsisupę į šermuonėlius, aksomą, purpurą. Estradoje visi orūs ir tylūs, o aplinkui, apačioje, priešais, visur,— spūstis ir baisiausias ūžesys. Tūkstančiai akių spokso į kiekvieną veidą estradoje, tūkstančiai lūpų šnabžda kiekvieną vardą. Reginys tikrai įdomus ir vertas žiūrovų dėmesio. Bet kas gi ten pačiame gale? Lyg kokie pastovai, keturios margos marionetės viršuje ir kitos keturios apačioje. Kas gi tas juodai apsivilkęs ir išblyškęs žmogus šalia pastovų? Deja, brangusis skaitytojau, tai Pjeras Grenguaras ir jo prologas.

Mes jį visiškai pamiršome.

O to jis kaip tik ir bijojo.

Nuo tos akimirkos, kai į salę įžengė kardinolas, Grenguaras nepaliovė plušėjęs savo prologo labui. Pirmiausia įsakė suglumusiems aktoriams tęsti vaidinimą ir kalbėti garsiau; paskui, matydamas, kad niekas neklauso, juos sustabdė ir kokią penkiolika minučių, kol truko nenumatyta pertrauka, trypė kojomis, dūko, šaukėsi Žisketės ir Ljenardos, ragino kaimynus reikalauti, kad aktoriai vaidintų prologą; viskas veltui. Niekas nepasuko galvos nuo kardinolo, nuo pasiuntinių ir nuo estrados, vienintelio centro, į kurį krypo to plataus žiūrovų rato žvilgsniai. Reikia taip pat manyti, ir mums tai nemalonu sakyti, kad prologas jau buvo pradėjęs klausytojams truputį įkyrėti, kai jo eminencijos atvykimas taip žiauriai jį nutraukė. O, be to, estradoje, kaip ir ant marmuro stalo, vyko tas pats vaidinimas: Darbo ir Dvasinin-

* Kiaulės prieš perlą. (Žodžių žaismas: *margarita* (lot.) – perlas; *Marguerite* (pranc.) — ir perlas, ir vardas Margarita.)

kijos, Bajorijos ir Prekybos konfliktas. Ir daugeliui labiau patiko juos tiesiog matyti gyvus, su kūnu ir krauju, kvėpuojančius, judančius, besistumdančius tarp flamandų pasiuntinių, tarp vyskupo palydos, su kardinolo mantija ar Kopenolio striuke, negu išdažytus, išpuoštus, eilėmis kalbančius ir, taip sakant, tarsi negyvus, Grenguaro juokingai aprengtus geltonomis ir baltomis tunikomis.

Vis dėlto kai mūsų poetas pastebėjo, kad triukšmas aprimo, jis sugalvojo gudrybę, kuri gal dar būtų išgelbėjusi padėtį.

— Pone,— tarė jis, atsigręžęs į vieną kaimyną, geraširdį kantraus veido storulį,— o gal pradėtume nuo pradžios?

— Ką? — paklausė kaimynas.

— Nagi misteriją! — tarė Grenguaras.

— Kaip sau norite,— atsakė kaimynas.

To neva pritarimo Grenguarui užteko, ir, ėmęsis pats tvarkyti savo reikalus, jis kiek galėdamas giliau įsispraudė į minią ir pradėjo rėkti:

— Pradėkit misteriją nuo pradžios! Pradėkit nuo pradžios!

— Po velnių! — tarė *Joannes de Molendino*,— ką jie ten traukia salės gale? (Mat Grenguaras rėkė už keturis.) Sakykit, draugai, ar misterija dar nepasibaigė? Jie nori vėl pradėti. Taip nedera.

— Ne! Ne! — ėmė šaukti visi studentai.— Šalin misteriją! Šalin!

Bet Grenguaras nėrėsi iš kailio ir plyšojo dar labiau:

— Pradėkit nuo pradžios! Pradėkit!

Tie šauksmai atkreipė kardinolo dėmesį.

— Pone Rūmų teisėjau,— tarė jis aukštam juodai vilkinčiam žmogui, kuris stovėjo už kelių žingsnių,— ko tie nenaudėliai kelia tokį pragarišką triukšmą tarsi velniai šlakstykloje?

Rūmų teisėjas buvo tarsi valdininkas amfibija, savotiškas teismo organų šikšnosparnis, panašus į žiurkę ir į paukštį, į teisėją ir į kareivį.

Jis prisiartino prie jo eminencijos ir, nors labai bijojo užsitraukti jo rūstybę, ėmė miksėdamas aiškinti, kodėl liaudis taip nederamai elgiasi: atseit atėjęs vidudienis, o jo eminencijos vis dar nebuvę, ir aktoriai turėję pradėti nelaukdami jo eminencijos.

Kardinolas nusikvatojo.

— Dievaži, ponui Universiteto rektoriui reikėjo irgi taip pasielgti. Kaip jūs manote, metre Gijomai Rimai?

— Monsinjore,— atsakė Gijomas Rimas,— džiaukimės praleidę pusę vaidinimo. Vis šis tas laimėta.

— Ar tie nevidonai gali savo farsą tęsti? — paklausė teisėjas.

— Tęskite, tęskite,— tarė kardinolas,— man vis vien. Tuo tarpu aš paskaitysiu brevijorių.

Teisėjas priėjo prie estrados krašto ir, davęs ženklą nutilti, sušuko:

— Miestiečiai, valstiečiai ir paryžiečiai, kad patenkintų tuos, kurie nori misteriją pradėti nuo pradžios, ir tuos, kurie nori, kad ji baigtųsi, jo eminencija įsako ją tęsti.

Abiem šalims reikėjo nusileisti. O tačiau ir autorius, ir publika ilgai už tai ant kardinolo pyko.

Taigi personažai scenoje vėl ėmė postringauti, ir Grenguaras tikėjosi, kad bent jo kūrinio pabaiga bus išklausyta. Tačiau ši viltis netrukus sudužo, kaip ir visos kitos jo iliuzijos; iš tikrųjų, tyla salėje šiaip taip buvo atstatyta, bet Grenguaras nepastebėjo, kad tada, kai kardinolas įsakė veikalą tęsti, estrada toli gražu dar nebuvo pilna, ir po flamandų pasiuntinių atvyko nauji palydos dalyviai, kurių vardus ir titulus durininkas šūkčiojo dialogo metu ir labai trukdė. Iš tiesų, įsivaizduokite, kad teatre per pat vidurį vaidinimo durininkas spigiu balsu vis ką nors įterpia tarp dviejų rimuotų eilučių ar net dviejų cezūrų:

— Metras Žakas Šarmoliu, karaliaus prokuroras bažnytiniame teisme!

— Žeanas de Arle, bajoras, Paryžiaus miesto naktinės sargybos viršininkas!

— Mesiras Galjo de Ženualakas, riteris, Briusako senjoras, karaliaus artilerijos viršininkas!

— Metras Dre-Ragje, mūsų valdovo karaliaus vandenų ir miškų prižiūrėtojas Prancūzų žemėje, Šampanėje ir Bri!

— Mesiras Lui de Gravilis, riteris, karaliaus patarėjas ir šambelionas, Prancūzijos admirolas, Venseno miško saugotojas!

— Metras Deni Le Mersje, Paryžiaus aklųjų prieglaudos prižiūrėtojas! — Ir t.t. ir t.t.

Tai darėsi nebepakenčiama.

Tas keistas akompanimentas, labai trukdąs klausyti pjesę, ypač piktino Grenguarą, nes jam atrodė, kad juo toliau, juo veikalas darosi įdomesnis, trūksta tik klausytojų dėmesio. Iš tikrųjų sunku įsivaizduoti įmantresnį ir dramatiškesnį susipynimą. Keturi prologo personažai labai liūdėjo, patekę į tokią mirtinai

sunkią padėtį. Bet štai jiems pasirodo pati Venera, *vera incessu patuit dea**, apsivilkusi labai gražia tunika su išsiūtu laivu — Paryžiaus miesto herbu. Ji pati ateina pareikalauti delfino, pažadėto visų gražiausiajai. Jupiteris ją palaiko,— jo griaustinis dunda drabužinėje,— ir deivė jau nori išsigabenti delfiną, t.y., kalbant tiesiogiai, ištekėti už pono delfino, bet tą akimirką jaunutė mergaitė balto damasto suknele, su ramunės žiedu** rankoje (visiems aiški Flandrijos princesės personifikacija) ateina kovoti su Venera. Teatrinis efektas ir nauja peripetija. Po ilgo ginčo Venera, Margarita ir visos kitos alegorijos nutaria kreiptis į teisingąjį švenčiausios panelės Marijos teismą. Pjesėje buvo dar vienas labai puikus personažas — donas Pedras, Mesopotamijos karalius. Bet dėl tų pertraukų sunku buvo susigaudyti, kam jis reikalingas. Visi tie asmenys lipo į sceną kopėčiomis.

Bet tuo viskas ir baigėsi. Jokia pjesės grožybė nebuvo nei pajausta, nei suprasta. Sulig kardinolo atvykimu tarsi koks magiškas, nematomas siūlas staiga pritraukė visų žvilgsnius nuo marmurinio stalo į estradą, nuo pietinio salės galo — į vakarinį. Niekas nebeįstengė tų apžavų išsklaidyti. Visų akys buvo įbestos ten, ir naujai atvykstantieji, jų prakeikti vardai, jų veidai ir jų apdarai žiūrovams buvo nuolatinė pramoga. Labai liūdna. Išskyrus Žisketę ir Ljenardą, kurios kartkarčiais atsigręždavo, kai Grenguaras jas timpteldavo už rankovės, išskyrus kantrųjį storulį kaimyną, niekas nesiklausė, niekas nežiūrėjo vargšės apleistos moralitė. Grenguaras matė tik žiūrovų profilius.

Su kokiu kartėliu jis matė palaipsniui griūvant savo garbės ir poezijos pastatą! Tik pamanykit, juk nedaug tetrūko, kad tie žmonės būtų sukilę prieš poną Rūmų teisėją, nekantraudami išgirsti Grenguaro veikalą! O dabar, kai jis vaidinamas, niekam jis neberūpi. Tas pats vaidinimas, sutiktas tokiu vienbalsiu pritarimu! Amžinasis liaudies prielankumo potvynis ir atoslūgis! Tik pamanykit, jie vos nepakorė teisėjo sargybinių! Grenguaras kažką būtų atidavęs, kad dar kartą būtų galėjęs pergyventi tą saldžią valandėlę!

Vis dėlto storžieviškas durininko monologas pasibaigė. Visi jau buvo atvykę, ir Grenguaras lengviau atsikvėpė. Aktoriai šauniai vaidino toliau. Bet šit staiga pakyla metras Kopenolis, kojinių pirklys, visi suklūsta, ir Grenguaras išgirsta tokią bjaurią jo kalbą:

---

* Pati eigastis aiškiai rodė, kad tai deivė (*Vergilijus*).

** Ramunė — prancūziškai *marguerite*.

— Ponai Paryžiaus miestiečiai ir bajorai, dievaži, nežinau, ką mes čia veikiame! Ana kampe ant tų pastovų matau kažkokius žmones, kurie, atrodo, tuoj ims ir susimuš. Nežinau, gal tai ir yra jūsų vadinamoji *misterija,* bet tai neįdomu. Jie tik liežuviais pliekiasi, daugiau nieko. Štai jau ketvirtį valandos laukiu pirmojo smūgio. Nė krust. Tie bailiai tik žodžiais vienas kitą užgaulioja. Reikėjo parsikviesti kovotojus iš Londono arba iš Roterdamo, tada būtų ko pasižiūrėti! Tvatytų kumščiais, kad net aikštėje girdėtumėt. O šių tik gaila darosi. Bent maurų šokį sušoktų ar šiaip parodytų kokį juoką! Čia visai ne taip, kaip man buvo pripasakota. Man sakė, kad bus juokdarių šventė, kad bus renkamas juokdarių popiežius. Gente mes taip pat renkame juokdarių popiežių, dievaži, neatsiliekame nuo kitų! Štai kaip mes darome: susirenka daugybė žmonių, kaip ir čia. Paskui vienas po kito kiša galvą pro tam tikrą skylę ir perkreipia snukį. Kas bjauriausiai išsiviepia, tas išrenkamas popiežiumi. Štai ir viskas. Labai juokinga. Ar norite rinkti popiežių mūsų šalies papročiu? Bent bus ne taip nuobodu kaip klausytis tų plepių. Jei panorės, galės ir jie parodyti grimasą pro langutį, ir juos priimsime į žaidimą. Ką jūs į tai pasakysite, ponai miestiečiai? Ir vienos, ir kitos lyties groteskinių pavyzdžių čia apstu, galėsim tikrai flamandiškai pasijuokti, ir veidų ganėtinai tarp mūsų esama šlykščių, taigi tikėkimės puikių grimasų.

Grenguaras norėjo atsakyti, bet apstulbimas, pyktis, pasipiktinimas jam atėmė žadą. Be to, miestiečiai, patenkinti, kad juos pavadino bajorais, populiaraus kojinių pirklio pasiūlymą priėmė taip entuziastingai, jog bet koks pasipriešinimas būtų buvęs bergždžias. Grenguarui neliko daugiau nieko kaip tik pasiduoti srovės nešamam. Jis užsidengė rankomis veidą, nes neturėjo apsiausto užsidengti galvai kaip Timanto Agamemnonas[20].

V

KVAZIMODAS

Akimirksniu viskas buvo paruošta vykdyti Kopenolio sumanymui. Miestiečiai, studentai ir teismo raštininkai ėmėsi darbo. Grimasų teatrui buvo parinkta mažutė koplyčia priešais marmuro stalą. Jie išdaužė viršum durų gražios rozetės stiklą, ir pro tą

akmeninį žiedą, kaip susitarta, varžovai turėjo kaišioti galvas. Angai pasiekti reikėjo užlipti ant nežinia iš kur atgabentų dviejų statinių, užkeltų viena ant kitos. Pagal taisykles kiekvienas kandidatas, vyras ar moteris (mat buvo galima rinkti ir popiežę), užsidengia veidą skraiste, kad jo grimasa nepasikeistų ir jos įspūdis nenublanktų, ir laukia koplyčioje, kol ateis eilė pasirodyti. Akimirksniu koplyčia prigužėjo pilna varžovų, ir durys buvo uždarytos.

Kopenolis iš savo vietos įsakinėjo, viskam vadovavo, viską tvarkė. Per tą sąmyšį kardinolas, ne mažiau suglumęs už Grenguarą, pasiteisinęs turįs reikalų ir mišparus, pasitraukė su savo palyda, o minia, taip sukrutusi jam atvykus, nė kiek nesusijaudino jam pasitraukus. Tik Gijomas Rimas pastebėjo, kad jo eminencija pabėgo. Liaudies dėmesys kaip saulė, judanti savo orbita; pakilęs viename salės gale, stabtelėjęs ties viduriu, dabar jis jau buvo kitame jos gale. Savo laiku dėmesio centre buvo marmuro stalas, paskui brokato estrada, o dabar atėjo eilė Liudviko XI koplyčiai. Nuo šiol visokiam kvailiojimui — laisvė. Salėje liko tik flamandai ir padugnės.

Prasidėjo grimasos. Pirmiausia langelyje pasirodęs veidas išverstais raudonais vokais, pražiota kaip nasrai burna ir raukšlėta kaip Imperijos laikų batai kakta sukėlė tokį kvatojimą, jog Homeras būtų visus tuos prasčiokus palaikęs dievais. Bet didžioji salė kuo mažiausiai priminė Olimpą, ir vargšas Grenguaro Jupiteris tai žinojo geriau negu bet kas kitas. Po pirmosios grimasos ėjo antra, trečia, paskui dar kita ir dar kita, ir po jų vis trankesnės juoko papliūpos bei kojų trypimas, nes linksmybė vis didėjo. Tas vaizdas buvo kupinas kažkokio apdujimo, kažkokios svaigulio ir žavesio jėgos, kurią sunku apibūdinti mūsų laikų ir mūsų salonų skaitytojui. Įsivaizduokite seriją veidų, kurie po kits kito rodo visokias geometrines figūras, nuo trikampio iki trapecijos, nuo kūgio iki daugiakampio; visokias žmogaus nuotaikas, nuo pykčio iki gašlumo; visokį amžių, nuo raukšlėto naujagimio iki raukšlėtos marinamos senės; visokias religines fantasmagorijas, nuo Fauno iki Belzebubo; visokius profilius, nuo žvėries nasrų iki paukščio snapo, nuo knyslės iki prusnų. Įsivaizduokite, kad visos Naujojo tilto pabaisos, tie Žermeno Pilono[21] rankose suakmenėję košmarai atgyja ir vieni po kitų ateina degančiomis akimis pažvelgti jums į veidą; kad visos Venecijos maskarado kaukės praslenka pro jūsų lornetą; žodžiu — žmogiškas kaleidoskopas.

Orgija darėsi vis flamandiškesnė. Tenirso[22] teptukas ją atkurtų tik labai netobulai. Įsivaizduokite Salvatoro Rosos[23] paveikslą, vaizduojantį mūšį, kuris pavirsta bakchanalija. Nebebuvo nei studentų, nei pasiuntinių, nei miestiečių, nei vyrų, nei moterų; nebebuvo Klopeno Truilfu nei Žilio Lekorniu, nei Simonos Kartrlivr, nei Robeno Puspeno. Visa išnyko bendrame siautėjime. Didžioji salė pasidarė tik milžiniškas begėdiškumo ir linksmybės žaizdras, kur kiekviena burna rėkė, kiekviena akis žaibavo, kiekvienas veidas vaipėsi, kiekvienas žmogus pavirto savotiška poza. Visi rėkė ir staugė. Keisti veidai, kurie vieni po kitų rodėsi rozetės angoje, sugrieždami dantimis, buvo tartum susuktų šiaudų deglai, įmesti į laužą. Ir iš tos kunkuliuojančios minios pakildavo, tarsi garas nuo įkaitintos krosnies, šaižus, aštrus garsas, švilpiąs kaip uodo sparnai.

— Kad tave kur plynios!

— Žiūrėk, koks snukis!

— Niekam tikęs.

— O tas!

— Gijmete Možerpiui, pasižiūrėk į tą jaučio snukį, jam tik ragų trūksta. Vadinasi, jis ne tavo vyras.

— O štai dar vienas!

— Vardan popiežiaus pilvo! Kokia čia grimasa?

— Olia-ei! Tai apgaulė. Reikia rodyti tik veidą.

— Tai ta prakeiktoji Peretė Kalbot! Tik ji taip gali padaryti.

— Garbė! Garbė!

— Aš dūstu!

— Štai šiam niekaip nepralenda ausys! — ir t.t. ir t.t.

Vis dėlto reikia teisingai įvertinti mūsų draugą Žeaną. Tame visuotiniame raganų šabe tik jis vienas liko pakibęs savo pilioriaus aukštybėse kaip junga stiebo viršūnėje. Žeanas tiesiog šėlte šėlo. Išsižiojęs, kiek tik gali, jis kažką rėkė, bet nieko nesigirdėjo, ne todėl, kad garsas būtų dingęs bendrame triukšme, nors ir labai intensyvus, o todėl, kad jis, matyt, viršijo žmogaus ausies pagaunamų garsų ribą — dvylika tūkstančių virpėjimų per sekundę pagal Soverą arba aštuonis tūkstančius pagal Bio[24].

Grenguaras iš pradžių baisiai nusiminė, bet paskui vėl susitvardė. Jis pasiruošė kovoti su nelaime.

— Vaidinkite toliau! — jau trečią kartą įsakė jis savo aktoriams, toms kalbančioms mašinoms. Po to ėmė dideliais žingsniais vaikščioti priešais marmuro stalą, ir jam kilo noras nueiti

ir pačiam pasirodyti pro koplyčios langelį,— bent turėtų malonumą iškišti liežuvį tai nedėkingai liaudžiai. „Bet ne, tai mums netinka; nereikia keršyti! Kovokime iki galo,— kartojo jis sau.— Poezijos galia žmonėms yra didelė; aš juos susigrąžinsiu. Pamatysime, kas paims viršų — grimasos ar literatūra."

Deja! Jis liko vienintelis savo pjesės žiūrovas.

Dabar pasidarė dar blogiau negu prieš valandėlę. Jis tematė žmonių nugaras.

Aš klystu. Kantrusis storulis, kurį jis kritišku momentu prašė patarimo, buvo atsigręžęs į sceną. O Žiskete su Ljenarda jau seniai pabėgusios.

Grenguarą iki pat širdies gelmių sujaudino vienintelio jo pjesės žiūrovo ištikimybė. Jis priėjo prie jo ir atsargiai palietė jam ranką, nes dorasis žmogelis snaudė, pasirėmęs į baliustradą.

— Pone,— tarė Grenguaras,— dėkoju jums.

— Už ką gi, pone? — paklausė žiovaudamas storulis.

— Matau, kad jus vargina visas tas triukšmas,— kalbėjo poetas,— ir trukdo jums klausyti pjesės. Bet būkite ramus: jūsų vardas išliks būsimoms kartoms. Leiskite paklausti, kaip jūsų pavardė?

— Reno Šato, Paryžiaus Šatle antspaudo saugotojas. Kuo galiu jums būti naudingas?

— Pone, čia jūs vienintelis mūzų atstovas,— tarė Grenguaras.

— Jūs be galo malonus, pone,— atsakė Šatle antspaudo saugotojas.

— Jūs vienintelis,— kalbėjo toliau Grenguaras,— tinkamai klausėtės pjesės. Kaip ji jums atrodo?

— Ehe! — atsakė storulis valdininkas, pusiau pabudęs.— Iš tikrųjų gana linksma pjesė.

Grenguaras turėjo pasitenkinti tuo pagyrimu, nes griausmingos ovacijos ir kurtinantys šauksmai nutraukė jų pokalbį. Juokdarių popiežius buvo išrinktas.

— Garbė! Garbė! Garbė! — iš visų pusių šaukė žmonės.

Tikrai nuostabi grimasa šiuo momentu švietė rozetės angoje. Visi tie penkiakampiai, šešiakampiai ir netaisyklingų proporcijų veidai, vienas po kito pasirodę langelyje, vis dėlto neįkūnijo to komiškumo idealo, kurį matė orgijos įkaitintos vaizduotės; pritarimo galėjo susilaukti tik tokia nepaprasta, visus apstulbinusi grimasa. Ėmė ploti net ir metras Kopenolis, o Klopenas Truilfu, taip pat dalyvavęs varžybose,— jo veidas galėdavo

pasidaryti dievai žino koks bjaurus,— prisipažino nugalėtas. Mes paseksime jo pavyzdžiu. Nesistengsime skaitytojui pavaizduoti nosį, tarsi sudėtą iš keturių trikampių, burną kaip pasagą, mažutę kairę akį, uždengtą rudu pasišiaušusiu antakiu, o dešiniąją — visiškai pasislėpusią po didžiule karpa, tuos kreivus, ištrupėjusius kaip tvirtovės sienos briauna dantis, surandėjusią lūpą, viršum jos kyšantį vieną dantį kaip dramblio iltį, skeltą smakrą ir ypač to veido išraišką — klastos, nuostabos ir liūdesio mišinį. Kas gali, teįsivaizduoja tokią visumą.

Pritarimas buvo vienbalsis. Visi puolė į koplyčią. Iš ten iškilmingai išvedė palaimintąjį juokdarių popiežių. Bet dabar žiūrovų nuostaba ir susižavėjimas pakilo iki aukščiausio laipsnio. Grimasa buvo tikrasis jo veidas.

Arba, teisingiau, visas žmogus buvo tikra grimasa. Stambi galva, pasišiaušę rudi plaukai, tarp pečių didžiulė kupra, o kita — tarsi pusiausvyrai palaikyti — ant krūtinės; šlaunys taip keistai išsukinėtos, jog kojos lietėsi tik per kelius ir, žiūrint iš priekio, panėšėjo į pjautuvus, sujungtus rankenomis; pėdos didelės, rankos pabaisiškos; bet nors ir luošas, jis atrodė baisiai stiprus, vikrus ir drąsus; tai buvo keista išimtis iš bendros taisyklės, pagal kurią jėga, kaip ir grožis, turi būti harmonijos išdava. Toks buvo popiežius, kurį išsirinko juokdariai.

Atrodė, kad tai sudaužytas ir blogai sulydytas milžinas.

Kai ant koplyčios slenksčio pasirodė kresnas kerėpla, ciklopas, beveik toks paritus, toks pastačius,— *kvadratinio fundamento,* kaip pasakė vienas žymus žmogus,— tai liaudis, tuoj jį pažinusi iš pusiau raudono, pusiau violetinio apdaro, nusėto sidabro varpeliais, o ypač iš tobulo bjaurumo, vienbalsiai sušuko:

— Tai Kvazimodas, varpininkas! Kvazimodas, katedros kuprius! Kvazimodas vienakis! Kvazimodas kreivakojis! Garbė! Garbė!

Vargšas, kaip matyti, turėjo pravardžių pasirinktinai.

— Nėščios, saugokitės! — šaukė studentai.

— Arba tos, kurios nori pastoti,— pridūrė *Joannes.*

Iš tikrųjų moterys dangstėsi veidus.

— O bjauri beždžionė! — sušuko viena.

— Jis ne tik kad bjaurus, bet ir piktas,— pridėjo kita.

— Tikras velnias,— tarė trečia.

— Nelaimė, gyvenu prie katedros; kasnakt girdžiu jį valkiojantis po stogą palei laštakus.

— Su katinais.

— Jis visada laipioja mūsų stogais.
— Jis per kaminus mus užkeri.
— Vieną kartą jis vaipėsi pro mano langelį. Maniau, kad koks nors vyras. Tai išsigandau!
— Esu tikra, kad jis joja į raganų šabus. Kartą jis paliko šluotą ant mano namų stogo.
— O, bjaurus kupriaus snukis!
— O, piktoji dvasia!
— Fe!
Vyrai, priešingai, susižavėję plojo.
Sąmyšio kaltininkas Kvazimodas vis tebestovėjo ant koplyčios slenksčio, paniuręs ir rimtas, leisdamas visiems juo gėrėtis.
Vienas studentas, bene Robenas Puspenas, prilindęs nusijuokė jam tiesiai į veidą. Kvazimodas be niekur nieko paėmė jį už diržo ir numetė per dešimt žingsnių į minią. Tai padarė netaręs nė žodžio.
Susižavėjęs metras Kopenolis priėjo prie jo.
— Kryžiau dievo! Tėve šventasis! Savo gyvenime nesu matęs tokio puikaus bjaurumo! Tu vertas popiežystės ne tik Paryžiuje, bet ir Romoje.
Tai sakydamas, jis linksmai uždėjo Kvazimodui ant peties ranką. Šis nė nekrustelėjo. Kopenolis kalbėjo toliau:
— Tu kaip tik toks keistuolis, su kuriuo norėčiau paūžti, nors tai man atsieitų tuziną naujųjų Turo livrų. Ką į tai pasakysi?
Kvazimodas nieko neatsakė.
— Kryžiau dievo! — sušuko kojinių pirklys.— Ar tu kurčias?
Jis iš tikrųjų buvo kurčias.
Kopenolio elgesys pradėjo Kvazimodą erzinti; staiga jis atsigręžė į kojinių pirklį ir taip baisiai sugriežė dantimis, jog milžinas flamandas pasitraukė atbulas kaip buldogas nuo katės.
Tada iš baimės ir pagarbos keistuoliui visi atsitraukė bent per penkiolika žingsnių ir apsupo jį ratu. Viena sena moteris paaiškino Kopenoliui, kad Kvazimodas kurčias.
— Kurčias! — tarė kojinių pirklys ir grubiai, flamandiškai nusikvatojo.— Kryžiau dievo! Tai tobulas popiežius.
— Ei, aš jį pažįstu,— sušuko Žeanas, pagaliau nulipęs nuo kapitelio pasižiūrėti į Kvazimodą iš arčiau,— tai mano brolio archidiakono varpininkas.— Laba diena, Kvazimodai!
— Velnias! — tarė Robenas Puspenas, vis dar neatitokęs nuo smūgio.— Šiaip atrodo kuprius. Eina — šlubis. Pasižiūri — vien-

akis. Jam kalbi — kurčias. Beje, o ką gi tas Polifemas daro su savo liežuviu?

— Jis kalba, kai nori,— tarė senė,— o apkurto skambindamas varpais. Tai ne nebylys.

— Tik to jam tetrūksta,— pastebėjo Žeanas.

— Ir vieną akį jis turi viršaus,— pridūrė Robenas Puspenas.

— Ne,— išmintingai tarė Žeanas.— Vienakiui blogiau negu aklam. Jis žino, ko jam trūksta.

Tuo tarpu visi elgetos, visi tarnai, visi kišenvagiai kartu su studentais sudarė ištisą procesiją ir nuėjo raštininkų spintoje paieškoti juokdarių popiežiui popierinės tiaros ir juokdario mantijos. Kvazimodas, nė nemirktelėjęs, savotiškai išdidžiai ir klusniai leidosi apvelkamas. Paskui jį pasodino ant margų neštuvų. Dvylika juokdarių brolijos vyresniųjų užsikėlė neštuvus ant pečių; kažkokiu karčiu ir paniekos kupinu džiaugsmu nušvito niūrus ciklopo veidas, kai po savo kreivomis kojomis jis pamatė visas tas gražių, tiesių, dailaus sudėjimo vyrų galvas. Paskui rėkaujanti skarmalių procesija senu papročiu patraukė Rūmų vidaus galerijomis, prieš išeidama į gatves ir skersgatvius.

VI

ESMERALDA

Labai džiaugiamės galėdami skaitytojui pranešti, kad visos tos scenos metu Grenguaras ir jo pjesė laikėsi gerai. Jo skatinami, aktoriai nepaliovė vaidinti, o jis nepaliovė klausytis. Apsipratęs su triukšmu, Grenguaras nusprendė tęsti iki galo, vis tikėdamasis, kad publika vėl atkreips dėmesį į pjesę. Ši vilties kibirkštėlė sužibo skaisčiau, kai jis pamatė Kvazimodą, Kopenolį ir kleganČią juokdarių popiežiaus palydą su dideliu triukšmu išeinančius iš salės. Minia godžiai puolė jiems iš paskos.

„Gerai,— tarė jis sau,— štai išsinešdina visi triukšmadariai."

Nelaimė, visi tie triukšmadariai ir buvo publika. Akies mirksniu didžioji salė ištuštėjo.

Tiesą pasakius, dar buvo likę keliolika žiūrovų; po vieną ar būreliais stoviniavo jie aplink piliorius — daugiausia moterys, seniai ir vaikai, jau nuvargę nuo triukšmo ir maišaties. Kele-

tas studentų tebesėdėjo apžargom ant langų atbrailų ir žiūrėjo į aikštę.

„Ką gi,— galvojo Grenguaras,— dar yra pakankamai žmonių išklausyti mano misterijos pabaigai. Jų nedaug, bet tai rinktinė, išsilavinusi publika."

Po valandelės pasirodė, kad nebus simfonijos, kuri turėjo sukelti didžiausią efektą, įžengus švenčiausiajai mergelei. Grenguaras atsiminė, kad jo muzikantus nusivedė juokdarių popiežiaus procesija.

— Apsieisime ir be jos,— tarė jis stoiškai.

Jis priėjo prie būrelio miestiečių, kurie jam atrodė besikalbą apie pjesę. Štai jo nugirsto pokalbio nuotrupos:

— Ar žinote, metre Šento, Navaros rūmą, kuris priklausė ponui de Nemūrui?

— Taip, priešais Brako koplyčią.

— Tai va, neseniai iždas jį išnuomojo dailininkui Gijomui Aliksandrui už šešis Paryžiaus livrus aštuonis solidus metams.

— Kaip pabrango nuoma!

„Tegul,— tarė sau atsidusęs Grenguaras.— Užtai kiti klausosi."

— Draugai,— staiga sušuko vienas jaunų padaužų, įsikibusių į lango rėmus,— aikštėje Esmeralda! Esmeralda!

Tas žodis padarė magišką poveikį. Visi, kas buvo likę salėje, puolė prie langų, korėsi ant sienų, kartodami:

— Esmeralda! Esmeralda!

Tuo pat metu lauke pasigirdo smarkus plojimas.

— Ką tai reiškia — Esmeralda? — tarė Grenguaras, laužydamas rankas.— O dieve mano! Atrodo, kad dabar visi spoksos pro langus.

Jis atsigręžė į marmuro stalą ir pamatė, kad vaidinimas nutrūko. Tai buvo momentas, kai Jupiteris turėjo pasirodyti su savo žaibu. O Jupiteris stovėjo tartum įkaltas scenos apačioje.

— Mišeli Žibornai! — sušuko perpykęs poetas.— Ką tu ten veiki? Argi toks tavo vaidmuo? Lipk!

— Deja,— tarė Jupiteris,— kažkoks studentas ką tik pasičiupo kopėčias.

Grenguaras pažiūrėjo. Iš tikrųjų. Buvo nutrauktas bet koks ryšys tarp užuomazgos ir atomazgos.

— Nevidonas! — sumurmėjo jis.— O kuriam galui jam prireikė tų kopėčių?

— Pasižiūrėti į Esmeraldą,— gailiai atsakė Jupiteris.— Jis

tarė: „Žiū, niekam nereikalingos kopėčios!" ir pasiėmė.

Tai buvo galutinis smūgis. Grenguaras jį sutiko nebemaištaudamas.

— Terauna jus velniai! — sušuko jis aktoriams.— Jei man sumokės, sumokėsiu ir jums.

Po to jis pasitraukė nuleidęs galvą, bet pasitraukė paskutinis, kaip gerai kovojęs generolas.

Lipdamas žemyn įvijais Rūmų laiptais, Grenguaras sukandęs dantis burbėjo: „Tie paryžiečiai — asilų ir pusgalvių banda! Ateina pasiklausyti misterijos, o nesiklauso! Jiems rūpi viskas — Klopenas Truilfu, kardinolas, Kopenolis, Kvazimodas, pats velnias! Bet tik ne švenčiausioji mergelė. Kad būčiau žinojęs, būčiau jums parodęs mergelių marijų, žiopliai! O aš! Atėjau pasižiūrėti veidų, o mačiau tik nugaras! Esu poetas, o sekasi kaip vaistininkui! Teisybė, Homeras juk vaikščiojo elgetaudamas po graikų miestelius, o Nazonas mirė tremtyje pas moskovitus[25]. Bet tegriebia mane velnias, jei suprantu, ką reiškia ta jų Esmeralda! Pirmiausia kas čia per žodis? Čigoniškas turbūt!

ANTROJI KNYGA

I

IŠ CHARIBDĖS Į SKILĄ

Sausio mėnesį anksti temsta. Kai Grenguaras išėjo iš Rūmų, lauke jau buvo tamsu. Jis apsidžiaugė, kad jau naktis; norėjo kuo greičiausiai pasukti į kokią nors tamsią, tuščią gatvelę, kad ten, niekieno netrukdomas, galėtų pamąstyti ir kad poetui ant žaizdos pirmąjį tvarstį uždėtų filosofas. Beje, filosofija buvo vienintelė jo priebėga, mat jis nežinojo, kur teks nakvoti. Taip triukšmingai sužlugus pjesei, jis nebedrįso grįžti į savo kambarį Svirnų gatvėje priešais Šieno prieplauką; už savo epitalamą jis buvo tikėjęsis gauti iš pono prevo pinigų ir užsimokėti metrui Gijomui Du Sirui, galvijų mokesčių rinkėjui, nuomą už šešis mėnesius, t.y. dvylika Paryžiaus solidų — dvylika kartų daugiau, negu jis turėjo turto, įskaitant trumpas kelnes, marškinius ir kepurę. Atsišliejęs Sent Šapel iždininko kalėjimo vartelių, jis valandėlę svarstė, kur pernakvoti,— o jo pasirinkimui buvo visi Paryžiaus grindiniai,— ir prisiminė praėjusią savaitę Batsiuvių gatvėje matęs prie parlamento patarėjo namų laiptuką raiteliui pasistoti ir tada pagalvojęs, kad prireikus tai būtų puikus pagalvis elgetai arba poetui. Jis padėkojo apvaizdai už gerą mintį ir jau buvo beeinąs Rūmų aikšte į kreivą Site labirintą, kur vingiavo visos tos gatvės seserys — Kubilių, Senoji gelumbininkų, Batsiuvių, Žydų ir kt.,— dar ir šiandien išlikusios su savo devynaukščiais namais, bet pamatė iš Teisingumo rūmų išgriuvusią juokdarių popiežiaus procesiją, kuri, smarkiai rėkaudama, su liepsnojančiais deglais ir jo, Grenguaro, orkestru užtvėrė kelią. Tas vaizdas vėl įskaudino įžeistą jo savimeilę; jis nėrė į šalį. Jis krimtosi dėl savo dramos nesėkmės, ir visa, kas priminė šios dienos šventę, aitrino širdį ir draskė žaizdą.

Jis norėjo pereiti Sen Mišelio tiltą, bet čia bėgiojo vaikai su deglais ir raketomis.

— Po velnių visas tas iliuminacijas! — tarė Grenguaras ir puolė Mainų tilto pusėn. Namai tilto pradžioje buvo pasipuošę trimis didelėmis vėliavomis su karaliaus, sosto įpėdinio ir Flandrijos Margaritos atvaizdais ir šešiomis mažesnėmis su Austri-

jos hercogo, kardinolo de Burbono, pono de Bože, Prancūzijos Joanos, de Burbono pavainikio ir dar kažkieno portretais ir apšviesti deglais. Minia žavėjosi.

— Laimingas tas tapytojas Žeanas Furbo! — tarė, sunkiai atsidusęs, Grenguaras ir nusisuko nuo vėliavų ir vėliavėlių. Priešais buvo gatvė, pažiūrėti tokia tamsi ir apleista, jog jis tikėjosi čia pasislėpti nuo visų šventės atgarsių ir nuo viso jos spinduliavimo. Ta gatve jis ir pasuko. Po valandėlės už kažko užkliuvo ir parvirto. Tai buvo gegužės medelio šakų ryšulys, jį teismo raštininkai iš ryto padėjo prie durų vienam teismo pirmininkui tos dienos iškilmių proga. Grenguaras herojiškai iškentė tą naują nesėkmę. Jis atsistojo ir patraukė paupiu. Pro civilinio kalėjimo bokštelį ir pro kriminalinio kalėjimo bokštą jis nuėjo karaliaus sodų patvoriais negrįstu taku, kur purvas siekė iki kulkšnių, atsidūrė vakarinėje Site dalyje ir kurį laiką žiūrėjo į Karvių perkėlėjo salelę, nūnai dingusią po bronziniu žirgu ir Naujuoju tiltu. Tamsumoje salelė jam atrodė kaip juoda masė anapus siauros balkšvo vandens juostos. Žiburėlio šviesoje įžiūrėjo būdą, panašią į avilį, kur karvių perkėlėjas praleisdavo naktį.

„Laimingas tu, karvių perkėlėjau! — pamanė Grenguaras.— Tu nesvajoji apie garbę ir nekuri epitalamų! Kas tau vestuves keliantys karaliai ir Burgundijos kunigaikštienės! Tu nepažįsti kitų margaritų, tik tas, kurias tavo karvės glemžia balandžio mėnesio pievoje! O mane, poetą, nušvilpė, aš šąlu, esu skolingas dvylika solidų, mano puspadžiai šviečia ir galėtų tikti vietoj stiklo tavo žibintui. Ačiū, karvių perkėlėjau! Tavo lūšnelė leidžia pailsėti mano akims ir padeda užmiršti Paryžių!"

Iš palaimingosios lūšnelės staiga driokstelėjo stambi, dviguba joninių petarda, ir Grenguaras pabudo iš beveik lyriškos ekstazės. Karvių perkėlėjas taip pat džiaugėsi švente ir laidė raketas.

Nuo tos petardos Grenguaras nušiurpo.

— Prakeikta šventė! — sušuko jis.— Argi tu mane visur persekiosi? O dieve, dieve! Net ir pas karvių perkėlėją!

Pažvelgęs į Seną prie pat savo kojų, jis pajuto baisią pagundą:

— O, mielai prisigirdyčiau, jei tik vanduo nebūtų toks šaltas!

Nevilties pagautas, jis nusprendė drąsiai įsimaišyti į patį šventės sūkurį, eiti į Grevos aikštę, jei jau negali pabėgti nuo

juokdarių popiežiaus, nuo Žeano Furbo vėliavų, nuo gegužės medelio šakų, nuo deglų ir nuo petardų.

„Gal rasiu bent kokį linksmybės laužo nuodėgulį ir susišildysiu,— mąstė jis,— gal ir vienas kitas trupinys klius man vakarienei nuo tų trijų didžiulių cukrinių karaliaus herbų, kurie turėjo būti pateikti žmonėms vaišintis miesto bufete."

II

GREVOS AIKŠTĖ

Iki mūsų dienų tik vos pastebimas pėdsakas išlikęs iš anuometinės Grevos aikštės — žavus bokštelis šiauriniame jos kampe, bet ir jis, jau palaidotas po bjauriu tinku, aplipdžiusiu skulptūrų briaunas, tikriausiai netruks visai pradingti tarp daugybės naujų namų, kurie taip greitai stelbia visus senuosius Paryžiaus fasadus.

Žmonės, kurie, kaip mes, niekada nepereina per Grevos aikštę nepažvelgę su gailesiu ir simpatija į tą vargšą bokštelį, suspaustą dviejų apgriuvusių Liudviko XV epochos namų, lengvai gali įsivaizduoti visą ansamblį pastatų drauge su tuo bokšteliu ir atkurti visą senąją gotikinę penkiolikto amžiaus aikštę.

Kaip ir šiandien, ji buvo netaisyklingos trapecijos formos; iš vieno šono — krantinė, o iš kitų trijų — siauri, aukšti ir tamsūs namai. Dieną buvo galima gėrėtis jos pastatų įvairumu, skulptūriniais medžio bei akmens papuošimais; jau anuomet tie pastatai buvo tobuli pavyzdžiai įvairių viduramžių architektūros stilių — nuo XV amžiaus atgal iki XI amžiaus; čia buvo keturkampių langų, jau pradedančių nuvainikuoti smailiaskliaučius, ir romaninių pusapvalių, kuriuos išstūmė smailiaskliaučiai; eilę smailiaskliaučių ir eilę pusapvalių langų anuomet dar turėjo senovinis Rolando bokšto namas, stovįs aikštės kampe prie Senos ir Odminių gatvės. Naktį toje namų masėje nieko nebuvo galima įžiūrėti, nebent dantytą liniją juodų stogų, kurių aštrūs kampai tarsi grandine supo visą aikštę. Anų laikų miestai nuo dabartinių visų pirma skiriasi tuo, kad mūsiškių namų fasadai žiūri į aikštes ir gatves, o anuomet pastatai stovėjo šonu į gatvę. Per du šimtmečius namai atsigręžė.

Rytinėje aikštės pusėje, pačiame viduryje, buvo kerėpliškas, mišraus stiliaus pastatas, tikriau sakant, trys namai vienas šalia

kito. Jis buvo vadinamas trejopai, ir tie pavadinimai paaiškina jo istoriją, paskirtį ir architektūrą: *Sosto įpėdinio namai*, nes čia, dar būdamas sosto įpėdiniu, gyveno Karolis V; *Prekybos rūmai*, nes čia buvo rotušė, ir *Namas su kolonomis* (*domus ad piloria*), nes tris jo aukštus laikė storų kolonų eilė. Čia buvo visa, kas reikalinga tokiam šauniam miestui kaip Paryžius: koplyčia — melstis, *bylų salė* teismui posėdžiauti ir, esant reikalui, susidoroti su karaliaus dvariškiais ir pagaliau palėpėse *arsenalas*, pilnas ginklų. Juk paryžiečiai žino, kad ne visada užtenka maldos ir teismo ginant miesto lengvatas, ir todėl rotušėje ant aukšto visada atsargai turi aprūdijusių arkebuzų.

Jau anuomet Grevos aikštė atrodė kraupiai, ir tą įspūdį iki šiol palaiko baisūs prisiminimai ir ta niūri Domeniko Bokadoro statyta rotušė, pakeitusi Namą su kolonomis. Reikia pridurti, kad kartuvės ir gėdos stulpas, teisingumas ir kopėčios, kaip tada buvo sakoma, amžinai stūksojo šalia kits kito ten, vidury grindinio, ir nemažai prisidėjo prie to, kad praeiviai gręždavo akis nuo tos nelemtos vietos, kur tiek sveikų gyvybių rado sau galą, kur po pusės amžiaus negalėjo neatsirasti vadinamoji *Sen Valje karštligė*, ta ešafoto baimės liga, visų ligų siaubingiausioji, nes ją siunčia ne dievas, o žmogus.

Galima tik džiaugtis,— pasakysime tarp kitko,— kad mirties bausmė, kuri prieš tris šimtus metų savo geležiniais ratais, akmeninėmis kartuvėmis, visokiausiais kankinimo įrankiais buvo užgriozdusi Grevos aikštę, Hales, Sosto įpėdinio aikštę, Trauaro sankryžą, Kiaulių turgų, tą šlykštųjį Monfokoną, Sargybinių užkardą, Kačių aikštę, Sen Deni vartus, Šampo, Bode vartus, Sen Žako vartus, neskaitant daugybės kartuvių, pastatytų prevo, vyskupo, kapitulų, abatų, priorų, turėjusių teisę teisti, neskaitant teismo nuosprendžių prigirdyti nusikaltėlius Senoje,— galima tik džiaugtis, kad ta senoji feodalinės visuomenės valdovė, pamažu nustodama savo ginkluotės, savo baisių kvotų iškilmingumo, išmoningų, fantazijos sukurtų bausmių, kankinimų, dėl kurių kas penkeri metai reikėdavo atnaujinti Gran Šatle odinį gultą, ta senoji feodalinės visuomenės valdovė, beveik išmesta už mūsų įstatymų ir mūsų miestų ribų, stumiama iš kodekso į kodeksą, vejama iš aikštės į aikštę, visame milžiniškame Paryžiuje teturi tik negarbingą Grevos kampelį, tik vargana, besislapstančią, neramią, susigėdusią giljotiną, kuri tarsi bijo, kad jos nenutvertų nusikaltimo vietoje, ir todėl, sudavusi smūgį, taip greitai pasitraukia šalin!

III
BESOS PARA GOLPES*

Pjeras Grenguaras pasiekė Grevos aikštę visas sustipęs. Vengdamas spūsties ant Mainų tilto ir Žeano Furbo vėliavų, jis ėjo per Malūnininkų tiltą, bet ten tiško purslai nuo visų vyskupo malūnų ratų, ir jo apsiaustas peršlapo. Tarp kitko, jam atrodė, kad, nepasisekus pjesei, jis pasidarė dar jautresnis šalčiui. Taigi jis nuskubėjo prie linksmybės laužo, kuris liepsnojo aikštės viduryje. Bet jį buvo apstojusi didelė minia.

— Prakeikti paryžiečiai,— tarė pats sau Grenguaras, mat, kaip tikras dramatinis poetas, buvo linkęs į monologus,— jie man užstoja ugnį! O juk man būtinai reikia apšilti. Mano batai prisisėmę, o visi tie malūnai, kad juos kur galas, mane aplaistė savo ašaromis! Terauna velniai Paryžiaus vyskupą su visais jo malūnais! Norėčiau žinoti, kam vyskupui malūnas! Gal jis ketina pasidaryti malūnininku? Jei jam trūksta tik mano prakeikimo, tai aš jį prakeikiu, prakeikiu ir jo katedrą, ir jo malūnus! Na, na, pažiūrėkim, ar tie žiopliai bent kiek pasitrauks! Kažin ką jie ten daro! Šildosi; puiki pramoga! Žiūri, kaip dega šimtas ryšulių žabų; puikus vaizdas!

Priėjęs arčiau, pastebėjo, kad žmonių ratas kur kas didesnis negu tik norinčių pasišildyti prie karaliaus laužo, ir kad tiek žiūrovų sutraukė ne vien degančių šimto ryšulių žabų grožis. Erdviame tuščiame plote tarp laužo ir minios šoko jaunutė mergaitė.

Ar tai žmogiška būtybė, ar fėja, ar angelas, Grenguaras, tas filosofas skeptikas, tas ironiškasis poetas, pirmą akimirką negalėjo nuspręsti,— taip jį užbūrė ta akinanti vizija.

Nors neaukšto ūgio, ji atrodė aukšta,— toks išlakus buvo jos plonas stuomuo. Nors buvo juodukė, dieną tikriausiai jos oda turėjo gražų auksinį andalūzių ir romėnių atspalvį. Kojytė irgi kaip andalūzės, su grakščia kurpele, ir ankšta, ir sykiu laisva. Ji šoko, sukosi, skriejo ant seno persiško kilimo, pamesto jai po kojomis; ir kiekvieną sykį, kai sukantis atsigręždavo jos švytintis veidas, didelės, juodos akys sviesdavo žaibą.

Visi spoksojo į ją išsižioję; ir iš tikrųjų, kai ji taip šoko, apvaliomis tyromis mergiškomis rankomis žvangindama viršum galvos baskišką būgnelį, lieknutė, trapi ir judri kaip vapsva, apsitempusi auksu siuvinėta liemenėle, su margu pūstu sijonu,

* Pabučiavimai už smūgius (*isp.*).

protarpiais atidengiančiu dailias jos kojas, nuogais pečiais, juodaplaukė, ugningomis akimis, atrodė, kad tai antgamtiška būtybė.

„Iš tikrųjų,— pamanė Grenguaras,— tai salamandra, tai nimfa, tai deivė, tai Menadų kalno Bakchantė!"

Tą akimirką viena „salamandros" kasa išsipynė, prie jos prikabinta varinė moneta nukrito ant žemės ir nuriedėjo.

— O, ne! — tarė jis.— Tai čigonė.

Iliuzija išnyko.

Mergaitė vėl leidosi šokti. Pakėlė nuo žemės dvi špagas, jų smaigalius prisidėjo prie kaktos ir, sukdama špagas į vieną pusę, pati sukosi į kitą. Iš tikrųjų tai buvo paprasčiausia čigonė. Bet nors Grenguaras ir labai nusivylė, tas vaizdas jį žavėjo ir kerėjo; linksmybės laužo skaudžiai raudonos liepsnos kaip gyvos virpėjo ant ratu stovinčiųjų veidų, ant merginos rudos kaktos ir kartu su judančiais žmonių šešėliais metė blyškų atspalvį aikštės gilumon ant seno, suskeldėjusio Namo su kolonomis fasado ir ant akmeninių kartuvių skersinio.

Iš tūkstančio raudonų nuo tos šviesos veidų vienas žiūrėjo į šokėją susitelkęs labiau už visus kitus. Atšiaurus, ramus, paniuręs vyro veidas. To žmogaus drabužių nesimatė, juos užstojo minia, bet jis atrodė ne daugiau kaip kokių trisdešimt penkerių metų; tačiau buvo jau nuplikęs; tik pasmilkiniuose kur ne kur styrojo retų pražilusių plaukų kuokšteliai; aukštą plačią kaktą jau vagojo raukšlės, bet įdubusiose akyse liepsnojo nepaprasta jaunystė, karštas gyvenimo troškimas, stipri aistra. Jis tiesiog nenuleido jų nuo čigonės, ir kai nerūpestingoji šešiolikmetė šoko ir skraidė visų džiaugsmui, jo mintys, atrodė, darėsi vis niūresnės ir niūresnės. Kartkarčiais jis šypsojo, kartkarčiais dūsavo, bet šypsnys buvo skausmingesnis negu atodūsis.

Pagaliau jauna mergaitė pailsusi sustojo, ir žmonės ėmė jai meilingai ploti.

— Džali,— tarė čigonė.

Ir Grenguaras pamatė atbėgant gražią baltą ožkutę, žvalią, linksmą; jos vilna blizgėjo, ragai buvo paauksuoti, paauksuotos kanopos, paauksuotas antkaklis; anksčiau jis nebuvo pastebėjęs ožkos, mat ji gulėjo ant kilimo kampo ir žiūrėjo į savo šokančią šeimininkę.

— Džali,— tarė šokėja,— dabar tavo eilė.

Ir sėsdamasi ji grakščiai atkišo ožkai savo baskišką būgnelį.

— Džali,— paklausė ji,— kuris dabar mėnuo?

Ožka pakėlė priekinę koją ir sudavė vieną kartą į būgnelį. Iš tikrųjų buvo sausis. Minia ėmė ploti.

— Džali,— vėl tarė mergaitė ir apvertė būgnelį,— kuri dabar mėnesio diena?

Džali pakėlė paauksuotą kojelę ir sudavė į būgnelį šešis kartus.

— Džali,— toliau klausinėjo čigonė, vis kitaip pakreipdama būgnelį,— kuri dabar valanda?

Džali sudavė septynis kartus. Tą pačią akimirką Namo su kolonomis laikrodis išmušė septynias.

Liaudis buvo sužavėta.

— Tai raganavimas,— atsiliepė iš minios gūdus balsas. Tai pasakė plikagalvis, nenuleidęs nuo čigonės akių.

Ji suvirpėjo, atsigręžė; bet tučtuojau prapliupo katutės ir nustelbė kraupius žodžius.

Netgi tų žodžių įspūdis visiškai išblėso šokėjos sąmonėje, ir ji toliau klausinėjo savo ožką:

— Džali, kaip daro metras Gišaras Gran Remi, miesto alebardininkų kapitonas, kai eina grabnyčių procesijoje?

Džali atsistojo ant užpakalinių kojų ir ėmė mekenti, vaikščiodama taip juokingai oriai, jog žiūrovai leipo juokais, matydami tokią alebardininkų kapitono šventeiviškumo parodiją.

— Džali,— vėl paklausė mergina, padrąsinta vis augančio pasisekimo,— kaip sako kalbą metras Žakas Šarmoliu, karaliaus prokuroras bažnytiniame teisme?

Ožka pritūpė ir subliovė, taip keistai makaruodama priekinėmis kanopėlėmis, jog viskas — judesiai, bliovimas, laikysena — priminė Žaką Šarmoliu, tik trūko, kad prabiltų prasta lotynų ir prancūzų kalba.

Minia griausmingai plojo.

— Šventvagystė! Profanacija! — vėl pasigirdo plikagalvio balsas.

Čigonė dar kartą atsigręžė.

— O,— tarė ji,— tai tas bjaurusis žmogus!

Atkišusi apatinę lūputę, padarė savotišką, matyt, įprastą grimasėlę, apsisuko ant kulno ir ėmė rinkti aukas į baskišką būgnelį.

Pasipylė sidabriniai, sidabrinukai, taržai, liardai su ereliu. Staiga ji atsirado prie Grenguaro. Šis taip neapgalvotai kyštelėjo ranką į kišenę, jog ji sustojo.

— Po velnių! — tarė poetas, radęs savo kišenėje tikrovę, t.y. tuštumą. O gražioji mergaitė stovėjo, žiūrėdama į jį didelėmis akimis, ir laukė, atkišusi būgnelį. Greguaro kaktą išpylė stambūs prakaito lašai.

Jei jis būtų turėjęs kišenėje visą Peru auksą, be abejo, būtų jį atidavęs šokėjai, bet Grenguaras Peru aukso neturėjo, beje, ir Amerika tais laikais dar nebuvo atrasta.

Laimė, jam padėjo netikėtas įvykis.

— Ar nesinešdinsi iš čia, tu čigoniškas žioge! — suriko šaižus balsas iš tamsiausio aikštės kampo.

Mergaitė persigandusi atsigręžė. Tai jau nebe plikagalvio balsas, o piktas davatkos balsas.

Beje, riksmas, išgąsdinęs čigonę, pradžiugino čia slampinėjantį vaikų būrį.

— Tai Rolando bokšto užsidarėlė,— šaukė jie pašėlusiai kvatodami.— Tai barasi maišuotoji! Gal ji dar nevakarieniavusi? Nuneškim jai miesto vaišių likučių!

Visi nukūrė prie Namo su kolonomis.

Tuo tarpu Grenguaras pasinaudojo šokėjos sąmyšiu ir pasitraukė. Vaikų riksmas priminė jam, kad ir jis dar be vakarienės. Tad leidosi prie bufeto. Bet mažieji padaužos buvo greitesni už jį; atbėgęs nerado ant stalo nė trupinio. Nė prasčiausios bandelės po penkis solidus už svarą. Tik ant sienos tarp rožių puikavo lieknos karališkos lelijos, kurias 1434 metais buvo nutapęs Matje Biternas. Bet tai menka vakarienė.

Nesmagu gulti nevalgius; bet dar nesmagiau, kai esi nevalgęs ir neturi kur gulti. Kaip tik tokia buvo Grenguaro padėtis. Nei duonos, nei pastogės; iš visų pusių spaudė nepritekliai, ir tie nepritekliai jam atrodė per daug žiaurūs. Jau seniai jis buvo atskleidęs tiesą, kad Jupiteris sukūrė žmones pagautas mizantropijos ir kad likimas laiko apgultą išminčiaus filosofiją visą gyvenimą; jis pats dar niekada nebuvo patyręs tokios visuotinės blokados; pilvas aliarmavo, ir jam atrodė, kad piktajam likimui itin nederėtų imti jo filosofiją badu.

Vis liūdnesnės ir liūdnesnės darėsi jo mintys, tik staiga jas išblaškė keistas, nors ir labai švelnus dainavimas. Dainavo jaunoji čigonė.

Jos balsas, kaip ir jos šokis, kaip ir jos grožis, jį pavergė. Kažkas nenusakoma žodžiais ir žavu, kažkas tyra, skambu, nežemiška, taip sakant, sparnuota. Nuolatinis garsų, melodijos skleidimasis, netikėtos kadencijos, o paskui paprastas frazavimas,

kur įsipindavo aštrios, švilpiančios gaidos; paskui tokios trelės, jog net lakštingala būtų sumišusi, bet harmonija niekur nebuvo pažeista; po to švelnus oktavų bangavimas: jos kilo ir leidosi kaip jaunosios dainininkės krūtinė. Gražus jos veidas mainyte mainėsi pagal visus dainos įnorius: čia jame atsispindėjo nežabotas įkvėpimas, čia tyriausias orumas. Čia ji atrodė beprotė, čia karalienė.

Jos dainuojami žodžiai buvo Grenguarui nežinomos kalbos, ir atrodė, kad nė ji pati jų nesupranta, nes dainos nuotaika menkai teatitiko žodžių prasmę. Pavyzdžiui, šis posmas jos lūpose skambėjo padūkusiai linksmai:

Un cofre de gran riqueza
Hallaron dentro un pilar,
Dentro del, nuevas banderas
*Con figuras de espantar.**

O kai užtraukė ilgesingai stansą:

Alarabes de cavallo
Sin poderse menear,
Con espadas, y los cuellos,
*Ballestas de buen echar,***

Grenguarui akys pritvino ašarų. Vis dėlto daina daugiausia skambėjo džiugiai, mergaitė čiulbėjo kaip nerūpestingas, linksmas paukštelis.

Čigonės daina sudrumstė Grenguaro svajones, bet tik tiek, kiek gulbė sudrumsčia vandenį. Jis klausėsi savotiškai susižavėjęs ir viską pamiršęs. Pirmą kartą po ilgo laiko jis nebejautė kančios.

Tai tęsėsi neilgai.

Tas pats balsas, kuris nutraukė čigonės šokį, nutraukė ir jos dainą.

— Ar nenutilsi tu, pragaro cikada? — sušuko moteris vis iš to paties tamsaus aikštės kampo.

Vargšė cikada tuoj nutilo. Grenguaras užsikimšo ausis.

— O,— sušuko jis,— prakeiktas švarplėtas pjūklas, sudaužęs lyrą!

---

* Kolonos viduje rasta prabangi skrynia, kurioje sudėtos vėliavos su baisiais paveikslais (*isp.*).

** Raiti arabai ant arklių, nejudantys, su kardais, su šautuvais per petį.

Kiti žiūrovai taip pat murmėjo.

— Po velnių maišuotąją! — keikė ją ne vienas.

Sena nematomoji trukdytoja būtų skaudžiai pasigailėjusi, kad užpuldinėja čigonę, jei šiuo metu nebūtų su deglais ir visu savo triukšmu aikštę užplūdusi juokdarių procesija, apėjusi gatves ir skersgatvius.

Ta procesija, kurią skaitytojai matė išeinančią iš Rūmų, kelyje susitvarkė, surinko visus Paryžiaus sukčius, visus vagis ir dykūnus, visus valkatas, todėl, pasiekusi aikštę, atrodė iš tikrųjų labai oriai.

Pirmieji žygiavo čigonai. Jų priekyje Čigonų kunigaikštis, raitas ant arklio, apsuptas pėsčių grafų, kurie jam laikė kamanas ir kilpsaičius; už jų sumišai traukė čigonai ir čigonės su mažais klykiančiais vaikais ant kupros; visi — kunigaikštis, grafai, paprasta liaudis — apsiskarmaliavę ir apsikarstę blizgučiais. Už čigonų ėjo Argò karalystė, t.y. visi Prancūzijos vagys, susiskirstę pagal rangą: menkiausieji žygiavo pirmieji. Taip jie žengė po keturis, su įvairiais pasižymėjimo ženklais, įgytais toje savotiškoje mokslo įstaigoje; daugiausia luošiai, šlubiai, bekojai, sukčiai, kišenvagiai, maldininkai, epileptikai, kaltūniai, apsimetėliai, fokusininkai, paliegėliai, gribišiai, padegėliai, bankrotai, juokdariai, vagišiai, pamestinukai, įsilaužėliai, raupsuotieji — visus juos vardydamas pailstų ir Homeras. Įsilaužėlių ir raupsuotųjų apsuptą, vos buvo galima įžiūrėti Argo karalių, didįjį ciesorių, tupintį vežimėlyje, kurį traukė du dideli šunys. Po Argo karalystės ėjo Galilėjos imperija. Didingai žengė Gijomas Ruso, galilėjiečių imperatorius vynu sulaistytais purpuro drabužiais, apsuptas savo lazdonešių, savo bendrininkų ir administracijos valdininkų, o prieš jį, kuldamiesi ir šokdami karo šokį, bėgo juokdariai. Pagaliau, lydimi muzikos, kuri nenusileistų raganų šabo triukšmui, ėjo teismo raštininkai juodais drabužiais, nešini gėlėmis apipintais gegužės medeliais ir geltono vaško žvakėmis. Pačiame tos minios centre juokdarių brolijos vyresnieji nešė ant pečių kestes, ant kurių degė daugiau žvakių negu prie Sent Ženevjevos relikvinės maro metu. O ant tų kesčių, apvilktas kapa, su mitra ant galvos, su vyskupiška lazda rankoje švytėte švytėjo naujasis juokdarių popiežius, katedros varpininkas kuprius Kvazimodas.

Kiekvienas tos keistos procesijos būrys ėjo su savo muzika. Čigonai mušė savo balafonus ir afrikietiškus būgnelius. Menkai muzikalūs argotininkai dar tebegrojo viola, piemenų rageliais

ir dvylikto amžiaus gotiška riubeba. Galilėjos imperija taip p.. buvo ne daugiau pažengusi; jos muzikoje vos buvo galima išskirti menkos rebekos, neturinčios daugiau tonų kaip tik re-la-mi, to meno kūdikystės smuiko, garsus. Bet aplink juokdarių popiežių didinga kakofonija atsiskleidė visas to laikotarpio muzikinis lobis. Ir vis dėlto tai buvo tik aukšto, vidurinio ir žemo registro rebekos, neskaitant fleitų ir dūdų. Deja, skaitytojai atsimena, kad tai buvęs Grenguaro orkestras.

Sunku pavaizduoti išdidžiai džiaugsmingą ir sykiu palaimingą išraišką, sušvitusią liūdname ir bjauriame Kvazimodo veide, kai procesija iš Rūmų ėjo iki Grevos aikštės. Pirmą kartą gyvenime jo savimeilė buvo patenkinta. Iki šiol jis buvo patyręs tik pažeminimą, tik panieką jo padėčiai, bjaurėjimąsi jo asmeniu. Taigi, nors ir kurčias, jis, kaip tikras popiežius, džiūgavo sveikinamas minios, kurios neapkentė, nes ir minia jo neapkentė. Nesvarbu, kad jo liaudis — tik juokdarių, paliegėlių, vagių, elgetų sambūris! Vis tiek tai liaudis, o jis — jos valdovas. Ir jis rimtai žiūrėjo į visus tuos ironiškus plojimus, visą tą juokais reiškiamą pagarbą, prie kurios, reikia pasakyti, buvo pritapęs truputis ir tikros baimės. Kuprius buvo tvirtas; luošys buvo vikrus; kurčius buvo piktas: trys ypatybės, tramdančios šaipūnus.

Beje, vargu ar naujasis juokdarių popiežius susigaudė, ką pats jautė ir kokius jausmus kėlė kitiems. Tame luošame kūne ir dvasia turėjo būti kažkokia netobula ir skurdi. Todėl tai, ką jis šiuo metu pergyveno, jam buvo visiškai neaišku, miglota, sujaukta. Aikštėn veržėsi tik džiaugsmas, vyravo išdidumas. Niūrus ir nelaimingas veidas tiesiog spindėte spindėjo.

Taigi visi nustebo ir išsigando, kai, bemaž apsvaigusį Kvazimodą taip pergalingai nešant pro Namą su kolonomis, iš minios staiga išpuolė žmogus ir piktai išplėšė kupriui iš rankų paauksuotą medinę lazdą, juokdariškos jo popiežystės ženklą.

Tas narsuolis buvo tas pats plikakaktis, kuris, įsimaišęs į būrį, apsupusį čigonę, neseniai nugąsdino vargšę mergaitę grasinančiais ir kupinais neapykantos žodžiais. Jis vilkėjo sutana. Kai tik jis atsiskyrė nuo minios, Grenguaras, iki šiol jo nepastebėjęs, tuoj pat jį pažino.

„Žiūrėk tu man! — šūktelėjo jis nustebęs.— Tai mano hermetikos[26] mokytojas tėvas Klodas Frolo, archidiakonas! Kokių velnių jis nori iš to bjauraus vienakio? Vienakis tuoj praris jį."

Iš tikrųjų minioje pasigirdo siaubo riksmas. Baisusis Kvazi-

modas nusirito nuo neštuvų, ir moterys nugręžė akis, kad nematytų, kaip jis plėšys archidiakoną.

Jis prišoko prie archidiakono, pažiūrėjo į jį ir atsiklaupė. Kunigas nuplėšė jam tiarą, sulaužė lazdą, sudraskė blizgučiais nusėtą kapą.

Kvazimodas klūpojo nuleidęs galvą ir maldai sudėjęs rankas. Paskui tarp jų prasidėjo keistas ženklų ir mostų dialogas, nes nei vienas, nei antras nekalbėjo. Kunigas stačias, supykęs, grėslus, valdingas; Kvazimodas parklupęs, nusižeminęs, maldaujantis. O juk jis būtų galėjęs nykščiu sutrėkšti kunigą.

Pagaliau, grubiai papurtęs galingą Kvazimodo petį, archidiakonas davė jam ženklą keltis ir sekti paskui.

Kvazimodas atsistojo.

Tada juokdarių brolija, atsitokėjusi iš apstulbimo, panūdo apginti taip staiga nuvainikuotą savo popiežių. Čigonai, argotininkai ir visa teismo raštininkų korporacija amsėdami apspito kunigą.

Kvazimodas užstojo kunigą, sugniaužė atletiškus kumščius ir, grieždamas dantimis kaip supykęs tigras, žiūrėjo į puolančius.

Kunigas, niūrus ir orus kaip pirma, mostelėjo Kvazimodui ir tylėdamas pasišalino.

Kvazimodas ėjo pirmas, stumdydamas iš kelio žmones.

Kai jie prasigavo per minią ir aikštę, govėda smalsuolių ir žioplių pasinešė jiems įkandin. Tada Kvazimodas stojo į ariergardą ir sekė paskui archidiakoną atbulomis: kresnas, piktas, tikras pabaisa, susišiaušęs, pasiruošęs pulti, laižydamas savo šerniškas iltis, urgzdamas kaip laukinis žvėris, jis vien tik mostu arba žvilgsniu priversdavo minią trauktis atgal.

Juodu nekliudomi pasuko į siaurą tamsią gatvelę, kur niekas nerizikavo jų sekti: vien tik griežiančio dantimis Kvazimodo vaizdas užtverdavo kelią.

„Čia tai nuostabu,— tarė sau Grenguaras;— bet kurgi, po velnių, aš gausiu vakarienės?"

IV

NEPATOGUMAI, KURIŲ TENKA PATIRTI, KAI VAKARE GATVĖMIS SEKI PASKUI GRAŽIĄ MOTERĮ

Nieko negalvodamas, Grenguaras nusekė paskui čigonę. Jis matė, kad ji su savo ožka pasuko Peiliakalių gatve; ir jis pasuko Peiliakalių gatve.

„Kodėl gi ne?" — pasakė jis pats sau.

Grenguaras, tas Paryžiaus gatvių filosofas praktikas, buvo seniai pastebėjęs, kad žmogus nusiteikia svajingai, kai seka paskui gražią moterį, nežinodamas, kur ji eina. Savanoriškai atsisakydamas savo valios, savo užgaidu vykdydamas užgaidą kito asmens, kuris apie tai nieko nenutuokia, rodai kažkokį fantastišką nepriklausomumą ir kartu aklą paklusnybę, rodai — kaip čia pasakius — kad esi laisvas ir nelaisvas, o toks kaip tik buvo Grenguaras, iš esmės dvilypis, be ryžto ir sudėtingas, suimąs visus kraštutinumus, nuolat svyruojąs tarp visų žmogiškų polinkių ir vienus polinkius slopinąs kitais. Jis mėgdavo save lyginti su Mahometo karstu, kurį du magnetai traukia į priešingas puses ir kuris amžinai siūbuoja: čia aukštyn, čia žemyn, čia siekia skliautą, čia grindinį, čia leidžiasi, čia kyla, čia atsiduria zenite, čia nadyre.

Jei Grenguaras gyventų mūsų laikais, kokią šaunią vietą jis užimtų tarp klasikų ir romantikų!

Bet jis — ne pirmykštis padaras, taigi negalėjo išgyventi tris šimtus metų, o gaila! Jo nėra, ir todėl radosi tam tikra tuštuma, ypač dabar labai jaučiama.

Beje, žmogus labiausiai linkęs gatvėmis sekti paskui praeivius (ir ypač praeives),— Grenguaras tą mielai darydavo,— kai nežino, kur pernakvoti.

Taigi jis ėjo susimąstęs paskui jauną merginą, kuri skubėjo ir skubino savo gražiąją ožkutę, matydama, kad miestiečiai grįžta namo ir jau užsidarinėja smuklės,— tą dieną tik jos ir buvo atdaros.

„Šiaip ar taip,— mąstė jis,— ji kur nors gyvena; čigonės geros širdies. Kas žino?.."

Ir daugtaškis, mintyse padėtas po klaustuko, kėlė tąm tikrų žavių prielaidų.

Kartkarčiais, eidamas pro paskutinius užsidarinėjančius

miestiečius, jis nugirsdavo pokalbių nuotrupas, kurios pertraukdavo jo linksmų spėliojimų tėkmę.

Štai susitiko gatvėje du senukai:

— Žinote, šalta, metre Tibo Fernikli.

(Grenguaras tai žinojo nuo pat žiemos pradžios.)

— Taip, tikrai, metre Bonifasai Dizomai! Ar tik nebus tokia pat šalta žiema kaip prieš trejus metus, 80-aisiais, kai ryšulėlis malkų kainavo aštuonis solidus?

— Et, tai vieni niekai, metre Tibo, palyginus su 1407 metų žiema, kai užšalo nuo švento Martyno ir šalčiai laikėsi iki pat grabnyčių! Ir taip spaudė, jog Teisingumo rūmuose sekretoriui kas trys žodžiai rašalas užšaldavo ant plunksnos! Visai nebuvo galima rašyti protokolų.

Tolėliau šnekučiavosi dvi kaimynės, prasivėrusios langus, laikydamos po žvakę, spragsinčią rūke.

— Ponia Budrak, ar jums vyras nieko nepasakojo apie nelaimę?

— Ne. O kas atsitiko, ponia Tiurkan?

— Pono Žilio Godeno, Šatlė notaro, arklys pasibaidė flamandų ir jų palydos ir parvertė metrą Filipo Avrijo, Celestiniečių ordino vienuolį.

— Iš tikrųjų?

— Tikra teisybė.

— Miestiečio arklys! Kur tai girdėta! Kad kavalerijos arklys, tai tiek jau to!

Ir langai užsivėrė. Bet Grenguaro minties siūlas jau buvo nutrauktas.

Laimė, netrukus jis tą siūlą be vargo sumezgė ir už tai turėjo būti dėkingas čigonei ir jos ožkytei Džali, visą laiką einančioms pirma jo, dviem švelniems, dailiems, žaviems padarėliams, kurių kojytėmis, gražiomis formomis, grakščiais judesiais Grenguaras žavėjosi, savo vaizduotėje juos beveik tapatindamas: tarpusavio supratimu, draugiškumu jos priminė dvi jaunas mergaites, o judrumu, lengvumu, vikrumu — dvi ožkytes.

Tuo tarpu gatvės darėsi vis tamsesnės ir tuštesnės. Jau seniai buvo nuskambėjęs signalas gesinti šviesas, ir tik retkarčiais pasirodydavo koks nors praeivis gatvėje ir šviesa lange. Grenguaras, sekdamas paskui čigonę, pateko į klaidų gatvelių, skersgatvių, akligatvių labirintą, supantį senąsias Nekaltų vaikelių kapines ir panašų į katės supainiotą siūlų kamuolį. „Štai gatvės be jokios logikos!" — kalbėjo Grenguaras, pasimetęs šimtuose

posūkių, kurie atvesdavo vėl į tą pačią vietą, bet jauna mergaitė nesvyruodama ėjo, matyt, jai gerai žinomu keliu, tik vis labiau spartindama žingsnį. O Grenguaras būtų visai nežinojęs, kur esąs, jei vienos gatvės posūkyje nebūtų pastebėjęs Halių aikštėje aštuonkampio gėdos stulpo, kurio ažūrinė viršūnė ryškiu siluetu tamsavo vieno dar apšviesto lango fone Žaliojoje gatvėje.

Jaunoji mergaitė jau buvo Grenguarą pastebėjusi; keletą kartų ji nerimastingai atsigręžė, o sykį net stabtelėjo prie pravirų kepyklos durų ir šviesoje įdėmiai jį nužvelgė nuo galvos iki kojų. Grenguaras pamatė, kad, į jį pasižiūrėjusi, ji atkišo lūpelę, kaip anksčiau, ir nuėjo toliau.

Grenguaras susimąstė dėl tos grimasėlės. Be abejo, ta grakšti grimasėlė reiškė panieką ir pašaipą. Tad jis nuleido galvą, ėmė skaičiuoti grindinio akmenis ir truputį atsiliko nuo merginos. Gatvės posūky jinai išnyko jam iš akių, ir tuo pat metu jis išgirdo klyksmą.

Jis nuskubėjo į tą pusę.

Gatvė buvo tamsi. Bet vis dėlto aliejinė spingsulė gatvės kampe už geležinių grotelių prie švenčiausios mergelės kojų padėjo Grenguarui įžiūrėti čigonę, besiblaškančią dviejų vyrų rankose: šie stengėsi užčiaupti jai burną. Vargšė ožkytė, persigandusi, atstačiusi ragelius, mekeno.

— Sargyba, šen! — suriko Grenguaras ir drąsiai puolė pirmyn. Vienas vyrų, laikančių mergaitę, atsigręžė. Grenguaras pamatė baisųjį Kvazimodo veidą.

Grenguaras nepabėgo, bet ir nebežengė nė žingsnio.

Kvazimodas priėjo prie jo, atkala ranka nubloškė jį per keturis žingsnius ant grindinio ir greitai nėrė į tamsą, persimetęs per ranką mergaitę tarsi šilkinį šaliką. Jo bendras leidosi jam įkandin, o paskiausiai, graudžiai bliaudama, bėgo ožkytė.

— Gelbėkit! Gelbėkit! — šaukė nelaimingoji čigonė.

— Stokit, nenaudėliai, ir paleiskit mergšę! — griausmingu balsu sušuko raitelis, staiga išjojęs iš gretimo skersgatvio.

Tai buvo karaliaus šaulių kapitonas su kardu rankoje, apsiginklavęs nuo kojų iki galvos.

Jis ištraukė čigonę iš apstulbusio Kvazimodo rankų, persimetė ją skersai balno, ir tą akimirką, kai atsipeikėjęs kuprius šoko atsiimti savo grobio, pasirodė penkiolika ar šešiolika šaulių, sekančių paskui savo kapitoną su plačiaašmenėmis špagomis rankose. Tai buvo nedidelis karaliaus šaulių būrys, Pary-

žiaus prevotijos viršininko mesiro Robero Destutvilio įsakymu tikrinąs naktines sargybas.

Šauliai apsupo Kvazimodą, sučiupo ir surišo. Jis urzgė, dūko, kandžiojosi, ir jei būtų buvę šviesu, vien tik jo veidas, iš pykčio pasidaręs dar atgrasesnis, būtų išvaikęs visą raitelių būrį. Bet naktis buvo atėmusi iš Kvazimodo patį baisųjį jo ginklą — bjaurumą.

Jo bendras, pasinaudojęs sąmyšiu, dingo.

Čigonė grakščiai atsitiesė balne, abiem rankom atsirėmė į jaunuolio pečius ir valandėlę įdėmiai į jį žiūrėjo, tarsi susižavėjusi jo gražia išvaizda ir jai suteikta malonia pagalba. Paskui pirmoji prabilo švelniu balsu, dar labiau jį sušvelninusi:

— Kaip jūs vadinatės, pone karininke?

— Kapitonas Febas de Šatoperas, visada jums paslaugus, gražuole! — atsakė, atstatęs krūtinę, karininkas.

— Ačiū,— tarė ji.

Kol kapitonas Febas burgundiška mada suko savo ūsus, ji nuslydo nuo arklio kaip strėlė, krintanti žemėn, ir pabėgo.

Nė žaibas taip greitai nežybteli.

— Prisiekiu popiežiaus bamba,— tarė kapitonas, liepdamas kiečiau suveržti Kvazimodo diržus,— mieliau būčiau pasilikęs mergšę!

— Ką darysi, kapitone! — tarė vienas kareivis.— Paukštytė nuskrido, šikšnosparnis liko.

V

NEPATOGUMAI NESIBAIGIA

Grenguaras krisdamas prisitrenkė ir liko gulėti paslikas ant grindinio priešais švenčiausios mergelės statulą gatvės kampe. Pamažu jis ėmė peikėtis: iš pradžių keletą minučių lyg kažkur skrajojo, prisvaigęs, snūduliuodamas, palaimingas, o lengvučiai čigonės ir ožkytės pavidalai jam liejosi į daiktą su svariu Kvazimodo kumščiu. Bet tai truko neilgai. Smarkus šalčio pojūtis toje kūno dalyje, kuri lietėsi su grindiniu, jį tuoj išbudino ir grąžino į protą.

„Kodėl taip šalta?" — tarė jis staiga ir pasimatė gulįs mažne pačiame latako viduryje.

„Po velnių tą kuprių ciklopą!" — iškošė jis pro dantis ir norėjo atsikelti. Bet buvo per daug apkvaitęs ir susitrenkęs. Nė iš vietos neįstengė pajudėti. Beje, ranką jis dar pavaldė, tad užsiėmė nosį ir pasidavė likimui.

„Paryžiaus purvas,— mąstė jis (mat buvo tikras, kad tas griovys bus jam guolis,

O ką, žmogau, beveiksi guolyje, jei nemąstysi?),—

Paryžiaus purvas ypač dvokia. Matyt, jame yra daug lakiųjų ir salietrinių druskų. Beje, tai metro Nikola Flamelio[27] ir hermetikų nuomonė..."

Žodis „hermetikai" tučtuojau jo galvoje susisiejo su archidiakonu Klodu Frolo. Jis prisiminė ką tik matytą smurto sceną, prisiminė, kad čigonė blaškėsi tarp dviejų vyrų, kad Kvazimodas turėjo bendrą, ir jo atmintyje lyg pro miglas išniro niūrus ir išdidus archidiakono veidas. „Tai būtų keista",— pamanė jis. Iš tų duomenų ir tuo pagrindu jis ėmė ręsti fantastinį hipotezių pastatą, kortų pilį, kaip moka filosofai. Paskui staiga vėl nusileido tikrovėn.

„Taip ir yra! Aš šąlu!" — sušuko jis.

Vieta iš tikrųjų darėsi vis labiau nepakenčiama. Kiekviena latako vandens molekulė pasiimdavo iš Grenguaro strėnų šilumos molekules, ir buvo itin nemalonu, kad skirtumas tarp jo kūno temperatūros ir vandens temperatūros ėmė mažėti.

Bet čia Grenguarą užpuolė dar ir kita bėda.

Būrelis driskių vaikigalių, kurie visais laikais trankosi Paryžiaus gatvėmis ir nuo amžių vadinami „gamenais" — kai būdavome maži ir eidavome iš mokyklos, jie kiekvieną popietę apmėtydavo mus akmenimis tik už tai, kad mūsų kelnės nebūdavo suplėšytos,— taigi visas spiečius tų išdykėlių atidūmė į skersgatvį, kur tįsojo Grenguaras, taip rėkaudami ir juokdamiesi, jog atrodė — jiems visai nerūpi, kad žmonės aplink miega. Jie tempė nei šiokį, nei tokį maišą; vien tik jų medpadžių kaukšėjimas būtų prikėlęs žmogų iš numirusių. Dar ne visai numiręs, Grenguaras truputį pasikėlė.

— Ei Enkenai Dandešai! Ei Žeanai Pensburdai! — rėkė jie visa gerkle.— Ką tik numirė senasis Estašas Mubonas, tas, kur prekiavo geležgaliais prie kampo. Mes išvilkom jo čiužinį, tuoj uždegsim linksmybės laužą. Juk šiandien šventė flamandų garbei.

Ir jie bloškė čiužinį kaip tik ant Grenguaro, nepamatę, kad

jis čia guli. Tuo tarpu vienas paėmė šiaudų gniūžtę ir nukūrė jos uždegti prie švenčiausios mergelės dagties.

— Vardan Kristaus mirties! — sumurmėjo Grenguaras.— Ar tik dabar nebus man per karšta?

Momentas buvo kritiškas. Dar kiek — ir Grenguaras atsidurs tarp vandens ir ugnies; kaip tas pinigų padirbėjas, kuris žūt būt veržiasi ištrūkti, kad jo neišvirtų, taip ir Grenguaras antžmogiškomis pastangomis pakilo, metė čiužinį ant vaikų ir pabėgo.

— Panele švenčiausioji! — sukliko vaikai.— Geležų pirklys prisikėlė!

Ir jie taip pat pabėgo.

Kovos lauke liko tik čiužinys. Belfore, tėvas le Žiužas ir Koroze tvirtina, kad rytojaus dieną to kvartalo parapijos kunigai su didelėmis iškilmėmis paėmė čiužinį ir nunešė Sent Oportiunos bažnyčios lobynan; iki pat 1789 metų zakristijonai gerokai uždirbdavo iš to didelio stebuklo, kurį padarė Mokonseilio gatvės kampe stovėjusi dievo statula; atmintinąją 1482 metų naktį iš sausio 6 į 7 ji vien tik savo buvimu išvijo velnią iš velionio Estašo Mubono, kuris, norėdamas iškrėsti nelabajam išdaigą, savo sielą gudriai paslėpė čiužinyje.

VI

SUKULTAS ĄSOTIS

Mūsų poetas bėgo, kur kojos nešė, kur akys vedė, atsimušė ne į vieną namų kampą, peršoko ne vieną lataką, perkirto ne vieną gatvę, ne vieną akligatvį, ne vieną skersgatvį, ieškodamas, kaip ištrūkti, kaip išsmukti iš senųjų Halių raizgyno, ir, paniškos baimės pagautas, iššniukštinėjęs, pasak gražiosios lotynų chartijų kalbos, *tota via, cheminum et viaria**, staiga sustojo; pirmiausia todėl, kad pritrūko kvapo, o antra, kad jam kilusi dilema, taip sakant, griebė jį už pakarpos. „Man atrodo, metre Pjerai Grenguarai,— tarė jis pats sau, bakstelėjęs pirštu į kaktą,— kad tamsta bėgi kaip besmegenis. Padaužos vaikigaliai nusigando tamstos tiek pat, kiek ir tamsta jų. Sakau tamstai, kad girdėjai jų klumpes nubildant į pietų pusę, kai tamsta kūrei į šiaurę. Vadinasi, viena iš dviejų: arba jie pabėgo, ir čiužinys, kurį išsigandę paliko, kaip tik bus tas svetingas patalas, kurio ieškoda-

* Visą kelią, taką ir visa, kas prie kelio.

mas tamsta lakstai jau nuo pat ryto, o švenčiausia mergelė tamstai siunčia jį stebuklingu būdu, norėdama atlyginti už jos garbei sukurtą moralite su didžiausiais pagyrimais ir divertismentais; arba nepabėgo ir tokiu atveju bus padegę čiužinį, o tai kaip tik puiki ugnis, reikalinga tamstai pradžiuginti, sušilti ir išsidžiovinti. Abiem atvejais — geras laužas arba geras patalas — čiužinys yra dangaus dovana. Mokonseilio gatvės kampo palaimintoji mergelė Marija gal tik dėl to ir numarino Estašą Muboną; iš tikrųjų kvaila taip, lyg galvos netekus, bėgti kaip pikardiečiui nuo prancūzo, palikus tai, ko ieškai; tamsta mulkis!"

Tada jis pasuko atgal, šniukštinėdamas, iškėlęs galvą, pastatęs ausis, stengdamasis surasti palaimintąjį čiužinį. Bet veltui. Visur tik namai ir namai, akligatviai, sankryžos; Grenguaras nebežinojo, nė kur pasukti, kas žingsnis stabčiojo, ir tas tamsių gatvelių raizgynas, kuriame įstrigo ir susipainiojo, jam atrodė esąs klaidesnis net už Turnelių rūmų labirintą. Pagaliau nebetekęs kantrybės, jis iškilmingai sušuko:

— Tebūnie prakeikti kryžgatviai! Velnias juos sukūrė, nusižiūrėjęs į savo šakes!

Taip sušukus, jam pasidarė šiek tiek lengviau, o kai pastebėjo rausvą atšvaitą ilgos siauros gatvelės gale, ir visai atsigavo.

— Garbė dievui! — sušuko jis.— Ten! Ten dega mano čiužinys.

Ir, palyginęs save su naktį skęstančio laivo vairininku, pamaldžiai pridūrė:

— *Salve, salve, maris stella.**

Ar jis tą himno eilutę skyrė švenčiausiajai mergelei ar čiužiniui,— to mes nežinome.

Paėjęs keletą žingsnių ilga nuolaidžia negrįsta gatvele, kuri žemiau buvo dar purvinesnė, Grenguaras pastebėjo gana keistą dalyką. Gatvelė nebuvo tuščia. Vienur kitur šliaužė kažkokios neaiškios, beformės žmogystos, jos traukė link šviesos, mirgančios gatvės gale, kaip nevikrūs vabzdžiai, kabindamiesi nuo žolės ant žolės, naktį traukia prie piemenų laužo.

Žmogus drąsiausias esti tada, kai kišenėje nejunta piniginės svorio. Grenguaras vis ėjo pirmyn ir netrukus būtų pasivijęs vieną tų lervų, kuri tingiausiai vilkosi paskui kitas. Iš arčiau jis pamatė, kad tai tik vargšas luošys: jis šokavo ant rankų kaip voras, kuriam likusios tik dvi kojos. Kai Grenguaras lenkė tą savotišką vorą su žmogaus veidu, šis gailiu balsu užtraukė:

* Sveika, sveika, jūrų žvaigžde (katalikų bažnytinis himnas).

— *La buona mancia, signor! La buona mancia!**

— Terauna tave velniai ir mane kartu, jei žinau, ką tai reiškia! — tarė Grenguaras ir nuėjo tolyn.

Jis pavijo ir kitą iš tų slenkančių beformių figūrų ir atidžiai ją apžiūrėjo. Tai buvo visiškas paliegėlis — bekojis ir vienarankis, taip kriukiais ir medinėmis kojomis paramstytas, jog atrodė lyg vaikščioją mūrininkų pastoliai. Grenguaras surasdavo kilnių ir klasikinių palyginimų, taigi luošys jam pasirodė kaip gyvas Vulkano trikojis.

Šis gyvas trikojis jį praeinantį pasveikino, nukeltą skrybėlę tarsi skutimosi lėkštelę prikišo Grenguarui prie pat smakro ir suriko į ausį:

— *Senor caballero, para comprar un pedaso de pan!***

— Atrodo,— tarė Grenguaras,— kad ir šis šneka, bet tokia keista kalba, jog jis laimingesnis už mane, jei ją supranta.

Paskui jam dingtelėjo mintis, ir jis sudavė sau per kaktą. „Beje, kurį velnią jie šįryt norėjo pasakyti žodžiu *Esmeralda?*"

Jis panoro paspartinti žingsnį, bet ir trečią sykį kažkoks daiktas jam užtvėrė kelią. Tas kažkoks daiktas arba, tiksliau, tas kažkas buvo mažutis neregys, panašus į žydą, apžėlęs barzda; jis yrėsi lazda tarsi irklu, o didelis šuo jį tempė. Aklys jam nosiniu balsu užtraukė:

— *Facitote caritatem!****

— Čia tai gerai! — tarė Pjeras Grenguaras.— Pagaliau atsirado, kas kalba krikščioniškai. Matyt, atrodau tikrai dosnus, jei mane prašo išmaldos, net kai mano piniginė visai liesa.— Dranguži,— kreipėsi jis į aklį,— praėjusią savaitę pardaviau paskutinius savo marškinius, tai yra, kadangi jūs kalbate tik Cicerono kalba: *Vendidi hebdomade nuper transita meam ultimam chemisam.*****

Tai pasakęs, nusisuko nuo aklio ir ėjo toliau savo keliu. Bet ir aklys paspartino žingsnį, o štai ir luošys, štai ir bekojis puola vytis, smarkiai belsdami į grindinį kriukiais ir medkojais. Paskui visi trys, stumdydamiesi ir sekdami įkandin vargšo Grenguaro, ėmė traukti savo giesmę:

— *Caritatem!* — giedojo aklys.

— *La buona mancia!* — pritarė luošys.

---

* Išmaldos, sinjore! Išmaldos (*it.*).

** Senjore, paaukokite duonos gabaleliui (*isp.*).

*** Paaukokite (*lot.*).

**** Praėjusią savaitę pardaviau savo paskutinius marškinius (*vulg. lot.*).

— *Un pedaso de pan,*— muzikinę frazę užbaigdavo šlubis.

Grenguaras užsikimšo ausis.

— O Babelio bokšte! — sušuko jis.

Jis leidosi bėgti. Leidosi bėgti aklys. Leidosi bėgti šlubis. Leidosi bėgti luošys.

Juo jis bėgo gatve tolyn, juo daugiau aplink jį knibždėjo luošų, aklų, šlubų; berankiai, vienakiai, raupsuotieji su atviromis žaizdomis,— vieni ėjo iš namų, kiti niro iš šalinių gatvelių, treti iš rūsių,— visi, urgzdami, mūkdami, maurodami, cypdami, visi, klupdami, brazdėdami, klimpdami iki pilvo purve, kaip sraigės po lietaus veržėsi į šviesą.

Savo trijų persekiotojų visą laiką lydimas, nežinodamas, kuo tai baigsis, Grenguaras sumišęs ėjo su visais kitais, lenkdamas šlubius, žergdamas per bekojus, įsivėlęs į tą luošių skruzdėlyną kaip anglų kapitonas, įklimpęs į krabų knibždynę.

Jam kilo mintis grįžti atgal. Bet jau buvo per vėlu. Visas tas legionas susiglaudė jam už nugaros, o trys elgetos jį laikė. Taigi jis ėjo tolyn, stumiamas tos nesulaikomos srovės, taip pat baimės ir savotiško svaigulio, ir dėl to visa jam atrodė kaip baisus sapnas.

Pagaliau jis pasiekė gatvės galą. Ji atvedė į didžiulę aikštę, kur tūkstančiai pavienių žiburių plevėno neaiškiame nakties rūke. Grenguaras puolė į aikštę, tikėdamasis, kad greitos kojos padės jam išsivaduoti nuo tų trijų įsikibusių luošų baidyklių.

— *Onde vas, hombre?** — sušuko luošys ir, metęs kriukius, pasileido paskui jį sveikiausiomis kojomis, kokios kada nors yra matavusios Paryžiaus grindinį.

Tuo tarpu bekojis, atsistojęs ant kojų, užmovė Grenguarui ant galvos savo sunkų, geležinį dubenėlį, o aklys liepsningomis akimis žvelgė jam į veidą.

— Kur aš? — paklausė siaubo pagautas poetas.

— Stebuklų dvare,— atsakė juos pasivijusi ketvirtoji šmėkla.

— Prisiekiu savo siela,— tarė Grenguaras,— matau: aklieji regi, bekojai bėga, bet kurgi išganytojas?

Vietoj atsakymo pasigirdo kraupus juokas.

Vargšas poetas apsižvalgė aplinkui. Iš tikrųjų tai buvo tas šiurpusis Stebuklų dvaras, kur tokiu vėlyvu metu niekada nėra įžengęs joks padorus žmogus; užburtas ratas, kur Šatle pareigūnai ir prevotijos sargybiniai dingdavo be pėdsakų, jei tik išdrįs-

* Kur bėgi, žmogau? (*Isp.*)

davo čia prasismelkti; vagių kvartalas, šlykšti karpa ant Paryžiaus veido; kloaka, iš kurios kas rytą išsiliedavo ir kas naktį atgal parplūsdavo švinkti tas ydų, elgetavimo, valkatavimo srautas, užtvindąs sostinės gatves; pasibaisėtinas avilys, į kurį vakarais, grobiu nešini, parlėkdavo visi socialinės santvarkos tranai; apgaulinga paliegėlių prieglauda, kur čigonas, iš abito išvilktas vienuolis, nusmukęs moksleivis, niekšai visokių tautybių — ispanai, italai, vokiečiai, niekšai visokio tikėjimo — žydai, krikščionys, mahometonai, stabmeldžiai, dieną buvę elgetos su išpaišytomis žaizdomis, naktį virsdavo plėšikais; žodžiu, milžiniška drabužinė, kur tais laikais persirenginėdavo dalyviai amžinosios komedijos, kurią Paryžiaus gatvėse stato vagystė, prostitucija ir žudynės.

Aikštė buvo didelė, netaisyklingos formos ir blogai išgrįsta, kaip visos tuometinio Paryžiaus aikštės. Vienur kitur degė laužai, apie juos knibždėjo keisti žmonės. Zujo ten ir atgal, rėkavo. Skambėjo šaižus juokas, vaikų verksmas, moterų balsai. Viso to sambūrio rankos ir galvos laužų fone atrodė juodos ir keistai judėjo. Kartkarčiais ant žemės, kur virpėjo ugnies atšvaitai, susipynę su dideliais neaiškiais šešėliais, galėjai pamatyti prabėgantį šunį, panašų į žmogų, ir žmogų, panašų į šunį. Tame mieste, kaip pandemoniume[28], rodės, buvo išnykusios ribos tarp rasių ir padermių. Vyrai, moterys, gyvuliai, amžius, lytis, sveikata, ligos,— viskas, rodės, šioje minioje buvo bendra; viskas išvien krūvoje, susimaišę į daiktą, viens ant kito; čia kiekvienas dalyvavo visų reikaluose.

Nors ir labai sutrikęs, vis dėlto Grenguaras menkoje virpančioje šviesoje įžiūrėjo, kad milžinišką aikštę supa bjaurūs seni namai: iškirmgraužėję, sukrypę, suzmekę jų fasadai su vienu arba dviem apšviestais palėpės langeliais tamsoje atrodė tarsi ratu sustojusios senės, baisios, didgalvės, susiraukusios, kurios mirksėdamos stebi raganų šabą.

Tai buvo tarsi naujas pasaulis, nepažįstamas, negirdėtas, bjaurus, rėpliojantis, knibždantis, fantastinis.

Vis labiau siaubo kaustomas, trijų elgetų kaip trejų replių laikomas, apsvaigintas bliaunančios ir lojančios aplinkui minios, nelaimingasis Grenguaras stengėsi atgauti sveiką nuovoką ir atsiminti, ar tik šiandien ne šeštadienis. Tuščios pastangos; jo minčių ir jo atminties siūlas buvo nutrauktas; viskuo abejodamas, svyruodamas tarp to, ką matė, ir tarp to, ką jautė, jis vis kėlė sau tą neišsprendžiamą klausimą: „Jei aš egzistuoju, ar ir

visa tai egzistuoja? Jei visa tai egzistuoja, ar aš egzistuoju?"

Tą akimirką iš ūžiančios minios suskambo aiškus balsas:

— Veskim jį pas karalių! Veskim pas karalių!

— Švenčiausioji mergele! — sumurmėjo Grenguaras.— Jų karalius — tikriausiai ožys.

— Pas karalių! Pas karalių! — pagavo minia.

Jį ėmė vilkte vilkti. Kiekvienas stengėsi į jį įsikabinti. Bet trys elgetos nepaleido savo grobio, plėšė jį iš kitų, staugdami:

— Jis mums priklauso!

Jau ir šiaip vos gyvas poeto švarkas toje kovoje išleido paskutinį kvapą.

Eidamas per siaubingąją aikštę, Grenguaras išsiblaivė iš svaigulio. Žengęs kelis žingsnius, vėl pajuto tikrovę. Pradėjo suvokti aplinką. Iš pradžių poetiška jo galva ar gal tiesiog alkis buvo sukūręs tarsi dūmus, tarsi rūką, kuris išsiskleidė tarp jo ir daiktų ir rodė juos tik nerišliame košmaro rūke, haliucinacijų sutemose, kur visi kontūrai virpa, visos formos vaiposi, visi daiktai kaupiasi milžiniškomis krūvomis, virsta chimeromis, o žmonės — šmėklomis. Pamažu ta haliucinacija užleido vietą blaivesniam, ne taip viską didinančiam žvilgsniui. Aplink jį ryškėjo tikrovė, ji badė jam akis, pynėsi jam po kojų ir pamažu griovė visą tą baisingą poeziją, kurios jis iš pradžių manė esąs apsuptas. Pastebėjo, kad eina ne Stiksu, o brenda per purvą, kad jį stumdo ne demonai, o vagys; kad varžomasi ne dėl jo sielos, o dėl gyvybės (kadangi jam trūko to brangaus tarpininko, taip sėkmingai stojančio tarp bandito ir garbingo žmogaus: piniginės). Pagaliau įsižiūrėjęs į šutvę iš arčiau ir jau šaltakraujiškai, suprato, kad pateko ne į raganų šabą, o į smuklę.

Stebuklų dvaras iš tikrųjų buvo smuklė, plėšikų smuklė, raudona nuo kraujo lygiai taip pat kaip ir nuo vyno.

Kai skarmalių palyda pagaliau pristatė Grenguarą į vietą, reginys, atsivėręs prieš jo akis, nebesukėlė jam jokios poezijos, net nė pragariškosios. Čia buvo pati brutaliausioji smuklės tikrovė. Jei tai būtų dėjęsi ne penkioliktame šimtmetyje, būtume galėję pasakyti, kad Grenguaras nuo Mikelandželo nužengė prie Kalo[29].

Aplink besikūrenančią ant didelės apskritos plokštės ugnį, kurios liepsnos laižė raudonai įkaitusį trikojį, šiuo metu tuščią, stovėjo, kaip pakliuvo, iškirmgraužėję stalai, nes joks patarnautojas nesiteikė tvarkingai juos sustatyti ar bent jau taip sustumdyti, kad nekliudytų jų aštrūs kampai. Ant tų stalų blizgėjo

ąsočiai, sklidini vyno ir alaus, o aplink ąsočius spietėsi girti, įraudę nuo ugnies ir vyno veidai. Čia storapilvis linksmas vyras skambiai bučiavo kresną, riebią mergšę. Ten apsišaukėlis kareivis, vagių žargonu „juokdarys", švilpaudamas vyniojo nuo netikros savo žaizdos skepetas ir mankštino užtirpusį sveikutėlį, stiprų kelį, nuo pat ryto apvyturiuotą šimtais tvarsčių. O kažkoks paliegėlis iš ugniažolių ir jaučio kraujo ruošė sau rytdienai „Lozoriaus žaizdą" ant kojos. Per du stalus toliau šventeiva maldininko drabužiais skiemenavo „dangaus karalienės raudą", neužmiršdamas giedoti monotoniškai ir pro nosį. Kitur neprityręs sukčius mokėsi nuomario iš seno epileptiko, kuris rodė, kaip reikia apsiputoti kramtant muilo gabalėlį. Šalia tariamai sergąs vandenlige laisvinosi nuo savo „ištinimų", ir keturios ar penkios vagilės, prie to pat stalo besiginčijančios dėl vakare pavogto vaiko, turėjo užsikimšti nosis.

Visi tie dalykai po dviejų šimtmečių *karaliaus dvarui atrodė taip juokingi,*— rašo Sovalis,— *jog karaliui palinksminti jie buvo pavaizduoti įžangoje keturių veiksmų baletui „Naktis" Mažajame Burbonų teatre.* „Dar niekada,— priduria liudininkas, matęs tą baletą savo akimis 1653 metais,— staigios Stebuklų dvaro metamorfozės nebuvo taip puikiai atliktos. Vaidinimui suprasti mus paruošė Benseradas grakščiais eilėraščiais."

Visur skambėjo grubus juokas ir nešvankios dainos. Kiekvienas tvirtino savo, kritikavo ir keikėsi, neklausydamas kaimyno. Trinksėjo vyno ąsočiai, o jiems dūžtant kilo rietenos, ir ištrupėję kaušai plėšė skarmalus.

Didelis šuo tupėjo ir žiūrėjo į ugnį. Toje orgijoje dalyvavo keli vaikai. Pavogtas vaikas rėkė ir verkė. Kitas, kokių ketverių metų bamblys, tyliai sėdėjo, užkeltas ant per aukšto suolo, pasmakre vos siekdamas stalą. Trečiasis rimtai pirštu tepliojo tirpstantį ant stalo žvakės lajų. Paskutinis mažylis tupėjo purve, kone užlindęs už katilo, ir čerpe jį gramdė — zilino taip, kad Stradivarijus būtų apalpęs.

Prie ugnies kūpsojo statinė, o ant statinės — elgeta. Tai buvo karalius soste.

Tie trys, kurie pačiupo Grenguarą, dabar jį privedė prie tos statinės, ir bakchanalija akimirką nuščiuvo, tik vaikas tebegramdė katilą.

Grenguaras nedrįso nei atsikvėpti, nei pakelti akių.

— *Hombre, quita tu sombrero**,— tarė vienas iš tos trijulės;

* Žmogau, nusiimk skrybėlę (*isp.*).

Grenguaras dar nespėjo suvokti, ką tai reiškia, o kitas jau nutraukė jam skrybėlę. Teisybė, skrybėlė jau buvo palaikė, bet dar saugojo nuo saulės ir nuo lietaus. Grenguaras atsiduso.

Tuo tarpu karalius nuo statinės viršaus paklausė:

— O kas čia per pašlemėkas?

Grenguaras sudrebėjo. Tas balsas, tegul ir pasikeitęs, grasinantis, jam priminė balsą, kuris šį rytą jo misterijai sudavė pirmąjį smūgį,— nosinį balsą, užtraukusį per vaidinimą: „Sušelpkit, meldžiamieji!" Grenguaras pakėlė galvą. Iš tikrųjų, tai buvo Klopenas Truilfu.

Klopenas Truilfu, nors ir su karaliaus ženklais, vilkėjo tais pačiais skarmalais. Tik žaizdos ant rankos nebebuvo. Jis laikė skarotą žaliaminės odos botagą, kuriais anuomet pėsčioji sargyba atstumdavo minią ir kurie buvo vadinami „šluotelėmis".

Ant galvos jam buvo savotiška kepurė užlenktais kraštais, susegta ant viršugalvio, ir sunku buvo suprasti, ar tai karaliaus karūna, ar vaikiška kepurėlė,— taip mažai kuo jos tesiskyrė.

O Grenguaras nežinia kodėl įgavo šiek tiek vilties, kai pažino, kad Stebuklų dvaro karalius — tas prakeiktasis didžiosios salės elgeta.

— Metre...— mikčiojo jis.— Monsinjore... Sire... Kaip man jus vadinti? — pagaliau tarė jis, pasiekęs *crescendo* kulminaciją ir nebežinodamas, nei kaip kilti dar aukščiau, nei kaip leistis.

— Monsinjoru, jūsų didenybe ar draugu, kaip norėsi. Bet paskubėk. Ką turi pasakyti apsigynimui?

„Apsigynimui! — pagalvojo Grenguaras.— Tai man nepatinka." Jis mikčiodamas prabilo:

— Esu tas, kuris šį rytą...

— Vardan velnio nagų! — nutraukė Klopenas.— Sakyk, pašlemėke, savo vardą, daugiau nieko. Klausyk. Tu stovi prieš tris galingus valdovus: prieš mane, Klopeną Truilfu, Tuno karalių, didžiojo ciesoriaus įpėdinį, aukščiausiąjį Argo karalijos valdovą; prieš Matiją Hungadį, Čigonų kunigaikštį, aure tą pageltusį senį skuduru apvyniota galva, ir prieš Gijomą Ruso, Galilėjos imperatorių, tą storulį, kuris mūsų neklauso ir maigo šliundrą. Mes tavo teisėjai. Tu įžengei į Argo karalystę, nebūdamas argotininku, pažeidei mūsų miesto privilegijas. Turi būti nubaustas, jei nesi gribšius, lipkis arba padegėlis, vadinasi, pasak padorių žmonių argo: jei nesi vagis, elgeta arba valkata. Ar esi kuris nors iš jų? Teisinkis. Pasakyk, kas tu toks?

— Deja,— tarė Grenguaras,— neturiu tos garbės... Esu autorius...

— Užtenka,— nedavė jam baigti Truilfu.— Būsi pakartas. Dalykas visai paprastas, ponai padorieji miestiečiai! Kaip jūs elgiatės su mūsiškiais, taip mes pasielgsim su jūsiškiais. Įstatymą, kurį taikote padugnėms, padugnės pritaikys ir jums. Jūsų kaltė, jei jis žiaurus. Kartkarčiais pravartu pasigėrėti ir doro žmogaus grimasa kanapinėje apykaklėje: tai taurina kartuves. Na, drauguži, linksmai išdalyk savo skudurus šitoms panelėms. Aš liepsiu tave pakarti, kad pasidžiaugtų valkatos, o tu jiems atiduosi savo kapšą išgertuvėms. Jei nori truputį paveidmainiauti, tai šiukšlyne yra akmeninis dievulis, kurį pavogėme iš Sen Pjer o Befo bažnyčios. Duodu tau keturias minutes, per tą laiką gali jam vožti savo siela į galvą.

Ta kalba buvo baisi.

— Gerai pasakyta, prisiekiu savo siela! Klopenas Truilfu drožia pamokslą kaip šventasis tėvas,— sušuko Galilėjos imperatorius ir sukūlė savo ąsotį: reikėjo šukės pakišti po klibančia stalo koja.

— Monsinjorai imperatoriai ir karaliai,— šaltakraujiškai tarė Grenguaras (kažkaip jam grįžo tvirtumas, ir jis ėmė kalbėti ryžtingai),— apie tai negalvokite. Aš vadinuosi Pjeras Grenguaras, esu poetas, mano misterija šį rytą buvo vaidinama didžiojoje Rūmų salėje.

— A, tai tu, metre! — tarė Klopenas.— Aš ten buvau, dievaži! Tai va, drauguži, argi už tai, kad mums įkyrėjai rytą, turėtume tavęs nepakarti šį vakarą?

„Sunku bus išsisukti",— galvojo Grenguaras. Vis dėlto dar pabandė:

— Nesuprantu, kodėl poetai nepriskiriami prie elgetaujančių. Juk valkata buvo Ezopas; elgeta buvo Homeras; vagis buvo Merkurijus...

Klopenas jį pertraukė:

— Man atrodo, kad tik puti mums miglą į akis. Po galais! Leiskis pakariamas, ir nėra ko čia maivytis!

— Atsiprašau, monsinjore Tuno karaliau,— atsakė Grenguaras, gindamas savo pozicijas.— Apie tai verta pagalvoti... Luktelėkit!.. Klausykit... Jūs manęs nepasmerksite neišklausę...

Jo gailų balsą iš tikrųjų užgožė visuotinis klegesys. Mažylis dar uoliau ėmė gramdyti katilą; dar to betrūko: kažkokia senė padėjo ant įkaitusio trikojo keptuvę, pilną riebalų, ir tie čirškė kaip govėda vaikų, bėgančių paskui kaukę.

Tuo tarpu Klopenas Truilfu truputį pasitarė su Čigonų kunigaikščiu ir su visiškai girtu Galilėjos imperatorium.

Po to jis šaižiai suriko:

— Nutilkite!

Kadangi katilas ir keptuvė nepakluso ir toliau tęsė savo duetą, Klopenas nušoko nuo statinės, spyrė į katilą, ir tas su vaiku nusirito už dešimties žingsnių, spyrė į keptuvę, ir jos taukai išsiliejo į ugnį, o tada oriai vėl užlipo ant sosto, nors vaikas verkė, slopindamas raudą, o senė murmėjo,— jos vakarienė sudegė gražia, balta liepsna.

Truilfu davė ženklą, ir kunigaikštis, imperatorius, svarbiausieji įsilaužėliai su raupsuotaisiais išsirikiavo apie jį pusračiu, o centre stovėjo vis dar stipriai laikomas Grenguaras. Tai buvo skudurų, draiskalų, blizgučių, šakių, kirvių, girtų kojų, storų nuogų rankų, nešvarių, išblėsusių, kvaišų veidų pusratis. Apvaliojo driskių stalo vidury Klopenas Truilfu dominavo kaip šito senato dožas, kaip šitos perijos karalius, kaip šitos konklavos popiežius pirmiausia savo statinės aukščiu, paskui kažkokia didinga, žiauria ir baisia išraiška, žaižaruojančia jo akyse, dėl kurios ne tokie gyvuliški atrodė plėšikiškos jo padermės bruožai. Jis panėšėjo į šerną tarp kiaulių.

— Klausyk,— tarė jis Grenguarui, pūslėta ranka glostydamas šlykštų savo smakrą,— nematau pagrindo, kodėl neturėtum būti pakartas. Teisybė, atrodo, kad tau tai labai bjauru; bet tai visai paprastas dalykas, tik jūs, miestiečiai, prie to nepratę. Menkniekį jūs laikote baisiu daiktu. Pagaliau mes tau nenorime blogo. Yra galimybė šiuo metu išsisukti. Ar nori būti mūsiškiu?

Galima spręsti, kokį įspūdį pasiūlymas padarė Grenguarui, kuris jau matė savo gyvastį kabant ant plauko ir buvo beketinąs pasiduoti. Dabar jis vėl energingai griebėsi ginklo.

— Noriu, žinoma, mielai,— tarė jis.

— Ar dedies prie trumpųjų kardų bendrijos?

— Trumpųjų kardų? Be abejo,— atsakė Grenguaras.

— Ar pripažįsti save laisvųjų miestiečių bendruomenės nariu? — paklausė Tuno karalius.

— Laisvųjų miestiečių.

— Argo karalystės valdiniu?

— Argo karalystės.

— Valkata?

— Valkata.

— Visa siela?

— Visa siela.

— Turiu pasakyti,— tarė karalius,— kad vis tiek būsi pakartas.

— Po velnių! — sušuko poetas.

— Tik būsi pakartas vėliau, su didesnėmis iškilmėmis, šauniojo Paryžiaus miesto lėšomis, gražiose akmeninėse kartuvėse, ir tave kars dori žmonės. Vis šiokia tokia paguoda,— šaltakraujiškai kalbėjo Klopenas.

— Taip, jūsų teisybė,— atsakė Grenguaras.

— Turėsi ir kitų privilegijų. Būdamas laisvasis pilietis, nemokėsi nei už šiukšlių valymą, nei vargšų naudai, nei už gatvių apšvietimą, o Paryžiaus piliečiai už visa tai moka.

— Tebūnie taip,— tarė poetas.— Sutinku. Būsiu argotininku, valkata, laisvuoju piliečiu, trumpuoju kardu, viskuo, kuo tik norite. Visu tuo aš jau ir pirma buvau, ponas Tuno karaliau, nes esu filosofas; *et omnia in philosophia, omnes in philosopho continentur**, kaip žinote.

Tuno karalius suraukė antakius.

— Kuo tu mane laikai, drauguži? Kokia Vengrijos žydų tarme čia mums suoki? Aš nesuprantu hebrajiškai. Banditas — ne žydas. Aš netgi nevagiu, tai man per žema, aš žudau. Šmirkšt per gerklę — taip. Grybšt piniginę — ne.

Tarp tų iš pykčio pramikčiotų trumpų žodžių Grenguaras stengėsi įterpti atsiprašymą.

— Atsiprašau, monsinjore. Tai ne žydiškai. Lotyniškai.

— Aš tau sakau,— užriko Klopenas,— kad nesu žydas, ir liepsiu tave pakarti, tu sinagogos išpera! Tave ir tą Judėjos vertelgą, kurs šalia tavęs stovi ir kurį tikiuosi pamatyti prikaltą prie prekystalio kaip netikrą pinigą!

Jis dūrė pirštu į barzdotą Vengrijos žydelį, kuris buvo pristojęs prie Grenguaro su savo *facitote caritatem* ir, nesuprasdamas kitos kalbos, dabar nustebo pamatęs, kad Tuno karalius savo pyktį giežia ant jo.

Pagaliau jo didenybė Klopenas nusiramino.

— Niekše! — tarė jis mūsų poetui.— Vadinasi, nori būti valkata?

— Žinoma,— atsakė poetas.

— Maža, kad nori,— tarė paniuręs Klopenas.— Gera valia nieko nepirksi, ji tinka tik rojun keliauti; beje, rojus ir argo — skirtingi dalykai. Jei nori būti priimtas į argo bendruomenę,

* O viskas glūdi filosofijoje, viskas glūdi filosofe (*lot.*).

įrodyk, kad esi tinkamas, todėl iškratyk kišenes manekenui.

— Iškratysiu,— tarė Grenguaras,— padarysiu visa, ko norėsite.

Klopenas davė ženklą. Keli argotininkai išėjo iš rato ir po valandėlės sugrįžo. Jie atnešė du stulpus su medinėmis atramomis apačioje, kad būtų galima pastatyti. Stulpų viršuje uždėjo skersinį, ir pasidarė labai gražios sudedamos kartuvės; Grenguarui teko malonumas pamatyti, kaip jos vienu mirksniu iškilo priešais. Čia nieko netrūko, net ir virvė grakščiai siūbavo po skersiniu.

„Ką gi jie čia darys?" — pradėjęs nerimauti, klausė save Grenguaras. Tuo pat metu suskambo varpeliai, ir jo baimė išsisklaidė. Mat valkatos užnėrė kilpą ant kaklo manekenui, savotiškai paukščių baidyklei, kuri buvo apvilkta raudonais drabužiais ir taip apkarstyta skambaliukais ir varpeliais, jog jais būtų galima apkabinėti trisdešimt Kastilijos mulų. Virvei siūbuojant, skambaliukai kurį laiką virpėjo, paskui pamažu rimo ir galiausiai visai nutilo, kai manekenas paliovė siūbavęs nelyginant švytuoklė, kuri nuvainikavo vandens ir smėlio laikrodį.

Tada Klopenas parodė Grenguarui seną, suklypusį suolelį, padėtą po manekenu, ir tarė:

— Lipk!

— Po velnių! — pasipriešino Grenguaras.— Ko gero, nusisuksiu sprandą. Jūsų suolelis šlubuoja kaip Marcialio[30] dvieilis; viena koja kaip hegzametras, o kita — kaip pentametras.

— Lipk,— pakartojo Klopenas.

Grenguaras užlipo ant suolelio ir, pabalansavęs rankomis ir galva, šiaip taip rado atramos tašką.

— Dabar,— tarė Tuno karalius,— dešinę koją parietęs užmesk ant kairiosios, o kairiąja pasistiebk.

— Monsinjore,— tarė Grenguaras,— jūs būtinai norite, kad susilaužyčiau kokį nors sąnarį?

Klopenas palingavo galvą.

— Klausyk, drauguži, tu per daug plepi. Štai koks reikalas. Kaip sakiau, atsistosi ant pirštų galų; pasieksi manekeno kišenę; joje pasirausi, ištrauksi piniginę; jei visa tai atliksi ir neskambtels nė vienas varpelis,— gerai, būsi valkata. Mums beliks tik savaitę tave lupti.

— Dievaži, reikės būti atsargiam,— tarė Grenguaras.— O jei varpelius sujudinsiu?

— Tada būsi pakartas. Supranti?

— Nieko nesuprantu,— atsakė Grenguaras.

— Klausyk dar kartą. Iškratysi manekeno kišenę ir paimsi piniginę; jei tau darbuojantis skambtels bent vienas varpelis, būsi pakartas. Supranti?

— Gerai,— tarė Grenguaras,— tą suprantu. O toliau?

— Jei tau pasiseks ištraukti piniginę nesužvanginus nė vieno žvangučio, tapsi valkata, ir septynias dienas iš eilės tave lupsime. Dabar, be abejo, supratai?

— Ne, monsinjore, vėl nebesuprantu. Kas man iš to? Vienu atveju būsiu pakartas, kitu — primuštas...

— O valkata tapti,— pertraukė Klopenas,— valkata tapti ar tai niekai? Mes tave lupsime tavo paties labui, kad priprastum mušamas.

— Labai ačiū,— atsakė poetas.

— Na, greičiau! — tarė karalius ir trenkė koja į statinę, kuri suaidėjo kaip didelis būgnas.— Apkraustyk manekeną, ir baigtas kriukis. Įspėju paskutinį kartą: jei išgirsiu bent vieną žvangutį, kyburiuosi vietoj manekeno.

Argotininkų gauja ėmė ploti Klopeno žodžiams ir apstojo kartuves ratu taip negailestingai kvatodami, jog Grenguaras pasimatė esąs jiems tik pramoga, tad nieko gero iš jų nebesitikėjo. Jam neliko jokios vilties, nebent tik iš netyčių pasisektų atlikti tą baisųjį uždavinį. Jis nusprendė pamėginti, bet pirmiausia karšta malda kreipėsi į manekeną, kurį turėjo apiplėšti ir kurį lengviau sugraudinti negu valkatas. Miriadai skambalėlių su varinėmis šerdikėmis jam atrodė kaip miriadai išsižiojusių gyvačių: tuoj ims šnypšti ir kirs.

— O! — sušnibždėjo jis.— Ar galimas dalykas, kad mano gyvybė priklausytų nuo skambaliuko virptelėjimo! O! — pridūrė jis, sudėjęs rankas.— Skambalėliai, neskambėkit! Varpeliai, nedindėkit! Žvangučiai, nežvangėkit!

Jis dar pabandė perkalbėti Truilfu.

— O jei pūstelės vėjas? — paklausė jis.

— Būsi pakartas,— atsakė šis nesuabejojęs.

Matydamas, kad nebeišsisuks, kad niekas nelauks, neatidės kitai dienai to bandymo, Grenguaras didvyriškai pasiryžo. Dešinę koją parietęs užmetė ant kairiosios, tąja pasistiebė ir ištiesė ranką; bet vos tik prisilietė manekeno, kūnas neišlaikė pusiausvyros ant suoliuko, kuriam irgi trūko vienos kojos; Grenguaras buvo besiremiąs į manekeną, susverdėjo ir nudribo

ant žemės, o lemtingai suskambėję tūkstančiai skambaliukų jį visai apkurtino; jo rankos užgautas manekenas iš pradžių apsuko ratą, o paskui ėmė didingai suptis tarp dviejų stulpų.

— Prakeikimas! — sušuko krisdamas Grenguaras ir liko gulėti kaip negyvas, įbedęs nosį žemėn.

Jis girdėjo, kaip viršum galvos siaubingai skambėjo varpeliai, velniškai kvatojo valkatos, kaip Truilfu pasakė:

— Pakelkite tą kvailį ir tuoj pat pakarkite.

Grenguaras atsikėlė. Manekenas jau buvo nukabintas, vieta palaisvinta Grenguarui.

Argotininkai užlaipino jį ant suoliuko. Priėjo Klopenas, apsuko virvę jam aplink kaklą, tekštelėjo per petį ir tarė:

— Sudie, drauguži! Dabar nebeištrūksi, nors tavo pilve vartytųsi paties popiežiaus žarnos.

Žodis „pasigailėkite" apmirė Grenguaro lūpose. Jis apsižvalgė. Nebuvo jokios vilties: visi juokėsi.

— Belvini de Letuali,— tarė Tuno karalius milžinui valkatai, kuris išėjo iš eilės,— lipk ant skersinio.

Belvinis de Letualis vikriai užsikorė ant skersinio; kai po valandėlės Grenguaras pakėlė akis, su siaubu pamatė valkatą, tupintį ant skersinio kaip tik viršum jo galvos.

— Dabar,— toliau įsakinėjo Klopenas Truilfu,— kai aš suplosiu rankomis, tu, Andri le Ružai, keliu nuspirsi suolelį; tu, Fransua Šant Priuni, kibsi tam pašlemėkui už kojų; o tu, Belvini, užšoksi jam ant pečių; ir visi trys kartu, girdite?

Grenguaras sudrebėjo.

— Ar jau? — tarė Klopenas Truilfu trims argotininkams, pasiruošusiems pulti ant Grenguaro kaip trys vorai ant vienos musės. Vargšas pasmerktasis gyveno siaubingą laukimo momentą, kol Klopenas ramiai stumdė koja į ugnį nesudegusius vynuogienojų stiebus.

— Ar jau? — pakartojo jis ir išskėtė rankas suploti. Dar sekundė — ir viskas būtų buvę baigta.

Bet jis susilaikė, tarsi staiga kažką sugalvojęs.

— Palaukit! — tarė jis.— Buvau pamiršęs!.. Pagal mūsų paprotį, kariant žmogų, reikia atsiklausti, ar kokia nors moteris nenori jo sau paimti už vyrą. Drauguži, tai paskutinioji tavo viltis. Turėsi pasirinkti šliundrą arba virvę.

Nors skaitytojui ir labai keistas pasirodytų tas čigonų paprotys, bet jis dar ir mūsų laikais yra plačiai išdėstytas sename anglų kodekse. Žiūrėkite Beringtono[31] „Stebėjimus".

Grenguaras lengviau atsikvėpė. Per pusvalandį jis jau antrą kartą kėlėsi iš numirusių. Tad nebelabai drįso tuo tikėti.

— Olia! — sušuko Klopenas, vėl užsilipęs ant statinės.— Olia! Ei moterys, patelės, ar yra tarp jūsų, pradedant ragana, baigiant jos kate, kokia nors šliundra, kuri norėtų to bjaurybės? Olia, Kolete la Šaron! Elizabeta Truven! Simona Žoduin! Mari Pjedbu! Tone Ilgoji! Berarda Fanuel! Mišele Ženaj! Kloda Ronž Orej! Maturina Žiruru! Olia! Izabo la Tjeri! Ateikite pasižiūrėti! Vyras veltui! Kuri jo norėtų?

Be abejo, tokioje apgailėtinoje padėtyje Grenguaras nebuvo labai patrauklus. Šliundros neatrodė per daug susidomėjusios tuo pasiūlymu. Nelaimingasis girdėjo, kaip jos atsakė:

— Ne! Ne! Pakarkite jį, visoms bus pramoga.

Vis dėlto iš minios trys priėjo pažiūrėti. Pirmoji buvo storulė keturkampio veido mergšė. Ji atidžiai apžiūrėjo menką filosofo švarką. Jo palaidinė buvo nunešiota ir labiau skylėta negu skarda kaštonams spraginti. Mergšė susiraukė.

— Senas skuduras! — sumurmėjo ir kreipėsi į Grenguarą:

— O kur skraistė?

— Pamečiau,— atsakė Grenguaras.

— O kepurė?

— Man ją atėmė.

— O batai?

— Jie be puspadžių.

— O piniginė?

— Deja,— pramikčiojo Grenguaras,— neturiu nė denaro.

— Tai prašykis pakariamas ir dar padėkok! — atkirto šliundra ir nusigręžė.

Antroji — sena, pajuodusi, susiraukšlėjusi, tokia bjauri, jog net Stebuklų dvare atrodė kaip šlykštynė,— keliskart apėjo aplink Grenguarą. Jis beveik drebėjo, kad ši jo nepanorėtų. Bet senė iškošė pro dantis:

— Per liesas,— ir pasitraukė.

Trečioji buvo jauna mergaitė, gana skaisti ir ne tokia jau bjauri.

— Išgelbėkite mane! — tylomis tarė jai vargšelis.

Ji valandėlę žiūrėjo į jį su gailesiu, paskui nuleido akis, pasitaisė sijono klostę, nežinodama, ką čia daryti. Jis sekė visus jos judesius; tai buvo paskutinis vilties spindulėlis.

— Ne,— pagaliau tarė mergaitė,— ne! Gijomas Longžu mane primuš.— Ir įsimaišė į minią.

— Nesiseka tau, drauguži,— tarė Klopenas.

Ir, atsistojęs ant statinės, sušuko, mėgdžiodamas įkainotoją varžytinėse, iš ko visi smagiai juokėsi.

— Niekas nenori? Vienas, du, trys! — Ir, pasisukęs į kartuves, linktelėjo galvą: — Lieka jums!

Belvinis de Letualis, Andri le Ružas, Fransua Šant Priunas prisiartino prie Grenguaro.

Tą akimirką argotininkai sušuko:

— Esmeralda! Esmeralda!

Grenguaras sudrebėjo ir atsisuko į tą pusę, iš kur kilo šauksmas. Minia prasiskyrė ir praleido tyrą, akinančio grožio būtybę.

Tai buvo čigonė.

— Esmeralda! — tarė Grenguaras; nors ir labai susijaudinęs, jis apstulbo, kad tas magiškas žodis taip staigiai sumezgė visus tos dienos jo atsiminimus.

Atrodė, kad ta nepaprasta būtybė net ir Stebuklų dvare skleidžia savo grožio ir žavesio galią. Argotininkai ir argotininkės tyliai pasislinko, davė jai kelią, ir jų brutalūs veidai giedrėjo vien tik nuo jos žvilgsnio.

Lengvu žingsniu ji priėjo prie pasmerktojo. Jos gražioji Džali sekė paskui. Grenguaras buvo nei gyvas, nei miręs. Ji valandėlę apžiūrinėjo jį tylėdama.

— Jūs pakarsite tą žmogų? — rimtai paklausė ji Klopeną.

— Taip, ses,— atsakė Tuno karalius,— nebent paimtum jį sau už vyrą.

Atkišusi apatinę lūpą, ji padarė savo gražiąją grimasėlę.

— Imu,— tarė ji.

Dabar Grenguaras tvirtai įsitikino, kad sapnuoja jau nuo pat ryto, o čia tik sapno tęsinys.

Iš tikrųjų, atomazga, nors ir maloni, jį labai sukrėtė.

Nuo poeto kaklo buvo nuimta kilpa, jam liępta nulipti nuo suolelio. Jis turėjo atsisėsti — taip buvo susijaudinęs.

Čigonų kunigaikštis, netaręs nė žodžio, atnešė molinį ąsotį. Čigonė jį padavė Grenguarui.

— Mesk jį žemėn,— tarė ji.

Ąsotis sudužo į keturias dalis.

— Broli,— tarė Čigonų kunigaikštis, uždėjęs rankas jiems ant kaktos,— ji tavo žmona; sese, jis tavo vyras. Ketveriems metams. Eikite.

VII

VESTUVIŲ NAKTIS

Po valandžiukės mūsų poetas jau sėdėjo smailiaskliaučiame sandariame, šiltame kambarėlyje už stalo,— ant jo, rodės, tereikėjo padėti ko nors užkąsti iš maisto spintelės, pakabintos čia pat prie sienos,— ir jam nusimatė gera lova ir draugystė su gražia mergina. Nuotykis panėšėjo į burtus. Jis rimtai ėmė save laikyti fėjų pasakų personažu; tarpais apsidairydavo aplinkui, tarsi norėdamas pamatyti, ar tebėra dviem sparnuotom chimerom pakinkytas ugnies vežimas, kuris tik ir galėjo jį taip greitai iš Tartaro nugabenti į rojų. Tarpais jis atkakliai žiūrėjo į savo švarko skyles, kad galėtų įsikabinti į tikrovę ir galutinai nepamestų žemės. Jo protas, siūbuodamas fantastinėse erdvėse, tik ant šio siūlelio tesilaikė.

Jauna mergaitė, rodės, visai nekreipė į jį dėmesio; ji išeidavo, grįždavo, pastatydavo į kitą vietą kėdutę, pašnekindavo savo ožkytę, kartais nutaisydavo grimasėlę. Pagaliau atsisėdo prie stalo, ir Grenguaras galėjo į ją žiūrėti, kiek tik norėjo.

Jūs, skaitytojau, kadaise buvote vaikas, o gal, laimė, ir dabar tebesate. Be abejo, ne kartą (aš taip esu praleidęs kiauras dienas, geriausias dienas savo gyvenime) saulėtą dieną sraunaus upelio pakrantėje žvilgsniu sekėte žalsvą arba melsvą žavų laumžirgį, kaip jis zvimbčioja nuo krūmokšnio prie krūmokšnio, tarsi bučiuodamas kiekvienos šakelės viršūnę. Atsimenate, kaip meilingai ir smalsiai jūsų mintis ir akys vijosi tą švilpiantį ir burzgiantį purpurinių ar žydrų sparniukų verpetėlį, kur plastėdavo kažkoks neužčiuopiamas, savo skridimo greičio užtemdytas padarėlis. Lengvutė būtybė, vos matoma per sparniukų virpesį, jums atrodydavo chimeriška, nereali, neįmanoma paliesti nei pamatyti. O kai laumžirgis pagaliau nutūpdavo ant nendrės ir jūs, sulaikę kvapą, žiūrėdavote į pailgus šydo sparnus, ilgą emalinį apdarą, du kristalinius rutulėlius, kaip nustebdavote ir išsigąsdavote, kai ir vėl forma virsdavo šešėliu ir būtybė — chimera! Atsiminkite tuos įspūdžius ir lengvai įsivaizduosite, ką jautė Grenguaras, stebėdamas tą matomą ir apčiuopiamą pavidalą, tą Esmeraldą, kuri iki šiol jam pasirodydavo tik šokio ir dainos sūkury bei triukšme.

„Tai štai kas yra Esmeralda,— galvojo jis, vis labiau susisvajodamas ir klaidžiodamas paskui ją akimis,— dangiška būty-

bė! Gatvės šokėja! Taip daug ir taip maža! Tai ji šį rytą pribaigė mano misteriją, o šį vakarą išgelbėjo man gyvybę. Mano piktoji dvasia! Mano gerasis angelas! Graži moteris, garbės žodis! Turbūt ji beprotiškai mane įsimylėjusi, jei tokiu būdu mane pasiėmė. Beje,— tarė jis sau, staiga atsistodamas, pagautas tikrovės pajautimo, kuris sudarė jo charakterio ir jo filosofijos pagrindą,— nelabai aišku, kaip čia pasidarė, bet esu jos vyras!"

Su ta mintimi, atsispindinčia ir jo akyse, Grenguaras taip ryžtingai ir taip galantiškai priėjo prie mergaitės, jog ji pasitraukė atbula.

— Ko gi jūs iš manęs norite? — paklausė ji.

— Ar dar galite to klausti, dieviškoji Esmeralda? — atsakė Grenguaras taip aistringai, jog ir pats nustebo išgirdęs savo balsą.

Čigonė išplėtė akis.

— Nesuprantu, ką norite pasakyti.

— Kaip? — kalbėjo Grenguaras, vis labiau ir labiau įsikarščiuodamas ir manydamas, kad galų gale jis turi reikalą tik su Stebuklų dvaro dorybės deive.— Argi aš nepriklausau tau, švelnioji mano drauguže? Argi tu nesi mano?

Ir visai nuoširdžiai apkabino ją per liemenį.

Čigonė išslydo jam iš rankų kaip ungurys. Vienu šuoliu atsidūrusi kitame kamarėlės gale, ji pasilenkė ir atsitiesė su mažyčiu durklu rankoje,— Grenguaras net nespėjo pamatyti, iš kur ji tą durklą ištraukė; stovėjo supykusi ir išdidi, papūtusi lūpas, išplėtusi šnerves, įraudusiais kaip laukiniai obuoliukai veidais, žaibuojančiomis akimis. Baltoji ožkytė tuoj pašoko priekin ir atstatė prieš Grenguarą gražius, paauksuotus ir labai smailius ragučius. Visa tai įvyko akimirksniu.

Laumžirgis pavirto vapsva ir taikėsi įgelti.

Mūsų filosofas stovėjo apstulbęs ir kvailai spoksojo čia į ožkytę, čia į mergaitę.

— Panele švenčiausioji! — tarė jis, kai pagaliau atgavo žadą.— Štai kur dvi šaunuolės!

Ir čigonė prabilo:

— Pasirodo, tu iš tikrųjų labai drąsus niekšas!

— Atsiprašau, panele,— tarė šypsodamasis Grenguaras.— Tai kodėl gi jūs mane paėmėte už vyrą?

— Vadinasi, geriau tegu būtų tave pakorę?

— Tad už manęs tekėdama jūs nieko kito negalvojote, tik gelbėjote mane nuo kartuvių? — tarė poetas, nuviltas meilės lūkesčių.

— O kokia galėjo būti dar kita mintis?

Grenguaras prikando lūpą.

— Ką gi,— tarė jis,— matyt, Kupidonas man dar nėra toks palankus, kaip buvau manęs.— Bet kuriems galams reikėjo sudaužyti tą niekuo dėtą ąsotį?

Esmeraldos durklas ir ožkutės ragai vis dar buvo atstatyti.

— Panele Esmeralda,— tarė poetas,— padarykime paliaubas. Aš nesu Šatle teismo raštininkas ir neįskųsiu, kad nešiojatės durklą, nors ponas Paryžiaus prevo tai yra uždraudęs. Vis dėlto turite žinoti, kad prieš savaitę Noeliui Lekrivenui buvo priteista sumokėti dešimt Paryžiaus solidų už tai, kad jis nešiojo trumpą špagą. Žinoma, tai ne mano reikalas; aš tik noriu štai ką pasakyti: prisiekiu savo išganymu, nebesiartinsiu prie jūsų be jūsų leidimo ir sutikimo; tik duokite man vakarienės.

Iš esmės Grenguaras, kaip ir ponas Depreo[32], „buvo beveik neaistringas": ne iš tos riterių ir muškietininkų padermės, kuri merginas ima šturmu. Meilėje, kaip ir kituose dalykuose, buvo nusistatęs vengti kraštutinumų ir laikytis vidurio; gera vakarienė, malonus pokalbis akis į akį jam atrodė,— ypač kai būdavo alkanas,— puikus antraktas tarp meilės nuotykio prologo ir jo atomazgos.

Čigonė nieko neatsakė. Niekinamai vyptelėjo, pakėlė galvą kaip paukštytė ir nusikvatojo; mažutis durklas išnyko taip, kaip buvo atsiradęs, ir Grenguaras nespėjo pamatyti, kur bitelė paslėpė savo gylį.

Po valandėlės ant stalo jau buvo ruginės duonos kepalėlis, lašinių gabalas, keli susiraukšlėję obuoliai ir ąsotis alaus. Grenguaras puolė valgyti. Geležinė šakutė su tokiu įniršiu barškėjo į fajanso lėkštę, jog atrodė, kad jo meilė pavirto apetitu.

Jauna mergaitė, atsisėdusi priešais, tyliai žiūrėjo, kaip jis valgė, matyt, paskendusi mintyse, kurioms ji tarpais nusišypsodavo, ir meiliai glostė protingą ožkos galvelę, švelniai prigludusią jai prie kelių.

Geltono vaško žvakė švietė tą rajumo ir susisvajojimo sceną.

Apmarinęs alkį, Grenguaras susigėdo pamatęs, kad liko tik vienas obuolys.

— Jūs nevalgote, panele Esmeralda?

Ji papurtė galvą ir susimąsčiusi ėmė žiūrėti į kambarėlio skliautus.

„Kokiu velniu ji taip susidomėjo? — galvojo Grenguaras, pažvelgęs ten, kur ji žiūrėjo.— Negi ten, skliauto spynoje,

vypsančiu akmeniniu nykštuku? Po velnių! Su juo tikrai galiu pasivaržyti!"

Jis pakėlė balsą:

— Panele!

Ji atrodė negirdinti.

Jis pakartojo dar garsiau:

— Panele Esmeralda!

Tuščios pastangos. Mergaitė mintimis skrajojo kažkur kitur, ir Grenguaro balsas neįstengė jos iš ten atšaukti. Laimė, čia įsimaišė ožkutė. Ji ėmė švelniai timpčioti savo šeimininkę už rankovės.

— Ko nori, Džali? — greitai paklausė čigonė, tarsi pabudusi iš miego.

— Ji alkana,— tarė Grenguaras, laimingas, kad gali užmegzti kalbą.

Esmeralda ėmė trupinti duoną, ir Džali grakščiai ėdė jai iš delno.

Beje, Grenguaras nebeleido čigonei nugrimzti į svajas. Jis išdrįso vėl paliesti opųjį klausimą:

— Vadinasi, jūs manęs nenorite kaip vyro?

Mergina atidžiai jį apžiūrėjo ir tarė:

— Ne.

— O kaip meilužio?

Ji padarė grimasėlę ir tarė:

— Ne.

— O kaip draugo?

Ji dar kartą atidžiai į jį pažvelgė ir, valandėlę pamąsčiusi, atsakė:

— Galbūt.

Tas „galbūt", toks brangus filosofams, Grenguarą padrąsino.

— Ar žinote, kas yra draugystė? — paklausė jis.

— Taip,— atsakė čigonė.— Tai brolio ir sesers giminystė, tai dvi sielos, kurios susiliečia, bet nesusilieja, tai du vienos rankos pirštai.

— O meilė? — toliau klausinėjo Grenguaras.

— O! Meilė! — tarė ji, ir jos balsas sudrebėjo, o akys ėmė spinduliuoti.— Tai du kūnai ir viena siela. Tai vyras ir moteris, kurie susijungę virsta angelu. Tai — dangus.

Taip kalbant, gatvės šokėjos veidas suspindo grožiu, kuris nepaprastai sukrėtė Grenguarą; jam atrodė, kad tas grožis tobulai atitinka beveik rytietišką jos žodžių egzaltaciją. Rausvos,

tyros lūpos lengvai šypsojosi; nekalta, skaisti kakta tarpais apniukdavo tarsi veidrodis, kai į jį kas kvėpteli; iš po ilgų juodų nuleistų blakstienų sklido savotiška neapsakoma šviesa, jos profiliui teikianti tą idealų meilumą, kurį vėliau atskleidė Rafaelis, suradęs mistinę mergystės, motinystės ir dieviškumo jungtį.

— Kuo gi reikia būti, kad jums patiktum? — nesiliovė kamantinėjęs Grenguaras.

— Reikia būti vyru.

— O kas aš, ar ne vyras? — tarė jis.

— Vyru su šalmu ant galvos, su špaga rankoje ir aukso pentinais prie užkulnių.

— Taip,— tarė Grenguaras,— vadinasi, be arklio ne vyras. Ar jūs ką nors mylite?

— Tikra meile?

— Tikra meile.

Valandėlę ji susimąstė, paskui kažkaip ypatingai ištarė:

— Netrukus sužinosiu.

— O kodėl ne šį vakarą? — švelniai paklausė poetas.— O kodėl ne mane?

Ji rimtai žvilgtelėjo į jį.

— Aš pamilsiu tik tokį, kuris sugebės mane apginti.

Grenguaras paraudo ir tuos žodžius prisitaikė sau. Aišku, kad mergaitė daro užuominą, kaip menkai jis tepagelbėjo, kai prieš porą valandų ji buvo atsidūrusi kritiškoje padėtyje. Dabar jis prisiminė tą įvykį, kurį buvo išdildę kiti šio vakaro nuotykiai. Jis sudavė sau per kaktą.

— Beje, man ir reikėjo nuo to pradėti, panele. Atleiskite už tokį baisų mano išsiblaškymą. Kaipgi jūs ištrūkote iš Kvazimodo nagų?

Čigonė suvirpėjo.

— O! Siaubingas kuprys! — tarė ji ir užsidengė veidą rankomis; ji drebėjo lyg šalčio krečiama.

— Iš tikrųjų siaubingas! — pritarė Grenguaras, žūt būt norėdamas ją iškvosti.— Bet kaip jūs sugebėjote iš jo ištrūkti?

Esmeralda nusišypsojo, atsiduso, bet tylėjo.

— Ar žinote, kodėl jis sekė paskui jus? — paklausė Grenguaras, stengdamasis kitaip prieiti prie to paties klausimo.

— Nežinau,— atsakė mergaitė. Ir guviai pridūrė: — Betgi ir jūs mane sekėte, o kodėl?

— Garbės žodis, nė pats nežinau,— atsakė Grenguaras.

Abu nutilo. Grenguaras peiliu gramdė stalą. Mergaitė šypso-

jo įsižiūrėjusi į sieną, lyg kažką kiaurai per ją matydama. Staiga vos girdimai uždainavo:

Quando las pintadas aves
*Mudas estân, y la tierra...**

Ji staiga liovėsi ir ėmė glostyti Džali.

— Gražus gyvulėlis,— tarė Grenguaras.

— Tai mano sesutė,— atsakė ji.

— Kodėl jus vadina Esmeralda? — paklausė poetas.

— Nežinau.

— O vis dėlto?

Ji išsiėmė iš užančio kažkokį daikčiuką, lyg pailgą maišelį su lauro grūdų vėrinėliu ant kaklo. Maišelis stipriai kvepėjo kamparu. Jis buvo žalio šilko, viduryje žibėjo stambus žalio stiklo karolis, smaragdo imitacija.

— Gal dėl šito,— tarė ji.

Grenguaras norėjo paimti maišelį. Ji atsitraukė.

— Nelieskite! Tai amuletas; arba kerai nustos savo galios, arba jums kas atsitiks.

Poeto smalsumas vis labiau ir labiau augo.

— Kas jums jį davė?

Ji pridėjo pirštą prie lūpų ir paslėpė amuletą užantin. Jis bandė dar klausinėti, bet ji beveik neatsakinėjo.

— Ką reiškia žodis *Esmeralda***?

— Nežinau.

— Kokios jis kalbos?

— Manau, kad čigonų.

— Taip ir spėjau,— tarė Grenguaras.— Jūs gimusi ne Prancūzijoj?

— Nežinau.

— Ar turite tėvus?

Ji ėmė dainuoti senovinės dainos melodiją:

Paukštė motulė mano,
Paukštis mano tėvelis.
Be luoto, be laivelio
Plaukiu per okeaną.
Paukštis mano tėvelis,
Paukštė motulė mano.

---

* Kai perlinės vištelės meta plunksnas, ir žemė... (*Isp.*).

** *Esmeralda* — smaragdas (*isp.*).

— Taip, taip,— tarė Grenguaras.— Kokio amžiaus atvykote į Prancūziją?

— Buvau visai maža.

— O į Paryžių?

— Pernai. Kai ėjome pro Popiežiaus vartus, į orą pakilo devynbalsė; tai buvo rugpjūčio pabaigoje; aš pasakiau: „Žiema bus šalta."

— Tokia ir buvo,— tarė Grenguaras, nudžiugęs, kad prašnekino mergaitę.— Visą žiemą kvapu šildžiausi rankas. Vadinasi, turite pranašystės dovaną?

Ji ir vėl pasidarė lakoniška:

— Ne.

— Tas žmogus, kurį vadinate Čigonų kunigaikščiu, tai jūsų giminės vadas?

— Taip.

— Juk jis mus vis dėlto sutuokė,— pralemeno poetas.

Ji padarė gražią įprastą grimasėlę.

— Aš nė vardo tavo nežinau.

— Mano vardo? Prašau: Pjeras Grenguaras.

— Aš žinau gražesnį,— atsakė ji.

— Kokia jūs negera! — tarė poetas.— Nesvarbu, aš nesupyksiu. Klausykite, gal mane pamilsite, kai geriau mane pažinsite; be to, jūs papasakojote savo gyvenimo istoriją taip patikliai, jog turiu ir jums tuo pačiu atsimokėti. Kaip jau žinote, vadinuosi Pjeras Grenguaras; esu notaro iš Goneso sūnus. Prieš dvidešimt metų, per Paryžiaus apgulimą, tėvą pakorė burgundai, o motiną papjovė pikardiečiai. Taigi šešerių metų likau našlaitis ir neturėjau kitokių puspadžių kaip Paryžiaus grindinį. Nežinau, kaip išgyvenau nuo šešerių iki šešiolikos metų. Vaisių pardavėja kartais pakišdavo man kokią slyvą, kepėjas numesdavo kokią plutelę; vakarais pasistengdavau, kad mane suimtų naktinė sargyba; ji įmesdavo mane į kalėjimą, o ten rasdavau šiaudų kūlį. Bet aš, kaip matote, užaugau, ištįsau. Žiemą šildydavausi saulutės atokaitoje Sanso rūmų pavartėje, ir man atrodė labai keista, kad joninių laužai kuriami vasarą. Sukakęs šešiolika metų, nutariau išsirinkti kokią nors profesiją. Išbandžiau visas vieną po kitos. Nuėjau į kareivius; bet man trūko narsumo. Pasidariau vienuoliu; bet man trūko pamaldumo. Be to, menkai tenugeriu. Iš nevilties nuėjau mokytis dailidės amato; bet man trūko jėgos. Labiausiai buvau linkęs į mokytojus; tiesa, nemokėjau skaityti, bet tai ne kliūtis. Po kurio

laiko įsitikinau, kad niekur nepritampu; matydamas, kad esu netikšis, laisvu noru pasidariau poetu ir rimų kūrėju. Tuo amatu visada gali verstis, net ir būdamas valkata; tai geriau apsimoka negu vogti, kaip man patarinėjo kai kurie mano draugai plėšikai. Laimė, vieną gražią dieną sutikau tėvą Klodą Frolo, garbingąjį katedros archidiakoną. Jis manim susidomėjo, ir tik jam turiu būti dėkingas, kad šiandien esu tikrai išsilavinęs, moku lotyniškai, pradedant Cicerono „Apie pareigas", baigiant tėvų celestiniečių „Mortuologijomis", kai ką išmanau apie scholastiką, poetiką, ritmiką, net ir apie tą mokslų mokslą — hermetiką. Mano misterija šiandien su pasisekimu buvo suvaidinta gausingai miniai didžiojoje Teisingumo rūmų salėje. Taip pat turiu parašęs šešių šimtų puslapių knygą apie stebuklingąją 1465 metų kometą, dėl kurios vienas žmogus pamišo. Dar ir kitokiais laimėjimais galėčiau pasigirti. Šiek tiek nusimanau apie artileriją ir todėl padėjau dirbti tą didžiulę Žano Mogo bombardą, kuri, kaip žinote, sprogo ant Šarantono tilto tą dieną, kai buvo bandoma, ir užmušė dvidešimt keturis smalsuolius. Matote, aš nesu toks jau blogas jaunikis. Moku daugybę pokštų, galėčiau išmokyti ir jūsų ožkytę; pavyzdžiui, mėgdžioti Paryžiaus vyskupą, tą prakeiktąjį fariziejų, kurio malūnai taško praeivį per visą Malūnininkų tiltą. Be to, už misteriją gausiu krūvą sidabrinių, jei tik sumokės. Žodžiu, esu jūsų valioje: aš ir mano protas, mano žinios ir mano išsimokslinimas; sutinku su jumis, panele, gyventi taip, kaip jūs norėsite: skaisčiai arba linksmai; kaip vyras su žmona, jei taip jums atrodys gerai, kaip brolis su seseria, jei taip jums atrodys geriau.

Grenguaras nutilo, laukdamas, kokį įspūdį padarys jo kalba jaunai mergaitei. Ji žiūrėjo akis įsmeigusi į žemę.

— Febas,— tarė ji pusbalsiu ir kreipėsi į poetą: — Ką reiškia *Febas?*

Nors ir nelabai tesuprasdamas, koks ryšys tarp jo kalbos ir šio klausimo, Grenguaras nevengė parodyti savo žinių ir atsakė didžiuodamasis:

— Tai lotyniškas žodis. Jis reiškia saulė.

— Saulė! — pakartojo ji.

— Taip vadinosi labai gražus šaulys, kuris buvo dievas,— pridūrė Grenguaras.

— Dievas! — pakartojo čigonė. Tą žodį ji ištarė, kaip atrodė, mąsliai ir aistringai.

Tuo metu atsisegė ir nukrito viena jos apyrankė. Grenguaras greitai pasilenkė pakelti. Kai atsitiesė, mergina ir ožkelė buvo dingusios. Jis išgirdo užstumiant skląstį. Be abejo, užsisklendė durelės į kitą kamaraitę.

„Ar ji man bent patalą paliko?" — tarė mūsų filosofas.

Jis apėjo kambarį. Vienintelis baldas, tinkąs miegoti, buvo ilgoka medinė skrynia drožinėtu viršum; kai Grenguaras ant jos atsigulė, pasijuto mažne taip kaip Mikromegas[33], visu ūgiu išsitiesęs ant Alpių.

— Niekis,— tarė jis, patogiau įsitaisydamas.— Reikia susitaikyti su likimu. Kokia keista vestuvių naktis! Gaila. Bet jungtuvių apeigos su tuo ąsočio sukūlimu, kažkokios naivios, prieštvaninės, man patiko.

TREČIOJI KNYGA

I

KATEDRA

Be abejo, Paryžiaus katedra ir mūsų laikais tebėra didingas, kilnus pastatas. Ji ir sendama išsilaikė labai graži, tačiau negalima neliūdėti ir nesipiktinti dėl to, kaip be gailesčio gadino ir žalojo tą garbingą paminklą laikas ir žmonės, nejausdami jokios pagarbos Karoliui Didžiajam, kuris padėjo kertinį akmenį, ir Pilypui Augustui, kuris ją užbaigė.

Tos senosios mūsų katedrų karalienės kaktoje šalia raukšlės visada rasi ir randą. *Tempus edax, homo edacior.** Aš tą posakį mieliau taip išverščiau: „Laikas aklas, o žmogus kvailas."

Jei mudu su skaitytoju turėtume laiko vieną po kitos patyrinėti įvairias senosios bažnyčios sužalojimų žymes, rastume, kad laikas čia pasidarbavo mažiausiai; didžiausią blogį padarė žmonės, ir ypač meno žmonės. Esu priverstas sakyti „meno žmonės", nes per pastaruosius du šimtmečius buvo asmenų, pasisavinusių architekto vardą.

Jei paminėsime tik kelis svarbiausius pavyzdžius, ir tai paaiškės, kad iš tikrųjų nedaug tėra tokių gražių architektūros „puslapių", kaip katedros fasadas, kuriame vienas po kito ir visi kartu atsiskleidžia prieš akis trys smailiaskliaučiai portalai, tarsi siuvinėtas ir dvidešimt aštuoniomis karalių nišomis iškarpytas karnizas, milžiniška centrinė rozetė su dviem langais iš šonų tarsi kunigas tarp diakono ir subdiakono, aukšta ir grakšti trilapio formos arkadų galerija, laibomis kolonėlėmis remianti sunkią aikštelę, pagaliau du masyvūs juodi bokštai su šiferio stogeliais — visos harmoningos, puikios visumos dalys: penkiais gigantiškais aukštais sudėstytos viena ant kitos, jos pasirodo visa darnia savo gausybe, su nesuskaitomomis statulų, skulptūrų ir kalybos detalėmis, kurios įspūdingai jungiasi su ramia visumos didybe; tai didžiulė, taip sakant, akmeninė simfonija, kolosalus vieno žmogaus ir visos tautos kūrinys, vientisas ir sudėtingas kaip „Iliada" ir Romanserai[34], kuriems ji yra gimininga, stebuklingas ištisos epochos sutelktų jėgų vai-

* Laikas ėdrus, žmogus dar ėdresnis (*lot.*).

sius, kur iš kiekvieno akmens šimtais pavidalų trykšta menininko genijaus sutvarkyta darbininko fantazija; žodžiu, tai savotiška, galinga ir vaisinga žmogaus kūryba, panaši į dieviškąją, iš kurios ji ir bus paėmusi dvilypį pobūdį: įvairumą ir amžinumą.

Tai, ką čia sakome apie fasadą, tinka visai bažnyčiai; tai, ką sakome apie Paryžiaus katedrą, tinka visoms viduramžių krikščioniškosioms bažnyčioms. Tame savaiminiame mene viskas nuoseklu, logiška ir labai proporcinga. Išmatavęs milžino kojos nykštį, žinai, koks visas milžinas.

Grįžkime prie fasado, tokio, koks jis mums atrodo dar ir dabar, kai pamaldžiai gėrimės rimta ir galinga katedra, kuri, pasak jos metraštininkų, kelia baimę: *quae mole sua terrorem incutit spectantibus**.

Nūnai tam fasadui trūksta trijų svarbių dalykų. Pirmiausia vienuolikos pakopų, laikiusių jį iškeltą viršum žemės; toliau — apatinės eilės statulų trijų portalų nišose ir pagaliau — viršutinės eilės dvidešimt aštuonių seniausiųjų Prancūzijos karalių statulų, kurios puošė antrojo aukšto galeriją, pradedant Šildeberu, baigiant Pilypu Augustu, laikančiu rankoje „valdoviškąjį rutulį".

Laiptus sunaikino laikas, jis iš lėto ir nesulaikomai kėlė aukštyn Site žemės paviršių. Bet, leidęs tam kylančiam Paryžiaus grindinio potvyniui vieną po kitos praryti visas vienuolika pakopų, kurios didino majestotišką pastato aukštį, laikas galbūt bažnyčiai davė daugiau, negu atėmė: jis fasadui suteikė tą tamsią šimtmečių spalvą, kuri paminklų senatvę paverčia jų grožio amžiumi.

Bet kas nuvertė abi statulų eiles? Kas paliko tuščias nišas? Kas pačiame centrinio portalo viduryje iškalė tą naują, pavainikį skliautą? Kas išdrįso įstatyti tas neskoningas, sunkias medines Liudviko XV laikų stiliaus drožinėtas duris šalia Biskorneto arabeskų? — Žmonės; architektai, mūsų laikų menininkai.

O jei įeitume į pastato vidų, kiltų klausimas, kas nuvertė tą milžinišką švento Kristupo statulą, pagarsėjusią tarp visų kitų statulų, kaip didžioji Teisingumo rūmų salė tarp kitų salių, kaip Strasburgo katedros smailė tarp visų kitų varpinių? O kas brutaliai iššlavė nesuskaičiuojamą daugybę statulų, kurios užėmė visus navos ir presbiterijos tarpkolonius,— tas klūpančių, stačių, raitų statulas, tuos vyrus, moteris, vaikus, karalius, vysku-

* Kuri savo didumu žiūrovams kelia siaubą (*lot.*).

pus, karius iš akmens, marmuro, aukso sidabro, vario, net iš vaško? Tik jau ne laikas.

Ir kas senąjį gotikinį altorių, puikiai apstatytą relikvinėmis ir monstrancijomis, pakeitė tuo sunkiu marmuriniu sarkofagu su angelų galvomis ir debesėliais, primenančiu netobulą Val de Graso arba Invalidų rūmų pavyzdį? O kas taip kvailai įtvirtino į karlovingiškąsias Erkando darbo grindis tą sunkųjį akmeninį anachronizmą? Ar tik ne Liudvikas XIV, vykdydamas Liudviko XIII norą?

Kas sudėjo šaltus, baltus stiklus vietoje tų „ryškiaspalvių" vitražų? Susižavėjusi mūsų senolių akis krypdavo tai į didžiojo portalo rozetę, tai į absidos smailiaskliaučius langus. O ką pasakytų šešiolikto amžiaus kantorius, pamatęs, kaip mūsų vandalai vyskupai bjauriais geltonais dažais nuterliojo katedrą? Jis atsimintų, kad tokia spalva budelis nudažydavo *nusikaltėlių* namus; mintyse iškiltų Mažieji Burbonų rūmai, taip pat geltonai nutepti konetablio išdavystei pažymėti; „tarp kitko, ta geltona spalva,— sako Sovalis,— buvo tokia patvari ir tokios geros rūšies, jog daugiau kaip šimtą metų nenubluko". Kantorius pagalvotų, kad šventa vieta suteršta, ir pabėgtų.

O jei užliptume ant katedros, tai, jau neminint tūkstančio įvairiausių barbarybių, kiltų klausimas, kurgi ta žavi varpinėlė, atsirėmusi į skliauto sankryžą, tokia pat trapi, tokia pat drąsi kaip jos kaimynė Sent Šapel smailė (irgi nugriauta)? Liekna, smaili, skambi, ažūrinė, ji kilo į dangų aukščiau už bokštus. Kažkoks gero skonio architektas (1787 m.) ją amputavo, manydamas, kad paslėpti žaizdai užteks to plataus švininio pleistro, kuris atrodo kaip katilo dangtis.

Su nuostabiuoju viduramžių menu taip buvo pasielgta beveik visose šalyse, o ypač Prancūzijoje. Iš griuvėsių galima nustatyti trejopo pobūdžio sužalojimus, menkus ir gilesnius: pirmiausia laikas neskaudžiai vienur kitur įdrėskė ir aptraukė rūdimis to meno kūrinių paviršių; po to politinės ir religinės revoliucijos, iš prigimties aklos ir piktos, puolė juos triukšmingai, nudraskė puošnų skulptūrų ir kalybos apdarą, išbadė rozetes, sudaužė arabeskų ir statulėlių vėrinius, nuvertė statulas, vienas už tai, kad buvo su mitromis, kitas už tai, kad buvo su karūnomis; pagaliau darbavosi mados, vis juokingesnės ir kvailesnės, po anarchiškų ir puikių *Renesanso* nukrypimų keitusios viena kitą, neišvengiamai smunkant architektūrai. Mados pridarė daugiau žalos negu revoliucijos. Jos įsirėžė į gyvąjį viduramžių meno

kūną, jos pasikėsino į pačius to meno griaučius, jos pjaustė, skaldė, ardė, žudė pastatą, žudė jo formą ir jo simbolį, jo prasmę ir jo grožį. Be to, mados tą meną perdirbinėjo; tokių pretenzijų nebuvo turėję nei laikas, nei revoliucijos. Vaduodamosi savo „geru skoniu", mados begėdiškai aptvarstė gotikos architektūros žaizdas neilgaamžiais, menkaverčiais papuošalais, marmuriniais kaspinais, metaliniais pomponais, kiaušinio pavidalo ornamentais, voliutomis, apvadais, drapiruotėmis, girliandomis, kutais, akmeniniais liepsnų liežuviais, bronziniais debesimis, apkūniais amūrais, išpūstžandžiais cherubinais, kurie, kaip tikri raupsai, pradėję graužti meno veidą dar Katerinos de Mediči koplyčioje, po dviejų šimtmečių tą iškankintą ir besivaipantį meną numarino Diubari buduare[35].

Trumpai suglaudus, ką esame išdėstę, reikia pasakyti, kad mūsų laikais gotikos architektūrą bjauroja trejopi nuniokojimai. Raukšles ir karpas jos paviršiuje paliko laikas; prievartavimų, brutalumų, sužeidimų, lūžimų žymes paliko revoliucijos nuo Liuterio iki Mirabo laikų. Žalojo, amputavo, keitė visą sandarą, *restauravo* — neva sekdami graikais, romėnais, bet iš tikrųjų barbarais,— visokiausi profesoriai, laiką save Vitruvijaus ir Vinjolio[36] mokiniais. Tą puikųjį vandalų sukurtą meną nužudė akademijos. Prie šimtmečių, prie revoliucijų, kurios vis dėlto griovė bešališkai ir didingai, prisidėjo amaras mokytų, diplomuotų, prisiekusių ir prisaikdintų architektų, kurie griovė sąmoningai, viską tvarkydami pagal savo blogą skonį, didesnei Partenono garbei gotikos nėrinius pakeisdami Liudviko XV cikorijos lapais. Taip asilas įspiria mirštančiam liūtui. Taip seną, nuo viršūnės džiūstantį ąžuolą dar bado, graužia, ranto vikšrai.

Kaip toli tie laikai, kai Roberas Senalis, lygindamas Paryžiaus katedrą su žymiąja Dianos šventove Efese, kurią *taip liaupsino senovės stabmeldžiai* ir kuri įamžino Herostrato vardą, rado, kad galų katedra yra „kur kas puikesnė savo ilgiu, pločiu, aukščiu ir sandara"!*

Beje, Paryžiaus katedra — ne toks paminklas, kurį būtų galima pavadinti užbaigtu, vientisu, priskirtu tam tikrai grupei. Tai jau nebe romaninė bažnyčia, bet dar ir ne gotikinė. Tas pastatas nėra tipiškas. Paryžiaus katedra neturi, kaip Turniu abatija, rimto, masyvaus keturkampio fasado nei apvalių, plačių skliautų, nei šalto kaip ledas nuogumo, nei didingo paprastumo, kaip pastatai, kuriems būdingas apvalusis skliautas. Bet ji ir ne tokia

* „Galikonų istorija", kn. II, periodas III, F[0] 130, p. 1. (*Aut. past.*).

kaip Buržo katedra — puikus, lengvas, įvairiaformis, vešlus, su daugybe smailių, pražydęs gotikos kūrinys. Paryžiaus katedros neįmanoma priskirti nė tamsių, paslaptingų, žemų, tarsi sugniuždytų, apvaliaskliaučių senovės bažnyčių šeimai: šios visa kuo primena Egipto šventyklas, išskyrus lubas; visos jos hieroglifiškos, perdėm kunigiškos, perdėm simboliškos; jų ornamentuose vyrauja daugiau rombai ir zigzagai nei gėlės; daugiau gėlės nei gyvuliai; daugiau gyvuliai nei žmonės; tai greičiau vyskupo nei architekto kūrinys; tai pirmoji meno transformacija, persunkta teokratinės ir kariškos disciplinos, kurios šaknys siekia Bizantijos imperiją ir kuri išsilaikė iki Vilhelmo Nukariautojo laikų. Neįmanoma mūsų katedros įterpti nė į kitą bažnyčių šeimą — aukštų, lengvučių, su gausybe vitražų ir skulptūrų, smailių formų ir drąsaus stoto, bendruomeninių ir pilietinių kaip politiniai simboliai; laisvų, aikštingų, nepažabotų kaip meno kūriniai; rodančių antrąją architektūros transformaciją — jau nebe hieroglifišką, nekintamą ir kunigišką, bet menišką, pažangią ir liaudišką, prasidėjusią po kryžiaus karų ir pasibaigusią Liudviko XI viešpatavimo metu. Paryžiaus katedra nėra nei grynai romėniškos kilmės kaip pirmosios, nei grynai arabiškos kaip antrosios.

Tai pereinamojo laikotarpio pastatas. Saksų architektas vos spėjo pastatyti pirmuosius navos piliorius, o smailusis skliautas, atėjęs iš kryžiaus žygių, pergalingai parimo ant tų plačių romaninių kapitelių, kurie skirti laikyti tik pusapvaliems skliautams. Nuo šiol užviešpatavęs, smailusis skliautas nulėmė ir likusią visos bažnyčios statybą. Dar neišbandytas ir iš pradžių drovus, tas skliautas prasiskečia, paplatėja, laikosi santūriai ir nedrįsta šauti aukštyn smailėmis ir aukštomis arkomis, kaip jis vėliau padarė daugybėje nuostabių katedrų. Atrodė, kad jis varžosi sunkių romaninių piliorių kaimynystės.

Tačiau tyrinėti tuos pastatus, atspindinčius perėjimą iš romanikos į gotiką, yra taip pat svarbu kaip ir grynojo stiliaus paminklus. Tai tam tikras niuansas, be jo menas nebūtų išlikęs. Tai smailiojo skliauto skiepas, prigijęs pusapvaliame skliaute.

Paryžiaus katedra yra ypač įdomus tos atmainos pavyzdys. Kiekviena jo pusė, kiekvienas šio garbingo paminklo akmuo yra ne tik šalies istorijos, bet ir mokslo bei meno puslapis. Imkime, pavyzdžiui, tik svarbiąsias detales: mažosios Raudonosios durys beveik pasiekia penkiolikto šimtmečio gotikos grakštumo viršūnę, o navos pilioriai savo apimtimi ir sunkumu grįžta į Karlo-

vingų Sen Žermen de Pre abatijos laikus. Atrodo, kad tas duris ir tuos piliorius skiria šešių šimtų metų tarpas. Didžiojo portalo simboliuose net hermetikai rasdavo pakankamą savo mokslo santrauką, o Sen Žak de la Bušri bažnyčia buvo tobula to mokslo išraiška. Taigi romaninio stiliaus abatija, filosofinė bažnyčia, gotikos menas, saksų menas, sunkus apvalus piliorius, primenąs Grigalių VII, hermetikos simbolizmas, kuriuo Nikola Flamelis pasireiškė kaip Liuterio pirmtakas, popiežiškoji vienybė, schizma, Sen Žermen de Pre, Sen Žak de la Bušri bažnyčios,— visa tai susilydė, susimaišė, susijungė Paryžiaus katedroje. Ši svarbiausioji visų bažnyčių pramotė senųjų Paryžiaus bažnyčių tarpe yra savotiška chimera: jos galva paimta iš vienos bažnyčios, sąnariai iš kitos, liemuo iš trečios, šis bei tas iš visų.

Kartojame: hibridiniai pastatai yra ne mažiau įdomūs menininkui, senienų tyrinėtojui, istorikui. Jie, kaip ir ciklopinių pastatų žymės, kaip Egipto piramidės bei milžiniškos indų pagodos, rodo, kad architektūra yra pirmykštis menas, kad didieji architektūros paminklai yra ne tiek individualūs, kiek visuomeniniai kūriniai; daugiau kūrybinio liaudies darbo vaisius negu genijaus lakios minties išdava; tautos nuosėdos, ištisų amžių sankaupos; tirščiai, likę nuolat garuojant žmonių bendruomenei; žodžiu, savotiškos organinės formacijos. Kiekviena laiko banga užplauna ant paminklo savo sąnašų, kiekviena žmonių karta palieka ant jo savo sluoksnį, kiekvienas individas atneša savo akmenį. Taip daro bebrai, taip daro bitės, taip daro ir žmonės. Didysis architektūros simbolis — Babelio bokštas yra avilys.

Didieji pastatai, kaip ir didieji kalnai, yra amžių kūriniai. Dažnai meno forma jau esti pasikeitusi, o jie dar neužbaigti: *pendent opera interrupta**; jie ramiai statomi toliau jau pagal pasikeitusią meno formą. Naujas menas ima paminklą tokį, kokį randa, įauga į jį, asimiliuoja, išvysto jį pagal savo fantaziją ir, jei gali, jį užbaigia. Visa tai vyksta be sąmyšio, be pastangų, be priešinimosi, pagal ramų gamtos dėsnį. Tai prigijęs skiepas, cirkuliuoją syvai, įdiegtas augalas. Iš tikrųjų, tame pačiame meno paminkle įvairūs menai, susilydę įvairiuose jo aukščiuose, teikia medžiagą storiems tomams ir dažnai visuotinei žmonijos istorijai. Tose didelėse masėse išnyksta žmogus, menininkas, individas, nelieka autoriaus vardo; čia pasireiškia ir susisumuoja žmogaus protas. Laikas yra architektas, o liaudis — mūrininkas.

* Stovi pertraukti darbai (*Vergilijus*).

Paėmę čia tik krikščioniškąją Europos architektūrą, tą Rytų didžiųjų statinių jaunesniąją seserį, pamatysime, kad ji, tarsi milžiniška formacija, susideda iš trijų griežtai skirtingų sluoksnių: romaninio*, gotikinio ir Renesanso sluoksnio, kurį mielai pavadintume graikišku-romėnišku. Romaninio sluoksnio, seniausio ir giliausio, būdingiausia žymė — pusapvalis skliautas, kuris, paremtas graikiška kolona, vėl pasirodo naujajame, viršutiniame Renesanso sluoksnyje. Tarp jų įsiterpia smailusis skliautas. Pastatai, priklausą išimtinai vienam kuriam tų trijų sluoksnių, yra vientisi, užbaigti ir griežtai skiriasi nuo visų kitų. Tai Žiumježo abatija, Reimso katedra, Sent Krua bažnyčia Orleane. Bet paprastai tie trys sluoksniai susimaišę ir susilieję kraštais kaip spalvos saulės spektre. Taip atsirado mišraus stiliaus paminklai, įvairių niuansų pereinamojo stiliaus pastatai. Pamatai romaniniai, vidurys — gotikinis, viršus — graikiškas-romėniškas. Tai tie, kurie buvo statomi šešis šimtus metų. Toks įvairumas pasitaiko retai. Pavyzdys — Etampo pilies donžonas. Dviejų formacijų paminklų pasitaiko dažniau. Tai Paryžiaus katedra, smailiaskliautis pastatas, savo pirmaisiais pilioriais įgrimzdęs į tą romaninį sluoksnį, kuriame yra Sen Deni bažnyčios portalas ir Sen Žermen de Pre bažnyčios nava. Tai dailioji pusiau gotikinė Bošervilio kapitulos salė, kuriai romaninis sluoksnis siekia iki pusės. Tai Ruano katedra, kuri būtų perdėm gotikinė, jei jos centrinės smailės viršūnė nebūtų įsmigusi į Renesanso sluoksnį**.

Beje, visi tie niuansai, visi tie skirtumai liečia tik pastatų paviršių. Menas pakeičia tik odą. Pati krikščioniškosios bažnyčios sandara lieka nepažeista. Vidaus griaučiai — visada tie patys, visada tas pats logiškas dalių išdėstymas. Kad ir kaip būtų išpjaustytas ir išsiuvinėtas katedros apdaras, po juo visada bus romėnų bazilika, bent jos užuomazga ir pradmenys. Ji amžinai tuo pačiu pagrindu išsidėsto ant žemės. Būtinai esti viena kitą kryžmai kertančios dvi navos; išilginė nava baigiasi absida ir

* Šitas pats stilius, priklausomai nuo vietos, klimato ir gyventojų, vadinamas taip pat lombardiniu, saksoniniu ir bizantiniu. Tai keturios architektūros paralelės ir seserys, kiekviena turinti ypatingą savo pobūdį, bet išplaukianti iš to paties principo — pusapvalio skliauto.

Facies non omnibus una,
Non diversa tamen, qualem, etc.
(Nevienodo veido,
Bet labai panašios, ir t.t.) (*Aut. past.*)

** Ta smailės dalis buvo medinė, ir 1823 m. ją sudegino žaibas. (*Aut. past.*)

sudaro presbiteriją; visada esti šoninės navos, skirtos vidaus procesijoms ir koplyčioms, savotiški šoniniai perėjimai tarp kolonų į pagrindinę navą. Ant to pagrindo be galo įvairuoja koplyčių, portalų, varpinių, smailių skaičius — jis pareina nuo šimtmečio fantazijos, nuo tautos, nuo meno. Numačiusi ir padariusi visa, ko reikia kulto apeigoms, architektūra toliau gali veikti, kas jai patinka. Statulas, vitražus, rozetes, arabeskas, išdantijimus, kapitelius, bareljefus,— visas tas išmones ji derina pagal savas, jai tinkamas taisykles. Todėl toks nuostabus išorinis tų pastatų įvairumas, o jų pagrinde glūdi tvarka ir vienybė. Medžio kamienas nesikeičia, o lapija — aikštinga.

II

PARYŽIUS IŠ BOKŠTŲ AUKŠTUMOS

Pabandėme skaitytojui atkurti nuostabiąją Paryžiaus katedrą. Trumpai nurodėme daugumą grožybių, kurias ji turėjo penkioliktame amžiuje ir kurių nūnai jai trūksta; bet praleidome svarbiausią dalyką — anuometinio Paryžiaus vaizdą, regimą nuo jos bokštų.

Kai, apgraibomis ilgai kopęs tamsiais įvijais laiptais, statmenai šaunančiais aukštyn pro storus varpinių mūrus, staiga atsidurdavai katroje nors aukštoje terasoje, kur tiek šviesos ir oro, iš visų pusių atsiverdavo gražus reginys; tai *sui generis** paveikslas, ir jį lengvai gali įsivaizduoti tie mūsų skaitytojai, kurie yra turėję laimę matyti tobulą, vientisą gotikinį miestą,— keletas tokių miestų dar iki šiol tebėra, pavyzdžiui, Niurnbergas Bavarijoje, Vitorija Ispanijoje,— ar bent mažučius jo pavyzdžius, jei tik jie gerai išsilaikę, kaip Vitre Bretanėje, Nordhauzenas Prūsijoje.

Paryžius prieš tris šimtus penkiasdešimt metų — penkiolikto amžiaus Paryžius — jau buvo milžiniškas miestas. Mes, paryžiečiai, apskritai klystame manydami, kad miestas išsiplėtė vėliau. Nuo Liudviko XI laikų Paryžius išaugo truputį daugiau negu trečdaliu. Kad jis kiek padidėjo — teisybė, bet kur kas daugiau neteko grožio.

Kaip žinoma, Paryžius gimė senoje Site saloje, turinčioje

---

* Savotiškas (*lot.*).

lopšio formą. Lėkštas smėlėtas krantas buvo pirmoji jo siena, o Sena — pirmasis jo griovys. Daug metų Paryžius buvo sala su dviem tiltais — vienu šiaurėje, kitu pietuose — ir dviem tiltų bokštais, kurie sykiu buvo ir vartai, ir tvirtovės: Gran Šatle dešiniajame krante, Pti Šatle — kairiajame. Vėliau, pirmosios karalių dinastijos laikais, Paryžiui pasidarė per ankšta saloje, ir, negalėdamas joje plėstis, jis persimetė už upės. Tada už Gran Šatle ir už Pti Šatle abipus Senos į laukus prasiskverbė pirmoji miesto siena su bokštais. Dar praėjusiame šimtmetyje buvo to senovinio aptvaro pėdsakų; nūnai belikęs tik atsiminimas, vienas kitas padavimas, Bode, arba Boduaje, vartai, *Porta Bagauda*. Pamažu vis stumiamas iš miesto vidurio, namų srautas prasiveržia pro tą sieną, ją išgraužia, išardo ir nušluoja. Pilypas Augustas pastato Paryžiui naują užtvanką, apkala storų, aukštų, stiprių bokštų grandine. Daugiau kaip šimtmetį namai spaudžiasi vieni prie kitų, kaupiasi ir tarsi vanduo rezervuarę kelia tame baseine savo lygį. Namai darosi gilūs, jie krauna aukštą ant aukšto, lipa ant kits kito, trykšta į viršų kaip suspausti syvai ir stengiasi iškelti galvą viršum kaimynų, kad gautų bent kiek oro. Gatvės vis labiau dumba ir siaurėja; aikštės užstatomos ir išnyksta. Pagaliau namai peršoka Pilypo Augusto sieną ir, tarsi ištrūkę iš nelaisvės, džiaugsmingai, sumišai, be jokios tvarkos pasklinda lygumoje. Čia jiems patogu, laukuose jie išsirėžia sodus ir jaučiasi puikiai. Jau 1367 metais miestas taip išsiplečia į priemiesčius, jog reikia naujos sienos, ypač dešiniajame upės krante. Tą sieną pastato Karolis V. Bet toks miestas kaip Paryžius nuolat auga. Ir tik tokie miestai tampa sostinėmis. Tai tarsi piltuvai, į kuriuos subėga visos krašto geografinės, politinės, moralinės, intelektualinės versmės, visi įgimti tautos polinkiai; tai, taip sakant, civilizacijos šuliniai, taip pat ir kanalai, kur nuolat, lašas po lašo, amžius po amžiaus, teka prekyba, pramonė, švietimas, gyventojai, visi syvai, visa, kas sudaro tautos gyvybę, jos sielą. Karolio V siena susilaukia tokio pat likimo kaip ir Pilypo Augusto siena. Penkiolikto amžiaus pabaigoje namai ją peržengia, perlipa, ir priemiestis nubėga toliau. Šešioliktame amžiuje atrodė, kad ta siena grįžta atgal ir vis labiau skverbiasi į senamiestį,— taip tankiai už sienos laukuose buvo išsistatęs naujasis miestas. Taigi penkioliktame amžiuje — jis mums kaip tik ir rūpi — Paryžius jau buvo sudėvėjęs tris koncentrines mūro sienas, kurių, taip sakant, užuomazga Julijaus Apostato laikais buvo Gran Šatle ir Pti Šatle. Galingas miestas vieną po kitos suplėšė ketu-

rias mūro juostas, kaip vaikas suplėšo išaugtus pernykščius drabužius. Liudviko XI laikais toje namų jūroje vietomis kyšojo apgriuvę senovinių sienų bokštai kaip smailios kalvų viršūnės per potvynį, kaip salos senojo Paryžiaus, kurį užtvindė naujasis.

Nuo ano meto Paryžius dar pasikeitė, mūsų akimis žiūrint, ne į gera; bet jis teperžengė vieną aptvarą, Liudviko XV sieną, tą niekingą purvo ir spjaudalų sieną, vertą ją pastatydinusio karaliaus, vertą ją apdainavusio poeto:

Mūruos niūriuos murma niūrus Paryžius.

Penkioliktame amžiuje Paryžius dar buvo padalytas į tris atskirus ir skirtingus miestus: kiekvienas buvo kitoniškas, turėjo savo paskirtį, savo papročius, savo įpročius, savo privilegijas ir savo istoriją — Site, Universitetas ir Miestas. Site, įsikūrusi saloje, buvo iš jų seniausia, mažiausia, tai anų dviejų motina, susispaudusi tarp jų — tebūnie mums atleista už palyginimą — kaip senučiukė tarp dviejų didelių gražuolių dukterų. Universitetas buvo kairiajame Senos krante nuo Turnelės iki Nelio bokšto — nūdieniame Paryžiuje tas vietas atitinka Vyno turgus ir Pinigų kalykla. Jo mūrinis aptvaras platoku pusračiu apėmė lauką, kur Julijonas buvo pastatydinęs termas[37]. Sent Ženevjevos kalva buvo šiapus. Aukščiausias tų sienų kreivės taškas buvo Popiežiaus vartai, tai yra maždaug ten, kur dabar stovi Panteonas. Miestas, didžiausioji tuometinio Paryžiaus dalis, užėmė dešinįjį upės krantą. Jo krantinė, daugelyje vietų nutrūkstanti arba pertraukiama, driekėsi palei Seną nuo Bili bokšto iki Bua bokšto, vadinasi, nuo tos vietos, kur dabar yra Sandėliai, iki dabartinio Tiuilri. Tie keturi taškai, kur Sena kirto sostinės sieną, Turnelės bokštas ir Nelio bokštas kairiajame krante, Bili bokštas ir Bua bokštas dešiniajame, buvo taikliai vadinami *keturiais Paryžiaus bokštais*. Miestas dar toliau buvo įsibrovęs į laukus negu Universitetas. Aukščiausias Miesto sienos (statytos Karolio V) taškas buvo Sen Deni ir Sen Marteno vartai, kurie dar ir šiandien tebėra kur buvę.

Kaip jau minėjome, kiekviena tų trijų didelių Paryžiaus dalių buvo atskiras miestas, bet miestas per daug siauros paskirties, todėl neužbaigtas, negalįs išsiversti be kitų dviejų. Taigi ir visų trijų pobūdis buvo visiškai skirtingas. Site buvo gausu bažnyčių, Mieste — rūmų, Universitete — koležų. Neminėdami

antraeilių senojo Paryžiaus įdomybių bei aikštingų kelių administracijos įstatymų ir skirdami dėmesį tik tam, kas komunalinių jurisdikcijų chaose buvo labiau suderinta ir vienalytiška, čia bendrais bruožais pažymėsime, kad salos juridinė valdžia priklausė vyskupui, dešiniojo upės kranto — rektoriui. Visi jie buvo pavaldūs Paryžiaus prevo, ne municipaliniam, o karaliaus pareigūnui. Site turėjo katedrą, Miestas — Luvrą ir Rotušę, Universitetas — Sorboną. Mieste buvo Halės, Site — Otel Dje ligoninė, Universitete — Pre o Kleras[38]. Studentai už nusikaltimus, padarytus kairiajame upės krante, savo Pre o Klere, būdavo teisiami saloje, Teisingumo rūmuose, o baudžiami — dešiniajame krante, Monfokone. Nebent įsikišdavo rektorius, jausdamas, kad Universitetas stiprus, o karalius silpnas; mat studentai turėjo privilegiją būti pakarti savo teritorijoje.

(Tarp kitko pažymėsime, kad dauguma privilegijų, ir dar geresnių negu ši, buvo plėšte išplėštos iš karalių per riaušes ir maištus. Nuo amžių taip esti: karalius atiduoda tik tą, ką liaudis išplėšia. Viena sena chartija naiviai pasisako apie ištikimybę: *Civibus fidelitas in reges, quae tamen aliquoties seditionibus interrupta, multa peperit privilegia**.)

Penkioliktame amžiuje Paryžiaus ribose Sena skalavo penkias salas: Luvje, kur anuomet augo medžiai, o dabar sukrautos malkos; Karvių salą ir Dievo motinos salą, abi tuščias,— kur ne kur testūksojo viena kita lūšna,— abi priklausančias vyskupui leno teisėmis (septynioliktame amžiuje abi tos salos buvo sujungtos į vieną, apstatytos namais, ir dabar mes jas vadiname Sen Lui sala); pagaliau Site ir prie jos Karvių perkėlėjo salelę, kuri vėliau išnyko po Naujojo tilto sankasa. Anuomet Site buvo penki tiltai; trys dešinėje pusėje — Dievo motinos tiltas, Mainų tiltas, abu akmeniniai, ir medinis Malūnininkų tiltas; du kairėje pusėje — akmeninis Mažasis tiltas ir medinis Sen Mišelio tiltas; visi užstatyti namais. Universitete buvo Pilypo Augusto pastatyti šešeri vartai, skaitant nuo Turnelės bokšto: Sen Viktoro, Bordelės, Popiežiaus, Sen Žako, Sen Mišelio ir Sen Žermeno. Mieste buvo Karolio V pastatyti šešeri vartai, skaitant nuo Bili bokšto: Sent Antuano, Tamplio, Sen Marteno, Sen Deni, Monmartro, Sent Onore. Visi tie vartai buvo tvirti ir gražūs, o grožis tvirtumui nekenkia. Platus gilus griovys, pilnas Senos vandens, itin sraunaus per žiemos polaidžius, plovė sienų pamatus ap-

* Piliečių ištikimybė karaliams, kai kada vis dėlto pertraukiama sukilimų, suteikė jiems daug privilegijų (*lot.*).

link visą Paryžių. Nakčiai vartus užkeldavo, per upę abiejuose miesto galuose užtraukdavo geležines grandines, ir Paryžius ramiai sau miegodavo.

Žiūrint iš aukštai, kiekvienas tų trijų miestų — Site, Universitetas ir Miestas — atrodė kaip vingrių gatvių raizginys. O tačiau jau iš pirmo žvilgsnio buvo aišku, kad tos trys dalys sudaro darnią visumą. Tuoj pamatydavai dvi ilgas, lygiagretes gatves, kurios be pertrūkio, be nukrypimų, beveik tiesia linija kirto visus tris miestus nuo vieno galo iki kito, iš pietų į šiaurę per Seną, juos jungė, maišė, pilstė žmones iš vienų mūro sienų į kitas, tris dalis rišo į daiktą. Pirmoji gatvė ėjo nuo Sen Žako vartų iki Sen Marteno vartų; Universitete ji vadinosi Sen Žako gatve, Site — Žydų gatve, o Mieste — Sen Marteno gatve; dukart ji kėlėsi per upę — Mažuoju tiltu ir Dievo motinos tiltu. Antroji gatvė, kairiajame upės krante vadinama Žeberklo gatve, saloje — Kubilių gatve, dešiniajame krante — Sen Deni gatve, per vieną Senos atšaką šokanti Sen Mišelio tiltu, per kitą — Mainų tiltu, ėjo nuo Sen Mišelio vartų Universitete iki Sen Deni vartų Mieste. Beje, kad ir vadinamos įvairiais vardais, tai buvo tos pačios dvi gatvės, dvi gatvės motinos, dvi gatvės gimdytojos, dvi Paryžiaus arterijos. Visos kitos trigubo miesto gyslos arba tekėjo iš jų, arba liejosi į jas.

Nepriklausomai nuo tų dviejų pagrindinių diametralių gatvių, bendrų visai sostinei, šaunančių per visą Paryžiaus plotį, Miestas ir Universitetas turėjo po atskirą savo didžiąją išilginę gatvę palei Seną, stačiu kampu kertančią dvi arterines gatves. Mieste, pavyzdžiui, nuo Sent Antuano vartų buvo galima tiesia linija nusileisti iki Sent Onore vartų; Universitete — nuo Sen Viktoro vartų iki Sen Žermeno vartų. Tie du didieji keliai, susikryžiavę su dviem pirmaisiais, sudarė pagrindą suraizgytam sumazgytam kaip labirintas Paryžiaus gatvių tinklui. Atidžiau įsižiūrėjus į tą supinkliotą tinklą, buvo galima išskirti tarsi du pėdus: vienas plėtėsi Universiteto, o kitas Miesto pusėn,— du didelių gatvių ryšulius, kurių išsklidę galai tęsėsi nuo tiltų iki vartų.

Iš to geometrinio plano dar ir šiandien kai kas yra išlikę.

Kaip atrodė visas miestas 1482 metais, žiūrint iš katedros bokštų? Bandysime apie tai papasakoti.

Kai uždusęs žiūrovas pasiekdavo bokšto viršūnę, iš pradžių jam raibdavo akys nuo daugybės stogų, kaminų, gatvių, tiltų, aikščių, varpinių strėlių. Žvilgsnį traukdavo ir drožinėtas pinjo-

nas, ir smailus stogas, ir bokštelis, pakibęs prie sienų kampo, ir vienuolikto amžiaus akmeninė piramidė, ir penkiolikto amžiaus skalūno obeliskas, ir apskritas, lygus pilies donžonas, ir keturkampis, išgražintas bažnyčios bokštas — visa sykiu: ir dideli, ir maži daiktai, ir masyvūs, ir lengvučiai. Akys ilgai klaidžiodavo įvairiame to labirinto gylyje, kur kiekvienas daiktas atrodė savaip originalus, savaip tikslingas, savaip genialus, savaip gražus, kur viskas buvo meniška — ir mažutis namelis su išdažytu, lipdiniais papuoštu fasadu, su mediniu karkasu, su žemaskliautėmis durimis, su prasikišusiais viršutiniais aukštais, ir karalių Luvras, anuomet apsuptas bokštų kolonados. O jau apsipratusi tame pastatų chaose, akis išskirdavo ir svarbiausius pastatų masyvus.

Pirmiausia Site. Site sala, pasak Sovalio, kurio tauškaluose kartais pasitaiko ir vykusių posakių, *atrodo kaip didelis laivas, įklimpęs į dumblą ir vandens užneštas ant seklumos į Senos vidurį.* Jau esame sakę, kad penkioliktame amžiuje tas „laivas" penkiais tiltais buvo prisietas prie abiejų upės krantų. Salos panašumas su laivu stebino ir heraldikos sudarinėtojus; vadinasi, dėl to panašumo, o ne dėl normanų apgulimo, pasak Faveno ir Paskje[39], senajame Paryžiaus herbe atvaizduotas laivas. Mokančiam skaityti heraldiką herbas yra algebra, herbas yra kalba. Herbe yra surašyta visa antrosios viduramžių pusės istorija, kaip pirmosios jų pusės istorija surašyta romaninių bažnyčių simbolikoje. Tai feodalizmo hieroglifai, pakeitę teokratijos hieroglifus.

Taigi pirmiausia į akis krisdavo Site sala su paskuigaliu į rytus ir pirmagaliu į vakarus. Atsisukęs į pirmagalį, pamatydavai nesuskaičiuojamą senų stogų kaimenę, o viršum jos apskritą ir platų švininį Sent Šapel absidos stogą nelyginant dramblio nugarą su užkrautu bokštu. Tik čia tas bokštas buvo drąsiausiai smailus, labiausiai apdorotas, labiausiai išdailintas, išpjaustinėtas iš visų bokštų, pro kurių ažūrinį kūgį kada nors matėsi dangus. Arčiau, priešais katedrą, buvo graži, sena, namų apsupta katedros aikštė, iš kurios šakojosi trys gatvės. Pietinėje aikštės pusėje stūksojo susiraukšlėjęs niūrus Otel Dje fasadas su stogu, nusėtu tarsi pūlinėliais ir karpomis. Toliau, dešinėje, kairėje, rytuose, vakaruose, toje vis dėlto ankštoje Site erdvėje kilo aukštyn dvidešimt vienos bažnyčios varpinės. Bažnyčios statytos įvairiais metais, įvairių formų, įvairaus dydžio: čia ir žemutinis iškirmgraužėjęs romaninis katilėlis — Sen Deni diu Pa, *carcer Glaucini*, ir Sen Pjer o Befo bei Sen Landri strėlės. Už

katedros, šiaurės pusėje — vienuolynas su gotikinėmis galerijomis; pietuose — pusiau romaniniai vyskupo rūmai; rytuose — dykas Ganyklų kyšulys. Toje namų grūstyje galėjai įžiūrėti vilą, Karolio VI viešpatavimo laikais miesto padovanotą Žuvenaliui Deziursenui, su jos aukštomis akmeninėmis, ažūriškai iškalinėtomis mitromis, kurios anuomet vainikuodavo visus, net aukščiausius rūmų langus; kiek toliau — dervuotas Paliuso turgavietės būdeles; dar toliau — naująją Sen Žermen le Vje bažnyčios absidą, 1458 metais prailgintą, užėmus Fevo gatvės galą; už jos — žmonių sausakimšą skersgatvį, gėdos stulpą gatvės kampe, gerą galą Pilypo Augusto grindinio — gatvės viduryje margomis plokštėmis apdėto puikaus raitųjų tako, kuris šešioliktame amžiuje buvo pakeistas menku akmenų klojiniu, pavadintu *Lygos grindiniu*; toliau — kokį nors tuščią vidaus kiemą ir jame kiauravidurį laiptų bokštelį, kokie būdavo statomi prie namų penkioliktame amžiuje ir kokių dar ir dabar galima pamatyti Burdone gatvėje. Pagaliau Sent Šapel dešinėje, į vakarus, upės pakrantėje — Teisingumo rūmų bokštus. Vakarinę Site dalį užėmusių karaliaus sodų gyvatvorės slėpė Perkėlėjo salelę. O upės nuo katedros bokštų nesimatė nė viename Site šone. Sena dingdavo po tiltais, tiltai — po namais.

Ir jeigu, žvilgsniu permetę tiltus su pažaliavusiais, per anksti apipelijusiais nuo vandens garų stogais, būtumėte pasikreipę kairėn, link Universiteto, pirmiausia jus būtų nustebinęs storas ir žemas bokštų pėdas — Pti Šatle, kurio žiojintys vartai rijo Mažojo tilto galą; o vesdami akimis upę iš rytų į vakarus, nuo Turnelės bokšto iki Nelio bokšto, būtumėte pamatę ilgą virtinę namų su išrantymais, su spalvoto stiklo langais, su vienas virš kito pakibusiais aukštais,— nepabaigiamą smailių stogų zigzagą, kurį dažnai pertraukdavo kokia nors gatvė, o kartais fasadas arba kampas kokio nors didelio akmeninio rūmo, kuris savo kiemais ir sodais, savo fligeliais ir korpusais laisvai kėtojosi tų susigrūdusių, susispaudusių namų kupetoje tarsi žymus senjoras kaimiečių būryje. Krantinėje buvo penki ar šeši tokie rūmai, pradedant Loreno namais, kurie kartu su Bernardinais užėmė didelį aptvertą sklypą šalia Turnelės, baigiant Nelio rūmais, kurių didysis bokštas buvo Paryžiaus miesto riba ir kurių smailūs stogai tris mėnesius per metus savo juodais trikampiais karpydavo purpurinį besileidžiančios saulės skritulį.

Beje, šiame Senos krante buvo mažiau prekybininkų negu aname; čia daugiau šurmuliuodavo ir triukšmaudavo moksle-

viai negu amatininkai, o tikra krantinė buvo tik tarp Sen Mišelio tilto ir Nelio bokšto. Kita Senos pakrantė buvo arba grynas žvirgždo ruožas, kaip anapus Bernardinų, arba taip apstatyta namais, jog pamatai mirko vandenyje, kaip kad ruože tarp abiejų tiltų. Čia keldavo didžiausią triukšmą skalbėjos: šūkaudavo, plepėdavo, dainuodavo nuo ryto iki vakaro visoje pakrantėje, kultuvėmis įnirtingai velėdamos baltinius, kaip ir mūsų laikais. Tai nemenka Paryžiaus linksmybė.

Universitetas atrodė kaip ištisinis blokas. Nuo vieno krašto iki kito jis buvo perdėm vienalytis ir kompaktiškas. Tūkstančiai vienas prie kito prisišliejusių kampuotų, beveik vienodos geometrinės formos stogų, žiūrint iš aukštai, atrodė kaip tos pačios medžiagos kristalai. Vingrios gatvikės raikė tą namų krūvą it kepalą mažne proporcingais gabalais. Keturiasdešimt du koležai čia buvo išsistatę gana lygiais tarpais visuose kraštuose; įvairūs ir įdomūs tų gražių pastatų šelmenys sukurti to pat meno kaip ir paprasti stogai, viršum kurių jie iškilę; iš esmės tai buvo ne kas kita kaip ta pati geometrinė figūra, pakelta kvadratu arba kubu. Taigi jie tik įvairino visumą, neardydami jos vientisumo; per daug neapkraudami, ją tik papildė. Geometrija yra harmonija. Pro vaizdingas kairiojo kranto pakraiges tai čia, tai ten didingai kilo gražūs rūmai: Nevero, Romos, Reimso — nūnai jų nebėra; Kliuni rūmai dar yra išlikę menininko paguodai, tik prieš keletą metų taip kvailai nugriauta jų bokšto viršūnė. Šalia Kliuni tas romėniškas pastatas su gražiomis pusapvalėmis arkomis — tai Julijono termos. Ir čia buvo nemaža abatijų, tokių pat gražių, tokių pat didingų kaip ir rūmai, nors jų grožis atrodė romesnis, o jų didybė rimtesnė. Pirmiausia akį traukdavo Bernardinų abatija su trimis varpinėmis; Sent Ženevjevos vienuolynas, kurio keturšonis bokštas dar iki šiol išlikęs, ir gaila, kad nebėra viso pastato; Sorbona — pusiau koležas, pusiau vienuolynas, jos išlikusi viena nuostabi nava; gražus keturkampis Matiurenų vienuolynas ir jo kaimynas Sen Benua vienuolynas, kurio mūruose per tą laiką, kuris praėjo nuo septintosios iki aštuntosios šios knygos laidos, greitosiomis buvo sulipdytas teatras; Pranciškonų abatija su trimis didžiuliais, vienas su kitu sujungtais pinjonais; Augustiniečių vienuolynas su grakščia smaile, kuri toje Paryžiaus dalyje, į vakarus po Nelio bokšto, buvo antrasis statinys su dantytu ornamentu. Koležai — iš tikrųjų tarpinė grandis tarp vienuolyno ir pasaulio: elegancijos kupinu savo rūstumu, ne tokia lakia kaip rūmų skulptūra ir ne

tokia rimta kaip vienuolynų architektūra šių monumentalių pastatų eilėje jie sudarė vidurį tarp rūmų ir abatijų. Nelaimė, beveik nieko neišliko iš tų paminklų, kur gotikos menas taip preciziškai kaitaliojo prabangą su taupumu. Vyravo bažnyčios (Universitete jų buvo daug ir puikių, ir jos čia taip pat atstovavo visiems architektūros amžiams, pradedant pusapvaliais Sen Žiuljeno bažnyčios skliautais, baigiant smailiaskliautėmis Sen Severeno bažnyčios arkomis); tarsi dar vienas sąskambis toje sąskambių daugybėje jos varstė daugeriopus pinjonų raštus drožinėtomis savo bokštų smailėmis, ažūrinėmis varpinėmis, plonomis strėlėmis, kurių linijos taip pat buvo ne kas kita kaip puikus, padidintas aštriašlaičių stogų pakartojimas.

Universitetas išsistatęs ant kalvų. Sent Ženevjevos kalva pietvakariuose pūpsojo tarsi didžiulė pūslė, ir nuo katedros viršaus būdavo tikrai įdomu žiūrėti į siauras kreivas gatvikes (dabar Lotynų kvartalas), į tas kekes namų, kurie, pasklidę ant tos aukštumos į visus šonus, be jokios tvarkos, kone kūlvirsčia riedėjo šlaitais žemyn iki pat upės: vieni, rodės, beregint nugrius, kiti keberiojasi viršun, o visi laikosi už kits kito. Nuo nesiliaujančio grindiniu krutančių juodų taškelių srauto raibo akys. Taip atrodo minia, žiūrint iš aukštai ir iš toli.

Pagaliau pro tuos stogus, tas smailes, pro tuos įvairių įvairiausius pastatus, kurie taip keistai buvo išlankstę, sukraipę, išrantę Universiteto ribas, tarpais prasikišdavo gerokas gabalas apipelijusio mūro, storas apskritas bokštas, dantyti lyg tvirtovė miesto vartai: tai Pilypo Augusto siena. Anapus žaliavo pievos, anapus vinguriavo keliai, palei juos gūžėsi priemiesčio namai, juo tolyn, juo retesni. Kai kurie tų priemiesčių buvo gana žymūs. Pradedant nuo Turnelės, tai Sen Viktoro priemiestis su vienos arkos tiltu per Bjevrą, su abatija, kur galėjai perskaityti Liudviko Storojo epitafiją, *epitaphium Ludovici Grossi*, ir bažnyčia, kurios aštuoniabriaunę smailę supa keturios vienuolikto amžiaus varpinėlės (panašią smailę galima pamatyti Etampe, ji iki šiol dar nenugriauta); paskui Sen Marso priemiestis, kur buvo net trys bažnyčios ir vienas vienuolynas. Toliau, palikus kairėje keturias baltas Gobelenų malūno sienas, matyti Sen Žako priemiestis su gražiu skulptūriniu kryžium kryžkelėje; Sen Žak diu O Pa bažnyčia, anuomet gotikos stiliaus, smailiabokštė, daili; Sen Magluaro bažnyčia su gražia keturiolikto amžiaus nava, kurią Napoleonas buvo pavertęs šieno sandėliu, Notr Dam de Šanų bažnyčia su bizantinėmis mozaikomis. Pagaliau, palikęs ply-

name lauke stovintį puikų pastatą, vienaamžį su Teisingumo rūmais, — Kartūziečių vienuolyną su atitvertais sodeliais ir nelemtai pagarsėjusius Vovero griuvėsius, žvilgsnis vakaruose užkliūdavo už Sen Žermen de Pre bažnyčios trijų romaninių bokštelių. Už tos bažnyčios buvo Sen Žermeno priemiestis, jau tada didelė bendruomenė su penkiolika ar dvidešimčia gatvių. Viename priemiesčio kampe stūksojo smaili Sen Siulpiso varpinė. Čia pat šalimais buvo galima įžiūrėti keturkampį Sen Žermeno mugės aptvarą, dabar ten turgavietė; toliau — gražų, nedidelį, apskritą abatijai priklausantį gėdos stulpą, uždengtą švininiu kūgišku stogeliu. Toliau buvo plytinė, Kepyklos gatvė, vedanti į bendrą kepyklą, malūnas ant kalvelės ir raupsuotųjų ligoninė, vienišas namelis, kurio visi šalinosi. Bet ypač vėrė akį pati abatija, tiesiog negalėdavai atsižiūrėti. Iš tikrųjų, tas vienuolynas, didingas kaip bažnyčia ir kaip senjorija, tie abatų rūmai, kuriuose pernakvoti bent vieną naktį Paryžiaus vyskupams buvo nemaža garbė, ta valgomoji salė, kurią architektas sukūrė gražią kaip katedrą su puikia rozete, ta grakšti dievo motinos koplyčia, tas monumentalus miegamasis, tie didžiuliai sodai, tie nuleidžiami varteliai, tas pakeliamas tiltas, dantyti bastionai žaliame aplinkinių pievų fone, tie kiemai, kur kariai žibančiais šarvais maišėsi tarp dvasininkų auksinėmis kapomis,— visa tai grupavosi, būrėsi aplink tris aukštas romanines bokštų smailes, tvirtai rymančias ant gotikinės absidos, ir sudarė horizonte puikų vaizdą.

Jei, ilgai stebėję Universitetą, būtumėte pagaliau atsigręžę į dešinįjį upės krantą, į Miesto pusę, būtumėte pamatę visai kitonišką reginį. Miestas iš tikrųjų buvo daug didesnis už Universitetą ir ne toks vientisas. Iš karto buvo galima pastebėti, kad jis susiskaldęs į keliolika visiškai atskirų dalių. Pirmiausia rytuose, toje Miesto dalyje, kuri dar ir šiandien tebeturi vardą pelkės, kur Kamulogenas įklampino Cezarį[40], telkėsi rūmai. Tas kvartalas siekė iki pat upės. Ketveri rūmai beveik vienas prie kito — Žui, Sanso, Barbo, Karalienės — metė į Seną savo šiferinių stogų ir lieknų bokštelių atspindžius. Tie keturi pastatai užėmė tarpą nuo Nonendjero gatvės iki Celestiniečių abatijos, kurios smailė grakščiai ryškino pinjonų ir dantytų mūrų liniją. Kelios pažaliavusios lūšnos, palinkusios prie vandens priešais tuos įštaigingus rūmus, neužstojo gražių jų fasadų kampų, didelių, keturkampių langų su akmeniniais rėmais, smailiaskliaučių portikų su daugybe statulų, aštrių it kirste nukirstų sienų briaunų ir visų tų malonių architektūros staigmenų, kurios daro įspū-

dį, kad gotikos menas kiekviename paminkle griebiasi vis naujų derinių. Už tų rūmų, vietomis sutrūkinėjęs, vietomis kaip strakuolių tvora, vietomis dantytas kaip tvirtovės siena, vietomis didelių medžių užgožtas kaip Kartūziečių vienuolynas, visomis kryptimis šakojasi begalinis vingiuotas aptvaras, supęs stebuklingus Sen Polio rūmus, kur Prancūzijos karalius galėdavo puikiausiai įkurdinti dvidešimt du karališko kraujo princus, tokius kaip dofinas ar Burgundijos kunigaikštis, taip pat jų tarnus ir jų palydą, jau nekalbant apie įžymiuosius senjorus ir imperatorių, kai jis apsilankydavo Paryžiuje, ir liūtus, kurie tuose karališkuose rūmuose turėjo atskiras patalpas. Čia pažymėsime, kad anais laikais princo apartamentas būdavo mažiausiai iš vienuolikos menių su priėmimų kambariu ir koplyčia, neskaitant galerijų, maudyklių, pirčių ir kitų patalpų „be kokios ypatingos paskirties"; neskaitant atskirų sodų kiekvienam karaliaus svečiui; neskaitant virtuvių, rūsių, tarnų kambarių, bendrų valgomųjų; neskaitant kiemų, kur būdavo dvidešimt du svarbiausi pagalbiniai pastatai, nuo kepyklos iki vyninės; neskaitant daugybės patalpų įvairiems žaidimams — rutuliu, sviediniu, lanku; neskaitant paukštidžių, žuvų tvenkinių, žvėrynų, arklidžių, tvartų; neskaitant bibliotekų, arsenalų ir liejyklų. Šit kokie anuomet buvo karaliaus rūmai — Luvras arba Sen Polio rūmai. Tai miestas mieste.

Žiūrint nuo to bokšto, kur stovime, Sen Polio rūmai, kad ir pusiau užgožti kitų ketverių didelių rūmų, apie kuriuos ką tik kalbėjome, vis dėlto atrodė įspūdingai ir nuostabiai. Puikiausiai buvo galima įžvelgti atskirus trejus rūmus, beje, labai vykusiai sujungtus su centriniu pastatu ilgomis galerijomis su vitražais ir kolonėlėmis, kuriuos Karolis V prisiskyrė prie savo dvaro: Pti Miuso rūmus su grakščia dantyta stogo baliustrada, abato Sen Moro rūmus, panašius į tvirtovę, su masyviu bokštu, gynybos įrenginiais ant sienų, su šaudymo angomis, su nedideliais geležiniais bastionais ir abato herbu viršum plačių saksoninių vartų, įtaisytų tarp dviejų pakeliamojo tilto įdubų, pagaliau grafo Etampo rūmus, kurių apgriuvusi bokšto viršūnė, žiūrint iš viršaus, atrodė užsirietusi ir iškarpyta kaip gaidžio skiauterė; vienur kitur guotus šimtamečių ąžuolų tarsi milžiniškas žiedinių kopūstų galvas; gulbes, žaidžiančias tyruose tvenkiniuose, kur mirgėjo šviesa ir šešėliai; daugybę kiemų su vaizdingais kampeliais; Liūtų namą su žemais skliautais, rymančiais ant trumpų

saksoninių piliorių, su geležinėmis grotomis, už kurių nuolat staugė žvėrys; pro visą šį ansamblį — žvynėtą Ave Marijos bažnyčios smailę, kairėje — Paryžiaus prevo namus su keturiais dailiais skobtiniais bokšteliais; viduryje, gilumoje,— pačius Sen Polio rūmus su daugeliu fasadų, su vis gausėjančiais nuo Karolio V laikų papuošimais, su mišraus stiliaus antaugomis, kurias per du šimtmečius krovė architektų fantazija, su visomis koplyčių absidomis, su visais galerijų pinjonais, su tūkstančiais vėjarodžių į visus keturis vėjus, su dviem aukštais gretimais bokštais, kurių kūgiški stogai, apvedžioti dantyta atbraila, panėšėjo į smailias skrybėles atlenktais kraštais.

Vis kopdamas tolumoje išsiskleidusio rūmų amfiteatro aukštais, peršokęs gilų griovį, išraustą tarp Miesto stogų,— tai Sent Antuano gatvė,— žvilgsnis sustodavo (mes apsiribojame tik pačiais svarbiausiais paminklais) ties Angulemo rūmais, dideliu daugelio epochų pastatu, kurio viena kita dalis buvo visai nauja, baltutėlė, ir taip tiko prie visumos kaip raudonas lopas ant mėlyno švarko. Bet neįprastai smailus ir aukštas naujojo rūmo stogas su kalinėtais laštakais, dengtas švinine skarda, ant kurios tūkstančiais fantastinių arabeskų raibuliavo paauksuoto vario inkrustacijos,— šitas taip įdomiai nuauksintas stogas dailiai kepurėjo rudus senojo pastato griuvėsius, o nukaršę, stori jo bokštai, nuo ilgo amžiaus išpampę kaip statinės, susmukę ir nuo viršaus iki apačios perplyšę, atrodė kaip didžiuliai pilvai su atsagstytais drabužiais. Už jo kilo ištisas miškas Turnelių rūmų smailių. Niekur pasaulyje, nei Šambore, nei Alhambroje, nerasi kito tokio magiško, tiesiog nežemiško, žavingo vaizdo kaip šita giria smailių, varpinėlių, dūmtraukių, vėjarodžių, spiralių, sriegių, kiaurasienių, tarsi skylmušiu išbadytų belvederių, paviljonų, verpstiškų bokštelių, arba, kaip anuomet vadinta, suktukų,— įvairiausio pavidalo, dydžio ir išvaizdos. Sakytum, milžiniška akmeninė šachmatų lenta.

Dešinėje nuo Turnelių rūmų tas pėdas didžiulių, juodų kaip rašalas bokštų, prisispaudusių prie kits kito, kuriuos tarsi grįžte apsukui juosia griovys, tas donžonas, kuriame daugiau šaudomųjų angų nei langų, tas visada pakeltas tiltas, tie visada nuleisti varteliai — tai Bastilija. O tie savotiški juodi snapai dantyto bokšto tarpuose, kurie iš tolo atrodė kaip laštakai,— tai patrankos.

Baisiojo pastato papėdėje, po jų sviediniais, tarp dviejų bokštų slypėjo Sent Antuano vartai.

Anapus Turnelių rūmų iki pat Karolio V sienos driekėsi aksominis, žaluma ir gėlėmis išrašytas karališkų laukų ir parkų kilimas; viduryje iš medžių ir alėjų labirinto galėjai atpažinti garsųjį Dedalo sodą, kurį Liudvikas XI buvo padovanojęs Kuaktje. To daktaro observatorija stūksojo viršum labirinto — stora vieniša kolona su nameliu kapitelio vietoje. Čia buvo sudarinėjami siaubingi horoskopai.

Nūnai čia — Karalīškoji aikštė.

Kaip minėjome, rūmų kvartalas (šiokį tokį jo vaizdą pabandėme čia skaitytojui atkurti, nors nurodėme tik pačius žymiuosius pastatus) užėmė kampą, kur Karolio V siena rytuose kertasi su Senos upe. Miesto centre spietėsi paprastų žmonių namai. Kaip tik čia trys tiltai jungė Site su dešiniuoju krantu, o prie tiltų visada pirmiau atsiranda namų negu rūmų. Ta krūva miestiečių namų, sulipusių kaip korio akutės, buvo savotiškai graži. Didelio miesto stogai, kaip ir jūros bangos, atrodo didingai. Gatvės, susikryžiavusios, susinarpliojusios, sudarė tame bloke šimtus įdomių figūrų. Aplink Hales jos — kaip žvaigždė su tūkstančiu spindulių. Sen Deni ir Sen Marteno gatvės su daugybe atšakų tiesėsi gretimais kaip du stcri šakomis susipynę medžiai. O per visą tą raizginį vinguriavo kreivės — Tinkuotojų, Stiklių, Audėjų ir kt. gatvės. Tą suakmenėjusį stogų jūros bangavimą vietomis pertraukdavo gražūs pastatai. Prie pat Maininінkų tilto, už kurio matėsi Sena, putojanti po Malūnininkų tilto ratais,— Šatle bokštas, jau nebe romėniškas kaip Julijono Apostato laikais, bet feodalinis trylikto šimtmečio bokštas, tokio kieto akmens, jog per tris valandas kirstuvu buvo galima nuskelti tik plaštakos storio sluoksnį. Paskui puošnioji keturkampė Sen Žak de la Bušri varpinė, kurios briaunų visiškai nesimatė pro skulptūras,— jau tada nuostabi, nors penkioliktame šimtmetyje dar nebuvo baigta; ypač jai trūko tų keturių pabaisų, kurios, užsirioglinusios ant stogo kampų, dar ir šiandien atrodo kaip keturi sfinksai, užminę naujajam Paryžiui senovinio Paryžiaus mįslę; skulptorius Rolis jas ten užkėlė tik 1526 metais ir už tą vargą gavo dvidešimt frankų. Paskui Namas su kolonomis, atgręžtas į Grevos aikštę, su kuria skaitytoją jau supažindinome. Sen Žerve bažnyčia, kurią vėliau sugadino „gero skonio" portalas. Paskui Sen Meri bažnyčia, kurios seni smailūs skliautai buvo dar beveik pusapvaliai; Sen Žano bažnyčia, kurios puikioji strėlė buvo virtusi priežodžiu; ir dar keliolika kitų paminklų, kurie nesipuikavo, savo stebuklus slėpė tamsių, siaurų, gilių gatvių

chaose. Pridėkite dar akmeninius, skulptūromis papuoštus kryžius, kurių kryžkelėse būdavo daugiau negu kartuvių; Nekaltų vaikelių kapines, kurių architektūrinis aptvaras matėsi tolumoje pro stogus; Halių gėdos stulpą, kurio viršūnė kyšojo tarp dviejų kaminų Vynuogienojų gatvėje; kopėčias prie Trauaro kryžiaus to pat pavadinimo kryžkelėje, kur visada knibždėjo žmonių; ratu susispietusias Javų turgaus lūšnas; vienur kitur namų tvane matomus Pilypo Augusto senovinio aptvaro griuvėsius, gebenių išėstus bokštus, suirusius vartus, byrančius, išsikraipiusius sienų gabalus; krantinę su daugybe krautuvių ir kraujuotomis odalupių būdomis; Seną, sausakimšą laivų nuo Šieno prieplaukos iki Vyskupo kalėjimo,— štai ir turėsite šiokį tokį 1482 metų centrinės Miesto trapecijos vaizdą.

Šalia tų dviejų kvartalų — rūmų ir namų — trečioji Miesto panoramos dalis buvo ilga abatijų juosta, kuri rietė beveik visą Miestą iš rytų į vakarus ir šiapus Paryžiaus sutvirtinimų sienos sudarė antrąją, vidinę, vienuolynų ir koplyčių sieną. Taigi prie pat Turnelių rūmų parko, tarp Sent Antuano ir senosios Tamplio gatvės, buvo Sent Katerinos vienuolynas su didžiuliais dirbamų laukų plotais, kurie tęsėsi iki pat Paryžiaus sienos. Tarp senosios ir naujosios Tamplio gatvės stūksojo Tamplio abatija, niūri, aukšta, vieniša bokštų kupeta erdviame sklype, aptvertame dantytu mūru. Tarp naujosios Tamplio ir Sen Marteno gatvės buvo sodų apsupta Sen Marteno abatija, puiki sutvirtinta bažnyčia, kurios bokštus ir varpinių vainiką savo galingumu ir spindesiu pranoko nebent Sen Žermen de Pre bažnyčia. Tarp Sen Marteno ir Sen Deni gatvių traukėsi Trejybės vienuolyno aptvaras. Pagaliau tarp Sen Deni ir Montorgeilio gatvių buvo Dievo mergelių vienuolynas. Šalia matėsi supuvę Stebuklų dvaro stogai ir apirusi tvora. Tai vienintelė pasaulietiška grandis toje romioje vienuolynų grandinėje.

Pagaliau ketvirtoji Miesto dalis, ryškiai išsiskirianti iš stogų kamšaties dešiniajame krante, užimanti vakarinį miesto sienos kampą ir visą pakrantę pavandeniui, buvo naujas mazgas rūmų ir vilų, susitelkusių Luvro papėdėje. Senasis Pilypo Augusto Luvras, tasai nežmoniškai didelis pastatas, kurio pagrindinis bokštas laikė sujungęs dvidešimt tris kitus jį supančius galingus bokštus, jau neskaitant bokštelių, iš tolo atrodė įterptas į Alensono ir Mažųjų Burbonų rūmų gotikinius stogus. Ta daugiabokštė hidra, gigantiška Paryžiaus sergėtoja su dvidešimt keturiomis visada iškeltomis galvomis, su baisingomis švino ar skalūno

žvynų keteromis, mirgančiomis metalo blizgesiu,— tai paskutinis nuostabus Miesto panoramos štrichas vakaruose.

Taigi tas didžiulis miestiečių namų telkinys,— romėnai tokį vadindavo *insula**,— iš kairės ir dešinės suremtas rūmų masyvų, kurių vieną vainikavo Luvras, o kitą — Turneliai, šiaurėje apriestas ilgos abatijų ir daržų juostos, akiai atrodė kaip vieninga, vienalytė visuma. Begalinė daugybė pastatų čerpiniais ir skalūniniais stogais, kurie vieni kitų fone sudarė įmantriausių figūrų virtines, išmarginti, gofruoti, banguotomis linijomis kryžmai išrašyti keturiasdešimt keturių dešiniojo kranto bažnyčių bokštai, miriadai gatvių, iš vienos pusės ribą žyminti aukšta siena su keturkampiais bokštais (Universiteto sienos bokštai buvo apvalūs), iš kitos — tiltų perkirsta, laivų vagojama Sena,— štai koks buvo penkiolikto amžiaus Miestas.

Anapus sienos prie vartų glaudėsi keli priemiesčiai, tik čia jų buvo mažiau ir jie labiau išsisklaidę negu prie Universiteto. Už Bastilijos kokia dvidešimt lūšnų spietėsi aplink įdomias Fobeno kryžiaus skulptūras ir apie Sent Antuan de Šanų abatijos atramines arkas. Toliau — javų laukuose slypintis Popenkūro priemiestis; už jo Kurtijė, linksmas smuklių kaimelis; Sen Lorano gyvenvietė su bažnyčia, kurios varpinė iš tolo atrodė pritapusi prie smailių Sen Marteno bokštų; Sen Deni priemiestis su storomis Sen Ladro vienuolyno sienomis; už Monmartro vartų — Laivininkų sandėliai su baltomis sienomis, už jų — Monmartras su kreidos šlaitais, turėjęs beveik tiek pat bažnyčių, kiek ir malūnų, o iki mūsų dienų išlaikęs tik malūnus, nes dabar visuomenė reikalauja tik kūniško peno. Pagaliau anapus Luvro, toli pievose, buvo matyti anuomet jau labai didelis Sent Onore priemiestis, žaliuojanti Ptit Bretanės gyvenvietė ir Kiaulių turgus, kurio viduryje stovėjo baisi, apskrita krosnis pinigų padirbėjams virinti. Tarp Kurtijės ir Sen Lorano priemiesčių jūs tikriausiai jau pastebėjote ant vienos kalvos kupros, plyname lauke, savotišką pastatą, iš tolo panašų į kolonados griuvėsius atkastais pamatais. Tai nebuvo nei Partenonas, nei Olimpo Jupiterio šventykla. Tai buvo Monfokonas.

Jei, vardydami tą daugybę pastatų (nors ir stengėmės tai daryti trumpai), skaitytojo sąmonėje galutinai nesusmulkinome senojo Paryžiaus vaizdo, keliais žodžiais pakartosime svarbiausius jo bruožus.

---

* Sala.

Centre — Site sala, panaši į didžiulį vėžlį, o jos tiltai, dengti čerpių žvynais,— tarsi kojos, išlindusios iš po pilko stogų šarvo. Kairėje — vientisa, tvirta, glaudi, suspausta, pasišiaušusi Universiteto trapecija. Dešinėje — didžiulis Miesto pusratis, pilnas sodų ir paminklų. Tuos tris blokus — Site, Universitetą ir Miestą — raižo galybė gatvių. Per visą Paryžių teka Sena, pasak tėvo diu Brelio, „maitintoja Sena", užgriozdinta salų, tiltų ir laivų. Aplink bekraštė lyguma su margais pasėlių lopais, su gražiais kaminais; kairėje — Isi, Vanvras, Vožiraras, Monružas, Žantiji su apskritu ir su keturkampiu bokštu ir t.t. Dešinėje — dvidešimt kitų kaimų, pradedant Konflanu, baigiant Vil Leveku. Horizonte rumbė kalvų, stūksančių ratu kaip baseino kraštas. Pagaliau tolumoje, rytuose, Venseno pilis su septyniais keturkampiais bokštais; pietuose — Bisetras su smailiais kuorais; šiaurėje — Sen Deni strėlė; vakaruose — Sen Klu pilis ir jos bokštas. Štai tokį Paryžių iš katedros bokštų aukštumos matė varnai, gyvenę 1482 metais.

O juk apie tą miestą Volteras yra pasakęs, kad *iki Liudviko XIV jis teturėjo keturis gražius paminklus:* Sorbonos kupolą, Val de Graso bažnyčią, naująjį Luvrą ir nebežinau kokį tą ketvirtąjį, turbūt Liuksemburgą. Laimė, Volteras vis dėlto parašė „Kandidą" ir ilgoje žmonijos kartų eilėje liko didžiausiu velniško juoko meistru. Beje, tai įrodo, kad galima būti genijum ir nieko nenutuokti apie kitą meno šaką. Juk ir Moljeras tarėsi labai pagerbęs Rafaelį ir Mikelandželą, pavadindamas juos *savo laikų Minjarais*[41].

Grįžkime į Paryžių ir į penkioliktą amžių.

Anuomet jis buvo ne tik gražus, bet ir vienalytis miestas, architektūrinis ir istorinis viduramžių kūrinys, akmeninis metraštis. Tai buvo miestas, susidaręs tik iš dviejų sluoksnių — romaninio ir gotikinio, kadangi romėniškasis sluoksnis jau seniai buvo išnykęs, išskyrus Julijono termas, kuriomis jis dar prasiskverbė pro storą viduramžių plutą. O keltų sluoksnio pavyzdžių neberandama net šulinius kasant.

Po penkiasdešimties metų, kai į tokią griežtą ir vis dėlto tokią įvairią vienybę Renesansas įmaišė tvaskančią savo fantazijų ir savo santvarkos prabangą, pusapvalių romėniškų skliautų, graikiškų kolonų ir gotikinių žemų arkų kraštutinumus, savo skulptūrą, tokią švelnią ir tokią idealią, ypatingą savo žavėjimąsi arabeskomis ir akantais, architektūrinę Liuterio laikų stabmeldybę, Paryžius galbūt pasidarė dar gražesnis, nors nebe toks

harmoningas akiai ir minčiai. Bet tas puikus tarpas neilgai tetruko. Renesansas nebuvo bešališkas; jam maža buvo statyti, jis panoro ir griauti. Teisybė, jam reikėjo vietos. Taigi gotikinis Paryžius tik labai trumpai išbuvo tikrai gotikinis. Vos baigus Sen Žak de la Bušri bažnyčią, pradėta griauti senąjį Luvrą.

Po to didysis miestas tiesiog kas dieną keitėsi. Gotikinis Paryžius, išnaikinęs romaninį, išnyko ir pats. Bet ar galima pasakyti, koks Paryžius jį pakeitė?

Yra Katerinos de MedIči Paryžius Tiuilri rūmuose*, Henriko II Paryžius — Rotušėje ir dar dviejuose labai skoninguose pastatuose; Henriko IV Paryžius — Karališkojoje aikštėje: plytų fasadai su akmeniniais kampais ir skalūno stogais, trispalviai namai; Liudviko XIII Paryžius — Val de Graso bažnyčioje: suplotas kresnas pastatas, skliautai kaip pintinės lankas, kolonos tarsi pilvotos, kupolas kuprotas; Liudviko XIV Paryžius — Invalidų rūmuose: didelis, puošnus, paauksuotas ir šaltas; Liudviko XV Paryžius — Sen Siulpiso bažnyčioje: voliutos, perrišti kaspinai, debesėliai, kirmėlaitės ir cikorijų lapai — viskas iš akmens; Liudviko XVI Paryžius — Panteone: prasta Romos švento Petro bazilikos kopija (pastatas kažkaip susmuko, ir tai nė kiek nepataisė jo linijų); Respublikos Paryžius — Medicinos mokykloje: skurdus graikų ir romėnų meno sekimas, tiek pat panašus į Koliziejų arba į Partenoną kiek III metų konstitucija į Minojo įstatymus[42], architektūroje vadinamas „mesidoro stiliumi"[43]; Napoleono Paryžius — Vandomo aikštėje: jis didingas — iš patrankų nulieta bronzinė kolona; Restauracijos Paryžius — Biržoje: baltutėle kolonada, laikanti lygutėlį frizą,— keturkampis, atsiėjęs dvidešimt milijonų.

Su kiekvienu tų būdingų paminklų yra susiję daugiau ar mažiau namų, išsimėčiusių įvairiuose kvartaluose. Jų panašus

---

* Su skausmu ir pasipiktinimu stebėjome, kaip buvo bandyta padidinti, pertaisyti, perdirbti, vadinasi, sunaikinti tuos nuostabius rūmus. Mūsų laikų architektų rankos per sunkios liesti tiems trapiems Renesanso kūriniams. Vis tikimės, kad jie neišdrįs to daryti. Be to, dabar Tiuilri sunaikinimas būtų ne tik brutalus barbariškumas, dėl kurio paraustų net girtas vandalas, tai būtų išdavystė. Tiuilri yra ne vien šešiolikto amžiaus meno šedevras, tai ir devyniolikto amžiaus istorijos puslapis. Tie rūmai jau nebe karaliaus, o liaudies. Palikime juos tokius, kokie jie yra. Mūsų revoliucija du kartus pažymėjo jų kaktą. Vieną fasadą pramušė sviediniai rugpjūčio dešimtą, antrą — liepos dvidešimt devintą. Tie rūmai šventi.

Paryžius, 1831 m. balandžio 7 d. (*Aut. past. penktajam leidimui.*)

stilius, forma, padėtis; žinovo akis juos lengvai atskiria ir neapsirinka dėl datos. Kas moka matyti, tas net iš durų plaktuko sugeba nustatyti tam tikro amžiaus dvasią ir karaliaus veidą.

Taigi šių dienų Paryžius neturi konkretaus veido. Tai daugelio amžių architektūros pavyzdžių kolekcija, o gražiausiųjų nebėra. Sostinė auga tik namų skaičiumi, bet kokių namų! Jei taip sparčiai eis ir toliau, Paryžius vis atsinaujins kas penkiasdešimt metų. Dėl to istorinė jo architektūros reikšmė kasdien menkėja. Vis rečiau ir rečiau pasitaiko paminklų, atrodo, kad namai juos užtvindo ir praryja. Mūsų tėvų Paryžius buvo akmeninis; mūsų vaikai turės gipsinį Paryžių.

Naujojo Paryžiaus paminklus mielai nutylėsime. Ne dėl to, kad jais nesižavėtume taip, kaip pridera. Pono Suflo[44] sukurtoji Sent Ženevjevos bažnyčia, be abejo, yra visų gražiausias Savojos pyragas iš akmens. Garbės legiono rūmai — taip pat labai puikus tešlainis. Javų turgaus kupolas — tikra anglų žokėjaus kepurė, užmauta ant didelių kopėčių. Sen Siulpiso bažnyčios bokštai — du stori klarnetai, o ši forma ne blogesnė už kitas, be to, susikraipęs gestikuliuojantis telegrafas maloniai įvairina jų vaizdą. Sen Roko bažnyčios portalas savo puošnumu prilygsta gal šv. Tomo Akviniečio bažnyčiai. Čia taip pat yra reljefinė Kalvarija ir paauksuota medinė saulė. Tai iš tiesų nuostabūs dalykai. Žibintas botanikos sodo labirinte taip pat labai gudriai padarytas. O Biržos pastatas su graikiška kolonada, romėniškomis pusapvalėmis durimis ir langais, Renesanso epochos dideliu žemu skliautu neabejotinai yra taisyklingas, gryno stiliaus paminklas. Tai rodo ir jo atikas, kokio niekas nėra matęs Atėnuose,— gražią, tiesią liniją vienur kitur grakščiai kerta dūmtraukiai. Pridursime, kad paprastai architektūrinė pastato forma turi atitikti jo paskirtį ir ta paskirtis turi paaiškėti iš pirmo žvilgsnio,— tai kaipgi nesižavėti paminklu, kuris gali būti ir karaliaus rūmais, ir parlamentu, rotuše ir koležu, maniežu ir akademija, prekių sandėliu ir tribunolu, muziejum ir kareivinėmis, mauzoliejum, šventove ir teatru. O tuo tarpu tai Birža. Be to, architektūrinis paminklas turi būti pritaikytas ir klimatui. Šis, matyt, kaip tik yra pastatytas mūsų šaltam, lietingam orui. Stogas plokščias, kone visai kaip Rytuose, ir todėl žiemą, kai prisninga, tenka stogą šluoti, vadinasi, stogai tam ir yra, kad būtų šluojami. O paskirtį, apie kurią ką tik kalbėjome, rūmai nuostabiai atitinka: Prancūzijoje — Birža, o Graikijoje jie būtų buvę šventykla. Tiesa, architektas gavo gerokai pasukti galvą, kaip paslėpti laikrodžio ciferblatą, kuris būtų suardęs gražių fasado

linijų grynumą; bet užtai visą paminklą supa kolonada, po kuria per didžiąsias religines šventes gali didingai pražygiuoti biržos maklerių ir prekybos agentų procesija.

Be abejo, tai labai puikūs architektūriniai paminklai. Pridėkime čia dar itin gražias gatves, linksmas ir įvairias kaip Rivoli gatvė, ir aš tikiuosi, kad Paryžius, kada nors žiūrint iš baliono, žavės akį tuo linijų turtingumu, ta aspektų įvairove, tuo kažkokiu didingumu ir sykiu paprastumu, tais netikėtumais, kuriais stebina grožis,— žodžiu, tuo, kas būdinga šaškių lentai.

Nors nūdienis Paryžius jums atrodo toks žavus, vis dėlto atstatykite penkiolikto amžiaus Paryžių, atkurkite jį savo vaizduotėje, pasižiūrėkite į dienos šviesą pro tą įstabią strėlių, bokštų, varpinių gyvatvorę, per pat vidurį to milžiniško miesto paleiskite Seną, mirgančią didžiuliais žaliais ir geltonais lopais, besimainančią labiau negu žalčio oda, suplėšykite ją salų pleištais, suraukšlėkite tiltų arkomis, aiškiai nubrėžkite žydroje padangėje senojo Paryžiaus gotikinį profilį, apklėskite jo kontūrus žiemos rūkais, kad jie gaubstytų aibes jo kaminų; panerkite jį į gilią naktį ir pažiūrėkite, kaip keistai žaidžia šviesa ir šešėliai tame tamsiame pastatų labirinte; svieskite į jį mėnulio spindulį, kad vos vos apšviestų ir iš rūko iškeltų dideles bokštų galvas; arba vėl paimkite tą juodą siluetą, šešėliu paryškinkite nesuskaičiuojamų smailių ir pinjonų aštrius kampus, ir teiškyla jis variniame saulėlydžio danguje dantytesnis negu ryklio nasrai. Po to palyginkite.

O jei norite, kad senasis miestas padarytų įspūdį, kokio naujasis jums nebeįstengtų suteikti, užlipkite didelės šventės — velykų arba sekminių — rytą, saulei tekant, ant kokios nors kalvos, kad matytumėt jį visą kaip ant delno, ir palaukite, kol prabus varpai. Žiūrėkite, kaip pagal signalą iš dangaus — mat jį duoda saulė — vienu metu suvirpės visa ta bažnyčių daugybė. Iš pradžių pakrikai sutilindžiuos tai vienoj, tai kitoj bažnyčioj,— taip muzikantai įspėja kits kitą, kad jau pradės; po to staiga pamatysite,— kartais atrodo, jog ir ausys regi,— kad tą pačią akimirką iš kiekvienos varpinės pakils tarsi garsų kolona, tarsi harmonijos debesis. Iš pradžių kiekvieno varpo balsas skrieja į spindintį rytmečio dangų tiesus, tyras ir, taip sakant, pavienis. Po to, pamažu vis garsėdami, jie susilieja, susimaišo, ištirpsta vienas kitame, susijungia į didingą koncertą. Dabar tai jau skambių vibracijų srautas, kuris be paliovos veržiasi iš ne-

suskaitomų varpinių, plevena, banguoja, kyla, sukasi verpetu viršum miesto ir toli už horizonto nuneša kurtinantį savo virpesių ratą. O tačiau ta harmonijos jūra nėra chaotiška. Kad ir labai gili bei plati, vis dėlto ji nepraranda vaiskumo. Jūs čia matote atskirai vinguriuojant kiekvieną to gausmo gaidų grupę; galite pasekti, kaip kalbasi rimtas didysis varpas su rėksminga tarškyne; matote, kaip oktavos šokinėja iš vienos varpinės į kitą; iš sidabrinio varpo jos skrieja sparnuotos, lengvutės, švilpiančios, iš medinio — dunksi lyg įtrūkusios, nesklandžios; ir tarp tų oktavų gėritės puikia gama, kuri be paliovos čia kyla į viršų, čia leidžiasi žemyn septynetu Sent Estašo bažnyčios varpų; matote, kaip per visą tą harmoniją staiga pralekia aiškios, greitos gaidos, švysteli trys keturi skaistūs zigzagai ir užgęsta tarsi žaibai. Ten Sen Marteno abatija gieda šaižiu, drebančiu balsu; o čia gūdžiai ir piktai gaudžia Bastilija; kitame gale pirmuoju bosu traukia storasis Luvro bokštas. Karališka Teisingumo rūmų varpų muzika be perstojo žeria į visas puses spinduliuojančias treles, ant jų ritmingai krinta sunkūs didžiojo katedros bokšto dūžiai, ir trelės kibirkščiuoja tarsi priekalas nuo kūjo smūgių. Tarpais jus pasiekia įvairiausio sąskambio garsai, sklindą iš Sen Žermen de Pre bažnyčios trejopo varpų derinio. Kartkarčiais visa tų kilnių garsų jūra prasiskiria ir praleidžia Ave Marijos varpų *stretto*, kuris blizga ir žaižaruoja kaip briliantų vėrinys. O žemai, pačiose koncerto gelmėse, vos vos girdite bažnyčių vidaus giesmę, kuri sklinda pro virpančias skliautų poras. Iš tikrųjų, tai opera, kurios verta pasiklausyti. Paprastai ūžesys, kyląs iš Paryžiaus dieną, — tai miesto kalba; naktį — tai miesto alsavimas; o čia — miesto giedojimas. Taigi įsiklausykite į tą varpinių *tutti*, pridėkite prie jo pusės milijono žmonių kuždesį, amžiną upės aimaną, begalinį vėjo ošimą, iškilnų tolimą kvartetą, kurį groja keturi miškai tarsi milžiniški vargonai horizonto kalvose, sušvelninkite visa, kas toje pagrindinėje varpų muzikoje skamba per daug kimiai arba per daug šaižiai, ir pasakykite, kas gali būti pasaulyje prašmatniau, smagiau, puikiau, skaisčiau už tą varpų gausmą, už tą muzikos žaizdrą; už tuos dešimt tūkstančių varinių balsų, kuriuos vienu metu suokia akmeninės trijų šimtų pėdų aukščio fleitos; už tą miestą, virtusį orkestru; už tą simfoniją, kuri šniokščia tarsi audra.

KETVIRTOJI KNYGA

I

GEROS ŠIRDYS

Šešiolika metų prieš tuos įvykius, apie kuriuos čia pasakojame, gražų atvelykio rytą, į lentinį gultą, įtaisytą kairėje katedros priedurio pusėje priešais tą didelį švento Kristupo paveikslą, į kurį nuo 1413 metų žiūrėjo klūpanti riterio mesiro Antuano Dezesaro akmeninė statula, kol sugalvota išmesti ir šventąjį, ir statulą, po mišių buvo įdėtas gyvas padaras. Senu papročiu į tą gultą buvo dedami rastinukai, kad visuomenė jų pasigailėtų. Iš čia juos pasiimdavo, kas norėdavo. Prie gulto stovėjo varinis dubuo aukoms.

Tuo gyvu sutvėrimu, gulinčiu čia ant lentų 1467 viešpaties metais atvelykio rytą, atrodė, buvo itin susidomėjęs nemažas būrelis žmonių. Daugumą sudarė gražioji lytis. Kone vienos senės.

Pirmoje eilėje ir žemiau už kitus pasilenkusios prie gulto stovėjo keturios moterys, sprendžiant iš pilko, į sutaną panašaus apdaro, kokios nors pamaldžios brolijos narės. Nematau pagrindo, kodėl istorija turėtų palikuonims nutylėti tų keturių kuklių ir garbingų moterų vardus. Tai buvo Agnesė la Herm, Žeana de la Tarm, Anrietė la Goltjer ir Gošerė la Violet, visos keturios našlės, visos keturios Etjeno Odri šventos bendrijos seserys. Leidus viršininkei ir sutinkamai su Pjero Delji nuostatais jos buvo išėjusios iš namų išklausyti pamokslo.

Beje, tos gerosios odrijietės, šiuo metu laikydamosi Pjero Delji nuostatų, be abejo, lengva širdimi laužė Mišelio de Brašo ir Pizos kardinolo nuostatus, taip nežmoniškai įsakančius tylėti.

— Kas čia toks, sesele? — paklausė Agnesė Gošerę, žiūrėdama į mažą padarėlį, kuris, išsigandęs tokios daugybės žmonių, cypė ir raitėsi ant lentų.

— Ko gi mes susilauksime,— tarė Žeana,— jei pradėta gimdyti tokius vaikus?

— Nenusimanau apie vaikus,— atsakė Agnesė,— bet žiūrėti į tokį tikriausiai nuodėmė.

— Tai ne vaikas, Agnese.

— Tai nevykusi beždžionė,— pastebėjo Gošerė.

— Tai stebuklas,— pridūrė Anrietė la Goltjer.

— Jei taip, tai čia jau trečias stebuklas nuo švento Kryžiaus sekmadienio. Dar nepraėjo nė savaitė nuo ano stebuklo, kai Obervilje dievo motina antgamtišku būdu nubaudė nedorėlį, besišaipantį iš maldininko, o tai buvo antrasis stebuklas šį mėnesį.

— Tas tariamasis pamestinukas — tikra šlykštynė,— tarė Žeana.

— Jis taip spiegia, jog ir kantorių apkurtintų,— toliau porino Gošerė.— Ar nenutilsi, rėksniuk!

— Tik pamanykit, Reimso monsinjoras atsiuntė tą bjaurybę Paryžiaus monsinjorui! — pridūrė la Goltjer, pamaldžiai sudėjusi rankas.

— Man atrodo,— tarė Agnesė la Herm,— kad čia žvėris, gyvulys, žydo ir kiaulės išpera; žodžiu, nekrikštas. Jį reikia įmesti į vandenį arba į ugnį.

— Turbūt niekas nepanorės jo imti,— pridūrė la Goltjer.

— Ak dieve mano! — sušuko Agnesė.— Vargšės pamestinukų namų žindyvės ten, gatvelės gale, paupy, prie pat monsinjoro vyskupo rūmų,— ką jos darys, jei joms teks tą baidykliuką žindyti! Aš jau verčiau žindyčiau vampyrą.

— Kokia neišmanėlė ta vargšė la Herm! — tarė Žeana.— Argi nematai, sesele, kad tas baidykliukas mažiausiai ketverių metų ir kad jam tavo krūtis tiek tereikalinga kiek kepsnio iešmas.

Iš tikrųjų, tas „baidykliukas" (ir mums būtų labai keblu jį pavadinti kitaip) nebuvo naujagimis. Tai buvo labai kampuotas ir labai spurdantis padaras, įkištas į drobinį maišą, pažymėtą Paryžiaus vyskupo mesiro Gijomo Šartje inicialais. Iš maišo kyšojo tik galva. Ta galva buvo bjauri. Matėsi tik rudų plaukų miškas, viena akis, burna ir dantys. Akis verkė, burna rėkė, o dantys, rodės, tik ir taikstėsi įkąsti. Padaras draskėsi maiše, o vis didėjantis aplink jį žmonių būrys labai stebėjosi.

Pro šalį ėjo ponia Aloiza de Gondelorje, turtinga ir kilminga moteris, gražia, kokių šešerių metų mergyte vedina; ilgas šydas, nutįsęs nuo auksinio jos kyko rago, vilkosi jai iš paskos; ji stabtelėjo ir valandėlę žiūrėjo į nelaimingą būtybę, o jos meili, šilkais ir aksomais išpuošta dukrelė Fler-de-Lisa de Gondelorje, vedžiodama gražiu piršteliu, skiemenavo užrašą ant lentutės, prikaltos prie medinio gulto: PAMESTINUKAI.

— Iš tikrųjų,— tarė ponia, su pasibjaurėjimu nusigręždama,— aš maniau, kad čia dedami tik vaikai!

Ji pasuko link durų, įmetusi į aukų dubenėlį sidabro floriną, kuris suskambėjo tarp liardų ir labai nustebino vargšes Etjeno Odri bendrijos seseles.

Po valandėlės praėjo orusis ir mokytasis Roberas Mistrikolis, karaliaus protonotaras, didžiule maldaknyge nešinas ir žmona (ponia Gijemete la Meres) vedinas, atseit su abiem savo vadovais iš šonų: dvasiškuoju ir žemiškuoju.

— Pamestinukas! — tarė jis, apžiūrėjęs padarą.— Greičiausiai rastas ant Flegetonto[45] upės kranto.

— Matosi tik viena akis,— tarė ponia Gijemetė,— ant kitos karpa.

— Tai ne karpa,— atsakė metras Roberas Mistrikolis,— o kiaušinis, kuriame tūno toks pat kitas velnias, laikąs antrą mažytį kiaušinį, o šiame tūno kitas toks velnias, ir t.t., ir t.t.

— Iš kur jūs tai žinote? — paklausė Gijemetė la Meres.

— Tikrai žinau,— atsakė protonotaras.

— Ponas protonotare,— paklausė Gošerė,— ką gali reikšti tas neva pamestinukas?

— Didžiausias nelaimes,— atsakė Mistrikolis.

— O dieve mano! — sušuko kažkokia senutė.— Praėjusiais metais siautė maras, o dabar žmonės kalba, kad anglai ruošiasi išsikelti prie Arfle.

— Gal dėl to ir karalienė negalės rugsėjo mėnesį atvažiuoti į Paryžių,— pridūrė kita.— Jau dabar prekyba taip blogai vyksta!

— Aš manau,— sušuko Žeana de la Tarm,— kad Paryžiaus gyventojams būtų geriau, jei tas raganiūkštis būtų ant žabų glėbio, o ne ant lentos.

— Ant gero liepsnojančio žabų glėbio! — pridūrė senė.

— Tai būtų protingiausia,— tarė Mistrikolis.

Kažkoks jaunas kunigas jau valandėlę klausėsi odrijiečių samprotavimų ir protonotaro pamokymų. Jo veidas buvo rūstus, kakta plati, žvilgsnis gilus. Kunigas tylėdamas praskyrė žmones, tiriamai apžiūrėjo *raganiūkštį* ir ištiesė viršum jo ranką. Pačiu laiku. Mat visos davatkos jau laižėsi galvodamos apie *gerą liepsnojantį žabų glėbį*.

— Aš tą vaiką įsūniju,— tarė kunigas.

Jis paėmė kūdikį, apsiautė savo sutana ir nusinešė. Visi sumišę žiūrėjo jam įkandin. Po valandėlės jis dingo už Raudonųjų durų; anuomet tos durys jungė bažnyčią su vienuolynu.

Atitokusi iš nustebimo, Žeana de la Tarm pasilenkė prie Goltjer ausies:

— Sakiau, sesele, kad tas jaunas kunigas Klodas Frolo — burtininkas.

II

KLODAS FROLO

Iš tikrųjų, Klodas Frolo nebuvo paprastas žmogus.

Jis priklausė viduriniajam luomui, įstačiokiška praėjusio amžiaus kalba vadinamam tai aukštesniąja miesčionija, tai žemesniąja bajorija. Iš brolių Pakle šeima turėjo paveldėjusi Tiršapo leną, kurio siuzerenu buvo Paryžiaus vyskupas, ir dėl dvidešimt vienų šio leno namų tryliktame amžiuje buvo nuolat keliamos bylos konsistorijos teisme. Kaip šio leno valdytojas, Klodas Frolo buvo iš tų *šimto keturiasdešimt senjorų,* kurie turėjo teisę imti rentą Paryžiuje ir jo priemiesčiuose. Dėl to kapitulos aktuose, saugomuose Sen Marten de Šanų vienuolyne, jo vardas ilgą laiką stovėjo tarp Tankarvilio rūmų šeimininko metro Fransua Le Rezo ir Turo koležo.

Dar visai mažą Klodą Frolo tėvai nuskyrė į kunigus. Jį išmokė skaityti lotyniškai. Įpratino nuleisti akis ir kalbėti tyliai. Tėvas jį visai mažiuką atidavė į Torši koležą Universiteto kvartale. Čia jis augo, palinkęs prie mišiolo ir leksikono.

Beje, tai buvo liūdnas, niūrus, rimtas vaikas; mokėsi jis su įkarščiu ir greitai išmokdavo. Per pertraukas nešūkaudavo, nesidėdavo prie Fuaro gatvės orgijų, nežinojo, ką reiškia *dare alapas et capillos laniare**, ir nedalyvavo 1463 metų riaušėse, kurias metraštininkai užrašė skambia antrašte: „Šeštasis Universiteto maištas". Vargu ar jis kada šaipėsi iš vargšų Montagiu koležo moksleivių, nešiojančių *kepes,*— jie taip ir buvo pravardžiuojami,— arba iš Dormano koležo stipendininkų, nešiojančių tonzūras ir, kas svarbiausia, trijų dalių drabužius — žalsvai melsvos, mėlynos ir violetinės spalvos, *azurini coloris et bruni,* kaip sakoma Keturių karūnų kardinolo chartijoje.

Užtat jis uoliai lankė dideles ir mažas mokyklas Žano de Bove gatvėje. Pirmas mokinys, kurį abatas de San Pjeras de Valis, pradėdamas kanoniškosios teisės paskaitą Sen Vandreže-

---

* Duoti antausių ir pešioti plaukus (*lot.*).

zilio mokykloje, pastebėdavo priešais savo katedrą, tarsi augte priaugusį prie pilioriaus, būdavo Klodas Frolo su ragine rašaline: graužดamas plunksną, jis skubiai užsirašinėdavo, pasidėjęs sąsiuvinį ant prasitrynusių kelių, o žiemą pūsdamas nušalusius pirštus. Pirmas klausytojas, kurį mesiras Milis d'Ilje, bažnytinių dekretų daktaras, matydavo kiekvieną pirmadienio rytą be kvapo atbėgantį prieš atidarant Šef Sen Deni mokyklos duris, būdavo Klodas Frolo. Taigi šešiolikos metų klierikas galėjo varžytis mistinės teologijos klausimais su kiekvienu bažnyčios tėvu, kanoniškosios teologijos klausimais — su kiekvienu bažnyčios susirinkimų tėvu, o scholastinės teologijos klausimais — su kiekvienu Sorbonos daktaru.

Baigęs teologiją, griebėsi dekretų. Kai išvarė „Sentencijų mokytoją", užgulė „Karolio Didžiojo kapituliarus". Trokšdamas žinių, rijo dekretalijas po dekretalijų: Ispalio vyskupo Teodoro, Vormso vyskupo Bušaro, Šartro vyskupo Ivo; po to Karolio Didžiojo kapituliarų papildymą — Graciano dekretą; po to Grigaliaus IX rinkinį; po to Honorijaus III epistolą *„Super specula"*. Išstudijavo tą didelį ir audringą laikotarpį, kai viduramžių chaose kūrėsi civilinė teisė ir kovojo su kanoniškąja teise, laikotarpį, kurį 618 metais pradėjo vyskupas Teodoras ir 1227 metais užbaigė popiežius Grigalius.

Sugromuliavęs dekretus, metėsi į mediciną ir į laisvuosius menus. Išstudijavo gydomąsias žoles ir tepalus. Įgijo patirties, kaip gydyti karštines ir sumušimus, žaizdas ir votis. Žakas Deparas būtų jį pripažinęs gydytoju fiziku, Rišaras Elenas — gydytoju chirurgu. Taip pat sėkmingai pasiekė visus laisvųjų menų laipsnius: licenciato, magistro ir daktaro. Išstudijavo kalbas: lotynų, graikų, hebrajų, tą trigubą, anais laikais mažai kam težinomą šventovę. Jį buvo pagavusi tikra karštligė rinkti ir kaupti mokslo žinias. Aštuoniolikos metų jis jau buvo baigęs keturis fakultetus. Jaunuoliui atrodė, kad gyvenimo tikslas yra tik vienintelis: žinoti.

Maždaug apie tą laiką, nepaprastai karštą 1466 metų vasarą kilo didelis maras, nusinešęs daugiau kaip keturiasdešimt tūkstančių žmonių Paryžiaus vikontijoje, tarp jų, sako Žanas de Trua, buvo „metras Arnulis, karaliaus astrologas, didžiai geras, išmintingas ir malonus žmogus". Universitete pasklido gandas, kad liga ypač nusiaubusi Tiršapo gatvę. Ten, savo lene, gyveno Klodo tėvai. Labai sunerimęs, jaunasis studentas nuskubėjo į tėvų namus. Tėvą ir motiną rado mirusius išvakarėse. Jo maža-

sis broliukas, dar vystykluose, rėkė apleistas lopšyje. Iš visos šeimos Klodui tik jis vienas liko. Jaunuolis paėmė kūdikį ant rankų ir susimąstęs išėjo. Iki šiol jis gyveno mokslo pasaulyje, dabar susidūrė su gyvenimu.

Ta katastrofa buvo Klodo egzistencijos krizė. Devyniolikos metų tapęs našlaičiu, vyresniuoju broliu, šeimos galva, jis pasijuto grubiai išplėštas iš mokyklos svajonių ir įstumtas į šio pasaulio tikrovę. Tada, pagautas gailesio, pamilo tą kūdikį, savo broliuką, ėmė juo rūpintis. Keista ir maloni jam atrodė ta žmogiška meilė, nes iki šiol mylėjo tik knygas.

Tas prisirišimas tapo labai savotiškas. Tokiai nelytėtai sielai tai buvo lyg pirmoji meilė. Iš pat vaikystės atskirtas nuo tėvų, kuriuos vos pažino, užsidaręs, tarsi užsimūrijęs savo knygose, trokštąs visų pirma studijuoti ir išmokti, iki šiol kreipęs dėmesį tik į savo protą, kurį mokslas išmiklino, į savo vaizduotę, kuri augo skaitant knygas, vargšas studentas dar buvo nespėjęs pajausti, kur jo širdis. Tas broliukas be tėvo ir be motinos, tas kūdikis, staiga iš dangaus nukritęs jam ant rankų, pavertė jį nauju žmogumi. Jis pastebėjo, kad pasaulyje esama ir kitų dalykų, ne vien mokslinės Sorbonos teorijos ir Homero eilės, kad žmogui reikia prisirišimo, kad gyvenimas be švelnumo ir meilės yra tik sausas, cypiąs ir girgždąs mechanizmas, bet vaizdavosi,— mat buvo tokio amžiaus, kai vienas iliuzijas keičia kitos,— kad vienintelis būtinas yra kraujo, šeimos ryšys, kad meilė broliukui gali užpildyti visą žmogaus gyvenimą.

Taigi jis pamilo savo mažytį Žeaną su jau susiformavusio, gilaus, liepsningo ir susitelkusio charakterio aistra. Tas mažytis, gležnas, gražus, šviesiaplaukis, rausvutis, garbanotas padarėlis, tas našlaitis, neturįs kito ramsčio kaip tik tokį pat našlaitį, jaudino jį iki sielos gelmių; nors ir labai rimtas mąstytojas, apie Žeaną jis galvodavo su begaline pagaila. Ėmė juo rūpintis ir jį žiūrėti kaip kokį labai trapų ir labai brangų daiktą. Kūdikiui jis buvo daugiau negu brolis, jis pasidarė jam motina.

Mažytis Žeanas buvo žinduklis, kai neteko motinos. Klodas jį atidavė žindyvei. Be Tiršapo leno, iš tėvo jis turėjo paveldėjęs Muleno leną, kurio siuzerenu buvo keturkampio Žantiji bokšto savininkas. Tai buvo malūnas, stovėjęs ant kalvos šalia Vinčestro (Bisetro) pilies, netoli Universiteto. Ten gyveno malūnininkė, žindanti gražų kūdikį. Klodas pats jai nunešė mažąjį Žeaną.

Nuo to laiko, jausdamas ant savo pečių sunkią naštą, jis į gyvenimą ėmė žiūrėti labai rimtai. Galvoti apie mažąjį broliuką

jam pasidarė ne tik poilsis, bet ir studijų tikslas. Jis nusprendė visiškai atsidėti tam, už kurį jam teks atsakyti prieš dievą, ir niekada neturėti nei žmonos, nei kitų vaikų, rūpintis vien brolio laime ir gerove. Taigi dar tvirčiau pasiryžo tapti kunigu. Jo nuopelnai, jo mokytumas ir tiesioginė vasalinė priklausomybė nuo Paryžiaus vyskupo atvėrė jam visas duris į bažnyčią. Būdamas dvidešimt metų, specialiu šventojo sosto leidimu jis įsišventė į kunigus ir, kaip jauniausias katedros vikaras, buvo paskirtas prie altoriaus, vadinamo *altare pigrorum**, kadangi prie jo laikomos vėlyvosios mišios.

Dabar dar labiau negu kada anksčiau jis įsigilino į savo brangiąsias knygas — atsitraukdavo nuo jų tik kokiai valandai nubėgti į Muleno leną; dėl jo mokytumo bei griežto gyvenimo vienuoliai labai greitai ėmė jį gerbti ir juo žavėtis. Garsas apie jį, kaip apie mokslininką, iš vienuolyno pasklido žmonėse, beje, kaip neretai būdavo anais laikais, savaip iškreiptas: apie jį sklido garsas kaip apie burtininką.

Kai per atvelykį, atlaikęs mišias prie tinginių altoriaus,— tasai buvo šalia presbiterijos durų į navą, dešinėje pusėje, netoli Marijos paveikslo,— Klodas Frolo ėjo iš katedros, jo dėmesį patraukė būrelis senų moterų, klegančių apie pamestinukų gultą.

Tada jis priėjo prie nelaimingojo padarėlio, su tokia neapykanta vainojamo. Šito beglobio, bjauraus, apleisto kūdikio vaizdas, broliuko prisiminimas, dingtelėjusi mintis, kad brangusis, mažasis Žeanas taip pat būtų numestas čia, ant lentų, jei jis, Klodas, mirtų,— sukrėtė jį, širdį suėmė didis gailestis, ir jis vaiką nusinešė.

Ištraukęs iš maišo, Klodas pamatė, kad vaikas iš tikrųjų labai bjaurus. Vargšeliui ant kairiosios akies pūpsojo karpa, galva įgūžta į pečius, nugarkaulis išlenktas kaip lankas, krūtinė atsikišusi, kojos kreivos; bet atrodė jis gajus. Nors neįmanoma buvo suprasti, kokia kalba jis švebeldžiuoja, bet rėkė visai kaip stiprus ir sveikas vaikas. Dėl to bjaurumo Klodui dar labiau jo pagailo; jis padarė įžadą išauklėti kūdikį iš meilės savo broliui, kad ta gailiaširdystė jo intencija vėliau išpirktų visas mažojo Žeano kaltes. Tai buvo tarsi gerų darbų kapitalas, padėtas jaunėlio brolio vardu, iš anksto kraunamos malonės tam atvejui, jei mažasis padauža kada nors pritrūktų tos monetos, vienintelės, už kurią įleidžiama į rojų.

* Tinginių altorius (*lot.*).

Jis pakrikštijo savo įsūnį ir pavadino jį *Kvazimodu**, gal norėdamas pažymėti dieną, kurią jį rado, o gal norėdamas tuo vardu pasakyti, koks nevykęs, neužbaigtas buvo tas vargšas padaras. Iš tikrųjų, vienakis, kuprius, šleivys Kvazimodas tebuvo *lyg ir* žmogus.

III

IMMANIS PECORIS CUSTOS, IMMANIOR IPSE**

1482 metais Kvazimodas jau buvo užaugęs. Jau keleri metai, kai jis — katedros varpininkas per malonę savo įtėvio Klodo Frolo, kuris pasidarė Žoza archidiakonu per malonę savo siuzereno mesiro Lui de Bomono, kuris pasidarė Paryžiaus vyskupu nuo 1472 metų, kai mirė Gijomas Šartje, per malonę savo globėjo Olivje le Deno, kuris iš dievo malonės buvo karaliaus Liudviko XI barzdaskučiu.

Taigi Kvazimodas buvo katedros varpininkas.

Laikui bėgant tarp bažnyčios ir varpininko susikūrė kažkoks savotiškas ryšys. Amžinai atskirtas nuo žmonių dvigubos nedalios — neaiškios kilmės ir fizinio bjaurumo,— nuo pat vaikystės įspraustas į tą dvigubą, neperžengiamą ratą, vargšas nelaimingasis įprato matyti tik šventas sienas, jį priglaudusias savo šešėlyje. Kvazimodui augant ir vystantis, katedra iš pradžių jam atstojo kiaušinį, lizdą, paskui namus, tėvynę, pasaulį.

Tarp tos būtybės ir pastato, matyt, buvo kažkokia slaptinga ir praamžina harmonija. Kai Kvazimodas, dar visai mažytis, kraipydamasis ir šokuodamas, slankiodavo skliautų prietėmyje, jis būdavo panašus į roplį žmogaus galva, savaime atsiradusį ant tų drėgnų, niaurių plytų, kur romaninių kapitelių šešėliai sudarydavo keisčiausias formas.

Vėliau, kai pirmą kartą nesąmoningai pakibo ant varpo virvės ir įsiūbavo ją, įtėviui Klodui pasirodė, kad vaikui atsirišo liežuvis, kad jis pradeda kalbėti.

Taip vystydamasis katedros užuovėjoje, čia gyvendamas, čia miegodamas, beveik iš jos neišeidamas, visą laiką jos slaptingai veikiamas, jis pamažu pasidarė į ją panašus, taip sakant, į ją įaugo, virto neatskiriama dalimi. Jo kaubres — tebūnie

---

* Lotyniškai katalikų liturgijoje taip vadinamas pirmas sekmadienis po velykų. Žodis *quasimodo* reiškia „lyg ir", „beveik".

** Baisios kaimenės ganytojas pats dar baisesnis (*lot.*).

mums atleista už tokį palyginimą — tarsi atitiko pastato įdubos, ir atrodė, kad jis ne tik katedros gyventojas, bet ir natūralus jos turinys. Beveik būtų galima pasakyti, kad jis įgavo jos formą, kaip sraigė įgauna kiauto formą. Katedra buvo jo buveinė, jo urvas, jo lukštas. Tarp senosios bažnyčios ir jo atsirado tokia didelė, instinktyvi simpatija, toks magnetinis ir fizinis artimumas, jog jis pasidarė nebeatskiriamas nuo pastato kaip vėžlys nuo savo raginio šarvo. Grublėta katedra buvo jam šarvai.

Nėra reikalo įspėti skaitytoją, kad raidiškai nesuprastų tų palyginimų, kurių turime griebtis, norėdami išreikšti tą savotišką, nepaprastą, betarpišką, beveik esminį žmogaus sutapimą su pastatu. Nėra reikalo kalbėti ir apie tai, iki kokio laipsnio katedra pasidarė sava Kvazimodui per tokį ilgą jųdviejų sambūvį. Ta būstinė pasidarė tarsi vien jam sukurta. Nebuvo joje gelmių, į kurias Kvazimodas nebūtų nusileidęs, nei aukštumų, į kurias nebūtų įkopęs. Ne kartą jam teko lipti katedros fasadu, laikantis tik skulptūrinių iškilumų. Bokštai, kuriais žmonės dažnai matydavo jį šliaužiant kaip driežą stačia siena, tie du milžinai dvyniai, tokie aukšti, tokie grėsmingi, tokie baisūs, jam nesukeldavo nei svaigulio, nei baimės, nei blogumo; matydamas, kaip jie klauso jo rankų, kaip jis lengvai jais kopia, būtum galėjęs pasakyti, kad Kvazimodas juos prisijaukino. Šokinėdamas, karstydamasis, išdykaudamas tarp milžiniškos katedros bedugnių, jis pasidarė lyg beždžionė, lyg stirna, lyg tie Kalabrijos vaikai, kurie išmoksta plaukioti pirmiau negu vaikščioti ir visai mažyčiai žaidžia su jūra.

Beje, rodės, kad ne tik jo kūno sandara prisitaikė prie katedros, bet ir dvasia. Būtų sunku nuspręsti, kokia Kvazimodo siela, kokios jos ypatybės, kokią formą ji įgijo tame sumazgytame kiaute, gyvendama tokį laukinį gyvenimą. Kvazimodas buvo apsigimęs vienakis, kuprotas, šlubas. Tik vargais negalais su visu savo kantrumu Klodas Frolo jį išmokė kalbėti. Bet kažkokia nelemtis slėgė vargšą pamestinuką. Keturiolikos metų jis jau buvo katedros varpininkas, ir jį užgriuvo nauja nelaimė: nuo varpų gausmo jam trūko ausų būgneliai. Jis apkurto. Vienintelės durys, kurias jam gamta buvo palikusi plačiai atviras į pasaulį, staiga amžinai užsidarė.

Užsidarydamos jos užgožė ir vienintelį šviesos ir džiaugsmo spindulį, kuris dar įsiskverbdavo Kvazimodo sielon. Ši siela nugrimzdo į gilią tamsą. Vargšą pagavo liūdesys, toks pat nebepataisomas ir nebepagydomas kaip ir jo bjaurumas. Pridursime,

kad apkurtęs jis pasidarė kaip ir nebyliu. Mat, pasijutęs kurčias, nenorėdamas kitų juokinti, jis tvirtai nusprendė nutraukti tylą tik tada, kai bus vienas. Jis laisvu noru prisirišo liežuvį, kuriam atrišti Klodas Frolo buvo padėjęs tiek vargo. Todėl kai reikalas prispirdavo kalbėti, jis vos beapversdavo liežuvį, sunkų kaip durys užrūdijusiais vyriais.

Jei dabar pabandytume pro tą storą ir kietą žievę prasiskverbti į Kvazimodo sielą, jei galėtume pasiekti to nevykusio padaro gelmes, jei mums būtų leista su žibintu pažiūrėti, kas dedasi už to nepermatomo kiauto, ištirti juodą kaip naktis tos tamsios būtybės vidų, išlandyti visus jos užkampius, visus nepermanomus akligatvius ir skaisčia šviesa staiga apšviesti to urvo dugne surakintą jo sielą, tikriausiai atrastume ją kokioje nors varganoje padėtyje, susitraukusią ir sunykusią kaip Venecijos kalėjimų belaisviai, kurie sulaukdavo senatvės dvilinki susirietę per žemose ir per trumpose akmeninėse dėžėse.

Be abejo, luošame kūne ir protas suskursta. Kvazimodas vos juto savyje aklai spurdančią sielą, sukurtą pagal jo pavidalą. Išoriniai įspūdžiai, prieš pasiekdami jo sąmonę, lūždavo ir gerokai pakisdavo. Jo smegenys buvo kažkokios kitoniškos: sąvokos, per jas eidamos, visiškai iškrypdavo. Tad ir samprotavimai, kaip to lūžio išdava, būdavo klaidingi, iškreipti.

Iš to kildavo tūkstančiai optinių iliuzijų, tūkstančiai nukrypimų nuo tiesos, tūkstančiai išklydimų, tarp kurių blaškėsi jo mintis, tai pašėlusi, tai idiotiška.

Pirmoji tokios nelemtos jo proto sandaros pasekmė buvo nenormalus daiktų matymas. Jis beveik neįstengdavo suvokti juos betarpiškai. Išorinis pasaulis jam atrodė kur kas toliau negu mums.

Antroji jo nelaimės pasekmė buvo piktumas.

Jis iš tikrųjų buvo piktas dėl to, kad buvo laukinis; o laukinis buvo dėl to, kad buvo bjaurus. Jo prigimtis, kaip ir mūsų, buvo savaip logiška.

Dar viena jo piktumo priežastis — nepaprastai išsivysčiusi jo jėga. *Malus puer robustus**, sako Hobsas.

Be to, reikia būti teisingam: piktumas gal ir nebuvo jam įgimtas. Vos patekęs tarp žmonių, jis pajuto, o vėliau ir pamatė esąs niekinamas, paženklintas, atstumtas. Žmogaus žodis jam visada buvo arba pašaipa, arba prakeiksmas. Augdamas jis susidurdavo

---

* Stiprus vaikas yra piktas (*lot.*).

tik su neapykanta. Jis ja užsikrėtė. Visi jam buvo pikti, ir jis pasidarė piktas. Jis pakėlė ginklą, kuriuo pats buvo sužeistas.

Po viso to jis labai nenoriai žiūrėdavo į žmones. Jam užtekdavo katedros. Jos gyventojai — karalių, šventųjų, vyskupų marmurinės statulos — bent nesikvatodavo jam tiesiai į akis, žvelgdavo į jį ramiai bei prielankiai. Kitos statulos — pabaisos ir demonai — jam, Kvazimodui, nejautė neapykantos. Jis buvo per daug į jas panašus. Jos greičiau juokdavosi iš kitų žmonių. Šventieji buvo jo draugai ir jį laimino; pabaisos buvo jo draugai ir jį saugojo. Jis atverdavo jiems savo širdį.

Kartais ištisas valandas praleisdavo atsitūpęs priešais kokią nors statulą ir vienas su ja besikalbėdamas. Jei kas nors ateidavo, pabėgdavo kaip įsimylėjėlis, užkluptas dainuojant serenadą.

Katedra jam buvo ne tik draugija, bet ir visas pasaulis, visa gamta. Jis neįsivaizdavo kitoniškų medžių kaip tie, kur visada žydėjo vitražuose, kitoniškos paunksnės kaip akmeninė lapija, kuri, paukščių nutūpta, skleidėsi saksoninių kapitelių tankmėje, kitoniškų kalnų kaip milžiniški bažnyčios bokštai, kitokio vandenyno kaip kunkuliuojąs jų papėdėje Paryžius.

Bet visų labiausiai toje katedroje, kuri jam buvo kaip motina, jis mylėjo varpus; jie žadindavo jo sielą, padėdavo jai išskleisti sparnus, kuriuos ji taip vargingai laikydavo suglaustus savo urve, kartais jie padarydavo jį laimingą. Jis mylėjo juos, glamonėjo, kalbėdavosi su jais, juos suprasdavo. Buvo meilus visiems, ir varpeliams viduriniame bokštelyje, ir didžiajam portalo varpui. Vidurinysis bokštelis ir tuodu bokštai jam buvo kaip trys dideli narvai, kur jo išmaitinti paukščiai giedodavo tik jam. O juk nuo tų varpų jis apkurto; bet ir motinos dažnai labiausiai myli tą vaiką, dėl kurio daugiausia kentėjo.

Teisybė, jų balsą Kvazimodas ir tegirdėjo. Dėl to mylimiausias jam buvo didysis varpas, labiausiai prie širdies iš visos triukšmingos šeimos, laigančios aplinkui švenčių dienomis. Didysis varpas vadinosi Marija. Jis kabojo vienas pietiniame bokšte šalia savo sesers Žaklinos, mažesnio varpo, uždaryto mažesniame narve. Taip jis buvo pavadintas bažnyčiai jį padovanojusio Žano Montagiu žmonos Žaklinos garbei, nors tai nesukliudė aukotojui vėliau vis dėlto palydėti galvą Monfokone. Antrajame bokšte kabojo šeši kiti varpai, ir pagaliau šeši mažiukai — viduriniojo bokštelio varpinukėje kartu su mediniu kankalu, kuriuo būdavo skambinama nuo didžiojo ketvirtadienio antrosios dienos pusės iki didžiojo šeštadienio. Taigi Kvazimo-

das savo seralyje turėjo penkiolika varpų, bet jo favoritė buvo storoji Marija.

Sunku įsivaizduoti jo džiaugsmą didžiųjų švenčių dienomis. Kai archidiakonas jam pasakydavo: „Eik", jis užlėkdavo suktais varpinės laiptais greičiau, negu bet kas kitas galėtų jais nusileisti. Uždusęs įeidavo Kvazimodas į atvirą iš visų šonų didžiojo varpo buveinę; valandėlę susitelkęs, su meile jį apžiūrinėdavo; po to švelniai pakalbindavo, patapšnodavo ranka lyg gerą arklį, kuris turės bėgti ilgą kelią. Jau iš anksto jo gailėdavosi, kad jam teks vargti. Taip paglamonėjęs varpą, sušukdavo savo pagalbininkams žemutiniame bokšto aukšte pradėti. Šie pakibdavo ant lynų, sugirgždėdavo velenas, ir milžiniška metalo kapsulė iš lėto imdavo siūbuoti. Kvazimodas virpėdamas ją sekdavo akimi. Pirmasis šerdies dūžis į vario sieną sudrebindavo sijas, ant kurių stovėdavo užlipęs Kvazimodas. Jis linguodavo kartu su varpu. „Ė-op!" — šaukdavo kvatodamas kaip pamišėlis. Varpui vis smarkiau supantis, jo švytavimo mojui vis didėjant, ir Kvazimodo akis plėsdavosi, įsidegdavo fosforine šviesa. Pagaliau prasidėdavo iškilmingasis varpų gausmas; visas bokštas drebėdavo, sijos, stogas, akmens sienos — visa dundėdavo nuo pamatų stulpų iki trilapių ornamentų viršuje. Tada Kvazimodas virte užvirdavo, jis bėgiodavo ten ir atgal; tirtėdavo kaip bokštas nuo galvos iki kojų. Pašėlęs, nežabotas varpas čia vienoj, čia kitoj bokšto pusėj rodydavo savo bronzinius nasrus, iš kurių sklido audros alsavimas, girdimas per keturias lje aplinkui. Kvazimodas atsistodavo priešais tuos pražiotus nasrus; čia pritūpdavo, čia, varpui grįžtant atgal, pakildavo, čia įkvėpdavo tą verčiantį iš kojų gūsį, čia pažvelgdavo į žmonių knibždančią aikštę dviejų šimtų pėdų gelmėje po jo kojomis, čia į didžiulę varinę burną, kas sekundę sustaugiančią jam į ausį. Tik tą žodį jis išgirsdavo, tik tas gausas jam sudrumsdavo visatos tylą. Ir jis smagindavosi kaip paukštis saulėje. Staiga jį pagaudavo varpo įdūkis; žvilgsnis pasidarydavo nepaprastas; jis tykodavo varpo kaip voras musės ir staiga šokdavo ant jo it galvos netekęs. Pakibęs viršum bedugnės, baisiai supdamasis su varpu, jis griebdavo varinę pabaisą už ąsų, suspausdavo tarp kelių, užkulniais tarsi pentinais jį ragindamas, ir savo įsilėkėjimu bei visu kūno svoriu dar padidindavo pašėlusį varpo gausmą. Visas bokštas drebėdavo, o Kvazimodas šaukdavo, griežsaid dantimis, jo rudi plaukai pasišiaušdavo, krūtinė pūkšėdavo kaip dumplės, akis svaidydavo liepsnas, po juo žvengdavo dusdamas

pabaisa varpas, ir tada nebelikdavo nei katedros varpo, nei Kvazimodo, o tik kliedesys, tik sūkurys, tik audra; svaigulys, pakinkęs garsą; dvasia, įsikibusi į skraidančią kuprą; keistas centauras, pusiau žmogus, pusiau varpas; kažkoks baisus Astolfas[46], kurį neša gyvas stebuklingas sparnuotas bronzinis žirgas.

Tos nepaprastos būtybės dėka visoje katedroje jusdavai gyvybę. Atrodė, kad iš Kvazimodo sklinda kažkokia slaptinga jėga, atgaivinanti visus katedros akmenis ir priverčianti plastėti senosios bažnyčios gelmes,— taip bent sakydavo vis prietaringesnė minia. Užtekdavo patirti, kad Kvazimodas yra katedroje, ir žmonėms atrodydavo, jog galerijose bei portaluose atgyja ir juda tūkstančiai statulų. Ir iš tikrųjų katedra atrodė jam nuolanki ir paklusni. Laukdavo, kol jis panorės, kad ji savo storu balsu garsiai prabiltų. Ji buvo apsėsta, pilna Kvazimodo tarsi naminės dvasios. Rodės, jis įkvėpdavo gyvybę milžiniškam pastatui. Iš tikrųjų, jo būdavo visur pilna; tarsi pasidauginęs, suspėdavo į kiekvieną bažnyčios vietą. Kartais žmonės su siaubu matydavo, kaip bokšto viršūnėje kopia, raivosi, ropoja keturpėsčias, pakimba ties bedugne, šokinėja nuo vieno kyšulio ant kito, kažko ieško kokios nors gorgonos viduriuose keistas nykštukas; tai Kvazimodas drasko varnų lizdus. Kartais tamsiame bažnyčios kampe žmonės užkliūdavo už kažkokios atsitūpusios ir susiraukusios gyvos chimeros — susimąsčiusio Kvazimodo. Kartais pastebėdavo po varpu didžiulę galvą ir pundą šleivų kreivų sąnarių pašėlusiai supantis ant virvės galo; tai Kvazimodas skambindavo mišparams ir „Viešpaties angelui". Dažnai naktį žmonės matydavo baidyklę, slankiojančią trapia pjaustytine baliustrada, kuri vainikuoja bokštus ir eina aplink visą absidą; tai būdavo ne kas kita kaip katedros kuprys. Taigi, pasak kūmučių, gyvenančių kaimynystėje, tada visa bažnyčia atrodydavo kažkokia pasakiška, antgamtiška, baisi: tai čia, tai ten prasiverdavo akys ir burnos; girdėdavai lojant akmeninius šunis, šnypščiant žalčius ir slibinus, kurie, ištiesę kaklus, pražioję nasrus, dieną naktį aplinkui saugo vaiduokliška katedrą. O kalėdų naktį, kai didysis varpas net kriokdamas šaukdavo tikinčiuosius į piemenėlių mišias, tamsus katedros fasadas atrodydavo taip, tarsi didysis portalas ryja minią, o rozetė ją stebi. Ir visa tai darydavosi tik Kvazimodo dėka. Egiptas jį būtų laikęs tos šventyklos dievu; viduramžiai jį laikė demonu; iš tikrųjų jis buvo katedros siela.

Todėl visiems, kurie žino, kad yra buvęs Kvazimodas, katedra nūnai atrodo tuščia, besielė, negyva. Jaučiama, kad kažko

joje nebėra. Likęs tik milžiniškas kūnas, tik griaučiai; dvasia jį paliko, matyti vien jos buveinė, štai ir viskas. Tarsi kaukolė su akiduobėm, bet jau nebereginti.

IV

ŠUO IR ŠEIMININKAS

Vis dėlto pasaulyje buvo viena būtybė, kuriai Kvazimodas nejautė pykčio bei neapykantos, kurią jis mylėjo taip pat, o gal ir labiau negu katedrą.

Tai buvo Klodas Frolo.

Nieko nuostabaus. Klodas Frolo jį pasiėmė, įsūnijo, maitino, išauklėjo. Dar visai mažas jis paprastai slėpdavosi prie Klodo Frolo kojų, kai jį persekiodavo šunys arba vaikai. Klodas Frolo jį išmokė kalbėti, skaityti, rašyti. Pagaliau Klodas Frolo jį padarė varpininku. O apvesdinti Kvazimodą su didžiąja Marija — vadinasi, Džuljetą atiduoti Romeo.

Ir Kvazimodo dėkingumas buvo gilus, karštas, beribis; nors jo įtėvio veidas dažnai būdavo apsiniaukęs ir griežtas, nors jo žodžiai paprastai būdavo trumpi, sausi, įsakmūs, Kvazimodo dėkingumas dėl to nė akimirką nesusilpnėdavo. Kvazimodas buvo nuolankiausias archidiakono vergas, klusniausias tarnas, budriausias šuo. Kai vargšas varpininkas apkurto, juodu su Klodu Frolo susikūrė slaptingą ženklų kalbą, kurią tik juodu tesuprato. Taigi archidiakonas buvo vienintelė žmogiška būtybė, su kuria Kvazimodas bendravo. Šiame pasaulyje jis palaikė ryšius tik su katedra ir Klodu Frolo.

Nė su kuo negalima palyginti galios, kurią archidiakonas turėjo varpininkui, nei varpininko prisirišimo prie archidiakono. Būtų užtekę tik Klodo ženklo, ir Kvazimodas, manydamas darąs jam malonumą, būtų puolęs nuo katedros bokštų. Nuostabu, kad taip nepaprastai išsivysčiusi fizinė Kvazimodo jėga buvo aklai pavesta kito žmogaus žiniai. Be abejo, čia reiškėsi sūnaus atsidavimas, tarno prisirišimas, taip pat ir stipresnės dvasios poveikis silpnesnei. Vargšė, nevykusi, negrabi natūra nusižeminusi vergiškai lenkėsi didžiam, galingam, giliam ir pranašiam protui. Bet viską viršijo dėkingumas, toks bekraštis dėkingumas,

kurio negalėtume nė su kuo palyginti. Gražiausių tos dorybės pavyzdžių nerastume žmonių tarpe. Tad pasakysime, kad Kvazimodas mylėjo archidiakoną taip, kaip niekada joks šuo, joks arklys, joks dramblys nėra mylėjęs savo šeimininko.

V

DAR APIE KLODĄ FROLO

1482 metais Kvazimodui buvo apie dvidešimt, o Klodui Frolo apie trisdešimt šešerius: vienas išaugo, kitas ėmė senti.

Dabar Klodas Frolo — jau nebe tas paprastas Torši koležo moksleivis, švelnus mažo vaiko globėjas, jaunas svajotojas filosofas, žinojęs daug dalykų, bet daug ko ir nežinojęs. Dabar jis griežtas, rimtas, niūrus kunigas; sielų ganytojas; ponas Žoza archidiakonas, antrasis vyskupo akolitas, kurio žinioje Monleri ir Šatoforo dekanatai ir šimtas septyniasdešimt keturios kaimo parapijos. Tai orus ir rūstus žmogus; kai jis iš lėto eidavo po aukštais smailiais presbiterijos skliautais, didingas, susimąstęs, sukryžiavęs rankas ir taip palenkęs galvą ant krūtinės, jog matėsi tik nuplikęs pakaušis, prieš jį drebėdavo presbiterijos berniukai su kamžomis ir švarkeliais, suaugę choristai, Sent Ogiusteno vienuoliai, klierikai, dalyvaują ankstyvosiose katedros mišiose.

Beje, tėvas Klodas Frolo neapleido nei mokslo, nei savo jaunesniojo brolio auklėjimo, tų dviejų svarbiausių savo gyvenimo darbų. Bet laikui bėgant šie tokie malonūs dalykai apkarto. „Per ilga,— sako Polis Diakonas,— ir geriausi lašiniai parūdija." Mažasis Žeanas Frolo, pramintas Malūnu pagal tą vietą, kur buvo išmaitintas, augo ne ta kryptimi, kurion jį Klodas lenkė. Vyresnysis brolis tikėjosi sulaukti pamaldaus, klusnaus, stropaus, garbingo mokinio. O jaunėlis, kaip tie medeliai, kurie, nepaisydami sodininko pastangų, atkakliai gręžiasi į tą pusę, iš kurios jiems sklinda grynas oras ir saulės spinduliai, augo ir vešliai šakojosi tik į tinginystės, nemokšiškumo ir ištvirkavimo pusę. Tai buvo tikras velniukas, plevėsa,— ir dėl to tėvas Klodas raukdavo antakius,— bet labai juokingas, labai protingas, ir vyresnysis brolis negalėdavo nesišypsoti. Klodas jį atidavė į Torši koležą, kur pats praleido susitelkęs pirmuosius savo mokslo metus; jam buvo labai skaudu, kad ta mokslo šventovė, kuri kadai-

se didžiavosi Frolo vardu, dabar tuo vardu piktinosi. Dėl to jis kartais Žeanui išdroždavo ilgus ir griežtus pamokslus, kuriuos šis narsiai iškęsdavo. Beje, jaunasis dykaduonis buvo geros širdies,— tokie rodomi visose komedijose. Bet, išklausęs pamokslo, jis ir toliau sau dūkdavo ir ištvirkaudavo. Čia jis aptvatija „geltonsnapį" (taip universitete buvo vadinami naujokai) jo įstojimo į universitetą proga — puiki tradicija, rūpestingai išsaugota iki mūsų laikų. Čia jis sukursto gaują studentų, ir šie pagal visas taisykles užpuola smuklę, *quasi classico excitati**, paskui lazdomis sumuša smuklininką ir džiaugsmingai viską nusiaubia, net išmuša rūsyje vyno statinėms dugnus. O po to rašomas lotyniškai sieksninis raportas, kurį Torši koležo monitoriaus padėjėjas gailiu veidu atneša tėvui Klodui su tokia liūdna pastaba paraštėje: *Rixa, prima causa vinum optimum potatum***. Žmonės kalbėdavo, kad palaidumas ne kartą nuvesdavęs Žeaną — tik pamanykit, šešiolikos metų vaiką! — į Glatinji gatvę.

Dėl to labai nuliūdęs ir nusivylęs žmogiškąja meile, Klodas su įkarščiu puolė į glėbį žinijai, tai seseriai, kuri bent nelaiko tavęs ant juoko ir visada atsilygina už padarytas paslaugas, teisybė, kartais ir menkos vertės monetomis. Taigi jis darėsi vis mokytesnis ir tuo pat metu vis griežtesnis kaip kunigas ir vis liūdnesnis kaip žmogus. Vystantis mūsų protui, lygia greta nepaliaujamai vystosi ir mūsų polinkiai, charakteris, ir tik dideli gyvenimo sukrėtimai tą vyksmą nutraukia.

Kadangi dar jaunystėje Klodas Frolo išėjo beveik visų humanitarinių pozityviųjų, įstatymo leidžiamų mokslų ratą, tai jam reikėjo arba sustoti ties *ubi defuit orbis****, arba eiti toliau ir ieškoti kito peno nepasotinamam žinių troškimui numalšinti. Senovinis simbolis — gyvatė, pati sau kertanti į uodegą, labiausiai tinka mokslui. Atrodo, kad Klodas Frolo tai patyrė. Daugelis rimtų galvų tvirtina, kad, išsėmęs žmogiškojo pažinimo *fas*, jis išdrįso prasiskverbti į *nefas*****. Girdi, išragavęs vieną po kito visus proto medžio vaisius ir nepasisotinęs, o gal persisotinęs, jis pagaliau atsikando uždraustojo vaisiaus. Skaitytojas jau žino, kad jis dalyvaudavo ir teologų konferencijose Sorbonoje, ir Sent Ilero filosofų susirinkimuose, ir Sen Marteno dekretistų disputuose, ir medikų kongregacijose prie dievo motinos šlaks-

* Tarsi trimito pažadinti (*lot.*).

** Muštynės; pagrindinė priežastis — išgertas geriausias vynas (*lot.*).

*** Kur užsidaro ratas (*lot.*).

**** *Fas* — leistina; *nefas* — neleistina (*lot.*).

tyklos, *ad cupam Nostrae Dominae*; išragavo visus leistinuosius ir aprobuotuosius valgius, kuriuos tos didelės keturios virtuvės, vadinamos keturiais fakultetais, galėjo pagaminti ir pateikti jo protui, prarijo juos ir persivalgė pirmiau, negu pasisotino; tada ėmė kastis tolyn, po visu tuo užbaigtu, materialiu, ribotu mokslu; gal rizikavo net savo siela, norėdamas atsisėsti už to slaptingojo alchemikų, astrologų, hermetikų stalo, kurio vienas galas viduramžiais priklausė Averoesui, Gijomui Paryžiečiui ir Nikola Flameliui, o kitas traukėsi į Rytus, į septynšakės žvakidės šviesą, ir siekė Saliamoną, Pitagorą ir Zoroastrą.

Taip bent kalbėjo žmonės; gal teisingai, o gal ir ne.

Teisybė, kad archidiakonas dažnai lankydavosi Nekaltų vaikelių kapinėse, kur buvo palaidoti jo tėvai su kitomis 1466 metų maro aukomis; tačiau jis ne tiek meldėsi prie jų kryžiaus, kiek žiūrinėjo keistas figūras ant Nikola Flamelio ir Klodo Pernelio antkapių, pastatytų gretimais.

Teisybė, kad žmonės dažnai jį matydavo einantį Lombardų gatve ir vogčiomis įsmunkantį į namelį Rašytojų ir Marivo gatvių sankryžoje. Tai buvo Nikola Flamelio statytas namas, kuriame jis mirė, regis, 1417 metais; nuo to laiko negyvenamas, jis jau buvo pradėjęs griūti, nes visų šalių hermetikai ir filosofinio akmens ieškotojai kone išardė sienas, vien tik savo vardus jose beraižydami. Kai kurie kaimynai net tvirtino kartą pro langelį matę archidiakoną Klodą rausiantį, purenantį, kasantį žemę dviejuose rūsiuose, kurių atraminės sijos buvo paties Flamelio ranka išmargintos hieroglifais ir eilėraščiais. Buvo manoma, kad Flamelis tuose rūsiuose užkasęs filosofinį akmenį, ir du šimtmečius alchemikai, pradedant Mažistri, baigiant tėvu Pasifiku, nesiliovė kankinę žemę, kol namelis, taip žiauriai draskomas ir naršomas, pagaliau subyrėjo po jų kojomis.

Irgi teisybė, kad archidiakoną buvo pagavusi keista aistra simboliškajam katedros portalui, tam burtininkų knygos puslapiui, kurį akmenyje įrašė vyskupas Gijomas Paryžietis, be abejo, prakeiktas už tai, kad tokią prągarišką antraštę uždėjo šventai poemai, kurią amžiais gieda visas pastatas. Archidiakonas Klodas, sakoma, taip pat buvo ištyrinėjęs milžinišką švento Kristupo statulą ir aukštąją mįslingąją statulą, anuomet stovėjusią prieduryje, kurią liaudis juokais vadino „ponu Legri" *. Šiaip ar taip, kiekvienas galėjo pastebėti, kad archidiakonas valandų valandas sėdėdavo ant šventoriaus aptvaro ir žiūrinėdavo porta-

---

* *Le gris* (legri) — įkaušėlis.

lo skulptūras; kartais jis stebėdavo paikąsias mergaites su apverstais žibintais, kartais gudriąsias, žibintus laikančias tiesiai, o kartais mintyse skaičiuodavo, kokiu kampu matąs varną, užkeltą ant kairiojo frontono ir žvelgiantį į kažkokį slaptingą tašką bažnyčios viduje, kur tikriausiai paslėptas filosofinis akmuo, jeigu jo nerasta Nikola Flamelio rūsyje. Tarp kitko pažymėsime, kad tuo laikotarpiu keista buvo katedros dalia: ją taip skirtingai ir taip pamaldžiai mylėjo dvi tokios nepanašios būtybės kaip Klodas ir Kvazimodas; vienas — savotiškas pusžmogis, instinktyvus ir laukinis — mylėjo už jos grožį, stotą, už puikios visumos harmoniją; antrasis — aistringos mokslinės fantazijos žmogus — už jos reikšmę, mitą, už tą prasmę, kuri glūdi joje, už tuos paskirus simbolius, glūdinčius už jos fasado statulų, panašiai kaip antrasis pergamento tekstas glūdi po pirmuoju; žodžiu, mylėjo ją už tą mįslę, kurią ji amžinai mena protui.

Pagaliau teisybė, kad viename katedros bokšte, tame, kuris atkreiptas į Grevos aikštę, visai šalia varpų narvo, archidiakonas turėjo įsitaisęs mažytę, visiškai slaptą celę, į kurią, buvo sakoma, be jo leidimo niekas neturėjęs teisės įžengti, nė pats vyskupas. Ta cele beveik pačioje bokšto viršūnėje, tarp varnų lizdų, kadaise naudojęsis vyskupas Hugo de Bezansonas*, kuris anuomet čia burdavęs. Niekas nežinojo, kas toje celėje; bet naktimis nuo Ganyklų kranto žmonės dažnai matydavo, kaip langelyje užpakalinėje bokšto pusėje lygiais trumpais tarpais čia pasirodydavo, čia užgesdavo raudonas keistas atšvaitas, greičiau dumplių pučiama liepsna, bet tik ne lempos šviesa. Tamsoje, ir tokiame aukštyje, tai darė keistą įspūdį, ir moterėlės sakydavo: „Aure, archidiakonas pučia dumples; ten aukštai pragaras žaižaruoja."

Ir vis dėlto čia dar ne tikras raganavimo įrodymas; bet dūmai be ugnies negimsta, ir apie archidiakoną jau buvo pasklidęs nekoks garsas. Tačiau reikia pasakyti, kad Egipto mokslai, nekromantija[47], magija, net pati baltoji ir nekaltoji, neturėjo aršesnio priešo, negailestingesnio įdaviko katedros konsistorijai kaip archidiakonas. Ar čia buvo nuoširdus baisėjimasis tais dalykais, ar tik gudrybė vagišiaus, šaukiančio: „Laikykit vagį, laikykit vagį!", mokytosios kapitulos galvos vis tiek laikė archidiakoną žmogum, išdrįsusiu žengti į pragaro prieangį, pasimetusį kabalistikos brūzgynuose, grabinėjantį okultinių mokslų tamsybėse. Liaudis čia taip pat neklydo; kiekvienas bent kiek įžvalgesnis

---

* *Hugo de Bisuncio*, 1326—1332. (*Aut. past.*)

Kvazimodą laikė velniu, Klodą Frolo — raganium. Buvo aišku, kad varpininkas turėjo tarnauti archidiakonui iki tam tikro laiko, o po to, kaip užmokestį, nusinešti pragaran jo sielą. Nors archidiakonas gyveno labai griežtai, tačiau geri žmoneliai juto kažkokį blogą jo kvapą; kiekviena nuovokesnė davatka jame užuosdavo raganių.

Jeigu jam senstant atsivėrė prarajos jo moksle, tai jos atsivėrė ir širdyje. Taip bent buvo galima manyti stebint jo veidą, kuriame siela suspindėdavo tarsi pro tamsų debesį. Iš kur ta jo didelė nuplikusi kakta, visada palinkusi galva, visada dūsaujanti krūtinė? Kokia slapta mintis priversdavo taip karčiai šyptelėti jo lūpas tuo pat metu, kai suraukti antakiai artinosi vienas prie kito kaip du buliai, pasiruošę kovai? Ko pražilo tie keli plaukai? Kokia gi vidinė ugnis kartais taip suliepsnodavo jo žvilgsnyje, jog akys atrodydavo tarsi skylės žaizdro sienelėje?

To nepaprastai smarkaus moralinio nerimo apraiškos buvo ypač ryškios mūsų vaizduojamų įvykių laikotarpiu. Ne kartą presbiterijos berniukas, užtikęs archidiakoną bažnyčioje vieną, persigandęs pabėgdavo,— toks keistas ir liepsningas būdavęs jo žvilgsnis. Ne kartą per pamaldas, giedant presbiterijoje *ad omnem tonum**, jo suolo kaimynas girdėdavo jį terpiant kažkokius nesuprantamus žodžius. Ne kartą Ganyklų kyšulio skalbėja, kuriai buvo pavesta „apskalbti kapitulą", išsigando pastebėjusi nagų ir suriestų pirštų žymes ant pono Žoza archidiakono kamžos.

Beje, jis pasidarė dar griežtesnis ir kaip niekada pavyzdingas. Tiek dėl savo luomo, tiek dėl savo būdo jis visada šalinosi moterų; dabar, rodės, dar labiau jų neapkentė. Vien tik išgirdęs šilkinės suknios šlamesį, nusileisdavo ant akių gobtuvą. Šiuo atžvilgiu buvo toks griežtas ir toks santūrus, jog kai ponia de Bože, karaliaus duktė, 1481 metų gruodžio mėnesį atvyko aplankyti Dievo motinos vienuolyno, jis rimtai pasipriešino jos vizitui, priminęs vyskupui Juodosios knygos statutą, datuotą Sen Bartelemi vigilijoje 1334 metais, kuriuo draudžiama į vienuolyną įžengti „bet kokiai moteriai, senai ar jaunai, poniai ar kambarinei". Vyskupas turėjęs jam pacituoti legato Odo potvarkį, kuriuo daromos išimtys kai kurioms aukštos kilmės ponioms, *aliquae magnates mulieres, quae sine scandalo evitari non possunt***. Archidiakonas vis tiek nesutiko — pareiškė, kad legato

* Visiems bendrai (*lot.*).

** Kai kurioms įžymioms moterims, kurių atsilankymo negalima išvengti nesukėlus triukšmo (*lot.*).

potvarkis išleistas 1207 metais, šimtu dvidešimt septyneriais metais anksčiau negu Juodoji knyga, taigi turi būti laikomas nebegaliojančiu. Ir atsisakė pasirodyti princesei.

Žmonės taip pat pastebėjo, kad jau kuris laikas jis ėmė ypač nekęsti čigonių. Jis išsirūpino iš vyskupo ediktą, kuriuo griežtai draudžiama čigonėms šokti ir mušti būgnelį katedros aikštėje; tuo pat metu ėmė raustis suplėkusiuose konsistorijos archyvuose, norėdamas surinkti bylas raganių ir raganų, pasmerktų sudeginti ant laužo arba pakarti už žmonių apžavėjimą naudojant ožius, kiaules ar ožkas.

VI

NEPOPULIARUMAS

Jau sakėme, kad archidiakoną ir varpininką nelabai mylėjo aplink katedrą gyvenę bajorai ir paprasti žmonės. Kai Klodas su Kvazimodu išeidavo drauge,— o tai būdavo dažnokai,— ir abu, tarnas paskui poną, traukdavo vėsiomis, siauromis ir tamsiomis gatvėmis katedros kvartale, juos palydėdavo ne vienas piktas žodis, ne viena pašaipi dainuška, ne vienas įžeidus pokštas, nebent Klodas Frolo žingsniuodavo — o tai būdavo retas dalykas — iškėlęs galvą: tada jo rūsti kakta ir beveik didinga išvaizda suglumindavo šaipūnus.

Savo kvartale juodu buvo kaip tie poetai, apie kuriuos kalba Renje[48]:

Kaip zylės įkandin pelėdų, įkyruoliai
Nuo amžių paskui poetus sekioja uoliai.

Kartais juos persekiodavo koks nors vaikigalis, kuriam būdavo neapsakomai smagu iš pasalų įsmeigti segtuką Kvazimodui į kuprą, nors už tai galėdavo gauti į kailį. Kartais jauna linksma gražuolė, įžūlesnė, negu derėtų, peštelėdavo kunigą už juodos sutanos ir uždainuodavo patyčių dainelę: „Žiū, žiū, velnią sučiupau!"

Kartais bjaurios senės, sutūpusios šešėlyje ant bažnyčios laiptų, garsiai bambėdamos, nulydėdavo praeinantį archidiakoną su varpininku tokiais drąsinančiais žodžiais: „Hm! Štai vieno

siela tokia kaip kito kūnas!" O kartais gauja studentų ir padaužų, lošiančių „klases", atsistodavo visi kaip vienas lyg prieš rektorių ir užbliaudavo ką nors lotyniškai, pavyzdžiui: *Eia, eia! Claudius cum claudo.**

Bet dažniausiai nei kunigas, nei varpininkas įžeidinėjimų negirdėdavo. Kvazimodas buvo kurčias, o Klodas — susimąstęs, ir tie meilūs žodžiai jiems praeidavo pro ausis.

---

* Ei, ei! Klodas su šlubiu (*lot.*).

PENKTOJI KNYGA

I

ABBAS BEATI MARTINI*

Toli pasklido garsas apie tėvą Klodą. Jis ir atvedė pas Klodą vieną neužmirštamą svečią maždaug tuo laikotarpiu, kai buvo atsisakyta priimti ponią de Bože.

Buvo vakaras. Archidiakonas tik ką buvo grįžęs po mišparų į savo kanonišką celę Dievo motinos vienuolyne. Nieko čia nesimatė keista nei slaptinga, išskyrus galbūt kampe kelis buteliukus, pilnus kažkokių įtartinų miltelių, labai primenančių alchemikų miltelius. Vienur kitur ant sienų buvo užrašų — bet tai buvo grynai mokslinės arba šventos mintys, paimtos iš gerų autorių. Pasistatęs trišakę vario žvakidę, archidiakonas atsisėdo prie plačios skrynios, apkrautos rankraščiais. Alkūne pasirėmė ant didelės atverstos knygos — Honorijaus Oteniečio „*De praedestinatione et libero arbitrio*"** ir, giliai susimąstęs, sklaidė atsineštą spausdintą foliantą, vienintelį spaudinį, esantį celėje. Tuo metu kažkas pasibeldė į duris.

— Kas ten? — sušuko mokslininkas, ir nepasakytum, kad meiliai: taip suurzgia peralkęs šuo, kai jam trukdo graužti kaulą.

Už durų atsiliepė:

— Jūsų bičiulis Žakas Kuaktje.

Klodas atidarė duris. Tai iš tikrųjų buvo karaliaus gydytojas; jis atrodė apie penkiasdešimties metų, ir atšiaurią jo veido išraišką šiek tiek švelnino gudrus žvilgsnis. Su juo buvo dar kitas žmogus. Abu vilkėjo tamsiai pilkais ilgais apsiaustais, pamuštais pilkųjų voverių kailiukais, sujuostais ir iki pat kaklo užsagstytais, su tokios pat medžiagos ir tokios pat spalvos gobtuvais. Plačios rankovės slėpė rankas, ilgi drabužiai — kojas, gobtuvai — akis.

— Dieve man padėk, mesire! — tarė juos įsileisdamas archidiakonas. — Tokiu vėlyvu metu nesitikėjau taip garbingų svečių.

Vis taip lipšniai kalbėdamas, jis žvilgčiojo į gydytoją ir į jo palydovą neramiomis ir tiriančiomis akimis.

---

* Palaimintojo Martyno abatas (*lot.*).

** „Apie likimą ir laisvą valią" (*lot.*).

— Niekada ne per vėlu aplankyti tokį žymų mokslininką kaip tėvą Klodą Frolo de Tiršapą,— atsakė daktaras Kuaktje; jis kalbėjo Franš Konte krašto tarme, iš reto, tęsdamas sakinius didingai kaip iškilmių drabužių valktį.

Po to gydytojas ir archidiakonas ėmė vienas kitą aukštinti: tokia įžanga anų laikų papročiu prasidėdavo kiekvienas mokslininkų pokalbis, ir tai nebūdavo kliūtis jiems nuoširdžiausiai vieniems kitų neapkęsti. Beje, ir nūnai tas pat: mokslininko burna, girianti kitą mokslininką, yra medum pasaldintos tulžies indas.

Savo komplimentais Žakui Kuaktje Klodas Frolo itin pabrėžė tas gausias žemiškąsias gėrybes, kurias garbusis gydytojas, padaręs tokią pavydėtiną karjerą, mokėjo išgauti iš kiekvienos karaliaus ligos: tai geresnė ir tikresnė alchemija negu filosofinio akmens ieškojimas.

— Iš tikrųjų, daktare Kuaktje, labai džiaugiuosi sužinojęs, kad jūsų sūnėnas, garbingasis mano senjoras Pjeras Verse, įšvęstas vyskupu. Juk jis dabar Amjeno vyskupas?

— Taip, ponas archidiakone. Iš dievo malonės ir gailestingumo.

— Žinote, jūs labai didingai atrodėte per kalėdas Atskaitomybės rūmų bendrijos priešakyje, ponas pirmininke!

— Vicepirmininkas, tėve Klodai. Deja, tik vicepirmininkas.

— Kaip jūsų puikiųjų rūmų statyba Sent Andre Dezarko gatvėje? Tai tikras Luvras. Man labai patinka abrikoso medelis, išpjaustytas viršum durų su tokiu žaismingu užrašu: „A L'ABRICOTIER".*

— Deja, metre Klodai, tas mūras man gerokai atsieina. Namas auga, o aš žlungu.

— O, betgi kokios jūsų pajamos iš kalėjimo ir iš teismo posėdžių Rūmuose, be to, dar nuoma iš visų namų, krautuvių, iš prekystalių, būdelių, amatininkų dirbtuvėlių Rūmų ribose? Juk tai gera melžiama karvutė.

— Šiais metais mano kaštelionavimas Puasi nedavė jokio pelno.

— Bet juk Trielio, Sen Žamo, Sen Žermen an Le kelių mokesčiai visada pelningi.

— Šimtas dvidešimt livrų, ir net ne Paryžiaus livrų.

— Jūs dar esate karaliaus patarėjas. Tai jau pastovi alga.

* Žodžių žaismas: *l'abricotier* — abrikoso medelis; *l'abri Cotier* — Kuaktje prieglobstis.

— Taip, konfratre Klodai, bet ta prakeiktoji Polinji senjorija, apie kurią tiek kalbama, geriausiais metais neduoda man nė šešiasdešimt aukso dukatų.

Komplimentus Žakui Kuaktje tėvas Klodas sakė su paslėpta geliančia, aštria pašaipa, liūdna ir žiauria šypsena pranašesnio, bet nelaimingo žmogaus, kuris trumpos pramogos dėlei juokauja iš didžiulių eilinės vidutinybės turtų. O tas nieko nepastebėjo.

— Prisiekiu savo siela,— pagaliau tarė Klodas, spausdamas jam ranką,— man labai malonu, kad jūs toks sveikas.

— Ačiū, metre Klodai.

— O kaip laikosi jūsų karališkasis ligonis? — sušuko tėvas Klodas.

— Jis menkai atlygina savo gydytojui,— atsakė daktaras, skersomis žvilgtelėjęs į savo bendrą.

— Jums taip atrodo, kūmai Kuaktje? — tarė jo bendras.

Išgirdęs tuos žodžius, ištartus su nuostaba ir priekaištu, archidiakonas susidomėjo nepažįstamuoju; tiesą sakant, nuo to momento, kai jis peržengė celės slenkstį, Klodas nė valandėlei nebuvo išleidęs jo iš akių. Jeigu jis nebūtų turėjęs rimto pagrindo palaikyti gerus santykius su daktaru Žaku Kuaktje, visagaliu karaliaus Liudviko XI gydytoju, nebūtų jo priėmęs su tuo palydovu. Taigi jis neparodė jokio nuoširdumo, kai Žakas Kuaktje jam tarė:

— Beje, tėve Klodai, aš atvedžiau pas jus konfratrą; jis tiek prisiklausė apie jus, jog panoro su jumis susipažinti.

— Ar ponas taip pat mokslo žmogus? — paklausė archidiakonas, įsmeigęs į Kuaktje draugą skvarbų žvilgsnį. Iš po nepažįstamojo antakių į jį žvelgė ne mažiau skvarbios ir ne mažiau nepasitikinčios akys.

Kiek leido įžiūrėti silpna šviesa, tai buvo vidutinio ūgio, apie šešiasdešimt metų amžiaus senis, ligotas ir palaužtas. Jo profilis, nors ir labai miesčioniškas, vis dėlto atrodė savotiškai galingas ir rūstus; vyzdžiai po antakių lankais švietė tarsi žiburys olos gilumoje, o žemai užsmukęs gobtuvas, kiek buvo galima numanyti, dengė plačią genijaus kaktą.

Jis pats teikėsi atsakyti archidiakonui:

— Garbusis mokytojau,— tarė jis oriu balsu,— jūsų garsas pasiekė mane, ir aš noriu su jumis pasitarti. Esu tik paprastas provincijos bajoras, kuris nusiauna kurpes prieš eidamas į mokslininko būstą. Aš jums dar nepasisakiau savo vardo. Vadinuosi kūmas Turanžo.

„Bajoras tokiu keistu vardu!" — pagalvojo archidiakonas. Tačiau jautė, kad stovi prieš tvirtą, orų asmenį. Savo didžiu protu nuvokė ne mažiau didį protą esant ir po kūmo Turanžo kailiniu gobtuvu; stebėjo tuos rimtus bruožus, ir ironiškas šypsnys, atsiradęs jo rūškaname veide pamačius Kuaktje, pamaži nyko kaip vakarės sutemos nakties danguje. Apsiblausęs ir tylus, jis vėl atsisėdo į didelį krėslą, savo įpročiu pasirėmė alkūne ant stalo, ranka susiimdamas kaktą. Kiek pagalvojęs, ženklu pakvietė svečius sėsti ir kreipėsi į kūmą Turanžo:

— Jūs atėjote su manim pasitarti, metre, o kokio gi mokslo klausimais?

— Gerbiamasis,— atsakė kūmas Turanžo,— aš sergu, labai sergu. Girdėjau, kad esate didis eskulapas, taigi atėjau paprašyti patarimo iš medicinos srities.

— Medicina! — tarė archidiakonas, pakraipęs galvą. Valandėlę mąstė, paskui tarė: — Kūmai Turanžo, jei tai tikras jūsų vardas, pasukite galvą. Mano atsakymas užrašytas ant sienos.

Kūmas Turanžo pakluso ir viršum savo galvos perskaitė užrašą, įrėžtą sienoje:

„Medicina — sapnų sesuo. *Jamblikas.*"[49]

Daktaras Žakas Kuaktje susierzino išgirdęs savo bendro klausimą, o tėvo Klodo atsakymas jį dar labiau supykdė. Jis pasilenkė prie kūmo Turanžo ausies ir pasakė taip tyliai, kad neišgirstų archidiakonas:

— Aš įspėjau, kad jis beprotis. O jūs vis tiek užsigeidėte jį pamatyti!

— Labai galimas dalykas, kad yra tiesos to bepročio žodžiuose, daktare Žakai! — pašnibždomis atsakė, karčiai šyptelėjęs, kūmas.

— Žinokitės! — sausai atkirto Kuaktje ir kreipėsi į archidiakoną: — Jūs per greitai sprendžiate, tėve Klodai, ir jums susidoroti su Hipokratu nė kiek ne sunkiau negu beždžionei su riešutu. Medicina — sapnas! Bijau, kad vaistininkai ir gydytojai gali nesusilaikyti neapmėtę jūsų akmenimis, jei čia būtų. Vadinasi, jūs neigiate meilės gėrimo įtaką kraujui ir tepalų — odai? Neigiate amžinąją gėlių ir metalų vaistinę, vadinamą pasauliu, specialiai sukurtą amžinajam ligoniui, vadinamam žmogumi?

— Aš neneigiu nei vaistinės, nei ligonio,— šaltai atsakė tėvas Klodas,— aš neigiu gydytoją.

— Vadinasi, netiesa,— įsikarščiavęs dėstė Kuaktje,— kad sausgėla yra vidinė dedervinė, o kulkos žaizdą galima išgydyti

pridėjus keptą pelę; kad tinkamai įleistas jaunas kraujas atjaunina senas kraujagysles; vadinasi, netiesa, kad dusyk du yra keturi ir kad po *emprosthotonos* eina *opisthotonos*![50]

Archidiakonas ramiai atsakė:

— Yra dalykų, apie kuriuos aš turiu savo nuomonę.

Kuaktje paraudo iš pykčio.

— Ramiau, ramiau, mielasis Kuaktje, nesipykime,— tarė kūmas Turanžo.— Ponas archidiakonas yra mūsų draugas.

Kuaktje aprimo ir sumurmėjo pro dantis:

— Žinoma, juk jis beprotis!

— Dievaži, metre Klodai,— patylėjęs tarė kūmas Turanžo,— ką dabar daryti? Buvau ketinęs pasitarti su jumis dėl dviejų dalykų: dėl savo sveikatos ir dėl savo žvaigždės.

— Pone,— atsakė archidiakonas,— jei tik tokią turėjote mintį, be reikalo kopėte taip aukštai pas mane laiptais. Aš netikiu medicina. Aš netikiu astrologija.

— Iš tikrųjų? — nusistebėjo kūmas.

Kuaktje dirbtinai nusijuokė.

— Juk matote, kad jis beprotis,— sušnibždėjo jis kūmui Turanžo.— Netiki astrologija!

— Kaip galima įsivaizduoti,— toliau kalbėjo tėvas Klodas,— kad kiekvienas žvaigždės spindulys yra siūlas, nutiestas į žmogaus galvą!

— O kuo gi jūs tikite? — sušuko kūmas Turanžo.

Archidiakonas valandėlę pasvyravo, paskui niūriai šyptelėjo, tarsi neigdamas savo atsakymą.

— *Credo in Deum.*

— *Dominum nostrum**,— pridūrė kūmas Turanžo žegnodamasis.

— Amen,— tarė Kuaktje.

— Garbusis mokytojau, žaviuosi matydamas jus giliai tikintį,— tarė kūmas Turanžo,— bet nors ir esate toks žymus mokslininkas, ar tik nepriėjote iki to, kad jau nebetikite mokslu?

— Ne,— tarė archidiakonas, griebdamas už rankos kūmą Turanžo, ir jo blausios akys užsidegė.— Ne, aš neneigiu mokslo. Nebūčiau taip ilgai šliaužęs, nagais draskydamas žemę, nesuskaitomomis to tamsaus urvo atšakomis, jei toli toli priešais, pačiame tamsios galerijos gale, nebūčiau matęs kažkokios šviesos, liepsnos, kažko tokio, tikriausiai atšvaito spinduliuojančios

* Tikiu dievą... mūsų viešpatį (*lot.*).

centrinės laboratorijos, kur visi kantrieji ir išmintingieji užtinka dievą.

— Na, tai kokį dalyką,— pertraukė jį Turanžo,— jūs laikote teisingu ir tikru?

— Alchemiją.

Kuaktje sušuko:

— Dievaži, tėve Klodai, alchemija, žinoma, taip pat turi pagrindo, bet kam keikti mediciną ir astrologiją?

— Niekis jūsų žinios apie žmogų! Niekis jūsų žinios apie dangų! — tvirtai tarė archidiakonas.

— Tai juk tikras susidorojimas su Epidauru ir Chaldėja[51],— atkirto gydytojas juokdamasis.

— Klausykite, Žakai, aš tai pasakiau nuoširdžiai. Aš nesu karaliaus gydytojas, ir jo didenybė man nepadovanojo Dedalo sodo stebėti žvaigždžių konsteliacijoms. Neįsižeiskite ir išklausykite mane. Kokią jūs tiesą atradote — aš jau nesakau apie mediciną, tai per kvailas dalykas — astrologijoje? Pasakykite, kokios yra stačiojo bustrofedono ypatybės, kas atrasta naudojantis zirufo ir zefirodo skaičiais?

— Argi galėtumėte paneigti simpatinę klavikulos galią ir kad iš jos atsirado kabalistika? — tarė Kuaktje.

— Klaida, mesire Žakai! Jokia jūsų formulė neatitinka tikrovės. O alchemija yra kai ką atradusi. Ar nuginčytumėte kad ir tokias išvadas? Ledas, išbuvęs tūkstantį metų po žeme, pavirsta kalnų kristalu. Švinas yra visų metalų protėvis (mat auksas ne metalas, auksas — šviesa). Švinui užtenka tik keturių periodų po du šimtus metų, ir jis pavirsta raudonuoju arsenu, raudonasis arsenas — alavu, o alavas — sidabru. Ar tai ne faktai? Bet tikėti klavikula, lemties linija ir žvaigždėmis yra taip pat juokinga kaip tikėti kartu su Kinijos gyventojais, kad volungė pavirsta kurmiu, o javų grūdai — aukso žuvytėmis!

— Aš studijavau hermetiką,— sušuko Kuaktje,— ir tvirtinu...

Įsikarščiavęs archidiakonas nedavė pabaigti:

— O aš studijavau mediciną, astrologiją ir hermetiką. Tiesa yra tik čia (taip sakydamas, jis paėmė nuo dėžės vieną buteliuką su milteliais, apie kuriuos anksčiau kalbėjome), tik čia yra šviesa! Hipokratas — sapnas, Uranija — sapnas, Hermis — mintis. Auksas yra saulė, o mokėti padirbti auksą reiškia būti dievu. Štai vienintelis mokslas. Aš išnagrinėjau mediciną ir astrologi-

ją, sakau jums! Niekai, niekai. Žmogaus kūnas — tamsybė; žvaigždės — tamsybė!

Jis valdingai, įkvėpta poza atsilošė krėsle. Kūmas Turanžo tylėdamas jį stebėjo. Kuaktje prisiverstinai šaipėsi, nežymiai gūžčiojo pečiais ir kartojo pašnibždomis:

— Beprotis!

— O ką,— staiga tarė Turanžo,— ar jums pavyko pasiekti stebuklingąjį tikslą? Ar padarėte auksą?

— Jei būčiau jį padirbęs,— atsakė archidiakonas, pamažu tardamas žodžius, susimąstęs,— Prancūzijos karalius vadintųsi Klodas, o ne Liudvikas.

Kūmas suraukė antakius.

— Ką aš čia sakau? — paniekinamai šypsodamasis, kalbėjo toliau Klodas.— Kas man Prancūzijos sostas, jei galėčiau atstatyti Rytų imperiją!

— Sėkmės! — tarė kūmas.

— O vargšas beprotis! — sumurmėjo Kuaktje.

Archidiakonas bylojo, tarsi atsakydamas pats savo mintims:

— Bet ne, aš vis dar šliaužioju; mano veidas ir keliai nudraskyti į požeminio tako akmenis. Aš tik darau prielaidas, bet ne matau! Aš ne skaitau, o tik skiemenuoju!

— O kai išmoksite skaityti, ar dirbsite auksą? — paklausė kūmas.

— Argi tuo galima abejoti? — tarė archidiakonas.

— Jei taip, tai dievo motina žino, kad man labai reikia pinigų, todėl aš norėčiau išmokti skaityti jūsų knygas. Sakykite, gerbiamas mokytojau, ar jūsų mokslas nėra priešingas ar nemalonus dievo motinai?

Į tą kūmo klausimą tėvas Klodas pasitenkino atsakęs su ramia didybe:

— O kieno gi aš archidiakonas?

— Teisybė, mokytojau. Tai va! Ar nemalonėtumėte ir mane pamokyti? Leiskite ir man paskiemenuoti.

Dabar Klodas atrodė didingai kaip koks Senojo įstatymo kunigas Samuelis.

— Seneli, kelionė per tuos slėpiningus dalykus trunka daugiau metų, negu jums liko gyventi. Jūsų galva jau gerokai pražilusi! Iš to urvo visi išeina baltais plaukais, bet įeina tik tie, kurių plaukai juodi. Mokslas ir pats moka vagoti, blukinti, džiovinti žmogaus veidą, jam nereikia nuo senatvės raukšlėtų veidų. Jei vis dėlto savo amžiuje jūs trokštate imtis mokslo ir šifruoti

baisųjį išminčių alfabetą, gerai, ateikite pas mane, aš pabandysiu. Neliepsiu jums, vargše seneli, lankyti piramidžių kriptų, apie kurias kalba Herodotas, nei plytinio Babelio bokšto, nei milžiniškos balto marmuro šventovės indų šventykloje Eklingoje. Nė aš nesu matęs nei chaldėjų mūro statinių pagal šventąją Sikros[52] formą, nei sugriautosios Saliamono šventyklos, nei Izraelio karalių kapnamio sudaužytų akmeninių vartų. Mes pasitenkinsime turimais Hermio knygos fragmentais. Aš jums išaiškinsiu švento Kristupo statulą, Sėjėjo simbolį, taipogi simbolį dviejų Sent Šapel portalo angelų, kurių vienas laiko ranką inde, o kitas — debesyje...

Iš pradžių sumišęs dėl karštos archidiakono kalbos, Žakas Kuaktje atitoko ir pergalingu tonu, kaip mokslininkas, taisąs kitą mokslininką, tarė:

— *Erras, amice Claudi.** Simbolis nėra skaičius. Jūs Orfėją laikote Hermiu.

— Tai jūs klystate,— rimtai atkirto archidiakonas.— Dedalas — tai pamatai, Orfėjas — sienos, Hermis — visas pastatas. Tai visuma. Kai panorėsite, ateikite,— kreipėsi jis į Turanžo,— aš jums parodysiu aukso dalelytes, likusias Nikola Flamelio tiglio dugne, galėsite jas palyginti su Gijomo Paryžiečio auksu. Aš jums apreikšiu slaptą graikiško žodžio *peristera*** prasmę. Bet visų pirma išmokysiu jus vieną po kitos skaityti marmurines alfabeto raides, granitinius knygos puslapius. Pradėsime nuo vyskupo Gijomo ir Sen Žan le Rono portalo, paskui nueisime prie Sent Šapel, paskui į Marivo gatvę prie Nikola Flamelio namo, prie jo kapo Nekaltų vaikelių kapinėse, prie dviejų jo ligoninių Monmoransi gatvėje. Išmokysiu jus perskaityti hieroglifus, kuriais išrašytos keturios storos geležinės grotos Sen Žerve ligoninės portale Geležių gatvėje. Mes paskiemenuosime dar Sen Komo, Sent Ženevjev Dezardan, Sen Marteno, Sen Žak de la Bušri fasadų ansamblį...

Nors Turanžo akys ir rodė didelį protą, bet jau seniai jis nebesuprato tėvo Klodo ir jį pertraukė:

— Dievaži! Kokios gi tos jūsų knygos?

— O štai viena jų,— tarė archidiakonas.

---

* Klysti, bičiuli Klodai (*lot.*).

** Balandis (*gr.*).

Atidaręs celės langą, jis pirštu parodė didžiulę katedrą; žvaigždėto dangaus fone ryškėjo juodas jos abiejų bokštų, akmeninių šonų, viso baisingo liemens siluetas; atrodė, kad miesto viduryje sėdi milžiniškas dvigalvis sfinksas.

Archidiakonas kurį laiką tylėdamas žiūrėjo į gigantišką pastatą, paskui atsidusęs kairę ranką ištiesė į spausdintą knygą, atskleistą ant stalo, o dešinę į katedrą ir, liūdnai nukreipęs žvilgsnį nuo knygos į bažnyčią, tarė:

— Deja, šita nužudys aną!

Kuaktje, skubiai priėjęs prie knygos, neiškentė nesušukęs:

— Na, kas čia tokio baisaus? *Glossa in epistolas D. Pauli. Norimbergae, Antonius Koburger.* 1474.* Tai ne naujas dalykas. Tai Pjero Lombaro, sentencijų meistro, veikalas. Ar ji jums baisi, kad atspausdinta?

— Taip,— atsakė Klodas.

Jis atrodė labai giliai susimąstęs ir stovėjo laikydamas sulenktą smilių ant folianto, išėjusio iš garsiosios Niurnbergo spaustuvės. Paskui pridūrė slaptingus žodžius:

— Deja, deja! Maži dalykai nugali didelius; vienas dantis įveikia kalną. Nilo žiurkė nužudo krokodilą, kardžuvė — banginį, knyga nužudys pastatą!

Vienuolyno varpas suskambino gesinti šviesas tuo metu, kai daktaras Žakas šnibždėjo savo bendrui vis tą patį priedainį: „Jis beprotis." Šį kartą jo bendras atsakė: „Turbūt."

Išmušė valanda, kai vienuolyne neprivalo pasilikti joks pašalinis žmogus. Svečiai išėjo.

— Mokytojau,— tarė kūmas Turanžo, atsisveikindamas su archidiakonu,— myliu mokslininkus ir didžius protus, o jums jaučiu ypatingą pagarbą. Ateikite rytoj į Turnelių rūmus ir išsikvieskite Sen Marten de Turo abatą.

Archidiakonas apstulbęs grįžo į celę: jis pagaliau suprato, kas toks buvo kūmas Turanžo, ir atsiminė šią vietą iš Sen Marten de Turo vienuolyno dokumentų rinkinio: *Abbas beati Martini,* SCILICET REX FRANCIAE, *est canonicus de consuetudine et habet parvam praebendam quam habet sanctus Venantius et debet sedere in sede thesaurarii***.

---

* Švento Povilo laiškų aiškinimai. Niurnbergas, Antonijus Koburgeris.

** Palaimintojo Martyno abatas, *tai yra Prancūzijos karalius,* pagal nuostatus yra kanauninkas ir turi mažą parapiją prie šv. Venancijaus bažnyčios, o kapituloje privalo užimti iždininko vietą (*lot.*).

Tvirtinama, kad nuo to laiko archidiakonas dažnai kalbėdavęsis su Liudviku XI, kai jo didenybė atvykdavęs į Paryžių, ir kad tėvo Klodo įtaka kėlusi nerimą Olivje le Denui ir Žakui Kuaktje, kuris, savo papratimu, dėl to šiurkščiai elgdavęsis su karalium.

II

ŠITA NUŽUDYS ANĄ

Mūsų skaitytojas atleis mums už tai, kad truputį sustosime ir panagrinėsime, kokia mintis slypėjo mįslinguose archidiakono žodžiuose: *Šita nužudys aną. Knyga nužudys pastatą.*

Mūsų manymu, ta mintis buvo dvilypė. Pirmiausia tai buvo kunigo mintis. Kunigija persigando naujo veiksnio — spaustuvės. Altoriaus tarnus pagavo siaubas, jie apstulbo išvydę spindulingą Gutenbergo spaudą. Sakykla ir rankraštis, sakytinis ir rašytinis žodis, sunerimo dėl spausdinto žodžio,— taip žvirblis nustėrtų pamatęs angelą Legioną, skleidžiantį priešais jį savo šešis milijonus sparnų. Tai buvo šauksmas pranašo, kuris jau girdi virte verdančią, ūžiančią, išsivadavusią žmoniją; kuris mato ateityje protą, išjudinantį iš pamatų tikėjimą, mato, kad mintis nuvainikuos prietarus, pasaulis nusimes Romos jungą. Prognozė filosofo, kuris mato žmogiškąją mintį, spaudos dėka įgijusią sparnus, besiveržiančią tarsi garas iš po teokratijos gaubto. Siaubas kareivio, kuris stebi varinį taraną ir sako: „Bokštas sugrius." Tai reiškė, kad viena galybė užleis vietą kitai galybei. Kitaip sakant, spauda nužudys bažnyčią.

Bet po šia pirmąja ir, be abejo, paprastesne mintimi, mūsų nuomone, glūdėjo kita, naujesnė, kaip pirmosios priedas, sunkiau pastebima, lengviau užginčijama, taip pat filosofinė, bet jau ne tik kunigo, o mokslininko ir menininko mintis. Nujautimas, kad žmogiškoji mintis, keisdama formą, pakeis ir išraiškos būdą, kad vyraujanti kiekvienos kartos idėja nebebus užrašoma ta pačia medžiaga ir tuo pat būdu, kad akmeninė knyga, nors tokia tvirta ir tokia patvari, užleis vietą dar tvirtesnei ir dar patvaresnei popierinei knygai. Tokia buvo antroji neaiškios archidiakono formulės prasmė, ji reiškė, kad vienas menas nuvainikuos kitą meną. Kitaip sakant, spaustuvė nužudys architektūrą.

Iš tikrųjų, nuo pat pasaulio pradžios iki penkiolikto krikš-

čioniškosios eros šimtmečio architektūra buvo didžioji žmonijos knyga, svarbiausia žmogaus išraiškos priemonė visais jos vystymosi — ir fizinio, ir intelektualinio — tarpsniais.

Kai pirmykščių genčių atmintis persikrovė, kai žmonių giminės atsiminimų bagažas pasidarė toks sunkus ir toks sujauktas, jog plikas, paprastas, skrendantis žodis rizikavo jį pakeliui pamesti, imta tuos atsiminimus užrašinėti ant žemės matomesniu, patvaresniu ir sykiu natūralesniu būdu. Kiekvienas padavimas buvo įkūnytas kokiame nors paminkle.

Pirmieji paminklai buvo paprasčiausi uolų luitai, *kurių nebuvo palietusi geležis*, sako Mozė. Architektūra prasidėjo kaip ir kiekvienas raštas. Iš pradžių abėcėlė. Stačiomis pastatytas akmuo buvo raidė, ir kiekviena raidė reiškė hieroglifą, o ant kiekvieno hieroglifo rymojo minčių grupė kaip kapitelis ant kolonos. Pirmosios žmonių giminės vienu metu taip darė ant žemės paviršiaus visame pasaulyje. Keltų *stačiasis akmuo* randamas Azijos Sibire ir Amerikos pampose.

Vėliau imta dėlioti žodžius. Imta statyti akmenį ant akmens, jungti tuos granitinius skiemenis visokiomis kombinacijomis. Keltų dolmenai ir kromlekai, etruskų milžinkapiai, hebrajų kapų kriptos — vis tai žodžiai. Kai kurie jų, ypač milžinkapiai,— tikriniai vardai. Kartais, kai būdavo apstu akmenų ir daug vietos, būdavo parašomas sakinys. Didžiulė Karnako[53] krūsnis — jau ištisa formulė.

Pagaliau imta kurti knygas. Padavimai gimdė simbolius ir po jais dingdavo kaip medžio kamienas po lapais; visi tie simboliai, kuriais žmonija tikėjo, augo, dauginosi, šakojosi, vis labiau ir labiau pynėsi; pirmųjų paminklų jiems nebeužteko; iš visų pusių jie buvo tais simboliais perkrauti; tie paminklai vos įstengė išreikšti pirmykštį padavimą, paprastą kaip ir jie patys, nesudėtingą, gulintį ant žemės. Simboliui reikėjo suklestėti pastate. Tada kartu su žmogaus mintimi ėmė vystytis architektūra; ji pasidarė tūkstantgalve ir tūkstantranke milžine ir visą tą plevenantį simbolizmą užfiksavo amžina, matoma, apčiuopiama forma. Dedalui — jėgai — matuojant, Orfėjui — protui — traukiant dainą, piliorius — raidė, arkada — skiemuo, piramidė — žodis, pastūmėti geometrijos ir poezijos dėsnių, ėmė grupuotis, derintis, lietis į daiktą, leistis žemyn, kopti aukštyn, stoti vienas šalia kito ant žemės, aukštai kilti į dangų, kol, diktuojant bendrajai epochos idėjai, buvo parašytos tos nuostabios knygos, kurios sykiu yra ir nuostabūs pastatai: Eklingos pagoda, Ramzio mauzoliejus Egipte, Saliamono šventykla.

Pirmykštė idėja — žodis — glūdėjo ne tik visų tų pastatų esmėje, bet reiškėsi ir jų formoje. Pavyzdžiui, Saliamono šventykla buvo ne tik šventosios knygos viršelis, ji pati buvo šventoji knyga. Ant kiekvieno koncentrinio jos aptvaro kunigai galėjo perskaityti išaiškintą ir akimis matomą žodį ir tokiu būdu stebėjo, kaip jis keičiasi kartu su šventyklomis, kol jį užtiko paskutinėje jo priebėgoje, dar konkretesnėje formoje, bet vis tiek dar architektūrinėje: sandoros skrynioje. Taip žodis slypėjo pastate, bet jo paveikslas, tarsi žmogaus atvaizdas ant mumijos sarkofago dangčio, buvo išoriniame pastato apvalkale.

Ne tik pastatų forma, bet ir jiems parinkta vieta rodė jų vaizduojamą mintį. Pagal tai, ar malonus, ar niūrus turėjo būti išreikštas simbolis, Graikija savo kalnus apvainikavo harmoninga šventykla, o Indija atvėrė savuosius ir iškalė juose bjaurias požemines pagodas, kurias ant savo nugarų laiko milžiniškos granitinių dramblių voros.

Taigi per pirmuosius šešis tūkstančius pasaulio metų, pradedant pačia senąja Indijos pagoda ir baigiant Kelno katedra, architektūra buvo didysis žmonių giminės raštas. Tai tikras dalykas, nes ne tik kiekvienas religinis simbolis, bet ir kiekviena žmogiškoji mintis toje milžiniškoje knygoje turi savo puslapį ir savo paminklą.

Kiekviena civilizacija prasideda teokratija ir baigiasi demokratija. Architektūroje įrašytas laisvės dėsnis, einąs po vienybės dėsnio. Nereikia manyti,— ir tai primygtinai pabrėžiame,— kad statybos menas težino statyti šventyklas, reikšti mitus ir šventus simbolius, akmeniniuose savo puslapiuose hieroglifais rašyti paslaptingąsias įstatymo lenteles. Jei taip būtų, atėjus laikui,— ir tai patiria kiekviena žmonių bendruomenė: šventieji simboliai susidėvi ir užsimiršta veikiant laisvai minčiai, žmogus išsivaduoja iš kunigo, filosofinių sistemų auglys ima graužti religijos veidą,— architektūra nebeįstengtų perteikti naujosios žmogaus dvasinės būklės, jos lapai, išrašyti vienoje pusėje, būtų tušti kitoje, jos knyga būtų nepilna. Bet taip nėra.

Imkime, pavyzdžiui, viduramžius, kurie mums aiškesni, nes arčiau mūsų. Tuo pirmuoju periodu, kai Europą organizuoja teokratija, kai Vatikanas jungia ir grupuoja apie save naujosios Romos elementus, paimtus iš senosios Romos, palaidotos aplink Kapitolį, kai senosios civilizacijos griuvėsiuose krikščionybė ieško visų buvusios visuomenės sluoksnių ir iš tų griuvėsių stato naują hierarchinį pasaulį, kurio pagrindinis ramstis yra kunigi-

ja,— iš to chaoso pradžioje išdygsta, paskui, veikiant krikščionybei, darbuojantis barbarams, iš mirusios graikų ir romėnų architektūros palaikų išauga slaptinga romaninė architektūra, Egipto ir Indijos teokratinių pastatų sesuo, nekintama grynosios katalikybės emblema, nepajudinamas popiežiškos vienybės hieroglifas. Niūriame romaniniame stiliuje iš tikrųjų įrašytos anų laikų pažiūros. Čia visur jaučiama autoritetas, vienybė, neįžvelgiamumas, absoliutas, Grigalius VII; visur kunigas, niekur žmogus; visur kasta, niekur liaudis. Bet kyla kryžiaus karai. Tai didelis liaudies sąjūdis; o kiekvienas liaudies sąjūdis, vis tiek kokios būtų jo priežastys bei tikslas, visada atpalaiduoja laisvės dvasią. Ima lįsti naujovės daigai. Prasideda audringas „žakerijų", „pragerijų", „lygų"[54] laikotarpis. Autoritetas susvyruoja, vienybė suskyla. Feodalizmas reikalauja pasidalyti valdžia su teokratija, o vėliau neišvengiamai ateis liaudis ir, kaip visada, pasiims liūto dalį. *Quia nominor leo.** Taigi senjorija skverbiasi pro kunigiją, miesto bendruomenė — pro senjoriją. Europos veidas pasikeičia. Tai va! Pasikeičia taip pat architektūros veidas. Kaip ir civilizacija, ji atskleidžia kitą puslapį, ir naujoji laiko dvasia randa architektūrą, pasiruošusią rašyti pagal jos diktavimą. Iš kryžiaus karų architektūra parsinešė smailų skliautą, o tautos — laisvės siekimą. Tada, kai Roma pradeda pamažu irti, romaninė architektūra miršta. Hieroglifas pabėga iš katedros į pilių bokštų herbus feodalizmo prestižo kelti. Ir pačią katedrą, šį kadaise tokį dogmatinį pastatą, nuo šiol užima vidurinysis luomas, miestiečiai, laisvė; ji ištrūksta iš kunigo ir patenka menininkui. Menininkas ją stato pagal savo skonį. Sudie, paslaptie, padavimai, įstatyme. Dabar čia fantazija ir užgaida. Kunigas daugiau nieko ir nebereikalauja, jam užtenka bazilikos ir altoriaus. Nuo šiol keturios sienos — menininko. Architektūros knyga nebepriklauso kunigijai, religijai, Romai; ji priklauso vaizduotei, poezijai, liaudžiai. Dėl to ši architektūra, tik trijų šimtmečių amžiaus, taip staigiai, neišsakomai, stulbinamai pasikeitė, palyginus su nusistovėjusia nejudria romanine architektūra, kuri išsilaikė šešis ar septynis šimtmečius. Tuo tarpu menas žengia milžino žingsniais. Liaudies genijus ir originalumas atlieka darbą, kurį iki tol dirbdavo vyskupai. Kiekviena karta praeidama įrašo savo eilutę į knygą; ji nugramdo nuo katedrų fasadų senuosius romaninius hieroglifus, ir po naujaisiais simboliais vos begalima įžiūrėti vienur kitur prasiveržian-

* Kadangi vadinuosi liūtas (*lot.*).

čią dogmą. Liaudies draperija beveik paslepia religijos griaučius. Sunku įsivaizduoti, kaip laisvai jautėsi architektai, kurdami net bažnyčias. Pavyzdžiui, Paryžiaus Teisingumo rūmuose, Židinių salėje, sukti kapiteliai vaizduoja nepadoriai apsikabinusius vienuolius su vienuolėmis. Nojaus nuotykis *su visomis smulkmenomis* iškaltas didžiajame Burgo katedros portale. Boševilio abatijoje ant prausyklės pavaizduotas girtas vienuolis su asilo ausimis, laikąs rankoje stiklinę ir besišaipąs iš visos brolijos. Tuo laikotarpiu mintis, užrašyta akmenyje, turėjo privilegijų, kurias galima palyginti su nūdiene mūsų spaudos laisve. Tai buvo architektūros laisvė.

Ši laisvė siekia labai toli. Kartais koks nors portalas, fasadas ar visa bažnyčia atskleidžia simbolišką prasmę, visiškai svetimą kultui ir net priešišką bažnyčiai. Tokių gundančių puslapių yra parašę tryliktame amžiuje Gijomas Paryžietis, penkioliktame — Nikola Flamelis. Sen Žak de la Bušri bažnyčia buvo perdėm opozicinės dvasios.

Tais laikais minties laisvė tik taip galėjo pasireikšti, ir mintį ištisai buvo galima užrašyti tik į knygas, vadinamas pastatais. Jeigu ji būtų buvusi neatsargi ir surizikavusi pasirodyti kaip rankraštis, budelis ją būtų sudeginęs viešoje aikštėje. Mintis bažnyčios portale būtų stebėjusi egzekuciją minties, įkūnytos knygoje. Taigi, neturėdama kito kelio kaip tik architektūrą, mintis veržėsi į ją iš visų pusių. Todėl taip gausu Europoje katedrų: jų skaičius toks didelis, jog sunku patikėti net ir patikrinus. Visos materialinės, visos intelektualinės visuomenės jėgos susitelkė į vieną tašką: į architektūrą. Dievo namų statybos dingstimi menas puikiai išsivystė.

Anais laikais kiekvienas, kas gimdavo poetu, pasidarydavo architektu. Masių talentai, kuriuos feodalizmas iš visų pusių spaudė nelyginant bronzinių skydų *testudo**, nerasdami kaip kitaip prasiveržti, prasiveržė tuo menu, ir jų iliados įgijo katedrų formą. Visi kiti menai pakluso architektūrai ir pasidavė jos reikalavimams. Tai buvo didžio kūrinio kūrėjai. Architektas, poetas, maestras jungė viename asmenyje viską: skulptūrą, kuri jam puošė fasadus, tapybą, kuri jam spalvino vitražus, muziką, kuri siūbavo jo varpus ir gaudė vargonų dūdose. Net ir vargšė tikroji poezija, kuri atkakliai gyvaliojo rankraščiuose, norėdama turėti kokią nors reikšmę, buvo priversta įsirėminti pastate

* Vėžlys (*lot.*). Senovės romėnų karo mene taip buvo vadinama uždanga iš skydų, laikomų virš galvų.

himno arba choralo pavidalu: vaidmuo toks pat kaip Eschilo tragedijų religinėse Graikijos šventėse arba Pradžios knygos Saliamono šventykloje.

Taigi iki Gutenbergo svarbiausias, visuotinis raštas buvo architektūra. Tos granitinės knygos, kurią pradėjo Rytai ir tęsė senovės graikai ir romėnai, paskutinį puslapį įrašė viduramžiai. Beje, tas reiškinys, kurį matome viduramžiais, būtent kad po kastinės architektūros ateina liaudies architektūra, kartojasi ir kitose didžiosiose istorijos epochose, vykstant analogiškiems poslinkiams žmogaus sąmonėje. Čia tik bendrais bruožais paminėsime dėsnį, kuriam nuodugniai išnagrinėti reikėtų ištisų tomų: tolimuosiuose Rytuose, tame pirmykščių amžių lopšyje, po indų architektūros eina finikiečių architektūra, našioji arabų architektūros motina; senovėje po Egipto architektūros,— jos atmainos buvo etruskų menas ir ciklopų pastatai,— ėjo graikų architektūra, kurią tęsė romėnų stilius, bet jau apkrautas kartaginiečių kupolu; naujaisiais laikais po romaninės architektūros — gotikinė. Tas tris serijas padalijęs į dvi grupes, rasime, kad vyresniųjų trijų seserų — indų, Egipto, romaninės architektūros — tas pats simbolis, tai yra teokratija, kasta, vienybė, dogma, mitas, dievas; o trijų jaunesniųjų seserų — finikiečių, graikų, gotikinės architektūros, nors jų formos, priklausančios nuo jų pobūdžio, ir labai įvairios, reikšmė ta pati: laisvė, liaudis, žmogus.

Indų, egiptiečių bei romaniniuose pastatuose visada jaučiamas kunigas, niekas daugiau, tik kunigas, vis tiek, kaip jis vadintųsi: braminas, žynys ar popiežius. Visai kas kita liaudies architektūroje. Ji puošnesnė ir ne tokia šventa. Finikiečių architektūroje jaučiamas pirklys; graikų — respublikonas; gotikos — miestietis.

Bendri bet kokios teokratinės architektūros bruožai yra pastovumas, pažangos baimė, laikymasis tradicinių linijų; pirmykštis tipas nekeičiamas, visos žmogaus ir gamtos formos nuolat palenkiamos nesuprantamoms simbolio užgaidoms. Tai neaiškios knygos, kurias iššifruoti sugeba tik išrinktieji. Beje, kiekviena forma, net ir pati bjaurioji, čia yra prasminga, todėl neliečiama. Nereikalaukite, kad indų, egiptiečių ar romaninė architektūra pakeistų piešinį arba pataisytų statulas. Kiekvienas patobulinimas joms šventvagystė. Atrodo, kad sustingusios dogmos perėjo į pastatų akmenis ir jie tarsi antrą kartą suakmenėjo. O liaudies architektūros pagrindiniai bruožai, priešingai,

yra įvairumas, pažanga, originalumas, gausumas, amžinas judesys. Ji tiek jau atsijusi nuo religijos, jog gali pagalvoti ir apie savo grožį, jį puoselėti, be perstojo taisyti savo papuošalus — statulas bei arabeskas. Ji yra savo laikų kūrinys. Ji turi žmogiškų bruožų ir nuolat juos maišo į dieviškąjį simbolį, kurio vardu ji vis dar kuriama. Štai kodėl tie pastatai prieinami kiekvieno sielai, kiekvieno protui, kiekvieno vaizduotei; nors jie dar simboliški, bet lengvai suprantami kaip ir pati gamta. Tarp teokratinės ir šios architektūros yra toks skirtumas kaip tarp bažnytinės ir paprastos kalbos, kaip tarp hieroglifų ir meno, tarp Saliamono ir Fidijo.

Trumpai suglaudę, ką čia kalbėjome tik bendrais bruožais, apleisdami tūkstančius įrodymų ir tūkstančius smulkių prieštaravimų, prieisime prie tokių išvadų: iki penkiolikto amžiaus architektūra buvo svarbiausias žmonijos metraštis; per tą laikotarpį bent kiek sudėtingesnė mintis tuoj pavirsdavo pastatu; kiekviena liaudies mintis, kaip ir kiekvienas religinis įstatymas, turėjo savo paminklų; žodžiu, žmonių giminė kiekvieną svarbesnę mintį būtinai įrašydavo akmenyje. O kodėl? Todėl, kad kiekviena mintis — religinė ar filosofinė — siekia įsiamžinti, vadinasi, mintis, išjudinusi vieną žmonijos kartą, nori išjudinti ir kitas kartas ir palikti savo pėdsaką. Tačiau koks nepatikimas rankraščio nemirtingumas! O pastatas — kokia tvirta, patvari ir atspari knyga! Rašytam žodžiui sunaikinti užtenka deglo ar barbaro. Pastato žodžiui sugriauti reikia socialinio perversmo, gamtinės revoliucijos. Barbarai perėjo per Koliziejų, o tvanas gal buvo užliejęs piramides.

Penkioliktame amžiuje visa pasikeičia.

Žmogiškoji mintis suranda ne tik patvaresnę ir atsparesnę už architektūrą, bet ir paprastesnę bei lengvesnę priemonę įsiamžinti. Architektūra nuvainikuojama. Akmenines Orfėjo raides pakeičia švininės Gutenbergo raidės.

Knyga nužudys pastatą.

Spaudos išradimas yra didžiausias istorinis įvykis. Tai visų revoliucijų branduolys. Tai visiškai kitoks žmonijos išraiškos būdas, tai žmogiškoji mintis, nusimetanti vieną formą ir apsivelkanti kitą: simbolinis žaltys, kuris nuo Adomo laikų reiškia protą, visiškai ir galutinai keičia odą.

Mintis spausdinto žodžio pavidalu pasidarė tokia ilgaamžė, kaip dar niekada nėra buvusi; ji laki, nepagaunama, nesunaikinama. Ji jungiasi su oru. Architektūros laikais mintis tapdavo

kalnu ir galingai užvaldydavo tam tikrą šimtmetį ir tam tikrą vietą. Dabar ji pavirto paukščių būriu, ji nuplasnoja į visas puses ir iš karto užima visą erdvę ir visus nuotolius.

Kartojame: kas nemato, kad tokiu būdu mintis darosi dar labiau neišdildoma? Ji buvo patvari, o dabar tampa gyvybinga. Nuo ilgaamžiškumo ji pereina į nemirtingumą. Galima sugriauti masę, bet kaip išnaikinti tai, kas yra visur? Jei užlietų tvanas, kalnas jau seniai būtų nugrimzdęs po vandeniu, o paukščiai vis tiek skraidytų; ir jei tik vienintelė arka plūduriuotų šėlstančioje stichijoje, jie nutūptų ant jos, su ja išliktų, kaip ir ji stebėtų slūgstančius vandenis, ir iš to choso kilęs naujas pasaulis pabudęs išvystų sparnuotą ir gyvą, viršum jo plevenančią paskendusio pasaulio mintį.

Kai matai, kad tas išraiškos būdas ne tik patvaresnis, bet ir paprastesnis, patogesnis, visiems prieinamesnis, kai pagalvoji, kad jam nereikia nei didelio krovinio, nei sunkių įrankių, kai palygini mintį, kuri, siekdama įsikūnyti pastate, turėdavo pritraukti dar keturis penkis kitus menus, tonas aukso, ištisą akmenų kalną, ištisą mišką sienojų, ištisą amatininkų armiją,— kai palygini ją su mintimi, kuri virsta knyga ir kuriai tereikia trupučio popieriaus, trupučio rašalo ir vienos plunksnos, argi gali stebėtis, kad žmogaus protas paliko architektūrą ir pasirinko spaustuvę? Perkirskite pirmykštę upės vagą kanalu, iškastu žemiau jos lygio, ir upė pabėgs iš savo vagos.

Taigi matote, kaip, išradus spaudą, architektūra pamažu menksta, skursta ir prastėja. Junti, kad toje vagoje vanduo slūgsta, syvai nuteka, laikų ir tautų mintis ją apleidžia! Penkioliktame amžiuje atšalimas dar buvo nežymus, spauda dar buvo per daug silpna ir iš galingos architektūros teįstengė atitraukti gyvybinių jėgų perteklių. Bet šešioliktame amžiuje architektūros pasiligojimas jau matomas; ji jau nėra esmingiausia visuomenės idėjų reiškėja; ji tik skurdžiai mėgdžioja klasikinį meną; gališka, europietiška, vietinė architektūra pasidaro graikiška ir romėniška; tikra ir moderni architektūra tampa pseudoantikinė. Tai dekadansas, vadinamas Renesansu. O vis dėlto puikus dekadansas, nes senoji genialioji gotika, toji saulė, besileidžianti už milžiniškų Mainco spausdinimo mašinų, dar kurį laiką šviečia paskutiniaisiais savo spinduliais visą tą hibridinę lotyniškų arkadų ir korintiškų kolonadų grūstį.

O tą saulėlydį mes laikome aušra.

Tačiau nuo to momento, kai architektūra pasidaro toks pat

menas kaip ir visi kiti, kai ji jau nebe viešpataująs menas, nebe menas valdovas, nebe tironas, ji nebepajėgia išlaikyti pajungtų kitų menų. Jie išsivaduoja, nusimeta architekto jungą ir eina kas sau. Kiekvienam jų tas išsiskyrimas naudingas. Izoliavimasis padeda augti. Skulptūra imasi statulų, šventųjų paveikslų gamyba virsta tapyba, kanonas — muzika. Sakytum imperija, skylanti po Aleksandro mirties: jos provincijos pasidaro valstybėmis.

Iš čia kilo ir Rafaelis, Mikelandželas, Žanas Gužonas[55], Palestrina, tie spindinčio šešiolikto amžiaus šviesuliai.

Kartu su menu visur išsivaduoja ir mintis. Viduramžių eretikai katalikybei jau buvo padarę didelių rantų. Šešioliktas amžius suardo religijos vienybę. Prieš išrandant spaustuvę reformacija būtų buvusi tik schizma, spauda ją pavertė tikra revoliucija. Atimkite spaudą, ir erezija būtų bejėgė. Ar čia lemties, ar apvaizdos valia, bet Gutenbergas yra Liuterio pirmtakas.

Kai viduramžių saulė galutinai nusileidžia, kai gotikos genijus amžinai užgęsta meno horizonte, architektūra vis labiau blanksta, blunka ir traukiasi šešėlin. Spausdinta knyga, ta pastato kinivarpa, ją čiulpia, naikina. Architektūra tarsi medis apsinuogina, numeta lapus, bematant ima džiūti. Ji pasidaro skursna, vargšė, niekas. Ji nieko nebeišreiškia, joje nebėra nė prisiminimų iš praeitų laikų meno. Palikta pati sau, apleista kitų meno šakų, kadangi ją apleido žmogaus mintis, architektūra, nebeturėdama menininkų, šaukiasi darbininkų. Vitražus pakeičia stiklai. Akmenskaldys stoja į skulptoriaus vietą. Dingsta jėga, originalumas, gyvybė, prasmingumas. Vargšė dirbtuvių elgeta, ji gyvena vien kopijomis. Mikelandželas jau šešioliktame amžiuje, be abejo, nujautė, kad ji numirs, ir jam kilo paskutinysis sumanymas, nevilties sumanymas. Tas meno titanas ant Partenono užstatė Panteoną ir sukūrė švento Petro baziliką Romoje — didžiausią meno kūrinį, nusipelniusį likti nepakartojamu, paskutiniuoju originaliu architektūros paminklu, menininko milžino parašu po didžiuliu akmeniniu sąrašu, kuris čia ir užsibaigs. Mikelandželui mirus, ką gi veikia ta vargšė architektūra, pergyvenusi pati save tarsi vaiduoklis ir šešėlis? Ima Romos švento Petro baziliką ir ją kopijuoja, seka ja. Tai manija. Tiesiog graudu žiūrėti. Kiekvienas šimtmetis turi savą Romos švento Petro baziliką; septynioliktas — Val de Grasą, aštuonioliktas — Sent Ženevjevos bažnyčią. Kiekviena šalis turi savą Romos švento Petro baziliką: Londonas — savąją, Peterburgas — savąją[56].

Paryžius jų turi dvi ar tris. Bet tai tik nereikšmingas palikimas, paskutinis didelio, iškaršusio, prieš mirtį suvaikėjusio meno vapėjimas.

Jei vietoj būdingų paminklų, apie kuriuos kalbėjome, patyrinėsime bendrąjį meno vaizdą tarp šešiolikto ir aštuoniolikto šimtmečio, pastebėsime tuos pačius smukimo ir nykimo reiškinius. Nuo Pranciškaus II laikų architektūrinė pastato forma vis labiau menksta, ir geometrinė forma ima barkšoti kaip kaulai išdžiūvusiam ligoniui. Gražios meno linijos užleidžia vietą šaltoms ir negailestingoms geometro linijoms. Pastatas jau nebe pastatas, o tik daugiasienis. Tuo tarpu architektūra kankinasi, norėdama paslėpti savo nuogumą. Štai graikiškas frontonas romėniškame frontone ir atvirkščiai. Vis Panteonas Partenone, vis Romos šv. Petro bazilika. Štai Henriko IV laikų plytų namai su akmeniniais kampais; Karališkoji aikštė, Dofino aikštė. Štai Liudviko XIII laikų bažnyčios, sunkios, kresnos, žemais skliautais, negrabios, su kupolu, užkrautu lyg kupra. Štai Mazarinio laikų architektūra — menkavertis Keturių nacijų koležas[57], sukonstruotas pagal panašius italų pastatus. Štai Liudviko XIV rūmai — ilgos dvariškių kareivinės, sustingusios, šaltos, nuobodžios. Štai pagaliau Liudviko XV pastatai su savo cikorijomis, kirmėliukėmis, su visomis karpomis ir visais augliais, taip gadinančiais tą seną iškaršusią architektūrą, bedantę, o vis dar koketę. Nuo Pranciškaus II iki Liudviko XV laikų blogis augo geometrine progresija. Iš meno teliko kaulai ir oda. Pasigailėtina agonija.

O kokia tuo tarpu pasidarė spauda? Visa gyvybė, apleidusi architektūrą, perėjo į ją. Juo architektūra menkėja, juo spauda pučiasi ir storėja. Žmogiškoji mintis nuo šiol atiduoda knygoms jėgų išteklių, kurį atiduodavo architektūrai. Taigi, pradedant šešioliktu amžiumi, spauda, išaugusi iki menkėjančios architektūros lygio, ima su ja kovoti ir ją nužudo. Septynioliktame amžiuje ji tokia jau galinga, tokia triumfuojanti, taip užsitikrinusi pergalę, jog pasauliui iškelia didžiojo literatūrinio šimtmečio šventę. Aštuonioliktame amžiuje, ilgai ilsėjusis Liudviko XIV dvare, ji pasigriebia senąją Liuterio špagą, apginkluoja ja Volterą ir maištingai puola atakuoti tos senovinės Europos, kurios architektūrinę išraišką jau buvo nužudžiusi anksčiau. Baigiantis aštuonioliktam amžiui, ji jau viską sunaikinusi. Devynioliktame pradeda atstatinėti.

Taigi dabar klausiame, katras tų menų jau tris šimtmečius iš tikrųjų atstovauja žmogiškajai minčiai? Katras ją perteikia? Katras išreiškia ne tik literatūrinius ir scholastinius jos susižavėjimus, bet ir jos platų, gilų, visuotinį sąjūdį? Katras pastoviai, nuolat, be pertrūkių lydi žmonių giminę, žengiančią kaip tūkstantkojė pabaisa? Architektūra ar spauda?

Spauda. Nepasiduokime apgaulei: architektūra mirusi, mirusi ir niekada nebeprisikels, ją nužudė spausdinta knyga, nužudė, nes ji ne tokia patvari, nužudė, nes ji brangiau atsieina. Kiekviena katedra — tai milijardas. Įsivaizduokite dabar, kokių reikėtų sumų, norint vėl rašyti architektūrinę knygą; vėl padaryti taip, kad ant žemės knibždėte knibždėtų tūkstančiai pastatų; vėl grįžti į tuos laikus, kai, pasak mačiusio savo akimis, „atrodė, jog pasaulis pasipurtęs nusimetė senus drabužius ir apsivilko baltu bažnyčių apdaru". *Erat enim ut si mundus, ipse excutiendo semet, rejecta vetustate, candidam ecclesiarum vestem induerit.* (Glaber Radulphus.)

O knyga sukuriama taip greitai, taip mažai tekainuoja ir gali taip toli nukeliauti! Ko stebėtis, kad visa žmogiškoji mintis ir teka tuo šlaitu? Tai nereiškia, kad architektūra jau nebeturės vienur kitur gražaus paminklo, pavienio šedevro. Ir spaudai valdant kartkarčiais bus galima pamatyti koloną, pastatytą ištisos armijos, sulydžius patrankas, panašiai kaip architektūros epochoje ištisos tautos, surinkusios ir suliejusios atskirus posmus, sukūrė iliadas ir romanserus, mahabharatas ir nibelungus. Ir dvidešimtame amžiuje atsitiktinai gali kilti genialus architektas, kaip tryliktame — Dantė. Bet architektūra nebebus visuomeninis, kolektyvinis, vyraujantis menas. Didžioji žmonijos poema, didysis pastatas, didysis kūrinys — visa tai jau bus nebe statoma, o spausdinama.

Nuo šiol architektūra, jei kartais ir prisikeltų, jau nebebus valdovė. Ji nusilenks literatūros dėsniams, kaip kadaise literatūra paklusdavo jai. Abiejų menų tarpusavio santykiai pasikeis. Architektūros laikotarpiu poemos — teisybė, jų buvo nedaug — panašios į paminklus. Indijoje Viasos[58] poemos sudėtingos, savotiškos, neįžvelgiamos kaip pagoda. Rytuose Egipto poezija, kaip ir pastatai, dvelkia didingumu ir rimtimi, antikinėje Graikijoje — grožiu, giedrumu, ramybe; krikščioniškoje Europoje — katalikiškoji didybė, liaudies paprastumas, smarkus ir vešlus atsinaujinimo laikotarpio augimas. Biblija panaši į piramides, „Iliada" — į Partenoną, Homeras — į Fidiją. Dantė tryliktame

amžiuje — tai paskutinioji romaninė bažnyčia; Šekspyras šešioliktame — paskutinioji gotikos katedra.

Taigi, suglaudę visa, apie ką taip sutrauktai ir trumpai kalbėjome, galime pasakyti, kad žmonių giminė turi dvi knygas, du metraščius, du testamentus: statybą ir spaudą, akmeninę bibliją ir popierinę bibliją. Be abejo, kai palygini abi tas biblijas, taip plačiai atskleistas per šimtmečius, darosi gaila tos regimos granitinio rašto didybės, to gigantiško alfabeto, išreikšto kolonadomis, pilonais, obeliskais, tų savotiškų žmogaus rankomis sudėtų kalnų, kurie dengia pasaulį ir saugo praeitį, pradedant piramidėmis, baigiant varpine, pradedant Cheopso piramide, baigiant Strasburgo katedra. Reikia iš naujo skaityti praeitį tuose marmuro puslapiuose. Reikia žavėtis ir nuolat sklaidyti tą architektūros rašytą knygą; bet nereikia neigti nė to grandiozinio pastato, kurį savo ruožtu stato spauda.

Tai kolosalus pastatas. Kažkoks statistikas yra apskaičiavęs, kad, sudėjus vieną ant kito visus tomus, išėjusius iš spaudos nuo Gutenbergo laikų, būtų galima užpildyti tarpą nuo žemės iki mėnulio; bet ne apie tokią didybę norime kalbėti. Vis dėlto, kai bandome įsivaizduoti, ką davė spauda iki mūsų laikų, tai ar neatrodo jos kūrinių visuma kaip milžiniškas pastatas, prie kurio be paliovos darbuojasi visa žmonija ir kurio pamatas remiasi į visą pasaulį, o baisinga jo viršūnė nyro tirštuose ateities rūkuose? Tai protų skruzdėlynas. Tai avilys, į kurį vaizduotės, tos auksinės bitės, neša savo medų. Tūkstančio aukštų pastatas. Vienur kitur į jo aikšteles atsiveria tamsūs mokslo urvai, besikryžiuojantys jo viduriuose. Visur jo paviršiuje menas džiugina akį arabeskomis, rozetėmis, karbiniais. Čia kiekvienas individualus kūrinys, nors atrodytų ir labai aikštingas bei izoliuotas, turi savo vietą ir savo kyšulį. Iš visur čia sklinda harmonija. Pradedant Šekspyro katedra, baigiant Bairono mečete, tūkstančiai varpinėlių sumišai susigrūdę ant tos viso pasaulio minties metropolijos. Jos pamatuose įrašyti senoviniai žmonijos raštai, kurių neatspindėjo architektūra. Nuo įėjimo po kairei — senas balto marmuro Homero bareljefas, po dešinei — daugiakalbė Biblija kelia septynias savo galvas. Toliau šiaušiasi Romanserų hidra ir kelios kitos hibridinės formos, Vedos ir Nibelungai. Beje, stebuklingasis pastatas vis dar nebaigtas. Spauda, tas milžiniškas mechanizmas, be perstojo siurbiąs visus intelektualinius visuomenės syvus, nuolat verčia iš savo vidurių naujas medžiagas savo kūriniui. Visa žmonių giminė ant pastolių. Kiekvienas

protas — tai mūrininkas. Kukliausiasis jų užtaiso bent vieną skylę arba padeda savo akmenį. Retifas de la Bretonas[59] čia atneša pintinę savo grūzdo. Kasdien iškyla vis nauja plytų eilė. Be individualaus ir originalaus kiekvieno rašytojo indėlio yra ir kolektyvinių įnašų. Aštuonioliktas amžius duoda Enciklopediją, revoliucija — „*Moniteur*"[60]. Iš tikrųjų, spauda — taip pat konstrukcija, kuri be galo auga ir stiebiasi spiralėmis į viršų; ir čia yra kalbų maišatis, visos žmonijos nesiliaujanti veikla, nenuilstamas triūsas, įnirtingos varžybos, protui pažadėtoji priebėga nuo naujo tvano, nuo barbarų antplūdžio. Tai antrasis žmonių giminės Babelio bokštas.

ŠEŠTOJI KNYGA

I

BEŠALIŠKAS ŽVILGSNIS Į SENOVĖS MAGISTRATŪRĄ

1482 malonės metais kilmingasis Roberas Destutvilis, riteris, Beino sjeras, Ivri ir Sent Andri an la Marš baronas, karaliaus patarėjas ir šambelionas, taip pat Paryžiaus prevo, buvo labai laimingas žmogus. Kone prieš septyniolika metų, 1465-aisiais, t.y. kometos* metais, lapkričio mėnesio 7 dieną karalius jam suteikė tą puikią Paryžiaus prevo vietą, laikomą veikiau senjoro teise negu tarnyba, *dignitas,* sako Joanas Lemnėjus, *quae cum non exigua potestate politiam concernente, atque praerogativis multis et juribus conjuncta est.*** 1482 metais buvo labai nuostabu, kad karališką tarnybą turi bajoras, paskyrimo raštus gavęs karaliaus Liudviko XI nesantuokinės dukters vedybų su kunigaikščio de Burbono neteisėtu sūnum laikotarpiu. Tą pačią dieną, kai Roberas Destutvilis Paryžiaus prevotijoje pakeitė metrą Žaką de Vilje, metras Žanas Dove pakeitė mesirą Eli de Toretą, pirmąjį teismo rūmų pirmininką, Žanas Žuvenalis Deziursenas išstūmė Pjerą de Morvije iš Prancūzijos kanclerio pareigų, Renjo de Dormanas atleido Pjerą Piui iš karaliaus teismo bylų viršininko vietos. Taigi kiek žmonių vienas po kito buvo pirmininkais, kancleriais ir valdytojais nuo to laiko, kai Roberas Destutvilis pasidarė Paryžiaus prevo! Ta vieta jam buvo „duota saugoti", kaip bylojo skiriamieji raštai, ir iš tikrųjų jis gerai ją saugojo. Taip įsikabino, įaugo į tą vietą, taip su ja sutapo, jog išliko nepaliestas tos pakeitimų beprotybės, kuria sirgo Liudvikas XI, nepatiklus, vaidingas ir veiklus karalius, kuris norėjo išlaikyti valdžios lankstumą dažnai skirdamas ir keisdamas tarnautojus. Maža to, šaunusis riteris išgavo sūnui teisę tą vietą paveldėti, ir jau dveji metai, kai nuolatinių Paryžiaus teismo narių sąrašo pradžioje šalia jo vardo figūravo bajoras Žakas Destutvilis, karaliaus arklininkas. Iš tikrųjų tai reta, nepaprasta malonė! Teisybė, Roberas Destutvilis buvo geras karys, ištikimai pakėlė vėliavą prieš *visuomenės gerovės lygą,*

---

* Tai ta pati kometa, nuo kurios apsisaugoti popiežius Kalikstas, Bordžos dėdė, buvo įsakęs rengti viešas maldas ir kuri vėl pasirodė 1835 m. (*Aut. past.*)

** Pareigos, ne tik susijusios su valstybės valdžia, bet ir teikiančios daug privilegijų bei teisių (*lot.*).

o kai karalienė 14... metais atvyko į Paryžių, tą dieną įteikė jai nepaprastai puikų cukrinį elnią. Be to, jis labai bičiuliavosi su mesiru Tristanu Atsiskyrėliu, kelių apsaugos užvaizdu. Taigi mesiro Robero gyvenimas buvo saldus ir malonus. Pirmiausia, puiki alga, prie kurios, tarsi pernelyg svarios kekės jo vynuogyne, prisidėdavo pajamos iš civilinių ir kriminalinių bylų, nagrinėjamų prevotijoje, po to pajamos iš civilinių ir kriminalinių bylų, nagrinėjamų žemutiniosiose Šatle teismo salėse, neskaitant nedidelių rinkliavų už naudojimąsi Manto ir Korbejo tiltais ir pajamų mokesčių, renkamų iš vynuogininkų, malkų matuotojų ir druskos svėrėjų. Pridurkite prie to dar malonumą tarnybos reikalais jodinėti po miestą, apsuptam seniūnų ir kvartalinių pusiau raudonais, pusiau kaštoniniais drabužiais, o pačiam su gražiu kariškio apdaru, kurį dar ir nūnai galima pamatyti Normandijoje, Valmonto abatijoje, atvaizduotą jo antkapyje, su šalmu, sulamdytu mūšyje prie Monleri. O be to, argi tai niekis turėti savo žinioje miesto sargybą, Šatle sargybinius ir durininką, du Šatle teismo narius, *auditores Castelleti*, šešiolika komisarų iš šešiolikos kvartalų, Šatle kalėjimo sargą, keturis lenų pareigūnus, šimtą dvidešimt raitųjų sargybinių, šimtą dvidešimt pėsčiųjų sargybinių, naktinės sargybos viršininką su visa sargyba, viršininko pavaduotoją ir visus jo pagalbininkus? Argi niekis nagrinėti aukštosios ir žemosios teisenos bylas, turėti galią pasmerkti nusikaltėlį kankinti, prie gėdos stulpo rišti, pakarti, jau nekalbant apie smulkias pirmosios instancijos bylas, *in prima instantia,* kaip sakoma chartijose, toje Paryžiaus vikontijoje, kuriai taip garbingai buvo pridėtos septynios bajorų teismo apylinkės? Ar galima įsivaizduoti dar malonesnį dalyką negu davinėti arešto įsakymus, skelbti nuosprendžius, kaip tai kasdien darydavo mesiras Roberas Destutvilis Gran Šatle salėje, po žemais, plačiais Pilypo Augusto laikų skliautais? O po to, kaip paprastai, kas vakarą grįžti į Galilėjos gatvę karaliaus rūmų valdoje, į žavius namus, žmonos ponios Ambruazos de Lore kraitį, ir čia pailsėti po nuovargio, kelis vargšus pasiuntus pernakvoti į „Odalupių gatvę, tą mažą lūšnelę, kurią Paryžiaus prevo ir seniūnai užsigeidė paversti dabokle, vienuolikos pėdų ilgio, septynių pėdų keturių colių pločio ir vienuolikos pėdų aukščio patalpą"?*

Mesiras Roberas Destutvilis ne tik viešpatavo teisme kaip

* Valstybinio turto apyskaitos, 1383 m. (*Aut. past.*)

Paryžiaus prevo ir vikontas, bet kišo nosį ir nagus į aukščiausiąjį karaliaus teismą. Kiekvienas bent kiek žymesnis asmuo, prieš patekdamas budeliui, pereidavo per jo rankas. Tai jis buvo nuvykęs į Sent Antuano Bastiliją paimti ir nugabenti į Hales pono de Nemūro, o į Grevos aikštę — pono de Sen Polio, kuris susiraukęs protestavo, kuo ponas prevo labai džiaugėsi, mat nemėgo pono konetablio.

Žinoma, viso to pakako per akis, kad gyvenimas būtų laimingas ir garbingas ir kad vieną gražią dieną būtų galima užsitarnauti įžymų puslapį toje įdomioje Paryžiaus prevotijos istorijoje, iš kurios žinome, kad Udardas de Vilnevas turėjo Mėsinių gatvėje namus, kad Gijomas de Angastas nusipirko didžiąją ir mažąją Savoją, kad Gijomas Tibu padovanojo Sent Ženevjevos vienuolėms namus Klopeno gatvėje, kad Jugas Obrio gyveno Por Epiko rūmuose, ir daug kitokių buitinių faktų.

Nors tiek daug buvo priežasčių į gyvenimą žiūrėti ramiai ir džiaugsmingai, mesiras Roberas Destutvilis 1482 metų sausio 7-osios rytą prabudo labai suniuręs ir bjauriausiai nusiteikęs. Iš kur tokia nuotaika? Jis nė pats nebūtų galėjęs pasakyti. Ar kad dangus apniukęs? Ar kad senas, dar Monleri laikų kardasaitis buvo blogai susegtas ir per daug kariškai veržė jo apkūnų teisėjo liemenį? Gal kad matė gatvėje einančią pro langus govėdą ištvirkėlių? Jie traukė būriais po keturis, be marškinių, užsimetę tik palaidines, užsimaukšlinę kepures be dugnų, prie šono prisikabinę krepšius ir butelius, ir iš jo tyčiojosi. O gal jį kankino neaiški nuojauta, kad būsimasis karalius Karolis VIII ateinančiais metais apkarpys prevotijos pajamas trimis šimtais septyniasdešimčia livrų šešiolika solidų aštuoniais denarais? Skaitytojas gali priežastį pasirinkti; o mes linkę papraščiausiai manyti, jog jis buvo blogai nusiteikęs todėl, kad buvo blogai nusiteikęs.

Be to, vakar buvo šventė, o diena po šventės visiems žmonėms įkyri, ypač teismo pareigūnams, įpareigotiems tiesiogine ir perkeltine prasme išvalyti visas šiukšles, kurios tokiu metu užteršia Paryžių. Negana to, jam reikėjo dalyvauti teismo posėdyje Gran Šatle. Mums teko pastebėti, kad teisėjai taip susitvarko, jog teismo posėdžių dienos jiems būna ir apmaudo dienos, nes tada puikiausiai galima karaliaus, įstatymo ir teisingumo vardu ant ko nors išgiežti savo pyktį.

Tuo tarpu posėdis prasidėjo be jo. Jo padėjėjai civilinėms, kriminalinėms ir ypatingosioms byloms, kaip paprastai, dirbo

savo darbą; nuo pat aštuntos valandos ryto būrelis miestiečių, vyrų ir moterų, grūdosi ir spaudėsi tamsiame žemutiniosios Šatle teismo salės kampe tarp tvirto ąžuolinio barjero ir sienos; susižavėję jie žiūrėjo įvairų ir linksmą spektaklį, kurį jiems teikė pono prevo padėjėjas metras Florianas Barbedjenas, Šatle teismo narys: jis nagrinėjo bylas kaip pakliuvo, grynai ant nuomonės.

Salė buvo maža, žema, skliautuota. Gale stovėjo stalas, papuoštas karališko herbo lelijomis, prie jo — skobto ąžuolo krėslas, skirtas prevo ir tuščias, o kairėje teismo nario Floriano kėdutė. Žemiau sėdėjo ir kažką keverzojo raštininkas. Priešais grūdosi minia; prie durų ir prie stalo spietėsi daugybė teismo sargybinių violetinio kamloto pusšvarkiais su baltais kryžiais. Du miesto tarybos valdininkai pusiau raudonais, pusiau mėlynais mundurais stovėjo sargyboje salės gale už stalo, prie žemų uždarų durų. Vienintelis smailiaskliautis siauras langas storoje sienoje švietė palša sausio šviesa dvi juokingas figūras: aikštingą akmeninį demoną skliauto spynos ornamente ir teisėją, sėdintį salės gale tarp karališkų lelijų.

Įsivaizduokite teismo narį metrą Florianą Barbedjeną prie teisėjų stalo: jis glūdo tarp dviejų bylų pundų, pasirėmęs alkūnėmis, prisimynęs savo lygios rudos gelumbės drabužio valktį, įtraukęs raudoną, atšiaurų veidą į baltos ėrenos apykaklę, antakiai — tarsi to pat kailio kuokštai, viena akis markstosi, riebūs žandai didingai nukarę iki pat pasmakrio.

Teismo narys buvo kurčias. Tai nedidelė yda teisėjui: metras Florianas vis tiek skelbdavo neatšaukiamus ir labai vykusius nuosprendžius. Juk užtenka, kad teisėjas atrodo besiklausąs; o garbingasis teismo narys itin gerai vykdė tą pagrindinę gero teisėjavimo sąlygą, nes jo dėmesio negalėjo išblaškyti joks triukšmas.

Beje, salėje buvo negailestingas jo veiksmų ir mostų kontrolierius — mūsų bičiulis Žeanas Frolo diu Mulenas, tas vakarykštis studenčiukas, tas *pabalda*, kurį Paryžiuje galima buvo sutikti visada ir visur, tik ne prie profesoriaus katedros.

— Žiūrėk,— tyliai tarė jis savo draugui Robenui Puspenui, besijuokiančiam iš jo aiškinimų, kas dedasi jiems prieš akis,— štai Žeanetona diu Biuison, gražioji Naujojo turgaus dykūno duktė! Prisiekiu savo siela, senis ją nuteis! Jis ir apakęs, ne tik apkurtęs. Mokėti penkiolika Paryžiaus solidų keturis denarus už tai, kad buvo užsidėjusi porą rožančių! Brangoka. *Lex duri*

*carminis**. O kas gi ten? Robenas Šjef de Vilis, šarvų dirbėjas. Už tai, kad išlaikė patikrinimą ir gavo meistro vardą? Tai jis moka savo įstojimo mokestį. Ei, du bajorai tarp tų šlamštų! Egle de Suanas, Jutenas de Maji. Du riteriai, *corpus Christi!*** A! Jie lošė kauliukais. Kada gi čia pamatysiu mūsų rektorių? Šimtą Paryžiaus livrų baudos karaliaus naudai! Barbedjenas duoda kaip kurčius — toks jis ir yra! Tepavirsiu aš savo broliu archidiakonu, jei tai sutrukdytų man lošti, lošti dieną naktį, visą gyvenimą, belošiant mirti ir, pralošus marškinius, užstatyti sielą! Švenčiausioji panele, kiek merginų! Viena po kitos, mano avelės! Ambruaža Lekiujer! Izabo la Peinet! Berarda Žironen! Dievaži, aš jas visas pažįstu! Bauda! Bauda! Štai ir žinosite, kaip nešioti paauksuotus diržus! Dešimt Paryžiaus solidų! Koketės! O tu, senas suklypęs teisėjau! Kurčiau ir kvaiša! O Florianai nevykėli! O Barbedjenai nepraustaburni! Štai kaip jis sėdi prie stalo! Jis ryja ieškovą, jis ėda bylą, jis ėda, kramto, punta, tunka. Baudos, pajamos iš turto, neturinčio savininko, mokesčiai, teismo išlaidų padengimas, alga, nuomos, nuostolių atlyginimai, kankinimai, kalėjimas ir vienutės, grandinės su išlaidų išieškomis,— visa tai jam kalėdų pyragai ir joninių marcipanai! Pasižiūrėk į jį, į tą paršą! Oho! Štai dar viena mergšė! Tibo la Tibod, galvą guldau! Pakliuvo, kad išėjo iš Glatinji gatvės! O kas tas bernas? Žifrua Mabonas, šaulių būrio arklininkas. Jis vis keikėsi dievo vardu. Baudą la Tibod! Baudą Žifrua! Baudą abiem! Senas kurčius! Matyt, supainiojo bylas! Duodu dešimt prieš vieną, kad jis mergšei priteis baudą už keikimąsi, o žandarui už meilę! Dėmesio, Robenai Puspenai! Ką gi jie čia atveda? Kiek daug sargybinių! Prisiekiu Jupiteriu! Čia visa kurtų gauja. Matyt, koks stambus medžiojamas žvėris. Šernas. Šernas, Robenai, tikras šernas. O koks diktas! Prisiekiu Herkuliu! Juk čia mūsų vakarykštis kunigaikštis, mūsų juokdarių popiežius, mūsų varpininkas, mūsų vienakis, mūsų kuprius, mūsų grimasa! Tai Kvazimodas!

Iš tikrųjų tai buvo jis.

Tai Kvazimodas, sujuostas, suveržtas, apraizgytas, apmazgytas, stiprios sargybos apsuptas. Tarp sargybinių buvo pats naktinės sargybos viršininkas su išsiuvinėtu Prancūzijos herbu ant krūtinės ir miesto herbu ant nugaros. Beje, Kvazimodas, be savo bjaurumo, neturėjo nieko, kas būtų galėję pateisinti tą daugybę

* Griežto turinio įstatymas (*lot.*).
** Kristaus kūne (*lot.*).

alebardų ir arkebuzų. Jis buvo paniuręs, tylus ir ramus. Tik vienintelė jo akis kartkarčiais iš pasalų ir piktai dėbčiojo į pančius.

Jis apsižvalgė aplinkui, bet tokiu prigesusiu ir tokiu mieguistu žvilgsniu, jog moterys viena kitai rodė į jį pirštu, norėdamos iš jo tik pasijuokti.

Tuo tarpu teismo narys Florianas įdėmiai vartė Kvazimodo bylą, kurią jam padavė raštininkas, ir, permetęs ją akimis, valandėlę susitelkė. Prieš pradėdamas tardyti, jis visada griebdavosi tos atsargumo priemonės, taigi iš anksto sužinodavo kaltinamojo vardą, jo kilmę, jo nusikaltimus, numatydavo atsakymus į savo numatytus klausimus ir taip išsisukdavo iš visų tardymo sunkumų, per daug neparodydamas, kad yra kurčias. Bylos aplankas jam būdavo kaip aklam šuo. Jei kartais netyčia kokia nors netikusia pastaba ar kokiu nors beprasmišku klausimu atskleisdavo savo negalę, vieniems tai atrodydavo giliamintiškumas, kitiems kvailumas. Abiem atvejais magistratūros garbė nenukentėdavo: mat vis tiek geriau, jei teisėjas laikomas kvailu arba giliaminčiu negu kad kurčiu. Tad jis labai stengdavosi nuslėpti savo kurtumą, ir paprastai jam taip gerai pavykdavo, jog ir pats tardavosi girdįs. Beje, tai daug lengviau, negu manoma. Visi kupriai vaikšto iškėlę galvas, visi mikčiai postringauja, visi kurčiai kalba tyliai. O jis pats laikė save neprigirdinčiu. Tai vienintelė nuolaida, kurią jis šiuo atžvilgiu darydavo viešajai nuomonei nuoširdumo ir sąžinės sąskaitos valandėlėmis.

Taigi, gerai sugromuliavęs Kvazimodo bylą, jis atlošė galvą ir primerkė akis, kad atrodytų didingesnis ir bešališkesnis, vadinasi, buvo tuo metu ir aklas, ir kurčias. Tai dviguba sąlyga, būtina tobulam teisėjui. Tokia įspūdinga poza jis pradėjo apklausą:

— Jūsų vardas?

Štai „įstatymo nenumatytas" atvejis, kai kurčias apklausinėja kurčią.

Kvazimodas, niekieno neperspėtas, kad yra klausiamas, vis įdėmiai žiūrėjo į teisėją ir nieko neatsakė. Kurčias teisėjas, niekieno neperspėtas, kad kaltinamasis negirdi, manė jį atsakius, kaip paprastai daro visi apklausiamieji, ir varė toliau su kvaišu, įprastu pasitikėjimu savimi:

— Gerai. Kiek jums metų?

Kvazimodas neatsakė nė į tą klausimą. Teisėjas manė jį atsakius ir klausė toliau:

— Kokio jūs luomo?

Vis ta pati tyla. Tuo tarpu žmonės ėmė šnibždėtis ir dairytis vieni į kitus.

— Užtenka,— šaltai tarė teismo narys, pamanęs, kad ir į trečiąjį klausimą atsakyta. Jūs kaltinamas: *primo,* už triukšmo kėlimą naktį; *secundo,* už ketinimą bjauriai pasielgti su lengvabūde moterim, *in praejudicium meretricis; tertio,* už maištavimą ir priešinimąsi mūsų valdovo karaliaus šauliams. Pasiaiškinkite visais tais punktais. Raštininke, ar jau užrašėte, ką pasakė kaltinamasis?

Po tokio nevykusio klausimo visi kaip vienas — ir raštininkas, ir publika — pratrūko taip pašėlusiai, taip užkrečiamai kvatoti, jog ir abu kurčiai noromis nenoromis tai pastebėjo. Kvazimodas atsigręžė, niekinamai truktelėjęs savo kuprą, o metras Florianas, taip pat nustebęs ir pamanęs, kad žiūrovų juoką sukėlė koks nors nepagarbus kaltinamojo atsakymas, nes pamatė, kaip šis truktelėjo pečiais, pasipiktinęs kreipėsi į jį:

— Niekše, tokiu atsakymu nusipelnai kartuvių! Ar žinai, su kuo kalbi?

Toks išsišokimas tik dar labiau sukurstė visuotinę linksmybę. Jis pasirodė visiems toks keistas ir toks nelogiškas, jog pašėlęs juokas suėmė net ir miesto tarybos sargybinius, tuos savotiškus ietininkus, kuriems kvailumas buvo uniformos dalis. Vien tik Kvazimodas išliko rimtas, kadangi nesuprato, kas čia dedasi. Vis labiau niršdamas, teisėjas nusprendė tęsti apklausą tuo pačiu tonu, tikėdamasis įvaryti kaltinamajam siaubą, kuris paveiks klausytojus taip, kad tie vėl pajus teismui pagarbą.

— Tai tu, ištvirkėli, bandite, dar tyčiosiesi iš Šatle teisėjo, iš pareigūno, kuriam pavesta saugoti Paryžiuje tvarką, aiškinti nusikaltimus, prasižengimus ir blogą elgesį, kontroliuoti visus amatus, drausti monopolius, rūpintis, kad būtų tvarkingas grindinys, neleisti perpardavinėti naminių ir laukinių paukščių, prižiūrėti malkų ir kitų medžių matavimą, valyti miestą nuo purvo, orą nuo užkrečiamųjų ligų, nuolat budėti visuomenės gerovės sargyboje, ir visa tai be jokio atlyginimo, nesitikint kokios nors algos! Ar žinai, kad vadinuosi Florianas Barbedjenas, kad esu pono prevo pavaduotojas, o be to, dar komisaras, tardytojas, kontrolierius ir egzaminatorius, kad turiu įtakos Paryžiaus ir apylinkės teismuose, ir priežiūros žinyboje, ir pirmosios instancijos teismuose!..

Nėra jokio pagrindo nutilti kurčiui, kai jis kalba kitam kurčiui. Dievas žino, kada ir kaip būtų sustojęs metras Florianas,

visomis burėmis pasileidęs į gražbylystės vandenyną, jei staiga atsivėrusios žemosios durelės nebūtų įleidusios paties pono prevo.

Jam įėjus, metras Florianas ne nutilo, bet, pasisukęs ant kulnų, kalbą, kuria ką tik triuškino Kvazimodą, staiga nukreipė į prevo:

— Monsinjore,— tarė jis,— šiam kaltinamajam reikalauju deramos bausmės už sunkų ir negirdėtą teismo įžeidimą.

Jis atsisėdo uždusęs, šluostydamasis varvančius nuo kaktos stambius prakaito lašus, kurie lyg ašaros drėkino išskleistus prieš jį pergamentus. Mesiras Roberas Destutvilis suraukė antakius ir mostelėjo Kvazimodui taip įsakmiai ir reikšmingai, jog kurčius šį tą suprato.

Prevo rūsčiai kreipėsi į jį:

— Ką gi padarei, kad čia atsidūrei, niekše?

Vargšas, iki šiol tylėjęs, pamanė, kad prevo klausia jo pavardės, ir atsakė šiurkščiu, gomuriniu balsu:

— Kvazimodas.

Atsakymas taip neatitiko klausimo, jog vėl visi ėmė pašėlusiai juoktis, ir mesiras Roberas sušuko, paraudęs iš pykčio:

— Tu iš manęs tyčiojiesi, bjaurybe?

— Katedros varpininkas,— atsakė Kvazimodas, pamanęs, kad teisėjui reikia paaiškinti, kas jis toks.

— Varpininkas! — tarė prevo. Jis, kaip minėjome, rytą prabudo labai blogai nusiteikęs, taigi tokie keisti atsakymai tik dar labiau įžiebė jo pyktį.— Varpininkas. Aš liepsiu paskambinti rykštėmis tau per nugarą visuose Paryžiaus skersgatviuose. Girdi, niekše?

— Jei klausiate mano amžiaus,— tarė Kvazimodas,— tai man atrodo, jog per šventą Martyną man sukaks dvidešimt metų.

To jau buvo per daug; prevo nebeišlaikė.

— O, tu dar šaipaisi iš teismo, pašlemėke! Ponai sargybiniai, nuvesite tą bjaurybę prie Grevos gėdos stulpo, nuplaksite jį ir valandą pasuksite. Dievaži, jis man už tai atmokės! Įsakau tą sprendimą paskelbti septyniose Paryžiaus vikontijos apylinkėse, dalyvaujant keturiems prisiekusiems trimitininkams.

Raštininkas beregint ėmėsi rašyti teismo sprendimą.

— Vardan viešpaties pilvo, tai bent gerai nuteista! — iš kampo sušuko studenčiukas Žeanas Frolo diu Mulenas.

Prevo atsigręžė ir vėl įsmeigė žaižaruojančias akis į Kvazimodą.

— Man atrodo, kad tas nenaudėlis paminėjo *viešpaties pilvą!* Raštininke, pridėkite dvylika Paryžiaus denarų baudos už keiksmus, ir pusę tų pinigų tepaima švento Eustachijaus bažnyčia. Šventam Eustachijui aš jaučiu itin šventą pagarbą.

Nuosprendis buvo surašytas per kelias minutes. Jo turinys buvo paprastas ir trumpas. Paryžiaus prevotijos ir vikontijos teismo nuosprendžių formulavimo dar nebuvo patobulinęs pirmininkas Tibo Baje ir karaliaus prokuroras Rože Barnas. Tais laikais jis dar nebuvo užgriozdintas tuo aukštu juridinių formalumų ir klauzulių mišku, kuriuo tuodu juriskonsultai apsodino jį šešiolikto amžiaus pradžioje. Visa čia buvo aišku, greitai sutvarkoma, nedviprasmišką. Žmogus eidavo stačiai į tikslą, be jokių brūzgynų, be jokių posūkių: takelio gale buvo kankinimų ratas, kartuvės arba gėdos stulpas. Žmogus bent žinojo, kur einąs.

Raštininkas padavė nuosprendį prevo, šis pridėjo savo antspaudą ir išėjo toliau lankyti teismo posėdžių taip nusiteikęs, jog tą dieną visi Paryžiaus kalėjimai turėjo būti prigrūsti. Žeanas Frolo ir Robenas Puspenas patyliukais juokėsi. Kvazimodas į viską žiūrėjo nustebęs ir abejingas.

Kai metras Florianas Barbedjenas savo ruožtu skaitė nuosprendį, norėdamas padėti savo parašą, raštininkui pagailo vargšo pasmerktojo; tikėdamasis jam laimėti kokį nors bausmės palengvinimą, jis prisikišo kiek galėdamas arčiau teismo nario ausies ir tarė, rodydamas į Kvazimodą:

— Tas žmogus kurčias.

Jis tikėjosi, kad, sužinojęs apie tą negalę, metras Florianas pasmerktajam bus prielankesnis. Bet jau esame minėję, kad metras Florianas rūpinosi, jog niekas nepastebėtų jo paties kurtumo. Be to, jis buvo toks kurčias, jog neišgirdo nė vieno žodžio, ką jam sakė raštininkas; vis dėlto apsimetė išgirdęs ir atsakė:

— Oho! Čia kitas dalykas. Aš to nežinojau. Jei taip, pridėkite jam dar valandą prie gėdos stulpo.

Ir pasirašė taip ištaisytą nuosprendį.

Gerai,— tarė Robenas Puspenas, kuris griežė dantį ant Kvazimodo,— žinos stumdyti žmones.

II

ŽIURKIŲ URVAS

Tesileidžia skaitytojas nuvedamas į Grevos aikštę, kurią vakar kartu su Grenguaru palikome, panūdę sekti paskui Esmeraldą.

Dešimta valanda ryto. Iš visko matyti, kad vakar buvo šventė. Grindinys nusėtas šukėmis, kaspinais, skudurais, plunksnomis nuo kepurių, vaško lašais nuo deglų, viešųjų vaišių trupiniais. Nemaža miestiečių *slampinėja*, kaip sakoma: čia, žiūrėk, paspirs linksmybių laužo nuodėgulį, čia pastoviniuos prie Namo su kolonomis, kuris vakar taip gražiai buvo išpuoštas kilimais, paspoksos į jų vinis — paskutinis jiems likęs malonumas. Pro susibūrusius žmones ritina statines sidro ir alaus pardavėjai. Ten ir atgal zuja užsiėmę praeiviai. Pirkliai šnekučiuojasi, šūkčiojasi nuo savo krautuvėlių slenksčių. Visi tik ir kalba apie šventę, apie pasiuntinius, apie Kopenolį ir juokdarių popiežių. Viens per kitą garsiau rėkia, juokiasi. Tuo tarpu keturi raiti sargybiniai sustoja prie keturių gėdos stulpo kampų, aplink juos susiburia nemaža *prastų žmonelių*, kurie čia karksos ir nuobodžiaus, tikėdamiesi pamatyti kokią nors viešą bausmę.

Jei dabar skaitytojas, prisižiūrėjęs smarkaus ir rėksmingo spektaklio, vykstančio visur aikštėje, pažvelgs į tą senovinį, pusiau gotikinį, pusiau romaninį Rolando bokšto namą, vakaruose sudarantį kampą su krantine, jis pastebės fasado kampe didelę viešam naudojimuisi skirtą maldaknygę su puikiais piešiniais. Nuo lietaus ją saugo stogelis, nuo vagių — pinučiai, kurie vis dėlto nekliudo ją sklaidyti. Šalia maldaknygės — siauras, smailiaskliautis, perkryžiuotas dviem geležiniais virbais langas, pro kurį patenka truputis oro ir šviesos į mažutę, be durų celę storoje sienoje, žemutiniame seno namo aukšte; joje viešpatauja itin didi ramybė ir itin gūdi tyla, nes čia pat vieša aikštė, pati judriausia ir triukšmingiausia visame Paryžiuje, knibždėte knibždanti žmonių, kurie visą laiką rėkauja.

Ši celė garsi Paryžiuje jau beveik tris šimtmečius; ponia Roland, gedėdama tėvo, žuvusio kryžiaus kare, įsakė ją įruošti savo namų sienoje; toje celėje ji užsidarė visam amžiui, iš visų rūmų pasilikusi tik tą kambarėlį su užmūrytomis durimis ir žiemą vasarą atidarytu langeliu, o visa kita paaukojo beturčiams ir dievui. Sielvartaujanti duktė tame priešlaikiniame kape laukė

mirties dvidešimt metų, dieną naktį melsdamasi už savo tėvo vėlę, gulėdama ant pelenų, neturėdama nė akmens galvai pasidėti, apsivilkusi juodu maišu ir maitindamasi tik duona ir vandeniu; maistą gailestingi praeiviai padėdavo jai ant palangės: ji priimdavo išmaldą, kurią seniau pati dalindavo. Mirdama, pereidama iš to karsto į kitą, ji paliko šią skylę sielvartaujančioms moterims — motinoms, našlėms arba merginoms, kurios privalėtų daug melstis už kitus ar už save ir panorėtų gyvos pasilaidoti, labai sielvartaudamos arba labai atgailaudamos už nuodėmes. Jos laikų vargšai iškėlė jai puikias laidotuves, apgarbstė; labai gaila, bet pamaldžioji mergelė nebuvo kanonizuota, nes trūko protekcijų. Bent kiek kreivatikiai manė, kad rojuje viskas vyks sklandžiau negu Romoje ir nuoširdžiai meldė dievą už mirusiąją, kuria popiežius nepasirūpino. Daugumas laikė velionę Roland šventąja ir jos skudurus pavertė relikvijomis. Miestas savo ruožtu jos intencija įsteigė viešą maldaknygę šalia celės langelio, kad praeiviai kartkarčiais sustotų pasimelsti, kad malda primintų jiems išmaldą ir vargšės užsidarėlės, ponios Roland rūsio paveldėtojos, visų užmirštos, čia nenumirtų badu.

Beje, šitokie karstai viduramžių miestuose nebūdavo retenybė. Dažnai pačioje judriojoje gatvėje, paties triukšmingojo, margojo turgaus viduryje, beveik po arklių kojomis, po vežimėlių tekiniais būdavo savotiškas rūsys, šulinys, savotiška užmūryta ir geležiniais virbais apipinta būdelė, kur tūnodavo ir dieną naktį melsdavosi žmogiška būtybė, laisvanoriškai pasišventusi amžinoms aimanoms, didžiai atgailai. Svetimos buvo miniai tos mintys, kurios mums kiltų dabar, matant tokį keistą reginį,— tą baisią celę, savotišką tarpinę grandį tarp namų ir karsto, tarp kapinių ir miesto, tą gyvą žmogų, atskirtą nuo žmonių bendruomenės ir laikomą mirusiu, tą lempelę, tamsoje sugeriančią paskutiniuosius aliejaus lašus, tą gyvybės likutį, virpantį duobėje, tą dvelkimą, tą balsą, tą amžinąją maldą akmeninėje dėžėje, tą veidą, visada atgręžtą į aną pasaulį, tas akis, jau kitos saulės apšviestas, tas ausis, prigludusias prie kapo sienos, tą sielą — kūno kalinę, tą kūną — vienutės kalinį ir po dvigubu — kūno ir granito — apdangalu kenčiančios sielos dejonę. Anų laikų pamaldiems žmonėms, daug nesamprotaujantiems ir nelabai subtiliems, toks religinis aktas neatrodė niekuo ypatingas. Jie priimdavo patį faktą ir gerbdavo, garbindavo, kartais net laikydavo šventu tokį pasiaukojimą, bet kančių neanalizuodavo ir dėl to nelabai tesigraudindavo. Kartkarčiais atnešdavo vargšui at-

gailotojui maisto, pažvelgdavo pro skylę, ar jis dar gyvas, nors nežinodavo nei jo vardo, nei nuo kurio laiko jis pradėjo mirti, ir svetimšaliui, klausinėjančiam apie tuos gyvus griaučius, pūvančius rūsyje, kaimynai paprastai atsakydavo, jei ten būdavo vyras: „Tai užsidarėlis"; jei ten būdavo moteris: „Tai užsidarėlė".

Anuomet žmonės į viską žiūrėjo be metafizikos, be perdėjimo, be didinamojo stiklo, plika akimi. Dar nebuvo išrastas mikroskopas nei medžiaginiams daiktams, nei dvasiniams dalykams.

Šit kodėl niekas per daug tuo nesistebėdavo, ir, kaip jau minėjome, tokių užsidarymų pačiame centre iš tikrųjų pasitaikydavo dažnai. Paryžiuje nemaža buvo tokių celių melstis ir atgailoti, ir beveik visos jos buvo užimtos. Tiesa, kunigams rūpėjo, kad jos nebūtų tuščios, nes tai būtų reiškę, kad tikinčiųjų pamaldumas silpsta, ir todėl, jei nebūdavo atgailotojų, ten patalpindavo raupsuotuosius. Be vienutės Grevos aikštėje, dar tokia buvo Monfokone, kita — Nekaltų vaikelių kapinėse, trečia — nebežinau kur, regis, Klišonų namuose. Buvo ir dar daugelyje vietų — jų pėdsakai išlikę vien padavimuose. Universitete irgi buvo tokia celė. Ant Sent Ženevjevos kalvos savotiškas viduramžių Jobas ištisus trisdešimt metų giedojo septynias atgailos psalmes, sėdėdamas lietaus vandeniui sutekėti iškasto šulinio dugne ant puvėsių; vos baigęs, pradėdavo psalmes vėl iš pradžių, naktį garsiau traukdavo negu dieną, *magna voce per umbras**, ir šiandien senienų mėgėjas, įžengęs į Kalbančiojo šulinio gatvę, tariasi girdįs atgailotojo balsą.

Kalbant apie Rolando bokšto celę, reikia pasakyti, kad čia užsidarėlių niekada netrūkdavo. Mirus poniai Roland, ji retai išbūdavo tuščia metus arba dvejus; daug moterų čia ateidavo iki pat mirties verkti tėvų, mylimųjų arba atgailoti už savo nuodėmes. Pašaipūs paryžiečiai, mėgstą visur kištis, net į dalykus, kurie jų visai neliečia, tvirtina, jog našlių retai tepasitaikydavę.

Pagal anų laikų madą lotyniškas posakis, užrašytas ant sienos, raštingam praeiviui nurodydavo religinę tokios celės paskirtį. Iki šešiolikto amžiaus buvo išlikęs paprotys aiškinti pastato prasmę trumpu devizu viršum durų. Pavyzdžiui, Prancūzijoje viršum Turvilio feodalinės pilies kalėjimo vartelių skaitome: *Sileto et spera*! Airijoje po herbu viršum didžiųjų Fortesko rūmų vartų: *Forte scutum, salus ducum*! Anglijoje, vaišingų

---

* Garsiu balsu tamsoje (*lot.*).

grafų Kouperių dvare viršum paradinių durų: *Tuum est** . Mat tais laikais kiekvienas pastatas reikšdavo tam tikrą mintį.

Kadangi užmūrytoji Rolando bokšto celė buvo be durų, didelėmis lotyniškomis raidėmis viršum lango buvo įrėžti šie du žodžiai:

TU, ORA.

Bet liaudis, kurios sveika nuovoka nemato per daug subtilumo tokiuose dalykuose, arką *Ludovico Magno*** išsivertė Sen Deni vartais, o tą pajuodusią, tamsią ir drėgną skylę pavadino Žiurkių urvu***. Vardas galbūt ne toks kilnus kaip anas, bet užtai daug vaizdingesnis.

III

PASAKOJIMAS APIE KUKURŪZINĮ PAPLOTĖLĮ

Tuo metu, kai dėjosi visa ta istorija, Rolando bokšto celė buvo užimta. Jei skaitytojas norėtų sužinoti, kas ją buvo užėmęs, jam tereikėtų pasiklausyti, apie ką kalbasi trys šaunios kūmutės: kai atkreipėme skaitytojo dėmesį į Žiurkių urvą, jos kaip tik ėjo ta kryptimi, nuo Šatle kopdamos aukštyn paupiu į Grevos aikštę.

Dvi iš jų buvo apsirengusios kaip pasiturinčios paryžietės. Jų plonutės baltos apykaklės, storo audeklo sijonai raudonais ir mėlynais dryžiais, baltos nertinės kojinės, šonuose išsiuvinėtos spalvotais siūlais ir glaudžiai aptempusios blauzdas, keturkampiai rusvos odos bateliai juodais puspadžiais ir ypač kykai, tie savotiški ragai, apkrauti blizgučiais, kaspinais ir mezginiais, kokius mūsų Šampanės valstietės dar ir dabar tebenešioja, lenktyniaudamos su rusų imperatoriaus sargybos grenadieriais, rodė, kad tai turtingos pirklės, sudarančios vidurį tarp tų, kurias

---

* *Sileto et spera* — tylėk ir tikėkis. *Forte cutum, salus ducum* — tvirtas skydas — vadų išsigelbėjimas. *Tuum est* — tai tavo (*lot.*).

** Liudvikui Didžiajam (*lot.*) — užrašas ant triumfo arkos, pastatytos Paryžiuje Sen Deni bulvare Liudviko XIV pergalių prieš Flandriją ir Franš Konte atminimui.

*** Prancūziškai *trou aux rats* (žiurkių urvas) skamba panašiai kaip lotyniškai *tu, ora* (tu, melskis).

liokajai vadina „moterimis", ir tų, kurias vadina „damomis". Jos nemūvėjo žiedų, neturėjo auksinių kryželių ant kaklo, aišku, kad ne iš neturto, o tik bijodamos baudos[61]. Jų draugė buvo maždaug taip pat pasipuošusi, bet jos drabužiai ir laikysena buvo kažkuo būdingi provincijos notaro žmonai. Vien iš to, kad jos diržas aukščiau klubų sujuostas, matėsi, kad ji dar neseniai Paryžiuje. Maža to, dar jos klostyta apykaklė, kaspinų kilpos ant batelių, skersai, o ne išilgai ruožuotas sijonas ir aibė kitų prasižengimų madai piktino gerą skonį.

Dvi pirmosios ėjo ypatingu žingsniu, savitu paryžietėms, kurios rodinėja provincialėms Paryžių. Provincialė vedėsi už rankos storą berniuką. O šis laikė storą paplotėlį.

Mums nemalonu pridurti, kad tokiu šaltu oru liežuvis jam atstojo nosinę.

Vaiką reikėjo tempti *non passibus aequis**, kaip sako Vergilijus, ir jis vis klupinėjo, o motina vis ant jo rėkė. Teisybė, jis daugiau žiūrėjo į paplotėlį negu į grindinį. Matyt, koks nors rimtas sumetimas neleido vaikui jo (to paplotėlio) atsikąsti, nes jis tik meiliai jį apžiūrinėjo. Motinai būtų reikėję paimti paplotėlį savo žinion. Juk žiauru išpūstžandį storulį paversti Tantalu.

Tuo tarpu trys damuazelės (mat anais laikais tik bajores buvo galima vadinti damomis) kalbėjo visos iš karto.

— Pasiskubinkime, damuazele Majete,— tarė provincialei visų trijų jauniausioji ir storiausioji,— labai bijau, kad nepavėluotume. Šatle teisme mums sakė, kad jį tuoj pat ves prie gėdos stulpo.

— Na ką jūs čia kalbate, damuazele Udarda Miunje? — atkirto antroji paryžietė.— Jis dvi valandas išbus prie gėdos stulpo. Mes turime laiko. Ar kada matėte bausmės vykdymą prie gėdos stulpo, brangioji Majete?

— Taip, Reimse,— tarė provincialė.

— Et, ką ten tas jūsų gėdos stulpas Reimse! Bjauri dėžė, kur sukami tik valstiečiai. Didelio čia daikto!

— Tik valstiečiai! — sušuko Majetė.— Gelumbių turguje! Reimse! Mes ten matėme puikiausių nusikaltėlių, užmušusių tėvą ir motiną! Valstiečiai! Kuo jūs mus laikote, Žerveza?

Provincialė tikriausiai jau buvo beįsižeidžianti, kad taip žeminamas jos krašto gėdos stulpas. Laimė, diskreti damuazelė Udarda Miunje laiku pakeitė pokalbį.

* Nelygiais žingsniais (*lot.*).

— Beje, damuazele Majete, kaip jums patiko flamandų pasiuntiniai? Ar matėte kada tokių puikių Reimse?

— Sutinku,— atsakė Majetė,— kad tik Paryžiuje galima pamatyti tokių puikių flamandų kaip šie.

— Ar pastebėjote tarp jų tą stambųjį, kojinių pirklį? — paklausė Udarda.

— Taip,— tarė Majetė.— Jis atrodo kaip Saturnas.

— O tą storulį, kurio veidas panašus į pliką pilvą? — klausinėjo Žerveza.— O tą mažutį, kurio akelės apvedžiotos raudonais vokais be blakstienų, išrantytais tarsi dagio galvutė?

— Gražu pažiūrėti į jų arklius, papuoštus pagal jų šalies madą! — tarė Udarda.

— O brangioji,— pertraukė ją provincialė Majetė, šį kartą dėdamasi pranašesnė,— ką jūs pasakytumėte, jei šešiasdešimt pirmaisiais metais, prieš aštuoniolika metų, būtumėte mačiusios Reimse per karaliaus vainikavimą[62] princų ir karaliaus palydos arklius! Dangalų, gūnių gražumėlis: vienos iš damasto, plono auksuoto brokato, pamušto sabalų kailiais; kitos aksominės, pamuštos šermuonėliais; dar kitos apkrautos brangiais papuošalais, apkabinėtos stambiais aukso ir sidabro kutais su skambaliukais! O kiek visa tai kainavo! O kokie gražūs pažai ant tų arklių jojo!

— Galimas daiktas,— sausai atsakė damuazelė Udarda,— bet flamandų labai gražūs arkliai, ir vakar pirklių seniūnas pasiuntinių garbei iškėlė puikią vakarienę rotušėje, kur juos vaišino saldainiais, vynu su cinamonu, meduoliais ir kitokiomis prašmatnybėmis.

— Ką jūs kalbate, kaimyne? — sušuko Žerveza.— Flamandai vakarieniavo pas poną kardinolą Mažuosiuose Burbonų rūmuose.

— Ne. Rotušėje!

— Tik jau ne. Mažuosiuose Burbonų rūmuose.

— Sakau, kad rotušėje,— piktai tarė Udarda.— Dar daktaras Skurablis sakė lotyniškai kalbą, kuri jiems labai patiko. Man apie tai papasakojo vyras, o juk jis — prisiekusis bibliotekininkas.

— O aš sakau, kad Mažuosiuose Burbonų rūmuose,— taip pat karštai atsakė Žerveza.— Štai ką jiems patiekė ponas kardinolas: dvylika dvigubų kvortų balto, rausvo ir raudono vyno su cinamonu; dvidešimt keturias dėžutes dvigubų paauksuotų Liono marcipanų; tiek pat žvakių po du svarus kiekviena ir šešias

šules Bono vyno, baltojo ir rausvojo, geriausio, koks tik gali būti. Manau, kad šito nenuginčysite. Tai sužinojau iš savo vyro, o juk jis penkiasdešimtininkas miesto seniūnų taryboje; jis šį rytą kaip tik palygino flamandų pasiuntinius su Pret Žano ir Trapezundo imperatoriaus pasiuntiniais, kurie atvyko iš Mesopotamijos į Paryžių dar prie ano, velionio, karaliaus ir buvo įsivėrę žiedus į ausis.

— Iš tikrųjų jie vakarieniavo rotušėje,— atkirto Udarda, nė kiek nesumišusi dėl tokio Žervezos gyrimosi,— ir dar niekada nematyta tiek mėsos ir tiek saldumynų.

— O aš jums sakau, kad jiems patarnavo Le Sekas iš miesto apsaugos ir jie vakarieniavo Mažuosiuose Burbonų rūmuose. Tai jūs klystate.

— Miesto rotušėje, sakau jums!

— Mažuosiuose Burbonų rūmuose, mieloji! Ir žodis VILTIS, užrašytas viršum paradinių durų, buvo apšviestas spalvotais žibintuvėliais.

— Rotušėje! Rotušėje! Ir Jusonas le Vuaras grojo fleita!

— Aš jums sakau, kad ne!

— Aš jums sakau, kad taip!

— Aš jums sakau, kad ne!

Geroji storulė Udarda nė nemanė nusileisti, ir jos gal jau būtų kibusios viena kitai už kykų, jei Majetė nebūtų staiga sušukusi:

— Pažiūrėkite, ko tie žmonės būriuojasi tilto gale? Jie ten į kažką žiūri.

— Iš tikrųjų,— tarė Žerveza,— girdžiu mušant būgnelį. Turbūt mažoji Smeralda krečia pokštus su savo ožkyte. Ei, greičiau, Majete! Pasiskubinkite ir tempkite savo berniuką. Jūs atvykote pažiūrėti Paryžiaus įdomybių. Vakar matėte flamandus, šiandien reikia pamatyti čigonę.

— Čigonę! — sušuko Majetė ir staiga pasuko atgal, stipriai suspaudusi sūnaus ranką.— Dieve saugok! Ji man pavogs vaiką! Einam, Estašai!

Ir ji ėmė bėgti krantine link Grevos aikštės, kol tiltas liko toli užpakaly. Tempiamas vaikas pargriuvo, ir ji uždususi sustojo. Udarda ir Žerveza ją pasivijo.

— Ta čigonė pavogs jums vaiką? — tarė Žerveza.— Kas jums šovė į galvą!

Majetė susimąsčiusi palingavo galvą.

— Keista,— atsiliepė Udarda,— bet užsidarėlė irgi taip sako apie čigones.

— O kas ta užsidarėlė? — paklausė Majetė.

— Nagi sesuo Giudiulė,— tarė Udarda.

— O kas ta sesuo Giudiulė? — vėl paklausė Majetė.

— Matyt, kad esate iš Reimso, jei to nežinote! — atsakė Udarda.— Tai Žiurkių urvo užsidarėlė.

— Kaip? — tarė Majetė.— Tai ta vargšė moteris, kuriai nešame paplotėlį?

Udarda linktelėjo galvą.

— Ta pati. Jūs tuoj ją pamatysite pro langelį Grevos aikštėje. Ji tą patį kalba ką ir jūs apie tuos klajoklius čigonus, kur muša būgnelį ir žmonėms buria ateitį. Nežinia, dėl ko ji taip baisisi čigonais. Bet ko gi jūs, Majete, vengiate net į juos pasižiūrėti?

— O,— tarė Majetė, abiem rankom apkabinusi apvalią savo vaiko galvutę,— aš nenoriu, kad man taip atsitiktų kaip Paketei la Šantfleri.

— O! Tą istoriją turėsite mums papasakoti, miela Majete,— tarė Žerveza, paėmusi ją už rankos.

— Gerai,— atsakė Majetė,— bet tuoj matyti, kad jūs paryžietės, jei to įvykio nežinote! Taigi papasakosiu, bet nėra reikalo dėl to sustoti. Paketė la Šantfleri buvo graži aštuoniolikmetė mergina, mano bendraamžė, vadinasi, jau praėjo aštuoniolika metų, ir ji pati kalta, kad šiandien nėra tokia kaip aš — storulė, skaistveidė, trisdešimt šešerių metų motina, turinti vyrą ir vaiką. Beje, jau nuo keturiolikos metų jai nebebuvo tam laiko! Jos tėvas Giberto buvo menestrelis Reimso laivuose, tas pats, kuris grojo karaliui Karoliui VII per vainikavimo iškilmes, kai šis plaukiojo mūsų upe Veliu nuo Sijeri iki Miuizono ir kai su juo buvo Orleano Mergelė. Senis tėvas mirė, kai Paketė buvo dar visai maža; taigi ji pasiliko vienui viena su motina, kurios brolis ponas Matje Pradonas, varkalys ir katilius, gyveno Paryžiuje Paren Garleno gatvėje ir mirė praėjusiais metais. Matote, ji buvo iš geros šeimos. Nelaimė, motina buvo gera moteriškė ir neišmokė Paketės nieko, tik siuvinėti auksu visokius niekučius ir jais prekiauti; tad mažytė užaugo didelė, bet iš vargo neišbrido. Jos abi gyveno Reimse, palei upę, Didžiojo sielvarto gatvėje. Įsidėmėkite pavadinimą; manau, kad tai ir nulėmė Paketei nelaimę. Šešiasdešimt pirmaisiais metais, mūsų karaliaus Liudviko XI — tesaugo jį dievas — vainikavimo metais Paketė buvo

tokia linksma ir tokia graži, jog visi ją tik ir vadino Šantfleri*. Vargšė mergaitė! Ji turėjo gražius dantukus ir mėgo juoktis, norėdama juos parodyti. Bet kas šiandien juokiasi, rytoj verkia; gražūs dantys pražudo gražias akis. Taigi tokia buvo Šantfleri. Jiedvi su motina sunkiai vertėsi. Po menestrelio mirties labai nuskurdo. Siuvinėjimais auksu vos pelnydavo šešis dinarus per savaitę, vadinasi, nepilnus du liardus su ereliu. Kur dingo tie laikai, kai tėvas Giberto per vainikavimo iškilmes už vieną dainą gaudavo dvylika Paryžiaus solidų? Žiemą — tų pačių šešiasdešimt pirmųjų metų žiemą — abi moterys neturėjo nei pliauskelės, nei žabų glėbio, ir šaltis taip gražiai nudažė Šantfleri veidus, jog vyrai ją ėmė šaukti vieni „Pakete!" kiti — „Pakerete!", ir ji pražuvo. Estašai, pamatysiu aš dar kartą, kad tu kandi paplotėlio! Mes tuoj supratome, kad pražuvo mergaitė, kai sekmadienį atėjo į bažnyčią su aukso kryželiu ant kaklo. Keturiolikos metų! Kur tai matyta! Pirmasis buvo vikontas de Kormontrejis, jo pilis yra už trijų ketvirčių lje nuo Reimso; paskui mesiras Anri Triankuras, karaliaus foreitorius; po to jau menkesnis už tuodu Šiaras de Bolionas, rūmų prievaizdas; paskui dar menkesni — Geri Oberžonas, mėsos pjaustytojas rūmuose; po jo Mase de Frepiu, dofino barzdaskutys, paskui Tevenenas le Muanas, karaliaus virėjas; po to dar už tuos menkesni ir senesni, ir pagaliau ji pateko Gijomui Rasinui, gatvės muzikantui, ir Tjeri de Merui, žibintininkui. Ir nuo tada vargšė Šantfleri jau priklausė visiems. Jos grožis sudilo kaip auksinis pinigėlis. Ką aš sakau, damuazelės? Tais pačiais šešiasdešimt pirmaisiais vainikavimo metais ji jau klojo patalą karališkajam viešnamių užvaizdui. Tais pačiais metais!

Majetė atsiduso ir nusibraukė ašarą.

— Istorija nėra jau tokia nepaprasta,— tarė Žerveza,— bet čia dar nematau nei čigonų, nei vaikų.

— Kantrybės! — tarė Majetė.— Bus tuoj ir vaikas. Šešiasdešimt šeštaisiais — šį mėnesį, šventos Paulės dieną, sueis lygiai šešiolika metų — Paketė pagimdė mergytę. Nelaimingoji! Ji labai džiaugėsi. Jau seniai troško kūdikio. Jos motina, gera moteris, kuri temokėjo į viską žiūrėti pro pirštus, jau buvo mirusi. Paketė nebeturėjo ko mylėti šiame pasaulyje, ir niekas jos nemylėjo. Per tuos penkerius savo nuopuolio metus Šantfleri pasidarė tikra vargšė. Ji liko visai viena šiame pasaulyje; žmonės ją badė pirštais, šaukdavo ant jos gatvėse, sargybiniai mušė, ap-

* „Pražydusi daina".

driskę vaikigaliai tyčiojosi. O paskui jai sukako ir dvidešimt; o laisvo elgesio moterims dvidešimt metų — jau senatvė. Jos paikiojimai tiek tedavė pelno, kaip seniau tie auksu siuvinėjami niekniekiai; raukšlė kaktoj — žiūrėk, denaro jau ir nėra; ir vėl žiema pasidarė sunki, ir vėl malkos retas daiktas židinyje, o duona duonkubilyje. Ji nebegalėjo dirbti, nes ištvirkusi pavirto tingine ir kentėjo dar daugiau, nes, būdama tinginė, pasidarė gašli. Taip maždaug aiškina Sen Remi klebonas, kodėl tokios moterys, kai pasensta, labiau šąla ir labiau badauja negu kitos vargšės.

— Taip,— įterpė Žerveza,— bet kuo čia dėtos čigonės?

— Palauk, Žerveza! — tarė kantresnė Udarda.— Kas gi liktų pabaigai, jei viskas būtų pasakyta iš pradžių! Būkit gera, pasakokite toliau, Majete. Vargšė Šantfleri!

Majetė vėl ėmė dėstyti:

— Taigi ji labai liūdėjo, kentėjo, ir nuo ašarų veidai jai sudubo. Bet, prislėgta gėdos, ištvirkusi, visų apleista, ji manė, kad mažiau gėdytųsi, nebe taip ištvirkautų ir nesijaustų tokia apleista, jei pasaulyje būtų kokia nors būtybė, kurią ji mylėtų ir kuri ją mylėtų. Tik kūdikis, tik nekaltas kūdikis galėtų ją tokią mylėti. Tai ji suprato, kai pamilo vagį, vienintelį vyrą, kuris dar jos geidė; bet netrukus ji pastebėjo, kad vagis ją niekina. Tokioms moterims reikia arba meilužio, arba kūdikio, tik jie užpildo joms širdį. Kitaip jos jaučiasi labai nelaimingos. Nebegalėdama susirasti meilužio, ji trokšte troško kūdikio, o kadangi tebebuvo pamaldi, tai be perstojo to maldavo dievulį. Taigi dievulis jos pasigailėjo ir dovanojo jai mergytę. Apie jos džiaugsmą nėra ko nė kalbėti. Tai buvo ištisa ašarų, glamonių, bučinių audra. Ji pati savo kūdikį žindė, iš savo antklodės, vienintelės, kurią turėjo užsitiesti ant lovos, prisiuvo jai vystyklų ir nebejautė nei šalčio, nei alkio. Ji vėl pasidarė graži. Senmergė pavirto jauna motina. Vėl prasidėjo flirtas, vėl vyrai ėmė lankyti Šantfleri, ji ir vėl susirado pirkėjų savo prekei, ir už tą šlykštybę gautais pinigais pirko vystyklėlių, kepuryčių, seilinukų, mezginiuotų liemenėlių, šilkinių gobtuvėlių, net ir neketindama nusipirkti antklodę. Ponas Estašai, aš jau tamstai sakiau, kad nevalgytum paplotėlio! Mažoji Agnesė — toks mergytės krikšto vardas, nes pavardės Šantfleri jau seniai buvo netekusi,— tikriausiai buvo kaspinais ir mezginiais aptaisyta labiau negu dofinijos valdytojo duktė. Be viso kito, ji turėjo ir porą batelių! Tokių tikriausiai nė karalius Liudvikas XI nėra turėjęs! Tuos batelius pasiuvo pati motina ir išsiuvinėjo, pritaikė visą aukso adytojos meną, išpuošė juos

tarsi švenčiausios panelės rūbą. Tai, be abejo, buvo mažiausi rausvi bateliai pasaulyje. Ne didesni už mano nykštį, ir kas nematė kūdikio jais avint, tas negalėjo patikėti, jog juose telpa kojytės. Iš tikrųjų, tos kojytės buvo tokios mažutės, tokios gražios, tokios rausvutės! Rausvesnės už batelių šilką! Kai turėsite vaikų, Udarda, pamatysite, kad nieko nėra gražesnio už mažutes kojytes ir rankytes.

— Labai norėčiau,— atsidususi tarė Udarda,— bet laukiu, kol to panorės ir ponas Andri Miunje.

— Bet Paketės kūdikio ne tik kojytės buvo gražios,— toliau pasakojo Majetė.— Aš ją mačiau vos keturių mėnesių amžiaus. Tikras angeliukas! Akytės didesnės už burnelę, o švelnūs juodi plaukeliai jau garbiniavosi. Šešiolikos metų ji būtų buvusi tamsiaplaukė gražuolė! Motina kasdien vis labiau dėl jos ėjo iš proto. Glamonėjo, bučiavo ją, kuteno, maudė, puošė, lūpomis čiupnojo — tiesiog be galvos buvo ir vis dėkojo už ją dievui. Ypač negalėjo atsistebėti gražiomis rausvomis kojytėmis, iš džiaugsmo net kliedėdavo! Vis laikė prispaudusi prie jų lūpas, neatsidžiaugdama jų mažumu. Avinėjo jas ir nuavinėjo, grožėjosi, nenuleido nuo jų akių, žiūrinėjo jas prie šviesos, graudenosi matydama, kaip jos stengiasi žengti lovoje, ir mielu noru visą gyvenimą būtų praleidusi klūpodama, austydama tas kojytes, tarsi jos būtų kūdikėlio Jėzaus.

— Gera, graži pasaka,— pusbalsiu tarė Žerveza,— bet kurgi čigonai?

— O štai,— atsakė Majetė.— Kartą į Reimsą atvyko kažkokie labai keisti raiteliai. Tai buvo skarmaliai ir valkatos, keliaują po visą šalį, jiems vadovavo jų kunigaikštis ir grafai. Visi tamsiaveidžiai, garbiniuoti, su sidabro žiedais ausyse. Moterys atrodė dar bjauresnės negu vyrai. Dar tamsesniais veidais, galvos nepridengtos, bjaurūs drabužiai, senos maišinio audeklo skaros, surištos ant peties, o plaukai kaip arklio uodega. Vaikai, kuistęsi joms tarp kojų, net beždžiones būtų išgąsdinę. Ekskomunikuotųjų gauja. Tiesiai iš Žemutiniojo Egipto per Poloniją atvyko jie į Reimsą. Žmonės pasakojo, kad pats popiežius išklausęs jų išpažinčių ir už atgailą įsakęs septynerius metus bastytis po pasaulį ir nemiegoti lovose. Todėl jie dar buvo vadinami atgailotojais ir dvokė. Regis, seniau jie buvę saracėnai, taigi tikėję Jupiterį ir iš visų arkivyskupų, vyskupų ir abatų, turinčių teisę nešioti mitrą ir lazdą, ėmę po dešimt Turo livrų. Popiežiaus bule jiems tai buvę leista. Į Reimsą jie atvyko burti ateities

Alžyro karaliaus ir Vokietijos imperatoriaus vardu. Taigi suprantate, kad įžengti į miestą jiems buvo uždrausta. Tada visa gauja gražiausiai įsiruošė stovyklą prie Breno vartų, ant tos kalvelės, kur stovi malūnas, šalia senųjų kreidos kasyklos duobių. Daug kas iš Reimso ėjo jų pasižiūrėti. Iš rankos jie išburdavo nuostabiausių dalykų. Net ir Judui būtų galėję išburti, kad tapsiąs popiežium. Tačiau apie juos sklido blogi gandai, esą jie vagią vaikus, nupjauną pinigines, valgą žmogieną. Išmintingieji sakydavo paikiesiems: „Neikite ten", o patys paslapčiomis taip pat eidavo. Visi lyg be proto liko. Teisybė, prišnekėdavo tokių dalykų, jog net kardinolas būtų nustebęs. Motinos ėmė labai didžiuotis savo vaikais, kai čigonės joms iš rankų išskaitė įvairiausių stebuklų, parašytų ten stabmeldiškai ir turkiškai. Vienos vaikas bus imperatorius, kitos — popiežius, trečios — kapitonas. Vargšę Šantfleri taip pat pagavo smalsumas. Ji norėjo sužinoti, kas jai skirta ir ar jos gražioji mažytė Agnesė kada nors netaps Armėnijos ar kokios kitos šalies imperatore. Taigi nusinešė ją pas čigonus; čigonės stebėjosi kūdikiu, glamonėjo, bučiavo jį savo juodomis lūpomis ir žavėjosi maža jo rankyte. Deja, motina tuo labai džiaugėsi. Ypač jos gėrėjosi gražiomis kojytėmis ir gražiais batukais. Mergaitė dar neturėjo metų. Bet jau vogrojo, juokėsi pamačiusi motiną kaip kvailiukė, buvo riebuilė, apvalutė, o jos meilūs judesiai priminė rojaus angeliuką. Ji labai išsigando čigonių ir ėmė verkti. Motina stipriai ją pabučiavo ir išėjo, susižavėjusi gražia ateitimi, kurią jos Agnesei išpranašavo burtininkės. Ji būsianti gražuolė, dorybių įsikūnijimas, karalienė. Į savo palėpę Didžiojo sielvarto gatvėje Šantfleri grįžo labai išdidi, jog nešasi karalienę. Kitą dieną, pasinaudojusi valandėle, kai kūdikis miegojo jos lovoje,— mat visada guldydavo mergytę į savo lovą,— tylutėliai paliko praviras duris ir nubėgo pas kaimynę į Džiovyklos gatvę papasakoti, kad ateis laikas, kai jos Agnesę vaišins Anglijos karalius ir Etiopijos erchercogas, ir dar visokių kitokių nuostabių dalykų. Grįžusi ir negirdėdama rėkiant, pagalvojo lipdama laiptais: „Gerai! Mažytė tebemiega." Duris rado plačiau pravertas, negu buvo palikusi; vargšė motina įėjo, pribėgo prie lovos... Vaikučio nebėra, lova tuščia. Kūdikio — nė kvapo, tik vienas tų gražiųjų batelių mėtosi. Puolė iš kambario, nubildėjo laiptais žemyn, ėmė daužyti galvą į sieną ir rėkti: „Mano vaikutis! Kur mano vaikutis? Kas paėmė mano vaikutį?" Gatvė buvo tuščia, namas stovėjo atskirai, niekas jai nieko negalėjo pasakyti. Ji pasileido per

miestą, išieškojo visas gatves, visą dieną bėginėjo šen bei ten pakvaišusi, suklaikusi, baisi, šniukštinėjo palangėmis ir prie durų kaip laukinis žvėris, netekęs savo jauniklių. Ji buvo susivėlusi, be kvapo, baugi pažiūrėti; akyse jai žaižaravo liepsna, džiovinanti ašaras. Ji stabdė praeivius ir šaukė: „Mano dukrytė! Mano dukrytė! Mano gražioji, mažutė dukrytė! Kas grąžins man dukrytę, tam aš būsiu tarnaitė, būsiu tarnaitė jo šuniui, ir tesuės jis mano širdį, jei tik užsigeis." Sutikusi Sen Remi kleboną, tarė jam: „Klebone, aš savo nagais išdirbsiu jums žemę, tik grąžinkite man mano vaiką!". Tas vaizdas draskė širdį, Udarda. Mačiau verkiantį metrą Lakabrą, šiaip kietą žmogų, prokurorą. O! Vargšė motina! Vakare ji grįžo namo. Kai jos nebuvo, kaimynė mačiusi, kaip vogčiomis įėjusios, nešinos ryšuliu, dvi čigonės, paskui uždariusios duris, nulipusios laiptais ir skubiai pabėgusios. Po to Paketės bute pasigirdęs vaiko riksmas. Motina skambiai nusikvatojo, lyg su sparnais skriste užskrido laiptais aukštyn, lyg patrankos sviedinys trenkė į duris ir įbėgo... Baisus dalykas, Udarda! Vietoj jos meilutės mažosios Agnesės, tokios rausvutės ir tokios skaisčios, tikros dievo dovanos, ant grindų cypdama šliaužiojo mažutė baidyklė, bjauri, šluba, vienakė, kreiva. Pasibaisėjusi ji užsidengė akis. „O,— tarė ji,— argi raganos būtų mano dukrą pavertusios tuo baisiu gyvuliu?" Žmonės pasiskubino išnešti mažąjį išsigimėlį. Jis būtų išvaręs ją iš proto. Tai buvo vaikas pabaisa, gimęs iš kokios nors čigonės, susidėjusios su velniu. Jis atrodė ketverių metų ir kalbėjo kažkokia nežmogiška kalba; žodžių buvo neįmanoma suprasti. Šantfleri puolė kniūpsčia ant batelio,— tik jis buvo likęs iš viso, ką ji mylėjo. Ji taip ilgai išbuvo nejudėdama, bežadė, nekvėpuodama, jog pamanėme, kad jau nebegyva. Tik staiga suvirpėjo visu kūnu, kaip pătrakusi ėmė bučiuoti savo relikviją ir prapliupo taip raudoti, jog, rodės, širdis jai plyš. Patikėkite, ir mes visos taip verktume. Ji dejavo: „O! Mano mažoji dukryte! Mano gražute, mažoji dukryte! Kur tu?" Tiesiog negera darėsi klausant. Dar ir dabar verkiu apie tai pagalvojusi. Juk mūsų vaikai — tai mūsų pačių kūnas ir kraujas. Vargšeli mano Estašai! Tu toks gražus! Kad žinotumėt, koks jis meilutis! Vakar jis man sako: „Aš būsiu žandaru." O mano Estašai! Jei aš tavęs netekčiau! Šantfleri staiga pakilo ir leidosi bėgti per miestą, šaukdama: „Į čigonų stovyklą! Į čigonų stovyklą! Sargybiniai, šen! Sudeginti raganas!" Čigonai jau buvo išvykę. Naktis buvo labai tamsi. Vytis neįmanoma. O kitą rytą už dviejų lje nuo Reimso, brūzgynuose tarp Ge ir

Tilua, rasta didelio laužo pėdsakai, keli Paketės kūdikio kaspinai, nulašėjusio kraujo ir ožkų mėšlo. Praėjusi naktis kaip tik buvo šeštadienio naktis. Niekas nebeabejojo, kad čigonai tuose brūzgynuose šventė šabą ir suėdė kūdikį Belzebubo draugijoje — taip darą mahometonai. Sužinojusi tuos siaubingus dalykus, Šantfleri neverkė, tik judino lūpas, tarsi norėdama kalbėti, bet negalėdama. Kitą rytą pražilo jos plaukai. Dar kitą dieną ji dingo.

— Iš tikrųjų, kokia baisi istorija! — tarė Udarda.— Ji pravirkdytų net ir burgundą!

— Nebesistebiu,— pridūrė Žerveza,— kad taip bijote čigonų!

— Gerai padarėte, kad tuoj pabėgote su savo Estašu, nes tie čigonai taip pat iš Polonijos.

— Ne,— tarė Žerveza,— sako, kad jie iš Ispanijos ir Katalonijos.

— Katalonijos? Galimas daiktas,— atsakė Udarda.— Polonija, Katalonija, Valonija,— visada maišau tas tris provincijas. Nesvarbu, bet jie tikri čigonai.

— Ir iš tiesų jų dantys tokie ilgi, jog gali ėsti mažus vaikus,— pridūrė Žerveza.— Nesistebėčiau, jei ir Smeralda, papūtusi lūputes, jų ragavo. Jos baltoji ožka per daug gudriai krečia pokštus, matyt, čia slypi kokia nors nedorybė.

Majetė ėjo tylėdama, paskendusi savo mintyse,— taip visada pasidaro po kokio nors labai liūdno pasakojimo, kuris sukrečia ir sujaudina iki pat širdies gelmių.

Žerveza kreipėsi į ją:

— Ar niekas nesužinojo, kas atsitiko Šantfleri?

Majetė neatsakė. Žerveza papurtė ją už rankos, pašaukė vardu ir pakartojo klausimą. Majetė tarsi pabudo iš savo minčių.

— Kas atsitiko Šantfleri? — nesąmoningai pakartojo ji tik ką praskambėjusius jai ausyse žodžius, stengdamasi įsigilinti į jų prasmę.— O,— guviai tarė ji,— apie tai niekas nieko nesužinojo.

Patylėjusi pridūrė:

— Vieni pasakojo matę ją prietemoje išeinančią iš Reimso pro Flešambo vartus; kiti — auštant pro senuosius Baze vartus. Kažkoks elgeta radęs jos aukso kryželį, pakabintą prie akmeninio kryžiaus lauke, kur vyksta mugės. Tai ta pati brangenybė, dėl kurios ji nupuolė šešiasdešimt pirmaisiais metais, jos pirmojo meilužio gražuolio vikonto de Kormontrejo dovana. Paketė

nenorėjo jos netekti, nors kartais ir labai skurdo. Brangino kaip savo gyvybę. Taigi, kai pamatėme paliktą kryželį, visos pagalvojome, kad jos jau nebėra gyvos. Tačiau kai kas iš Kabare le Vanto sakėsi matę ją einančią basą per akmenis keliu į Paryžių. Bet tokiu atveju ji būtų turėjusi išeiti pro Velio vartus; visa tai kažkaip nesiriša. Arba, tiksliau sakant, man atrodo, kad ji iš tikrųjų išėjo pro Velio vartus ir iš šio pasaulio.

— Aš jūsų nesuprantu,— tarė Žerveza.

— Velis,— atsakė liūdnai šypsodamasi Majetė,— tai upė.

— Vargšė Šantfleri! — tarė suvirpėjusi Udarda.— Pasiskandino!

— Pasiskandino! — tarė Majetė.— Ir kas būtų pasakęs tetušiui Giberto, kai šis, laive dainuodamas, pasroviui plaukdavo po Tenke tiltu, kad kurią dieną jo brangioji mažutė Paketė taip pat praplauks po tuo tiltu, tik be dainų ir be laivo?

— O batelis? — paklausė Žerveza.

— Dingo kartu su motina,— atsakė Majetė.

— Vargšas batelis! — tarė Udarda.

Udarda, storulė, jautri moteris, būtų mielai padūsavusi kartu su Majete. Bet smalsesnė Žerveza vis dar nesiliovė kamantinėjusi.

— O pabaisa? — staiga paklausė ji Majetę.

— Koks pabaisa?

— Nagi tas pabaisa čigoniukas, kurį raganos paliko pas Šantfleri jos dukrytės vietoj! Ką su juo padarėte? Tikiuosi, jį taip pat paskandinote.

— Ne,— atsakė Majetė.

— Kaip? Vadinasi, sudeginote? Iš tikrųjų taip būtų teisingiau. Tam raganos išperai!

— Nepadarėme nei vieno, nei kito, Žerveza. Ponas arkivyskupas susidomėjo čigonų vaiku, sukalbėjo jam egzortus, palaimino jį, išvarė iš jo velnią ir liepė jį nugabenti į Paryžių ir padėti katedroje į rastinukų gultą.

— Jau tie vyskupai! — subambėjo Žerveza.— Kadangi jie mokyti, tai viską daro kitaip, negu visi žmonės. Tik pagalvokite, Udarda, padėti velnią prie rastinukų! Tikriausiai tas mažasis pabaisa buvo velnias. O sakyk, Majete, ką su juo padarė Paryžiuje? Manau, kad nė vienas gailestingas žmogus jo nepanorėjo.

— Nežinau,— atsakė reimsietė.— Tuo metu mano vyras kaip tik nusipirko Beriu kaimo notaro vietą už dviejų lje, nuo miesto, ir mes visa ta istorija nebesidomėjome; dvi Serne kalvos

prieš Beriu užstoja net Reimso katedros bokštus.

Taip besikalbėdamos, trys garbingos miestietės atėjo į Grevos aikštę. Užsišnekėjusios nė nesustojo prie viešosios Rolando bokšto maldaknygės ir pasuko link gėdos stulpo, aplink kurį minia kas valandėlę didėjo. Galimas daiktas, kad, susidomėjusios reginiu, kuris šią akimirką patraukė visų akis, jos būtų visai pamiršusios ir Žiurkių urvą, ir savo ketinimą ten sustoti, jei storulis šešiametis Estašas, Majetės tempiamas už rankos, nebūtų staiga joms apie tai priminęs.

— Mama,— tarė jis, tarsi instinktyviai pajutęs, kad Žiurkių urvas jau paliko užpakalyje,— ar dabar galiu suvalgyti pyragaitį?

Jei Estašas būtų buvęs gudresnis, vadinasi, ne toks smaližius, jis būtų dar palaukęs ir tik parėjęs į Universitetą, į metro Andri Miunje butą Madam la Valans gatvėje, kai paplotėlį nuo Žiurkių urvo būtų skyrę dvi Senos atšakos ir penki Site tiltai, būtų droviai paklausęs:

— Mama, ar dabar galiu suvalgyti pyragaitį?

Tas pats klausimas, toks neatsargus šiuo metu, atkreipė Majetės dėmesį.

— Klausykit,— sušuko ji,— mes užmiršome užsidarėlę! Parodykite gi man tą jūsiškį Žiurkių urvą, reikia jai atiduoti pyragaitį.

— Tuoj,— tarė Udarda,— padarysite gailestingą darbą.

Bet tai neatitiko Estašo norų.

— Ką? Paplotėlis juk mano! — tarė jis, čia vieną petį patrindamas ausimi, čia kitą — šiuo atveju tai buvo didžiausio nepasitenkinimo ženklas.

Visos trys moterys grįžo atgal; kai priėjo prie Rolando bokšto namų, Udarda tarė:

— Nežiūrėkime visos kartu, kad neišgąsdintume maišuotosios. Judvi dėkitės skaitančios maldaknygėje *Dominus*, o aš kyštelsiu nosį pro langelį. Maišuotoji mane šiek tiek pažįsta. Aš jus įspėsiu, kai bus galima prieiti.

Udarda nuėjo prie langelio. Kai tik ji pažvelgė į vidų, gili užuojauta pasirodė jos veide; šiaip linksmas ir atviras, jis taip staiga pakeitė išraišką ir spalvą, tarsi iš saulės šviesos būtų patekęs į mėnesieną. Akys jai sudrėko, burna susiraukė, rodės, ji tuoj pravirks. Po valandėlės pridėjo pirštą prie lūpų ir davė ženklą Majetei prieiti.

Majetė priėjo susijaudinusi, tylėdama, ant pirštų galų, kaip einama prie mirštančiojo lovos.

Iš tikrųjų liūdnas vaizdas atsivėrė abiejų moterų akims, kai jos nekrutėdamos, net nekvėpuodamos, žiūrėjo pro Žiurkių urvo langelio virbus.

Celė buvo iškalta sienoje daugiau į plotį negu į aukštį, smailiais skliautais, ir iš vidaus priminė didelę vyskupo mitrą. Ant nuogos akmeninės plokštės — tai celės grindys — kampe sėdėjo, tikriau sakant, tupėjo moteris. Ji buvo atrėmusi smakrą į kelius, kuriuos abiem sunertomis rankomis smarkiai spaudė prie krūtinės. Taip susirietusi į kamuoliuką, ji kiurksojo įsisupusi į rudą maišą, krintantį plačiomis klostėmis; ilgų žilų plaukų sruogos driekėsi per veidą iki pat pėdų; iš karto tesimatė kažkoks keistas daiktas tamsiame celės fone, savotiškas juosvas trikampis, kurį šviesos spindulys, prasiskverbęs pro langelį, griežtai skėlė į dvi dalis: vieną tamsią, kitą apšviestą. Ji atrodė kaip vienas tų pusiau panirusių šešėlyje, pusiau apšviestų vaiduoklių, kuriuos arba sapnuojame, arba matome nepaprastuose Gojos paveiksluose, išblyškusius, nejudančius, gūdžius, tupinčius ant kokio nors kapo arba atsirėmusius į kalėjimo pinučius. Tai nebuvo nei moteris, nei vyras, nei gyva būtybė, nei konkreti forma, tai tebuvo pavidalas; savotiška vizija, kurioje maišosi realybė su fantastika kaip šešėlis su šviesa. Po plaukais, krintančiais iki pat žemės, vos buvo galima įžiūrėti išdžiūvusį, griežtą profilį; iš po drabužio matėsi kraštelis nuogos kojos, tarsi mėšlungio sutrauktos ant kieto, įšalusio grindinio. Lyg ir žmogiškos formos, nuvokiamos pro tą gedulo apvalkalą, kėlė šiurpą.

Ta figūra, tarsi įtvirtinta į akmeninę plokštę, atrodė nei judanti, nei mąstanti, nei kvėpuojanti. Apsidengusi plonu, drobiniu maišu sausio mėnesį, gulinti ant nuogo granitinio grindinio, be ugnies, vienutės prietemoje,— įžambus langutis praleisdavo iš lauko tik šiaurės vėją, bet niekada neįleisdavo saulės,— ji, regis, ne tik nekentėjo, bet ir nieko nejautė. Galima buvo pasakyti, kad ji suakmenėjo drauge su vienute, suledėjo kartu su metų laiku. Jos rankos buvo sunertos, akys įsmeigtos į vieną tašką. Iš pirmo žvilgsnio ją galėjai palaikyti vaiduokliu, ilgiau įsižiūrėjęs — statula.

Vis dėlto tarpais jos pamėlusios lūpos prasiverdavo nuo atodūsio ir virpėdavo, bet tokios pat negyvos kaip lapai, kuriuos praskiria vėjas.

Vis dėlto jos apsiblaususiose akyse atsirasdavo žvilgsnis, nenusakomas, gilus, gūdus, atsijas žvilgsnis, visą laiką nukreiptas į vieną celės kampą, kurio iš lauko nebuvo matyti; žvilgsnis,

visas tos sielvartingos būtybės mintis tarsi jungiąs su kažkokiu slaptingu daiktu.

Toks buvo tas padaras, pagal savo būstą vadinamas *užsidarėle*, o pagal drabužį — *maišuotąja*.

Visos trys moterys, kadangi Žerveza prisidėjo prie Majetės ir Udardos, žiūrėjo pro langelį. Jų galvos užstojo vienutei menką šviesą, bet nelaimingoji į jas visai nekreipė dėmesio.

— Netrukdykime jai,— tyliai tarė Udarda.— Jos dvasia pakilusi į dangų, ji meldžiasi.

Tuo tarpu Majetė su vis didėjančiu išgąsčiu stebėjo tą išsekusį, išblukusį, užkritusiais plaukais veidą, ir jos akys tvino ašaromis.

— Kaip tai keista,— sumurmėjo ji.

Ji įkišo galvą pro langučio virbus, ir jai pasisekė pažvelgti į patį kampą, kur visą laiką buvo įbestas nelaimingosios žvilgsnis.

Kai Majetė atsitraukė nuo langelio, jos veidas buvo paplūdęs ašaromis.

— Kaip jūs tą moterį vadinate? — paklausė ji Udardą.

Udarda atsakė:

— Mes ją vadiname sesele Giudiule.

— O aš,— tarė Majetė,— aš ją vadinu Pakete la Šantfleri.

Ir, pridėjusi pirštą prie lūpų, davė ženklą suglumusiai Udardai įkišti galvą pro langelį ir pasižiūrėti.

Udarda pasižiūrėjo ir pamatė kampe, į kurį su niūria ekstaze buvo įbestas užsidarėlės žvilgsnis, mažutį rausvo šilko batelį, išsiuvinėtą aukso ir sidabro blizgučiais.

Žerveza pasižiūrėjo po Udardos, ir po to visos trys ėmė verkti, matydamos nelaimingą motiną.

Bet nei jų žvilgsniai, nei jų ašaros, neišblaškė užsidarėlės. Jos rankos liko sunertos, lūpos nebylios, akys įbestos į vieną tašką, ir toms, kurios žinojo jos istoriją, batelis, į kurį ji žiūrėjo, plėšė širdį.

Visos trys moterys netarė nė žodžio; nedrįso nė pašnibždomis kalbėti. Ta didi tyla, tas didis skausmas, tas visko užmiršimas, išskyrus vieną daiktą, joms darė tokį įspūdį, tarsi čia būtų velykų ar kalėdų didysis altorius. Jos tylėjo susitelkusios, bemaž klaupėsi ant kelių. Joms atrodė, tarytum didįjį penktadienį būtų įėjusios į bažnyčią.

Pagaliau Žerveza, visų trijų smalsiausioji ir drauge nejautriausioji, pabandė užsidarėlę prašnekinti:

— Sesele! Sesele Giudiule!

Ji tris kartus šitaip pašaukė, kiekvieną kartą vis garsiau. Užsidarėlė nepajudėjo. Nei žodžio, nei žvilgsnio, nei atodūsio, nei jokio gyvybės ženklo.

Udarda savo ruožtu pašaukė švelnesniu ir meilesniu balsu:

— Sesele,— tarė ji.— Sesele šventoji Giudiule!

Ta pati tyla, tas pats stingulys.

— Keista moteris! — sušuko Žerveza.— Jos nesujaudintų nė sprogusi bombarda!

— Gal ji kurčia,— tarė atsidususi Udarda.

— Gal akla,— pridūrė Žerveza.

— Gal mirusi,— tarė Majetė.

Bet jei siela dar nebuvo palikusi šio nejudančio, susnūdusio, letargiško kūno, tai bent buvo pasitraukusi ir pasislėpusi gelmėse, kur nepasiekia išoriniai pojūčiai.

— Reikėtų palikti pyragaitį ant palangės. Bet jį paims koks nors vaikigalis. Kaip ją išbudinti?

Iki šiol Estašas spoksojo į didelio šuns traukiamą vežimėlį; kai jis pravažiavo, berniukas staiga pamatė, kad visos trys jo vadovės į kažką žiūri pro langelį; smalsumo pagautas, užsilipo ant atbrailos, priplojo savo stambų, rausvą veiduką prie virbų ir sušuko:

— Mama, ir aš noriu pažiūrėti!

Užsidarėlė suvirpėjo, išgirdusi aiškų, gaivų, skambų vaiko balselį. Tarsi plieninė spyruoklė ji staigiai ir greitai pasuko galvą, ilgomis išdžiūvusiomis rankomis praskleidė nuo kaktos plaukus ir įbedė į vaiką nustebusias, kupinas kartėlio, sielvartingas akis. Jos žvilgsnis švystelėjo kaip žaibas.

— Dieve mano! — sušuko ji staiga, kniaubdama galvą į kelius; atrodė, kad kimus jos balsas, eidamas per gerklę, drasko jai krūtinę.— Bent jau nerodykite man svetimų vaikų!

— Laba diena, ponia,— rimtai pasakė berniukas.

Tačiau tas sukrėtimas užsidarėlę, taip sakant, išbudino. Ji sudrebėjo nuo kojų iki galvos, dantys ėmė taukšėti, ji kilstelėjo galvą ir, spausdama alkūnes prie šlaunų, suėmusi kojų pėdas, tarsi norėdama jas sušildyti, tarė:

— O, kaip šalta!

— Vargšė moteris,— tarė su didele užuojauta Udarda.— Gal jums atnešti ugnies?

Ji papurtė galvą.

— Na, gerai,— vėl prabilo Udarda, duodama jai butelį.—

Štai saldaus vyno, nuo jo sušilsite. Gerkite.

Ji vėl papurtė galvą, įdėmiai pažvelgė į Udardą ir atsakė:

— Vandens.

Udarda spyrėsi:

— Ne, sesele, vanduo — ne gėrimas sausio mėnesį. Išgerkite truputį vyno su cinamonu ir suvalgykite tą kukurūzinį paplotėlį, kurį jums iškepėme.

Ji atstūmė pyragėlį, kurį jai Majetė norėjo paduoti, ir tarė:

— Juodos duonos.

— Žiūrėkite,— tarė Žerveza, taip pat pagauta gailesio, ir atsisagstė savo vilnonę skraistę,— štai apsiaustas, bent kiek šiltesnis negu jūsų. Apsigaubkite pečius.

Ji atstūmė apsiaustą, kaip ir butelį bei paplotėlį, ir atsakė:

— Maišą.

— Juk ir jums reikėtų pajusti,— tarė geroji Udarda,— kad vakar buvo šventė.

— Aš juntu,— tarė užsidarėlė.— Štai jau dvi dienos mano ąsotis tuščias.

Patylėjusi ji pridūrė:

— Šventė, ir visi mane pamiršo. Gerai daro. Kodėl gi žmonės turėtų apie mane galvoti, jei aš apie juos negalvoju? Užgesusioms anglims — šalti pelenai.

Tarsi pavargusi, kad tiek daug pasakė, ji vėl nuleido galvą ant kelių. Paprasta ir gailestinga Udarda paskutiniuosius žodžius suprato saviškai, kad moteriškė vėl skundžiasi šalčiu, ir naiviai tarė:

— Tai gal atnešti ugnies?

— Ugnies! — keistu balsu tarė užsidarėlė.— Gal jos atneštumėte ir vargšei mažytei, kuri jau penkiolika metų guli po žeme?

Ji visa tirtėjo, balsas virpėjo, akys degė, ji atsiklaupė. Staiga ištiesė liesą baltą ranką į vaiką, kuris nustebęs į ją žiūrėjo:

— Nuneškite tą vaiką! — sušuko ji.— Tuoj pro šalį eis čigonė!

Po to ji krito kniūpsčia ant žemės, ir jos kakta kaukštelėjo į plokštę kaip akmuo į akmenį. Visos trys moterys pamanė, kad ji numirė. Vis dėlto po valandėlės ji sukrutėjo, ir moterys pamatė, kaip ji keliais ir alkūnėmis šliaužia į kampą, kur buvo mažasis batelis. Jos jau nebedrįso žiūrėti, nebematė užsidarėlės, tik išgirdo, kad ji bučiuoja tą batelį ir dūsauja, tarpais sušukdama širdį veriančiu riksmu, ir tada sudundėdavo duslūs smūgiai,

tarsi kas galvą daužytų į sieną. Paskui, po vieno smūgio, tokio smarkaus, jog visos trys moterys susijaudinusios net susverdėjo, nieko nebebuvo girdėti.

— Negi ji būtų užsimušusi? — tarė Žerveza, išdrįsusi įkišti galvą pro langelį.— Sesele! Sesele Giudiule!

— Sesele Giudiule! — pakartojo Udarda.

— O dieve mano! Ji nebejuda,— tarė Žerveza.— Negi ji nebegyva? Giudiule! Giudiule!

Majetė, iš susijaudinimo iki šiol negalėjusi pratarti nė žodžio, susiėmė ir pasakė:

— Palaukite.

Paskui, palinkusi prie langelio, sušuko:

— Pakete! Pakete la Šantfleri!

Vaikas, naiviai pūstelėjęs į smilkstančią petardos dagtį, taip neišsigąstų, kai ji sprogtų čia pat jo akyse, kaip išsigando Majetė, pamačiusi, ką padarė tas vardas, staiga sviestas į sesers Giudiulės celę.

Užsidarėlė sudrebėjo visu kūnu, atsistojo basomis kojomis ir šoko prie langelio tokiomis žaižaruojančiomis akimis, jog Majetė, Udarda, trečioji moteris ir vaikas puolė atgal iki pat krantinės užtvaro.

Tuo tarpu pasirodė gūdus užsidarėlės veidas, prisiplojęs prie langelio virbų.

— O, o! — sušuko ji, šiurpiai kvatodama.— Mane šaukia čigonė!

Tą akimirką jos klaidžiojantį žvilgsnį patraukė reginys prie gėdos stulpo. Pasibaisėjusi ji suraukė kaktą, ištiesė laukan ilgas sudžiūvusias kaip giltinės rankas ir sušuko gargiančiu balsu:

— Tai ir vėl tu čia, čigonų veisle! Tai tu mane šauki, vaikų vagile! Gerai! Būk prakeikta! Prakeikta! Prakeikta! Prakeikta!

IV

AŠARA UŽ VANDENS LAŠĄ

Tie žodžiai buvo tarsi jungtis tarp dviejų scenų, kurios iki šiol vyko lygiagrečiai, kiekviena savame teatre,— viena, kurią ką tik skaitėme, prie Žiurkių urvo, kita — ant gėdos stulpo kopėčių. Pirmosios scenos liudininkai buvo tik tos trys moterys,

su kuriomis skaitytojas jau susipažino; antrosios žiūrovai buvo visa publika, kurią jau anksčiau matėme susirinkusią Grevos aikštėje aplink gėdos stulpą ir kartuves.

Kai devintą valandą ryto keturi sargybiniai atsistojo prie keturių gėdos stulpo kampų, buvo galima tikėtis jei ne vienokios, tai kitokios egzekucijos, be abejo, ne korimo, bet gal plakimo ar ausų nupjovimo, žodžiu, ko nors įdomaus, ir minia taip staiga išaugo, jog sargybiniai, kuriuos ji pradėjo siausti, ne kartą turėjo ją, kaip anuomet sakydavo, *paspausti* skarotais botagais arba arklių pasturgaliais.

Minia, pripratusi laukti viešų bausmių vykdymo, per daug nerodė nekantrumo. Spoksojo į gėdos stulpą, savotišką, labai paprastą pastatą: kelių dešimčių pėdų aukščio tuščiavidurį mūrinį kubą. Labai statūs netašyti akmenų laiptai, vadinami *kopėčiomis*, vedė į viršutinę aikštelę, ant kurios buvo gulsčias ratas, išpjautas iš ąžuolo. Prie to rato būdavo pririšamas paklupdytas kaltininkas suveržtomis už nugaros rankomis. To nedidelio pastato viduje įtaisytas suktuvas sukdavo medinę ašį ir su ja — visados gulsčią ratą, taigi pasmerktojo veidas paeiliui atsigręždavo į visas aikštės puses. Tai ir buvo vadinama *sukti* nusikaltėlį.

Kaip matome, Grevos aikštės gėdos stulpas neturėjo tų prašmatnybių kaip Halių stulpas. Menkas architektūriniu požiūriu. Nemonumentalus. Nebuvo nei stogelio su geležiniu kryžiumi, nei aštuonbriaunio žibinto, nei dailių kolonėlių, pastogėje išsiskleidžiančių akantų ir gėlių kapiteliais, nei chimerų ir pabaisų pavidalo laštakų, nei medžio drožinių, nei giliai iškaltos akmenyje dailios skulptūros.

Tik keturios akmens sienos su dviem smiltainio plokštėmis ir šalia — bjaurios nuogo akmens kartuvės.

Gotikos meno mėgėjams čia nebūtų kur akių paganyti. Teisybė, šaunieji viduramžių žiopliai kuo mažiausiai domėjosi architektūriniais paminklais ir dėl kokio nors gėdos stulpo grožio nekvaršino sau galvos.

Pagaliau pasirodė ir nusikaltėlis, pririštas prie vežėčių dugno; kai sargybiniai užkėlė jį ant aikštelės, kai visi galėjo pamatyti jį, virvėmis bei diržais priveržtą prie rato, žmonės ėmė kaip pašėlę šaukti, juoktis, rėkti. Jie pažino Kvazimodą.

Iš tikrųjų tai buvo jis. Keistas sugrįžimas. Pririštas prie gėdos stulpo toje pat aikštėje, kur vakar jį minia sveikino, jam džiaugsmingai šaukė, kur jis buvo vadinamas juokdarių popie-

žium ir kunigaikščiu, kur jį lydėjo Čigonų kunigaikštis, Tuno karalius ir Galilėjos imperatorius. Bet iš tikrųjų niekam iš minios, nė jam pačiam, čia triumfavusiam, čia pasmerktam, nebūtų atėjusi mintis tuodu dalykus gretinti. Tam reginiui trūko Grenguaro ir jo filosofijos.

Netrukus Mišelis Nuare, prisiekusis viešpaties karaliaus trimitininkas, nutildė visą tą gaują ir pono prevo patvarkymu bei įsakymu paskelbė teismo nuosprendį. Po to jis su savo žmonėmis, apsivilkusiais tarnybiniais pusšvarkiais, pasitraukė už vežėčių.

Kvazimodas, visiškai abejingas, nė nemirktelėjo. Joks priešinimasis buvo neįmanomas,— to neleido, kalbant anų laikų kriminalinio teismo raštinės kalba, *raiščių jėga ir tvirtumas*, vadinasi, diržai ir grandinės jam greičiausiai buvo įsirėžę į kūną. Beje, ta katorgos ir kalėjimų tradicija dar neišnykusi, ir antrankiai dar puikiai gyvuoja tarp mūsų, civilizuotų, švelnių humaniškų žmonių (paėmus į skliaustus sunkiųjų darbų kalėjimus ir giljotiną).

Jis leidosi vedamas, stumiamas, nešamas, užkeliamas viršun, rišamas ir surišamas. Jo veide reiškėsi tik laukinio arba idioto nuostaba. Dabar buvo galima pasakyti, kad jis ne tik kurčias, bet ir aklas.

Jis leidosi paklupdomas ant apskritos plokštės. Leidosi nuvelkamas palaidinę ir marškinius, apnuoginamas iki juosmens; leidosi dar supančiojamas daugybe diržų ir sagčių, sumazgomas ir suveržiamas. Tik tarpais garsiai supūkšdavo kaip veršis, kurio galva tabaluoja, nukarusi per mėsininko vežimuko kraštą.

— Stuobrys! — tarė Žeanas Frolo diu Mulenas savo draugui Robenui Puspenui (abu studentai, kaip paprastai, atlydėjo pasmerktąjį).— Jis supranta ne daugiau kaip dėžutėje užvožtas karkvabalis!

Minia ėmė pašėlusiai kvatoti, pamačiusi nuogą Kvazimodo kuprą, jo krūtinę, panašią į kupranugario, gumbuotus, apželusius pečius. Per patį tą linksmumą į aikštelę užlipo kresnas, tvirtas žmogus miesto pareigūno drabužiais ir atsistojo šalia pasmerktojo. Jo vardas tuoj aplėkė žiūrovus. Tai buvo metras Pjera Torteriu, prisiekusis Šatle teismo budelis.

Pirmiausia ant vieno gėdos stulpo kampo jis padėjo juodą smėlio laikrodį; viršutinysis jo indelis buvo pripiltas raudono smėlio, kuris pamažu byrėjo į apatinįjį; po to Pjera nusivilko

platų dvispalvį apsiaustą, ir visi pamatė prie dešinės rankos kabantį bizūną iš plonų, ilgų, baltų, blizgančių, mazguotų, supintų šikšnelių su metalo nagučiais galuose. Kaire ranka nerūpestingai atraitė iki pažasties dešiniosios rankovę.

Tuo tarpu Žeanas Frolo, iškėlęs šviesią garbanotą galvą viršum minios (mat jis buvo užsilipęs ant pečių Robenui Puspenui), sušuko:

— Eikšekit pasižiūrėti, ponai ir ponios! Štai dabar, tuojau pat, bus išplaktas metras Kvazimodas, mano brolio, pono Žoza archidiakono, varpininkas, juokingas rytietiškos architektūros pavyzdys: jo nugara kaip bonia, o kojos kaip suktos kolonos!

Ir minia vėl ėmė kvatoti, ypač vaikai ir jaunos merginos.

Pagaliau budelis treptelėjo koja. Ratas ėmė suktis. Suveržtas Kvazimodas pasviro. Staiga suglumęs bjaurus jo veidas dar labiau visus prajuokino.

Kai ratas atkreipė budeliui Kvazimodo kuprą, šis staiga pakėlė ranką, plonos šikšnelės sušnypštė ore kaip gyvačių kamuolys ir pašėlusiai rėžė vargšui per pečius.

Kvazimodas šoktelėjo vietoje, tarsi staiga nubudęs. Jis pradėjo suprasti. Ėmė raitytis savo pančiuose, smarkus skausmo ir nuostabos mėšlungis sutraukė veido raumenis; bet nė neatsiduso. Tik lošė galvą, kreipė dešinėn, kairėn, muistėsi lyg jautis, kai aklys jam gilia į šoną.

Po pirmojo smūgio ėjo antras, po to trečias, po to dar ir dar, be galo. Ratas nesustojo sukęsis, smūgiai nesiliovė kritę. Netrukus ištryško kraujas ir tūkstančiais srovelių ėmė tekėti juodais kuprio pečiais, o plonos šikšnelės, sukdamosi ir skrosdamos orą, tuo krauju taškė minią.

Kvazimodas bent iš pažiūros atrodė vėl viskam abejingas. Prieš tai jis bandė nežymiai, per daug nesiblaškydamas, nutraukti varžtus. Jo akis įsižiebė, raumenys įsitempė, sąnariai įsirėžė, ir diržai bei grandinės ėmė tįsti. Pastangos buvo milžiniškos, nepaprastos, beviltiškos; bet seni prevotijos pančiai atlaikė. Jie sutreškėjo, ir tiek. Kvazimodas išsisėmęs atsileido. Apstulbimas jo veide užleido vietą didelei, karčiai nevilčiai. Jis užmerkė savo vienintelę akį, nuleido galvą ant krūtinės ir apsimetė negyvas.

Po to nebesujudėjo. Niekas nepriverte jo krustelti. Nei kraujas, bėgantis be atvangos, nei dar įnirtingesni smūgiai, nei pyktis budelio, kuris pats save kurstė ir svaiginosi egzekucija, nei baisiosios šikšnos, zvimbiančios šaižiau už nuodingus vabzdžius.

Pagaliau juodai vilkintis Šatle teismo vykdytojas, nuo pat bausmės pradžios sėdėjęs raitas ant juodo arklio prie kopėčių, ištiesė juodmedžio lazdelę į smėlio laikrodį. Budelis sustojo. Ratas sustojo. Kvazimodo akis iš lėto atsimerkė.

Plakimas buvo baigtas. Du prisiekusiojo budelio parankiniai nuplovė kruvinus pasmerktojo pečius, įtrynė juos kažkokiu tepalu, ir visos žaizdos tuoj pat užsitraukė; po to užmetė jam ant nugaros savotišką skarą, panašią į arnotą. Tuo tarpu Pjera Torteriu nukratė ant grindinio raudonas, kraujo primirkusias bizūno šikšnas.

Kvazimodui dar ne visa buvo baigta. Jam dar reikėjo prie gėdos stulpo išstovėti tą valandą, kurią metras Florianas Barbedjenas taip teisingai pridėjo prie mesiro Robero Destutvilio nuosprendžio, kad būtų pagerbtas Žano de Kumeno žodžių žaismas, jungiantis fiziologiją su psichologiją: *surdus absurdus**.

Taigi smėlio laikrodį vėl apvertė ir kuprį paliko prie lentos, idant teisingumas būtų įvykdytas iki galo.

Prasti žmoneliai, ypač viduramžiais, panašūs į vaikus šeimoje. Kol jie dar nieko nesupranta, kol dar moraliai ir intelektualiai nesubrendę, apie juos galima pasakyti kaip apie vaikus:

Negailestingas šitas amžius.

Jau minėjome, kad Kvazimodo visi nekentė, ir buvo už ką nekęsti. Kažin ar toje žiūrovų minioje būtų atsiradęs bent vienas, kuris manytų neturįs pagrindo nusiskųsti bjauriu katedros kuprium. Visi džiaugėsi pamatę jį prie gėdos stulpo. Žiaurūs kankinimai, kuriuos jam teko iškęsti, apgailėtina jo išvaizda toli gražu nė sugraudino prastuomenę, o tik dar labiau sukurstė jos neapykantą, apginklavo ją pajuokos geluoniu.

Taigi, patenkinus *visuomeninį atpildo poreikį*,— dar ir šiandien tokiu žargonu kalba tie, kurie dėvi keturkampes teisėjų kepuraites,— atėjo eilė asmeniškam kerštui. Čia, kaip ir didžiojoje salėje, pirmiausia prapliupo moterys. Visos ant Kvazimodo už ką nors pyko: vienos už jo klastingumą, kitos už bjaurumą. Pastarosios buvo pasiučiausios.

— O! Antikristo kaukė! — šaukė viena.

— Pajodžarga ant šluotkočio! — rėkė kita.

— Puiki tragiška grimasa,— staugė trečioji,— tave už ją tikrai išrinktų juokdarių popiežium, jei ši diena būtų vakarykštė!

* Kas kurčias, tas kvailas (*lot.*).

— Puiku,— tarė kažkokia senė.— Štai kaip jis vaiposi prie gėdos stulpo. O kada pamatysime, kaip jis vaipysis kartuvėse?

— Kada gi didysis tavo varpas stuktels tau per makaulę ir įvarys tave šimtą pėdų po žeme, prakeiktas varpininke?

— Juk tas velnias skambina „Viešpaties angelui".

— O! Bjaurybė kurčius! Vienakis! Kuprius! Pabaisa!

— Toks snukis nėštumą nutrauktų geriau negu visi vaistai ir priemonės!

O abu studentai, Žeanas diu Mulenas ir Robenas Puspenas, visa gerkle plyšojo seną liaudies kupletą:

Kas virvės vertas,
Tas bus pakartas!
O išdaviko
Laužėlis tyko!

Iš visų pusių lyte lijo užgaulės, keiksmai, aliojimai, juokas, akmenys.

Kvazimodas buvo kurčias, bet matė gerai, o visuotinis šėlsmas lygiai taip atsimušė veiduose kaip ir žodžiuose. Be to, akmenų smūgiai bylojo aiškiau už juoko papliūpas.

Iš pradžių jis laikėsi tvirtai. Kantriai ištvėrė plakimą, bet visų tų vabzdžių gylimas pamažu pribaigė jo kantrybę. Asturijos bulius, neišjudinamas pikadoro, įširsta, kai jį puola šunys ir sminga banderilės.

Jis grėsmingai apžvelgė minią. Bet supančiotas nepajėgė vien tik žvilgsniu nubaidyti musių, giliančių jam žaizdą. Paskui pagavo muistytis. Nuo jo pašėlusių trūkčiojimų seno gėdos stulpo ratas cypte cypė. Dėl to minia tik dar labiau ėmė tyčiotis ir rėkauti.

Tada vargšas, tarsi laukinis surakintas žvėris, negalįs sutraukyti antkaklio, nurimo. Tik protarpiais įniršio atodūsis iškeldavo įdubusią jo krūtinę. Jo veide neatsispindėjo nei gėda, nei drovumas. Jis buvo per daug nutolęs nuo visuomenės ir per daug priartėjęs prie gamtos, taigi nežinojo, kas yra gėda. O be to, argi tokiam šlykščiam padarui būna kada sarmata? Bet pamažu tą bjaurų veidą gaubė vis tamsesnis pykčio, neapykantos, nevilties debesis, vis labiau prisikrovęs elektros, kuri tūkstančiais žaibų švysčiojo ciklopo akyje.

Tačiau vieną akimirką tas debesis nušvito: minią praskyrė mulas, kuriuo jojo kunigas. Jau iš tolo pastebėjęs mulą ir kunigą, vargšas pasmerktasis sušvelnėjo. Pyktį pakeitė keista, kupi-

na švelnumo, jaukumo, neapsakomai meili šypsena. Juo kunigas artėjo, juo ta šypsena ryškėjo, darėsi spindulingesnė. Atrodė, kad atvyksta išgelbėtojas ir nelaimingasis jį sveikina. Tačiau kai mulas prisiartino prie gėdos stulpo tiek, jog buvo galima pasmerktąjį pažinti, kunigas nuleido akis, staiga pasuko atgal ir smarkiai paspaudė pentinais mulą, tarsi skubėdamas pabėgti nuo žeminančių maldavimų ir bijodamas, kad tokioje būklėje vargšas jo nepažintų ir nepasveikintų.

Tas kunigas buvo archidiakonas Klodas Frolo.

Kvazimodo kaktą užgulė dar tamsesnis debesis. Kurį laiką jis dar šypsojosi, bet karčiai, beviltiškai, nepaprastai liūdnai.

Laikas bėgo. Kvazimodas išstovėjo jau mažiausia pusantros valandos taip draskomas, žeidžiamas, be paliovos išjuokiamas ir mėtomas akmenimis.

Staiga jis vėl sujudėjo savo grandinėse, bet su tokia neviltimi, jog net sudrebėjo lenta, prie kurios jis buvo prirakintas; iki šiol atkakliai tylėjęs, jis sušuko užkimusiu, baisiu balsu, labiau panašiu į šuns lojimą negu į žmogaus šauksmą, perrėkdamas visą patyčių šurmulį:

— Gerti!

Šis sielvarto šauksmas toli gražu nesukėlė užuojautos, tik dar labiau pralinksmino kopėčias supančią Paryžiaus prastuomenę, kurios dauguma, tiesą sakant, buvo tokia pat žiauri ir tokia pat grubi kaip ir ta baisioji valkatų padermė, pas kurią skaitytoją buvome nuvedę; tai buvo pats žemiausias liaudies sluoksnis. Jokio daugiau balso nesigirdėjo aplink nelaimingą pasmerktąjį, kaip vien tyčiojimasis iš jo troškulio. Teisybė, šiuo metu jis labiau žadino juoką ir pasibjaurėjimą negu užuojautą; veidas buvo paraudęs, prakaitas tekėjo čiurkšlėmis, akis atrodė kaip bepročio, iš burnos tiško pykčio ir skausmo putos, liežuvis išlindęs. Bet jei minioje ir būtų atsiradusi gailestinga širdis,— koks nors miestietis ar miestietė,— norinti paduoti stiklą vandens tam kenčiančiam vargšui, tai vis tiek ji nebūtų to padariusi: nešlovė ir gėda, pagarsėjusio stulpo kopėčios būtų atbaidžiusios gerąjį samarietį.

Po kelių minučių Kvazimodas apžvelgė minią nevilties kupinu žvilgsniu ir dar skausmingesniu balsu pakartojo:

— Gerti!

O visi juokėsi.

— Še, gerk! — sušuko Robenas Puspenas ir sviedė jam į veidą baloje pamirkytą kempinę.— Še tau, bjaurusis kurčiau!

Aš tavo skolininkas.

Kažkokia moteris paleido jam į galvą akmenį:

— Dabar žinosi, kaip mus kelti naktimis savo prakeiktu skambinimu.

— Nagi, sūnau! — staugė paralitikas, stengdamasis jį pasiekti savo kriukiais.— Ar dar leisi nuo katedros bokštų mums apžavus?

— Štai tau puodukas atsigerti,— sušuko kažkoks vyras, sviesdamas jam į krūtinę įskilusį ąsotį.— Eidamas pro šalį, tu pakerėjai mano žmoną, ir ji pagimdė dvigalvį vaiką.

— O mano katė atsivedė šešiakojį kačiuką! — suspiegė kažkokia senė, mesdama į jį čerpę.

— Gerti! — trečią kartą pakartojo dusdamas Kvazimodas.

Tuo metu jis pamatė, kad žmonės prasiskyrė. Iš minios išėjo keistai apsirengusi mergaitė, baskišku būgneliu nešina. Ją lydėjo balta ožkytė paauksuotais rageliais.

Kvazimodo akis užsiplieskė. Tai buvo čigonė, kurią jis praėjusią naktį bandė pagrobti; jis numanė, kad dabar baudžiamas už tą užpuolimą; bet iš tikrųjų gi buvo nubaustas ne už tai, o dėl to, kad buvo kurčias ir kad kitas kurčias jį teisė. Jis neabejojo, kad ir mergaitė ateina jam atsikeršyti ir smogti kaip visi kiti.

Ir iš tiesų pamatė, kaip ji tekina užlėkė kopėčiomis. Jis duso iš pykčio ir apmaudo. Būtų įmanęs sugriauti visą stulpą, ir jei jo akies žaibas būtų galėjęs nutrenkti, čigonė, dar neužkopusi į aikštelę, būtų buvusi sutrinta į miltus.

Netarusi nė žodžio, ji priėjo prie pasmerktojo, kuris raitėsi, veltui norėdamas nuo jos ištrūkti, ir, atsegusi nuo savo diržo gertuvę, švelniai prikišo ją nelaimingajam prie suskeldėjusių lūpų.

Tada iš tos akies, iki šiol tokios sausos ir tokios karščiuojančios, ištryško stambi ašara ir lėtai nuriedėjo per bjaurų, taip ilgai nevilties temdytą veidą. Gal tai buvo pirmoji ašara, kurią nelaimingasis išliejo savo gyvenime.

Jis net užmiršo gerti. Čigonė nekantriai papūtė lūputę ir šypsodamasi pridėjo gertuvę prie dantingos Kvazimodo burnos. Šis ėmė gerti dideliais gurkšniais. Jį degino troškulys.

Atsigėręs vargšas atkišo pajuodusias lūpas, be abejo, norėdamas pabučiuoti jam pagelbėjusią gražią ranką. Bet jauna mergaitė, galbūt ne visai juo pasitikėdama dėl praėjusios nakties smurto, išgąstingai atitraukė ranką kaip vaikas, bijąs, kad žvėris jam neįkąstų.

Vargšas kurčius įsmeigė į ją priekaištingą ir neapsakomai liūdną žvilgsnį.

Toks reginys visur būtų jaudinantis: graži, skaisti, nekalta, meili ir sykiu tokia silpnutė mergaitė taip nuolankiai skuba į pagalbą tokiam vargui, bjaurumui ir blogiui. Prie gėdos stulpo šis vaizdas atrodė didingai.

Net ir ta pati minia susižavėjo ir ėmė ploti šaukdama:

— Garbė! Garbė!

Kaip tik tuo metu pro savo urvo langelį užsidarėlė pamatė čigonę ant gėdos stulpo aikštelės ir sviedė savo gūdų prakeiksmą:

— Būk prakeikta, čigonų veisle! Prakeikta! Prakeikta!

V

PASAKOJIMO APIE KUKURŪZINĮ PAPLOTĖLĮ PABAIGA

Esmeralda išblyško ir sverdėdama nulipo nuo gėdos stulpo. Užsidarėlės balsas ją vis dar persekiojo:

— Lipk žemyn! Lipk, čigone ilgaranke! Tu dar ant jo užlipsi!

— Maišuotoji vėl paikioja,— murmėjo žmonės. Bet daugiau niekas nieko nepridūrė. Mat tokių moterų bijodavo, ir dėl to jos būdavo neliečiamos. Anuomet, gink dieve, niekas neužkabinėdavo tų, kurie dieną naktį meldžiasi.

Atėjo laikas Kvazimodą išvesti. Sargybiniai jį atrišo, ir minia tuoj pat išsiskirstė.

Majetė keliavo atgal su abiem savo draugėm; prie Didžiojo tilto ji staiga sustojo.

— Klausyk, Estašai, o kur tu dėjai paplotėlį?

— Mama,— tarė berniukas,— kai jūs kalbėjotės su ta ponia, kuri gyvena urve, atėjo didelis šuo ir atsikando mano paplotėlio. Tada ir aš ėmiau valgyti.

— Kaip, ir jį visą suvalgei? — paklausė ji.

— Mama, tai šuo. Aš jam sakiau, bet jis neklausė. Na, tada ir aš atsikandau!

— Ak, neklaužada,— tarė motina šypsodamasi ir kartu bardamasi.— Žinote, Udarda, jis pats vienas nuvalgo visas vyšnias nuo medžio mūsų sodelyje Šarlranže. Užtat senelis sako, kad jis bus kapitonas. Tegul tik dar kartą aš jus užčiupsiu, ponas Estašai! Žiūrėk tu man, dručki!

SEPTINTOJI KNYGA

I

PAVOJINGA PATIKĖTI PASLAPTĮ OŽKAI

Prabėgo kelios savaitės.

Prasidėjo kovas. Saulė, kurios Diubarta[63], tas klasikinis parafrazės senolis, dar nebuvo pavadinęs *didžiuoju žvakių kunigaikščiu*, vis dėlto švietė ne mažiau linksmai ir spindulingai. Buvo viena tų malonių ir gražių pavasario dienų, kurias visas Paryžius, pasklidęs aikštėse ir bulvaruose, švenčia kaip sekmadienius. Tomis šviesos, šilumos ir giedros dienomis esti valanda, kai ypač žaviai atrodo katedros portalas. Tai momentas, kai saulė, jau pakrypusi vakarop, stovi beveik priešais katedrą. Jos spinduliai, vis gulstesni, pamažu traukiasi iš aikštės grindinio, lipa stačia fasado siena aukštyn ir vaduoja iš tamsaus šešėlio tūkstančius reljefinių pagražinimų, o didžioji centrinė rozetė suliepsnoja kaip ciklopo akis, apšviesta kalvės žaizdro atspindžių.

Buvo kaip tik toji valanda.

Priešais aukštą, saulėlydžio nurausvintą katedrą, aikštės ir Šventoriaus gatvės kampe, stovėjo prabangūs gotikiniai namai; jų akmeniniame balkone viršum prieangio juokėsi ir išdykavo kelios gražios merginos. Lengva įspėti, kad tai kilmingos ir turtingos įpėdinės: ilgi šydai leidosi nuo perlais apsagstytų smailių kykų iki pat žemės, plonyčiai išsiuvinėti marškinėliai dengė tik pečius, pagal žavią tų laikų madą palikdami atvirą mergišką krūtinę; daugybė apatinių sijonų, kur kas brangesnės medžiagos negu viršutiniai (nuostabus skonis!), gazas, šilkai, aksomai ir ypač baltos jų rankos liudijo, kad jos tinginiauja, nieko neveikia. Iš tikrųjų, tai buvo panelė Fler-de-Lisa de Gondelorje su savo draugėmis — Diana de Kristej, Amlota de Monmišel, Kolomba de Gaifonten — ir mažutė de Šanševrije; visos kilmingos merginos, šiuo metu susirinkusios pas našlę ponią de Gondelorje, kadangi monsinjoras de Bože su ponia turėjo balandžio mėnesį atvykrį į Paryžių ir čia išsirinkti garbės palydoves jos didenybei Margaritai, dofino sužadėtinei, kurią, flamandų atlydėtą iki Pikardijos, ten reikės sutikti. Taigi visi bajo-

rai per trisdešimt lje nuo Paryžiaus stengėsi, kad ta malonė tektų jų dukterims, ir daugelis savo dukteris jau buvo atvežę arba atsiuntę į Paryžių. Tėvai jas patikėjo poniai Aloizai de Gondelorje, buvusio karaliaus šaulių viršininko našlei, kuri su savo vienturte gyveno nuosavuose namuose Paryžiuje, katedros aikštėje.

Iš balkono, kur sėdėjo tos jaunos merginos, buvo durys į puošnią menę, išmuštą gelsva Flandrijos oda su įspaustais aukso raštais. Lubų sijos džiugino akį tūkstančiais keistų, dažytų ir paauksuotų skulptūrų. Ant dailiai apkaustytų skrynių svidėjo prašmatnūs emaliniai dirbiniai; fajansinė šerno galva vainikavo puikią indaują, o du jos laiptai reiškė, kad namų šeimininkė yra žmona arba našlė riterio, turinčio leną ir vėliavą. Menės gale, prie aukšto židinio, nuo viršaus iki apačios nukabinėto herbais ir emblemomis, puošniame raudono aksomo fotelyje sėdėjo ponia de Gondelorje, penkiasdešimt penkerių metų moteris; jos amžių rodė ir veidas, ir drabužiai. Šalia jos stovėjo jaunas vaikinas, gana šaunus, tik tuštokas ir vaizduojąs narsuolį, vienas tų gražuolių, kurie patinka visoms moterims, nors rimti žmonės ir fizionomistai pečiais trauko į juos žiūrėdami. Tas jaunas kavalierius vilkėjo puikia karaliaus sargybos kapitono uniforma, labai panašia į Jupiterio kostiumą, kuriuo gėrėjomės pirmojo šio apsakymo knygoje, taigi nebevarginsime skaitytojo antrą kartą jį aprašinėdami.

Vienos panelės sėdėjo menėje, kitos balkone, vienos ant Utrechto aksomo pagalvėlių su auksiniais kampais, kitos ant ąžuolinių suolelių su išpjaustinėtomis gėlėmis ir figūromis. Kiekviena ant kelių laikė kraštą didelio audeklo, kurį jos bendrai siuvinėjo ir kurio vienas galas dryksojo ant grindų patiesalo.

Jos kalbėjosi tarp savęs pakuždomis ir prislopintu balsu kikeno,— taip elgiasi visos jaunos mergaitės, kai čia pat yra vaikinas. O vaikinas, išjudinęs visus moteriškuosius kerus, atrodė nelabai mergaitėmis tesidomįs; nors gražuolės visaip stengėsi patraukti jo dėmesį, jis, kaip atrodė, labai stropiai zomšine savo pirštine svidino diržo sagtį.

Senoji dama kartkarčiais jam tyliai tardavo vieną kitą žodį, ir jis atsakydavo kuo mandagiau, bet lyg ir prisivertęs ir negrabiai. Iš ponios Aloizos šypsenos, iš nežymių reikšmingų ženklų, iš to, kaip ji žvilgčiojo į savo dukrą Fler-de-Lisą, patyliukais kalbėdamasi su kapitonu, buvo lengva nuspėti, kad

ji šneka apie įvykusias sužadėtuves arba apie būsimas Fler-de-Lisos vedybas, be abejo, su šiuo vaikinu. Karininkas atrodė šaltas ir sumišęs, taigi lengva suprasti, kad apie meilę, bent iš jo pusės, čia nėra ko nė kalbėti. Visa jo išvaizda sakyte sakė, kad jis varžosi ir nuobodžiauja; mūsiškiai garnizono puskarininkiai tokią padėtį taikliai apibūdintų šiais žodžiais: „Koks šuniškas jungas!"

Garbioji ponia, kaip ir kiekviena motina, labai susižavėjusi savo dukra, nematė, kad karininkas ja nesigėri, ir vis stengėsi atkreipti jo dėmesį į begalines Fler-de-Lisos tobulybes: kaip grakščiai ji įduria adatą ar išpainioja siūlų kamuolėlį.

— Klausykite, mielas brolėne,— sakydavo ji, traukdama jį už rankovės, kad galėtų pakuždėti į ausį.— Na, tik pažvelkite į ją! Štai ji pasilenkė.

— Iš tikrųjų,— atsakydavo jaunuolis ir vėl nutildavo, šaltas, išsiblaškęs.

Po valandėlės jam ir vėl tekdavo pasilenkti, ir ponia Aloiza sakydavo:

— Ar esate kada matęs malonesnį ir linksmesnį veidelį negu savo sužadėtinės? Ar gali būti kitos tokia balta oda ir tokie šviesūs plaukai? Ar ne tobulos jos rankos? O tas kaklas — argi savo žaviu lankstumu jis neprimena gulbės? Kartais aš jums taip pavydžiu! Koks jūs laimingas, kad esate vyras, jūs, bjaurus palaidūne! Juk mano Fler-de-Lisa dieviškai graži, ir jūs beprotiškai ją įsimylėjęs, teisybė?

— Be abejo,— atsakydavo jis, galvodamas apie ką kita.

— Betgi pašnekinkite ją,— staiga tarė ponia Aloiza, stumtelėjusi jį už peties.— Pasakykite jai ką nors. Jūs pasidarėte labai drovus.

Galime skaitytojus užtikrinti, kad drovumas nebuvo nei kapitono dorybė, nei yda. Vis dėlto jis pabandė padaryti, kaip buvo prašomas.

— Miela kuzina,— tarė jis, priėjęs prie Fler-de-Lisos,— ką vaizduoja tas rankdarbis, kurį čia siuvinėjate?

— Mielas kuzenai,— apmaudžiai atsakė Fler-de-Lisa,— aš jums jau tris kartus esu sakiusi. Tai Neptūno grota.

Aišku, Fler-de-Lisa kur kas geriau už motiną matė, koks šaltas ir išsiblaškęs kapitonas. Jis pajuto, kad būtinai reikia pradėti kokį nors pokalbį.

— O kam ruošiama visa ta neptūnerija? — paklausė jis.

— Sent Antuan de Šanų abatijai,— atsakė, nepakeldama akių, Fler-de-Lisa.

Kapitonas paėmė rankdarbio kampą:

— O kas tas storasis žandaras, miela kuzina, kur pučia iš visų jėgų trimitą?

— Tai Tritonas,— atsakė ji.

Trumpi Fler-de-Lisos atsakymai vis dar skambėjo piktokai. Jaunuolis suprato, kad būtinai reikia pasakyti jai į ausį kokį nors sąmojį, kokį nors komplimentą, bet ką. Jis pasilenkė prie jos, bet nieko švelnesnio nei intymesnio nesugalvojo kaip šit ką:

— Kodėl jūsų motina vis vilki herbais papuoštomis sukniomis kaip Karolio VII laikais mūsų močiutės? Pasakykite jai, miela kuzina, kad dabar tai nebemadinga ir kad drabužiai, išsiuvinėti jūsų herbo vyriais ir laurais*, atrodo kaip vaikščiojantis židinio užtiesalas. Iš tikrųjų, dabar jau niekas nebesėda ant savo vėliavos, prisiekiu jums.

Fler-de-Lisa pakėlė į jį gražias, kupinas priekaišto akis.

— Tai visa, ką man prisiekiate? — tarė ji tyliai.

Tuo tarpu geroji ponia Aloiza susižavėjo, matydama juos taip palinkusius vienas prie kito ir besikuždančius; žaisdama savo maldaknygės sagtimis, tarė:

— Koks jaudinantis meilės vaizdas!

Kapitonas, vis nesmagiau jausdamasis, vėl ėmė kalbėti apie rankdarbį.

— Iš tikrųjų, koks puikus darbas! — sušuko jis.

Ta proga Kolomba de Gajfonten, kita baltutė šviesiaplaukė gražuolė su melsvo damasto suknia, droviai kreipėsi į Fler-de-Lisą, tikėdamasi, kad jai atsakys gražusis kapitonas:

— Brangioji Gondelorje, ar matėte Roš Gijono rūmų kilimus?

— Ar tai tie rūmai šalia Luvro baltinių prižiūrėtojos sodo? — paklausė juokdamasi Diana de Kriste; ji turėjo gražius dantis ir dėl to vis juokėsi.

— Ten, kur tas storas, senas buvusios Paryžiaus sienos bokštas? — pridūrė Amlota de Monmišel, graži, skaisti, garbanota juodbruviukė, įpratusi be jokios priežasties dūsauti, kaip ana juoktis.

— Brangioji Kolomba,— tarė ponia Aloiza,— ar turite galvoje tuos rūmus, kurie Karolio VI laikais priklausė ponui de Bakviliui? Ten iš tikrųjų yra puikūs, nepaprastai vertingi siuvinėti kilimai.

— Karolis VI! Karolis VI! — murmėjo jaunasis kapitonas,

---

* Pavardė *Gondelaurier* susideda iš dviejų žodžių: *gond* — vyris ir *laurier* — lauras.

sukdamas ūsus.— Dieve mano! Kokius senus dalykus atsimena geroji ponia!

Ponia Gondelorje toliau aiškino:

— Gražūs kilimai, iš tikrųjų. Jie taip dabar vertinami, jog laikomi pavyzdiniais!

Tuo tarpu Beranžerė de Šanševrije, maža liekna septynerių metų mergytė, žiūrėdama į aikštę pro balkono trilapius, sušuko:

— O, pažvelkite, miela krikštamote Fler-de-Lisa, kokia graži šokėja šoka ant grindinio ir muša būgnelį ten tarp tų prastų miesčionių!

Iš tikrųjų pasigirdo skambus baskiško būgnelio garsas.

— Kokia nors čigonė iš Bohemijos,— tarė Fler-de-Lisa, atsainiai pasisukdama į aikštę.

— Pažiūrėkime! Pažiūrėkime! — sušuko judriosios draugės, ir visos pribėgo prie balkono krašto, o Fler-de-Lisa, susimąsčiusi dėl sužadėtinio šaltumo, iš lėto nusekė paskui jas; sužadėtinis, apsidžiaugęs, kad nutrūko nemalonus pokalbis, grįžo į kambarį patenkintas kaip kareivis, atlikęs sargybą. O tačiau eiti sargybą šalia gražiosios Fler-de-Lisos buvo žavu ir malonu,— taip jam atrodė seniau; bet ilgainiui kapitonui tai įkyrėjo, o mintis apie būsimąsias vedybas jį dar labiau šaldė. Be to, jis buvo nepastovus ir — ar reikėtų sakyti? — truputį vulgaraus skonio. Nors ir labai aukštos kilmės, bekareiviaudamas įsigijo ne vieną seno kareivio įprotį. Jam patiko smuklė ir visa, kas su ja susiję. Jis smagiai jausdavosi tik tarp nešvankių kalbų, kareiviškų juokų, kai gražuolės būdavo lengvai prieinamos ir pergalė nesunkiai pasiekiama. Tačiau šeimoje buvo gavęs šiokį tokį išauklėjimą ir šiek tiek gerų manierų; bet per daug jaunas išėjo į pasaulį, per daug jaunas pradėjo tarnauti garnizone, ir jo bajoriškasis blizgesys kasdien vis bluko, besitrindamas į kietą kareivišką kardasaitį. Kartkarčiais vis dar aplankydamas Fler-de-Lisą, daugiausia iš pagarbos, jis ypač nesmagiai pas ją jausdavosi; pirma, dėl to, kad, išbarstęs savo meilę visokiose pakampėse, per maža jos paliko jai; antra, tarp tokių gražių, įsitempusių, susismaigsčiusių ir labai padorių panelių nuolat drebėdavo, kad jo burna, įpratusi keiktis, staiga neatleistų žąslų ir iš jos neištrūktų koks nors smuklės žodelis. Galima įsivaizduoti, kokį tai būtų padarę įspūdį!

Beje, visa tai pynėsi su didelėmis pretenzijomis į elegantiškumą, į puošnumą ir gražią išorę. Tegul tuos dalykus aiškinasi, kaip kas išmano. Aš esu tik istorikas.

Taigi jau valandėlę, kažką mąstydamas, o gal ir nieko nemąstydamas, jis stovėjo ir tylėjo, atsirėmęs į židinio skulptūrinę atbrailą, tik staiga į jį atsigręžė Fler-de-Lisa ir tarė (mat vargšė mergina tik rodėsi nepatenkinta, o širdyje nenorėjo su juo pyktis):

— Mielas kuzenai, jūs, rodos, pasakojote apie kažkokią čigoniukę, kurią prieš porą mėnesių išgelbėjote iš vagių gaujos, kai vadovavote naktinei sargybai?

— Rodos, pasakojau, miela kuzina,— atsiliepė kapitonas.

— Tai va, gal ta pati čigoniukė šoka ten priešais katedrą. Ateikite pasižiūrėti, gal ją pažinsite, mielas, kuzenai Febai.

Tas švelnus pakvietimas ateiti pas ją ir kreipimasis vardu bylojo apie slaptą norą susitaikyti. Kapitonas Febas de Šatoperas (jį skaitytojas mato jau nuo pat šio skyriaus pradžios) lėtais žingsniais priėjo prie balkono.

— Va,— tarė Fler-de-Lisa, švelniai uždėjusi ranką Febui ant peties,— pažvelkite į tą mergytę, šokančią ten rate! Ar tai ne jūsų čigonė?

— Taip, pažįstu ją pagal ožką.

— O, iš tikrųjų graži ožkytė! — sušuko Amlota ir susižavėjusi suplojo rankomis.

— Ar jos ragai tikro aukso? — paklausė Beranžerė.

Nepajudėdama iš savo fotelio, ponia Aloiza tarė:

— Ar ji ne iš tų čigonių, kurios pernai atvyko pro Žibaro vartus?

— Motute,— švelniai tarė Fler-de-Lisa,— dabar tie vartai vadinami Pragaro vartais.

Panelė de Gondelorje žinojo, kaip labai kapitoną erzina pasenę jos motinos posakiai. Iš tikrųjų, jis pradėjo šaipytis, košdamas pro dantis:

— Žibaro vartai! Žibaro vartai! Vėl pradės apie Karolį VI!

— Krikštamote,— sušuko Beranžerė, kuri, visur žvalgydamasi, staiga pažiūrėjo į katedros bokšto viršūnes,— kas per juodas žmogus ten aukštai?

Visos merginos pakėlė akis. Iš tikrųjų kažkoks žmogus rymojo ant šiaurinio bokšto baliustrados, atgręžtos į Grevos aikštę. Tai buvo kunigas. Aiškiai matėsi jo drabužiai ir veidas, paremtas rankomis. Jis stovėjo sustingęs kaip statula. Įdėmus žvilgsnis smigo į aikštę.

Taip vanagas, pastebėjęs žvirblių lizdą, žiūri į jį nejudėdamas.

— Tai ponas Žoza archidiakonas,— tarė Fler-de-Lisa.

— Jūsų geros akys, jei iš čia jį pažinote! — atsiliepė Gajfonten.

— Kaip jis žiūri į mažąją šokėją! — tarė Diana de Kristėj.

— Vargas čigonei! — tarė Fler-de-Lisa.— Jis nemėgsta čigonų.

— Gaila, kad tas žmogus taip į ją žiūri,— pridūrė Amlota de Monmišel,— ji stebuklingai šoka.

— Mielas kuzenai Febai,— staiga tarė Fler-de-Lisa,— kadangi tą čigoniukę pažįstate, pamokite jai, kad ateitų čia. Mums bus linksmiau.

— O, taip! — sušuko visos merginos, plodamos rankomis.

— Betgi tai kvailystė,— atsakė Febas,— ji, be abejo, mane jau pamiršo, o aš net jos vardo nežinau. Vis dėlto, jei panelės taip pageidaujate, pabandysiu.— Ir persisvėręs per balkono baliustradą, ėmė šaukti:

— Mergyte!

Tuo metu šokėja nebūgnijo. Ji pasuko galvą į tą pusę, iš kur ją šaukė, jos blizgančios akys įsmigo į Febą, ir ji sustojo kaip nudiegta.

— Mergyte! — pakartojo kapitonas ir pamojo pirštu, kad ateitų.

Mergina dar kartą į jį pažiūrėjo, paskui nukaito, tarsi jai į skruostus būtų ūžtelėjusi liepsna, ir, paėmusi būgnelį po pažasčia, žengė pro nustebusius žiūrovus link tų namų, kur Febas ją šaukė; ėjo iš lėto, svyruodama, jos žvilgsnis buvo apsiblausęs kaip paukštelio, kurį traukia gyvatės kerai.

Po valandėlės gobeleno portjera pakilo, ir duryse pasirodė čigonė, išraudusi, sumišusi, uždusųsi, nuleidusi dideles akis ir nedrįsdama toliau nė žingsnio žengti.

Beranžerė suplojo rankomis.

Šokėja vis dar stovėjo duryse. Jaunų merginų būreliui ji padarė savotišką įspūdį. Teisybė, visos jautė neaiškų, miglotą norą patikti gražiam karininkui, visų jų koketavimo taikinys buvo puošni jo uniforma, ir visos slapta, nesąmoningai dėl jo varžėsi, nors to nė pačios sau neprisipažino; o tačiau kas akimirką tai pasireikšdavo jų mostuose ir žodžiuose. Vis dėlto visos buvo maždaug lygiai gražios, kovojo vienodais ginklais, ir kiekviena galėjo tikėtis pergalės. Atėjusi čigonė staiga tą pusiausvyrą sutrikdė. Ji buvo taip nepaprastai graži, jog, pasirodžiusi tarpduryje, tarsi paskleidė savitą šviesą. Ankštame kam-

baryje, tamsiuose apmušalų ir medžio panelių rėmuose ji atrodė nepalyginamai gražesnė ir spindulingesnė negu viešoje aikštėje. Ji buvo tarsi žibintas, įneštas iš šviesos į tamsą. Kilmingos merginos nejučia apstulbo. Kiekvienai pasirodė, lyg kas būtų įžeidę jos pačios grožį. Ir jų kovos laukas — tebūnie mums atleista už tokį posakį — tučtuojau pasikeitė, nors jos nepratarė viena kitai nė žodžio. Nuostabus buvo jų susiklausymas. Instinktas moteris greičiau suartina negu protas vyrus. Pas jas atėjo priešininkė. Visos tai pajuto ir susivienijo. Vandens stiklui parausvinti užtenka lašo vyno; gražių moterų rateliui atitinkamai nuteikti užtenka, kad ateitų už jas gražesnė moteris, ypač jei tarp jų yra tik vienas vyras.

Taigi čigonę jos sutiko nepaprastai šaltai. Permętė ją nuo galvos iki kojų, paskui susižvelgė, ir visa buvo pasakyta. Suprato viena kitą. O jaunoji mergina laukė užkalbinama taip susijaudinusi, jog nedrįso pakelti akių.

Kapitonas pirmasis prabilo.

— Garbės žodis,— tarė jis savo drąsiu, pagyrūnišku tonu,— štai žavi būtybė! Kaip jums atrodo, miela kuzina?

Ta pastaba, kurią delikatesnis gerbėjas, jei ir būtų sakęs, tai bent tyliai, toli gražu neišsklaidė moteriško pavydulio, kuris įdėmiai stebėjo čigonę.

Fler-de-Lisa atsakė kapitonui su salstelėjusia, apsimestine panieka:

— Nebloga.

Visos kitos šnibždėjosi.

Ponia Aloiza, taip pat labai pavydulinga, nes pavyduliavo dėl savo dukters, pagaliau tarė šokėjai:

— Eik šen, mergyte!

— Eik šen, mergyte! — juokingai oriai pakartojo Beranžerė, pati didumo čigonei sulig juosmeniu.

Čigonė priėjo prie kilmingos ponios.

— Gražute,— pompastiškai tarė Febas, savo ruožtu žengęs į ją kelis žingsnius,— nežinau, ar man teko aukščiausia laimė būti jūsų pažintam...

Ji pertraukė kapitoną, nusišypsojusi ir pakėlusi į jį akis, kupinas begalinio švelnumo:

— O, taip!

— Jos gera atmintis,— pastebėjo Fler-de-Lisa.

— Tai va,— toliau kalbėjo Febas,— aną vakarą jūs labai greitai pabėgote. Ar aš jus išgąsdinau?

— O, ne! — atsakė čigonė.

Tas *o, ne!*, ištartas po *o, taip!*, skambėjo kažkaip savotiškai, ir Fler-de-Lisa įsižeidė.

— Savo vietoje, gražuole,— tarė kapitonas, kuriam liežuvis atsirišo, pradėjus kalbą su gatvės mergina,— jūs palikote man surūgusį keistuolį, vienakį ir kuprotą, rodos, vyskupo varpininką. Girdėjau, kad jis archidiakono pavainikis ir gimęs velniu. Jo kažkoks juokingas vardas — ar tai ketvirtis metų, ar atvelykis, ar užgavėnės, nebežinau! Žodžiu, kažkokia didelė šventė! Taigi jis išdrįso jus pagrobti, tarsi būtumėte sukurta zakristijonams! To jau per daug. Kokio velnio iš jūsų norėjo tas apuokas? A?

— Nežinau,— atsakė ji.

— Negirdėtas įžūlumas! Varpininkas grobia merginą tarsi koks vikontas! Kaimo brakonierius puola bajorų medžiojamą paukštį! Tai retas dalykas. Beje, tai jam brangiai atsiėjo. Metras Pjera Torteriu — pats žiauriausis arklininkas iš visų, kurie yra kada gramdę niekšams nugaras, ir pasakysiu, jei tai gali jums suteikti malonumą, kad jis puikiai išdirbo jūsų varpininkui kailį.

— Vargšas! — tarė čigonė, prisiminusi vaizdą prie gėdos stulpo.

Kapitonas nusikvatojo.

— Po perkūnais! Gailestingumas čia pritinka taip kaip paršui plunksna prie pasturgalio. Tebūsiu pilvotas kaip popiežius, jei...

Jis staiga susigriebė.

— Atsiprašau, ponios! Ar tik nebus man išsprūdusi kažkokia nesąmonė?

— Fi, pone! — tarė Gajfonten.

— Jis kalba tos mergšės šneka! — pusbalsiu pridūrė Fler-de-Lisa; jos apmaudas augo kas akimirką.

Tas apmaudas nė kiek nesumažėjo, kai ji pamatė, kad kapitonas, susižavėjęs čigone, o dar labiau pats savimi, sukinėjasi ant kulnų ir su grubiu, naiviu, kareivišku lipšnumu kartoja:

— Prisiekiu savo siela, graži mergina!

— Tik apsirengusi kaip laukinė,— tarė, juokdamasi ir rodydama gražius dantis, Diana de Kristej.

Ši mintis buvo tarsi šviesos spindulys kitoms. Jos pamatė, iš kurios pusės galima čigonę atakuoti. Negalėdamos įkąsti jos grožiui, užsipuolė drabužius.

— Iš tikrųjų, mažyte,— tarė Monmišel,— kaip tau atėjo į

galvą lakstyti gatvėmis be marškinėlių ir be apykaklės?

— O koks trumpas sijonas, net siaubas ima,— pridūrė Gajfonten.

— Brangioji,— gana rūškanai tarė Fler-de-Lisa,— už tą paauksuotą diržą jus gali suimti sargybiniai.

— Mažyte, mažyte,— pridūrė Krištej su savo nuolatine šypsena,— jei įsimautum į padorias rankoves, saulė tau taip nenudegintų rankų.

Iš tikrųjų spektaklis buvo vertas protingesnio žiūrovo negu Febas: nuodingi, apmaudūs tų gražuolių liežuviai tarsi gyvatės raitėsi, šliaužiojo, sukosi aplink gatvės šokėją. Merginos buvo žiaurios ir grakščios. Žodžiais jos klastingai šniukštinėjo, tyrinėjo varganą, paiką, žibučiais ir blizgučiais nusagstytą čigonės apdarą. Visą laiką juokėsi, šaipėsi, žemino mergaitę. Lyg kruša krito ant čigonės kandžios patyčios, išdidus palankumas, pikti žvilgsniai. Atrodė, kad tai jaunos romėnės linksminasi, aukso segtukais badydamos gražiai vergei krūtinę. Kad tai elegantiški kurtai, išpūtę šnerves, degančiomis akimis sukiojasi aplink vargšę miškų stirną, kurią sudraskyti draudžia šeimininko žvilgsnis.

Kas pagaliau joms, įžymių šeimų dukroms, kažkokia varginga viešos aikštės šokėja! Jos tarsi visai nepaisė, kad čigonė yra čia pat, ir kalbėjo garsiai apie ją, ir jai girdint, ir jai pačiai, kaip apie kokį nešvarų, niekingą, bet gražų daiktą.

Čigonė nebuvo nejautri tiems smeigtuko dūriams. Tarpais jos veidai nukaisdavo iš gėdos, tarpais pykčio žaibai sušvisdavo akyse; atrodė, kad jai tuoj tuoj ištrūks pasipiktinimo žodis; ji nutaisė tą skaitytojui jau pažįstamą niekinamą grimasėlę, bet tylėjo. Stovėjo įbedusi į Febą nuolankų, liūdną ir švelnų žvilgsnį. Tame žvilgsnyje švietė ir laimė, ir meilė. Atrodė, kad ji valdosi tik bijodama, kad jos neišvytų.

O Febas juokėsi ir gynė čigonę, bet kažkaip įžūliai ir su pagaila.

— Tegul jos šneka, mažyte! — kartojo jis, skambindamas aukso pentinais.— Žinoma, jūsų drabužiai keistoki, neįprasti, bet argi tai svarbu tokiai žaviai merginai kaip jūs?

— Dieve mano! — sušuko šviesiaplaukė Gajfonten, ištiesdama gulbės kaklą ir karčiai šypsodamasi.— Matau, kad ponai karaliaus sargybos šauliai lengvai užsidega, išvydę gražias čigonių akis.

— O kodėl gi ne? — tarė Febas.

Atsainus kapitono atsakymas buvo tarsi akmuo, mestas nė nepasižiūrėjus, kur jis nukris; Kolomba ėmė juoktis, taip pat ir Diana, ir Amlota, ir Fler-de-Lisa, bet jos akys beregint paplūdo ašaromis.

Kai kalbėjo Kolomba Gajfonten, čigonė stovėjo akis nudūrusi į žemę, bet dabar pakėlė jas, spinduliuojančias džiaugsmu ir išdidumu, ir vėl įbedė į Febą. Šią akimirką ji atrodė labai graži.

Stebėjusi visą tą sceną senoji ponia pasijuto įžeista ir nieko nesuprato.

— Panele švenčiausia! — staiga sušuko ji.— Kas čia man pinasi po kojomis? Ai! Bjaurus gyvulys!

Tai ožka, atbėgusi paskui savo šeimininkę, puldama prie jos, ragais įsipainiojo į šūsnį medžiagos, kuri, kilniajai poniai sėdint, pūpsodavo jai ant kojų.

Visų dėmesys nukrypo kitur. Netarusi nė žodžio, čigonė ožkelę išvadavo.

— O, štai ožkelė su aukso nagutėmis! — sušuko, šokinėdama iš džiaugsmo, Beranžerė.

Čigonė atsiklaupė ir priglaudė prie veido besimeilinančios ožkytės galvą. Atrodė, kad ji atsiprašinėja taip ožkelę palikusi.

Tuo tarpu Diana pasilenkė Kolombai prie ausies:

— Dieve mano! Kaip aš anksčiau apie tai nepagalvojau? Juk tai čigonė su ožka. Sako, kad ji ragana, o jos ožka išdarinėja visokius stebuklingus pokštus.

— Na ką gi,— tarė Kolomba,— tegul ir ožka mus pralinksmina ir padaro kokį nors stebuklą.

Diana ir Kolomba karštai kreipėsi į čigonę:

— Mažyte, liepk savo ožkai padaryti stebuklą.

— Aš nežinau, ką jūs norite pasakyti,— atsakė šokėja.

— Stebuklą, burtą, na, kokius nors kerus.

— Aš nežinau.— Ir ji pradėjo glostyti gražų gyvulėlį, kartodama: — Džali! Džali!

Fler-de-Lisa pastebėjo odinį išsiuvinėtą kapšiuką, pakabintą ožkai ant kaklo.

— Kas čia? — paklausė ji čigonę.

Čigonė pakėlė į ją dideles akis ir rimtai atsakė:

— Tai mano paslaptis.

„Norėčiau sužinoti, kokia ta tavo paslaptis",— pagalvojo Fler-de-Lisa.

Tuo tarpu geroji dama supykusi pakilo.

— Na, čigone, jei nei tu, nei tavo ožka mums nepašokate, tai ką čia jums veikti?

Nieko neatsakiusi, čigonė iš lėto pasuko link durų.

Bet juo ji artėjo prie durų, juo labiau lėtino žingsnį. Atrodė, kad ją laiko kažkoks nenugalimas magnetas. Staiga ji pažvelgė į Febą ašarotomis akimis ir sustojo.

— Dievaži! — sušuko kapitonas.— Argi galima taip išeiti? Sugrįžkite ir ką nors pašokite. Beje, širdele, koks gi tavo vardas?

— Esmeralda,— tarė šokėja, vis į jį žiūrėdama.

Išgirdusios tokį keistą vardą, merginos ėmė pašėlusiai kvatoti.

— Koks siaubingas vardas panelei! — tarė Diana.

— Matote, kad tai kerėtoja,— pridūrė Amlota.

— Brangioji,— iškilmingai sušuko ponia Aloiza,— tik ne krikštykloje tėvai jums sužvejojo tą vardą!

Tuo tarpu Beranžerė, niekieno nepastebėta, su marcipanu nusiviliojo ožkutę į kambario kampą. Po akimirkos jos susibičiuliavo. Smalsi mergytė nurišo ožkai nuo kaklo kapšiuką, atidarė jį ir visą jo turinį iškratė ant patiesalo. Tai buvo abėcėlė: kiekviena raidė atskirai užrašyta ant mažytės buko plokštelės. Kai tik šie žaisliukai pabiro ant patiesalo, mergytė nustebo pamačiusi ožką darant, be abejo, vieną iš savo *stebuklų*: paauksuota savo nagele ji ėmė švelniai stumdyti kai kurias raides ir dėlioti jas tam tikra tvarka. Po valandėlės susidarė žodis, matyt, gerai jos išmoktas, nes ji nė kiek neabejodama jį sustatė, ir Beranžerė, suplojusi rankomis, staiga džiaugsmingai sušuko:

— Krikštamote Fler-de-Lisa, pasižiūrėkite, ką ožka padarė!

Fler-de-Lisa atbėgo ir suvirpėjo. Raidės, išdėliotos ant grindų, sudarė žodį:

FEBAS

— Ar tai ožka sudėjo? — paklausė ji pasikeitusiu balsu.

— Taip, krikštamote,— atsakė Beranžerė.

Abejoti buvo neįmanoma. Mergytė nemokėjo dėlioti žodžių.

„Štai ta paslaptis!" — pagalvojo Fler-de-Lisa.

Į vaiko šauksmą subėgo ir visi kiti — motina, merginos, čigonė ir karininkas.

Čigonė pamatė ožkos padarytą kvailystę. Ji išraudo, paskui pabalo ir ėmė drebėti, tarsi nusikaltusi kapitonui; o šis į ją žiūrėjo šypsodamasis, patenkintas ir nustebęs.

— *Febas*! — šnibždėjosi apstulbusios merginos.— Tai kapitono vardas!

— Jūsų nuostabi atmintis! — tarė Fler-de-Lisa iš baimės suakmenėjusiai čigonei. Paskui pratrūko raudoti; užsidengusi gražiomis rankomis veidą, pralemeno:

— O, tai kerėtoja!

Bet širdies gilumoje išgirdo kitą, dar niūresnį balsą sakant: „Tai varžovė!"

Ji krito apalpusi.

— Dukrele! Dukrele! — šaukė persigandusi motina.— Lauk tu, pragaro čigone!

Akies mirksniu susirinko Esmeralda nelemtąsias raides, davė ženklą Džali ir išėjo pro duris, o pro kitas buvo išnešta Fler-de-Lisa.

Likęs vienas, kapitonas Febas valandėlę abejojo, pro katras duris jam eiti; ir nuėjo paskui čigonę.

II

KUNIGAS — TAI NE FILOSOFAS

Kunigas, kurį jaunos mergaitės pastebėjo šiaurinio bokšto viršūnėje, pasilenkusį į aikštę ir įdėmiai sekantį čigonės šokį, iš tikrųjų buvo archidiakonas Klodas Frolo.

Skaitytojas nepamiršo tos mažutės, slaptingos bokšto celės, kuria naudojosi archidiakonas. (Beje, gal tai ta pati celė, į kurią dar ir nūnai galima pažiūrėti pro keturkampį langutį toje aikštelėje, nuo kurios šauna į padangę bokštai, žmogaus ūgio aukštyje, rytų pusėje; dabar tai nuoga, tuščia, apšepusi landynė, kurios sienas, blogai nutinkuotas, *puošia* kelios bjaurios, pageltusios įvairių katedrų fasadų graviūros. Spėju, kad toje skylėje dabar kartu gyvena šikšnosparniai ir vorai, vadinasi, čia vyksta dvigubas musių naikinimo karas.)

Kasdien valandą prieš saulėlydį archidiakonas užlipdavo bokšto laiptais ir užsidarydavo toje mažutėje celėje; čia jis kartais praleisdavo kiauras naktis. Tą dieną, kai jis, priėjęs žemas duris, jau buvo bekišąs į užraktą sudėtingą raktelį, kurį visada nešiojosi kapšelyje prie šono, jo ausį pasiekė būgnelio ir kastanječių garsai. Jie sklido iš katedros aikštės. Jau minėjome, kad celėje buvo tik vienas langutis į bažnyčios stogo pusę. Klodas Frolo skubiai ištraukė raktą ir veikiai jau stovėjo bokšto

viršūnėje, paniuręs ir susikaupęs; tokį jį panelės ir pastebėjo.

Čia jis stingsojo orus, sutelkęs į vieną tašką žvilgsnį ir mintį. Jam po kojų buvo visas Paryžius su tūkstančiais rūmų strėlių, su švelnia kalvų apybraiža horizonte, su upe, vingiuojančia po tiltais, su žmonėmis, vilnijančiais gatvėmis, su dūmų debesimis, su gūbriuota stogų virtine, standžiai juosiančia katedrą. Bet iš viso miesto tik vienas grindinio taškas traukė archidiakono žvilgsnį — katedros aikštė, o iš visos tos minios tik viena būtybė — čigonė.

Neįstengtume nusakyti, nei koks buvo tas žvilgsnis, nei iš kur ėmėsi jo trykštanti liepsna. Žvilgsnis įtimpas, o tačiau kupinas nerimo ir sąmyšio. Kūnas pastiręs, retkarčiais supurtomas drebulio kaip medis vėjo, alkūnės kietesnės už marmuro atbrailą, į kurią rėmėsi, veidas mėšlungiškai sutrauktas suakmenėjusio šypsnio — gyvos atrodė vien Klodo Frolo akys.

Čigonė šoko. Ji suko būgnelį ant piršto ir mėčiojo jį aukštyn, šokdama provansietiškas sarabandas; judri, lengvutė, džiugi, ji nejuto baisaus žvilgsnio, smingančio jai tiesiai į galvą.

Aplink ją knibždėjo žmonių. Kažkoks vyras ryškia palaidine, pusiau geltona, pusiau raudona, kartkartėmis prastumdydavo žiūrovų ratą, po to sėsdavo ant kėdės netoli šokėjos ir padėdavo sau ant kelių ožkytės galvą. Tas žmogus atrodė šokėjos bendras. Iš tokio aukščio Klodas Frolo negalėjo įžiūrėti jo bruožų.

Kai tik archidiakonas pastebėjo tą nepažįstamąjį, jo dėmesys, rodės, čia krypo į jį, čia vėl į čigonę, veidas darėsi vis niūresnis ir niūresnis. Staiga jis išsitiesė, ir visu kūnu jam perbėgo drebulys.

„Kas tas vyras? — iškošė jis pro sukąstus dantis.— Visada matydavau ją vieną!"

Pasikūprinęs po vingiuotais įvijų laiptų skliautais, jis nulipo žemyn. Eidamas pro praviras varpinės duris, pamatė nuostabų dalyką: pamatė Kvazimodą, pasilenkusį po vienu tų šiferio stogelių, kurie primena didžiules langines, ir pro angą taip pat žiūrintį į aikštę. Jis buvo taip užsimąstęs, jog nepastebėjo, kai pro šalį praėjo įtėvis. Laukinė jo akis žvelgė kažkaip savotiškai. Žvilgsnis atrodė švelnus ir susižavėjęs.

„Keista! — sumurmėjo Klodas.— Argi jis taip žiūri į čigonę?"

Tai pasakęs, jis baigė lipti žemyn. Po valandėlės susirūpinęs archidiakonas pro duris bokšto papėdėje išėjo į aikštę.

— Kur dingo čigonė? — paklausė jis, įsimaišęs į būrį žiūrovų, kuriuos sutraukė būgnelio garsai.

— Nežinau,— atsakė vienas jų,— ji ką tik dingo. Turbūt nuėjo pašokti fandangos į tą namą priešais,— ją ten pašaukė.

Vietoje čigonės ant to paties kilimo, kurio arbeskos prieš valandėlę išnykdavo po aikštingomis jos šokio figūromis, archidiakonas pamatė pusiau raudonai, pusiau geltonai apsivilkusį vyrą, kuris, irgi norėdamas uždirbti kelis sidabrinukus, vaikščiojo aplinkui, įrėmęs rankas į šonus, atlošęs galvą, išraudęs, ištiesęs kaklą ir įsikandęs kėdės koją. Ant tos kėdės buvo pririšęs pasiskolintą iš kaimynės katiną; šis miauksėjo, baisiai išsigandęs.

— Panele švenčiausia! — sušuko archidiakonas, kai, apsipylęs prakaitu, gatvės gimnastas ėjo pro šalį, nešinas kėdės ir katino piramide.— Ką čia beveikia metras Pjeras Grenguaras?

Rūstus archidiakono balsas taip vargšelį sukrėtė, jog jis su visu savo pastatu neteko pusiausvyros, kėdė su kate nugriuvo susirinkusiems ant galvų, kilo baisus klyksmas.

Galimas daiktas, kad Pjerui Grenguarui (tai iš tikrųjų buvo jis) būtų tekę suvesti nemalonias sąskaitas su katino savininke ir su visais, kuriems sužeidė ar subraižė veidus, jeigu jis nebūtų suskubęs pasinaudoti sąmyšiu ir pasislėpti bažnyčioje, kur jį mostu pakvietė Klodas Frolo.

Katedra buvo blausi ir tuščia. Šoninės navos skendėjo sutemose, o koplyčių lempelės spingsėjo kaip žvaigždės,— taip patamsėję jau buvo skliautai. Tik didžioji šimtaspalvė fasado rozetė, kurią dar siekė nuožulnus saulės spindulys, tamsoje švytėjo kaip krūva deimantų, ir jos akinantis spektras atsimušė kitame navos gale.

Kai juodu paėjo keletą žingsnių, tėvas Klodas atsišliejo į piliorių ir įdėmiai pažvelgė į Grenguarą. Ne, tokio žvilgsnio nebijojo Grenguaras, nors ir susigėdęs, kad jį, apsivilkusį juokdario drabužiais, užtiko toks rimtas ir mokytas asmuo. Kunigo žvilgsnis nebuvo nei pašaipus, nei ironiškas; jis buvo rimtas, ramus, veriantis. Archidiakonas prabilo pirmas:

— Klausykite, metre Pjerai. Jūs turite man daug ką paaiškinti. Pirmiausia, kodėl jau beveik du mėnesiai nebesirodote, o sutinku jus kryžgatviuose iš tikrųjų puikiai pasipuošusį — pusiau geltoną, pusiau raudoną kaip Kodbeko obuolį?

— Mesirę,— gailiai tarė Grenguaras,— iš tikrųjų tai juokingas apdaras, ir man su juo labiau gėda negu katinui su už-

mautu ant galvos moliūgu. Pats jaučiu, kad labai blogai darau, duodamas progos ponams sargybiniams apkulti po ta palaidine pitagoriečio filosofo pečius. Bet ką gi, garbusis mokytojau! Kaltas mano apsiaustas, niekšingai apleidęs mane žiemos pradžioje: girdi, sukritau į skutus, laikas man jau eiti poilsio į skudurininko dėžę. Ką daryti? Civilizacija dar tiek nepažengė, kad būtų galima vaikščioti nuogam, kaip norėjo senovės Diogenas. Pridurkite, kad pūtė labai šaltas vėjas ir kad sausio mėnesį tuščios būtų pastangos pastūmėti žmoniją į tą naujovę. Pasitaikė ta palaidinė. Aš ją pasiėmiau ir palikau savo juodąjį švarką, kuris tokiam hermetikui kaip aš buvo per menkai hermetiškai uždaras. Ir štai aš komedianto drabužiu kaip šventas Genesijus. Ką daryti? Tai mano žvaigždės užtemimas. Juk ir Apolonas ganė kiaules pas Admetą.

— Gražiu amatu verčiatės! — vėl tarė archidiakonas.

— Sutinku, mokytojau, kad verčiau filosofuoti ir rašyti poeziją, pūsti liepsną žaizdre arba gauti ją iš dangaus negu nešioti katinus ant skydo. Todėl kai man sušukote, pasijutau kvailas it asilas priešais iešmą. Bet ką daryti, mesire? Juk kasdien reikia gyventi, ir gražiausi aleksandriniai eilėraščiai neatstoja dantims sūrio gabalo. Žinote, kad ponios Flandrijos Margaritos garbei sukūriau tą garsiąją epitalamą, o miestas man už ją nemoka ta dingstimi, kad ji nepavyko, tarsi už keturis talerius būtų galima sukurti Sofoklio tragediją! Taigi būčiau badu numiręs. Laimė, pastebėjau turįs stiprius žandikaulius ir pasakiau jiems: „Rodykite jėgos ir pusiausvyros pokštus ir prasimaitinkite patys. *Ale te ipsam*. Būrys driskių, su kuriais labai susibičiuliavau, išmokė mane krėsti daugybę įvairiausių herkuliškų pokštų, ir dabar kas vakarą duodu dantims duonos, kurią per dieną jie uždirbo mano kaktos prakaitu. Žinoma, *concedo*, sutinku, tai liūdnas mano protinių sugebėjimų panaudojimas; žmogus ne tam sukurtas, kad visą gyvenimą muštų būgną ir kramtytų kėdes. Bet, garbusis mokytojau, neužtenka gyventi, reikia dar ir pragyventi.

Tėvas Klodas klausėsi tylėdamas. Staiga savo įdubusiomis akimis jis pasižiūrėjo taip įžvalgiai ir taip skvarbiai, jog Grenguaras pasijuto to žvilgsnio, taip sakant, naršomas iki pat sielos gelmių.

— Labai gerai, metre Pjerai, bet kaipgi jūs dabar atsidūrėte čia kartu su ta čigone šokėja?

— Dievaži,— tarė Grenguaras,— juk ji mano žmona, o aš jos vyras.

Aptemusios kunigo akys suliepsnojo.

— Ir tu tai padarei, nevidone? — sušuko jis, pašėlusiai griebdamas Grenguarą už rankos.— Argi tave taip apleido dievas, jog išdrįsai paliesti tą merginą?

— Prisiekiu savo vieta rojuje, monsinjore,— visas drebėdamas, atsakė Grenguaras,— jei tai jums kelia nerimą, prisiekiu, kad nesu nė karto jos palietęs.

— O ką tu čia paistai apie vyrą ir žmoną? — tarė kunigas.

Grenguaras paskubėjo kaip galima glausčiau papasakoti visą Stebuklų dvaro nuotykį, kurį skaitytojas jau žino, ir sukulto ąsočio istoriją. Atrodė, kad tos vedybos iki šiol tebebuvo be jokių išdavų: čigonė kiekvieną vakarą, kaip ir pirmą kartą, paspruk-davo nuo vestuvių nakties.

— Tai nemalonu,— tarė jis baigdamas,— bet taip yra, nes, nelaimė, vedžiau nekaltą mergaitę.

— Ką jūs tuo norite pasakyti? — paklausė archidiakonas rimdamas.

— Sunku paaiškinti,— atsakė poetas.— Tai prietaras. Man pasakojo vienas senas vagis,— pas mus jį vadina Čigonų kunigaikščiu,— kad mano žmona yra rastinukė ar pasimetęs kūdikis — beje, tai tas pat. Ji turi ant kaklo kažkokį amuletą, kuris, kaip sako žmonės, padės jai vieną gražią dieną surasti tėvus, bet nebeteks galios, jei mergaitė praras nekaltybę. Dėl to mudu gyvename labai skaisčiai.

— Vadinasi,— tarė tėvas Klodas, vis labiau ir labiau nušvisdamas,— jūs, metre Pjerai, manote, kad prie tos būtybės nėra prisiartinęs joks vyras?

— Ką gali vyras padaryti prietarui, tėve Klodai? Ji tai įsikalusi į galvą. Aš įsitikinęs, kad toks vienuoliškas drovumas, toks visų šalinimasis, gyvenant tarp taip lengvai prijaukinamų čigonių, yra tikra retenybė. Bet ji turi tris gynėjus: tai ją globojąs Čigonų kunigaikštis, galbūt numatęs parduoti ją kokiam nors prakeiktam abatui; tai visa jos padermė, ją garbinanti nelyginant dievo motiną; ir mažytis durklas, kurį nenaudėlė visada turi prie savęs, kažkur užsikišusi, nepaisydama prevo potvarkio, ir kuris tuoj atsiranda jos rankose, jei kas nors pabando apkabinti jai liemenį. Ką čia besakyti, išdidi vapsva!

Archidiakonas apibėrė Grenguarą klausimais.

Pasak Grenguaro, Esmeralda — nekenksminga, maloni būtybė, graži net ir su ta savotiška grimasėle; tai naivi ir aistringa, nieko neišmananti ir visu kuo besidžiaugianti mergaitė; ji net

sapnuose nežino, kuo skiriasi vyras nuo moters,— štai kokia ji; galva jos pramušta šokiams, triukšmui, grynam orui; tai savotiška moteris-bitė su nematomais sparneliais prie kojų, gyvenanti sūkuryje. Tie bruožai jai išsivystė gyvenant su klajokliais. Grenguarui pasisekė sužinoti, kad, būdama dar visai mažytė, ji apkeliavo Ispaniją ir Kataloniją, net Siciliją; jis spėjo, kad čigonų karavanas ją buvo nusigabenęs net į Alžyro karalystę Achajos šalyje, kuri iš vienos pusės siekiasi su mažute Albanija ir Graikija, iš kitos — su Sicilijos jūra, kur pakeliui į Konstantinopolį. Čigonai, pasak Grenguaro,— Alžyro karaliaus, baltųjų maurų vado, vasalai. Bet yra tikras dalykas, kad Esmeralda dar visai jaunutė atvyko į Prancūziją per Vengriją. Iš visų tų šalių mergaitė atsinešė keistų žargonų nuotrupų, svetimų dainų ir minčių, dėl kurių jos kalba tokia pat marga kaip ir pusiau paryžietiški, pusiau afrikietiški jos drabužiai. Beje, kvartaluose, kur ji lankosi, žmonės ją myli už linksmumą, meilumą, judrumą, už šokius ir dainas. Ji mano, kad visame mieste jos nekenčią tik du žmonės, apie kuriuos ji dažnai šneka su baime: Rolando bokšto maišuotoji, bjauri užsidarėlė, nežinia dėl ko pykstanti ant čigonių ir kiekvieną kartą keikianti vargšę šokėją, kai ši praeinanti pro jos langelį, ir vienas kunigas, kuris, kai tik ją sutinkąs, gąsdinąs žvilgsniais ir žodžiais. Ši pastaroji aplinkybė labai sujaudino archidiakoną, bet Grenguaras neatkreipė į tai dėmesio: užteko dviejų mėnesių, ir nerūpestingas poetas užmiršo keistas ano vakaro smulkmenas, susitikimą su čigone, nei iš šio, nei iš to ten atsiradusį archidiakoną. Pagaliau mažoji šokėja nieko nebijo; ji neburia, ir dėl to niekas jai neiškels bylos už raganavimą, o šiaip čigonės dažnai pakliūva. Be to, Grenguaras jai buvo jeigu ne vyro, tai brolio vietoje. Beje, filosofas labai kantriai kentė tokią platonišką santuoką. Jis turėjo pastogę ir duonos. Kiekvieną rytą jis išeidavo iš valkatyno, dažniausiai kartu su čigone ir padėdavo jai rinkti kryžkelėse sidabrinukus ir taržus; kiekvieną vakarą sugrįždavo su ja po tuo pačiu stogu, leisdavo jai užsišauti savo kambarėlyje ir užmigdavo teisiojo miegu. Apskritai gyvenimas gana malonus, sakė jis, ir labai palankus svajonėms. Be to, kalbant nuoširdžiai ir sąžiningai, filosofas nebuvo labai tikras, kad yra beprotiškai įsimylėjęs čigonę. Jis beveik taip pat mylėjo ir jos ožkytę. Tai malonus gyvulėlis, švelnus, protingas, sąmojingas, tikra mokyta ožka. Viduramžiais pasitaikydavo, kad tie mokyti gyvuliai, kuriais visi labai stebėdavosi, savo mokytojus nuvesdavo į kartuves. Tačiau ožkytės su

paauksuotomis kanopomis burtai buvo visai nekaltos gudrybės. Grenguaras jas išaiškino archidiakonui, ir atrodė, kad visos tos smulkmenos jį labai sudomino. Daugeliu atvejų užtenka ožkai vienaip arba kitaip pakreipti būgnelį, ir ji parodanti norimą pokštą. Taip ją išdresiravusi čigonė, toms gudrybėms turinti tokį nepaprastą talentą, jog per du mėnesius išmokiusi ožką iš kilnojamų raidžių sudėti žodį *Febas*.

— *Febas*! — sušuko kunigas.— Kodėl *Febas*?

— Nežinau,— atsakė Grenguaras.— Gal ji mano, kad tas žodis turį kažkokią slaptą galią. Ji dažnai pusbalsiu jį kartoja, kai manosi esanti viena.

— Ar jūs įsitikinęs,— tarė Klodas, verdamas jį akimis,— kad tai tik žodis, o ne vardas?

— Kieno vardas? — paklausė poetas.

— Ką aš žinau? — tarė kunigas.

— Štai ką aš manau, mesire. Tos čigonės iš dalies yra ugnies garbintojos ir garbina saulę. Iš čia ir žodis Febas.

— Man tai nėra taip aišku kaip jums, metre Pjerai.

— Pagaliau man tai nesvarbu. Tegul ji murma savąjį Febą kiek tik nori. Bet Džali iš tikrųjų mane jau myli beveik taip pat kaip ir ją.

— Kas ta Džali?

— Tai ožka.

Archidiakonas parėmė smakrą ranka ir valandėlę mąstė. Staiga jis smarkiai pasisuko į Grenguarą:

— Ar gali prisiekti, kad jos nepalietei?

— Ko, ožkos? — tarė Grenguaras.

— Ne, tos moters.

— Savo žmonos? Prisiekiu jums, kad ne.

— Ar dažnai būni su ja vienas?

— Kas vakarą po kokią valandą.

Tėvas Klodas suraukė antakius.

— O! O! *Solus cum sola non cogitabuntur orare Pater noster.**

— Prisiekiu savo siela, aš galėčiau sukalbėti ir *Pater*, ir *Ave Maria*, ir *Credo in Deum patrem omnipotentem***, o ji tiek tekreiptų į mane dėmesio, kiek višta į bažnyčią.

— Prisiek man savo motinos įsčiomis, kad nė piršto galu nesi palietęs to sutvėrimo,— primygtinai pakartojo archidiakonas.

---

* Vienudu vyras su moterim nė nemano kalbėti „Tėve mūsų" (*lot.*).

** „Tėve mūsų", „Sveika Marija", „Tikiu dievą tėvą visagalį" (*lot.*).

— Galėčiau prisiekti net ir savo tėvo galva, nes tuodu dalykai turi daug bendro. Bet, garbusis mokytojau, leiskite ir man jus paklausti.

— Kalbėkite.

— Kodėl jums rūpi visa tai?

Išblyškęs archidiakono veidas paraudo kaip jaunos mergaitės skruostai. Valandėlę jis patylėjo, paskui, aiškiai sutrikęs, tarė:

— Klausykite, metre Pjerai Grenguarai. Kiek žinau, dar nesate pasmerktas. Aš jumis rūpinuosi ir noriu jums gero. O menkiausias sąlytis su ta velnio čigone jus padarytų šėtono vasalu. Juk žinote, kad kūnas visada pražudo sielą. Nelaimė jus ištiks, jei prisiartinsite prie tos moters! Štai ir viskas.

— Kartą bandžiau,— tarė Grenguaras, kasydamasis ausį.— Patį pirmąjį vakarą, bet susidūriau su geluoniu.

— Tai jūs buvote toks įžūlus, metre Pjerai?

Kunigo kakta apsiniaukė.

— Kitą kartą,— kalbėjo toliau šypsodamasis poetas,— prieš guldamas pasižiūrėjau pro rakto skylutę ir pamačiau vienmarškinę puikiausią moterį, kokia kada nors savo basa koja yra girgždinusi lovą.

— Eik po velnių! — suriko siaubingai pažvelgęs kunigas ir, stumtelėjęs už pečių nustebusį Grenguarą, dideliais žingsniais nuėjo po tamsiausiomis katedros arkadomis.

III

VARPAI

Katedros kaimynystėje gyvenantys žmonės pastebėjo, kad nuo to ryto, kai Kvazimodas atbuvo bausmę prie gėdos stulpo, jo aistra skambinti varpais gerokai atšalo. Pirmiau jis skambindavo kiekviena proga: ilgi paskardenimai rytmetinėms pamaldoms — nuo pirmųjų mišių iki votyvos; visų varpų gausmas sumai; jungtuvėms, krikštui — tilindžiavimas mažaisiais varpais spalvingų gamų, kurios, susipynusios ore, sudarydavo įvairių malonių garsų rezginį. Senoji bažnyčia, virpanti ir aidi, nuolat buvo sklidina varpų džiaugsmo. Joje visą laiką buvo justi kažkokia triukšmo ir išdaigų dvasia, kuri giedodavo visomis tomis vario burnomis. Dabar ta dvasia tarytum dingo, katedra

atrodė paniurusi ir mielai tylėdavo. Per šventes ir laidotuves varpai skambėdavo paprastai, sausai ir vienodai, tik taip, kaip reikalavo ritualas, daugiau nieko. Iš dvigubo bažnyčios gaudesio — vargonų viduje ir varpų lauke — liko tik vargonai. Atrodė, kad varpinės neteko savo muzikanto. O tačiau Kvazimodas ten buvo. Kas gi jam atsitiko? Gal širdies gilumoje tebeglūdėjo bausmės gėda ir neviltis, o gal sieloje vis dar be perstojo aidėjo budelio bizūno smūgiai, ir skausmas dėl to, kad taip buvo su juo pasielgta, užslopino jame viską, net ir aistrą varpams? O gal Marija katedros varpininko širdyje įgijo varžovę, ir didysis varpas su keturiolika savo seserų buvo pamiršti dėl kokio nors mielesnio dalyko?

Tais 1482 malonės metais apreiškimo šventė, kovo dvidešimt penktoji, pasitaikę antradienį. Tą dieną oras buvo toks tyras ir toks vaiskus, jog Kvazimodas pajautė vėl grįžtančią meilę savo varpams. Jis užlipo į šiaurinį bokštą, o apačioje zakristijonas plačiai atidarė bažnyčios duris, kurios tais laikais buvo iš didžiulių tvirto medžio lentų, apmuštos oda, pakraščiais apkalinėtos paauksuotomis vinimis ir aprėmintos „itin meistriško darbo" drožiniais.

Pasiekęs aukštąjį varpų narvą, Kvazimodas, liūdnai linguodamas galvą, valandėlę žiūrėjo į šešis mažuosius varpus, tarsi gailėdamasis, kad širdyje kažkas svetimas atsistojo tarp jo ir varpų. Bet kai juos įsiūbavo, kai pajuto tą varpų kekę judančią nuo jo rankos, kai pamatė,— girdėti jis negalėjo,— kaip virpančios oktavos kyla ir leidžiasi tomis skambiomis kopėčiomis tarsi paukšteliai, šokinėjantys nuo šakos ant šakos, kai jį užvaldė muzikos velnias, tas demonas, kuris purto žaižaruojantį *stretto*, trelių ir arpedžų ryšulį, vargšui kurčiui vėl grįžo laimė, jis viską užmiršo, širdis iš džiaugsmo nebetilpo krūtinėje, veidas nušvito.

Jis vaikštinėjo ten ir atgal, plojo rankomis, bėginėjo nuo vienos virvės prie kitos, skatino šešis savo giesmininkus balsu ir mostu kaip orkestro dirigentas gabius muzikantus.

— Pirmyn, pirmyn, Gabriele,— kalbėjo jis.— Užtvindyk aikštę garsais. Šiandien šventė. Tibo, netingėk. Tu atsilieki. Skubėk, skubėk gi! Argi jau užrūdijai, tinginy? Gerai! Greičiau, greičiau! Kad nesimatytų šerdies! Apkurtink juos, kaip ir mane. Puiku, Tibo, drąsiau! Gijomai! Gijomai! Tu visų didžiausias, o Paskje mažiausias, bet Paskje geriau darbuojasi. Eime lažybų, kad neapkurtę žmonės jį girdi aiškiau negu tave. Gerai!

Gerai, Gabriele, smarkiau! Dar smarkiau! Ei, o ką jūs ten aukštai beveikiate, abu Žvirbliai? Matau, kad jūs vos dindite. Kas čia per vario snapai — jie tik žiovauja, kai reikia giedoti? Į darbą! Šiandien apreiškimo šventė. Lauke skaisčiai šviečia saulė. Reikia gražios varpų muzikos. Vargše Gijomai! Tu visiškai uždusai, storuli!

Jis atsidėjęs skatino varpus, ir visas šešetas šokinėjo kaip begalėdami, purtydami savo blizgančias kupras lyg erzeliuojantys ispaniški mulai, kuriems varovas tarpais vis baksteli aštria lazda.

Staiga pažvelgęs pro plyšį tarp skalūno plokščių stačioje varpinės sienoje, jis pamatė aikštėje keistai apsirengusią merginą; ji sustojo, patiesė ant žemės kilimą, ant jo atsigulė ožkytė, o aplinkui ėmė rinktis žiūrovai. Tas reginys bematant nukreipė jo minčių eigą ir atšaldė muzikinį įkarštį, kaip vėjo gūsis sustingdo tirpstančią dervą. Jis sustojo, atsuko varpams nugarą, paskui atsitūpė už skalūno stogelio ir nukreipė į šokėją svajingą, švelnų ir meilų žvilgsnį, kuris jau kartą nustebino archidiakoną. Tuo tarpu užmiršti varpai visi vienu matu nutilo; varpų muzikos mėgėjai, nuoširdžiai jų klausę anapus Mainų tilto, labai nusivylė ir ėmė skirstytis suglumę kaip šuo, kuriam parodomas kaulas, o numetamas akmuo.

IV

'ANÁΓKH

Vieną gražų to paties kovo mėnesio rytą, rodos, šeštadienį, dvidešimt devintąją, švento Eustachijaus dieną, mūsų jaunasis bičiulis studentas Žeanas Frolo diu Mulenas, audamasis kelnes, atkreipė dėmesį, kad kišenėje piniginė nė nesužvangėjo.

— Vargšė piniginė! — tarė Žeanas, traukdamas ją iš kišenėlės.— Še tau! Nė menkiausio Paryžiaus solido! Kaip žiauriai tave nustekeno kauleliai, alaus kaušai ir Venera! Kokia tu tuščia, susiraukšlėjusi ir subliuškusi! Visai kaip raganos krūtis! Aš klausiu jus, mesere Ciceronai ir mesere Seneka,— jūsų apiplyšę veikalai štai mėtosi ant grindų,— kas man iš to, kad geriau už pinigų kalyklos viršininką ar už kokį nors Mainų tilto žydą žinau, jog vieno aukso dukato su karūna vertė lygi

trisdešimt penkioms uncijoms po dvidešimt penkis Paryžiaus solidus ir aštuonis denarus, o vienas dukatas su pusmėnuliu — trisdešimt šešioms uncijoms po dvidešimt šešis Turo solidus ir šešis denarus,— kas man iš to, jei neturiu nė menkiausio pajuodusio liardo pabandyti išmesti dvigubą šešetuką? O konsule Ciceronai! Štai nelaimė, iš kurios neišsivaduosi parafrazėmis, visokiais ten *quemadmodum* ir *verum enim vero*!*

Nuliūdęs jis apsirengė. Varstantis batelius, į galvą šovė mintis, kurią jis iš pradžių atmetė; bet ji vėl sugrįžo, ir jis apsivilko liemenę išvirkščią — aiškus smarkios vidinės kovos ženklas. Pagaliau sviedė žemėn savo kepuraitę ir sušuko:

— Kaip bus, taip! Dievai nematė! Einu pas brolį. Gausiu pamokslą, bet gausiu ir dukatą.

Paskubomis užsimetęs kailiu pamuštą plačiarankovį apsiaustą, pakėlęs nuo žemės kepuraitę, nusiminęs išėjo.

Žeberklo gatve nusileido link Site. Einant Medžioklės rago gatve, jam nosį ėmė kutenti nuostabūs ant iešmų čirškinamos mėsos kvapai, ir jis meiliai pažvelgė į tą smuklę su ciklopiška keptuve, kurią pamatęs pranciškonas Kalatažironė kažkada patetiškai sušuko: *Veramente, queste rotisserie sono cosa stupenda!*** Bet Žeanas neturėjo pinigų pusryčiams ir, giliai atsidusęs, pasuko po Pti Šatle portiku, milžinišku dvigubu masyvių bokštų trilapiu, saugančiu įėjimą į Site.

Skubėdamas pro vargšę Perine Leklerko statulą, jis šį kartą net nesviedė į ją akmeniu, kaip visi darydavo: mat Karolio VI laikais tas Perine Leklerkas buvo atidavęs Paryžių anglams[64], ir jo atvaizdas, pastatytas Žeberklo ir Biusi gatvės sankryžoje, tarsi prie amžino gėdos stulpo, jau trejetas šimtų metų kentėjo už tą kaltę, akmenimis daužomas ir purvais drabstomas.

Perėjęs Mažąjį tiltą, perbėgęs Naująją Sent Ženevjevos gatvę, Žeanas de Molendinas atsidūrė priešais katedrą. Čia jo ryžtas susvyravo. Valandėlę Žeanas vaikštinėjo apie pono Legri statulą, nerimastingai kartodamas:

— Pamokslas bus tikrai, o dukatas — kažin?

Jis sustabdė iš vienuolyno einantį zakristijoną.

— Kur ponas Žoza archidiakonas?

— Jis turbūt bokšto slėpynėje,— tarė zakristijonas.— Ne-

---

* „Kokiu būdu" ir „vis dėlto" (*lot.*).

** Iš tikrųjų, kokia nuostabi užkandinė (*it.*).

patariu ten jį trukdyti, nebent jus būtų siuntęs kas nors toks, kaip, pavyzdžiui, popiežius arba karalius.

Žeanas suplojo rankomis.

— Velniai rautų! Puiki proga pamatyti garsiąją kerėjimų vienutę!

Taip pagalvojęs apsisprendė, ryžtingai žengė pro juodas dureles ir ėmė kopti įvijais Sen Žilio laiptais į viršutiniuosius bokšto aukštus.

„Aš ją pamatysiu! — kalbėjo sau kopdamas.— Prisiekiu dievo motina! Turbūt labai įdomus tas kambarėlis, kurį mano garbingasis brolis slepia kaip savo gėdą! Sako, jis ten kūrenąs pragaro krosnį ir ant didelės liepsnos verdąs filosofinį akmenį. Po šimts! Tiek man terūpi filosofinis akmuo, kiek ir paprastas dirvakmenis, o jo žaizdre verčiau norėčiau pamatyti velykinę kiaušinienę, keptą su lašiniais, negu visų didžiausią pasaulyje filosofinį akmenį!"

Pasiekęs kolonėlių galeriją, atsitūpė ir ėmė keikti nepabaigiamus laiptus, šaukdamasis nežinia kiek milijonų velnių, paskui įžengęs pro siauras šiaurinio bokšto dureles (mūsų laikais publika pro jas neįleidžiama), kopė toliau. Po valandžiukės už varpų narvo užtiko šoninėje įduboje aikštelę ir po skliautu žemas gotikines duris; kadangi priešais, apskritoje laiptų sienoje, buvo iškaltas langutis, Žeanas galėjo matyti ir tvirtus geležinius apkaustus, ir didžiulę spyną. Jei kam šiandien būtų įdomu pamatyti tas duris, galėtų pažinti jas iš užrašo, įrėžto juodoje sienoje baltomis raidėmis: AŠ DIEVINU KORALI. 1829. PASIRAŠĖ JUŽENAS. Žodis „pasirašė" yra tekste.

— Och! — tarė studentas.— Be abejo, čia.

Spynoje kyšojo raktas. Žeanas stovėjo prie pat durų. Jis atsargiai jas pravėrė ir įkišo galvą.

Skaitytojas tikriausiai yra matęs Rembranto, to tapybos Šekspyro, kūrinius. Tarp daugybės nuostabių graviūrų yra vienas ofortas, vaizduojąs, kaip manoma, daktarą Faustą. Į tą ofortą neįmanoma žiūrėti nesijaudinant. Tamsi celė. Viduryje stalas, apkrautas keistais daiktais: kaukolėmis, rutuliais, retortomis, skriestuvais, hieroglifų primargintais pergamentais. Prie stalo daktaras su plačiu apsiaustu, užsitraukęs ant pat akių kailinę kepuraitę. Jis matomas tik iki pusės. Pasikėlęs nuo didžiulio fotelio, sugniaužtais kumščiais parimęs ant stalo, jis smalsiai ir baimingai žiūri į didelį švytintį magišką raidžių ratą, kuris žiba celės gilumoje ant sienos kaip saulės spektras tamsiame kam-

baryje. Ta kabalistinė saulė sakytum virpa ir savo slaptingu spinduliavimu šviečia blausią celę. Baisu ir gražu.

Kažką panašaus į Fausto celę išvydo Žeanas, įkišęs galvą pro pusiauviras duris. Tokia pat tamsi, menkai apšviesta celė. Didelis krėslas ir didelis stalas, skriestuvai, retortos, palubėje kabantys gyvulių griaučiai, ant akmeninių grindų nuriedėjęs rutulys, arklių kaukolės tarp stiklinių indų, kur virpa aukso lakšteliai, žmonių kaukolės ant veršenų, išmargintų geometrinėmis figūromis ir rašmenimis, stori rankraščiai, suversti į krūvą, atskleisti nesigailint greit lūžtančio pergamento, žodžiu, visokios mokslo šiukšlės, ir visur ant tų krūvų nusėdusios dulkės ir voratinkliai; trūksta tik švytinčių raidžių rato ir ekstazės pagauto daktaro, įsižiūrėjusio į liepsnojančią viziją kaip erelis į saulę.

Vis dėlto celė nebuvo tuščia. Krėsle sėdėjo žmogus, užsikvempęs ant stalo. Žeanas matė tik jo pečius ir pakaušį, bet tuoj pažino tą praplikusią galvą, kuriai gamta suteikė amžiną tonzūrą, tarsi tuo išoriniu simboliu norėdama pažymėti neišvengiamą kunigišką archidiakono pašaukimą.

Taigi Žeanas pažino brolį. Bet durys prasivėrė taip tyliai, jog tėvas Klodas nė nepajuto, kad jis įėjo. Smalsus studentas tuo pasinaudojo ir valandėlę nekliudomas apžiūrinėjo celę. Didžiulis žaizdras, kurio jis iš karto nepastebėjo, buvo krėslo kairėje, po langeliu. Dienos šviesa, krintanti pro tą angą, švietė apskritą voratinklį — tarsi švelnią rozetę, skoningai įpieštą smailiame langelio skliaute, o pačiame jos viduryje nejudėdamas tūnojo architektas voras tarsi to mezginių rato stebulė. Žaizdras buvo apkrautas visokiausiais indais, moliniais buteliukais, stiklinėmis retortomis, kolbomis su anglimi. Žeanas atsiduso, pastebėjęs, kad nėra keptuvės. „Še tau ir virtuvės rykai!" — pamanė jis.

Beje, žaizdre ugnis nedegė; atrodė, kad jau seniai jis nekūrenamas. Stiklinė kaukė, kurią Žeanas pastebėjo tarp alchemijos prietaisų ir kuria, be abejo, archidiakonas naudojosi apsaugoti veidui, kai gamindavo kokią nors pavojingą medžiagą, kūpsojo kampe sudulkėjusi ir tarytum užmiršta. Šalia gulėjo tokios pat apdulkėjusios dumplės; ant viršutinio jų lakšto buvo inkrustuotas vario raidėmis užrašas: SPIRA, SPERA.*

Visokiais posakiais hermetikų papročiu buvo išmargintos visos sienos; vieni jų užrašyti rašalu, kiti įrėžti smailiu metalo

---

* Alsuok, tikėkis (*lot.*).

virbu. Maišėsi gotiškos, hebrajiškos, graikiškos, romėniškos raidės; įrašai išvedžioti vieni ant kitų kaip pakliuvo, naujesni užtrynę senuosius, susipynę kaip brūzgyno šakos, kaip ietys susirėmimo metu. Iš tikrųjų, čia susidūrė visos filosofijos, visos svajonės, visa žmogaus išmintis. Vienas kitas įrašas skyrėsi iš kitų kaip puiki vėliava tarp geležinių iečių. Dažniausiai tai buvo trumpi lotyniški bei graikiški devizai, kuriuos taip puikiai formulavo viduramžiai: *Unde? inde?* — *Homo homini monstrum.*— *Astra, castra, nomen, numen.*— Μέγα βιβλίον, μέγα κακόν.— *Sapere aude.*—*Flat ubi vult* ir t. t. Kartais pasitaikydavo lyg ir visai beprasmis žodis: 'Αναγκοφαγία*, bet tai, matyt, buvo gaiži užuomina į vienuolyno režimą; kartais hegzametru išreikšta paprasta kunigiškos drausmės taisyklė: *Coelestem dominum, terrestrem dicito domnum.*** Buvo taip pat *passim**** prikeverzota hebrajiškai, bet Žeanas, jau ir graikiškai labai silpnai tesugraibąs, čia nieko nesuprato; be to, visur perdėm pripaišyta žvaigždžių, žmonių ir gyvulių figūrų, susikertančių trikampių; taip išmarginta siena atrodė kaip popieriaus lakštas, išbraižytas beždžionės, pasimirkiusios plunksną į rašalą.

Beje, kambarėlis atrodė užleistas ir aptriušęs, o neprižiūrimi prietaisai leido manyti, kad šeimininką jau ilgą laiką buvo atitraukę nuo darbų kiti rūpesčiai.

Šiuo tarpu šeimininką, palinkusį ant didelio, keistais piešiniais papuošto rankraščio, atrodė, kankino kažkokia mintis, tolydžio įsipinanti į jo apmąstymus. Bent taip spėjo Žeanas, girdėdamas, kaip jis pamąstęs tarpais sušukdavo tarsi svaičiotojas, kuris sapnuoja nemiegodamas:

— Taip, ir Manu[65] taip sako, ir Zoroastras mokė: saulė gimsta iš ugnies, mėnulis — iš saulės. Ugnis yra visatos siela. Pirmykščiai jos atomai liejasi ir be perstojo teka pasaulin begalinėmis srovėmis. Kur srovės susikerta padangėje, ten atsiranda šviesa, o kur jos susikerta žemėje, ten atsiranda auksas.— Šviesa ir auksas yra tas pat.— Auksas — tai kieto pavidalo ugnis.— Tarp matomo ir apčiuopiamo dalyko, tarp skysto ir kieto tos pačios substancijos būvio yra toks pats skirtumas kaip tarp vandens garų ir ledo, daugiau nieko.— Tai ne svaičiojimai, tai visuotinis gamtos dėsnis.— Bet kaip šio visuotinio gamtos

* Iš kur? iš ten? Žmogus žmogui žvėris. Žvaigždė, stovykla, vardas, dievybė (*lot.*). Didelė knyga, didelis blogis (*gr.*). Išdrįsk suprasti. Pučia kur nori (*lot.*). Likimo sunaikintas (*gr.*).

** Dangiškąjį vadink viešpačiu, žemiškąjį — ponu (*lot.*).

*** Kai kur (*lot.*).

dėsnio paslaptį pritaikyti moksle? Juk šviesa, šviečianti mano ranką,— tai auksas! Tai tie patys atomai, išplitę pagal tam tikrą dėsnį ir, pasinaudojant kažkokiu kitu dėsniu, reikia juos sukondensuoti! — Kaip tai padaryti? — Kai kurie mokslininkai buvo sugalvoję saulės spindulį užkasti į žemę.— Averoesas,— taip, Averoesas, Averoesas vieną saulės spindulį yra užkasęs didžiojoje Kordobos mečetėje po pirmuoju pilioriumi Korano altoriaus kairėje pusėje; bet atidaryti rūsį ir pažiūrėti, ar bandymas pavyko, bus galima tik po aštuonių tūkstančių metų.

— Velnias! — tarė sau Žeanas.— Dukato teks ilgai laukti!

— ... Kiti manė,— kalbėjo susimąstęs archidiakonas,— kad geriau imti Sirijaus spindulį. Bet labai sunku gauti tą spindulį gryną, nes prisimaišo daugybė kitų žvaigždžių spindulių. Flamelis teigia, kad paprasčiausia būtų imti žemiškąją ugnį.— Flamelis! Koks pranašiškas vardas, *Flamma*! * — Taip, ugnis. Štai ir viskas.— Anglyje glūdi deimantas, ugnyje — auksas.— Bet kaip jį iš ten išgauti? — Magistras tvirtina, kad yra tokių moteriškų vardų, kupinų švelnaus ir slaptingo žavesio, jog, darant bandymą, pakanka tik juos ištarti... — Paskaitykime, ką apie tai sako Manu: „Kur moterys gerbiamos, ten dievybės džiaugiasi; kur jos niekinamos, ten bergždžias darbas melstis dievui.— Moters burna visada tyra; tai bėgantis vanduo, tai saulės spindulys.— Moters vardas turi būti malonus, švelnus, nežemiškas; jis turi baigtis balsiu ir skambėti kaip palaiminimo žodis." — Taip, išminčiaus tiesa; iš tikrųjų, Marija, Sofija, Esmeral...— Prakeikimas! Vis ta pati mintis!

Jis smarkiai užvožė knygą.

Perbraukė sau per kaktą, tarsi norėdamas nublokšti apsėdusią mintį. Paskui paėmė nuo stalo vinį ir mažutį plaktuką kabalistinėmis raidėmis keistai išmargintu kotu.

— Jau kuris laikas,— tarė jis, karčiai šypsodamasis,— man nebesiseka joks bandymas! Mane perėmė viena mintis ir degina man smegenis kaip ugninis įspaudas. Aš negalėjau įspėti nė Kasiodoro paslapties: jo lempa degė be dagties ir be alyvos. O juk tai paprastas dalykas!

— Kad jį kur galas! — sumurmėjo Žeanas.

— ... O juk užtenka tik vienos niekingos minties,— dėstė toliau kunigas,— ir žmogus daraisi silpnas ir kvailas! O, kaip iš manęs juoktųsi Kloda Pernel, kuri nė valandėlės neįstengė atitraukti Nikola Flamelio nuo didžiojo darbo! Bet juk aš laikau

* Liepsna (*lot.*).

rankoje magiškąjį Zekielio plaktuką! Kai baisusis rabinas suduodavo tuo plaktuku savo celėje į vinį, jo nusmerktasis priešas, nors būtų ir už dviejų tūkstančių lje, prasmegdavo į žemę per vieną uolektį, ir žemė jį prarydavo. Pats Prancūzijos karalius iki kelių prasmego į Paryžiaus grindinį už tai, kad vieną vakarą neapdairiai pasibeldė į to burtininko duris.— O juk nuo to įvykio nepraėjo nė trys šimtai metų.— Štai, aš turiu ir tą plaktuką, ir vinį, o mano rankoje tie įrankiai ne baisesni už kūjį kalvio rankose.— O juk reikia tik surasti magiškąjį žodį, kurį ištardavo Zekielis, kaldamas savo vinį.

„Niekų šneka!" — pagalvojo Žeanas.

— Nagi pabandykime,— guviai tarė archidiakonas.— Jei pasiseks, pamatysiu nuo vinies galvutės iššokant melsvą kibirkštį.— Emen-hetan! Emen-hetan! Ne, ne tas. Sižeani! Sižeani! Teatveria ta vinis kapą tam, kurio vardas Febas!.. — Prakeikimas! Vis ta pati ir ta pati mintis!

Jis piktai nusviedė plaktuką į šalį. Po to susmuko krėsle ir taip užsikniaubė ant stalo, jog Žeanas nebematė jo už didžiulės atkaltės. Valandėlę jis regėjo tik mėšlungiškai sugniaužtą jo kumštį ant knygos. Staiga tėvas Klodas pakilo, paėmė skriestuvą ir tylėdamas įrėžė didžiosiomis raidėmis sienoje šį graikišką žodį:

'ANÁΓKH

— Mano brolis kvailas,— tarė sau Žeanas,— juk daug paprasčiau būtų buvę parašyti *Fatum**. Juk ne visi privalo mokėti graikiškai.

Archidiakonas vėl atsisėdo į krėslą ir susiėmė rankomis galvą kaip ligonis, kurio kakta sunki ir karšta.

Studentas žiūrėjo į savo brolį nustebęs. Jis duodavo savo širdžiai visišką laisvę, nepripažino jokių įstatymų, tik prigimties įstatymą, ir leido savo aistroms tekėti polinkių šlaitais, taip kad jo didžiųjų emocijų ežeras visada būdavo sausas, nes kas rytą jis išrausdavo naujų vagų, todėl nežinojo, su kokiu pašėlimu glerma ir kunkuliuoja žmogiškų aistrų jūra, jei neturi kur prasiveržti, kaip ji telkiasi, kaip tvinsta, kaip liejasi per kraštus, kaip drasko širdį ir, pratrūkusi vidine rauda ir nebyliomis konvulsijomis, išardo užtvanką ir prasigraužia vagą. Žeaną visada klaidino rūstus, ledinis Klodo Frolo kiautas, tas šaltas aukštos, nepasiekiamos jo dorybės apvalkalas. Linksmas studentas niekada

* Lemtis (*lot.*).

nepagalvojo, kad po snieguota Etnos kakta glūdi kunkuliuojanti, pašėlusi, gili lava.

Nežinome, ar Žeanas staiga visa tai suvokė, bet nors ir labai lengvabūdis, susiprato, kad pamatė, ko neprivalėjo matyti, kad užtiko slapčiausias vyresniojo brolio sielos apraiškas ir kad Klodas neturi apie tai sužinoti. Matydamas archidiakoną vėl nugrimzdus į savo mintis, jis tylutėliai atsitraukė ir subrazdėjo už durų kaip atėjęs svečias, norįs, kad šeimininkas išgirstų.

— Prašom,— sušuko archidiakonas iš celės,— aš jūsų laukiau. Tyčia palikau raktą duryse. Užeikit, metre Žakai.

Studentas drąsiai įėjo. Archidiakonui čia šitas vizitas buvo labai nemalonus; jis sudrebėjo:

— Kaip? Tai jūs, Žeanai?

— Taip, vis tiek Ž.,— atsakė raudonveidis, įžūlus ir linksmas studentas.

Tėvo Klodo išraiška vėl pasidarė rūsti.

— Ko jums čia reikia?

— Broli,— atsakė studentas, stengdamasis atrodyti padorus, gailus ir kuklus, droviai glamžydamas rankoje kepurę,— aš atėjau jūsų paprašyti...

— Ko?

— Pamokymo, kuris man labai reikalingas.— Žeanas neišdrįso garsiai pridurti: „Ir pinigų, kurie man dar reikalingesni." Ta sakinio dalis liko nepasakyta.

— Pone,— šaltai tarė archidiakonas,— aš jumis labai nepatenkintas.

— Aiman! — atsiduso studentas.

Tėvas Klodas truputį pasisuko su visu krėslu ir atidžiai pasižiūrėjo į Žeaną.

— Labai džiaugiuosi jus matydamas.

Tai buvo gąsdinanti įžanga. Žeanas pasiruošė žiauriam puolimui.

— Žeanai, aš kasdien gaunu skundų. Kas tai buvo per peštynės, kai jūs lazda apkūlėte jaunąjį vikontą Alberą de Ramonšaną?..

— O! — tarė Žeanas.— Didelio čia daikto! Vaikpalaikis linksminosi, leisdamas arklį šuoliais per balas ir purvais taškydamas studentus!

— O kas toks,— toliau kvotė archidiakonas,— tas Maje Farželis, kuriam sudraskėte drabužius? *Tunicam dechiraverunt**, sakoma skunde.

* Suplėšė marškinius (*lot.*).

— Tai tau! Vienam iš Montegiu menką palaidinę! Kas čia tokio!

— Skunde sakoma *tunicam*, o ne *cappettam**. Ar mokate lotyniškai?

Žeanas nieko neatsakė.

— Taip,— kalbėjo kunigas, linguodamas galvą,— štai koks dabar studijavimas mokslų ir literatūros. Lotyniškai vos supranta, sirų kalbos niekas nemoka, graikų kalbos taip nepakenčia, jog net mokytieji nelaikomi neraštingais, kai skaitydami praleidžia graikišką žodį, pasakę: *Graecum est, non legitur.***

Studentas ryžtingai pakėlė akis.

— Broli mano, ar pageidautumėte, kad į gryną prancūzų kalbą išverščiau graikišką žodį, užrašytą ant sienos?

— Kokį žodį?

— 'ANÁΓKH.

Ant pageltusių archidiakono skruostų pasklido lengvas rausvumas tarsi dūmų debesėlis, bylojąs apie slaptus ugnikalnio sukrėtimus. Studentas nieko nepastebėjo.

— Na, gerai, Žeanai,— suvapėjo vyresnysis brolis,— ką gi tas žodis reiškia?

— LEMTIS.

Tėvas Klodas pabalo, o studentas nerūpestingai varė toliau:

— O žodis, ta pačia ranka įrėžtas po juo, 'Αναγνεία, reiškia *neskaistybė*. Matote, kad moku graikiškai.

Archidiakonas tylėjo. Ši graikų kalbos pamoka privertė jį susimąstyti. Mažasis Žeanas, kupinas gudrybių kaip išlepintas vaikas, nusprendė, kad dabar palankus momentas prašyti. Taigi jis nutaisė nepaprastai švelnų balsą ir pradėjo:

— Broleli, argi jūs manęs taip neapkenčiate, jog esate toks žiaurus dėl kelių antausių ir pasikumščiavimo teisingoje kovoje su kažkokiais vaikėzais ir marmuzais, *quibusdam marmosetis*? Matote, gerasis broli Klodai, kad moku lotyniškai.

Bet visas tas veidmainingas meilumas nepadarė rūsčiajam broliui tokio įspūdžio kaip paprastai. Cerberis neatsikando meduolio. Archidiakono kaktoje neišsilygino nė viena raukšlė.

— Ko jūs tuo siekiate? — paklausė jis sausai.

— Na, gerai, prie tikslo! Štai! — drąsiai atsakė Žeanas.— Man reikia pinigų!

Po tokio įžūlaus pareiškimo archidiakono veidas įgavo pedagogo ir tėvo išraišką.

---

* Marškinius, o ne palaidinę (*lot.*).

** Čia graikiškai, perskaityti neįmanoma (*lot.*).

— Jūs žinote, ponai Žeanai, kad mūsų Tiršapo lenas, įskaitant nuomą ir rentą iš dvidešimt vieno namo, duoda tik trisdešimt devynis Paryžiaus livrus aštuonis solidus šešis denarus pajamų. Pusantro karto daugiau negu brolių Pakle laikais, bet tai nėra daug.

— Man reikia pinigų,— stoiškai tarė Žeanas.

— Ar žinote, kad konsistorija nusprendė dvidešimt vieną mūsų namą perleisti vyskupijai kaip leną, o mes vėl galėtume tą leną išpirkti, sumokėję garbiajam vyskupui dvi paauksuoto sidabro markes šešių Paryžiaus livrų vertės? O tų dviejų markių aš dar neįstengiau surinkti. Jūs tai žinote.

— Aš žinau, kad man reikia pinigų,— trečią sykį pakartojo Žeanas.

— O ką su jais darysite?

Tas klausimas Žeano akyse įžiebė vilties kibirkštėlę. Jo išraiška vėl pasidarė lipšni ir saldutė.

— Klausykite, broli Klodai, aš nesikreipčiau į jus su blogais ketinimais. Pinigai man reikalingi ne praūžti smuklėse ar pajodinėti Paryžiaus gatvėmis su auksuoto brokato gūnia, tarno lydimam, *cum meo laquasio*. Ne, broli, tai gailestingam darbui.

— Kokiam gailestingam darbui? — paklausė truputį nustebęs Klodas.

— Du mano draugai nori nupirkti vienos vargšės našlės odrijietės naujagimiui baltinukų. Tai labdarybė. Kraitelis kainuos tris florinus; aš taip pat norėčiau prisidėti.

— Kaip vadinasi tie jūsų draugai?

— Pjeras Žudikas ir Batistas Paukštėdis.

— Hm! — tarė archidiakonas.— Vardai taip tinka labdarybei kaip bombarda didžiajam altoriui.

Teisybė, Žeanas labai blogai parinko tuos du draugų vardus. Susigriebė, bet per vėlai.

— Be to,— kalbėjo įžvalgusis Klodas,— kas čia per naujagimio kraitelis, už kurį reikia mokėti tris florinus? Ir visa tai odrijietės vaikui? Nuo kada našlės odrijietės turi vystomų kūdikių?

Žeanas dar kartą pamėgino pralaužti ledą.

— Na, ką gi! Man reikia pinigų nueiti šį vakarą pas Izabo la Tjeri Meilės slėnyje!

— Ištvirkėli nelemtas! — sušuko kunigas.

— Ἀναγνεία,— tarė Žeanas.

Tas žodis, kurį studentas galbūt klastingai paėmė iš užrašo

ant celės sienos, padarė kunigui savotišką įspūdį. Jis sukando lūpas, jo pyktis nuslūgo, ir raudonis užliejo veidą.

— Eikite sau,— tarė jis Žeanui.— Aš laukiu vieno žmogaus.

Studentas dar pabandė:

— Broli Klodai, duokite bent skatiką pavalgyti.

— Kiek išėjote Graciano dekretalijų? — paklausė tėvas Klodas.

— Aš pamečiau užrašus.

— Kokį lotynų autorių mokotės?

— Man pavogė Horacijaus knygą.

— Kiek išmokote iš Aristotelio?

— Dievaži, broli, kuris gi bažnyčios tėvas yra pasakęs, kad eretikų klaidos visais laikais lindi Aristotelio metafizikos brūzgynuose? Velniop Aristotelį! Nenoriu, kad jo metafizika sugriautų mano tikėjimą.

— Vaikine,— tarė archidiakonas,— kai pastarąjį kartą buvo atvykęs karalius, vienas jo dvariškis, vardu Filipas de Kominas, ant arklio gūnios turėjo išsiuvinėtą šūkį, apie kurį patariu jums pagalvoti: *Qui non laborat non manducet.**

Įsižeidęs, pridėjęs pirštą prie ausies, akis nuleidęs į žemę, studentas valandėlę patylėjo. Staiga vikriai ir guviai kaip kielė atsigręžė į brolį:

— Vadinasi, broleli, jūs atsisakote man duoti vieną Paryžiaus solidą, kad galėčiau nusipirkti pas kepėją duonos žiauberę?

— *Qui non laborat non manducet.*

Išgirdęs tą nepalenkiamo archidiakono atsakymą, Žeanas susiėmė rankomis veidą kaip raudanti moteris ir nevilties kupinu balsu sušuko:

— 'Οτοτοτοτοτοτοι!

— Ką tai reiškia, pone? — paklausė Klodas, nustebęs dėl tokio pokšto.

— Tai va! — tarė studentas, pakėlęs į Klodą įžūlias akis, kurias buvo pritrynęs kumščiais, kad paraustų tarsi nuo ašarų.— Čia graikiškai! Tai Eschilo anapestas, puikiai išreiškiąs sielvartą.

Ir prapliupo taip užkrečiamai, taip smagiai kvatoti, jog net archidiakonas nusišypsojo. Juk iš tikrųjų Klodas pats buvo kaltas: kodėl jis tą vaiką taip išlepino?

— O, broleli Klodai,— tarė Žeanas, tos šypsenos padrąsin-

---

* Kas nedirba, tenevalgo (*lot.*).

tas,— matote, kokie suplyšę mano pusbačiai. Ar gali būti dar tragiškesnis apavas, kai puspadis kaišioja liežuvį?

Staiga archidiakonas vėl pasidarė toks pat rūstus kaip ir anksčiau.

— Atsiųsiu jums naujus pusbačius. Bet pinigų neduosiu.

— Tik vieną menką Paryžiaus solidą, broli,— maldavo Žeanas.— Aš mintinai išmoksiu Gracianą, tikėsiu dievą, būsiu tikru mokslo ir dorybių Pitagoru. Tik, dėl dievo meilės, duokite man vieną menkutį solidą! Argi norite, kad badas mane sugraužtų? Jis jau čia pat, jo atverti nasrai juodesni, dvokesni, gilesni negu Tartaras arba vienuolio nosis.

Tėvas Klodas palingavo savo raukšlėtą galvą.

— *Qui non laborat...*

Žeanas jam nedavė pabaigti.

— Gerai,— sušuko jis,— velniop! Tegyvuoja linksmybė! Girtuokliausiu, mušiuosi, daužysiu vyno ąsočius, lankysiu mergšes!

Tai pasakęs, sviedė į sieną savo kepuraitę ir ėmė spragsėti pirštais kaip kastanjetėmis.

Archidiakonas žiūrėjo į jį paniuręs.

— Žeanai, jūs neturite sielos.

— Jei taip, tai, pasak Epikūro, man trūksta nežinia ko, kas sudaryta iš kažko, kas neturi vardo.

— Žeanai, reikia rimtai pagalvoti apie pasitaisymą.

— Beje,— sušuko studentas, žiūrėdamas čia į brolį, čia į retortas ant žaizdro,— čia viskas raguota: ir mintys, ir buteliai!

— Žeanai, jūs stovite ant labai slidaus šlaito. Ar žinote, kur einate?

— Į smuklę,— tarė Žeanas.

— Smuklė veda prie gėdos stulpo.

— Tai toks pat žibintas kaip ir kiekvienas kitas, ir gal kaip tik su tuo žibintu Diogenas surado savo žmogų.

— Gėdos stulpas veda į kartuves.

— Kartuvės — tai svarstyklės, viename jų gale — žmogus, o kitame — visas pasaulis. Gražu būti žmogumi.

— Kartuvės veda į pragarą.

— Tai didžiulė ugnis.

— Žeanai, Žeanai, jūs blogai baigsite.

— Bet pradžia buvo gera.

Tuo metu laiptuose pasigirdo žingsniai.

— Tylėk! — tarė archidiakonas, pridėjęs pirštą prie lū-

pų.— Tai metras Žakas. Klausyk, Žeanai,— pridūrė jis pašnibždom,— gink dieve niekam neprasitark, ką čia matysi ir girdėsi. Greit slėpkis po žaizdru, ir kad man nė balso.

Studentas palindo po žaizdru. Jam toptelėjo puiki mintis.

— Beje, broli Klodai, už tai, kad nė balso — floriną.

— Gerai, tylėk!

— Duok dabar.

— Še! — piktai mesdamas jam kapšiuką, tarė archidiakonas.

Žeanas palindo giliau po žaizdru, ir durys atsidarė.

V

DU VYRAI JUODAIS RŪBAIS

Įėjo žmogus juodais drabužiais ir rūškana mina. Pirmiausia Žeanui krito į akis (jis, be abejo, savo kampe taip įsitaisė, kad galėtų viską matyti ir viską girdėti) nepaprastai liūdnas svečio veidas ir apdaras. Vis dėlto jo išraiška buvo savotiškai švelni, tik švelnumas kažkoks salstelėjęs, būdingas katei arba teisėjui. Nepažįstamasis, kokių šešiasdešimties metų senis, buvo visai pražilęs ir surukęs; jo akys mirksėjo, antakiai buvo balti, lūpa nukarusi, rankos didelės. Pamatęs, kad svečias tik toks, tai yra gydytojas arba teisėjas, ir kad jo nosis per toli nuo burnos,— tikras kvailumo požymis,— Žeanas nulindo į savo urvo kampą, nusiminęs, jog reikės nežinia kiek laiko praleisti tokioje nepatogioje padėtyje ir tokioje nemalonioje draugijoje.

Archidiakonas nė neatsistojo sutikti to žmogaus. Davė jam ženklą sėsti ant suolelio prie durų ir, valandėlę patylėjęs, tarsi tęsdamas savo apmąstymus, bent kiek globėjišku tonu tarė:

— Laba diena, metre Žakai.

— Sveiki, metre! — atsakė juodasis žmogus.

Tonas, kuriuo vienas pasakė *metre Žakai*, o kitas *metre*, buvo toks skirtingas, kaip sakant *monsinjore* ir *pone*, kaip *domine* ir *domne*. Aišku, čia mokytojas susitiko su mokiniu.

Archidiakonas vėl patylėjo, o metras Žakas stengėsi tos tylos netrikdyti.

— Na kaip,— pagaliau tarė archidiakonas,— ar jums pasisekė?

— Deja, mokytojau,— liūdnai šyptelėjęs, atsakė šis,— aš vis dar pučiu ugnį. Pelenų kiek tik nori. Bet aukso — nė kruopelytės.

Tėvas Klodas nekantriai mostelėjo:

— Aš jus klausiu ne to, metre Žakai Šarmoliu, klausiu apie jūsų raganiaus bylą. Juk tai Markas Senenas, kaip sakėte, Atskaitomybės rūmų ekonomas? Ar jis prisipažįsta raganavęs? Ar tardymas pasisekė?

— Deja, ne,— atsakė metras Žakas, vis taip pat liūdnai šypsodamasis.— Tos paguodos dar neturime. Tai ne žmogus, o akmuo. Mes jį išvirsime Kiaulių turguje, o jis vis tiek nieko nepasakys. O tuo tarpu griebiamės visko, kad galėtume sužinoti tiesą. Jis jau išnarstytas. Mes naudojame visas priemones, pasak senojo komiko Plauto:

Advorsum stimulos, laminas, crucesque, compedesque,
*Nervos, catenas, carceres, numellas, pedicas, boias.**

Niekas negelbsti. Tai siaubingas žmogus. Be reikalo su juo vargstu.

— Ar nieko naujo neradote jo namuose?

— O kaipgi! — tarė metras Žakas, rausdamasis savo kapšyje.— Štai tas pergamentas. Čia parašyti žodžiai, kurių mes nesuprantame. O juk advokatas ponas Filipas Lelje truputį moka hebrajiškai — tos kalbos pramoko Briuselyje Kantersteno gatvės žydų bylos metu!

Taip kalbėdamas, metras Žakas išvyniojo pergamentą.

— Duokite,— tarė archidiakonas.— Gryniausi burtai, metre Žakai! — sušuko jis, žvilgtelėjęs į pergamentą.— *Emen-hetan!* Taip šaukia vilkolakiai, kai skrenda į šabą. *Per ipsum, et cum ipso, et in ipso!*** Tai užkeikimas, kuriuo velnias vėl nugramzdinamas pragaran. *Hax, pax, max!* Tai iš medicinos srities. Užkalbėjimas nuo pasiutusio šuns įkandimo. Metre Žakai, jūs esate karaliaus prokuroras bažnytiniame teisme. Tas pergamentas — baisus.

— Mes dar patardysime tą žmogų. Štai ką dar radome pas Marką Seneną,— pridūrė metras Žakas, vėl rausdamasis savo maišelyje.

Tai buvo indas, panašus į tuos, kur sudėti ant tėvo Klodo žaizdro.

---

* Kablius, įkaitintą geležį, kankinimo suolą, geležinius, rimbus, grandines, kalėjimą, kankinimo batus, antrankius, antkaklį (*lot.*).

** Per patį, su pačiu, pačiame (*lot.*).

— A,— tarė archidiakonas,— alchemijos tiglis.

— Prisipažinsiu,— tarė metras Žakas, droviai, nejaukiai nusišypsojęs,— aš jį išmėginau savo žaizdre, bet pavyko ne geriau kaip ir su manuoju.

Archidiakonas ėmė apžiūrinėti indą.

— Ką gi jis išraižė ant savo tiglio? *Och! Och!* Žodis, išvaikąs blusas! Tas Markas Senenas tikras nemokša! Tikiu, kad su šituo nepadarysite aukso! Jis tinka tik vasarą pasidėti miegamajame, štai ir viskas!

— Jei jau pradėjome kalbėti apie klaidas,— tarė karaliaus prokuroras,— tai pasakysiu, kad, prieš lipdamas čionai, patyrinėjau apačioje portalą; ar jūs, garbusis tėve, esate visai tikras, kad iš Otel Dje pusės yra atvaizduoti fizikos mokslo darbai ir kad iš septynių nuogų figūrų prie dievo motinos kojų toji su sparnais prie kulnų yra Merkurijus?

— Taip,— atsakė kunigas.— Apie tai rašė Augustinas Nifas, italų mokslininkas, turėjęs barzdotą demoną, kuris jį visko ir išmokęs. Beje, lipkime žemyn, aš jums vietoje išaiškinsiu.

— Dėkui, mokytojau,— tarė Šarmoliu, lenkdamasis iki žemės.— Beje, būčiau pamiršęs! Kada panorėsite, kad liepčiau suimti mažąją burtininkę?

— Kokią burtininkę?

— Tą čigonę, jūs gerai ją žinote, ji kasdien ateina šokti į katedros aikštę, nors dvasinė vyresnybė tai uždraudė! Ji turi velnio apsėstą ožką su velnio ragais, kuri moka skaityti, rašyti, moka matematiką kaip Pikatriksas; vien dėl tos ožkos reikėtų iškarti visus čigonus. Byla jau paruošta. Teismas neužtruks! Prisiekiu savo siela, ta šokėja — dailus padarėlis! Gražiausios juodos akys! Du Egipto karbunkulai. Kada pradėsime?

Archidiakonas nubalo kaip drobė.

— Aš jums pasakysiu kada,— vos girdimai pramikčiojo jis. Paskui tarė su įstanga: — Kvoskite Marką Seneną.

— Būkite ramus,— tarė šypsodamasis Šarmoliu.— Parėjęs vėl liepsiu jį pririšti prie odinės lovos. Bet tai velnias, ne žmogus. Jis privargina net patį Pjerą Torteriu, o juk jo rankos stambesnės už mano. Pasak šauniojo Plauto:

*Nudus vinctus, centum pondo, es quando pendes per pedes.** Kvosime jį ant suktuvo! Tai mūsų geriausias įrankis. Jis paragaus dar ir šito.

---

* Nuogas sveri šimtą svarų, jei pakabintas už kojų (*lot.*).

Tėvas Klodas atrodė nugrimzdęs niūriose mintyse. Jis atsigręžė į Šarmoliu:

— Metre Pjera... tai yra metre Žakai, kvoskite Marką Seneną!

— Taip, tėve Klodai. Vargšas žmogus! Jam teks kentėti kaip Mumoliui[66]. Kaip jam atėjo į galvą vykti į raganų šabą! Atskaitomybės rūmų ekonomas turėtų žinoti Karolio Didžiojo raštą *Stryga vel masca!** O dėl mažytės, jų vadinamos Smelardos, lauksiu jūsų įsakymo. A! Kai eisime pro portalą, jūs man paaiškinsite, ką reiškia sodininkas freskoje prie pat bažnyčios durų. Gal tai Sėjėjas? Ė, mokytojau, apie ką gi jūs taip galvojate?

Tėvas Klodas, paskendęs savo mintyse, jo nebeklausė. Šarmoliu pagal žvilgsnio kryptį nustatė, kad kunigas žiūri į didelį voratinklį, užtraukusį visą langelį. Tą akimirką lengvabūdė musė, verždamasi į kovo saulę, įlėkė į tinklą. Siūlams suvirpėjus, vidury tūnąs didžiulis voras sujudėjo, pripuolė prie musės, priekiniais čiupikliais sulenkė ją pusiau, o savo bjauriu straubliu ėmė grabinėti jai galvą.

— Vargšė musė,— tarė karaliaus prokuroras bažnytiniame teisme ir pakėlė ranką, norėdamas ją išgelbėti. Archidiakonas, tarsi staiga pabudęs, mėšlungiškai stvėrė jam už rankos.

— Metre Žakai,— sušuko jis,— teįvyksta lemtis!

Prokuroras nusigandęs atsigręžė. Jam pasirodė, kad ranką sugnybo geležinės žnyplės. Paklaikusios, liepsnojančios kunigo akys žiūrėjo nejudėdamos į mažą baisią porą — musę ir vorą.

— O, taip! — kalbėjo kunigas balsu, tarsi einančiu iš pat sielos gelmių.— Štai visa ko simbolis. Ji skraido, ji linksma, ji ką tik gimė; ji ieško pavasario, erdvės, laisvės. O, taip, bet kai susiduria su lemtingąja rozete, iš jos išlenda voras, bjaurus voras! Vargšė šokėja! Vargšė pasmerktoji musė! Metre Žakai, teįvyksta! Tai lemtis! Deja! Klodai, tu esi voras. Klodai, tu esi ir musė! Tu skridai į mokslą, į šviesą, į saulę, tau tik rūpėjo pasiekti erdvę, amžinosios tiesos šviesybę; bet, puldamas į akinantį langelį, atvertą į kitą pasaulį, į šviesos, proto ir mokslo pasaulį, tu, akloji muse, beproti mokslininke, nematei to švelnaus voratinklio, kurį lemtis ištiesė tarp šviesos ir tavęs; tu puolei į jį galvotrūkčiais, vargšas kvaily, ir dabar perskelta galva, nutrauktais sparnais blaškaisi lemties čiupikliuose! Metre Žakai! Metre Žakai! Nekliudykite vorui!

---

* Burtininkė arba ragana (*lot.*).

— Užtikrinu jus,— tarė Šarmoliu, žiūrėdamas į jį ir nieko nesuprasdamas,— aš jo neliesiu. Bet, dėl dievo meilės, metre, paleiskite man ranką! Jūs laikote ją kaip replėmis.

Archidiakonas jo negirdėjo.

— O beproti! — tarė jis, nenuleisdamas akių nuo langelio.— Kad ir sudraskytum musės sparneliais tą baisųjį voratinklį, manai, pasiektum šviesą? Deja, tas stiklas už jo, ta permatoma kliūtis, ta kietesnė už žalvarį kristalinė siena visas filosofijas skiria nuo tiesos,— kaipgi tu ją nugalėsi? O mokslo tuštybė! Kiek išminčių veržiasi prie jos iš toli ir plasnodami persiskelia kaktą! Kiek mokslinių sistemų, sumišai zvimbdamos, trenkiasi į tą amžinąjį stiklą!

Jis nutilo. Lyg aprimo taip besamprotaudamas, nes nejučiomis nuo savęs nukrypo į mokslą. Žakas Šarmoliu jį galutinai grąžino į tikrovę, paklausęs:

— Tai va, mokytojau, kada man padėsite padaryti auksą? Man vis dar nesiseka.

Archidiakonas, karčiai šypsodamasis, palingavo galvą.

— Metre Žakai, paskaitykite Mykolo Pselo *Dialogus de energia et operatione daemonum.** Tai, ką mes darome, nėra visai nekaltas dalykas.

— Tyliau, mokytojau! Aš tai numanau,— tarė Šarmoliu.— Bet kai esi tik paprastas karaliaus prokuroras bažnytiniame teisme ir gauni trisdešimt Turo dukatų per metus, reikia truputį užsiiminėti hermetika. Tik kalbėkime tyliai.

Tą akimirką klusias Šarmoliu ausis pasiekė kramtančių žandikaulių čekšėjimas po žaizdru.

— Kas ten? — sunerimo jis.

Kramtė studentas; labai nepatogiai susirangęs ir labai nuobodžiaudamas savo slėptuvėje, jis rado sudžiūvusią plutą ir apipelėjusį sūrio galą ir, nieko nelaukdamas, ėmė graužti — reikėjo gi kiek išsiblaškyti ir užkąsti. Būdamas labai išalkęs, jis garsiai triauškė ir smarkiai čepsėjo, ir tai sukėlė prokurorui įtarimą ir nerimą.

— Mano katinas, matyt, pasigavęs pelę, puotauja,— gyvai tarė archidiakonas.

Toks paaiškinimas patenkino Šarmoliu.

— Iš tikrųjų, mokytojau,— atsakė jis, pagarbiai šypsodamasis,— visi didieji filosofai turėjo kokį nors naminį gyvulį.

---

* Dialogas apie demonų energiją ir veiklą (*lot.*).

Žinote, ką sako Servijus[67]. *Nullus enim locus sine genio est.** Tėvas Klodas, bijodamas, kad Žeanas dar kaip nors neišsišoktų, priminė savo garbingam mokiniui, jog dar reikia kartu panagrinėti kelias portalo figūras, ir abu išėjo iš celės; studentui didžiai palengvėjo ant širdies: jis jau rimtai buvo ėmęs bijoti, kad jam ant kelio gali likti smakro įspaudas.

VI

KAS GALI ATSITIKTI NUSIKEIKUS LAUKE SEPTYNIS KARTUS

— *Te Deum laudamus!*** — sušuko metras Žeanas, lįsdamas iš savo skylės.— Abudu apuokai išsinešdino. Och! Och! Hax! Pax! Max! Blusos! Pasiutę šunys! Velnias! Man iki kaklo įgriso jų šnekos! Galva ūžia kaip varpinė. Ir negana to — dar supelijęs sūris! Skubiai žemyn! Pasiimsime vyresniojo brolelio kapšį ir visas monetas paversime buteliais!

Jis švelniai ir džiaugsmingai pažvelgė į brangaus kapšio vidų, apsitvarkė drabužius, nusidulkino apgailėtinas rankoves, visai pilkas nuo pelenų, švilpaudamas dainelę, apsisuko ant kulno, pašoko aukštyn, apžiūrėjo, ar nėra ko paimti, nugvelbė nuo žaizdro kelis stiklinius amuletus, tinkamus padovanoti Izabo la Tjeri, galiausiai pastūmė duris, kurias brolis buvo palikęs praviras iš atlaidumo, o jis paliko iš išdykumo, ir, pasistraksėdamas kaip paukščiukas, nulėkė įvijais laiptais žemyn.

Patamsyje susidūrė su kažkuo, tas murmėdamas pasitraukė; Žeanas spėjo, kad tai buvo Kvazimodas; jį pagavo toks juokas, jog likusias pakopas lipo susiėmęs už šonų. Net ir aikštę pasiekęs vis dar juokėsi.

Atsidūręs ant grindinio, treptelėjo koja.

— O,— tarė jis,— gerasis, garbingasis Paryžiaus grindiny! Tie prakeikti laiptai uždusintų ir angelus, laipiojančius Jokūbo kopėčiomis! Ir kurių galų aš ropščiau tuo akmeniniu grąžtu, gręžiančiu dangų? Kad užkrimsčiau apmūsijusio sūrio ir pro langelį pasižiūrėčiau Paryžiaus bokštų?

Jis žengė kelis žingsnius ir pamatė abudu apuokus, tai yra tėvą Klodą ir metrą Žaką Šarmoliu, stebinčius vieną portalo skulp-

* Nėra vietos, kur nebūtų dvasios (*lot.*).

** Tave, dieve, šloviname (*lot.*).

tūrą. Ant pirštų galų priėjęs, išgirdo archidiakoną tyliai sakant Šarmoliu:

— Gijomas Paryžietis liepė iškalti Jobą tame melsvame akmenyje paauksuotais kraštais. Jobas reiškia filosofinį akmenį, kuris turi būti bandomas ir kankinamas, kad pasidarytų tobulas, kaip sako Raimondas Liulis: *Sub conservatione formae specificae salva anima.**

— Man vis tiek,— tarė sau Žeanas,— juk aš turiu kapšį.

Tuo metu už nugaros jis išgirdo stipriu ir skambiu balsu paleistą baisią keiksmų seriją.

— Vardan dievo kraujo! Vardan dievo pilvo! Velnio blauzda! Belzebubo bamba! Pasiutimas! Kad jas kur griausmas ir perkūnas!

— Prisiekiu savo siela! — sušuko Žeanas.— Tai ne kas kitas kaip mano draugužis kapitonas Febas!

Febo vardą archidiakonas nugirdo tuo metu, kai karaliaus prokurorui aiškino, ką reiškia drakonas, slepiąs uodegą kubile, iš kurio kyla dūmai ir kyšo karaliaus galva. Tėvas Klodas krūptelėjo, nutilo, tuo labai nustebindamas Šarmoliu, atsigręžė ir pamatė savo brolį Žeaną, žengiantį prie aukštaūgio karininko pas Gondelorje namų duris.

Tai iš tikrųjų buvo kapitonas Febas de Šatoperas. Jis stovėjo atsirėmęs į sužadėtinės namų kampą ir keikėsi kaip pagonis.

— Po galais, kapitone Febai,— tarė Žeanas, imdamas jį už rankos,— jūs nuostabiai uoliai keikiatės.

— Kad jas kur griausmas ir perkūnas! — atsakė kapitonas.

— Kad jus patį griausmas ir perkūnas! — atkirto studentas.— Na, meilusis kapitone, iš kur tas gražių žodelių antplūdis?

— Atsiprašau, drauguži Žeanai,— sušuko Febas, kratydamas jam ranką,— šuoliais paleistas arklys staiga negali sustoti. Taigi ir aš įsivaręs negaliu keiksmų sutūrėti. Buvau pas tas šventeivas, ir visada, kai iš jų išeinu, man gerklė kupina keiksmų; turiu juos išspjaudyti, kitaip uždusiu, kad jas kelmai ir perkūnai!

— Gal norėtumėt išgerti? — paklausė studentas.

Tas pasiūlymas kapitoną apramino.

— Norėčiau, tik neturiu pinigų.

— Užtai aš turiu!

— Še tau! Nejaugi?

Žeanas didingai ir kartu paprastai pakišo kapitonui Febui

---

* Siela išgelbėta, jei išlaikys tam tikrą formą (*lot.*).

po nosim kapšį. Tuo tarpu archidiakonas, palikęs apstulbusį Šarmoliu, atėjo prie jųdviejų, sustojo už kelių žingsnių ir ėmė juos stebėti, o šie nekreipė į jį dėmesio — taip buvo susidomėję pinigine.

Febas sušuko:

— Piniginė jūsų kišenėje, Žeanai,— tai mėnulis vandens kibire. Matyt matai, bet iš tikrųjų jo nėra. Yra tik jo atvaizdas. Dievaži, kertam lažybų, kad ten tik akmenukai!

Žeanas šaltai atsakė:

— Štai akmenukai, kuriais grindžiu savo kišenę.

Daugiau netaręs nė žodžio, jis išbėrė, kas buvo piniginėje, ant artimiausio stulpelio su tokia išraiška kaip romėnas, gelbintis tėvynę.

— Dieve šventas! — sumurmėjo Febas.— Taržai, sidabriniai, sidabrinukai, Turo skatikai, Paryžiaus denarai, tikrieji liardai su ereliu! Neįtikėtina!

Žeanas laikėsi oriai ir abejingai. Keli liardai nusirito į purvą; kapitonas puolė jų pakelti. Žeanas jį sulaikė:

— Fe, kapitone Febai de Šatoperai!

Febas suskaičiavo pinigus ir iškilmingai atsigręžė į Žeaną:

— Ar žinote, Žeanai, kad čia dvidešimt trys Paryžiaus solidai! Ką jūs šią naktį apiplėšėte Perpjautų nasrų gatvėje?

Žeanas atmetė šviesią garbanotą galvą ir, niekinamai prisimerkęs, tarė:

— Turiu brolį — archidiakoną ir kvailį.

— Vardan dievo ragų! — sušuko Febas.— Koks puikus žmogus!

— Eime išgerti,— paragino Žeanas.

— Kur? — paklausė Febas.— Į „Ievos obuolį"!

— Ne, kapitone. Eime į „Senovinį mokslą". Seną vinį moksle. Tai rebusas. Aš mėgstu rebusus.

— Velniop tuos rebusus, Žeanai. „Ievos obuoly" geresnis vynas. Be to, šalia durų saulėje auga vynuogienojas. Man smagu jį matyti, kai geriu.

— Na, gerai! Tebūnie Ieva su obuoliu,— tarė studentas ir, paėmęs Febą už rankos, pridūrė: — Beje, brangusis kapitone, jūs ką tik pasakėte *Perpjautų nasrų* gatvė. Labai negerai taip kalbėti. Dabar žmonės nebe tokie barbarai. Sako *Perpjautos gerklės* gatvė.

Du draugai patraukė į „Ievos obuolį". Nėra reikalo sakyti, kad prieš tai jie susirinko pinigus ir kad archidiakonas nusekė paskui juos.

Archidiakonas sekė paskui juos paniuręs. Ar tai tas pats Febas, kurio prakeiktas vardas painiojasi visose jo mintyse po susitikimo su Grenguaru? To jis nežinojo, bet tai buvo Febas, ir to magiško vardo pakako, kad archidiakonas sėlintų paskui du nerūpestingus draugus, klausydamasis jų žodžių ir atidžiai bei nerimastingai stebėdamas kiekvieną jų mostą. Teisybę pasakius, nė klausytis nereikėjo: jie šnekėjo garsiai, nė kiek nesibaimindami, kad praeiviai išgirs jų pasipasakojimus. Kalbėjo apie dvikovas, apie mergas, apie išgėrimus, apie išdaigas.

Vienos gatvės posūkyje iš netolimo skersgatvio juos pasiekė būgnelio garsai. Tėvas Klodas išgirdo karininką sakant studentui:

— Po perkūnais! Spauskim.

— Kodėl, Febai?

— Bijau, kad manęs nepamatytų čigonė.

— Kokia čigonė?

— Ta mažutė su ožka.

— Smeralda?

— Ta pati, Žeanai. Velniškas vardas, aš vis jį pamirštu. Paskubėkime, nes ji mane pažins. Nenoriu, kad ta mergaitė mane užkalbintų gatvėje.

— Argi jūs ją pažįstate, Febai?

Čia archidiakonas pamatė, kaip Febas nusišaipė, pasilenkė prie Žeano ausies ir kažką jam sušnabždėjo. Po to Febas nusikvatojo ir pergalingai pakratė galvą.

— Iš tikrųjų? — paklausė Žeanas.

— Prisiekiu savo siela! — tarė Febas.

— Šį vakarą?

— Šį vakarą.

— Ir jūs tikras, kad ji ateis?

— Na ir galva, Žeanai! Kas gi tokiais dalykais abejoja?

— Kapitone Febai, jūs laimingas karininkas!

Archidiakonas girdėjo visą tą pokalbį. Jo dantys ėmė taukšėti. Drebulys nukrėtė kūną. Jis stabtelėjo, atsirėmė į stulpelį kaip girtas, po to vėl ėmė sekti paskui du linksmus padaužas.

Kai juos prisivijo, jie šnekėjosi jau apie kažką kita. Jis išgirdo juos visa gerkle plyšojant seną dainušką:

Pti-Karò kaimelio vyrai šaunūs —
Kariami kaip veršiai nė nebliauna.

VII

VIENUOLIS ŠMĖKLA

Garsioji „Ievos obuolio" smuklė buvo Universiteto kvartale, Skydo ir Maršalkos gatvių kampe. Salė apačioje nemaža, žemutė, su skliautu, rymančiu ant storų medinių, geltonai nudažytų stulpų; visur pristatyta stalų, ant sienų prikabinėta žibančių alavinių ąsočių, visada pilna gėrikų, kiek tik nori mergšių, langas — į gatvę, prie durų — vynuogienojas, o viršum durų — ant geležinio virbo girgždantis, nuo lietaus surūdijęs skardos lakštas su nupiešta moterimi ir obuoliu. Tas savotiškas vėjarodis buvo iškaba.

Temo. Kryžgatvis buvo visai tamsus. Smuklė, pilna žvakių, iš tolo švietė kaip kalvė naktį. Pro išdaužtus langus sklido stiklų skambesys, erzelynė, keiksmai ir barniai. Pro aprasojusią nuo šilumos vitriną šmėžavo neaiškios figūros; tarpais prapliupdavo skardus juokas. Praeiviai, skubą savo reikalais, nė nežvilgtelėdavo į tą triukšmingą langą. Tik kartais koks nors apsiskarmaliavęs vaikiščias, ant pirštų galų pasistiebęs iki palangės, išrėkdavo seną dainelę girtuokliams paerzinti:

Kas nepastovi — tą į griovį, tą į griovį!

Vis dėlto vienas žmogus ramiai vaikštinėjo pro trankią smuklę, nuolat į ją pažvelgdamas ir nueidamas toliau kaip sargybinis nuo savo sarginės. Jis buvo iki pat akių įsisupęs į skraistę, nusipirktą pas sendaikčių pardavėją šalia „Ievos obuolio" smuklės,— visų pirma, saugančią nuo kovo vakaro vėsos, o be to, slepiančia jo apdarą. Kartkarčiais sustodavo prie apsinešusio lango už švino tinklelio, pasižiūrėdavo, pasiklausydavo, trepteldavo koja.

Pagaliau smuklės durys atsidarė. Atrodė, kad jis to telaukė. Išėjo du gėrikai. Šviesos spindulys akimirką rausvai nušvietė linksmus jų veidus. Skraistėtas žmogus jų stebėti perėjo į kitą gatvės pusę ir sustojo vieno namo prieangyje.

— Kad tave griausmas ir perkūnas! — sušuko vienas gėrikų.— Tuoj išmuš septynias. Man reikia į pasimatymą.

— Aš jums sakau,— pertarė jį apsunkusiu liežuviu draugas,— kad negyvenu Blevyzgų gatvėje, *indignus qui inter*

*mala verba habitat.** Mano butas Žano Minkštaduonio gatvėje, *in vico Johannis-Pain-Mollet*. Jūs raguotesnis už vienaragį, jei sakote priešingai. Kiekvienas žino, kad tas, kas bent kartą ant meškos jojo, nieko nebebijo, bet jūs mėgėjas pasmaguriauti kaip šventas Jokūbas Špitolninkas.

— Žeanai, drauguži, tu girtas,— kalbėjo tas kitas.

Draugas svirduliuodamas atsakė:

— Sakykite, ką norite, Febai, bet įrodyta, kad Platono profilis buvo kaip medžioklinio šuns.

Skaitytojas, be abejo, jau pažino mūsų šaunius draugužius — kapitoną ir studentą. Atrodė, kad juos pažino ir šešėlyje stovįs žmogus; pažino ir lėtais žingsniais nusekė iš paskos visomis kreivėmis, kurias kapitonas kreivaliojo kartu su studentu; beje, karininkas, labiau užsigrūdinęs gėrėjas, laikėsi visai gerai. Skraistėtas žmogus, atidžiai klausydamasis, išgirdo tokį įdomų pokalbį:

— Prisiekiu Bakchu! Stenkitės eiti tiesiai, ponas bakalaure. Juk žinote, kad man reikia jus palikti. Jau septynios. Turiu pasimatymą su moterimi.

— Palikite mane, po galais! Matau žvaigždes ir ugnines ietis. Jūs atrodote kaip juoku plyštanti Dampmarteno pilis.

— Vardan mano senelės karpų, Žeanai, negalima taip kvailioti. Klausykit, ar jums neliko pinigų?

— Ponas rektoriau, čia ne klaida: *parva boucheria* — mažutė mėsinė.

— Žeanai, drauguži Žeanai! Juk žinote, kad turiu pasimatymą su ta mažyte už Sen Mišelio tilto ir niekur kitur negaliu jos nusivesti kaip pas Falurdel, tą tilto kekšę, ir kad reikės užmokėti už kambarį. Senoji žilaūsė ištvirkėlė neduos man skolon. Žeanai! Dėl dievo meilės! Negi nebeliko nė vieno solido?

— Žinojimas, kad visos valandos gerai praleistos, yra maloniausias stalo pagardas.

— Vardan pilvo ir žarnų! Užteks liežuviu malti! Sakyk tu, velnio Žeanai, ar dar turi bent kelis solidus? Duok, arba, dievaži, iškratysiu, nors būtum raupsuotas kaip Jobas ir niežuotas kaip Cezaris!

— Pone, Galiašo gatvė yra ta gatvė, kuri vienu galu remiasi į Stiklių gatvę, o kitu į Audėjų gatvę.

— Na, gerai, tegul būna taip, bičiuli mano Žeanai, vargše mano drauguži, Galiašo gatvė, gerai, labai gerai. Bet, vardan

* Gėda tam, kas tarp blevyzgų gyvena (*lot.*).

dangaus, atsipeikėk. Man reikia tik vieno solido septintai valandai.

— Tylos! Pasiklausykit užstalės dainelės:

Kai katinus dorot ims pelės,
Araso ponas bus karalius.
Kai švento Jono naktį jūra
Užšals, tada, Araso mūrus
Palikę, žmonės trauks per ledą
Svečion šalin, kur akys veda.

— Och studente Antikristo, kad tu pasismaugtum savo motinos žarna! — sušuko Febas ir šiurkščiai pastūmė girtą studentą, o tas nuslydo palei sieną ir susmuko ant Pilypo Augusto grindinio. Girtas girtą užjaučia, tad ir Febas koja paritino Žeaną ant vieno tokio „vargšų pagalvio", kuriuos apvaizda laiko prie visų Paryžiaus gatvių stulpų ir kuriuos turčiai niekinamai vadina *atmatų krūva*. Kapitonas padėjo Žeano galvą ant nuolaidaus kopūstkočių kaugės krašto, ir tą pat akimirką studentas puikiausiu bosu užknarkė. Vis dėlto kapitono širdyje dar nebuvo išblėsęs visas pyktis.

— Na ir dardėk sau velnių vežėčiom, dievai tavęs nematė! — tarė jis vargšui užmigusiam studentui ir nuėjo sau.

Skraistėtas žmogus, visą laiką sekęs įkandin, stabtelėjo prie tysančio studento, tarsi nežinodamas ką dabar daryti; paskui, giliai atsidusęs, nuėjo paskui kapitoną.

Mes, kaip ir juodu, paliksime Žeaną miegantį žvaigždėto dangaus globoje ir, jei skaitytojas sutinka, eisime paskui anuodu.

Sukdamas į Sent Andre Dezaro gatvę, kapitonas Febas pastebėjo, kad jį kažin kas seka. Atsitiktinai grįžtelėjęs, pamatė šešėlį, slenkantį pasieniu. Sustojo — ir šešėlis sustojo. Ėmė eiti — ir šešėlis ėmė eiti. Bet dėl to jis nėmaž neišsigando.

„Niekai,— pagalvojo jis,— juk aš neturiu nė skatiko." Priešais Oteno koležo fasadą sustojo. Kaip tik tame koleže jis apgraibomis baigė savo vadinamąsias studijas ir senu padaužos moksleivio įpročiu niekada nepraeidavo pro kardinolo Pjero Bertrano statulą portalo dešinėje nepadaręs to, kuo taip karčiai skundžiasi Priapas Horacijaus satyroje *Olim truncus eram ficulnus**. Jis taip uoliai stengdavosi, jog parašas *Eduensis episcopus*** buvo beveik nusiplovęs. Taigi, kaip paprastai, sustojo prie

* Kadaise buvau figmedžio kamienu (*lot.*).

** Oteno vyskupas (*lot.*).

statulos. Gatvė buvo visiškai tuščia. Atsainiai tvarkydamasis ir dairydamasis į visas puses, kapitonas pamatė, kad šešėlis iš lėto prie jo artinasi, taip iš lėto, jog galima įžiūrėti jį esant su apsiaustu ir skrybėle. Priėjęs prie kapitono, šešėlis sustojo ir sustingo kaip kardinolo Bertrano statula. Tačiau jo akys, įsmeigtos į Febą, žibėjo kaip katės vyzdžiai naktį.

Kapitonas buvo drąsus ir nebūtų per daug nusigandęs plėšiko su špaga rankoje. Bet ta vaikščiojanti statula, tas suakmenėjęs žmogus šaldė jam gyslose kraują. Žmonės tais laikais pasakojo visokiausias istorijas apie vienuolį šmėklą, naktimis klaidžiojantį Paryžiaus gatvėmis, ir dabar tas istorijas Febas miglotai prisiminė. Valandėlę jis stovėjo apstulbęs, paskui, dirbtinai nusijuokęs, tarė:

— Pone, jeigu jūs, kaip spėju, esate vagis, tai atrodote man kaip gervė, puolanti riešuto kevalą. Aš esu nusigyvenusios šeimos sūnus, mano mielas. Kreipkitės va čia, šalimais. Šio koležo koplyčioje yra gabalas tikrojo kryžiaus, laikomas sidabro skrynelėje.

Iš po apsiausto išlindo ranka, ir lyg erelio nagai susmigo Febui į petį. Tuo pat metu šešėlis prabilo:

— Kapitone Febai de Šatoperai!

— Kaip, po velnių! — sušuko Febas.— Jūs žinote mano vardą?

— Aš ne tik žinau jūsų vardą,— numirėlio balsu tarė skraistėtas žmogus.— Šį vakarą jūs turite pasimatymą.

— Taip,— atsakė apstulbęs Febas.

— Septintą valandą.

— Už penkiolikos minučių.

— Pas Falurdel.

— Tikrai.

— Pas Sen Mišelio tilto ištvirkėlę.

— Švento Mykolo arkangelo, kaip sakoma poteriuose.

— Piktžodžiautojau! — sumurmėjo vaiduoklis.— Su moterimi?

— *Confiteor.**

— Ji vadinasi...

— Smeralda,— linksmai tarė Febas.

Pamažu jam grįžo nerūpestingumas.

Ištarus tą vardą, šešėlio žnyplės kaip pašėlusios ėmė purtyti Febo ranką.

* Prisipažįstu (*lot.*).

— Meluoji, kapitone Febai de Šatoperai!

Jei kas tada būtų pamatęs, kaip kapitonas užsiplieskė, kaip šoko atgal — taip smarkiai, jog net ištrūko iš pačiupusių jį replių, kaip išdidžiai griebėsi špagos, ir būtų pamatęs prieš jį, tokį įtūžusį, niūriai sustingusį skraistėtą žmogų, tas iš tikrųjų būtų persigandęs. Tai buvo panašu į Don Žuano kovą su statula.

— Kristau ir šėtone! — sušuko kapitonas.— Štai žodis, retai pasiekiąs Šatoperų ausį! Ar drįstum jį pakartoti?

— Tu meluoji! — šaltai tarė šešėlis.

Kapitonas sugriežė dantimis. Tą akimirką viską užmiršo: vienuolį šmėklą, prietarus. Nięko daugiau nebematė, tik jį įžeidusį žmogų.

— A! Štai kaip! — suvapėjo siutulio smaugiamu balsu.

Išsitraukė špagą ir sušuko mikčiodamas, kadangi iš pykčio drebėjo lyg iš baimės:

— Šen! Tuoj pat! Greičiau! Špagas! Špagas! Kraujo ant grindinio!

Tuo tarpu anas nė nepajudėjo. Pamatęs priešininką kovos pozicijoje, jau pasiruošusį pulti, tarė:

— Kapitone Febai, jūs užmiršote savo pasimatymą.— Jo balsas suvirpėjo iš kartėlio.

Tokių žmonių kaip Febas įsikarščiavimas yra tarsi verdanti pieno sriuba: užtenka šalto vandens lašo, ir ji nuslūgsta. Tie paprasti žodžiai privertė kapitoną nuleisti špagą, blizgančią jo rankoje.

— Kapitone,— toliau kalbėjo nepažįstamasis,— rytoj, poryt, po mėnesio, po dešimties metų aš jums mielai perpjausiu gerklę, bet pirmiau nueikite į pasimatymą.

— Iš tikrųjų,— tarė Febas, tarsi prieš save patį kapituliuodamas,— malonu per pasimatymą susitikti ir špagą, ir merginą; bet nesuprantu, kodėl turėčiau vienos katros atsisakyti, jeigu galiu turėti abi.

Jis įsikišo špagą į makštį.

— Eikite į pasimatymą,— pakartojo nepažįstamasis.

— Pone,— atsakė sumišęs Febas,— labai ačiū už mandagumą. Iš tikrųjų, laiko bus ir rytoj susibadyti tėvo Adomo švarkus. Esu jums dėkingas, kad leidžiate man dar praleisti malonią valandėlę. Tikėjausi jus paguldyti į griovį ir laiku suspėti pas gražuolę, tuo labiau kad tokiu atveju šaunu yra priversti moterį truputį palaukti. Bet jūs man atrodote stipruolis, tad juo geriau atidėti bylą rytojui. Taigi einu į pasimatymą. Kaip žinote, paskir-

ta septintą valandą.— Čia Febas pasikrapštė už ausies.— Vardan dievo ragų! Visai buvau užmiršęs! Neturiu kuo užsimokėti už pastogės skylę, o senoji sąvadautoja norės, kad iš anksto duočiau. Ji manimi nepasitiki.

— Štai kuo užsimokėsite.

Febas pajuto, kaip šalta nepažįstamojo ranka įspraudė jam į delną didelę monetą. Jis negalėjo nepaimti to pinigo ir nepaspausti tos rankos.

— Dievaži! — sušuko jis.— Jūs geras vaikinas!

— Viena sąlyga,— tarė žmogus.— Įrodykite, kad aš klydau, o jūs sakote tiesą. Paslėpkite mane kokiame nors kampe, iš kur galėčiau matyti, ar moteris tikrai ta pati, apie kurią kalbėjote.

— O, mielai! — atsakė Febas.— Man vis tiek. Paimsime šventos Mortos kambarį. Iš gretimos lindynės galėsite žiūrėti, kiek tik norėsite.

— Tad eime,— tarė šešėlis.

— Aš klausau jūsų,— tarė kapitonas.— Nežinau, gal jūs — pats meseras Velnias. Bet būkime šį vakarą draugais. Ryt užsimokėsiu visas skolas — ir pinigines, ir špagos.

Jie greitai nužingsniavo. Po valandėlės išgirdo teliuškuojant upę ir suprato, kad eina tiltu, anais laikais užgriozdintu namais.

— Aš jus įvesiu pirmiau,— tarė savo bendrui Febas.— Paskui nueisiu pas gražuolę, kuri manęs lauks prie Pti Šatle.

Jo bendras nieko neatsakė. Per visą tą laiką, kai jie ėjo kartu, jis nepratarė nė žodžio. Febas sustojo prie žemų durų ir ėmė atžariai belstis. Pro durų plyšį pasirodė šviesa.

— Kas ten? — sušuko kažkas bedante burna.

— Vardan dievo kūno! dievo guogės! dievo pilvo! — sušuko kapitonas.

Durys tuoj atsidarė, ir atėjusieji pamatė seną, drebančią moterį ir seną, drebančią lempą. Senė buvo susirietusi dvilinka, apsiskarmaliavusi, apsigobusi kažkokiu skuduru: jos galva kretėjo, mažos akutės atrodė lyg pradurtos, visur vienos raukšlės: ant rankų, ant veido, ant kaklo. Lūpos jau buvo susmegusios tarp dantenų, o aplink burną priaugę kuokšteliais žilų plaukų, todėl ji atrodė kaip besigerinanti katė.

Lindynė buvo tokia pat aptriušusi kaip ir šeimininkė: sienos nubaltintos kreida, lubų sijos pajuodusios, židinys apiręs, visuose kampuose pilna voratinklių, viduryje sustumti išklibę stalai ir šlubos kėdutės; po pelenus kapstosi murzinas vaikas, o pačiame gale — laiptai arba, tikriau sakant, medinės kopėčios,

pristatytos prie pakeliamų durelių lubose. Eidamas į tą urkštynę, slaptingasis Febo bendras susisupo skraiste iki pat akių. O kapitonas, vis keikdamasis lyg saracėnas, tuoj pasistengė, kad *saulės spinduliu dukatas sužėrėtų*, kaip sako mūsų neprilygstamasis Renje.

— Šventos Mortos kambarį,— tarė jis.

Senė jį pavadino monsinjoru ir įkišo dukatą į stalčių. Tai buvo tas pats pinigas, kurį Febui davė žmogus juodais rūbais. Kai tik senė nusisuko, susivėlęs ir skarmaluotas vaikas, žaidęs pelenuose, vikriai pribėgo prie stalčiaus, išsiėmė dukatą, o jo vieton, nuplėšęs nuo šluotražio, padėjo sudžiūvusį lapą.

Senė mostu pakvietė abu bajorus, kaip ji juos vadino, sekti paskui ir pirmoji užlipo kopėčiomis. Palėpėje pastatė lempą ant skrynios, o Febas, kaip nuolatinis tų namų lankytojas, atidarė duris į tamsią landą.

— Eikite čion, mano mielas,— tarė jis savo palydovui. Žmogus su apsiaustu pakluso netaręs nė žodžio. Durys užsidarė. Jis išgirdo, kaip Febas jas užsklendė ir kartu su sene nulipo žemyn. Šviesa dingo.

VIII

KAIP PATOGU, KAI PO LANGAIS UPĖ

Klodas Frolo (manome, jog nuovokesnis už Febą skaitytojas suprato, kad čia joks vienuolis šmėkla, bet archidiakonas), taigi Klodas Frolo valandėlę graibėsi tamsioje užuolandoje, kur jį užsklendė Febas. Architektai kartais tokius užkampius palieka toje vietoje, kur kapitalinė siena jungiasi su stogu. Tos šuns būdos, kaip teisingai ją pavadino Febas, statmenas pjūvis būtų sudaręs trikampį. Čia nebuvo nei lango, nei orlaidės, o stogo nuožulnumas neleido atsistoti. Taigi Klodas atsitūpė šiukšlėse ir tinko nuolaužose, kurios trupėjo jam po kojų. Grabaliodamas rankomis aplinkui, rado išdaužto lango šukę, priglaudė ją prie kaktos, ir nuo šalto stiklo jam pasidarė truputį geriau.

Kas tuo metu dėjosi tamsioje archidiakono sieloje? Tai žinojo tik jis ir dievas.

Kokia lemtinga tvarka rikiavosi jo mintyse Esmeralda, Febas, Žakas Šarmoliu, taip mylimas jaunėlis brolis, paliktas gulėti purve, jo, archidiakono, sutana, gal net reputacija, nu-

vilkta pas Falurdel, visi tie vaizdai, visi tie nuotykiai? To nesugebėčiau pasakyti. Bet tikras dalykas, kad visa tai jo galvoje telkėsi į baisią krūvą.

Belaukiant praėjo tik ketvirtis valandos, o jam atrodė, kad jis paseno šimtu metų. Staiga išgirdo traškant kopėčių skersinius. Kažkas lipo į viršų. Aukštinis atsidarė, pasirodė šviesa. Iškirmgraužėjusiose landynės duryse buvo gana platus plyšys. Archidiakonas priplojo prie to plyšio veidą. Taip jis galėjo matyti visa, kas dėjosi gretimame kambaryje. Pirmoji pro aukštinį įlindo, lempa nešina, senė katės snukučiu, paskui, ūsus sukdamas, Febas, o už jo trečias asmuo — gražioji, grakščioji Esmeralda. Kunigas pamatė ją kylančią iš apačios kaip akinančią viziją. Klodas sudrebėjo, jam akys aptemo, gyslose smarkiai tvinksėjo kraujas, visa aplinkui ėmė ūžti, suktis, jis nieko nebematė ir nebegirdėjo.

Kai atsipeikėjo, Febas ir Esmeralda jau vieni sėdėjo ant medinės skrynios, šalia lempos, kurios šviesa archidiakonui išryškino jaunus jųdviejų veidus ir skurdų gultą to bjauraus kambario gale.

Šalia gulto — langas iškultu stiklu, panašus į lietaus lašų sutraukytą voratinklį, pro jį matėsi dangaus kampas, o tolumoje mėnulis, ilsįs minkštų debesų patale.

Jaunoji mergina sėdėjo paraudusi, sutrikusi ir virpėjo. Ilgos, nuleistos jos blakstienos klojo šešėlį ant purpurinių skruostų. Karininkas, į kurį ji nedrįso pakelti akių, švytėte švytėjo. Mergaitė negrabiai, bet sykiu kažkaip žavingai braukinėjo piršto galiuku ant suolo padrikas linijas ir žiūrėjo į savo pirštą. Jos kojų nesimatė, prie jų glūdėjo ožka.

Kapitonas buvo labai išsipustęs; ant apykaklės ir rankogalių prisiuvinėta visokių blizgučių,— anuomet tai buvo tikros elegancijos požymis.

Tėvui Klodui taip virė ir ūžė smilkiniuose kraujas, kad jis vos galėjo girdėti, apie ką jie kalbėjosi.

(Įsimylėjėlių pokalbiai banalūs. Tai amžinas *aš tave myliu*. Abejingiems klausytojams toji muzikinė frazė atrodo labai skurdi, tiesiog nepakenčiama, jei jos nepagražina kokia nors fioritūra. Bet Klodas nebuvo abejingas.)

— O, — tarė jaunoji mergina, nepakeldama akių,— nepniekinkite manęs, ponas Febai. Aš jaučiu, kad blogai darau.

— Jus niekinti, vaikuti gražusis! — atsakė nepaprastai lipšniai karininkas.— Už ką gi jus niekinti, vardan dievo kraujo!

— Kad atėjau su jumis.

— Tuo klausimu, mano gražute, mudu nesutinkame. Už tai turėčiau ne niekinti jus, bet jūsų neapkęsti.

Mergina pažvelgė į jį nusigandusi.

— Manęs neapkęsti! O ką gi aš padariau?

— Kad taip ilgai reikėjo jūsų prašyti.

— Deja! — tarė ji.— Tai dėl to, kad laužau įžadą... Aš nebesurąsiu tėvų... Amuletas nebeteks savo galios. Bet ar tai svarbu? Kam man dabar tėvas ir motina?

Taip kalbėdama, ji įbedė į kapitoną dideles juodas akis, drėgnas iš džiaugsmo ir meilės.

— Po velnių, aš čia nieko nesuprantu! — sušuko Febas.

Esmeralda valandėlę patylėjo, paskui jai iš akių išriedėjo ašara, ji atsiduso ir tarė:

— O monsinjore, aš jus myliu!

Jaunąją merginą gaubė toks tyrumas, toks skaistybės žavesys, jog Febas šalia jos ne visai gerai jautėsi. Tačiau tie žodžiai jį padrąsino.

— Jūs mane mylite,— tarė jis su įkarščiu ir apkabino čigonę per liemenį. Tokios progos jis tik ir laukė.

Kunigas tai matė ir pačiupinėjo durklą, kurį turėjo paslėpęs užantyje.

— Febai,— kalbėjo toliau čigonė, švelniai atitraukdama nuo liemens kibias kapitono rankas,— jūs geras, kilniaširdis, gražus. Jūs mane išgelbėjote, vargšą, čigonų rastą vaiką. Aš jau seniai svajojau apie karininką, išgelbstintį man gyvybę. Tai apie jus aš svajojau, dar jūsų nepažinusi, mano Febai. Aš svajojau apie gražią aprangą, tokią kaip jūsų, puikią išvaizdą, špagą. Jūsų vardas Febas, gražus vardas. Myliu jūsų vardą, myliu jūsų špagą. Ištraukite ją iš makšties, Febai, noriu į ją pasižiūrėti.

— Vaikuti! — tarė kapitonas ir šypsodamasis ištraukė špagą. Čigonė apžiūrėjo smaigalį, ašmenis, su žaviu smalsumu ištyrinėjo ženklus ant gardos ir pabučiavo špagą, sakydama:

— Tu esi narsuolio špaga. Aš myliu savo kapitoną.

Febas ir vėl, naudodamasis proga, pabučiavo jos gražų palenktą kaklą; jaunoji mergina atsitiesė, išraudusi kaip vyšnia. Kunigas tamsoje sugriežė dantimis.

— Febai,— tarė čigonė,— leiskite man su jumis pakalbėti. Pavaikščiokite, kad pamatyčiau jus visu ūgiu ir išgirsčiau skambant jūsų pentinus. Koks jūs gražus!

Kapitonas, norėdamas jai įtikti, pakilo ir patenkintas, su šypsena ją subarė:

— Koks gi jūs dar kūdikis! Beje, meilute, ar esate mane mačiusi paradine apranga?

— Deje, ne,— atsakė ji.

— Tada tai gražu!

Febas atsisėdo šalia jos, bet daug arčiau negu pirma.

— Klausykite, brangioji...

Čigonė, vaikiškai, grakščiai, linksmai išdykaudama, gražia rankele kelis kartus sudavė jam per burną.

— Ne, ne, neklausysiu. Ar mylite mane? Pasakykite, kad mane mylite.

— Ar myliu tave, mano gyvenimo angele? — sušuko kapitonas priklaupdamas.— Tau priklauso mano kūnas, mano kraujas, mano siela,— viskas yra tavo ir tau. Niekada nieko nemylėjau, tik tave.

Kapitonas tiek sykių buvo kartojęs tą frazę panašiomis aplinkybėmis, jog išpoškino ją vienu atsikvėpimu, nė kiek nesuklysdamas. Išgirdusi tuos aistringus žodžius, čigonė pakėlė akis, kupinas angeliškos laimės, į nešvarias lubas, atstojančias dangų.

— O! — sukuždėjo ji.— Šią akimirką reikėtų mirti!

Febui „akimirka" pasirodė tinkama užspausti naujam bučiniui, dėl kurio vėl ėmė kankintis vargšas archidiakonas savo kampe.

— Mirti! — sušuko įsimylėjęs kapitonas.— Ką jūs čia kalbate, gražusis angele! Kaip tik dabar jūs turite gyventi, prisiekiu Jupiteriu! Mirti tokio malonumo pradžioje! Vardan jaučio ragų, tai vienas juokas! Ne, ne, ką čia kalbėti. Klausykite, brangioji mano Similara... Esmenarda. Atsiprašau, bet jūsų vardas taip nuostabiai saracėniškas, jog niekaip negaliu jo išpainioti. Tai tikras brūzgynas, aš tuoj sukliūvu.

— Dieve mano,— tarė vargšė mergina,— o aš maniau, kad tas vardas labai gražus, kadangi toks nepaprastas. Bet jei jums nepatinka, vadinkite mane Gotona*.

— O, nesielvartaukime dėl tokio menkniekio, mano grakštuole! Prie to vardo reikia tik priprasti, štai ir viskas. Kai tik jį išmoksiu atmintinai, viskas bus gerai. Taigi klausykite, mano brangioji Similara, aš jus aistringai dievinu. Aš jus iš tikrųjų myliu, net nuostabu. Pažįstu vieną tokią, kuri sprogtų iš pasiutimo...

Pavydulinga mergaitė jį pertraukė:

* Gotona — mažybinė Margaritos vardo forma.

— Kas ji tokia?

— O kas mums darbo? — tarė Febas.— Ar mylite mane?

— O!..— tarė ji.

— Na va! Tai ir viskas. Pamatysite, kaip aš jus myliu. Tesubado didysis velnias Neptūnas mane savo šakėmis, jei jūsų nepadarysiu laimingiausia būtybe pasaulyje. Mes turėsime kur nors gražų, mažytį butuką. Savo šauliams liepsiu paraduoti po jūsų langais. Jie visi raiti, ir kapitono Minjono šauliai prieš juos tik niekis. Tarp jų yra ietininkų, lankininkų ir bombardininkų. Aš jus nusivesiu pažiūrėti didžiojo parado prie Riuli — ten labai puiku. Aštuoniasdešimt tūkstančių ginkluotų vyrų; trisdešimt tūkstančių baltų šarvų, nepraduriamų marškinių bei grandijų; šešiasdešimt septynios amatų cechų vėliavos; parlamento, Atskaitomybės rūmų, iždinės, pinigų kalyklos vėliavos; žodžiu, visa velnio mašinerija! Nusivesiu jus pažiūrėti karaliaus rūmų liūtų,— tai laukiniai žvėrys. Visos moterys mėgsta į juos žiūrėti.

Jaunoji mergina, paskendusi žaviose mintyse, jau gerokąvalandėlę svajojo, klausydamasi jo balso skambesio, nesigilindama į jo žodžių prasmę.

— O, jūs būsite laiminga! — meiliai suokė kapitonas, pamažėle atsegdamas čigonės diržą.

— Ką gi jūs darote? — skubiai tarė ji. Tas *smurtas* ją pažadino iš svajonių.

— Nieko,— atsakė Febas.— Aš tik sakau, kad reikės mesti tuos kvailus gatvės drabužius, kai būsite su manim.

— Kai būsiu su tavim, mano Febai! — švelniai tarė mergaitė.

Ji susimąstė ir nutilo.

Jos švelnumo padrąsintas, kapitonas apkabino ją per liemenį, ir ji nebesipriešino; po to ėmė atsargiai segioti vargšės mergytės liemenėlę ir taip sujaukė jos apykaklę, jog dūstąs kunigas, netekęs kvapo, pamatė iš po muslino gražų nuogą čigonės petį, apskritą ir rusvą kaip mėnulis, kyląs horizonte iš rūko.

Jaunoji mergina Febui nesipriešino. Atrodė, kad ji net nepastebi, ką jis daro. Drąsaus kapitono akys ėmė žaižaruoti.

Staiga ji atsigręžė į jį.

— Febai,— tarė ji su begalinės meilės išraiška,— pamokyk mane savo religijos.

— Mano religijos! — sušuko kapitonas kvatodamas.— Pamokyti mano religijos! Šimts kelmų ir perkūnų! O kam jums mano religija.

— Kad galėtume susituokti,— atsakė ji.

Kapitono veide pasirodė nuostaba, sumišusi su panieka, nerūpestingumu ir gašlumu.

— Štai kaip! — tarė jis.— Argi mes ruošiamės vestis?

Čigonė išblyško, jos galva liūdnai nusviro ant krūtinės.

— Meilioji gražuole,— švelniai tarė Febas,— kam reikalingos tos kvailystės? Didelis čia daiktas — vedybos! Argi žmonės mažiau mylisi, jei kunigo krautuvėlėje ant jų nepaspjaudo lotyniškai?

Taip kalbėdamas švelniausiu balsu, jis prislinko prie čigonės visai arti, jo glamonėjančios rankos vėl atsidūrė ant laibučio ir liaunučio jos liemens, akys vis labiau liepsnojo, ir viskas bylojo, kad ponas Febas jau artėja prie to momento, kai pats Jupiteris pridarė tokių kvailysčių, jog gerasis Homeras buvo priverstas pasikviesti pagalbon debesį.

O tėvas Klodas matė viską. Palėpės durys, sukaltos iš supuvusių statinės šulų, buvo su dideliais plyšiais, pro juos jis ir žiūrėjo lyg plėšrus paukštis. Juodbruvas, plačiapetis kunigas, iki šiol pasmerktas rūsčiai vienuolyno skaistybei, virpėjo ir virte virė, matydamas šią meilės, nakties ir geidulingumo sceną. Jauna, graži, pusiau nurengta mergina, patekusi to jauno karštuolio valion, kunigui kraują gyslose pavertė ištirpusiu švinu. Jis niekad iki šiol nebuvo patyręs tokių nepaprastų jausmų. Jo žvilgsnis su gašliu pavyduliu skverbėsi po kiekvienu atsegtu segtuku. Kas tuo metu būtų pamatęs nelaimingojo veidą, priplotą prie kirvarpotų lentų, būtų pamanęs, kad tai tigras, iš savo narvo žiūrįs į šakalą, ryjantį gazelę. Jo vyzdžiai švietė pro durų plyšius kaip žvakės.

Staiga Febas ūmiu judesiu nutraukė čigonės apykaklę. Vargšė mergytė, išblyškusi ir užsisvajojusi, tarsi pabudo. Ji atšoko nuo per daug drąsaus karininko ir, žvilgtelėjusi į savo apnuogintą krūtinę ir pečius, paraudusi, sumišusi ir iš gėdos netekusi žado, sukryžiavo gražias rankas ant krūtinės, norėdama ją paslėpti. Jei nebūtų taip degę jos veidai, matydamas ją tokią tylią ir nejudančią, būtum ją palaikęs Drovumo statula. Jos akys buvo nuleistos.

Tuo tarpu kapitonas staigiu judesiu atidengė slaptingąjį amuletą, kurį ji nešiojo ant kaklo.

— O kas gi čia? — tarė jis, vildamasis galėsiąs šia dingstimi priartėti prie gražuolės, kurią buvo išgąsdinęs.

— Nelieskite jo! — atsakė ji greitai.— Tai mano saugotojas.

Jis man padės surasti mano šeimą, jei išliksiu jos verta. O, palikite mane, ponas kapitone! Motute! Vargše mano motute! Motute, kur tu? Gelbėk mane! Pasigailėkite, ponas Febai! Grąžinkite mano apykaklę!

Febas atsitraukė ir šaltai tarė:

— O panele! Matau, kad manęs nemylite!

— Aš jūsų nemyliu! — sušuko vargšė nelaiminga mergytė, sodindama kapitoną šalia.— Aš nemyliu tavęs, mano Febai! Ką tu čia sakai? Koks tu negeras, kam tu man plėšai širdį? O, ateik, paimk mane, paimk visą! Daryk su manim, ką panorėsi! Esu tavo. Kas man tas amuletas! Kas man motina! Tu man motina, nes myliu tave! Febai, mylimasis mano Febai, ar matai mane? Tai aš, pažvelk į mane. Pažvelk į tą mažytę, kurios tu nepanorėsi atstumti, kuri pati ateina pas tave. Mano siela, gyvybė, kūnas, mano esybė — viskas priklauso jums, mano kapitone. Na ką gi, nesiveskime, jei nenori. O pagaliau kas gi aš? Vargšė gatvės mergina. O tu, mano Febai, esi bajoras. Iš tikrųjų gražu! Šokėja išteka už karininko! Aš buvau kvaila. Ne, Febai, ne, aš būsiu tavo meilužė, tavo žaislelis, tavo malonumas, kai tu panorėsi; mergina, kuri priklausys tau,— juk aš tam ir sukurta; tebūsiu suteršta, niekinama, netekusi garbės, bet tai nesvarbu! Aš būsiu mylima. Aš būsiu išdidžiausia ir linksmiausia moteris. O kai pasensiu ir pasidarysiu nebegraži, Febai, kai nebetiksiu jus mylėti, monsinjore, tada jūs dar pakęsite, kad jums tarnaučiau. Kitos jums siuvinės šalikus, o aš, tarnaitė, juos prižiūrėsiu. Jūs man leisite šveisti jūsų pentinus, valyti jūsų švarkus, jūsų batus. Ar ne tiesa, mano Febai, kad jūs man suteiksite tą malonę? O tuo tarpu imk mane! Klausyk, Febai, viskas tau priklauso, tik mylėk mane! Mums, čigonėms, reikia tik oro ir meilės.

Taip kalbėdama, ji apkabino karininkui kaklą ir žiūrėjo į jį iš apačios į viršų maldaudama, su gražia savo šypsena, visa apsiašarojusi, ir švelni jos krūtinė trynėsi į milo švarką ir šiurkščius siuvinėjimus. Jos pusnuogis, gražus kūnas rangėsi ant jo kelių. Apsvaigęs kapitonas prispaudė degančias lūpas prie jos gražių rusvų pečių. Jaunoji mergina, atmetusi galvą, vedžiojo žvilgsnių po lubas, nuo tų bučinių visa virpėdama ir alpėdama.

Staiga viršum Febo galvos ji pamatė kitą galvą, pamėlusį, pažaliavusį, mėšlungio iškreiptą veidą, paklaikėlio žvilgsnį. Pamatė veidą ir ranką su durklu. Tai buvo kunigo veidas ir kunigo ranka Jis išlaužė duris ir įpuolė į kambarį. Febas negalėjo jo matyti. Pasirodžius tai baisiai šmėklai, jaunoji mergina sustingo,

nustėro, neteko žado lyg balandėlė, pakėlusi galvą kaip tik tą akimirką, kai į jos lizdą savo apskritomis akimis pažvelgia vanagas.

Čigonė neįstengė nė sušukti. Pamatė, kaip durklas nusileido ant Febo ir vėl pakilo garuodamas.

— Prakeikimas! — tarė kapitonas ir pargriuvo.

Ji apalpo.

Tuo metu, kai merkėsi jos akys, kai geso visi jausmai, jai pasirodė, kad ant lūpų ji pajuto ugnį, bučinį, karštesnį už įkaitusią budelio geležį.

Atgavusi sąmonę, čigonė pamatė, kad ją supa sargybos kareiviai; pasruvusį kraujais kapitoną nešė laukan, kunigas buvo dingęs, kambario galinis langas upės pusėn atlapotas; sargybiniai paėmė apsiaustą, spėdami, kad jis priklauso karininkui, ir ji išgirdo sakant:

— Toji ragana nudūrė kapitoną.

AŠTUNTOJI KNYGA

I

PINIGAS, PAVIRTĘS SUDŽIŪVUSIU LAPU

Grenguaras ir visas Stebuklų dvaras buvo mirtinai susirūpinę. Praėjo jau daugiau kaip mėnuo, o jie nežinojo, kas atsitiko Esmeraldai, ir dėl to labai liūdėjo Čigonų kunigaikštis bei jos draugai valkatos; nežinojo nė kas atsitiko ožkelei, ir dėl to Grenguaras dar labiau sielvartavo. Vieną vakarą čigonė dingo, ir nuo to laiko nebuvo apie ją jokio garso. Bergždi liko visi ieškojimai. Keli paralitikai erzino Grenguarą aną vakarą ją matę prie Sen Mišelio tilto einančią su karininku; bet šitas čigoniškai sutuoktas vyras buvo filosofas skeptikas, o be to, jis geriau negu kas kitas žinojo, kokia tyra jo žmona. Grenguaras iš savo patyrimo galėjo spręsti, kokį neįveikiamą drovumą buvo sukūrusios amuleto savybės drauge su čigonės dorybe, ir matematiškai apskaičiavo, kiek pajėgtų priešintis tokia skaistybė, pakelta kvadratu. Taigi dėl to jis buvo ramus.

Bet nė jis negalėjo išsiaiškinti Esmeraldos dingimo. Ir baisiai kankinosi. Būtų net sublogęs, jei tai būtų buvę įmanoma. Viską pamiršo, net ir savo literatūrinius pomėgius, net ir savo didįjį veikalą *De figuris regularibus et irregularibus**, kurį buvo numatęs atspausdinti, kai tik užsidirbs bent kiek pinigų. (Jis tiesiog ėmė kliedėti spaustuve nuo to laiko, kai pamatė Jugo de Sen Viktoro *Didascalon***, atspausdintą pagarsėjusiu Vindeleno de Spiro šriftu.)

Kartą, kai jis ėjo liūdnas pro kriminalinio teismo bokštą, prie vienų Teisingumo rūmų durų pamatė būrį žmonių.

— Kas čia dedasi? — paklausė jis einantį iš rūmų jaunuolį.

— Nežinau, pone,— atsakė šis,— žmonės kalba, kad teisiama kažkokia moteris, nužudžiusi karišką. Atrodo, kad čia būta ir raganavimo, nes į bylą įsikišo vyskupas ir oficialas, o mano brolis, Žoza archidiakonas, visą laiką ten sėdi. Aš norėjau su juo pasikalbėti, bet per minią negalėjau prie jo prieiti; baisiai apmaudu, nes man reikia pinigų.

---

* Apie taisyklingąsias ir netaisyklingąsias figūras (*lot.*).

** Mokymas (*gr.*).

— Deja, pone,— tarė Grenguaras,— mielai jums paskolinčiau, bet ne dukatai pradilino mano kelnių kišenes.

Jis nedrįso jaunuoliui pasakyti pažįstąs jo brolį archidiakoną; po anos scenos bažnyčioje jis nebuvo pas archidiakoną ir dėl to apsileidimo labai nesmagiai jautėsi.

Studentas nuėjo savo keliu, o Grenguaras nusekė paskui minią, kuri lipo didžiosios teismo salės laiptais. Jis pagalvojo, kad išblaškyti melancholijai geriausiai tinka baudžiamosios bylos spektaklis, kadangi teisėjai paprastai būna juokingai kvaili. Žmonės, tarp kurių jis įsimaišė, ėjo ir stumdėsi tylėdami. Iš lėto ir nuobodžiai trepsėdamas ilgu tamsiu koridorium, vingiuojančiu per visus Rūmus lyg to seno pastato virškinamasis traktas, Grenguaras prasigavo iki žemų salės durų; būdamas aukšto ūgio, jis galėjo viską matyti per banguojančios minios galvas.

Salė buvo erdvi, tamsi ir dėl to atrodė juo didesnė. Temo; pro siaurus smailiaskliaučius langus skverbėsi blanki šviesa, kuri užgesdavo, dar nepasiekusi skliautų — tų milžiniškų sijų sampynų, papuoštų aibe skulptūrų, kurios, regis, judėjo patamsyje. Vienur kitur ant stalų jau buvo uždegtos žvakės ir švietė raštininkų galvas, palinkusias ant popierių. Priekinę salės dalį užėmė minia; dešinėje ir kairėje prie stalų sėdėjo teismo pareigūnai; gilumoje ant pakylos daugybė teisėjų, kurių paskutiniąsias eiles gaubė sutemos; jų veidai buvo sustingę ir atšiaurūs. Sienos nusėtos karališkomis lelijomis. Viršum teisėjų galvų dūlavo didelis nukryžiuotasis, visur kyšojo ietys, alebardos, jų smaigaliai žybčiojo nuo žvakių šviesos.

— Pone,— paklausė Grenguaras vieną savo kaimyną,— kokie ten žmonės išsirikiavę kaip dignitoriai bažnyčios susirinkime?

— Pone,— tarė kaimynas,— dešinėje teismo rūmų patarėjai, o kairėje — tardymo rūmų patarėjai; metrai — juodais drabužiais, mesirai — raudonais.

— O ten, visų aukščiausiai, kas tas toks raudonveidis storulis, apsipylęs prakaitu?

— Tai ponas pirmininkas.

— O tie avinai užpakaly jo? — klausinėjo Grenguaras, kuris, kaip jau minėjome, nemėgo teismo pareigūnų. Gal jis vis dar pyko ant Teisingumo rūmų nuo to laiko, kai taip nepavyko jo bandymas su drama.

— Tai karaliaus rūmų referentai.

— O tas šernas priešais?

— Tai ponas karaliaus teismo sekretorius.

— O tas krokodilas dešinėje?

— Metras Filipas Lelje, nepaprastasis karaliaus advokatas.

— O tas storas juodas katinas kairėje?

— Metras Žakas Šarmoliu, karaliaus prokuroras bažnytiniame teisme, ir ponai to teismo nariai.

— Tai ką tie šaunūs vyrai čia veikia?

— Teisia.

— O ką jie teisia? Nematau teisiamojo.

— Tai moteris, pone. Jūs negalite jos matyti. Ji atsukusi mums nugarą, ir ją užstoja minia. Žiūrėkite, ji ten, kur matote būrelį alebardininkų.

— O kas tai per moteris? — paklausė Grenguaras.— Ar žinote, kaip ji vadinasi?

— Ne, pone. Aš ką tik atėjau. Tik spėju, kad čia yra kažkas bendro su raganavimu, kadangi byloje dalyvauja bažnytinio teismo nariai.

— Na, gerai! — tarė mūsų filosofas.— Pamatysime, kaip teisininkai ės žmogieną. Tai spektaklis, neblogesnis už kitus.

— Pone,— klausė kaimynas,— ar jums neatrodo, kad metro Žako Šarmoliu labai meili veido išraiška?

— Hm! — atsakė Grenguaras.— Nepasitikiu meilumu, kurio šnervės sugnybtos, o lūpos plonos.

Čia kaimynai paragino abu pašnekovus nutilti. Visi klausėsi svarbaus parodymo.

— Monsinjorai,— prabilo salės viduryje stovinti senė, taip apsimuturiojusi, jog atrodė kaip vaikščiojantis skudurų ryšulys,— monsinjorai, dalykas yra toks pat tikras, kaip kad aš esu Falurdel ir jau keturiasdešimt metų gyvenu ant Sen Mišelio tilto, tvarkingai mokėdama rentas, mokesčius ir nuomą, priešais Taseno Kajaro, dažytojo, namą, esantį prieš upės srovę. Dabar aš vargšė senė, o kadaise, monsinjorai, buvau graži mergina! Prieš kelias dienas man žmonės kalbėjo: „Falurdel, neverpkite per ilgai vakarais, velnias mėgsta ragais kedenti senių kuodelį. Vienuolis šmėkla, kuris praėjusiais metais valkiojosi apie Tamplį, dabar klaidžioja Site. Saugokitės, Falurdel, kad jis nepasibelstų į jūsų duris." Vieną vakarą aš verpiu, ir kažkas pasibeldžia į duris. Aš klausiu, kas. Už durų keikiasi. Atidarau. Įeina du vyrai. Vienas juodas, kitas gražus karininkas. Juodojo matėsi tik akys, degančios kaip žarijos. Visa kita — po skraiste ir skrybėle. Jie man ir sako: „Šventos Mortos kambarį." Tai mano

švariausias kambarys ant aukšto, monsinjorai. Jie man duoda dukatą. Aš įdedu dukatą į stalčių ir pagalvoju: „Ryt už jį nusipirksiu Glorjetės skerdykloje grobų." Užlipame ant aukšto. Kai įėjome į kambarį ir aš kažko nusisukau, juodasis žmogus dingo. Aš truputį suglumau. Karininkas, gražus kaip aukštas senjoras, nulipo su manim. Jis išėjo. Po tiek laiko, kiek trunka suverpti ketvirtį kuodelio, jis grįžo su gražia jauna mergina, tikra lėlyte, kuri šviestų kaip saulė, jei būtų skrybėlėta. Su ja buvo ožys, didžiulis ožys, juodas ar baltas, jau nebepamenu. Štai dėl ko aš susimąsčiau. Mergina — ta man nerūpi, bet ožys!.. Nemėgstu tų gyvulių, jie raguoti ir barzdoti. Kaip vyrai. Be to, jie trenkia šabu. Na, bet aš nieko nesakau. Aš gavau dukatą. Juk teisingai kalbu, ponas teisėjau, ar ne? Palydžiu kapitoną su mergina į kambarį ant aukšto ir palieku juos vienus, tai yra su ožiu. Nulipu žemyn ir sėdu verpti. Reikia pasakyti, kad mano name yra pirmas aukštas ir antras, namas viršum upės, kaip ir kiti tilto namai, ir pirmo aukšto langas, ir antro — virš vandens. Taigi aš sėdžiu ir verpiu. Bet nežinau, kodėl vis neina iš galvos tas vienuolis šmėkla, matyt, ožys man jį priminė, o be to, ir mergina buvo kažkaip keistokai apsirengusi. Staiga išgirstu aukštai riksmą, kažkas dunksteli ant grindų, atsidaro langas. Aš pribėgu prie savo lango apačioje ir matau kažkokį juodą daiktą, krentantį upėn. Tai buvo šmėkla, apsirengusi kunigu. Mėnulis aiškiai švietė. Aš jį labai gerai mačiau. Jis nuplaukė link Site. Tada, drebėdama iš baimės, pašaukiau sargybinius. Tie sargybos ponai įėjo ir, nežinodami, kas atsitiko, iš pradžių mane apkūlė. Aš jiems viską paaiškinau. Mes užlipome į viršų ir ką ten radome? Mano vargšas kambarys visas kraujuotas, kapitonas su įsmeigtu į kaklą durklu, mergina, apsimetusi negyva, ir persigandęs ožys. Ką gi, pamaniau, turėsiu daugiau kaip dvi savaites plauti grindis. Teks gramdyti, o tai ne juokai. Karininką, jauną, gražų vyrą, išnešė! Taip pat ir merginą, beveik visai nurengtą. Bet palaukit, kas blogiausia, atsitiko rytojaus dieną: kai norėjau paimti dukatą ir nusipirkti grobų, jo vietoj radau sausą lapą.

Senė nutilo. Salėje pasklido siaubo murmesys.

— Šmėkla, ožys — visa tai kvepia burtais,— tarė Grenguarui vienas kaimynas.

— O tas sudžiūvęs lapas! — pridūrė kitas.

— Be abejo,— tarė trečias,— tai raganos darbas. Ji susidėjo su vienuoliu šmėkla, kad galėtų apiplėšinėti karininkus.

Ir Grenguarui šita baisi istorija pasirodė įtikėtina.

— Moteriške Falurdel,— didingai tarė ponas pirmininkas,— ar daugiau nieko neturite teismui pasakyti?

— Ne, monsinjore,— atsakė senė,— nebent tai, kad protokole mano namas pavadintas sukrypusia ir dvokiančia lūšna, o tai jau per daug užgaulu. Tilto namai nėra labai puikūs, nes ten gyvena daug žmonių, bet vis dėlto ten turi namus ir mėsininkai, o jie žmonės turtingi ir vedę labai gražias, švarutėles žmonas.

Teisėjas, kuris Grenguarui atrodė kaip krokodilas, atsistojo.

— Užtenka! — tarė jis.— Prašom ponus turėti galvoje, kad pas kaltinamąją rastas durklas. Moteriške Falurdel, ar atsinešėte sudžiūvusį lapą, kuriuo pavirto velnio duotasis dukatas?

— Taip, monsinjore,— atsakė ji,— aš tą lapą suradau. Štai jis.

Teismo vykdytojas perdavė sudžiūvusį lapą krokodilui, kuris niauriai palingavo galvą ir perdavė jį pirmininkui, o tas — karaliaus prokurorui bažnytiniame teisme, ir taip lapas apėjo visą salę.

— Tai beržo lapas,— tarė metras Žakas Šarmoliu,— naujas kerėjimo įrodymas.

Žodį paėmė vienas patarėjas.

— Liudininke, pas jus įėjo du žmonės. Juodasis žmogus, kuris iš pradžių dingo, o paskui nuplaukė Sena kunigo drabužiais, ir karininkas. Katras jums davė dukatą?

Senė valandėlę pagalvojo ir tarė:

— Karininkas.

Minia salėje suūžė.

„A! — pagalvojo Grenguaras.— Jei taip, tai mano įsitikinimas jau nebe toks tvirtas."

Tuo tarpu metras Filipas Lelje, nepaprastasis karaliaus advokatas, vėl įsiterpė:

— Primenu ponams, jog parodymuose, surašytuose prie sunkiai sužeisto karininko lovos, yra pastarojo pareiškimas, kad tuo metu, kai prie jo priėjo juodasis žmogus, jis pagalvojo apie vienuolį šmėklą; jis pridūrė, kad šmėkla primygtinai jį spyrusi suartėti su kaltinamąja, ir kai jis, kapitonas, pasakęs neturįs pinigų, toji jam davusi dukatą, kuriuo minėtasis kapitonas užsimokėjęs Falurdel. Taigi dukatas buvo pragaro pinigas.

Ši išvada, atrodė, išsklaidė visas Grenguaro ir kitų skeptikų abejones.

— Ponai turite visus dokumentus,— pridūrė sėsdamasis ka-

raliaus advokatas,— tad galite aptarti Febo de Šatopero parodymus.

Ištarus tą vardą, kaltinamoji atsistojo. Jos galva pasirodė viršum minios. Grenguaras persigando, pažinęs Esmeraldą. Ji buvo labai išblyškusi; plaukai, seniau taip dailiai supinti ir nusagstyti cechinais, dabar draikėsi netvarkingai; lūpos pamėlusios, akys pasibaisėtinai įdubusios. O varge!

— Febas! — tarė ji sutrikusi.— Kur jis? O monsinjorai, prieš mane nužudydami, pasakykite, maldauju, ar jis gyvas?

— Tylėk, moteriške,— atsakė pirmininkas.— Tai ne mūsų reikalas.

— O, pasigailėkite, pasakykite, ar jis gyvas? — tarė, sudėdama delnais gražias, išdžiūvusias rankas; retežiai, nutįsę palei jos drabužius, sužvango.

— Na, gerai! — sausai tarė karaliaus advokatas.— Jis prie mirties. Ar jūs patenkinta?

Nelaimingoji susmuko ant suolelio be žodžių, be ašarų, balta kaip vaškinė figūra.

Pirmininkas pasilenkė prie žmogaus, sėdinčio ties jo kojomis, su auksu išsiuvinėta kepuraite, su juodu apsiaustu, su grandine ant kaklo ir lazdele rankoje.

— Teismo vykdytojau, atveskite antrą kaltinamąją.

Visų akys nukrypo į dureles; tos atsidarė ir praleido gražią ožkytę su paauksuotais rageliais ir nagelėmis. Grenguarui širdis ėmė smarkiai plakti. Dailus gyvulėlis stabtelėjo duryse ir ištiesė kaklą; atrodė, kad ji stovi ant uolos viršūnės ir žvalgosi į begalines horizonto platybes. Staiga ožkytė pamatė čigonę ir, peršokusi per stalą ir per vieno raštininko galvą, dviem šuoliais atsidūrė prie jos kelių. Paskui ji grakščiai susirangė ant šeimininkės kojų, tarsi prašydama kokio žodžio ar glamonės; bet kaltinamoji nepajudėjo ir net nepažvelgė į vargšę Džali.

— Ė, bet... čia tas bjaurusis gyvulys,— tarė senė Falurdel,— aš jas abi puikiausiai pažįstu.

Žakas Šarmoliu tarė:

— Jei ponai sutinka, pradėsime apklausinėti ožką.

Tai iš tikrųjų buvo antra kaltinamoji. Anais laikais ir gyvuliams buvo keliamos bylos už raganavimą. Tarp 1466 metų prevotijos sąskaitų yra įdomus sąrašas teismo išlaidų Žilė Sularo ir jo kiaulės byloje, kai abu buvo *nubausti mirtimi Korbejyje už jų piktadarybes*. Čia sužymėtos visos išlaidos: ir už duobės iškasimą kiaulei, ir už penkis šimtus malkų ryšulių, paimtų iš

Morsano prieplaukos, ir už tris pintas vyno bei už duoną, paskutinįjį pasmerktojo valgį, kurį su juo broliškai pasidalijo budelis, ir net už kiaulės priežiūrą ir šėrimą per vienuolika dienų, kasdien po aštuonis Paryžiaus denarus. Kartais teisingumas nueidavo dar toliau. Karolio Didžiojo ir Liudviko Romiojo kapituliarai nustato sunkias bausmes ugninėms šmėkloms, drįstančioms pasirodyti ore.

Karaliaus prokuroras bažnytiniame teisme sušuko:

— Jei tą ožką apsėdęs velnias nepasiduos jokiems egzortams ir toliau darys eibes, jei gąsdins teismą, mes būsime priversti pareikalauti jam kartuvių arba laužo.

Grenguarą išpylė šaltas prakaitas. Šarmoliu paėmė nuo stalo čigonės baskišką būgnelį ir, tam tikru būdu pakreipęs jį ožkos pusėn, paklausė:

— Kuri dabar valanda?

Ožka pasižiūrėjo protingomis akimis, pakėlė paauksuotą nagelę ir pastukseno septynis kartus. Iš tikrųjų buvo septinta valanda. Minią apėmė siaubas.

Grenguaras nebeišlaikė.

— Ji save žudo! — sušuko jis garsiai.— Matote, kad ji nesižino, ką daranti.

— Nutilkite, storžieviai, ten salės gale! — griežtai sušuko teismo vykdytojas.

Visaip kraipydamas būgnelį, Žakas Šarmoliu privertė ožką atlikti ir daugiau numerių: pasakyti, kuri diena, kuris mėnuo ir t.t. Visa tai skaitytojas jau žino. Ir tie patys žiūrovai, kurie gal ne sykį plojo nekaltoms Džali gudrybėms kryžgatviuose, dabar, optinės iliuzijos suklaidinti,— tai būdinga nagrinėjant bylas,— tų pačių gudrybių nusigando Teisingumo rūmuose. Ožka tikriausiai buvo velnias.

Dar blogiau pasidarė, kai karaliaus prokuroras iš tam tikro odinio maišelio, pakabinto Džali ant kaklo, išbėrė ant grindų kilnojamas raides, ir visi pamatė, kaip ožka savo nagele iš atskirų raidžių sudėliojo lemtingąjį žodį: *Febas*. Burtavimas, kurio auka tapo kapitonas, atrodė neatremiamai įrodytas, ir čigonė, ta maloni šokėja, tiek kartų praeivius žavėjusi savo grakštumu, dabar visų akyse virto baisiu vampyru.

Beje, ji nerodė jokio gyvybės ženklo. Nei grakštūs Džali judesiai, nei teisėjų grasinimai, nei duslūs minios prakeiksmai,— niekas nepasiekė jos sąmonės.

Norėdamas ją išbudinti, vienas sargybinis negailestingai ją

papurtė, o teismo pirmininkas iškilmingai pakėlė balsą:

— Mergaite, jūs esate čigonų kilmės ir atsidėjusi kerėjimams. Kovo 29-osios naktį kartu su užburta ožka, taip pat šios bylos dalyve, padedama pragaro jėgų, burtų bei senos patirties, durklu nužudėte karaliaus sargybos šaulių kapitoną Febą de Šatoperą. Ar vis dar neigiate tai?

— Siaubas! — sušuko jauna mergaitė, užsidengdama veidą rankomis.— Mano Febai! O! Tai pragaras!

— Ar vis dar neigiate? — šaltai paklausė teismo pirmininkas.

— Taip! Aš to nepadariau! — tarė ji baisiu balsu ir atsistojo. Jos akys žaižaravo.

Pirmininkas paklausė tiesiai:

— Kaip paaiškinsite faktus, liudijančius prieš jus?

Ji atsakė trūkčiojančiu balsu:

— Aš jau sakiau. Aš nežinau. Tai kunigas. Kunigas, kurio nepažįstu. Pragaro kunigas, kuris mane persekioja!

— Teisybė,— tarė teisėjas.— Vienuolis šmėkla.

— O monsinjorai! Pasigailėkite! Aš tik vargšė mergina...

— Čigonė,— tarė teisėjas.

Metras Žakas Šarmoliu švelniai tarė:

— Atsižvelgiant į apgailėtiną kaltinamosios užsispyrimą, reikia griebtis kankinimo.

— Priimta,— tarė pirmininkas.

Nelaimingoji sudrebėjo visu kūnu. Vis dėlto, alebardininkų įsakyta, pakilo ir, dviejų alebardininkų eilių apsupta, gana tvirtu žingsniu nuėjo paskui Šarmoliu ir bažnytinio teismo kunigus prie nedidelių durų; tos staiga atsidarė ir užsidarė,— nuliūdusiam Grenguarui jos atrodė tarsi nasrai, prarijię Esmeraldą.

Kai ji išėjo, pasigirdo gailus mekenimas. Tai verkė ožkelė.

Teismo posėdis buvo pertrauktas. Vienas patarėjas pasakė, kad ponai jau pavargę ir kad labai prailgs laukti kankinimo pabaigos; į tai pirmininkas atrėmė, kad teisėjai turi mokėti pasiaukoti pareigai.

— Įkyri, bjauri mergšė,— tarė vienas senas teisėjas: — verčia laukti, kol ją iškvos, o mes be vakarienės!

II

DAR APIE PINIGĄ, PAVIRTUSĮ SUDŽIŪVUSIU LAPU

Paėjėjus koridoriais, tokiais tamsiais, jog ten ir dieną degdavo lempos, užlipus ir nusileidus kelias pakopas, niaurios palydos apsuptą Esmeraldą Rūmų sargybiniai įstūmė į gūdų kambarį. Tai buvo apskritas kambarys pirmame aukšte storo bokšto, kokie dar ir mūsų amžiuje kyšo iš modernių pastatų sluoksnio, kuris naujajame Paryžiuje dengia senąjį. Tame rūsyje nebuvo jokio lango, jokios kitos angos, tik durys, žemos, tvirtos, geležimi apkaustytos. O vis dėlto čia buvo šviesu. Įmūrytoje į sieną krosnyje degė didelė liepsna ir rūsyje skleidė raudonus atšvaitus, kurie visiškai stelbė kampe žibančios menkos žvakės šviesą. Tuo metu geležinių virbų durelės buvo pakeltos, ir liepsnojančioje tamsios sienos angoje matėsi tik virbų galai kaip juodų, smailių, retų dantų eilė: atrodė, jog tai liepsną spjaudančio pasakos drakono nasrai. Toje šviesoje belaisvė pamatė, kad visur aplinkui pridėliota baisių jai nežinomos paskirties įrankių. Pačiame viduryje, beveik ant grindų, tysojo odinis čiužinys, o viršum jo karojo diržas su sagtimi, pririštas prie žalvario žiedo, kurį turėjo įsikandęs riestanosis pabaisa, iškaltas skliauto spynoje. Krosnyje ant žarijų prikrauta replių, žnyplių, plačių noragų. Kruvinų atspindžių nušviestos, kambaryje kūpsojo tik baisių daiktų krūvos.

Tas Tartaras buvo paprastai vadinamas *kankinimų kambariu.*

Ant čiužinio tingiai sėdėjo Pjera Torteriu, prisiekusis budelis. Jo parankiniai, du neūžaugos keturkampiais veidais, su odinėmis prijuostėmis, su drobinėmis kelnėmis, vartė ant žarijų kaistančias geležis.

Vargšė mergaitė veltui drąsinosi. Įėjus į šį kambarį, ją pagavo siaubas.

Vienoje pusėje išsirikiavo Rūmų teisėjo sargybiniai, kitoje — bažnytinio teismo kunigai. Viename kampe buvo stalas su rašaline ir sėdėjo raštininkas. Prie čigonės priėjo, labai švelniai šypsodamasis, metras Žakas Šarmoliu.

— Brangus vaikeli,— tarė jis,— ar jūs vis dar neigiate?

— Neigiu,— atsakė ji jau užgesusiu balsu.

— Jei taip,— tarė Šarmoliu,— tai mums labai skaudu, kad būsime priversti jus tardyti atkakliau, negu būtume norėję. Teikitės atsisėsti ant to čiužinio. Metre Pjera, užleiskite panelei vietą ir uždarykite duris.

Pjera niurnėdamas pakilo.

— Jei uždarysiu duris,— murmėjo jis,— man užges ugnis.

— Na, gerai, brangusis,— atsakė Šarmoliu,— palikite atdaras.

O Esmeralda vis dar stovėjo. Ji bijojo to odinio čiužinio, ant kurio buvo raitęsi tiek nelaimingųjų. Siaubas sukaustė ją iki kaulų smegenų. Ji stovėjo persigandusi ir apkvaitusi. Šarmoliu davus ženklą, du parankiniai ją pagriebė ir pasodino. Jie nė-mąž jos neįskaudino, bet kai prie jos prisilietė, kai ją palietė čiužinio oda, visas kraujas suplūdo jai į širdį. Paklaikusiomis akimis ji apsidairė po kambarį. Jai atrodė, kad visi tie baisūs kankinimo įrankiai iš visų pusių ima judėti ir slinkti prie jos, kad jie užrėplios ant jos, kąs ją ir gnaibys; daug ji buvo mačiusi visokių įrankių, bet šie atrodė kaip šikšnosparniai, šimtakojai vorai, baisesni už visus vabzdžius ir paukščius.

— Kur gydytojas? — paklausė Šarmoliu.

— Čia,— atsakė juodai apsivilkęs žmogus, kurio ji iki šiol dar nebuvo pastebėjusi.

Ji sudrebėjo.

— Panele,— meiliu balsu tarė karaliaus prokuroras bažnytiniame teisme,— trečią kartą jus klausiu, ar vis dar neigiate veiksmus, kuriais esate kaltinama?

Šį kartą ji tik linktelėjo galvą. Ji nebeteko žado.

— Jūs vis atkakliai neigiate? — paklausė Žakas Šarmoliu.— Man labai gaila, bet tokiu atveju turiu atlikti savo tarnybinę pareigą.

— Ponas karaliaus prokurore,— šiurkščiai tarė Pjera,— nuo ko pradėsime?

Šarmoliu valandėlę galvojo, susiraukęs kaip poetas, ieškąs rimo.

— Nuo ispaniško bato,— pagaliau tarė jis.

Nelaimingoji pasijuto taip apleista dievo ir žmonių, kad jos galva nusviro ant krūtinės kaip koks inertiškas daiktas, neturįs savyje jėgos.

Budelis ir gydytojas priėjo prie jos tuo pat metu. O abu parankiniai ėmė raustis savo šlykščiame arsenale.

Išgirdusi žvangant bjaurias geležis, vargšė mergytė ėmė virpėti kaip galvanizuojama negyva varlė.

— O! — sumurmėjo ji taip tyliai, jog niekas neišgirdo.— O mano Febai!

Po to ji vėl sustingo ir tylėjo kaip marmurinė statula. Šis

vaizdas būtų draskęs širdį kiekvienam, tik ne teisėjams. Atrodė, kad tai vargšė nusidėjėlė siela, kurią velnias tardo prie skaisčiai raudonos pragaro angos. Štai į apgailėtiną tos švelnios, baltos, gležnos būtybės kūną įsikabins baisūs pjūklai, ratai, stovai, jį čiupinės grubios budelių rankos. Vargšas soros grūdelis, kurį žmogiškasis teisingumas atidavė sumalti baisioms kankinimų girnoms!

Tuo tarpu pūslėtos Pjera Torteriu padėjėjų rankos grubiai nuavė žavią koją, apnuogino mažutę pėdą, kuri tiek kartų Paryžiaus kryžgatviuose džiugino praeivius savo patrauklumu ir grožiu.

— Gaila! — sumurmėjo budelis, žiūrėdamas į tokią grakščią ir dailią kojos formą.

Jei čia būtų buvęs archidiakonas, tą akimirką jis tikriausiai būtų prisiminęs savąjį voro ir musės simbolį. Netrukus nelaimingoji pro akis užgulusį rūką pamatė artinantis *ispanišką batą*; netrukus jos koja buvo įkišta tarp geležimi apkaustytų lentgalių ir visai išnyko baisiame prietaise. Tada siaubas jai sugrąžino jėgas.

— Nuimkite jį! — suriko ji karštai. Ir, visa susitaršiusi, atsitiesdama sušuko: — Pasigailėkite!

Ji šoko nuo čiužinio, norėdama pulti karaliaus prokurorui po kojomis, bet jos pėda buvo įkišta į sunkų ąžuolinį, apkaltą geležimi įtaisą, ir ji susmuko ant ispaniško bato, sugniuždyta kaip bitė, kuriai prie sparnelio būtų pririštas švino gabalėlis.

Šarmoliu davė ženklą, ir budelis ją vėl pasodino ant čiužinio, dvi didžiulės letenos pritvirtino prie jos plonos juostos palubėje kabantį diržą.

— Klausiu paskutinį kartą, ar prisipažįstate dariusi tai, kuo esate kaltinama? — vis taip pat maloniai paklausė Šarmoliu.

— Aš nekalta.

— Tai kaip jūs, panele, paaiškinsite jus kaltinančias aplinkybes?

— Deja, monsinjore, aš nežinau!

— Vadinasi, jūs neigiate?

— Viską!

— Pradėkite,—tarė Šarmoliu budeliui.

Pjera pasuko rankeną, ispaniškas batas susispaudė, ir nelaimingoji taip siaubingai suriko, kad jokia žmonių kalba neturi žodžių tokiam riksmui išreikšti.

— Sustokite,— tarė Šarmoliu budeliui Pjera.— Ar prisipažįstate? — paklausė jis čigonę.

— Viską! — sušuko vargšė mergaitė.— Prisipažįstu! Prisipažįstu! Pasigailėkite!

Ji neapskaičiavo savo jėgų, todėl taip drąsiai sutiko kankynę. Vargšę mergytę, kurios gyvenimas iki šiol buvo toks džiaugsmingas, toks malonus, toks ramus, sugniuždė pirmasis skausmas.

— Žmoniškumas mane verčia pasakyti,— tarė karaliaus prokuroras,— kad po prisipažinimo jūsų laukia mirtis.

— Tikiuosi,— tarė čigonė.

Ir susmuko ant odinio čiužinio leisgyvė, susirietusi dvilinka, pakibusi ant diržo, susegto per krūtinę.

— Na, mieloji, ištverkite dar truputį,— tarė ją atkeldamas metras Pjera.— Jūs atrodote kaip auksinis avinėlis, kurį nešioja ant kaklo Burgundijos kunigaikštis.

Žakas Šarmoliu pakėlė balsą:

— Raštininke, užrašykite. Jaunoji čigone, ar prisipažįstate dalyvavusi pragaro puotose, šabuose ir kerėjimuose kartu su larvomis, baidyklėmis ir vampyrais?

— Taip,— tarė ji taip tyliai, kad jos žodis nebuvo garsesnis už atsikvėpimą.

— Ar prisipažįstate mačiusi aviną, kurį Belzebubas rodo debesyse, kviesdamas į šabą, ir kurį mato tik raganiai?

— Taip.

— Ar prisipažįstate garbinusi Bofometo galvas, tuos šlykščius tamplierių stabus?[68]

— Taip.

— Nuolat santykiavusi su velniu, pasivertusiu prijaukinta ožka, kuri prijungta prie šios bylos?

— Taip.

— Pagaliau ar prisipažįstate, kad, padedama velnio ir šmėklos, žmonių vadinamos vienuoliu šmėkla, kovo 29-osios naktį nudūrėte kapitoną, vardu Febą de Šatoperą?

Ji pakėlė į teisėją dideles pastėrusias akis ir atsakė nevirptelėjusi ir neužsikirtusi:

— Taip.

Buvo aišku, kad ji visai palūžo.

— Rašykite, raštininke,— tarė Šarmoliu ir kreipėsi į budelius: — Atriškite kalinę ir atveskite į teismo posėdžių salę.

Kai kalinei nuėmė batą, bažnytinio teismo prokuroras apžiūrėjo dar nutirpusią nuo skausmo jos koją.

— Nieko,— tarė jis,— dar ne taip blogai. Jūs laiku sušukote. Dar galėtumėte šokti, gražuole!

Paskui atsigręžė į kitus narius:

— Štai pagaliau teisybė išaiškėjo! Kokia mums paguoda, ponai! Panelė pripažins, kad mes elgėmės kiek galėdami švelniau.

III

PASAKOJIMO APIE PINIGĄ, PAVIRTUSĮ SUDŽIŪVUSIU LAPU, PABAIGA

Kai išblyškusi čigonė grįžo šlubuodama į salę, pasigirdo visuotinis pasitenkinimo šnabždesys. Nekantrūs žiūrovai patyrė tokį pat malonų jausmą kaip teatre, kai po paskutiniojo antrakto pakyla uždanga ir turi prasidėti pjesės atomazga. Teisėjai atgavo viltį netrukus pavakarieniauti. Ir ožkelė iš džiaugsmo sumekeno. Ji norėjo bėgti pas savo šeimininkę, bet buvo pririšta prie suolo.

Jau visiškai sutemo. Daugiau žvakių neuždegė, o tos skleidė tiek maža šviesos, jog nesimatė nė salės sienų. Visi daiktai pasinėrė į tamsą lyg į rūką. Vos ryškėjo keli apatiški teisėjų veidai. Priešais juos, kitame ilgos salės gale, tamsiame fone bolavo neaiški dėmė. Tai buvo kaltinamoji.

Ji nukiūtino į savo vietą. Šarmoliu oriai nužingsniavo prie savo krėslo, atsisėdo, paskui pakilo ir, per daug nesididžiuodamas savo sėkme, tarė:

— Kaltinamoji viskuo prisipažino.

— Mergaite čigone,— tarė pirmininkas,— ar prisipažinote, kad raganavote, paleistuvavote ir nužudėte Febą de Šatoperą?

Jai suspaudė širdį. Buvo girdėti, kaip ji kūkčioja tamsoje.

— Prisipažįstu viską, ką tik norite,— atsakė ji silpnu balsu,— tik greičiau mane nužudykite!

— Pone karaliaus prokurore bažnytiniame teisme,— tarė pirmininkas,— teismas yra pasiruošęs išklausyti jūsų išvadas.

Metras Šarmoliu išsiėmė pasibaisėtino storio sąsiuvinį ir, smarkiai mostaguodamas, su perdėtu raiškumu, kaip visi teisininkai, pradėjo lotyniškai skaityti kalbą; visus teisiamosios kaltumo įrodymus jis parėmė Cicerono parafrazėmis, sutvirtino savo mėgstamojo komiko Plauto citatomis. Gaila, kad negalime

skaitytojams pateikti to įžymaus kūrinio. Kalbėtojas jį skaitė nuostabiai įtaigiai. Jis dar nebuvo baigęs įžangos, o prakaitas jau čiurkšlėmis varvėjo jam per kaktą, per akis, per galvą. Staiga vieno periodo viduryje jis nutilo; ir jo žvilgsnis, paprastai gana švelnus ir kvailokas, ėmė svaidyti žaibus.

— Ponai,— sušuko jis (šį kartą prancūziškai, nes to nebuvo įrašyta sąsiuvinyje),— šėtonas taip yra įsimaišęs į šią bylą, jog štai jis dalyvauja mūsų debatuose ir mėgdžiojasi iš teismo didingumo. Žiūrėkite!

Tai sakydamas, jis ranka parodė ožkelę, kuri, matydama, kaip Šarmoliu mostaguoja, atsitūpusi ant užpakalinių kojų, priekinėmis kanopomis ir barzdota galva ėmė uoliai mėgdžioti patetišką karaliaus prokuroro bažnytiniame teisme pantomimą. Jei skaitytojas atsimena, tai buvo vienas pačių žaviųjų jos sugebėjimų. Tas įvykis, tas paskutinysis „įrodymas" padarė didelį įspūdį. Ožkelės kojos buvo surištos, ir karaliaus prokuroras liejo savo iškalbą toliau.

Tai truko labai ilgai, bet kalba buvo nuostabi. Štai paskutinysis sakinys (belieka pridurti, kad metro Šarmoliu balsas buvo prikimęs, o mostai pavargę):

— *Ideo, Domni, coram stryga demonstrata, crimine patente, intentione criminis existente, in nomine sanctae ecclesiae Nostrae-Dominae Parisiensis, quae est in saisina habendi omnimodam altam et bassam justitiam in illa hac intemerata Civitatis insula, tenore praesentium declaramus nos requirere, primo, aliquandam pecuniariam indemnitatem; secundo, amendationem honorabilem ante portalium maximum Nostrae-Dominae, ecclesiae cathedralis; tertio, sententiam in virtute cujus ista stryga cum sua capella, seu in trivio vulgariter dicto la Grève, seu in insula exeunte in fluvio Sequanae, juxta pointam jardini regalis, executatae sint!**

---

* Taigi, ponai, ši moteris sugauta kaip ragana ir jos nusikalstami kėslai įrodyti; Paryžiaus dievo motinos katedros vardu, kuriai suteikta aukštosios ir žemosios jurisdikcijos teisė salos, vadinamos Site, ribose, pareiškiu visiems čia esantiems, kad reikalauju: pirma, priteisti jai piniginę baudą; antra, nuteisti ją viešai atgailai prieš Paryžiaus dievo motinos katedros didįjį portalą; trečia, nubausti tą raganą kartu su jos ožka mirtimi toje vietoje, kurią liaudis savo kalba vadina „Greva", arba Senos upės saloje netoli karališkų sodų (*lot.*).

Pabaigęs jis užsidėjo kepuraitę ir atsisėdo.

— *Eheu!* — atsiduso susikrimtęs Grenguaras.— *Bassa latinitas!**

Kitas žmogus juodais drabužiais atsistojo šalia kaltinamosios. Tai buvo jos advokatas. Išalkę teisėjai ėmė murmėti.

— Advokate, kalbėkite trumpai,— tarė pirmininkas.

— Ponas pirmininke,— atsakė advokatas,— kadangi mano ginamoji prisipažino kalta, turiu pasakyti ponams tik viena. Štai *lex salica*[69] tekstas: „Jei vampyras suėda žmogų ir tai yra įrodyta, jis turi sumokėti aštuonių tūkstančių denarų pabaudą, kas lygu dviem šimtams aukso solidų." Prašau teismą priteisti mano ginamajai baudą.

— Tekstas nebegalioja,— tarė nepaprastasis karaliaus advokatas.

— *Nego***,— atkirto advokatas.

— Balsuoti! — tarė vienas patarėjas.— Nusikaltimas įrodytas, ir jau vėlu.

Teismas pasiruošė balsuoti čia pat salėje. Teisėjai balsavo *nusiimdami kepuraites*; jie skubėjo. Buvo matyti, kaip prietėmy kepurėtos galvos viena po kitos apsinuogina, pirmininkui tyliai uždavus kraupų klausimą. Vargšė kaltinamoji atrodė į juos žiūrinti, tačiau jos drumstos akys nieko nebematė.

Po to raštininkas ėmė rašyti; surašęs padavė pirmininkui ilgą pergamentą.

Tada nelaimingoji išgirdo, kaip sujudo žmonės, sudžerškė susilietusios ietys ir kažkieno ledinis balsas tarė:

— Mergaite čigone, dieną, kurią paskirs mūsų valdovas karalius, vidudienį, būsite atgabenta vežėčiose vienmarškinė, basa, su virve ant kaklo prie didžiojo katedros portalo, ten viešai atliksite atgailą, laikydama rankoje dviejų svarų žvakę, o iš ten būsite nuvežta į Grevos aikštę, pakarta ir pasmaugta miesto kartuvėse, taipogi ir jūsų ožka; be to, sumokėsite bažnytiniam teismui tris aukso lionus kaip atlygį už jūsų padarytus nusikaltimus, kuriuos pati prisipažinote: už raganavimą, kerėjimus, paleistuvavimą ir pono Febo de Šatopero nužudymą. Tepriima dievas jūsų sielą!

— O, tai sapnas! — sušnibždėjo ji ir pajuto, kaip šiurkščios rankos ją išnešė.

---

* Deja, vulgarioji lotynų kalba (*lot.*).

** Neigiu (*lot.*).

IV

LASCIATE OGNI SPERANZA*

Viduramžiais kiekvienas užbaigtas pastatas buvo beveik tokio pat dydžio po žeme kaip ir ant žemės. Išimtis — statiniai ant stulpų, kaip Paryžiaus katedra, bet šiaip rūmai, tvirtovės, bažnyčios visada turėjo požemius. Katedrose, po viršutiniąja nava, dieną naktį skendinčia šviesoje ir aidinčia nuo vargonų bei varpų muzikos, būdavo antra, apatinė katedra, žema, tamsi, slėpininga, akla ir nebyli; kartais ten būdavo laidojimo rūsiai. Rūmų, bastilijų požemiuose būdavo kalėjimas, kartais taip pat laidojimo rūsiai, o kartais ir viena, ir antra. Tie didingi pastatai, apie kurių susidarymą ir augimą esame kalbėję kitoje vietoje, turėjo ne tik pamatus, bet, taip sakant, ir šaknis, įsiraususias į žemę, išsišakojusias kambariais, galerijomis, laiptais viršutiniosios konstrukcijos pavyzdžiu. Taigi bažnyčios, rūmai, tvirtovės buvo iki pusės žemėje. Tokie rūsiai — tai kitas toks pat pastatas, tik einantis gilyn, o ne aukštyn, kurio požeminiai aukštai liečiasi su antžeminiais taip, kaip atbulas miškų ir kalnų atspindys ežero veidrodyje liečiasi su pakrantės miškais ir kalnais.

Sent Antuano bastilijoje, Paryžiaus Teisingumo rūmuose, Luvre tie požeminiai pastatai buvo kalėjimai. Kuo gilyn į žemę, tuo jų aukštai buvo siauresni ir tamsesni. Tai vis kitokio siaubo zonos. Dantė nebūtų radęs geresnio pavyzdžio savo pragarui. Tos piltuvo pavidalo kameros paprastai baigdavosi akmeniniu šuliniu, kuriame Dantė laikė šėtoną, o visuomenė — myriop pasmerktąjį. Jei jau kartą vargšė būtybė ten patekdavo, tada sudie, diena, šviesa, ore, gyvenime, *ogni speranza*. Iš ten kelias tik į kartuves arba į laužą. Kartais ji tame šulinyje ir supūdavo. Žmogiškasis teisingumas tai vadindavo *užmiršimu*. Pasmerktasis jausdavo, kad tarp žmonių ir jo yra slegianti akmenų krūva, kalėjimo sargai; visas kalėjimas, visa masyvioji tvirtovė jam buvo ne kas kita kaip milžiniška sudėtinga spyna, užrakinusi jį už gyvojo pasaulio ribų.

Tai tokioje duobėje, viename iš tų „akmeninių maišų", išraustų Liudviko Šventojo įsakymu, tokioje Turnelės *in pace*** buvo patalpinta nuteistoji pakarti Esmeralda, be abejo, iš baimės, kad nepabėgtų; viršum jos galvos buvo milžiniški Teisin-

* Palikite visą viltį (*it.*). (Iš Dantės „Dieviškosios komedijos".)

** Ramybėje (*lot.*). Čia: požeminiame kalėjime.

gumo rūmai. Vargšė muselė, ji nebūtų įstengusi pajudinti nė mažiausio jų akmenėlio!

Iš tikrųjų, ir apvaizda, ir visuomenė buvo vienodai neteisingos: tokiai trapiai būtybei sutriuškinti visai nereikėjo tiek nelaimių ir kankinimų.

Čia ji tūnojo viena tamsybėse, palaidota, užkasta, užmūryta. Tas, kas ją matė besijuokiančią ir bešokančią saulėje, būtų sudrebėjęs, dabar ją šičia išvydęs. Šalta kaip naktis, šalta kaip mirtis, joks oro gūsis nedvelkteli jai į plaukus, joks žmogiškas garsas nepasiekia jos ausies, joks šviesos spindulys neatsimuša akyse; susilenkusi dvilinka, grandinių prislėgta ant šiaudų gniūžtės šalia ąsočio ir duonos kriaukšlės, vandens baloje, sutekėjusioje nuo varvančių sienų, nejudėdama, beveik nekvėpuodama, ji nebeįstengė nė kentėti. Febas, saulė, vidudienis, grynas oras, Paryžiaus gatvės, šokiai, žiūrovų plojimai, švelnūs, meilingi čiauškėjimai su karininku, paskui kunigas, sąvadautoja, durklas, kraujas, kankinimai, kartuvės,— visa tai ir dabar dar iškildavo jos dvasioje čia kaip dainuojanti auksinė vizija, čia kaip bjaurus košmaras; bet dabar tai buvo tik baisi, neaiški kova, dingstanti tamsybėse, arba tik tolima muzika, grojama ten aukštai ant žemės ir negirdima tose gelmėse, į kurias nelaimingoji įmesta.

Čia atsidūrusi, ji nei budėjo, nei miegojo. Toje nelaimėje, toje vienutėje ji nebegalėjo atskirti budėjimo nuo miego, sapno nuo tikrovės, kaip ir dienos nuo nakties. Visa susimaišė, visa sutriko, visa plastėjo, miglotai gaubė jos sąmonę. Ji nieko nebejuto, nieko nebežinojo, nieko nebemąstė. Nebent kartais dar sapnuodavo. Joks gyvas padaras nėra buvęs taip arti nebūties.

Taip sustingusi, sušalusi, suakmenėjusi, ji vos girdėdavo, kaip du ar tris kartus virš jos atsidarydavo su bildesiu aukštinis, nė trupučio neįleisdamas šviesos, ir pro jį kažkieno ranka jai įmesdavo juodos duonos kriaukšlę. Vienas ryšys su žmonėmis visgi jai buvo likęs: tai periodiški kalėjimo sargo apsilankymai.

Jos ausis mechaniškai sekė dar vieną dalyką: viršum galvos sunkėsi drėgmė pro apipelėjusius skliauto akmenis, ir lygiais tarpais nuo jų nukrisdavo lašas. Atbukusia sąmone ji klausydavo, kaip tas lašas tekšteli šalia jos į balą.

Lašo kritimas į balą buvo vienintelis judėjimas toje aplinkoje, vienintelis laikrodis, žymįs laiką, vienintelis ją pasiekiąs garsas iš visų garsų žemės paviršiuje.

Jeigu jau sakyti viską, tai reikia pridurti, kad toje purvo ir tamsos kloakoje protarpiais kažkas šaltas nušliaužiavo čia jos koja, čia ranka, ir ji sudrebėdavo.

Ji nežinojo, kiek jau laiko čia išbuvo. Ji atsiminė kažkur kažkam ištartą mirties nuosprendį, paskui kad ją kažkas nešė, kad ji prabudo tamsoje, tyloje, sustingusi nuo šalčio. Kai ji mėgino pašliaužti ant rankų, geležiniai žiedai įsirėžė jai į kulkšnis, grandinės sudžeržgėjo. Ji suprato, kad aplinkui yra tik mūro sienos, o po ja akmeninės, patvinusios vandeniu grindys ir šiaudų gniūžtė. Bet nėra nei žiburio, nei langelio. Kaip atsisėdo ji tada ant tų šiaudų, taip ir sėdėjo, tik kai kada, norėdama pakeisti padėtį, persikeldavo ant žemutinės pakopos: jos vienutėje buvo laiptai. Vienu tarpu ji buvo beskaičiuojanti juodas minutes, kurias jai tiksėjo vandens lašas, bet netrukus tas liūdnas liguistų smegenų darbas savaime nutrūko ir paliko ją visai atbukusią.

Pagaliau vieną dieną, o gal naktį (nes tame karste ir vidudienis, ir vidurnaktis buvo tos pačios spalvos) ji išgirdo viršuje didesnį bildesį, negu paprastai sukeldavo sargas, atnešąs jai duonos ir vandens ąsotį. Ji pakėlė galvą ir išvydo rausvą šviesą, sklindančią pro durų ar tos *in pace* skliautuose įtaisyto aukštinio plyšius. Tuo pat metu sužvangėjo sunkus geležinis skląstis, sugirgždėjo surūdiję vyriai, aukštinis pasikėlė, ir ji pamatė žibintą, ranką ir dviejų žmonių kojas; durys buvo per žemos, tad galvų nesimatė. Šviesa taip skaudžiai davė jai į akis, jog ji užsimerkė.

Kai vėl atsimerkė, durys jau buvo uždarytos, žibintas pastatytas ant laiptų ir prieš ją stovėjo tik vienas žmogus. Juodas berankovis vienuolio apdaras dengė jį iki pat kojų, tokios pat spalvos gobtuvas slėpė jo veidą. Ji neįžiūrėjo, kas jis toks, nesimatė nei jo veido, nei rankų. Atrodė, kad tai stovinčios juodos įkapės, po kuriomis kažkas juda. Ji valandėlę žvelgė įdėmiai į tą šmėklą. Tačiau nei ji nieko nesakė, nei jis. Galėjai pamanyti, kad tai dvi susidūrusios statulos. Tame rūsyje kaip gyvi daiktai atrodė tik žibinto dagtis, spragčiojanti drėgname ore, ir tas kapsintis nuo skliautų lašas, raibinąs žibinto liepsnos atšvaitą riebaluoto klano paviršiuje.

Pagaliau kalinė nutraukė tylą:

— Kas jūs?

— Kunigas.

Ji suvirpėjo nuo paties žodžio, nuo to, kaip jis buvo ištartas, nuo balso skambėjimo.

Kunigas iš lėto ir dusliai paklausė:

— Ar jūs pasiruošusi?

— Kam?

— Mirčiai.

— O! — tarė ji.— Ar jau greitai?

— Rytoj.

Jos galva, džiaugsmingai pakilusi, vėl nusviro ant krūtinės.

— Kaip ilgai laukti! — sumurmėjo ji.— Kodėl gi jie negalėtų jau šiandien?

— Vadinasi, jūs labai nelaiminga? — paklausė patylėjęs kunigas.

— Man labai šalta,— atsakė ji.

Ji susiėmė rąkomis kojų pėdas,— įprastas nelaimingųjų judesys, kai jiems šalta, mūsų jau matytas Rolando bokšto užsidarėlės judesys,— ir jos dantys ėmė taukšėti.

Kunigas iš po savo gobtuvo lyg ir dairėsi po vienutę.

— Be šviesos! Be ugnies! Vandenyje! Tai baisu!

— Taip,— atsakė ji su nuostaba — išraiška, kuri jai atsirado po nelaimės.— Visiems žmonėms yra diena. Kodėl gi man vien naktis?

— Ar žinote,— vėl patylėjęs tarė kunigas,— už ką čia atsidūrėte?

— Lyg ir žinojau,— tarė ji, išdžiūvusiais pirštais braukydamasi antakius, tarsi norėdama padėti atminčiai,— bet dabar nebežinau.

Staiga ji ėmė verkti kaip mažas vaikas.

— Aš norėčiau iš čia išeiti, pone. Man šalta, aš bijau, čia yra kažkokių gyvūnų, kurie ropoja mano kūnu.

— Gerai, sekite paskui mane.

Tai sakydamas, kunigas paėmė ją už rankos. Nelaimingoji buvo kiaurai sustipusi, ir vis dėlto ranka jai pasirodė šalta.

— O! — sušnibždėjo ji.— Tai ledinė mirties ranka. Kas gi jūs toks?

Kunigas kilstelėjo gobtuvą. Ji pasižiūrėjo. Tas pats gūdus veidas, jau taip seniai ją persekiojantis, ta demono galva, pasirodžiusi jai pas Falurdel viršum jos dievinamojo Febo galvos, tos akys, kurias ji paskutinį kartą matė žibančias šalia durklo.

Šito žmogaus pasirodymas, visada jai toks lemtingas, stūmęs ją iš nelaimės į nelaimę iki pat mirties bausmės, jai stingulį kaip

ranka atėmė. Tarytum plyšo šydas, užleistas ant jos atminties. Visos kraupaus jos nuotykio smulkmenos, pradedant ana naktimi pas Falurdel, baigiant pasmerkimu Turnelėje, iš karto iškilo atmintyje, bet ne blankios, sujauktos kaip iki šiol, o ryškios, aiškios, atsiribojusios, plastančios, siaubingos. Atsiminimus, kuriuos begalinė kančia buvo beveik užtrynusi, išdildžiusi, atgaivino prieš ją stovinti niūri žmogysta: taip pasirodo visiškai šviežios, parašytos simpatiniu rašalu nematomos raidės, kai priartini liepsną prie balto popieriaus. Regis, iš karto atsivėrė ir ėmė kraujuoti visos širdies žaizdos.

— A! — sušuko ji, rankomis užsidengusi akis ir mėšlungiškai drebėdama.— Tai kunigas!

Paskui nusiminusi nuleido rankas ir sėdėjo nulenkusi galvą, akis įbedusi į žemę, be žodžio, vis dar drebėdama.

Kunigas žiūrėjo į ją kaip peslys, kuris aukštai padangėje ilgai sklando aplink vargšą vyturėlį, susigūžusį javuose, vis siaurindamas tyliai baisius savo skrydžio ratus; paskui kaip žaibas staiga puola grobį ir laiko jį virpantį savo naguose.

Ji ėmė tyliai murmėti:

— Pribaikite! Pribaikite! Suduokite paskutinį smūgį!

Ir, siaubo pagauta, įtraukė galvą į pečius kaip avelė, laukdama mėsininko kuokos.

— Vadinasi, jūs manęs bijote? — tarė jis pagaliau.

Ji nieko neatsakė.

— Argi jūs manęs taip labai bijote? — pakartojo jis.

Jos lūpos susitraukė, tarsi ji šypsotųsi.

— Taip,— tarė ji,— budelis visada tyčiojasi iš pasmerktojo. Jau ištisus mėnesius jis mane persekioja, man graso, mane gąsdina! Dieve mano! Kokia aš buvau laiminga, kol jis nepasirodė! Tai jis mane įmetė į tą prarają! O dangau! Jis užmušė... jis nužudė... mano Febą!

Ji prapliupo raudoti ir pakėlė akis į kunigą:

— O niekingasis! Kas jūs toks? Ką aš jums padariau? Vadinasi, jūs manęs baisiai neapkenčiate? Aiman! Už ką jūs ant manęs pykstate?

— Aš tave myliu! — sušuko kunigas.

Staiga jos ašaros išdžiūvo. Ji pažvelgė į kunigą kaip idiotė. Jis puolė ant kelių, bet nenuleido nuo jos liepsningų akių.

— Girdi? Aš tave myliu! — sušuko jis dar kartą.

— Kas per meilė! — drebėdama tarė nelaimingoji.

— Prakeiktojo meilė,— tarė jis.

Valandėlę abu tylėjo, prislėgti savo jausmų: jis — netekęs proto, ji — apkvaišusi.

— Klausyk,— pagaliau tarė kunigas, ir jam grįžo keista ramybė.— Tuoj viską sužinosi. Aš pasakysiu tau, ką iki šiol vos išdrįsdavau sau pačiam prisipažinti vėlios nakties valandomis, kai taip tamsu, jog, rodos, nė dievas mūsų nebemato, slapčiomis perkratinėdamas sąžinę. Klausyk, kol nesutikau tavęs, mergaite, buvau laimingas...

— Ir aš! — silpnai atsiduso ji.

— Nepertrauk manęs. Taip, aš buvau laimingas, bent maniau toks esąs. Buvau tyras, mano siela buvo skaisti ir skaidri. Nebuvo kitos tokios šviesios ir taip išdidžiai pakeltos galvos kaip manoji. Kunigai su manim tardavosi skaistybės klausimais, daktarai — mokslo. Taip, žinija man buvo viskas. Ji buvo mano sesuo, ir sesers man užteko. Bet slenkant metams, kitokios mintys mane ėmė lankyti. Neretai mano kūnas susijaudindavo, kai pro šalį praeidavo moteris. Ta lyties ir kraujo jėga, kurią aš, paikas jaunuolis, maniau nuslopinęs visam gyvenimui, ne kartą mėšlungiškai purtė geležinę įžadų grandinę, mane, vargšą, prirakinusią prie šaltų altoriaus akmenų. Bet pasninkas, maldos, studijos, vienuoliškas marinimasis padėdavo sielai apgalėti kūną. Be to, aš vengiau moterų. Beje, užtekdavo tik atversti knygą, ir visi neskaistūs mano smegenų garai išsisklaidydavo mokslo švytėjime. Po akimirkos pajusdavau, kaip nuo manęs tolsta visi žemiški ir kūniški dalykai, vėl būdavau ramus, tyras ir skaistus, amžinosios tiesos apšviestas. Kol velnias, mane gundydamas, siuntė tik neaiškius moterų šešėlius, pavieniui praslenkančius pro mano akis bažnyčioje, gatvėje, pievose ir miglotai grįžtančius sapnuose, aš lengvai jį apgalėdavau. Ak, jei galutinė pergalė buvo ne mano pusėje, kaltas tik dievas, kad nesukūrė žmogaus tokio pat galingo kaip velnias. Klausyk. Vieną dieną...

Čia kunigas nutilo, ir kalinė išgirdo, kaip iš jo krūtinės išsiveržė sunkūs, gargiantys atodūsiai.

Paskui vėl prakalbo:

— ...Vieną dieną stovėjau, pasirėmęs savo celėje ant palangės... Kokią tada skaičiau knygą? O! Mano galvoje visa susimaišė. Aš skaičiau. Langas buvo aikštės pusėje. Girdžiu būgnelio ir muzikos garsus. Supykęs, kad taip man trukdo mąstyti, pasižiūriu į aikštę. Tai, ką pamačiau, matė ir kiti, o tačiau tas vaizdas buvo ne žmonių akims. Ten, ant grindinio — buvo vidudienis, švietė saulė — kažkokia būtybė šoko. Tokia graži, kad dievui

ji būtų patikusi labiau už panelę švenčiausiąją, kad jis būtų pasirinkęs ją savo motina ir panorėjęs iš jos gimti, jei ji būtų gyvenusi tais laikais, kai jis tapo žmogumi! Jos akys buvo juodos ir blizgančios; kai saulės spindulys paliesdavo juodus jos plaukus, jie nušvisdavo lyg aukso gijos. Kai ji šoko, jos kojų, tarsi smarkiai besisukančio tekinio stipinų, neįmanoma buvo įžiūrėti. Aplink galvą juodose kasose įsegiotos metalinės plokštelės žiburiavo saulėje, o ant kaktos jos atrodė tarsi žvaigždžių vainikas. Mėlyni drabužiai, nusėti blizgučiais, žėrėjo tūkstančiais žiežirbų kaip vasaros naktis. Jos lanksčios rusvos rankos susipindavo aplink liemenį ir vėl išsiskleisdavo tarsi du šalikai. Jos kūno formos buvo dieviškos. O kaip švytėjo veidas! Jo spinduliavimo netemdė net saulės šviesa!.. Aiman, mergaite, tai buvai tu. Nustebęs, apsvaigęs, susižavėjęs, aš sau leidau žiūrėti į tave. Aš žiūrėjau į tave, kol mane nupurtė baimė. Pajaučiau, kad nebeištrūksiu iš lemties.

Kunigas uždusęs vėl valandėlę nutilo. Po to pasakojo toliau:

— Jau pusiau užkerėtas, bandžiau už ko nors užsikabinti ir krisdamas susilaikyti. Prisiminiau žabangus, kuriuos man šėtonas jau buvo spendęs. Būtybė, kurią mačiau, buvo tokio nežemiško grožio, jog galėjo ateiti tik iš dangaus arba iš pragaro. Ne paprasta mergaitė, sukurta iš mūsų žemės grumstelio ir iš vidaus skurdžiai nušviesta plastančio moteriškos sielos spindulio, o angelas! Bet tik tamsybių, tik liepsnos, ne šviesos angelas. Kai taip pagalvojau, pamačiau šalia tavęs ožką, raganų šabo gyvulį,— ji žiūrėjo į mane ir juokėsi. Vidudienio saulėje jos ragai atrodė ugniniai. Tada aš supratau, kad tai šėtono žabangai, ir jau neabejojau, kad tu atėjai iš pragaro, ir atėjai manęs pražudyti. Aš tuo įtikėjau.

Čia kunigas pažvelgė kalinei į veidą ir šaltai pridūrė:

— Aš tuo ir dabar tikiu. Tuo tarpu žavesys pamažu veikė, tavo šokis man sukosi smegenyse, jaučiau, kaip manyje ima viršų kažkoks slaptingas blogis; visa, kas turėjo budėti, mano sieloje užsnūdo, ir, kaip mirštantiems sniege, man buvo malonu pasiduoti miegui. Staiga tu uždainavai. Ką gi aš vargšas galėjau padaryti? Tavo dainavimas buvo dar žavesnis negu šokis. Norėjau pabėgti. Neįmanoma. Buvau prikaltas, buvau įaugęs į žemę. Atrodė, kad marmuras ir grindų plokštės pakilo man iki kelių. Reikėjo pasilikti iki galo. Mano kojos atšalo kaip ledas, o galva virte virė. Pagaliau tu manęs pasigailėjai, tu lioveisi dainavusi, tu dingai. Akinančios vizijos atspindys pamažu blėso

man akyse, kerinčios muzikos aidai iš palengvo tilo ausyse. Tada aš susmukau ant palangės labiau sustingęs ir silpnesnis už statulą, nuverstą nuo pjedestalo. Mane pažadino mišparų varpai. Aš pakilau, aš pabėgau, bet, deja, kažkas manyje pargriuvo ir nebegalėjo pakilti, kažkas mane užklupo, ir aš nebegalėjau pabėgti.

Vėl patylėjęs, pasakojo toliau:

— Taip, nuo tos dienos manyje apsigyveno nepažįstamas žmogus. Norėjau panaudoti visus savo vaistus — vienuolyną, altorių, darbą, knygas. Kvailystė! O, kaip tuščiai skamba mokslas, kai, nevilties pagautas, į jį daužai aistrų kupiną galvą! Ar žinai, mergaite, ką nuo tol visada matydavau tarp knygos ir savęs? Tave, tavo šešėlį, vaizdą spindulingo apsireiškimo, kurį andai išvydau prieš save. Bet vaizdas nebeturėjo tų pačių spalvų; jis buvo tamsus, gedulingas, neaiškus kaip juodas ratas, ilgą laiką persekiojąs neprotingą žmogų, pažiūrėjusį tiesiai į saulę.

Negalėdamas tuo vaizdu nusikratyti, visada girdėdamas tavo dainą, skambančią mano galvoje, visada matydamas tavo kojas, šokančias ant mano brevijoriaus, kas naktį per sapną jusdamas tavo pavidalą, prisišliejusį prie mano kūno, norėdavau vėl tave pamatyti, tave paliesti, sužinoti, kas tu, pažiūrėti, ar tu panaši į manyje likusį idealų paveikslą, ar gal tikrovė sunaikins mano svajonę. Bet kuriuo atveju tikėjausi, kad naujas įspūdis užtrins pirmąjį, nes pirmasis man buvo pasidaręs nepakeliamas. Aš tavęs ieškojau. Aš tave vėl pamačiau. O varge! Pamatęs tave du kartus, norėjau tave matyti tūkstantį kartų, norėjau visada tave matyti. Tad kaip išsilaikyti ant to pragaro šlaito? Nuo to laiko aš nebepriklausiau sau. Vieną siūlo galą šėtonas pririšo man prie sparnų, o kitą prie tavo kojų. Pasidariau nepastovus klajoklis kaip tu. Laukdavau tavęs tarpuvartėse, tykodavau tavęs gatvių kampuose, sekdavau tave nuo savo bokšto aukštumos. Kiekvieną vakarą grįždavau vis labiau susižavėjęs, vis labiau nusiminęs, vis labiau užkerėtas, vis labiau pasmerktas!

Žinojau, kas esi,— ateivė iš Egipto, čigonė, gitana, zingara,— tai kaip galėjau abejoti burtais? Klausyk. Tikėjausi, kad teismo byla mane išvaduos iš žavų. Ragana buvo užkerėjusi Bruną Astą; jis pasirūpino, kad ji būtų sudeginta, ir pagijo. Aš tai žinojau. Norėjau tą vaistą išbandyti. Iš pradžių išsirūpinau draudimą tau rodytis katedros aikštėje, tikėdamasis tave užmiršti, jei nebeateisi. Tu nepaklausei. Vis tiek ateidavai. Paskui man kilo mintis tave pagrobti. Vieną naktį tai pabandžiau. Mudu buvome

dviese. Mes jau tave turėjome, tik užklupo tas nenaudėlis karininkas. Jis tave išvadavo. Taip prasidėjo tavo, mano ir jo nelaimė. Pagaliau, nebežinodamas, nei ką daryti, nei kaip elgtis, įskundžiau tave bažnytiniam teismui. Maniau, kad pagysiu kaip Brunas Astas. Taip pat šmėžavo mintis, kad byla atiduos tave mano valion, kad kalėjime aš turėsiu tave, kad tu būsi mano, kad ten negalėsi iš manęs ištrūkti, kad jei taip ilgai tu turėjai mane savo valioje, tai atėjo ir mano eilė turėti tave. Kai darai ką blogo, daryk iki galo. Nesąmonė susilaikyti pusiaukelėje, darant siaubingą darbą! Nusikaltimo kraštutinybėje glūdi džiaugsmo svaigulys. Kunigas ir ragana gali atsiduoti malonumams ir kalėjime ant šiaudų kūlio!

Taigi aš tave įskundžiau. Tuo metu aš tave ir gąsdindavau susitikęs. Sąmokslas, kurį rezgiau prieš tave, audra, kurią telkiau ant tavo galvos, išsiveržsaid iš manęs žaibais ir grasinimais. Bet vis dėlto dar svyravau. Mano sumanymas buvo baisus, ir tai mane vertė trauktis.

Gal būčiau to sumanymo atsisakęs, gal bjaurioji mano mintis būtų sudžiūvusi smegenyse ir nesubrandinusi vaisiaus. Maniau, kad tik nuo manęs priklauso, ar duoti tai bylai eigą, ar ją nutraukti. Bet kiekviena bloga mintis yra nepermaldaujama ir nori pavirsti tikrove; ten, kur tikėjausi būsiąs visagalis, lemtis buvo galingesnė už mane. Deja, deja, ji tave pagavo ir įsuko į siaubingą mechanizmą tos mašinos, kurią aš slapta klastingai sukūriau! Klausyk. Aš jau baigiu.

Kartą — tokią pat saulėtą dieną — pamačiau einantį priešais žmogų, kuris ištarė tavo vardą ir juokėsi, o jo akyse spindėjo gašlumas. Prakeikimas! Aš nusekiau paskui jį. Visa kita tu žinai.

Jis nutilo. Mergaitė rado tik vieną žodį:

— O mano Febai!

— Netark šio vardo! — sušuko kunigas, smarkiai pagriebęs jai už rankos.— Netark šio vardo! O, jeigu mes nelaimingi, tai tas vardas mus pražudė! Arba, tikriau sakant, mes pražudėme vienas kitą nesuvokiamame lemties žaisme! Tu kenti, tiesa? Tau šalta, tamsa tave akina, tave gaubia vienutė, bet gal tavyje dar rusena kokia nors šviesele, tegul ir vaikiška meilė tam tuščiam žmogui, kuris žaidė tavo širdimi! O aš nešioju kalėjimą savyje, manyje — žiema, ledas, neviltis, mano sieloje — naktis. Ar žinai, kiek aš iškentėjau? Dalyvavau tavo byloje. Sėdėjau teismo suole. Taip, po vienu iš tų kunigiškų gobtuvų raitėsi prakeiktasis. Buvau, kai tave atvedė, buvau, kai tave tardė. Terau-

na mane vilkai! Tai mano nusikaltimas, tai mano kartuvės, jas aš mačiau iš lėto kylančias viršum tavo kaktos. Klausiausi kiekvieno liudijimo, kiekvieno įrodinėjimo, kai buvo sakoma ginamoji kalba. Galėjau suskaičiuoti kiekvieną žingsnį tavo skausmingame kelyje; dalyvavau, kai tas laukinis žvėris... O, aš nenumačiau kankinimų! Klausyk. Sekiau paskui tave į skausmo kambarį. Mačiau, kaip šlykščios budelio rankos tave nurengė ir pusnuogę tave čiupinėjo. Mačiau tavo kojelę, tą kojelę, už kurią atiduočiau imperiją, kad galėčiau ją pabučiuoti ir numirti, kuri galėtų sutriuškinti mano galvą, o aš tuo tik gėrėčiausi,— mačiau, kaip ją suspaudė siaubingas ispaniškas batas, gyvos būtybės sąnarius paverčiąs kruvinu dumblu. O niekingasis! Visa tai matydamas, aš po marškiniais badžiausi durklu krūtinę. Kai tu sušukai, aš jį gilyn įsmeigiau į kūną; jei būtum sušukusi antrą kartą, būčiau įvaręs jį į pat širdį! Žiūrėk, man atrodo, kad žaizda tebekraujuoja.

Jis atidengė sutaną. Iš tikrųjų jo krūtinė buvo sudraskyta tarsi tigro nagais, o šone žiojėjo plati, dar neužsitraukusi žaizda.

Pasibaisėjusi kalinė atsitraukė atbula.

— O! — tarė kunigas.— Mergaite, pasigailėk manęs. Tu manaisi esanti nelaiminga. Deja, deja, tu nežinai, kas yra nelaimė! O! Mylėti moterį! Būti kunigu! Būti nekenčiamam! Mylėti visu sielos pašėlimu, jausti, kad už menkiausią jos šypseną atiduotum savo kraują, savo širdį, savo gerą vardą, savo išganymą, nemirtingumą ir amžinybę, šį ir aną gyvenimą; gailėtis, kad nesi karalius, genijus, imperatorius, arkangelas, dievas ir negali jai po kojų pakloti didingesnį vergą; dieną naktį laikyti ją apglėbus savo svajonėse ir mintyse ir drauge matyti ją įsimylėjusią kareivio mundurą! Ir negalėti jai pasiūlyti nieko daugiau, kaip tik nešvarią kunigo sutaną, kurios ji bijos ir kuria bjaurėsis! Būti čia pat, pavyduliauti ir siusti, kad ji kažkokiam nenaudėliui, kvailam pagyrūnui, eikvoja savo meilės ir grožio lobius! Matyti tą kūną, kurio formos taip degina, tą krūtinę, kurioje tiek švelnumo, tą odą, kuri rausta ir virpa, kai ją bučiuoja kitas! O dangau! Mylėti jos koją, jos ranką, jos petį, svajoti apie melsvas jos gysliukes, apie rusvą jos odą, ištisomis naktimis dėl to raitytis savo celėje ant akmeninių grindų ir pagaliau matyti, kad visos glamonės, apie kurias svajojai, baigiasi kankinimu! Pasiekei tik tiek, kad paguldei ją ant odinio čiužinio! O! Tai tikros replės, įkaitintos pragaro ugnyje! O, laimingas tas, ką pjūklas perpjauna tarp dviejų lentų ir keturi arkliai suplėšo

į keturias dalis! Ar žinai, kokias kančias tenka kęsti ilgomis naktimis, kai gyslose verda kraujas, kai plyšta širdis, kai galva sprogsta, kai kandžioji sau rankas; kai meilės mintys, pavydulys ir neviltis vartalioja tave be perstojo lyg įnirtę budeliai ant raudonai įkaitintos geležies. Mergaite, pasigailėk! Duok truputį atvangos! Truputį pelenų ant to žaizdro! Maldauju, nušluostyk prakaitą, varvantį man nuo kaktos stambiais lašais! Mažyte! Kankink mane viena ranka, bet paglamonėk kita! Pasigailėk manęs, mergaite! Pasigailėk!

Kunigas voliojosi ant grindų vandenyje ir daužėsi galvą į akmeninių pakopų kampus. Mergaitė klausėsi ir žiūrėjo į jį. Kai jis išvargęs ir uždusęs nutilo, ji pusbalsiu pakartojo:

— O mano Febai!

Kunigas ėmė šliaužti prie jos keliais.

— Maldauju,— sušuko jis,— jei turi širdį, neatstumk manęs! O, aš myliu tave! Aš vargšas! Kai tu, nelaimingoji, ištari tą vardą, man atrodo, jog dantimis sutrini visas mano širdies skaidulas! Pasigailėk! Jei esi iš pragaro, eisiu ten drauge. Juk viską esu padaręs, kad ten patekčiau. Pragaras, kur būsi tu, bus man dangus, tave regėti maloniau negu dievą! O, sakyk! Vadinasi, manęs nenori? Tą dieną, kai moteris atstums tokią meilę, kalnai turėtų pajudėti iš vietos. O, jei tu panorėtum!.. O, kokie laimingi mes galėtume būti! Mes pabėgtume,— aš tau padėčiau pabėgti,— mes išvyktume kur nors, surastume kokią nors vietą pasaulyje, kur daugiau saulės, daugiau medžių, daugiau dangaus mėlynės. Mudu mylėtumės, mudu sulietume savo sielas, mudu nepasotinamai trokštume vienas kito ir iš tos neišsenkančios meilės taurės be perstojo bendrai malšintume troškulį!

Ji pertraukė jį, siaubingai nusikvatojusi:

— Žiūrėkite, tėve, jūsų panagės kruvinos!

Kunigas žiūrėjo valandėlę į savo ranką lyg suakmenėjęs.

— Gerai, tegul bus taip! — tarė jis su keistu švelnumu.— Įžeidinėk mane, šaipykis iš manęs, kaltink mane! Bet einam, einam. Skubėkim. Sakau tau, kad jau rytoj. Grevos kartuvės, žinai? Jos visada paruoštos. Tai baisu! Matyti tave vežamą tuo karučiu! O, pasigailėk! Niekada iki šiol nebuvau jautęs, kaip labai tave myliu. O, eik su manimi. Dar spėsi mane pamilti, kai tave išgelbėsiu. Galėsi manęs nekęsti tol, kol norėsi. Bet einam! Rytoj! Rytoj kartuvės! Tavo mirtis! O, gelbėkis! Pasigailėk manęs!

Jis paėmė ją už rankos, jis buvo kaip pamišęs, norėjo ją išsivesti.

Ji įbedė į kunigą akis.

— Kas atsitiko Febui?

— A! — tarė kunigas, paleisdamas jos ranką.— Jūs neturite gailesio!

— Kas atsitiko Febui? — pakartojo ji šaltai.

— Jis mirė! — sušuko kunigas.

— Mirė! — tarė ji, vis tokia pat šalta kaip ledas ir sustingusi.— Tai ko jūs man kalbate apie gyvenimą?

Jis neklausė jos.

— O, taip,— tarė jis, tarsi kalbėdamas pats su savimi,— jis tikriausiai mirė. Ašmenys įsmigo labai giliai. Man atrodo, kad smaigaliu paliečiau širdį. O! Visa mano gyvybė virpėjo ant durklo smaigalio!

Jaunoji mergina šoko ant jo kaip įdūkusi tigrė ir antgamtiška jėga pastūmė jį ant laiptų.

— Eik sau, pabaisa! Eik sau, žmogžudy! Leisk man numirti! Te mudviejų abiejų kraujas tau ant kaktos uždeda amžiną dėmę! Priklausyti tau, kunige! Niekada! Niekada! Niekas mūsų nesujungs, nė pragaras! Eik sau, prakeiktasis! Niekada!

Kunigas suklupo ant laiptų. Tylėdamas jis išpainiojo kojas iš drabužių klosčių, pasiėmė žibintą ir ėmė pamažu kopti laiptais į duris; pradarė jas ir išėjo.

Staiga mergina pamatė jį vėl įkišantį galvą; jo veido išraiška buvo baisi, ir jis suriko iš įsiūčio ir nevilties gargiančiu balsu:

— Aš tau sakau, kad jis mirė!

Ji griuvo kniūpsčia; ir vienutėje nebebuvo jokio kito garso, tik tamsoje balą virpinantis vandens lašo atodūsis.

V

MOTINA

Nemanau, kad pasaulyje būtų dar džiugesnių minčių už tas, kurios prabunda motinos širdy, žiūrint į mažytį savo vaiko batelį. Ypač jei tai šventinis, šventadienis, krikšto batelis; batelis, išsiuvinėtas iki pat paduko, ir juo apautas kūdikis dar žingsnio nežengia. Šis batelis yra toks grakštus ir mažytis, jis taip netin-

kamas vaikščioti, jog motinai atrodo, tarsi ji matytų savo kūdikį. Ji šypsosi jam, bučiuoja jį, kalbasi su juo. Klausia save, ar galimas daiktas, kad kojytė būtų tokia maža; o jei vaiko nėra, tai užtenka gražaus batelio, ir prieš akis jai stoja švelnus ir trapus padarėlis. Ji tariasi matanti jį, mato jį visą, gyvą, linksmą, švelnias jo rankutes, apskritą galvytę, tyras lūpeles, skaidrias akytes, kurių ir baltymai melsvi. Žiemą jai atrodo, kad jis čia pat, kad rėplioja kilimu, pūkšdamas ropščia ant kėdutės, ir motina dreba, kad jis neprisiartintų prie ugnies. Vasarą jai atrodo, kad kūdikis bėgioja po kiemą, po sodą, kad jis rauna žolę, augančią tarp grindinio akmenų, naiviai, be jokios baimės žiūri į didelius šunis, į didelius arklius, žaidžia su kriaukliukėmis, su gėlėmis, ir kad sodininkas barasi, radęs gėlių lysvėse smėlio ir takuose žemių. Aplink jį visa juokiasi, visa žiba, visa žaidžia kaip ir jis pats, net ir dvelkiąs vėjelis, ir saulės spindulys, kurie lenktyniaudami šokinėja neklusniose jo garbanose. Visa tai motinai parodo batelis, ir jos širdis tirpsta kaip vaškas ugnyje.

Bet jei kūdikis yra žuvęs, tie tūkstančiai džiaugsmo, žavesio, švelnumo paveikslų, susispietusių apie mažytį batelį, darosi juo siaubingesni. Gražus, išsiuvinėtas batelis pavirsta tik kankinimo įrankiu, kuris amžinai drasko motinos širdį. Tai vis ta pati virpanti styga, pati gilioji ir pati jautrioji, tik ją ne angelas švelniai užgauna, o demonas trauko.

Vieną rytą, kai gegužės saulė kilo į tamsiai mėlyną dangų,— Garofalas[70] mėgsta tokiame fone tapyti savo „Ėmimus nuo kryžiaus",— Rolando bokšto užsidarėlė išgirdo Grevos aikštėje dardant ratus, caksint arklių pasagas ir žlegant geležis.

Ji nekreipė į tai dėmesio, užsileido ant ausų plaukus, kad negirdėtų triukšmo, ir atsiklaupusi įsmeigė akis į negyvą daiktą, kurį jau penkiolika metų garbino. Tas mažytis batelis, mes jau esame sakę, jai buvo visas pasaulis. Jame glūdėjo jos mintys, ir tik mirtis galėjo jas iš ten išvaduoti. Kiek ji pasiuntė į dangų karčių prakeiksmų, kiek graudingų skundų, kiek maldų ir raudų dėl to žavaus rausvo šilko žaisliuko, tai žinojo tik vienas tamsus Rolando bokšto rūsys. Niekada didesnė neviltis nebuvo apgaubusi tokio mielo ir grakštaus daiktelio.

Tą rytą jos skausmas prasiveržė tarytum dar smarkiau negu paprastai; net lauke buvo girdėti garsus, monotoniškas, širdį draskantis rypavimas.

— O mano dukrele,— sakė ji,— mano dukrele! Mano vargšas, brangus kūdikėli! Vadinasi, aš tavęs nebepamatysiu. Vadi-

nasi, viskas baigta! Man vis atrodo, kad tai buvo tik vakar! Dieve mano, dieve mano, jei man ją taip greitai atėmei, nereikėjo man jos nė duoti. Tai tu nežinai, kad mūsų vaikai yra mūsų kūnas ir kad motina, netekusi kūdikio, nebetiki dievo? O! Kokia aš nenaudėlė, kad tą dieną išėjau iš namų! Viešpatie! Viešpatie! Jei taip ją paėmei, tai turbūt niekada nežiūrėjai į mane, kai aš linksma šildydavau ją prie ugnies, kai ji juokdavosi mane žįsdama, kai aš padėdavau jai mažomis kojytėmis žingsniuoti mano krūtine iki lūpų? O, jei būtum tada į mudvi pažvelgęs, mano dieve, būtum pasigailėjęs mano džiaugsmo ir nebūtum atėmęs vienintelės meilės, kuri man liko širdyje! Argi aš buvau toks niekingas padaras, viešpatie, kad negalėjai į mane pažiūrėti prieš pasmerkdamas? Aiman! Aiman! Štai batelis, o kur kojytė, kur ji? Kur visa kita? Kur kūdikis? Mano dukrele, mano dukrele! Ką jie tau padarė? Viešpatie, grąžink ją man! Mano keliai surambėjo, penkiolika metų maldaujant tave, mano dieve, ar to neužtenka? Grąžink man ją vienai dienai, vienai valandai, vienai minutei, vienai minutei, viešpatie! Ir po to mesk mane šėtonui amžinai! O, jei aš žinočiau, kur driekiasi tavo drabužių kraštas, įsikabinčiau į jį abiem rankom, ir turėtum grąžinti man mano vaiką! Štai jos gražutis, mažytis batelis, argi tu nebeturi gailestingumo, viešpatie? Ar gali vargšę motiną pasmerkti penkiolika metų taip kentėti? Geroji dievo motina! Geroji dangaus karaliene! Manąjį kūdikėlį Jėzų man paėmė, jį man pavogė, jį suvalgė brūzgynuose, išgėrė jo kraują, sukramtė jo kaulus! Geroji panele švenčiausioji, pasigailėk manęs! Mano dukrele! Man reikia dukrelės! Kas man iš to, kad ji rojuje? Man nereikia tavo angelo, man reikia mano kūdikio! Aš esu liūtė, aš noriu savo liūtuko. O, aš raitysiuosi ant žemės, daužysiu kakta akmenis, aš prakeiksiu save, prakeiksiu tave, viešpatie, jei pasilaikysi mano vaiką! Matai, kad mano rankos visos sukandžiotos, viešpatie! Argi dievulis jau nebegailestingas? O, duok man tik juodos duonos ir druskos, bet kad turėčiau savo dukrelę ir kad ji mane šildytų kaip saulė! Deja, mano viešpatie dieve, aš bjauri nusidėjėlė, bet mano dukrelė padarytų mane pamaldžią. Iš meilės jai aš pasidaryčiau religinga; ir pro jos šypseną, kaip pro dangaus plyšį, pamatyčiau tave. O, jei bent kartelį, dar kartą, vienintelį kartą galėčiau apauti jos rausvą kojytę šiuo bateliu, aš mirčiau tave laimindama, geroji panele švenčiausioji! A! Penkiolika metų! Nelaimingas kūdikis! Tas tiesa, kad jos nepamatysiu nė danguje, nes aš ten nepateksiu. O, kokia kančia! Žinoti, kad štai jos batelis ir kad tai viskas!

Nelaimingoji puolė ant batelio, kuris jau tiek metų buvo jos paguodos ir jos nevilties šaltinis, ir širdis jai plyšo nuo raudos, kaip ir pirmąją dieną. Nes motinai, netekusiai kūdikio, kiekviena diena yra pirmoji. Tasai skausmas nesensta. Gedulo drabužiai gali susinešioti ir išbalti, o širdis visada lieka juoda.

Tuo metu gaivūs ir linksmi vaikų balsai pasigirdo prie pat celės. Kiekvieną kartą, pamačiusi arba išgirdusi vaikus, vargšė motina puldavo į tamsiausiąjį savo karsto kampą — tarsi stengdavosi įkišti galvą į akmenį, kad jų negirdėtų. Šį kartą, priešingai, ji atsitiesė ir sukluso. Vienas mažas berniukas pasakė:

— Tai dėl to, kad šiandien kars čigonę.

Tokiu pat staigiu šuoliu kaip tas voras, kurį matėme puolant ant musės sudrebėjus voratinkliui, ji pribėgo prie langelio, pro kurį, kaip žinome, matėsi Grevos aikštė. Iš tikrųjų, prie kartuvių buvo pastatytos kopėčios, ir budelis tvarkė nuo lietaus surūdijusius retežius. Aplinkui būriavosi žmonės.

Klegantys vaikai jau buvo toli. Maišuotoji ieškojo akimis kokio nors praeivio, kurio galėtų pasiteirauti. Čia pat šalia savo būsto ji pastebėjo kunigą, kuris dėjosi skaitąs viešą maldaknygę, bet iš tikrųjų buvo susidomėjęs ne tiek *šventraščiu už grotelių*, kiek kartuvėmis, į kurias protarpiais mesdavo niūrų ir baisų žvilgsnį. Atsiskyrėlė pažino poną Žoza archidiakoną, šventą žmogų.

— Tėve,— paklausė ji,— ką ten kars?

Kunigas į ją pažvelgė ir nieko neatsakė; ji pakartojo klausimą. Tada jis tarė:

— Nežinau.

— Čia vaikai sakė, kad kars čigonę,— tarė užsidarėlė.

— Turbūt,— pasakė kunigas.

Tada Paketė la Šantfleri nusikvatojo kaip hiena.

— Sese mano,— tarė archidiakonas,— tai jūs labai nekenčiate čigonių?

— Ar aš jų nekenčiu? — sušuko užsidarėlė.— Tai vampyrai, vaikų vagilės! Jos surijo mano mergytę, mano kūdikį, vienintelį mano kūdikį! Aš nebetekau širdies. Čigonės man ją suėdė!

Ji atrodė baisiai. Kunigas šaltai į ją pažiūrėjo.

— Vienos aš ypač nekenčiu ir ją prakeikiau,— tarė ji.— Ji jauna, tokio pat amžiaus, kaip būtų buvusi manoji, jeigu jos motina nebūtų suėdusi mano dukters. Kiekvieną kartą, kai ta jauna gyvatė eina pro mano celę, man užverda kraujas!

— Tai va, džiaukitės, sese mano,— tarė kunigas, sustingęs

kaip antkapio statula,— šitą jūs ir pamatysit mirštančią.

Jo galva nusviro ant krūtinės, ir jis pamažu nuėjo.

Užsidarėlė grąžė rankas iš džiaugsmo:

— Aš išpranašavau, kad ji lips į kartuves! Ačiū, kunige! — šaukė ji.

Ir dideliais žingsniais ėmė vaikščioti palei savo langelio virbus, susivėlusi, degančiomis akimis, atsitrenkdama pečiais į sieną kaip narve ilgai alkinta vilkė, jaučianti, kad artėja šėrimo valanda.

VI

TRYS SKIRTINGAI SUKURTOS VYRŲ ŠIRDYS

Febas vis dėlto nenumirė. Tokie žmonės gajūs. Kai metras Filipas Lelje, nepaprastasis karaliaus advokatas, pasakė vargšei Esmeraldai: „Jis prie mirties", tai arba klydo, arba tyčia taip sakė. Kai archidiakonas pasmerktajai pakartojo: „Jis mirė", po teisybei jis nieko nežinojo, bet taip manė, to laukė, tuo neabejojo, to tikėjosi. Jam būtų buvę per skaudu pasakoti mylimai moteriai geras naujienas apie savo varžovą. Jo vietoje kiekvienas vyras taip pat būtų padaręs.

Febo žaizda iš tikrųjų buvo pavojinga, bet ne tokia, kaip gyrėsi archidiakonas. Garbus chirurgas, pas kurį sargybos kareiviai nedelsdami jį nunešė, visą savaitę baiminosi dėl jo gyvybės ir net jam pačiam tai pasakė lotyniškai. Vis dėlto jaunystė nugalėjo. Nepaisydama visų prognozių ir diagnozių, kaip dažnai atsitinka, gamta sumanė pajuokauti ir išgelbėjo ligonį, prisiūdama gydytojui barzdą. Dar tysantį ant skurdaus gulto pas gydytoją, jį pirmiausia apklausė Filipas Lelje ir bažnytinio teismo tardytojai, kas jam buvo labai nemalonu. Taigi, vos tik pasijuto geriau, jis vieną gražų rytą pabėgo, kaip atlyginimą palikęs gydytojui savo auksinius pentinus. Beje, tai nė kiek nesukliudė bylos eigos. Anuomet teisingumo organams nebuvo labai svarbu kriminalinės bylos tikslumas ir aiškumas. Svarbu tebuvo nuteisti kaltinamąjį pakarti. Taigi teisėjai turėjo pakankamai įrodymų prieš Esmeraldą. Jie manė, kad Febas nebegyvas, ir to jiems pakako.

O Febas ne kažin kur toli pabėgo. Nuvyko kaip niekur nieko į savo pulką, į Ke an Bri įgulą Il de Franse, netoli Paryžiaus.

Beje, jis visai nenorėjo stoti liudininku toje byloje. Jis nujautė, kad pasirodytų juokingas. Tikrai sakant, jis nė pats nežinojo, ką apie visa tai galvoti. Nepamaldus ir prietaringas kaip kareivis,— o jis ir buvo tik kareivis,— Febas niekaip negalėjo išsiaiškinti to nuotykio: jam kėlė nerimą ožka, keistos aplinkybės, kuriomis jis susitiko su Esmeralda, ne mažiau keistas meilės prisipažinimas, kurį jis išgirdo iš jos, čigoniška jos kilmė, pagaliau ir tas vienuolis šmėkla. Visa tą istorija jam dabar atrodė dvelkianti labiau burtais negu meile: galimas daiktas, kad ten buvo ragana, o gal ir velnias; žodžiu, tikra komedija, arba, kalbant anų laikų šneka, didžiai nemaloni misterija, kur jis suvaidino nevykusį primušto ir išjuokto herojaus vaidmenį. Iš sarmatos kapitonas nežinojo kur dėtis. Tokią gėdą mūsų Lafontenas štai kaip nuostabiai yra apibūdinęs:

Gėda kaip lapei, vištos pagautai.

Vis dėlto tikėjosi, kad gandai apie tą nuotykį per daug nepaplis, kad gal jo vardo niekas nepaminės, jei jis nedalyvaus teisme, bent jau nenuskambės tas vardas už Turnelės teismo salės sienų. Jis neklydo: anais laikais dar nebuvo spausdinamas „Teismo laikraštis"; kadangi nepraeidavo nė savaitė, kad nebūtų išvirtas koks nors pinigų padirbinėtojas, pakarta kokia nors ragana arba kurioje nors iš daugybės Paryžiaus bausmės vietų sudegintas eretikas, žmonės taip priprato kiekviename kryžkelėje matyti senąją feodalinę Temidę, atsiraičiusią rankoves, plikomis rankomis besidarbuojančią prie kartuvių ir gėdos stulpų, jog beveik niekas į tai nekreipdavo dėmesio. Anų laikų aukštuomenė nežinodavo, nė kaip vadinasi vedamas gatve kankinys, o prastuomenė dažniausiai tik gėrėdavosi tuo grubiu reginiu. Mirties bausmė būdavo toks įprastas gatvės reiškinys, kaip kepėjo spirgintuvė ar odlupio skerdykla. Juk budelis — toks pat mėsininkas, tik gal labiau užimtas negu kiti.

Taigi Febas labai greitai nustojo galvojęs apie Esmeraldos, arba, pasak jo, Similaros, kerus, čigonės ar vienuolio šmėklos (jam tai buvo vis tiek) durklo smūgį ir apie bylos baigtį. Bet kai tik jo širdis vėl pasidarė laisva, į ją sugrįžo Fler-de-Lisos vaizdas. Kapitono Febo širdis, kaip ir anų laikų fizika, baisėjosi tuštuma.

Be to, gyvenimas Ke an Bri buvo labai nemalonus. Tai buvo kalvių ir karvių piemenų suskirdusiomis rankomis kaimas, kur per pusę lje abiem kelio pakraščiais tęsėsi ilga lūšnų ir pirkelių eilė — tikra uodega*.

---

* *Queue* (ke) — uodega, eilė.

Priešpaskutinioji jo meilė, Fler-de-Lisa, buvo graži mergaitė ir turėjo puikų kraitį; taigi vieną gražų rytą, jau visai pasveikęs, spėdamas, kad per du mėnesius čigonės byla turi būti baigta ir jau pamiršta, įsimylėjęs raitelis, šokdindamas arklį, prijojo prie Gondelorje namų. Jis neatkreipė dėmesio į didelį būrį žmonių katedros aikštėje; atsiminė, kad dabar gegužės mėnuo, ir pagalvojo, kad čia kokia nors procesija, gal sekminės ar kokia nors kita šventė; pririšęs žirgą prie vartuose įsuktos grandies, linksmai užkopė laiptais pas gražiąją sužadėtinę.

Ji buvo viena su motina.

Fler-de-Lisos širdį visą laiką slėgė burtininkės, ožkos, tos prakeiktosios abėcėlės prisiminimas ir ilgas Febo nesirodymas. Pamačiusi įeinantį kapitoną, taip puikiai atrodantį, su naujinteliu munduru, su tokiu žvilgančiu kardasaičiu ir tokia įsimylėjusia veido išraiška, mergaitė paraudo iš džiaugsmo. Kilmingoji panelė taip pat buvo kur kas žavesnė negu seniau. Jos puikūs, šviesūs plaukai buvo žaviai supinti, ji vilkėjo žydrais drabužiais, kurie taip tinka šviesiaplaukėms,— to ją išmokė Kolomba,— ir akys jos buvo kupinos meilės ilgesio, o tai dar labiau joms tinka.

Febas, seniai jau nematęs kitų gražuolių, tik Ke an Bri mergiotes, apsvaigo nuo Fler-de-Lisos grožio ir ėmė elgtis taip meiliai ir taip galantiškai, jog taika tuoj pat buvo atkurta. Net ir ponia Gondelorje, vis motiniškai sėdinti savo didžiajame fotelyje, nebeturėjo progos ant jo bambėti.

O Fler-de-Lisos priekaištai ištirpo švelniame burkavime.

Jaunoji mergina sėdėjo prie lango, siuvinėjo tą pačią Neptūno grotą. Kapitonas stovėjo pasirėmęs į jos kėdės atkaltę, ir ji pusbalsiu meiliai jį barė:

— Ką gi jūs veikėte tuos du ilgus mėnesius, nenaudėli?

— Prisiekiu,— atsakė Febas, pasijutęs bent kiek nesmagiai dėl tokio klausimo,— jūs tokia graži, jog ir arkivyskupas apie jus svajotų.

Ji negalėjo susilaikyti nenusišypsojusi.

— Gerai, gerai, pone. Duokite ramybę mano grožiui ir atsakykite man.

— Tai va, brangioji kuzina, buvau atšauktas įgulon.

— O kur, meldžiamasis? Ir kodėl neatėjote atsisveikinti?

— Į Ke an Bri.

Febas labai nudžiugo, kad pirmasis klausimas jam padėjo neatsakyti į antrąjį.

— Bet juk tai visai arti, pone. Kaipgi jūs nė karto neatvykote manęs aplankyti?

Dabar Febas jau rimtai sumišo.

— Tai kad... tarnyba... o be to, žavioji kuzina, sirgau.

— Sirgote? — tarė ji išsigandusi.

— Taip... buvau sužeistas.

— Sužeistas!

Vargšė mergaitė buvo visiškai sukrėsta.

— O, nesigąsdinkite! — nerūpestingai tarė Febas.— Menkniekis. Susiginčijome, paskui špagos smūgis; argi tai jums taip svarbu?

— Argi man tai svarbu? — sušuko Fler-de-Lisa, pakeldama į jį pilnas ašarų akis.— O, jūs kalbate ne tai, ką galvojate. Dėl ko gi tas špagos smūgis? Noriu viską žinoti.

— Ką gi, brangioji gražuole, aš susivaidijau su Maje Fedi,— jūs jį žinote, Sen Žermen an Le leitenantas,— ir mudu vienas kitam truputį praardėme odą. Štai ir viskas.

Melagis kapitonas labai gerai žinojo, kad garbės reikalai visada vyrą iškelia moterų akyse. Iš tikrųjų, Fler-de-Lisa žiūrėjo jam į veidą, susijaudinusi iš baimės, malonumo ir susižavėjimo. Bet vis dėlto ne visiškai nusiramino.

— Kad tik jūs būtumėte visai pasveikęs, mano Febai! — tarė ji.— Aš nepažįstu jūsų Maje Fedi, bet jis bjaurus žmogus! O dėl ko jūs susivaidijote?

Febo vaizduotė nebuvo labai kūrybinga, taigi jis nebežinojo, kaip išsukti savo žygdarbį.

— O, nė pats nebežinau... niekis, dėl arklio, dėl kažkokio žodžio! Miela kuzina,— sušuko jis, norėdamas pakeisti kalbą,— koks gi ten triukšmas aikštėje?

Jis priėjo prie lango.

— O dieve mano! Miela kuzina, štai kiek žmonių susirinkę aikštėje!

— Nežinau,— atsakė Fler-de-Lisa,— sako, šįryt kažkokia ragana turi atlikti viešą atgailą prie ka[illegible] paskui ją pakars.

Kapitonas buvo įsitikinęs, kad Esmeraldos byla jau baigta, taigi Fler-de-Lisos žodžiai jo nė kiek nesujaudino. Tačiau jis paklausė:

— Kaip vadinasi ta ragana?

— Nežinau,— atsakė ji.

— O ką ji padarė?

Fler-de-Lisa vėl gūžtelėjo baltais pečiais:

— Nežinau.

— O viešpatie Jėzau Kristau! — tarė motina.— Dabar tiek priviso raganių, kad jie deginami, ir man atrodo, niekas nė vardų jų nežino. Tai tas pat, jei norėtume sužinoti kiekvieno debesies vardą. Na, bet galime būti ramūs. Dievulis veda jų sąrašus.

Sulig tais žodžiais garbingoji dama pakilo ir priėjo prie lango.

— Viešpatie! — sušuko ji.— Gerai jūs sakėte, Febai. Didžiausia minia susirinkusi. Dieve šventas, net stogai aplipę! Žinote, Febai, tai man primena mano jaunas dienas, Karolio VII įžygiavimą, tada taip pat buvo daugybė žmonių. Jau nebepamenu kuriais metais. Kai apie tai pasakoju, jums atrodo, jog čia labai seni dalykai, ar ne? O man rodosi, lyg būtų buvę vakar. O, tada kur kas šaunesnė buvo minia negu dabar. Sent Antuano vartų kuorai buvo lipte aplipę. Karalius jojo pasisodinęs ant balno karalienę, o paskui jų didenybes sekė visi senjorai, pasisodinę ant balnų damas. Pamenu, žmonės labai juokėsi, nes šalia mažučio Amaniono de Garlano jojo siras Matfelonas, milžinas riteris, jis šimtus anglų paklojo. Buvo labai gražu. Žygiavo visi Prancūzijos bajorai, raudonavo jų oriflamos. Kas su iečių vėliavėlėmis, kas su vėliavomis. Visų neatsiminsi: siras de Kalanas su ieties vėliavėle; Žanas de Šatomoranas su vėliava; siras de Kusi su vėliava, bet tokia didele, jog niekas kitas tokios neturėjo, tiktai kunigaikštis de Burbonas... Deja, liūdna darosi pagalvojus, kad visa tai buvo ir kad jau nieko nebėra!

Abu įsimylėjėliai nesiklausė garbingosios našlės. Febas vėl pasirėmė alkūnėmis ant sužadėtinės kėdės atlošo: malonus postas, iš jo padykęs Febo žvilgsnis prasigaudavo į visus Fler-de-Lisos apykaklės plyšelius. Toji apykaklė taip gražiai atsiknodavo, jog buvo galima pamatyti puikių dalykų ir nuspėti esant tiek daug dar kitokių, jog Febas, šilkinio jos odos atspalvio apakintas, sakė pats sau: „Kaip galima mylėti ne šviesiaplaukę?"

Abu tylėjo. Jauna mergaitė kartkarčiais pakeldavo į jį švelnias, susižavėjusias akis, jų plaukai susiliesdavo, ir juose žaidė pavasario saulės spinduliai.

— Febai,— staiga tyliai tarė Fler-de-Lisa,— už trijų mėnesių mes susituoksime; prisiekite, kad nesate mylėjęs jokios moters, tik mane.

— Prisiekiu, gražusis angele! — atsakė Febas, ir jo aistringas žvilgsnis padėjo Fler-de-Lisai patikėti jo tono nuoširdumu. Gal šiuo metu jis ir pats taip manė.

Tuo tarpu geroji motina, patenkinta, kad sužadėtiniai taip puikiai sutaria, išėjo parikiuoti namų ruošos darbų. Febas tai pastebėjo, ir toji aplinkybė taip padrąsino šį nuotykių mėgėją, jog jam kilo labai keistų minčių. Fler-de-Lisa jį myli, jis jos sužadėtinis, dabar ji viena su juo, jam vėl pabudo ankstesnysis susižavėjimas, tegul ir nebe naujas, bet labai karštas; pagaliau argi nusikaltimas paragauti savo grūdų dar iš varpų; nežinau, ar tokios mintys jam sukosi galvoje, bet Fler-de-Lisa staiga nusigando jo akių išraiškos. Ji apsižvalgė, bet motinos nebepamatė.

— Dieve mano! — tarė ji paraudusi ir nerami.— Man labai karšta!

— Iš tikrųjų,— atsakė Febas.— Juk jau nebetoli vidudienis. Saulė ima varginti. Reikia nuleisti užuolaidas.

— Ne, ne! — sušuko vargšė mergaitė.— Priešingai, man kaip tik reikia gryno oro.

Ir pakilo kaip stirna, pajutusi šunų rują, pribėgo prie stiklinių durų, jas atidarė ir puolė į balkoną.

Febas apmaudžiai nusekė paskui ją.

Balkonas, kaip žinome, buvo katedros aikštės pusėje, ir šiuo metu ten dėjosi tokie kraupūs ir nepaprasti dalykai, jog drovioji Fler-de-Lisa vėl nusigando, tik jau kitaip.

Begalinė minia tvino iš visų gretimų gatvių, ir aikštė jau buvo sausakimša. Neaukšta tvora nebūtų atlaikiusi to antplūdžio, jei jos nebūtų rėmusi dviguba grandinė kulevrinomis ginkluotų sargybinių ir šaulių. Tos iečių ir arkebuzų užkardos dėka priebažnytis buvo tuščias. Įėjimą saugojo daugybė alebardininkų su vyskupo herbais. Katedros didžiosios durys buvo uždarytos — tikra priešingybė namų langams į aikštės pusę: tie visi, net ir palėpės langeliai, buvo atverti iki galo, matėsi tūkstančiai galvų, sukrautų ant viena kitos nelyginant patrankų sviediniai artilerijos parke.

Žiūrint iš viršaus, ta žmonių jūra atrodė pilka it žemė, murzina. Laukiamasis reginys, matyt, buvo iš tų, kurie išjudina, sutraukia pačias prastuomenės padugnes. Nėra nieko šlykščiau už tą šurmuliuojantį geltonų kykų ir nešvarių ševeliūrų knibždėlyną. Minioje buvo daugiau juokų negu riksmų, daugiau moterų negu vyrų.

Kartkarčiais koks nors šaižus ir skambus balsas perrėkdavo visuotinį klegesį.

....

— Oje! Maje Balifrai! Ar čia ją kars?

— Kvaiša! Čia ji vienmarškinė viešai atgailaus! Dievulis jai lotyniškai pakosės į snukį! Čia visada taip daroma vidudienį. Jei nori matyti kartuves, eik į Grevą.

— Nueisiu paskui.

....

— Sakykite, la Bukambri, ar iš tiesų ji atsisakė nuodėmklausio?

— Girdėjau, kad atsisakė, la Bešen.

— Žiūrėk tu man, pagonė!

....

— Tai toks paprotys, pone. Jei piktadarys pasaulietis, Rūmų teisėjas bausmei vykdyti jį perduoda Paryžiaus prevo; jei dvasininkas — vyskupijos teismui.

— Dėkui, pone.

....

— O dieve mano! — tarė Fler-de-Lisa.— Vargšelė!

Jos žvilgsnis atrodė kupinas skausmo. Kapitonui labiau rūpėjo ji negu ta driskių gauja, ir jis meiliai pešiojo jai ant liemens diržą. Ji atsigręžė su maldaujama šypsena:

— Dėl dievo meilės, paleiskite, Febai! Jei motutė ateitų, ji pamatytų, kur jūsų ranka!

Tuo metu katedros laikrodis iš lėto ėmė mušti dvylika. Minia patenkinta suūžė. Vos nuaidėjo dvyliktasis dūžis, visos galvos sujudo kaip bangos pūstelėjus vėjui, ir nuo grindinio, iš langų, nuo stogų pakilo baisiausias šauksmas:

— Štai ji!

Fler-de-Lisa užsidengė rankomis akis, kad nematytų.

— Meilute,— tarė Febas,— gal eikime į vidų?

— Ne,— atsakė ji, ir jos akys, užsimerkusios iš baimės, dabar atsimerkė iš smalsumo.

Iš Sen Pjer o Befo gatvės į aikštę įsuko vežėčios, traukiamos stipraus normandų veislės íeninio, apsuptos raitelių su violetiniais drabužiais ir baltais kryžiais ant krūtinių. Sargybiniai skarotais botagais skyrė jiems kelią per minią. Šalia vežėčių jojo keli teismo ir policijos pareigūnai: juos galėjai pažinti iš juodų drabužių ir nemitrios sėdėsenos balne. Jų priešakyje puikavo metras Žakas Šarmoliu.

Nelemtose vežėčiose sėdėjo jauna mergaitė surištomis už nugaros rankomis; kunigo šalia jos nesimatė. Ji buvo vienmarš-

kinė, ilgi juodi plaukai (anų laikų papročiu jie būdavo nukerpami tik kartuvių papėdėje) draikėsi jai ant krūtinės ir ant pusnuogių pečių.

Pro tuos banguotus plaukus, blizgesnius už varno plunksnas, matėsi rangyta ir mazguota, stora, pilka, šiurkšti virvė, nutrynusi trapius raktikaulius ir apsukusi žavų vargšės merginos kaklą kaip sliekas gėlę. Po ta virve žibėjo mažas amuletas, papuoštas žaliais stiklo karoliukais; jis buvo jai paliktas, be abejo, todėl, kad myriop pasmerktajam jau nieko nebedraudžiama. Pro langus žiūrintieji galėjo matyti vežėčių dugne jos nuogas kojas, kurias ji stengėsi pasėsti, tarsi skatinama dar jai likusio moteriško instinkto. Prie jos kojų tūnojo supančiota ožkelė. Pasmerktoji dantimis laikė smunkančius marškinius. Ji atrodė kenčianti dar ir dėl to, kad pusnuogė išstatyta visų akims. Deja, drovumas sukurtas ne tokiems išgyvenimams.

— Jėzau! — staiga tarė Fler-de-Lisa kapitonui.— Žiūrėkite, mielas kuzenai! Juk tai ta bjauri čigonė su ožka!

Ji atsigręžė į Febą. Šis spoksojo į vežėčias. Buvo baltas kaip drobė.

— Kokia čigonė su ožka? — pralemeno jis.

— Kaip? — tarė Fler-de-Lisa.— Argi neatsimenate?..

Febas ją pertraukė:

— Nesuprantu, ką jūs turite galvoje.

Jis buvo bežengiąs į kambarį. Bet Fler-de-Lisos širdyje vėl sujudo pavydas, kuris dar taip neseniai ją buvo pagavęs dėl tos pačios čigonės, ir ji įdėmiai, nepatikliai pažvelgė į Febą. Šią akimirką ji lyg per rūką prisiminė girdėjusi kalbant apie kažkokį kapitoną, įpainiotą į tos raganos bylą.

— Kas jums? — paklausė ji Febą.— Regis, ta moteris jus sujaudino.

Febas dirbtinai nusijuokė.

— Mane! Jokiu būdu! To betrūko!

— Tai pasilikite,— įsakmiai tarė ji,— pažiūrėkime iki galo.

Nelaimėlis kapitonas norom nenorom turėjo pasilikti. Jis aprimo pamatęs, kad pasmerktoji nepakelia akių nuo vežėčių dugno. Tai buvo tikriausiai Esmeralda. Net ir taip baisiai paniekinta ir nelaiminga, ji vis tiek buvo graži; jos didelės juodos akys atrodė dar didesnės, nes įdubo skruostai, išbalęs profilis buvo tyras ir kilnus. Ji buvo panaši į ankstesniąją Esmeraldą tiek, kiek Mazačo[71] madona panaši į Rafaelio madoną: silpnesnė, plonesnė, liesesnė.

Beje, viskas joje sakytum išklibo, sugniužo, atbuko, išskyrus gėdos jausmą,— taip ją buvo palaužę apstulbimas ir neviltis. Vežėčių kratomas kūnas šokčiojo it koks negyvas ar sudaužytas daiktas. Žvilgsnis buvo apsiblausęs ir pablūdęs. Akyse blizgėjo sustingusi ašara.

Gūdi kavalkada traukė pro minią, šūkaujančią iš džiaugsmo ir smalsiai žiūrinčią. Vis dėlto, kad būtume teisingi istorikai, turime pasakyti, jog, matydami ją tokią gražią ir taip nusiminusią, net ir kiečiausieji pajuto jai gailesį.

Vežėčios privažiavo prie katedros.

Jos sustojo priešais didžiąsias duris. Apsauga išsirikiavo iš abiejų pusių. Minia nutilo; iškilmingoje ir baimingoje tyloje tartum savaime atsidarė abi durų pusės, surūdiję vyriai sucypė kaip fleitos. Ilgas ilgas bažnyčios vidus, tamsus, gedulingas, su keliom žvakėm, spingsinčiom prie didžiojo altoriaus, žiūrint iš saulėtos aikštės atrodė tarsi urvo žiotys. Pačiame gale, absidos prietėmyje, bolavo didžiulis sidabro kryžius ant juodos gelumbės, nuleistos nuo skliautų iki pat grindų. Nava buvo tuščia. Tik kelios kunigų galvos šmėžavo galiniuose presbiterijos suoluose; kai durys atsidarė, iš bažnyčios pasklido rimta, skardi ir monotoniška giesmė, tarsi berdama ant pasmerktosios gedulingų psalmių fragmentus:

...Non timebo millia populi circumdantis me: exsurge, Domine; salvum me fac, Deus!

...Salvum me fac, Deus, quoniam intraverunt aquae usque ad animam meam.

*...Infixus sum in limo profundi: et non est substantia.**

Tuo metu kitas balsas, atskirai nuo choro, ant didžiojo altoriaus laiptelių traukė šį melancholišką ofertoriumą:

*...Qui verbum meum audit, et credit ei qui misit me, habet vitam aeternam et in judicium non venit; sed transit a morte in vitam.***

Keli neįžiūrimi seniai toli prietėmyje traukė šias egzekvijas už tą žavią, jaunystės ir gyvybės kupiną būtybę, glamonėjamą šilto pavasario oro ir nužertą saulės spindulių.

Minia susitelkusi klausėsi.

* Nebijosiu mane supančios tūkstantinės minios. Pakilk, viešpatie, išgelbėk mane, dieve!.. Išvaduok mane, dieve, kadangi vandenys kyla iki pat mano sielos... Giliame liūne esu įstrigęs, ir nėra arti tvirtos atramos (*lot.*).

** Kas klauso mano žodžio ir tiki tą, kuris mane siuntė, tas turi amžinąjį gyvenimą ir nestos į teismą, bet iš mirties pereis į gyvenimą.

Išsigandusi nelaimingoji atrodė žvilgsniu ir mintimi klaidžiojanti tamsiose bažnyčios gelmėse. Ji krutino išbalusias lūpas, tarsi melsdamasi, ir budelio parankinis, priėjęs padėti jai išlipti iš vežėčių, išgirdo, kaip ji kartoja žodį *Febas*.

Jai atrišo rankas, liepė išlipti kartu su ožkyte, kurią taip pat išpančiojo, ir ši, pasijutusi laisva, iš džiaugsmo ėmė mekenti; mergina turėjo basa nueiti kietu grindiniu iki pat portalo pakopų. Jai ant kaklo užnerta virvė vilkosi paskui. Atrodė, kad įdurmu rangosi žaltys.

Tada bažnyčioje giesmė nutilo. Prietėmyje sujudėjo didelis aukso kryžius ir eilė žvakių. Sužvangėjo margai apsirengusių šveicorių alebardos, ir po valandėlės kunigai su arnotais ir diakonai su dalmatikais, giedodami psalmes, ilga procesija iškilmingai ėmė artintis prie pasmerktosios. Netrukus ji ir visa minia pamatė tą procesiją išėjusią iš bažnyčios. Bet mergina žvelgė tik į vieną, kuris žengė visų priešakyje tuoj po kryžiaus nešiko.

— O,— sušnibždėjo ji suvirpėjusi,— ir vėl jis! Kunigas! Iš tikrųjų tai buvo archidiakonas. Jam iš kairės ėjo kantoriaus padėjėjas, o iš dešinės — kantorius su lazdele, savo pareigų ženklu. Archidiakonas ėjo atmetęs galvą, įsmeigęs akis į vieną tašką, ir garsiai giedojo:

*...De ventre inferi clamavi, et exaudisti vocem meam; et projecisti me in profundum in corde maris, et flumen circumdedit me.**

Pasirodęs ryškioje dienos šviesoje po aukštu smailiaskliaučiu portalu su plačia sidabru austa kapa ir juodu kryžiumi, jis buvo toks išblyškęs, jog minioje daug kas galėjo pamanyti, kad tai vienas iš marmurinių vyskupų, klūpančių ant akmens antkapių presbiterijoje, pakilęs atėjo prie amžinybės slenksčio pasitikti tos, kuri tuoj numirs.

O ji, taip pat išblyškusi ir taip pat panaši į statulą, vos pastebėjo, kad į ranką jai įdavė uždegtą sunkią geltono vaško žvakę; ji nesiklausė raštininko, spigiu balsu skaitančio lemtingąją viešosios atgailos formulę; kai jai liepė atsakyti *Amen*, ji atsakė *Amen*. Tik pamačiusi, kad kunigas davė ženklą sargybiniams pasitraukti ir eina prie jos, ji šiek tiek atsigaivelėjo ir pasijuto jėgingesnė.

Jai galvoje sutvinksėjo kraujas, o širdyje, jau sustingusioje ir užšalusioje, dar įsižiebė pasipiktinimas.

* Iš pragaro gelmių šaukiausi, ir tu išklausei mano balsą; ir įsviedei mane į jūros gelmes, ir vandenys mane apsupo.

Archidiakonas žengė prie jos iš lėto. Net ir iš šitokio nuotolio ji matė, kaip jo akys, spindinčios gašlumu, pavydulių ir geismu, apžiūrinėja jos nuogumą. Paskui jis garsiai tarė:

— Mergaite, ar meldei dievą atleisti nuodėmes ir prasižengimus? — Ir, pasilenkęs jai prie ausies (žiūrovai manė, kad jis klauso paskutinės jos išpažinties), pridūrė: — Ar nori manęs? Aš dar galiu tave išgelbėti!

Ji įdėmiai į jį pažvelgė:

— Šalin, šėtone! Arba aš tave apskelbsiu.

Jis nusišypsojo baisia šypsena:

— Niekas tau nepatikės. Tik prie savo kaltės dar prisidėsi nešlovę. Atsakyk greitai! Nori manęs?

— Ką padarei mano Febui?

— Jis mirė,— tarė kunigas.

Tuo metu nelaimingasis archidiakonas nejučiomis pakėlė akis ir išvydo kitame aikštės gale, Gondelorje namų balkone, kapitoną, stovintį šalia Fler-de-Lisos. Jis susvyravo, persibraukė ranka akis, dar kartą pažvelgė, sumurmėjo prakeiksmą, ir visi jo bruožai mėšlungiškai persikreipė.

— Gerai! Tad mirk! — iškošė pro dantis.— Niekas tavęs neturės.

Ir, pakėlęs ranką viršum čigonės, sušuko gūdžiu balsu:

— *I nunc, anima anceps, et sit tibi Deus misericors!**

Tai buvo baisioji formulė, kuria senu papročiu pasibaigdavo niauriosios ceremonijos. Sutartas kunigo ženklas budeliui.

Žmonės suklaupė.

— *Kyrie, eleison***,— užtraukė kunigai, pasilikę po portalo skliautu.

— *Kyrie, eleison,*— pakartojo minia, ir tas murmesys nusirito viršum galvų kaip ūžtelėjusi jūros banga.

— *Amen,*— tarė archidiakonas.

Jis nusisuko nuo pasmerktosios, sukryžiavo rankas, nuleido galvą ant krūtinės, prisijungė prie kunigų procesijos, ir po valandėlės kryžius, žvakės, kapos išnyko po tamsiais katedros skliautais, ir palengva tilo jo skambus balsas, giedąs chore tą nevilties posmą:

— *Omnes gurgites tui et fluctus tui super me transierunt!****

O šveicorių alebardų bilsnojimas, tolstantis tarp navos kolo-

---

* Taigi išeik, nuodėmingoji siela, ir tebūnie tau dievas gailestingas (*lot.*).

** Viešpatie, pasigailėk (*gr.*).

*** Mane užliejo visos tavo bangos ir vandenys (*lot.*).

nų, aidėjo kaip laikrodžio dūžiai, mušą pasmerktajai paskutinę jos valandą.

Tačiau katedros durys vis dar buvo atdaros, ir pro jas matėsi tuščia, liūdna, gedulinga, be žvakių ir be jokio garso bažnyčia.

Pasmerktoji nepajudėjo iš vietos, laukė, kas bus toliau. Vienas sargybinis atkreipė į tai metro Šarmoliu dėmesį; mat per visą tą sceną metras Šarmoliu įdėmiai tyrinėjo didžiojo portalo bareljefą, vienų nuomone, vaizduojantį Abraomo auką, kitų — alcheminį vyksmą, kur angelas simbolizuoja saulę, žabų ryšulys — ugnį, o Abraomas — alchemiką.

Sunku buvo jį atitraukti nuo to stebėjimo, bet pagaliau jis atsigręžė, mostelėjo dviem vyrams geltonais rūbais, budelio padėjėjams, ir šie priėjo prie čigonės vėl jai surišti rankų.

Kai reikėjo vėl lipti į lemtingąsias vežėčias ir keliauti į paskutinę stotį, nelaimingajai, galimas daiktas, baisiai pagailo gyvenimo. Ji pakėlė sausas, paraudusias akis į dangų, į saulę, į sidabro debesėlius, vienur kitur atskirtus žydrynės trikampių ir trapecijų, paskui vėl jas nuleido, apsidairė aplinkui, pažiūrėjo į žemę, į minią, į namus... Kai vyras geltonais rūbais jai rišo rankas už nugaros, ji staiga siaubingai suriko, suriko iš džiaugsmo. Balkone, ten, aikštės kampe, pamatė jį, savo draugą, savo senjorą, Febą, savo gyvenimo viziją!

Teisėjas pamelavo! Kunigas pamelavo! Tai iš tikro jis, ji tuo neabejojo, jis ten, gyvas, gražus, savo spindinčiu munduru, su plunksna prie kepurės, su špaga prie šono!

— Febai! — sušuko ji.— Mano Febai!

Ji norėjo ištiesti į jį iš meilės ir susižavėjimo drebančias rankas, bet jos buvo surištos.

Tada ji pamatė, kaip kapitonas suraukė antakius, kaip graži mergina, atsirėmusi jo rankos, pažiūrėjo į jį piktai ir niekinamai; paskui Febas kažką pasakė,— ji neišgirdo žodžių,— ir abu greitai dingo už stiklinių balkono durų, kurios tuoj užsidarė.

— Febai! — sušuko ji pakvaišusi.— Argi tu tuo tiki?

Jai toptelėjo siaubinga mintis. Ji atsiminė esanti pasmerkta už Febo de Šatopero nužudymą.

Iki šiol ji viską iškentė. Bet šis paskutinysis smūgis buvo per sunkus. Ji krito ant grindinio kaip negyva.

— Greit nuneškite ją į vežėčias,— tarė Šarmoliu,— ir baikime!

Dar niekas nebuvo pastebėjęs čia pat viršum portalo skliautų, karalių statulų galerijoje, keisto žiūrovo, kuris iki šiol viską

sekė ištiesęs kaklą, tokiu bjauriu veidu, taip šaltakraujiškai, kad jei ne pusiau raudoni, pusiau violetiniai jo drabužiai, jį būtų buvę galima palaikyti viena tų akmeninių pabaisų, pro kurių nasrus šeši šimtai metų liejasi ilgų katedros laštakų vanduo. Šis žiūrovas nepraleido ničnieko, kas nuo vidudienio dėjosi prie katedros portalo. Ir iš pat pradžių, kai niekam nė mintis nekilo jį stebėti, jis stipriai pririšo prie galerijos kolonėlės storą mazguotą virvę, kurios galas nukaro žemai palei duris. Tai padaręs, jis ramiai žiūrėjo ir kartkartėmis sušvilpdavo pro šalį skrendančiam strazdui. Kai budelio parankiniai pasijudino vykdyti flegmatišką Šarmoliu įsakymą, jis akies mirksniu peržengė galerijos baliustradą, kojomis, keliais ir rankomis pačiupo virvę, ir žmonės pamatė, kaip jis, lyg lietaus lašas lango stiklu, nusirito palei fasadą žemyn, kaip vikriai, lyg katinas nuo stogo, šoko ant abiejų budelių, milžiniškais kumščiais juos parbloškė, viena ranka paėmė čigonę lyg vaikas lėlę, liuoktelėjo atgal į bažnyčią, iškėlęs merginą viršum galvos, ir baisiu balsu sušuko:

— Prieglauda!

Tai įvyko taip greitai, jog naktį viską būtų parodęs vienas žaibo plykstelėjimas.

— Prieglauda! Prieglauda! — pakartojo minia, ir dešimtys tūkstančių rankų suskato ploti Kvazimodui, kurio vienintelė akis sublizgėjo džiaugsmu ir pasididžiavimu.

Tas sukrėtimas grąžino pasmerktajai sąmonę. Ji pravėrė akis, pažvelgė į Kvazimodą, paskui staiga vėl užsimerkė, tarsi nusigandusi išgelbėtojo.

Šarmoliu stovėjo apstulbęs, taip pat ir budeliai, ir visa apsauga. Iš tikrųjų, tarp katedros sienų pasmerktoji neliečiama. Katedra buvo priebėgos vieta. Bet koks žmogiškasis teisingumas prie jos slenksčio netekdavo galios.

Kvazimodas sustojo po didžiuliu portalu. Jo plačios pėdos, rodės, taip pat tvirtai rėmėsi į bažnyčios grindis kaip ir sunkūs romaniniai pilioriai. Stambi, gauruota galva buvo įgaužta į pečius kaip liūto, kurio sprando irgi nematyti, vien karčiai. Ant gumbuotų rankų jis laikė virpančią mergaitę, pakibusią kaip balto audeklo gabalą; bet nešė ją taip atsargiai, jog atrodė bijąs išmesti ar sulamdyti. Jis tarsi jautė, kad tai trapus, puikus, brangus daiktas, sukurtas kitokioms, ne jo rankoms. Kartais galėjai pamanyti, kad jis nė kvėptelti į ją nedrįsta. Paskui staiga suspausdavo ją glėbyje, priglausdavo prie kampuotos krūtinės kaip savo turtą, kaip savo lobį,— taip būtų dariusi ir šio vaiko

motina; to gnomo akis, nuleista į mergaitę, žvelgė nepaprastai švelniai, kupina skausmo ir gailesio, o kai atsitraukdavo nuo jos, staiga imdavo svaidyti žaibus. Ir tada moterys juokėsi ir verkė, minia trypė iš entuziazmo, nes tuo metu Kvazimodas iš tikrųjų buvo savotiškai gražus. Jis buvo gražus, tas našlaitis, pamestinukas, išsigimėlis; dabar jis jautėsi didingas ir stiprus, jis žiūrėjo tiesiai į veidą tai visuomenei, iš kurios buvo ištremtas ir į kurios reikalus taip valdingai įsikišo; žiūrėjo į veidą žmogiškajam teisingumui, kuriam jis išplėšė grobį, žiūrėjo į visus tuos tigrus, tuščiai tauškinančius iltimis, į policininkus, į teisėjus, budelius, į visą tą karališkąją galybę, kurią jis sudaužė, jis, visų žemiausiasis, padedamas dievo galybės.

Iš tikro jaudinantis reginys — globa, kurią viena būtybė, tokia bjauri kaip Kvazimodas, suteikė kitai, tokiai nelaimingai kaip pasmerktoji mirti. Susidūrė du didžiausi vargšai, gamtos ir visuomenės nuskriaustieji, ir vienas kitam padėjo.

Tačiau po valandėlės triumfuojantis Kvazimodas su savo našta staiga dingo bažnyčioje. Žmonės žavisi kiekvienu žygdarbiu, todėl žiūrėjo į tamsią navą su gailesiu, kad jis taip greitai pabėgo nuo jų sveikinimų. Bet štai jis vėl pasirodė Prancūzijos karalių galerijos gale; bėgo galerija kaip beprotis, iškėlęs savo laimikį ir šaukdamas:

— Prieglauda!

Minia vėl prapliupo ploti. Perbėgęs galeriją, jis ir vėl pradingo bažnyčios viduje. Po valandėlės vėl pasirodė viršutinėje aikštelėje, vis su čigone ant rankų, vis beprotiškai bėgdamas, vis šaukdamas:

— Prieglauda!

O minia plojo. Pagaliau trečią kartą žmonės jį pamatė pačioje bokšto viršūnėje, kur kabėjo didysis varpas; iš čia jis lyg ir išdidžiai rodė visam miestui tą, kurią išgelbėjo, ir jo griausmingas balsas, kurį kiti taip retai girdėdavo, kurio jis pats niekada negirdėdavo, tris kartus taip padūkusiai sušuko, jog garsas nuaidėjo iki pat debesų:

— Prieglauda! Prieglauda! Prieglauda!

— Garbė! Garbė! — šaukė savo ruožtu žmonės, ir tas milžiniškas šauksmas pasiekė minią, susirinkusią kitame upės krante, Grevos aikštėje, ir užsidarėlę, kuri vis dar laukė, įsmeigusi akis į kartuves.

DEVINTOJI KNYGA

I

KLIEDESYS

Klodas Frolo jau buvo išėjęs iš katedros, kai jo įsūnis taip staigiai perkirto lemtingąjį mazgą, kurį nelaimingasis archidiakonas buvo užveržęs čigonei ir kartu sau. Zakristijoje jis nusitraukė kapą, albą ir stulą, viską sviedė apstulbusiam zakristijonui į rankas, išpuolė pro slaptąsias vienuolyno duris, liepė Ganyklų kyšulio valtininkui perkelti jį į kairįjį Senos krantą ir patraukė kalvotomis Universiteto gatvėmis, pats nežinodamas, kur einąs, kas žingsnis sutikdamas būrius vyrų ir moterų, linksmai besigrūdančių link Sen Mišelio tilto su viltimi *paspėti laiku* ir pamatyti, kaip kars raganą, išblyškęs, apkvaitęs, labiau sutrikęs, apakęs ir įbaugintas negu naktinis paukštis, vidudienį sprunkąs nuo vaikų gaujos. Jis nebesižinojo, kur esąs, ką mąstąs, tikrovė čia ar sapnas. Ėjo, žingsniavo, bėgo pirma pasitaikiusia gatve, nesirinkdamas,— jį vis pirmyn stūmė Greva, siaubingoji Greva, kurią neaiškiai juto už nugaros.

Taip jis užkopė į Sent Ženevjevos kalvą ir pagaliau pro Sen Viktoro vartus išėjo iš miesto. Bėgo tol, kol atsigręždamas matė Universiteto bokštų sieną ir retus priemiesčio namus; kai pagaliau gūbrys visai paslėpė nuo jo tą nekenčiamą Paryžių, kai jis galėjo manyti atsidūręs už šimto lje, laukuose, dykynėje, sustojo, ir jam pasirodė, kad čia gali laisvai atsikvėpti.

Tada jį apniko bjaurios mintys. Jis kiaurai permatė savo sielą ir sudrebėjo. Galvojo apie tą nelaimingą merginą, kuri jį pražudė ir kurią jis pražudė. Klydinėjančiomis akimis apžvelgė dvigubą vingiuotą kelią,kuriuo lemtis suvedė jųdviejų likimus iki susikirtimo taško ir čia negailestingai abu juos trenkė vieną į kitą. Galvojo apie amžinųjų įžadų beprotybę, apie skaistybės, mokslo, religijos, doros tuštybę, apie tai, kad dievas nereikalingas. Džiaugsminga širdimi gilinosi į blogas mintis, ir juo labiau į jas grimzdo, juo garsesnį savyje girdėjo šėtonišką juoką.

Taip betyrinėdamas savo sielą pamatė, kiek daug joje vietos gamta buvo paskyrusi aistroms, ir dar karčiau nusijuokė. Išjudi-

no savo širdies gelmėse visą neapykantą, visą savo pagiežą ir, šaltai pažvelgęs kaip gydytojas į ligonį, suprato, kad ta neapykanta, ta pagieža yra ne kas kita kaip iškreipta meilė; kad meilė, tas visų žmogaus dorybių šaltinis, kunigo širdyje pavirsta baisenybe ir kad tokios natūros žmogus kaip jis, išėjęs į kunigus, tampa velniu. Tada kraupiai nusikvatojo ir staiga išblyško, stebėdamas savo nelemtos aistros pražūtingiausiąją pusę, tą graužiančią, nuodingą, neapykantos kupiną, nenumaldomą meilę, kuri baigėsi kartuvėmis vienai, pragaru — kitam: ji pasmerkta, jis prakeiktas.

Po to ir vėl ėmė juoktis, pagalvojęs, kad Febas gyvas; kad nepaisant visko kapitonas linksmas ir patenkintas, turi dar gražesnį mundurą ir savo naują mylimąją veda pasižiūrėti, kaip kariama buvusioji. Dar labiau ėmė kikenti pagalvojęs, kad iš gyvų būtybių, kurioms jis geidė mirties, neišvengė jos tik čigonė, vienintelė, kuriai jis nejautė neapykantos.

Paskui, atitrūkusios nuo kapitono, jo mintys sustojo ties minia, ir jį pagavo negirdėtas pavydulys. Pagalvojo, kad ir minia, visa minia žiūrėjo į jo mylimą moterį, vienmarškinę, beveik nuogą. Archidiakonas grąžė rankas, kad ta moteris, kurios kūnas, jo vieno regimas patamsyje, suteiktų jam didžiausią laimę, dienos aky buvo rodoma visiems tokiu apdaru, tarsi ruoštųsi praleisti aistros naktį. Jis pravirko iš įsiūčio, kad tos meilės paslaptys išniekintos, supurvintos, apnuogintos ir amžinai suterštos. Pravirko iš įsiūčio vaizduodamasis, kiek goslių žvilgsnių su pasimėgavimu skverbėsi po tais bet kaip užsegtais marškiniais; ir kad ta graži mergaitė, ta skaisti lelija, ta drovumo ir pomėgių taurė, prie kurios jis tik drebėdamas būtų drįsęs priartinti lūpas, buvo paversta bendru katilu, iš kurio bendrai gerti begėdiško, nešvankaus ir paleistuvingo malonumo atėjo bjauriausios Paryžiaus atmatos, vagys, elgetos, tarnai.

Kai jis bandė suvokti, kokią laimę būtų patyręs šiame pasaulyje, jei ji nebūtų buvusi čigonė, o jis kunigas, jei nebūtų buvę Febo, o ji būtų mylėjusi jį; kai bandė įsivaizduoti, kad ir jam būtų buvęs įmanomas ramus meilės gyvenimas, kad ir šiuo metu kai kur žemėje yra laimingų porų, valandų valandas besikalbančių apelsinmedžių pavėsyje, ant upelio kranto, saulei leidžiantis ar žvaigždėtą naktį; kad jei dievas būtų panorėjęs, jis taip pat būtų su ja sudaręs tokią palaimintą porą,— širdis jam tirpte tirpo iš meilės ir nevilties.

O! Jinai! Vis jinai! Įkyri mintis nedavė ramybės,jį kankino,

graužė jam smegenis, plėšė vidurius. Jis nesigailėjo, neatgailavo; visa, ką padarė, būtų padaręs ir dar kartą; jam geriau buvo matyti ją budelio rankose negu kapitono glėby, bet jis kentėjo, taip kentėjo, jog tarpais išsiraudavo kuokštą plaukų pasižiūrėti, ar dar nepražilo.

Vienu tarpu jam toptelėjo, kad gal kaip tik šią akimirką ta bjauri grandinė, kurią šįryt matė, ima veržti jos trapų ir grakštų kaklą. Nuo tos minties jį visą išpylė prakaitas.

Paskui, vis velniškai pats iš savęs juokdamasis, sugretino Esmeraldą tokią, kokią ją išvydo pirmą kartą,— smagią, nerūpestingą, linksmą, pasipuošusią, šokančią, lengvą kaip vėjas, dainuojančią,— ir Esmeraldą paskutinę jos gyvenimo dieną, apvilktą marškiniais, su virve ant kaklo, basomis kojomis iš lėto lipančią kampuotais kartuvių kopėčių skersiniais; tas dvilypis paveikslas taip ryškiai stojosi akyse, jog kunigas siaubingai suriko.

Kai tas nevilties uraganas viską vartė jo sieloje, daužė, plėšė, lankstė, rovė iš šaknų, jis žvalgėsi aplinkui po gamtą. Prie jo kojų kelios vištos kvakšėdamos kapstėsi krūmuose, saulės atokaitoje ropinėjo blizgantys vabalai, viršum galvos mėlyna padange plaukė širmi debesys, horizonte Sen Viktoro abatijos smailė savo skalūniniu obelisku kirto atšlaitės kreivę, nuo Kopo kalvelės malūnininkas švilpaudamas žiūrėjo į besisukančius savo malūno sparnus. Jam pasidarė skaudu pamačius aplinkui veiklų, tvarkingą, ramų gyvenimą, įsikūnijusį tūkstančiais formų. Jis vėl leidosi bėgti.

Taip jis bėgo laukais iki pat vakaro. Visą dieną bėgo nuo gamtos, nuo gyvenimo, pats nuo savęs, nuo žmonių, nuo dievo. Kartais krisdavo kniūpsčias ir nagais raudavo jaunus želmenis. Kartais sustodavo kokio nors ištuštėjusio kaimo gatvėje ir, nebepakeldamas savo minčių, abiem rankom traukdavo iš pečių sau galvą, norėdamas ją sudaužyti į grindinį.

Apie saulėlydį jis vėl save ištyrė ir rado beveik išprotėjusį. Audra, pradėjusi jame šėlti nuo tos akimirkos, kai jis nebeteko vilties ir noro išgelbėti čigonę, jo sąmonėje nepaliko nė vienos sveikos minties, nė vienos teisingos sąvokos. Jo protas buvo parblokštas ir beveik visai sutrikęs. Dvasios akimis jis regėjo tik du ryškius vaizdus: Esmeraldą ir kartuves. Visa kita buvo tamsa. Tie du sugretinti paveikslai jam sudarė šiurpią grupę, ir kuo labiau jis telkė į juos savo dėmesio ir minties likučius, tuo aiškiau matė augant fantastine progresija vieno grakštumą, ža-

vesį, grožį, šviesą, kito baisumą; ir galų gale Esmeralda ėmė jam rodytis kaip žvaigždė, o kartuvės — kaip milžiniška kaulėta ranka.

Pažymėtinas daiktas, kad taip besikankindamas jis nė karto rimtai nepagalvojo apie mirtį. Vargšas toks jau buvo sukurtas. Jis buvo prisirišęs prie gyvenimo. Gal iš tikrųjų anapus matė pragarą.

Tuo tarpu diena baigėsi. Jame dar tūnanti gyva būtybė lyg pro miglas prisiminė, kad laikas grįžti namo. Jis manė esąs toli nuo Paryžiaus; bet apsižiūrėjo, kad buvo apsukęs tik aplink Universiteto sieną. Jam iš dešinės į dangų stiebėsi Sen Siulpiso smailė ir trys aukštos Sen Žermen de Pre strėlės. Jis pasuko į tą pusę. Išgirdęs prie dantyto Sen Žermeno mūro abatijos sargybinių šūktelėjimą, apsigręžė, nėrė takeliu tarp abatijos malūno ir miesto raupsuotųjų ligoninės ir po valandėlės pasiekė Pre o Klero palaukę. Ta pieva garsėjo savo erzelyne dieną ir naktį; vargšams Sen Žermeno vienuoliams tai buvo hidra, *quod monachis Sancti Germani pratensis hydra fuit, clericis nova semper dissidiorum capita suscitantibus.**

Archidiakonas būgštavo, kad ten ko nors nesusitiktų; bijojo pamatyti bet kokio žmogaus veidą; aplenkė Universitetą ir Sen Žermeno priemiestį, nes į gatves norėjo grįžti kaip galima vėliau. Paėjęs palei Pre o Klerą, įsuko į nuošalų takelį, skiriantį pievas nuo Dje Nefo, ir galų gale pasiekė paupį. Čia tėvas Klodas rado valtininką, kuris už kelis Paryžiaus denarus jį nuyrė Sena iki pat Site galo ir iškėlė į tą tuščią kyšulį, kur skaitytojas jau buvo matęs svajojantį Grenguarą ir kuris tęsėsi anapus karaliaus sodų lygiagrečiai su Karvių perkėlėjo sala.

Monotoniškai besisupanti valtis ir vandens teleškenimas apsvaigino nelaimingąjį Klodą. Kai valtininkas nutolo, jis lyg kvailas stovėjo ant žvirgždėto kranto ir žiūrėjo priešais save: daiktus jis matė tarsi pro kokias bangas, viską didinančias ir viską jam pavertusias savotiška fantasmagorija. Po didelio skausmo užėjęs nuovargis dažnai taip paveikia protą.

Saulė nusėdo už aukšto Nelio bokšto. Ėmė leistis sutemos. Dangus pabalo, upės vanduo pabalo. Tarp tų dviejų baltymių dunksojo kairysis Senos krantas, į kurį jis stebeilijo, tolumoje vis siaurėjantis ir smingantis į horizonto rūkus kaip juoda bokšto smailė. Krantas buvo apstatytas namais, bet jų tik siluetai

---

* Tai buvo šventojo Germano Pievinio vienuoliams hidra, nes pasauliečiai ten suko jiems galvas savo ginčais ir vaidais (*lot.*).

tamsavo šviesiame dangaus ir vandens fone. Vienur kitur sužibo langai it gorės skylės. Tas milžiniškas juodas obeliskas, taip atskirtas dviejų baltų marškų — dangaus ir upės, labai platus šioje vietoje, tėvui Klodui darė savotišką įspūdį; gal panašiai jaustųsi žmogus, atsigulęs aukštielninkas Strasburgo katedros bokšto papėdėje ir žiūrįs į aukštą smailę, viršum jo galvos smingančią į sambrėškio miglas. Tik čia Klodas stovėjo, obeliskas gulėjo; bet kadangi vandenys, atmušantys dangų, dar gilino gelmę po juo, tai atrodė, kad milžiniškas kyšulys taip pat drąsiai šauna į tuštumą, kaip ir katedros smailė,— įspūdis toks pat, gal dar nepaprastesnis ir didesnis, kadangi čia buvo ne tikroji Strasburgo varpinė, o dviejų lje aukščio, kažkas negirdėta, gigantiška, neišmatuojama, jokia žmogaus akis dar nebuvo tokios mačiusi, tikras Babelio bokštas. Namų kaminai, sienų išdantijimai, dailūs stogų pinjonai, Augustiniečių vienuolyno smailė, Nelio bokštas,— visi tie pleištai kolosalaus obelisko profilyje dar labiau didino iliuziją, atrodė kaip puošnios, fantastinės skulptūros detalės. Taip kliedėdamas, Klodas tarėsi matąs pragaro varpinę; tūkstančiai žiburių įvairiuose grėsmingojo bokšto aukštuose jam atrodė kaip angos didžiulėje vidinėje krosnyje, iš ten sklindą balsai ir triukšmas — kaip šauksmai ir gargaliavimai. Jį suėmė baimė, jis užsikimšo ausis, kad negirdėtų, nusisuko, kad nematytų, ir dideliais žingsniais pasišalino nuo baisios vizijos.

Bet vizija glūdėjo jame pačiame.

Kai įsuko į gatves, Klodui vaidenosi, kad aplink jį be perstojo zuja šmėklos, nors tai paprasčiausi praeiviai stumdėsi prie apšviestų krautuvių langų. Ausyse jam keistai drioksėjo. Klaikios fantazijos maišė protą. Jis nematė nei namų, nei grindinio, nei vežimų, nei vyrų, nei moterų, tik kažkokį chaosą neaiškių daiktų, kraštais susiliejančių vieni su kitais. Kubilių gatvės kampe buvo bakalėjinių prekių krautuvė; stogelį viršum jos durų nuo neatmenamų laikų puošė skardos lankai, apkabinėti medinėmis žvakėmis, kurios, vėjo siūbuojamos, tarškėjo kaip kastanjetės. O Klodui dingojos, kad patamsyje vienas į kitą daužosi Monfokono pakaruoklių griaučiai.

— O! — sumurmėjo jis.— Nakties vėjas juos bloškia prie kits kito, ir jų grandinių žvangesys pinasi su kaulų barškėjimu! Gal jau ir ji tarp jų!

Pakvaišęs nebežinojo, kur einąs. Žengęs kelis žingsnius, atsidūrė ant Sen Mišelio tilto. Vienuose namuose pirmojo aukšto

lange švietė žiburys. Jis prisiartino. Pro suskilusį stiklą pamatė nešvarų kambarį, kuris jam sukėlė kažkokį miglotą prisiminimą. Tame spingsulės vos apšviestame kambaryje šviesiaplaukis, skaistus, linksmo veido jaunuolis, garsiai kvatodamas, glamonėjo labai jau nekukliai apsirengusią merginą. O prie pat spingsulės verpė senė ir drebančiu balsu dainavo. Kadangi jaunuolis kvatojosi ne visą laiką, kunigo ausį protarpiais pasiekdavo senės dainos nuotrupos. Žodžiai buvo kažkokie nesuprantami ir kraupūs.

Ūžauk, Greva, stūgauk, Greva,
Trauk, rateli, dainą savo.
Verpki virvę — jau po aikštę
Budelis nekantriai vaikšto.
Ūžauk, Greva, stūgauk, Greva!

Puikios virvės kanapinės!
Teveši laukuos gimtinės
Vien kanapės — ne javai.
Atbaidys vagis lengvai
Puikios virvės kanapinės.

Stūgauk, Greva nelaboji!
Kad išvystų, kaip siūbuoja
Pakaruoklė ant skersinio,
Prie langų suplūsta minios
Stūgauk, Greva nelaboji!

O jaunuolis vis juokėsi ir glamonėjo mergšę. Senė — tai buvo Falurdel; mergšė — paleistuvė; jaunuolis — jo jaunėlis brolis Žeanas.

Tėvas Klodas žiūrėjo toliau. Juk vis tiek į ką žiūrėti.

Jis pamatė, kaip Žeanas priėjo prie lango kambario gale, atidarė jį, pažvelgė į krantinę, kur tolumoje žibėjo tūkstančiai žiburių, ir tarė, uždarydamas langą:

— Po galais, štai jau ir naktis. Miestiečiai dega žvakes, o dievulis — žvaigždes.

Po to Žeanas sugrįžo prie šliundros, sudaužė ant stalo stovėjusį butelį ir sušuko:

— Jau tuščias, po velnių! O pinigų nebeturiu! Izabo, mieloji, aš tik tada būsiu patenkintas Jupiteriu, kai jis tavo baltas krū-

tis pavers juodais buteliais, iš kurių dieną naktį žįsiu Bono vyną.

Šis gražus sąmojis mergšę prajuokino, ir Žeanas išėjo.

Tėvas Klodas vos spėjo pargriūti ant žemės, kad brolis jo nepamatytų, neįsižiūrėtų į veidą, nepažintų. Laimė, gatvė buvo tamsi, o studentas girtas. Vis dėlto jis pastebėjo archidiakoną, gulintį purve ant grindinio.

— Oho! — tarė jis.— Štai kas šiandien linksmai gyveno!

Jis pajudino koja tėvą Klodą, o šis net kvapą sulaikė.

— Mirtinai girtas,— tarė Žeanas.— Na ir prisikliaukė. Tikra siurbėlė, atkritusi nuo statinės. Nuplikęs,— pridūrė studentas pasilenkęs.— Senis! *Fortunate senex!**

Po to tėvas Klodas išgirdo, kaip jis nueidamas pasakė:

— Visgi protas — geras dalykas, ir mano brolis archidiakonas laimingas, kad nestokoja išminties ir pinigų.

Tada archidiakonas pakilo ir tekinas leidosi prie katedros, kurios milžiniškus bokštus matė dunksant viršum namų.

Uždusęs atbėgo į katedros aikštę ir čia atsitraukė atbulas: nedrįso pažvelgti į pragaištingąjį pastatą.

— O! — tarė tyliai.— Negi visa tai įvyko čia šiandien, šį rytą!

Ir vis dėlto pažiūrėjo į bažnyčią. Fasadas buvo tamsus. Už jo dangus žiburiavo žvaigždėmis. Mėnulio pjautuvas, pakilęs nuo horizonto, šią akimirką kliudė dešiniojo bokšto viršūnę ir atrodė kaip spindulingas paukštis, nutūpęs ant juodais trilapiais išpjaustytos baliustrados krašto.

Vienuolyno duris rado užrakintas. Bet archidiakonas visada nešiojosi raktą nuo bokšto, kur buvo jo laboratorija. Su tuo raktu ir įėjo į bažnyčią.

Bažnyčioje buvo tamsu ir tylu lyg urve. Dideli šešėliai iš visų pusių driekėsi plačiomis juostomis, ir jis suprato, kad šio ryto apeigų audeklai dar nenuimti. Didysis sidabro kryžius blizgėjo tamsoje, nubarstytas švytinčiais taškais, tarsi paukščių takas toje šermenų naktyje. Viršum juodųjų audeklų kyšojo aukštų presbiterijos langų smailumos, mėnesienoje jų vitražų spalvos buvo sunkiai nusakomos, naktinės, savotiškai violetinės, baltos ir melsvos,— tokio atspalvio būna numirėlių veidai. Archidiakonas pastebėjo aplinkui presbiteriją tas palšas smailiaskliaučių langų viršūnes ir pamanė, kad tai prakeiktųjų vyskupų mitros. Jis užsimerkė; o kai vėl atmerkė akis, jam pasirodė, kad, ratu apsupę, į jį žiūri išblyškę veidai.

* Laimingas senis (*lot.*).

Jis pasileido bėgti per visą bažnyčią. Tada jam pasivaideno, kad ir bažnyčia susvyravo, sujudėjo, atgijo, pasidarė gyva, kad kiekviena stora kolona pavirto milžiniška letena, savo plačia akmenine pėda trankančia grindis, kad gigantiška katedra jau nebe katedra, o stebuklingas dramblys, kuris šniokštuoja, žengdamas pilioriais kaip kojomis: du bokštai — jo straubliai, o didžiulė juoda gelumbė — jo gūnia.

Vargšo kliedesys ar beprotybė pasiekė tokį laipsnį, jog išorinis pasaulis jam atrodė tarsi kokia regima, apčiuopiama, baisinga apokalipsė.

Vienu tarpu jam buvo pasidarę lengviau. Eidamas šonine nava, jis pastebėjo už piliorių masyvo rausvą šviesą. Ėmė bėgti į ją tarsi į žvaigždę. Tai buvo lempelė, dieną naktį žilpsinti prie katedros viešosios maldaknygės, padėtos už geležinių pinučių. Jis godžiai puolė prie šventosios knygos, tikėdamasis čia rasti kelis paguodos ar padrąsinimo žodžius. Buvo atversta Jobo knyga, ir jo įtemptas žvilgsnis pagavo šias eilutes: „Ir prieš mano veidą praėjo dvasia, ir aš išgirdau kvėptelėjimą, ir mano plaukai pasišiaušė."

Skaitydamas tuos gūdžius žodžius, jis patyrė tai, ką patiria neregys, įsidūręs lazda, kurią pats pakėlė nuo žemės. Keliai jam sulinko, ir jis susmuko ant grindų, galvodamas apie tą, kuri dieną mirė. Jis pajuto, kad per jo smegenis slenka, jose renkasi kažkokie šlykštūs garai, kad jų tiek daug, jog galva pavirto pragaro kaminu.

Matyt, jis šitaip ilgai išbuvo, nieko nebegalvodamas, sugniuždytas ir pasidavęs demono valdžiai. Pagaliau, šiek tiek atgavęs jėgų, ryžosi eiti pasislėpti bokšte prie savo ištikimojo Kvazimodo. Pakilo, bet kadangi bijojo, pasiėmė pasišviesti lempelę nuo maldaknygės. Tai buvo šventvagystė; bet tokie menkniekiai jam neberūpėjo.

Iš lėto kopė jis bokšto laiptais, pagautas slaptos baimės; ta baimė turėjo pasiekti ir retus praeivius katedros aikštėje, kurie matė jo žiburį taip vėlai kylant varpinėje aukštyn nuo vieno langelio prie kito.

Staiga jam į veidą padvelkė vėsa: jis atsidūrė prie aukščiausiosios galerijos durų. Oras buvo šaltas; dangumi plaukė debesys, baltomis keteromis jie grūdosi vieni ant kitų, lūžinėjo kaip žiemą upėje ižas. Mėnulio pjautuvas, įstrigęs debesyse, panėšėjo į dangišką laivą, suspaustą oro ledynų.

Jis pažvelgė žemyn ir pro kolonėlių užtvarą, jungiančią

abudu bokštus, pro rūkų ir dūmų šydą valandžiukę stebėjo tylią Paryžiaus stogų minią tolumoje: begalinė daugybė smailių, susigrūdusių mažučių stogų priminė bangeles ramioje jūroje vasaros naktį.

Mėnulis skleidė blyškią šviesą, dangus ir žemė atrodė pelenų spalvos.

Tą akimirką laikrodis išdavė ploną, girgždantį balsą. Mušė vidurnaktį. Kunigas pagalvojo apie vidurdienį. Štai ir vėl dvylikta.

— O,— tarė jis sau tyliai,— dabar ji turbūt jau atšalusi!

Staiga vėjo gūsis užpūtė jo lempą, ir beveik tuo pat metu jis pamatė priešingame bokšto kampe kažkokį šešėlį, kažką balta, kažkokį pavidalą, kažkokią moterį. Jis sudrebėjo. Šalia tos moters buvo ožkytė, jos mekenimas liejosi su paskutiniuoju varpo dūžiu.

Jis sutelkė jėgas pasižiūrėti. Tai buvo ji.

Buvo ji išblyškusi ir paniurusi, plaukai draikėsi ant pečių, kaip ir rytą. Tik ant kaklo nebebuvo virvės, rankos nebesurištos. Ji buvo laisva, ji buvo mirusi.

Ji buvo baltais rūbais ir ant galvos turėjo baltą šydą. Ji iš lėto artinosi, žiūrėdama į dangų. Antgamtinė ožka sekė paskui. Jis pasijuto tarsi akmeninis ir per daug sunkus, kad galėtų pabėgti. Ji žingsnį pirmyn, jis žingsnį atgal,— tai viskas, ką jis pajėgė. Taip jis pasiekė tamsius laiptų skliautus. Stingte sustingo pagalvojęs, kad gal ir ji ten įžengs; jeigu ji būtų tai padariusi, jis būtų numiręs iš siaubo.

Ji tikrai priėjo laiptų duris, stabtelėjo, atidžiai pasižiūrėjo į tamsą, bet kunigo tarytum nepastebėjo ir praėjo pro šalį. Ji pasirodė jam didesnė, negu buvo gyva; jis matė mėnesienos peršviestus baltus jos drabužius, girdėjo jos kvėpavimą.

Kai ji nutolo, jis ėmė lipti žemyn taip pat iš lėto, kaip slinko vaiduoklis, tardamasis ir pats esąs vaiduoklis, paklaikęs, atsistojusiais piestu plaukais, vis dar nešinas užgesusia lempa; leisdamasis įvijais laiptais, aiškiai girdėjo balsą, kuris juokėsi ir kartojo: „Ir prieš mano veidą praėjo dvasia, ir aš išgirdau kvėptelėjimą, ir mano plaukai pasišiaušė."

II

KUPRIUS, VIENAKIS, ŠLUBIS

Viduramžiais kiekvienas miestas ir iki Liudviko XII kiekvienas Prancūzijos miestas turėjo prieglaudos vietas. Baudžiamųjų įstatymų ir barbariškų jurisdikcijų tvane, užliejusiame miestus, tos vietos buvo tarsi savotiškos salos, iškilusios viršum žmogiškojo teisingumo. Jas pasiekęs, kiekvienas nusikaltėlis būdavo išgelbėtas. Priemiesčiuose kartais būdavo beveik tiek pat prieglaudos vietų kiek ir kartuvių. Tai buvo piktnaudžiavimas nebaudžiamumu šalia piktnaudžiavimo bausmėmis,— dvi blogybės, šiek tiek viena kitą atitaisančios. Prieglaudos teisę turėjo karaliaus dvaras, kunigaikščių rūmai, ypač bažnyčios. Kartais prieglaudos vieta būdavo kuriam laikui paskelbiamas ištisas miestas, jei reikėdavo jį tirščiau apgyvendinti. 1467 metais Liudvikas XI buvo paskelbęs Paryžių prieglaudos vieta.

Įkėlęs koją prieglaudon, nusikaltėlis būdavo neliečiamas; bet negalėdavo iš jos išeiti. Žengęs žingsnį iš šventyklos, vėl krenti į vandenį. Aplinkui budriai ėjo sargybą kankinimų ratas ir suolas, kartuvės — visi tie įrankiai be paliovos tykojo savo grobio kaip rykliai, suką aplink laivą. Būdavo pasmerktųjų, kurie ir pražildavo vienuolyne, ant kokių nors rūmų laiptų, kokios nors abatijos sodyboje, po kokios nors bažnyčios portalu; taigi prieglauda būdavo taip pat kalėjimas. Kartais atsitikdavo, kad iškilmingu teismo nutarimu būdavo panaikinama prieglaudos teisė ir kaltininkas atiduodamas budeliui; bet toks dalykas pasitaikydavo retai. Teisėjai bijodavo vyskupų, ir kai tuodu luomai vienas kitam užkliūdavo, teisėjo toga pralaimėdavo sutanai. Bet kartais, pavyzdžiui, Paryžiaus budelio Pti Žano žudikų byloje ir Emeri Ruso, Žano Valere žudiko, byloje, teismas nepaisydavo bažnyčios ir įvykdydavo savo nuosprendį; tačiau vargas tam, kuris be ypatingo teismo nutarimo ginkluotas įsiveržsaid į prieglaudos vietą! Visi žino, kokio galo susilaukė Prancūzijos maršalas Roberas de Klermonas ir Šampanės maršalas Žanas de Šalonas; o juk visa įvyko dėl kažkokio Pereno Marko, vieno pinigų keitėjo tarno, niekingo žmogžudžio; bet abu maršalai išlaužė Sen Meri bažnyčios duris. Tuo jie sukėlė didžiausią pasipiktinimą.

Prieglaudos vietos būdavo taip gerbiamos, jog, pasak padavimo, kartais tą pagarbą jausdavę net ir gyvuliai. Emuanas pa-

sakoja, kad Dagobero vejamas briedis pasislėpęs prie švento Dionizo kapo ir šunų ruja lodama sustojusi kaip nudiegta.

Paprastai bažnyčios turėdavo kambarėlius maldaujantiems prieglaudos. 1407 metais Nikola Flamelis pastatydino jiems Sen Žak de la Bušri bažnyčios paskliautėje kambarį, atsiėjusį keturis Paryžiaus livrus šešis solidus šešiolika denarų.

Paryžiaus katedroje tokia celė buvo viršum šoninės navos po atramine arka, priešais vienuolyną, kaip tik toje vietoje, kur nūdienio bokštų sargo žmona turi užveisusi sodą, taip panašų į Babilono kabančiuosius sodus, kaip salotos panašios į palmę, o kokia nors durininkė — į Semiramidę.

Ten Kvazimodas ir nunešė Esmeraldą, su padūkusiu triumfu apibėgęs bokštus ir galerijas. Visą tą laiką jaunoji mergina buvo beveik be sąmonės, lyg snūduriavo, lyg budo; nieko nejautė, nebent tik kad kyla aukštyn, kad plevena, skrenda, kad kažkas ją kelia viršum žemės. Tarpais jos ausis pasiekdavo garsus Kvazimodo juokas ir griausmingas balsas; ji praverdavo akis ir lyg pro miglą pamatydavo apačioje Paryžių, marguojantį čerpių ir skalūno stogais kaip raudoną ir mėlyną mozaiką, o viršum savo galvos — baisų ir džiaugsmingą Kvazimodo veidą. Tada vokai vėl užsivoždavo; ji manė, kad jau viskas baigta, kad mirties bausmė įvykdyta, kai ji buvo apalpusi, ir kad ją paėmė ir neša kažkokia jos likimui vadovaujanti bjauri dvasia. Ji nedrįso pažvelgti į tą dvasią ir nesipriešino.

Bet kai susivėlęs ir uždusęs varpininkas įnešė ją į prieglaudos celę, kai jo didelės plaštakos atsargiai atrišo virvę, skaudžiai veržiančią jai rankas, ji pajuto tą savotišką krestelėjimą, nuo kurio staiga pabunda keleiviai, kai laivas vidurnaktį priplaukia prie kranto. Prabudo viena po kitos ir jos mintys. Ji pasimatė esanti katedroje, prisiminė buvusi išplėšta iš budelio rankų, prisiminė, kad Febas gyvas, kad Febas jos nebemyli; kai abi tos mintys, viena antrą taip apkartinusios, kilo vargšei pasmerktajai, ji atsigręžė į stovintį priešais baisųjį Kvazimodą ir tarė:

— Kodėl mane išgelbėjote?

Jis žiūrėjo į ją su nerimu, tarsi stengdamasis įspėti, ką ji pasakė. Ji pakartojo klausimą. Jis metė į ją neapsakomai liūdną žvilgsnį ir pabėgo.

Ji nustebo.

Po valandėlės jis grįžo su ryšuliu ir jį numetė jai prie kojų. Tai buvo drabužiai, gailestingų moterų jai padėti ant bažnyčios

slenksčio. Tada ji apžvelgė save, pasimatė esanti beveik nuoga ir paraudo. Gyvybė pamažu grįžo.

Matyt, ir Kvazimodas pajuto bent kiek tą gėdą. Plačiu delnu užsidengė akis ir vėl išėjo, bet lėtu žingsniu.

Ji skubėjo apsirengti. Čia buvo balta suknelė ir baltas šydas, Otel Dje naujokių abitas.

Tik apsirengusi, ji pamatė grįžtantį Kvazimodą. Po viena pažastim jis nešė pasikišęs pintinę, po kita — čiužinį. Pintinėje buvo butelis, duonos gabalas ir dar šis tas. Jis pastatė pintinę ant žemės ir tarė:

— Valgykit.

Patiesė čiužinį ant akmeninių grindų ir tarė:

— Miegokit.

Tai buvo jo paties pietūs ir jo paties lova.

Čigonė pažvelgė į jį, norėdama padėkoti; bet neįstengė nė žodžio pratarti. Vargšelis iš tikrųjų buvo baisus. Sudrebėjusi iš išgąsčio, ji nuleido galvą.

Tada jis tarė:

— Aš jums baugus. Aš labai negražus, tiesa? Nežiūrėkite į mane. Tik klausykite. Dieną jūs būsite čia. Naktį galėsite vaikštinėti po visą bažnyčią. Bet neišeikite iš bažnyčios nei dieną, nei naktį. Jūs žūtumėte. Jie jus užmuštų, o aš numirčiau.

Susijaudinusi ji pakėlė galvą, norėjo jam atsakyti. Jis buvo dingęs. Ji pasiliko viena ir ėmė mąstyti apie keistus to, galima sakyti, pabaisos žodžius, nustebinta kimaus, bet sykiu ir švelnaus jo balso.

Paskui apžiūrėjo savo celę. Ji buvo kokių šešių kvadratinių pėdų dydžio, su langučiu ir durimis į nuožulnų, plokščiais akmenimis dengtą stogo šlaitą. Gyvulių galvų pavidalo laštakai, rodės, iš visų pusių linko į ją, tiesė kaklus, norėdami į ją pažiūrėti pro langelį. Už stogo krašto ji matė tūkstančius kaminų, iš kurių kilo visų Paryžiaus namų dūmai. Liūdnas reginys vargšei čigonei, rastinukei, pasmerktai mirti, nelaimingai būtybei be tėvynės, be šeimos, be namų židinio.

Tą akimirką, kai ji taip susigraudino dėl savo vienystės, kažkokia plaukuota ir barzdota galva prigludo prie jos rankų, prie kelių. Ji suvirpėjo (dabar viskas ją gąsdino) ir pasižiūrėjo. Tai buvo vargšė ožkelė, vikrioji Džali, ištrūkusi ir puolusi paskui ją tuo metu, kai Kvazimodas blaškė Šarmoliu būrį; jau beveik valandą ji taip glaustėsi prie kojų, niekaip neįstengdama patraukti šeimininkės akies. Čigonė ėmė ją bučiuoti.

— O Džali,— kalbėjo ji,— kaip aš tave pamiršau! O tu vis galvoji apie mane! Ak, tu nesi nedėkinga!

Tarsi kokia nematoma ranka nuėmė sunkumą, taip ilgai slėgusį jai širdį ir laikiusį ašaras, ir ji pravirko; ašaros bėgo, ir jinai jautė, kad jos plauna visą jos sielvarto aštrumą ir kartėlį.

Kai sutemo, naktis jai pasirodė tokia graži, mėnulis toks švelnus, jog ji išėjo į viršutinę galeriją, juosiančią visą bažnyčią. Jai pasidarė lengviau, nes žemė, matoma iš tokio aukščio, atrodė rami.

III

KURČIUS

Kai kitą rytą pabudo, ji suprato, jog buvo užmigusi. Nustebo. Jau taip seniai buvo atpratusi nuo miego. Linksmas tekančios saulės spindulys pažvelgė pro langelį ir krito jai tiesiai ant veido. Sykiu su saule langelyje ji pamatė nevykusį Kvazimodo veidą ir nusigando. Nesąmoningai vėl užsimerkė, bet veltui; ir pro rausvus vokus tarsi matė tą gnomo kaukę, vienakę, spragotais dantimis. Tada, vis dar užsimerkusi, išgirdo šiurkštų balsą, labai meiliai jai sakantį:

— Nebijokite... Aš jūsų draugas. Atėjau pasižiūrėti į jus miegančią. Juk nepadarysiu jums nieko blogo, jei ateisiu pasižiūrėti, kaip jūs miegate, tiesa? Ar jums ne vis tiek, kad aš čia, jei jūsų akys užmerktos? Dabar aš jau eisiu. Štai aš jau už sienos. Galite atsimerkti.

Dar giliau negu tie žodžiai skambėjo jo balsas. Susigraudinusi čigonė atsimerkė. Iš tikrųjų jo nebebuvo prie langelio. Ji priėjo prie to langelio ir pamatė vargšą kuprių, užsiglaudusį už sienos kampo, sielvartingą ir nuolankų. Ji pasistengė nuslopinti pasibjaurėjimą, kurį jis žadino.

— Ateikite,— tarė ji švelniai.

Iš čigonės lūpų judesių Kvazimodas nusprendė esąs varomas šalin; tad pakilo ir iš lėto, šlubuodamas, nulenkęs galvą, nuėjo, net neišdrįsęs pakelti į mergaitę sielvartingos akies.

— Ateikite! — sušuko ji.

Bet jis vis ėjo tolyn. Tada ji puolė iš celės, pasivijo jį ir paėmė už rankos. Pajutęs, kad čigonė jį palietė, Kvazimodas visas sudrebėjo. Pakėlė savo maldaujančią akį ir, pamatęs, kad jinai

jį laiko, visas nušvito iš džiaugsmo ir švelnumo. Ji norėjo įsivesti jį į celę, bet jis užsispyrė pasilikti tarpdury.

— Ne, ne,— tarė jis,— pelėda neina į vieversėlio lizdą.

Tada ji grakščiai atsisėdo ant savo guolio; ožkelė miegojo prie kojų. Abu kelias akimirkas nejudėdami ir tylėdami stebėjo: jis — tokį grakštumą, ji — tokį šlykštumą. Ji rasdavo vis naujų ir naujų Kvazimodo bjaurumų. Jos žvilgsnis klydinėjo nuo gumbuotų kelių iki kuprotos nugaros, nuo kuprotos nugaros iki vienintelės akies. Ji nesuvokė, kaip gali būti toks nevykęs padaras. O tačiau nuo jo dvelkė tokiu liūdesiu ir švelnumu, jog ji pradėjo apsiprasti.

Jis prabilo pirmas:

— Jūs man liepėte sugrįžti?

Ji linktelėjo galvą:

— Taip.

Jis suprato linktelėjimą.

— Deja,— tarė jis, lyg ir abejodamas, ar baigti sakinį,— aš juk... kurčias.

— Vargšas! — sušuko čigonė su nuoširdžia užuojauta.

Jis skausmingai nusišypsojo:

— Jums atrodo, kad man to ir betrūko, ar ne? O jūs, jūs tokia graži!

Su tokiu giliu savo nelaimės pajautimu buvo ištarti tie žodžiai, jog ji nerado ką atsakyti. Beje, jis vis tiek nebūtų išgirdęs. Kvazimodas kalbėjo toliau:

— Niekada dar aš nemačiau savo bjaurumo taip aiškiai kaip dabar. Kai palyginu save su jumis, man darosi gaila paties savęs, vargšo, nelaimingo pabaisos! Sakykite, aš jums turbūt atrodau kaip žvėris. Jūs, jūs esat saulės spindulys, rasos lašelis, paukščio čiulbesys! O aš, aš esu kažkokia šlykštynė, nei žmogus, nei gyvulys, grubesnis, bjauresnis, labiau nutremptas už grindinio akmenį!

Jis nusijuokė baisingai širdį veriančiu juoku.

— Taip, aš kurčias. Bet jūs galėsite susikalbėti su manimi mostais, ženklais. Taip su manim kalba mano šeimininkas. O be to, aš netrukus suprasiu jūsų norus iš jūsų lūpų judesių, iš jūsų žvilgsnio.

— Na,— tarė ji šypsodamasi,— sakykite, kodėl mane išgelbėjote?

Jis atidžiai žiūrėjo į ją kalbančią.

— Supratau,— atsakė jis.— Jūs klausiate, kodėl jus išgel-

bėjau. Jūs užmiršote nelaimingąjį, kuris vieną naktį bandė jus pagrobti, nelaimingąjį, kuriam rytojaus dieną jūs pagelbėjote prie bjauriojo gėdos stulpo. Lašas vandens ir truputis gailestingumo,— už tai atsilyginti būtų per maža mano gyvybės. Jūs pamiršote tą nelaimingąjį, o jis prisiminė.

Ji klausėsi jo didžiai susigraudinusi. Varpininko akyje sužvilgo ašara, bet nenuriedėjo. Matyt, jis laikė savotišku garbės reikalu ją nuryti.

— Klausykite,— tarė jis, kai jau nebebijojo, kad ašara nuriedės,— čia bokštai labai aukšti, žmogus, nuo jų nukritęs, mirtų, dar nepasiekęs grindinio; jei panorėsite, kad aš nuo jų nukrisčiau, jums nereikės nė žodžio ištarti, užteks žvilgsnio.

Po to jis pakilo. Nors čigonė pati buvo labai nelaiminga, jai pagailo to keisto padaro. Ji ženklu parodė jam pasilikti.

— Ne, ne,— tarė jis.— Nereikia per ilgai būti. Man nemalonu, kai į mane žiūrite. Tik iš pasigailėjimo nenusukate nuo manęs akių. Eisiu kur nors, iš kur galėsiu jus matyti, o jūs manęs — ne. Taip bus geriau.

Jis išsitraukė iš kišenės metalinį švilpuką.

— Imkite,— tarė jis,— kai būsiu jums reikalingas, kai norėsite, kad ateičiau, kai jums nebus per daug baisu mane matyti, sušvilpkite. Tą garsą aš girdžiu.

Jis padėjo švilpuką ant grindų ir dingo.

IV

MOLIS IR KRIŠTOLAS

Dienos slinko.

Pamažu ramybė sugrįžo į Esmeraldos sielą. Pernelyg didelis skausmas, kaip ir pernelyg didelis džiaugsmas, yra toks stiprus pergyvenimas, jog turi veikiai praeiti. Žmogaus širdis negali ilgai išbūti kraštutinybėje. Tiek prisikentėjusiai čigonei beliko stebėtis, kaip ji visa tai pakėlė.

Kartu su saugumu jai grįžo ir viltis. Išmesta iš visuomenės, išmesta iš gyvenimo, ji vis dėlto miglotai jautė, kad grįžimas galbūt dar įmanomas. Ji buvo kaip numirėlė, dėl visa ko laikanti raktą nuo savo kapo rūsio durų.

Jautė, kaip pamažu tolsta siaubingi vaizdai, kurie taip ilgai stovėjo jai akyse. Visos bjauriosios šmėklos — Pjera Torteriu, Žakas Šarmoliu, net ir kunigas — išdilo jai iš sąmonės.

O be to, Febas buvo gyvas, tuo ji įsitikino, pati jį matė. Febo gyvybė jai buvo viskas. Po daugybės lemtingų sukrėtimų, kurie viską sugriovė, jos sieloje išliko sveikas tik vienas jausmas, tik jos meilė kapitonui. Mat meilė kaip medis auga savaime, giliai įleidžia šaknis mumyse ir žaliuoja net sudužusioje širdyje. Neišaiškinamas dalykas: juo ši aistra aklesnė, juo ji patvaresnė. Ji stipriausia tada, kai esti beprasmė.

Be abejo, Esmeralda su kartėliu galvojo apie kapitoną. Be abejo, būtų baisu, jei ir jis būtų suklydęs, jei būtų patikėjęs tuo neįmanomu dalyku, jei būtų pamanęs, kad durklą prieš jį pakėlė ta, kuri tūkstantį kartų paaukotų už jį savo gyvybę. Bet gal nereikėtų per daug už tai ant jo pykti: ar ji neprisipažino *tai padariusi*? Ar ji, silpna moteris, išlaikė kankinimus? Ji pati viskuo kalta. Jai reikėjo verčiau leisti išplėšti nagus negu tokį žodį. Pagaliau jei tik vieną kartą, tik trumpą valandėlę ji vėl pamatytų Febą, klaidai atitaisyti užtektų vieno žodžio, vieno žvilgsnio, ir jis sugrįžtų. Ji tuo neabejojo. Stengėsi negalvoti apie daugelį keistų dalykų: apie tai, kad Febas atsitiktinai buvo čia pat jos viešos atgailos dieną ir kad su juo buvo jauna mergina — tikriausiai jo sesuo. Aiškinimas nepagrįstas, bet jai pakankamas: jai reikėjo tikėti, kad Febas vis dar ją myli, ir myli tik ją vieną. Argi jis jai to neprisiekė? Ko gi jai, tokiai naiviai ir lengvatikei, daugiau reikėjo? Be to, juk toje byloje visi kaltinimai buvo greičiau prieš ją negu prieš jį! Taigi ji laukė. Nenustojo vilties.

Pridursime, kad bažnyčia, ta erdvi, iš visų pusių ją dengianti bažnyčia, kuri ją išgelbėjo ir saugojo, buvo pati didžioji ramintoja. Iškilnios architektūros linijos, religinis visų mergaitę supančių daiktų pobūdis, pamaldžios, tyros mintys, kylančios, taip sakant, iš visų to akmeninio pastato porų, ją nejučiomis veikė. Šventovės garsai, tokie palaimūs, tokie didingi, guodė tą liguistą sielą. Pamaldas laikančių kunigų monotoniškas giedojimas, žmonių atsakymai, kartais neaiškūs, kartais griausmingi, harmoningas vitražų virpėjimas, vargonai, gaudžiantys tarsi šimtas trimitų, trys varpinės, dūzgiančios kaip stambių bičių aviliai, visas tas orkestras, viršum kurio šokinėjo neaprėpiama gama, čia šaunanti iš minios į varpinę, čia vėl krintanti iš varpinės į minią,— visa tai maldė jos atmintį, jos vaizduotę, jos sielvartą.

Ypač ją liūliavo varpai. Tarsi galingas magnetizmas liejosi ant jos plačiomis bangomis iš tų milžiniškų piltuvų.

Taigi kiekvienas saulėtekis rasdavo ją tykesnę, lengviau kvėpuojančią, mažiau išblyškusią. Juo labiau gijo sielos žaizdos, juo labiau veide skleidėsi grožis ir žavumas, tik raiškesnis ir ramesnis negu anksčiau. Grįžo jai ir ankstesnysis charakteris, net ir šioks toks linksmumas, gražioji grimasėlė, meilė ožkelei, pomėgis dainuoti, drovumas. Rytais ji rengdavosi kambarėlio kampe, bijodama, kad koks nors gretimų palėpių gyventojas pro langelį jos nepamatytų.

Jeigu nesvajodavo apie Febą, kartais pagalvodavo apie Kvazimodą. Tai buvo vienintelis ryšys, vienintelis santykis, vienintelis jai likęs saitas su žmonėmis, su gyvaisiais. Nelaimingoji! Ji buvo daug toliau nuo pasaulio negu Kvazimodas! Ji visai nesuprato keistojo draugo, kurį jai buvo davęs likimas. Dažnai ji sau priekaištaudavo, kad nejaučia aklo dėkingumo, bet niekaip negalėjo priprasti prie vargšo varpininko. Jis buvo per daug šlykštus.

Švilpuko nuo žemės ji nepakėlė. Bet pirmomis dienomis Kvazimodas vis tiek retkarčiais čia pasisukdavo. Ji kaip įmanydama stengėsi nenusigręžti, neparodyti per didelio pasibjaurėjimo, kai jis atnešdavo pintinę su maistu arba vandens ąsotį; bet jis visad pastebėdavo menkiausią jos veido išraišką ir nuliūdęs išeidavo.

Kartą užtiko ją glamonėjant Džali. Susimąstęs truputį pastovėjo priešais tą žavią porą — čigonę ir ožkelę. Pagaliau, linguodamas savo sunkią darkią galvą, tarė:

— Mano nelaimė, kad dar daug kuo esu panašus į žmogų. Norėčiau būti gyvuliu kaip ta ožka.

Ji nustebusi pažvelgė į jį.

Jis atsakė į tą žvilgsnį:

— O, aš gerai žinau kodėl! — ir išėjo.

Kitą kartą pasirodė celės tarpdury (į vidų niekada neidavo), kai Esmeralda dainavo seną ispanišką baladę, kurios žodžių nesuprato, bet buvo įsiminusi todėl, kad ta daina ją, dar visai mažą, čigonės migdydavo. Pamačiusi tą negražų veidą, mergaitė nutilo, krūptelėjo iš baimės. Nelaimingasis varpininkas puolė ant slenksčio ir sudėjo tarsi maldai dideles kaip kultuves rankas:

— O! — tarė jis gailiai.— Meldžiu, dainuokite toliau ir nevarykite manęs.

Ji nenorėjo užgauti Kvazimodo ir drebėdama ėmė toliau

dainuoti romansą. Vis dėlto palengva baimė išsisklaidė, ir mergaitė visa atsidavė melancholiškai, pratisai melodijai. Jis vis klūpojo sudėjęs rankas ir įdėmiai klausėsi, vos kvėpuodamas, įsistebeilijęs į blizgančius čigonės vyzdžius. Rodės, kad jis girdi dainą jos akyse.

Dar kitą kartą atėjo pas ją sutrikęs ir nedrąsus.

— Klausykite,— vargais negalais prabilo,— turiu jums kai ką pasakyti.

Ji ženklu parodė, kad klauso.

Tada jis ėmė dūsauti, pravėrė lūpas, jau buvo betariąs kažką, bet žvilgtelėjo į ją, papurtė galvą ir lėtai išėjo, užsidengęs rankomis veidą, palikęs čigonę apstulbusią.

Tarp keistų, sienoje iškaltų figūrų buvo viena, kurią jis ypač mėgo ir su kuria tarpais, rodės, broliškai susižvelgdavo. Kartą čigonė girdėjo jį tai skulptūrai sakant:

— O, kodėl aš ne akmeninis, kaip tu!

Pagaliau vieną rytą Esmeralda priėjo prie stogo krašto ir ėmė žiūrėti pro Sen Žan le Rono stogą į aikštę. Kvazimodas stovėjo jai už nugaros. Jis taip atsistodavo todėl, kad norėdavo kiek galint apsaugoti jaunąją merginą nuo nemalonumo jį matyti. Staiga čigonė sudrebėjo, akyse jai sužibo ašaros ir džiaugsmas, ji atsiklaupė ant stogo krašto ir su nerimu ištiesė rankas link aikštės, šaukdama:

— Febai! Ateik! Ateik! Tik vieną žodį, vienintelį žodį, dėl dievo meilės! Febai! Febai!

Graudus buvo jos balsas, veidas, mostas, visa ji atrodė graudžiai; taip skęstantis šaukiasi linksmo, saulės apšviesto, toli horizonte plaukiančio laivo pagalbos.

Kvazimodas pasilenkė į aikštę ir išvydo, kad to švelnaus, aistringo maldavimo objektas — jaunas vyras, kapitonas, gražus raitelis, išsipuošęs, su blizgančiais ginklais; mūdraudamas jis jojo pro aikštės galą ir savo plunksnuota skrybėle mosavo šypsančiai balkone gražiai damai.

Karininkas negirdėjo jį šaukiančios nelaimingosios, nes buvo per toli.

Bet vargšas kurčius išgirdo. Gilus atodūsis iškėlė jo krūtinę. Jis nusigręžė. Jam kone sprogo širdis nuo ryjamų ašarų; jis mėšlungiškai griebėsi už galvos, o kai atgniaužė saujas, abiejose buvo rudų plaukų kuokštai.

Čigonė nekreipė į jį jokio dėmesio. Grieždamas dantimis, jis tyliai tarė:

— Prakeikimas! Štai kokiam reikia būti! Reikia būti tik iš paviršiaus gražiam!

Ji vis tebeklūpojo ir nepaprastai susijaudinusi šaukė:

— O! Štai jis lipa nuo arklio! Eina į tuos namus! Febai! Jis manęs negirdi! Febai! Kokia pikta moteris — kalbina jį tyčia, kad jis manęs negirdėtų! Febai! Febai!

Kurčius žiūrėjo į ją. Jis suprato tą pantomimą. Vargšo varpininko akis paplūdo ašaromis, bet nė viena nenulašėjo. Staiga jis švelniai timptelėjo ją už rankovės. Ji atsigręžė. Jo veidas vėl buvo ramus. Jis tarė jai:

— Gal norite, kad pakviesčiau jį čia?

Ji sušuko iš džiaugsmo:

— O! Eik! Eikit! Bėk! Greičiau! Tas kapitonas! Tas kapitonas! Atvesk jį čia. Aš tave mylėsiu!

Ji apkabino jam kelius. Jis tik gailiai palingavo galvą.

— Aš jį atvesiu,— tarė silpnu balsu.

Paskui nusigręžė ir dideliais žingsniais nulėkė laiptais žemyn, dusdamas nuo ašarų.

Atėjęs į aikštę, raitelio jau neberado, gražus žirgas stovėjo pririštas prie Gondelorje namų vartų. Kapitonas buvo įėjęs į vidų.

Kvazimodas pažvelgė į bažnyčios stogą. Esmeralda vis klūpojo toje pačioje vietoje, ta pačia poza. Jis liūdnai linktelėjo jai. Paskui atsirėmė į prieangio stulpą — lauks, kol kapitonas išeis.

Gondelorje namuose buvo priešvestuvinis balius. Kvazimodas matė įeinant daug žmonių, bet nematė nė vieno išeinant. Kartkarčiais jis pažvelgdavo į stogą. Čigonė nejudėjo, kaip ir jis. Arklininkas atrišo žirgą ir nuvedė į arklidę.

Taip jie praleido visą dieną: Kvazimodas prie stulpo, Esmeralda ant stogo, Febas, be abejo, prie Fler-de-Lisos kojų.

Pagaliau atėjo naktis; naktis be mėnulio, juoda naktis. Kad ir kaip žiūrėjo Kvazimodas į Esmeraldą, netrukus ji virto boluojančia dėme, o dar po kurio laiko — ir tos nebeliko. Viskas išnyko, visur buvo tamsu.

Kvazimodas matė, kaip Gondelorje namų fasadas nuo viršaus iki apačios nušvito. Matė, kaip įsižiebė ir kiti langai aikštėje; matė, kaip jie užgeso visi lig vieno. Mat visą vakarą išstovėjo jis savo poste. Karininkas neišėjo. Kai paskutinieji praeiviai jau buvo grįžę namo, kai visuose kituose namuose užgeso žiburiai, Kvazimodas liko vienui vienas visiškoje tamsoje. Tais laikais katedros aikštė nebuvo apšviesta.

O Gondelorje namų languose buvo šviesu net ir po vidurnakčio. Nejudėdamas iš vietos, atidus Kvazimodas matė už spalvotų stiklų šmėžuojant daugybę šokančių šešėlių. Jei nebūtų buvęs kurčias, tai, rimstant minganečio Paryžiaus šurmuliui, būtų vis aiškiau girdėjęs Gondelorje namuose šventės triukšmą, juoką ir muziką.

Apie pirmą valandą nakties svečiai pradėjo skirstytis. Tūnodamas tamsoje, Kvazimodas žiūrėjo į juos, einančius iš deglais apšviesto prieangio. Bet kapitono tarp jų nebuvo.

Jį apniko liūdnos mintys. Kartais jis pažvelgdavo į viršų kaip nuobodžiaująs žmogus. Dideli, juodi, sunkūs, išsidraikę, supleišėję debesys kabojo kaip gedulo krepo hamakai po žvaigždėta nakties arka. Atrodė, kad tai dangaus skliauto voratinkliai.

Vienu tarpu jis staiga pamatė slėpiningai atsiveriant balkono duris — mat balkono akmeninė baliustrada buvo tiesiai viršum jo galvos. Trapios stiklinės durys praleido du žmones ir vėl tyliai užsivėrė. Tai buvo vyras ir moteris. Kvazimodas vos vos įžiūrėjo, kad vyras — tai gražusis kapitonas, o moteris — jaunoji dama, kuri rytą iš to paties balkono sveikino atjojantį karininką. Aikštė buvo visiškai tamsi, o kai tik durys užsidarė, už jų nusileido dviguba raudona užuolaida, ir iš buto į balkoną nebepateko joks šviesos spindulėlis.

Kiek mūsų kurčius galėjo spręsti, negirdėdamas nė vieno jų žodžio, jaunuolis ir mergina labai švelniai kalbėjosi. Mergaitė, matyt, leido karininkui apkabinti jos liemenį ir menkai tesipriešino bučiniui.

Kvazimodas iš apačios matė tą sceną, neskirtą pašalinių akims ir todėl juo žavesnę. Su kartėliu stebėjo jis tą laimę, tą grožį. Beje, vargšelio prigimtis nebuvo nebylė, o jo stuburas, nors ir bjauriai iškrypęs, virpėjo taip kaip ir kiekvienas kitas. Kvazimodas mąstė apie savo varganą dalią, nulemtą apvaizdos: moterys, meilė, aistra amžinai slinks jam pro šalį, jis tik žiūrės į kitų laimę. Bet šitas reginys jam ypač buvo skaudus, širdis jam ypač virė apmaudu ir pasipiktinimu; jis galvojo, kaip kentėtų visa tai matydama čigonė. Tiesa, naktis buvo labai tamsi, ir Esmeralda, jei ji tebestovėjo toje pačioje vietoje (jis tuo neabejojo), buvo per daug toli: jis pats vos galėjo įžiūrėti įsimylėjėlius balkone. Tai buvo jam paguoda.

Tuo tarpu jų pokalbis darėsi vis karštesnis. Jaunoji dama, rodės, maldavo karininką daugiau nieko iš jos neprašyti. Kvazimodas neaiškiai matė tik gražias rankas sunertais pirštais, šyp-

seną pro ašaras, merginos žvilgsnį, nukreiptą į žvaigždes, aistringas kapitono akis, nuleistas į ją.

Laimė,— mat jaunoji mergina jau silpnai tesigynė,— balkono durys virstelėjo, pasirodė sena dama, jaunoji kaip ir sumišo, karininkas pyktelėjo, ir visi trys suėjo į vidų.

Po valandėlės tarpuvartėje suprunkštė arklys, ir puošnusis karininkas, įsisupęs į naktinį apsiaustą, prajojo pro Kvazimodą. Varpininkas luktelėjo, kol jis pasuks už gatvės kampo, paskui vikriai kaip beždžionė leidosi jam įkandin, šaukdamas:

— Ei! Kapitone!

Kapitonas sustojo.

— Ko iš manęs nori tas valkata? — tarė jis, įžiūrėjęs tamsoje keistą padarą iškrypusiomis strėnomis, kuris bėgo prie jo šlubuodamas.

Prisivijęs Kvazimodas drąsiai stvėrė arkliui už pavadžio.

— Sekite paskui mane, kapitone. Kai kas čia netoliese nori su jumis pasikalbėti.

— Prisiekiu Mahometu,— sumurmėjo Febas,— tą bjaurų, pasišiaušusį paukštį lyg ir esu kažkur matęs. Na, gal paleisi arklio pavadį?

— Kapitone,— atsakė kurčius,— ar neklausiate manęs, kas jus nori matyti?

— Sakau tau, paleisk arklį,— atkirto nekantraudamas Febas.— Ko, kvaily, pakibai mano žirgui ant kaklo? Gal manai, kad tai kartuvės?

Kvazimodas, nė neketindamas paleisti pavadžio, bandė apgręžti arklį. Nesuprasdamas, kodėl kapitonas priešinasi, jis skubiai tarė:

— Einam, kapitone, jūsų laukia viena moteris.— Ir pridūrė su įstanga: — Moteris, kuri jus myli.

— Tai šunsnukis! — tarė kapitonas.— Jis mano, kad turiu eiti pas visas moteris, kurios mane myli arba sakosi mylinčios! O jei kartais ji panaši į tave, apuoke? Pasakyk tai, kuri tave siuntė, kad aš vedu ir kad teeinie ji po velnių!

— Klausykite,— sušuko Kvazimodas, tikėdamasis vienu žodžiu išsklaidyti kapitono abejones,— einam, monsinjore, tai jūsų pažįstama čigonė!

Tas žodis iš tikrųjų padarė Febui didelį įspūdį, bet ne tokį, kokio tikėjosi kurčius. Atsimename, kad šaunusis mūsų karininkas pasitraukė su Fler-de-Lisa valandėlę prieš Kvazimodui išgelbint pasmerktąją iš Šarmoliu rankų. Po to, lankydamasis

pas Gondelorje, jis vengė prasitarti apie tą moterį: šiaip ar taip, ją prisiminti jam buvo skaudu; o Fler-de-Lisa manė, kad būtų negudru pasakyti, jog čigonė gyva. Taigi Febas buvo tikras, kad jau mėnuo ar pora mėnesių, kai vargšė *Similara* mirusi. Pridursime, kapitonas spėjo pagalvoti, kad naktis labai tamsi, o keistasis pasiuntinys nežmoniškai bjaurus, kad jo balsas aidi tarsi iš kapo, kad jau po vidurnakčio ir gatvė tokia pat tuščia kaip ir aną vakarą, kai jį užkalbino vienuolis šmėkla, kad žirgas šnarpščia, žiūrėdamas į Kvazimodą.

— Čigonė! — sušuko jis, beveik persigandęs.— Štai kaip! Vadinasi, atėjai iš ano pasaulio? — Ir griebėsi durklo rankenos.

— Greičiau, greičiau,— ragino kurčius, stengdamasis apsukti arklį.— Štai čia!

Febas iš visų jėgų spyrė jam batu į krūtinę.

Kvazimodo akis sužaižaravo. Jis buvo bepuoląs kapitoną. Paskui valdydamasis tarė:

— O, koks jūs laimingas, kad kai kas jus myli!

Jis pabrėžė žodį *kai kas* ir, paleisdamas arklio pavadį, sušuko:

— Nešdinkitės!

Febas keikdamasis paspaudė žirgą pentinais. Kvazimodas žiūrėjo į jį, dingstantį gatvės rūke.

— O,— tyliai tarė vargšas kurčius,— ko jis atsisako!

Jis sugrįžo į katedrą, užsižiebė lempą ir užlipo į bokštą. Kaip ir buvo manęs, Esmeralda stovėjo kaip stovėjusi toje pačioje vietoje.

Iš tolo jį pastebėjusi, čigonė atbėgo jam priešais.

— Vienas! — sušuko ji, sielvartingai sunerdama gražias rankas.

— Man nepavyko jo surasti,— šaltai tarė Kvazimodas.

— Reikėjo laukti visą naktį! — tarė ji karštai.

Jis pamatė piktą jos mostą ir suprato priekaištą.

— Kitą sykį geriau pasaugosiu,— pažadėjo nuleisdamas galvą.

— Eik sau! — tarė ji.

Jis nuėjo. Štai ji nepatenkinta juo. Bet verčiau būti jos ujamam negu ją nuliūdinti. Visą skausmą jis pasiliko sau.

Nuo tos dienos čigonė jo nebematė. Jis nebeateidavo prie jos celės. Kartais ji pamatydavo kurio nors bokšto viršūnėje varpininką, melancholiškai į ją žiūrintį. Bet vos tik jį pastebėdavo, jis dingdavo.

Reikia pasakyti, kad ji per daug nenusiminė, vargšui kup-

riui savo noru pasitraukus. Širdies gilumoje už tai jam netgi buvo dėkinga. Beje, Kvazimodas kažko ir negalėjo tikėtis.

Ji Kvazimodo nebematė, bet jautė šalia gerą dvasią. Jai miegant, nematoma ranka padėdavo šviežio maisto. Vieną rytą ji rado ant palangės paukščių narvelį. Viršum jos celės buvo skulptūra, kurios ji bijojo. Ir ne kartą pasakė apie tai Kvazimodui. Vieną rytą (mat visa tai buvo daroma naktį) pažiūrėjo — tos skulptūros nebebuvo. Kažkas ją sudaužė. Tas, kas užsikorė ligi tos skulptūros, žinia, rizikavo gyvybe.

Kai kada vakarais ji girdėdavo varpinės pastogėje balsą, dainuojantį keistą, liūdną dainą, tarsi lopšinę. Tai buvo nerimuotos eilės, kokias gali sudėti tik kurčius.

Nežiūrėk į veidą, mergaite!
Žiūrėk, mergaite, į širdį!

Ne sykį gražuolio širdis pilna bjaurystės,
Ir ne kiekvienoj širdy meilė gyventi gali.

Mergaite, pušis negraži,
Tuopa už ją puikesnė.
Bet ji žaliuoja ir žiemą.

Ak, nėra ko nė kalbėti —
Jei esi negražus, negyvenk!
Gražus tik į gražų žiūri —
Balandis niekina sausį!

Grožis yra tobulybė,
Grožis yra visagalis,
Jis vienas žemėj visoj nedalijamas.

Varnas skraido tik dieną,
Pelėda skraido tik naktį,
O gulbė — ir dieną, ir naktį.

Vieną rytą pabudusi, ji pamatė ant palangės dvi vazas su gėlėmis. Vieną krištolinę, labai gražią, labai blizgančią, bet įtrūkusią. Vanduo iš jos buvo išbėgęs, pamerktos gėlės nuvytusios. Antrą — molinę, pilną vandens, ir joje gaivias, skaisčias gėles.

Nežinau, ar tai buvo padaryta tyčiomis, bet Esmeralda paėmė suvytusią puokštę ir visą dieną ją nešiojosi prie krūtinės.

Tą dieną ji nebegirdėjo balso, dainuojančio bokšte.

Bet jai ne tas buvo galvoj. Per dienas glamonėjo Džali, sekė Gondelorje namų duris, tyliai šnekėjosi su Febu, trupino kregždėms duoną.

O Kvazimodo visai nebematė ir nebegirdėjo. Vargšas varpininkas tarytum dingo iš bažnyčios. Vis dėlto vieną naktį, kai ji nemiegojo ir svajojo apie savo gražųjį kapitoną, išgirdo kažką dūsaujant prie celės. Persigandusi atsikėlė ir mėnesienoje pamatė kažką kūpsant priešais duris. Tai Kvazimodas miegojo ant akmeninių grindų.

V

RAUDONŲJŲ DURŲ RAKTAS

Kalbos apie stebuklingą čigonės išgelbėjimą netrukus pasiekė ir archidiakoną. Jis pats nesižinojo, ką pajuto tai išgirdęs. Su Esmeraldos mirtimi jau buvo apsipratęs. Taigi buvo ramus, nes pasiekė žmogui įmanomas kančios gelmes. Žmogaus širdis (tėvas Klodas tą temą buvo apmąstęs) talpina tik tam tikrą kiekį sielvarto. Kai kempinė prisigėrusi, gali ir jūra ją užlieti — vis tiek nesugers daugiau nė lašo.

Esmeraldai mirus, kempinė jau buvo prisigėrusi, tėvui Klodui šiame pasaulyje viskas buvo baigta. Bet štai ji gyva, Febas taip pat,— vadinas, vėl iš naujo prasidės kančios, sukrėtimai, abejonės, gyvenimas, o Klodas nuo visa to jau buvo pavargęs.

Sužinojęs tą naujieną, jis užsidarė vienuolyne, savo celėje. Nebesirodė kapitulos susirinkimuose, nebelaikė pamaldų. Nieko neįsileido, nė vyskupo. Taip užsisklendęs, išbuvo keletą savaičių. Žmonės manė, kad serga. Jis iš tikrųjų sirgo.

Ką gi jis taip užsidaręs veikė? Su kokiomis mintimis nelaimingasis galynėjosi? Gal stojo į paskutinę kovą su baisiąja savo aistra? Gal kūrė paskutinį jos mirties ir savo pražūties planą?

Jo Žeanas, jo mylimas brolis, jo išlepintas vaikas, buvo atėjęs prie durų, beldėsi, plūdosi, maldavo, dešimt kartų sakė savo vardą. Klodas durų neatidarė.

Jis ištisas dienas praleisdavo priplojęs veidą prie savo lango.

Pro jį matė Esmeraldos kambarėlį, dažnai ir ją pačią su ožkyte, kartais ir Kvazimodu. Pastebėjo, kad bjaurusis kurčius tūpčioja apie čigonę, jos klauso, jai švelnus ir nuolankus. Prisiminė — mat turėjo gerą atmintį, o atmintis yra pavyduolių kankintoja — prisiminė, kaip vieną vakarą varpininkas keistai žiūrėjo į šokėją. Klausė save, kokiais sumetimais Kvazimodas ją gelbėjo. Matė daugybę mažų scenų tarp čigonės ir kurčiaus, o jų pantomima, stebima iš toli ir jo aistros komentuojama, jam atrodė itin meili. Jis nepasitikėjo keista moterų natūra. Ir neaiškiai pajuto bundantį pavydulį, kurio niekada nesitikėjo pajusiąs, pavydulį, dėl kurio rausdavo iš gėdos ir pasipiktinimo. Pavyduliauti kapitonui — tiek jau to, bet šitam! Ta mintis jį sukrėsdavo.

Jo naktys buvo baisios. Kai jis sužinojo čigonę esant gyvą, stingdančios mintys apie vaiduoklį ir kapą, kurios jį buvo apsėdusios pirmąją dieną, dingo, ir vėl jį ėmė kamuoti kūniška aistra. Jis raitydavosi lovoje, jausdamas šalia juodbruvę mergaitę.

Kiekvieną naktį jo kliedinti vaizduotė rodė Esmeraldą visokiomis pozomis, kurios jam dar labiau įkaitindavo kraują. Jis regėjo ją užsimerkusią, gulinčią pasliką ant nudurto kapitono, jos gražią nuogą krūtinę, užlietą Febo krauju tą palaimos akimirką, kai ant išblyškusių jos lūpų užspaudė bučinį, kurio liepsną nelaimingoji pajuto, nors ir pusgyvė. Regėjo, kaip budeliai grubiomis rankomis nuauna ir sukausto ispanišku batu su geležiniu sraigtu mažą jos pėdą, dailią, apvalią blauzdą, lankstų baltą kelį. Vėl ir vėl regėjo lyg iš dramblio kaulo nutekintą kelį, vos kyšantį iš baisiojo Torteriu prietaiso. Pagaliau prieš akis stodavo jaunoji mergina vienmarškinė, su virve ant kaklo, apnuogintais pečiais, basa, beveik nuoga, tokia, kokią ją matė paskutiniąją dieną. Nuo tų geidulingų vaizdų jam gniaužėsi kumščiai ir šiurpas eidavo per nugarą.

Vieną naktį tie vaizdai taip žiauriai įkaitino skaistuolio kunigo kraują, kad jis ėmė kandžioti pagalvę, iššoko iš lovos, užsimetė ant marškinių kamžą ir, žibintu nešinas, išlėkė pusnuogis, pakvaišęs, degančiomis akimis.

Jis žinojo, kur yra Raudonųjų durų, jungiančių vienuolyną su bažnyčia, raktas, o bokšto laiptų raktą, kaip žinome, visada turėjo prie savęs.

VI

TOLIAU APIE RAUDONŲJŲ DURŲ RAKTĄ

Tą naktį Esmeralda užmigo savo kambarėlyje užmiršusi praeitį, kupina vilties ir saldžių minčių. Ir kurį laiką miegojo, kaip visada sapnuodama Febą, tik staiga lyg ir išgirdo kažką čia pat šlamant. Jos miegas būdavo jautrus ir neramus kaip paukštelio. Išbusdavo nuo menkiausio krebždesio. Atsimerkė. Naktis buvo labai tamsi. Ir vis dėlto ji pamatė veidą, žiūrintį į ją pro langelį. Vaiduoklis švietėsi lempa. Esmeraldos pastebėtas, lempą tuoj užpūtė. Vis dėlto mergina spėjo jį pamatyti ir iš siaubo užsimerkė.

— O! — tarė ji užgesusiu balsu.— Kunigas!

Lyg žaibui švystelėjus, jai stojo prieš akis pergyventa nelaimė. Sustingusi ji griuvo į savo patalą.

Netrukus pajuto kažin ką prisišliejus prie jos ir taip sudrebėjo, jog visai prabudo ir įsiutusi atsisėdo guolyje.

Kunigas prisislinko visai arti ir apkabino ją abiem rankom.

Ji norėjo sušukti, bet neįstengė.

— Eik šalin, pabaisa! Eik šalin, žmogžudy! — tyliai tarė ji iš pykčio ir baimės drebančiu balsu.

— Pasigailėk! Pasigailėk! — sumurmėjo kunigas, spausdamas lūpas jai prie peties.

Ji stūmė nuo savęs tą pliką galvą, įsitvėrusi už kuokštų paausiuosė, tarsi jis būtų ją kandžiojęs, ne bučiavęs.

— Pasigailėk! — kartojo nelaimingasis.— Jei žinotum, kas yra mano meilė tau! Tai ugnis, tai ištirpdytas švinas, tai tūkstantis peilių mano širdyje!

Ir jis su nežmoniška jėga suspaudė jai rankas.

— Paleisk,— lyg galvos netekusi, sušuko ji,— paleisk, arba spjausiu į veidą!

Jis paleido.

— Žemink mane, mušk mane, pyk! Daryk ką nori! Bet pasigailėk! Mylėk mane!

Tada ji su vaikišku įsiūčiu ėmė jį mušti. Kiek įstengdama daužė gražiomis rankomis, norėdama sužaloti jam veidą.

— Eik šalin, šėtone!

— Mylėk mane! Mylėk mane! Pasigailėk! — šaukė vargšas kunigas ir mušamas vis tiek lindo jos glamonėti.

Mergaitė pajuto, kad jis ima viršų.

— Reikia baigti! — tarė jis grieždamas dantimis.

Visa virpėdama, ji pasijuto nugalėta, sugniužusi jo glėby, jo valdžioje. Jos kūnu šliaužiojo geisminga ranka. Iš paskutiniųjų ji ėmė šaukti:

— Gelbėkit! Čionai! Vampyras! Vampyras!

Niekas neatėjo. Tik Džali prabudo ir nusigandusi ėmė mekenti.

— Tylėk! — tarė dusdamas kunigas.

Besigindama ir besiraičiodama ant grindų, čigonė užčiuopė kažkokį šaltą metalinį daiktą. Tai buvo Kvazimodo švilpukas. Ji pagriebė švilpuką su skausminga viltimi, prikišo prie lūpų ir, sukaupusi paskutines jėgas, papūtė. Pasigirdo aiškus, šaižus, veriantis garsas.

— Kas čia? — paklausė kunigas.

Beveik tą pačią akimirką jis pasijuto tvirtos rankos traukiamas šalin; celėje buvo tamsu, jis negalėjo gerai įžiūrėti, kas jį pačiupo, tik išgirdo įnirtingai kaukšint dantis ir pamatė, kaip tamsoje viršum jo galvos sušvytavo platus peilis.

Kunigui pasirodė, kad tai Kvazimodas. Juk niekas kitas ir negalėjo būti. Jis prisiminė, kad prie laukujų durų buvo užkliuvęs už kažkokio ryšulio. Vis dėlto nebuvo tuo tikras, kadangi nepažįstamasis neištarė nė žodžio. Tada kunigas stvėrė ranką su peiliu ir sušuko:

— Kvazimodai!

Tą šiurpią valandą jis užmiršo, kad Kvazimodas kurčias.

Vienu akies mirksniu kunigas buvo parblokštas ant žemės ir pajuto, kaip sunkus lyg švinas kelis įsirėmė jam į krūtinę. Iš to kampuoto kelio ir pažino Kvazimodą. Bet ką daryti, kad ir Kvazimodas jį pažintų? Naktis kurčių paversdavo neregiu.

Jis žuvęs. Mergina, negailestinga kaip įpykusi tigrė, nesikiš, negelbės jo. Peilis jau artėjo prie galvos. Momentas buvo kritiškas. Staiga jo priešininkas tarsi suabejojo.

— Nereikia ant jos taškyti kraujo! — tarė jis kimiu balsu.

Tai buvo Kvazimodo balsas.

Po to kunigas pajuto, kad didelė ranka jį tempia už kojos iš celės. Tai ten jam teks numirti. Jo laimė, ką tik buvo patekėjęs mėnulis.

Kai juodu atsidūrė už celės durų, kunigo veidą apšvietė blyškus mėnulio spindulys. Kvazimodas pažvelgė, sudrebėjo, paleido kunigą ir pasitraukė atbulas.

Pribėgusi prie celės slenksčio, čigonė nustebo pamačiusi,

kaip staiga pasikeitė vaidmenys. Dabar grasino kunigas, o Kvazimodas maldavo.

Kunigas ženklais rodė savo pyktį ir priekaištus ir griežtai jam mostelėjo, kad pasišalintų.

Kurčius nuleido galvą, o paskui atsiklaupė prie čigonės durų.

— Monsinjore,— tarė jis rimtu ir nuolankiu balsu,— paskui darykite, ką panorėsite; bet pirmiau nužudykite mane.

Tai sakydamas, atkišo kunigui savo peilį.

Visai nebesivaldydamas, kunigas puolė ant jo, bet jaunoji mergina buvo už jį greitesnė. Ji ištraukė peilį Kvazimodui iš rankų ir ėmė pašėlusiai kvatoti.

— Prisiartink! — tarė ji kunigui.

Ji iškėlė peilį. Kunigas sustojo nesiryždamas. Ji tikriausiai būtų smogusi.

— Tu neišdrįsi prieiti, baily! — sušuko ji. Paskui, žinodama, kad tie žodžiai pervers kunigui širdį lyg tūkstančiai įkaitintų geležinių virbų, negailestingai pridūrė: — O, aš žinau, kad Febas nenumirė!

Kunigas spyrė Kvazimodui, parvertė jį žemėn ir, drebėdamas iš įdūkio, dingo po laiptų skliautais.

Kai jis nuėjo, Kvazimodas paėmė čigonę išgelbėjusį švilpuką.

— Aprūdijęs,— tarė, paduodamas jai švilpuką. Po to paliko ją vieną.

Mergina, tos audringos scenos priblokšta, susmuko be jėgų į savo patalą ir ėmė pasikūkčiodama verkti. Jos padangė vėl grėsmingai niaukėsi.

O kunigas apgraibomis sugrįžo į savo celę.

Taip ir įvyko. Tėvas Klodas ėmė pavyduliauti Kvazimodui!

Susimąstęs jis kartojo savo lemtingus žodžius: „Jos niekas neturės!“

DEŠIMTOJI KNYGA

I

BERNARDINŲ GATVĖJE GRENGUARUI KYLA KELI GERI SUMANYMAI

Kai Grenguaras pamatė, kurlink krypsta visa ta byla ir kad svarbiausiems tos komedijos personažams kvepia virvė, kartuvės ir kitokie nemalonumai, nusprendė nesikišti. Tačiau valkatos, pas kuriuos jis pasiliko, manydamas, kad, šiaip ar taip, tai geriausioji Paryžiaus draugija, nepaliovė domėjęsi čigone. Poetui atrodė, kad taip ir reikia: juk tų žmonių, kaip ir jos, ateitis Šarmoliu ir Torteriu rankose, jie nejodinėja, kaip jis, vaizduotės šalyse ant sparnuoto Pegaso. Iš jų kalbų jis sužinojo, kad žmonelė, tekusi jam sukulto ąsočio dėka, pasislėpė katedroje, ir dėl to labai džiaugėsi. Bet nė minties neturėjo nueiti jos aplankyti. Kartais pagalvodavo apie ožkytę, ir tiek. Dieną rodė akrobatikos numerius ir taip užsidirbdavo duoną, o naktimis išsijuosęs kūrė memorandumą prieš Paryžiaus vyskupą: vis neužmiršo, kaip jį kažkada aptašė vyskupo malūnų ratai, ir už tai ant jo tebepyko. Dar buvo apsiėmęs parašyti komentarus puikiam Bodri le Ružo, Nuajono ir Turne vyskupo, veikalui *De cupa petrarum** ir dėl to baisiai susidomėjo architektūra. Naujasis polinkis išstūmė iš jo širdies senąją aistrą — hermetiką, kurios natūrali išdava, tarp kitko, ir yra architektūra, kadangi hermetika artimai susijusi su statyba. Iki šiol mylėjęs idėją, Grenguaras pamilo idėjos formą.

Vieną dieną jis sustojo šalia Sen Žermen l'Oserua bažnyčios, prie kampo rūmų, vadinamų *Vyskupo kalėjimu,* kuriam priešais buvo kiti rūmai, vadinami *Karaliaus kalėjimu.* Vyskupo kalėjimas turėjo žavią keturiolikto amžiaus koplyčią, kurios absida buvo į gatvės pusę. Grenguaras pamaldžiai tyrinėjo laukujes tos koplyčios skulptūras. Jis jautė tą egoistinį, nepaprastą, aukščiausią malonumą, kai menininkas mato pasaulyje tik meną ir pasaulį tik mene. Staiga kažkas sunkiai uždėjo jam ant peties

* Apie akmenų tašymą (*lot.*).

ranką. Jis atsigręžė. Tai buvo jo senas bičiulis, kadaise jo mokytojas, ponas archidiakonas.

Grenguaras apstulbo. Jis seniai nebuvo matęs archidiakono, o tėvas Klodas buvo iš tų pakilios dvasios ir aistringų žmonių, su kuriais susitikus visada sutrinka filosofo skeptiko pusiausvyra.

Archidiakonas valandėlę tylėjo, ir per tą laiką Grenguaras galėjo jį stebėti. Tėvas Klodas jam pasirodė labai pasikeitęs, išblyškęs kaip žiemos rytmetys, įdubusiomis akimis, beveik baltais plaukais. Pirmas prabilo kunigas ramiu, bet šaltu balsu:

— Kaip jaučiatės, metre Pjerai?

— Kaip mano sveikata? — perklausė Grenguaras.— Ėhė! Galima sakyti, nei šiokia, nei tokia. Vis dėlto, apskritai paėmus, gera. Aš viską darau saikingai. Žinote, mokytojau? Sveikatos paslaptis, pasak Hipokrato, *id est cibi, potus, somni, venus, omnia moderata sint.**

— Vadinasi, jūs neturite jokių rūpesčių, metre Pjerai? — tarė archidiakonas, atidžiai žiūrėdamas į Grenguarą.

— Dievaži, ne.

— O ką dabar veikiate?

— Pats matote, mokytojau. Tyrinėju, kaip nutašyti tie akmenys ir kaip išskaptuotas tas bareljefas.

Kunigas nusišypsojo ta karčia šypsena, kuri vos kilsteli lūpų kampučius.

— Ir tai jums įdomu?

— Tai tikras rojus! — sušuko Grenguaras. Ir, pasilenkęs prie skulptūrų, pakiliu gyvų fenomenų demonstratoriaus tonu ėmė aiškinti: — Ar jums neatrodo, kad vaizdas, pavyzdžiui, šiame bareljefe išskobtas meistriškai, labai kruopščiai, su didele kantrybe? Pažvelkite į tą kolonėlę. Apie kokį kitą kapitelį esate matę apsivijusius tokius švelnius, su tokia meile iškaltus lapus? Štai trys Žano Majeveno statulėlės. Tai ne patys gerieji to didžio genijaus kūriniai. Vis dėlto veidų paprastumas ir švelnumas, pozų bei drapiruočių gyvumas ir kažkoks neišaiškinamas žavesys, jaučiamas net visuose kūrinio trūkumuose, daro figūrėles žvitrias ir dailias, sakyčiau, gal net per daug. Argi jums neatrodo, kad tai labai įdomu?

— Taip, taip! — pritarė kunigas.

— O jei pamatytumėte koplyčios vidų! — tarškėjo poetas,

* Valgyti, gerti, miegoti, mylėti — viską saikingai (*lot.*).

pagaustas entuziazmo.— Visur skulptūros. Jų taip tanku, kaip kopūstlapių aplink šerdį! Absida dvelkia tokiu pamaldumu ir atrodo taip savotiškai, jog niekur kitur tokios nesu matęs!

Tėvas Klodas jį pertraukė:

— Vadinasi, jūs laimingas?

Grenguaras karštai atsakė:

— Garbės žodis, taip! Iš pradžių aš mylėjau moteris, paskui gyvulius. Dabar myliu akmenis. Jie tokie pat įdomūs kaip moterys ir gyvuliai, o svarbiausia — ištikimi.

Kunigas prisidėjo ranką prie kaktos. Tai buvo jo įprastas judesys.

— Iš tikrųjų?

— Kaipgi! Kiek jie teikia pasigėrėjimo!

Jis paėmė kunigą už rankos,— šis nesipriešino,— ir nusivedė jį po Vyskupo kalėjimo laiptų bokšteliu.

— Tai bent laiptai! Juos pamatęs, kiekvieną kartą jaučiuosi laimingas. Paprasčiausi laiptai ir kartu didelė retenybė Paryžiuje. Visos pakopos iš apačios nutašytos. Jų grožį ir paprastumą kaip tik sudaro tos maždaug pėdos platumo plokštės, sudėtos, sutaikytos, sutarpuotos, suleistos, sujungtos, surakintos taip, tarsi būtų įsikandusios viena kitą, iš tikrųjų tvirtai ir dailiai!

— Ir jūs nieko netrokštate?

— Nieko.

— Ir nieko nesigailite?

— Nieko nesigailiu ir netrokštu. Aš susitvarkiau gyvenimą.

— Ką žmonės sutvarko,— tarė Klodas,— aplinkybės išardo.

— Esu Pirono pakraipos filosofas,— atsakė Grenguaras,— visur laikausi pusiausvyros.

— O kaip užsidirbate pragyvenimui?

— Dar po truputį rašinėju — čia kokią epopėją, čia tragediją; bet pelningiausias mano amatas, kurį jau žinote, mokytojau,— nešioti dantimis kėdžių piramides.

— Filosofui per grubus amatas.

— Ir čia visko pagrindas — pusiausvyra,— tarė Grenguaras.— Kai žmogus gyveni viena mintimi, visur ją randi.

— Žinau,— atsakė archidiakonas.

Patylėjęs kunigas vėl tarė:

— Vis dėlto jūs atrodote gana vargingai.

— Geriau būti vargingam negu nelaimingam.

Tą akimirką sudundėjo arklių kanopos, ir abu mūsų pašnekovai pamatė gatvės gale būrį karaliaus šaulių su iškeltomis ieti-

mis ir su karininku priešakyje. Kavalkada buvo šauni, visas grindinys skambėjo.

— Kaip jūs žiūrite į tą karininką! — tarė Grenguaras archidiakonui.

— Man rodos, kad jį pažįstu.

— O kaip jis vadinasi?

— Rodos, Febas de Šatoperas.

— Febas! Keistas vardas! Yra toks Febas, Fua grafas. Pažinojau vieną merginą, kuri visada prisiekinėjo Febo vardu.

— Eime,— tarė kunigas,— turiu jums kai ką pasakyti.

Kol tas būrys prajojo, pro ledinę archidiakono veido kaukę prasimušė kažkoks nerimas. Archidiakonas leidosi pirmyn. Grenguaras sekė paskui, pripratęs jam paklusti, kaip visi, kurie susidurdavo su tuo valdingu žmogumi. Tylėdami jie atėjo iki pat Bernardinų gatvės; čia buvo visai nedaug žmonių. Tėvas Klodas sustojo.

— Ką jūs man turite pasakyti, mokytojau? — paklausė Grenguaras.

— Ar jums neatrodo,— atsakė giliai susimąstęs archidiakonas,— kad tų tik ką prajojusių raitelių drabužiai kur kas gražesni negu jūsų ir mano?

Grenguaras papurtė galvą:

— Dievaži! Man labiau patinka mano pusiau geltonas, pusiau raudonas apdaras negu tie geležies ir plieno žvynai. Anoks čia malonumas einant žvangėti kaip Gelžgalių krantinė per žemės drebėjimą!

— Vadinasi, jūs, Grenguarai, niekada nepavydėjote tiems gražiems vaikinams su kario apranga?

— Ko pavydėti, ponas archidiakone? Ar jų jėgos, jų ginklų, jų disciplinos? Verčiau filosofija ir apsiskarmaliavusi nepriklausomybė. Verčiau būti musės galva negu liūto uodega.

— Keista,— tarė susimąstęs kunigas.— Gražus apdaras vis dėlto yra gražus.

Matydamas kunigą susigalvojusį, Grenguaras paėjėjo pasigėrėti gretimo namo prieangiu ir grįžo plodamas rankomis:

— Jei jums mažiau rūpėtų gražūs karių drabužiai, ponas archidiakone, paprašyčiau pasižiūrėti šitų durų. Visada sakiau, kad sjero Obri namų durys puikiausios pasaulyje.

— Pjerai Grenguarai,— tarė archidiakonas,— kur pasidėjo ta mažoji šokėja čigonė?

— Esmeralda? Jūs labai greitai keičiate pokalbį.

— Argi ji nebuvo jūsų žmona?

— Taip, mus sutuokė sukultas ąsotis. Ketveriems metams. Beje,— pridūrė Grenguaras, su pašaipėle žiūrėdamas į archidiakoną,— vadinasi, jūs vis dar apie tai galvojate?

— O jūs jau ne?

— Mažai. Esu taip užsiėmęs!.. Dieve mano, kokia graži buvo ožkelė!

— O ar ta čigonė neišgelbėjo jums gyvybės?

— Dievaži, taip.

— Tai va! Kas jai atsitiko? Ką jai padarėte?

— Negalėčiau pasakyti. Ją turbūt pakorė.

— Taip manote?

— Nesu tuo tikras. Kai pajutau, kad kvepia kartuvėmis, aš pasitraukiau.

— Tai visa, ką jūs žinote?

— Palaukite. Girdėjau, kad ji prisiglaudė katedroje, kad ten jai saugu, ir tuo labai džiaugiuosi, tik man nepasisekė sužinoti, ar ožkytė yra su ja,— štai ir visa, ką apie tai žinau.

— Pranešiu jums daugiau,— sušuko tėvas Klodas, ir jo balsas, iki šiol tylus, lėtas ir beveik duslus, dabar ėmė griaudėti.— Ji iš tikrųjų prisiglaudė katedroje. Bet už trijų dienų teismas iš ten ją paims, ir ji bus pakarta Grevos aikštėje. Jau yra tribunolo sprendimas.

— Čia jau blogiau,— tarė Grenguaras.

Kunigas akies mirksniu vėl pasidarė ramus ir šaltas.

— Ir koks velnias turėjo malonumą rūpintis pakartotiniu jos suėmimu? Argi negalima buvo duoti teismui ramybės? Kas tokio, jei vargšė mergaitė prisiglaudė po katedros atraminėmis arkomis, šalia kregždžių lizdų?

— Pasaulyje yra tokių šėtonų,— atsakė archidiakonas.

— Tai velniškai blogi dalykai,— tarė Grenguaras.

— Taigi ji išgelbėjo jums gyvybę? — tarė patylėjęs archidiakonas.

— Kai buvau pakliuvęs pas savo draugus valkatas. Dar kiek, ir būčiau buvęs pakartas. Šiandien jie to gailėtųsi.

— O ar nenorėtumėte jai padėti?

— Mielai, tėve Klodai. Bet jeigu įsivelsiu į kokią nors bjaurią istoriją?

— Didelio čia daikto!

— Še tau! Didelio daikto! Lengva jums kalbėti, mokytojau! O aš esu pradėjęs du didelius veikalus.

Kunigas sudavė sau per kaktą. Nors ir dėjosi ramus, vis dėlto kartkarčiais koks smarkus mostas atskleisdavo jo vidinį nerimą.

— Kaip ją išgelbėti?

Grenguaras jam tarė:

— Mokytojau, aš jums atsakysiu: *Il pcdelt*. Turkiškai tai reiškia: „Dievas — mūsų viltis."

— Kaip ją išgelbėti? — pakartojo Klodas susimąstęs.

Grenguaras irgi sudavė sau per kaktą.

— Klausykite, mokytojau. Mano vaizduotė veikia. Aš jums surasiu ne vieną išeitį. O jei kas nors paprašytų malonės karalių?

— Liudviką XI? Malonės?

— O kodėl ne?

— Pabandyk atimti kaulą iš tigro!

Grenguaras ėmė ieškoti naujų kelių.

— Na, klausykite! O jei aš įteikčiau priėmėjoms pareiškimą, kad mergina nėščia?

Įdubusios kunigo akys sužaižaravo.

— Nėščia! Kvaily! Ar apie tai ką nors žinai?

Grenguaras išsigando jo išvaizdos ir skubiai tarė:

— O, ne, aš nieko nežinau! Mūsų moterystė buvo tikra *forismaritagium**. Aš čia nieko dėtas. Bet šitaip galima išgauti bausmės atidėjimą.

— Kvailystė! Gėda! Tylėk!

— Būta čia ko pykti,— sumurmėjo Grenguaras.— Taip galima išgauti bausmės atidėjimą, niekam dėl to nebūtų blogiau, priėmėjos, vargšės moterėlės, uždirbtų keturiasdešimt Paryžiaus denarų.

Kunigas jo nesiklausė.

— O vis dėlto ją reikia iš ten išvesti! — murmėjo jis.— Už trijų dienų ji bus suimta! O jei ir nebūtų teismo nuosprendžio, tai tas Kvazimodas! Moterų skonis toks iškrypęs! — Jis pakėlė balsą: — Metre Pjerai, aš apgalvojau; yra tik vienas būdas ją išgelbėti.

— Koks? Aš jokio kito nežinau.

— Klausykite, metre Pjerai, atsiminkite, kad ji išgelbėjo jums gyvybę. Aš jums atvirai išdėstysiu savo sumanymą. Bažnyčia dieną naktį sekama. Iš jos leidžiama išeiti tik tiems, kuriuos matė įeinant. Taigi jūs galėsite įeiti. Jūs ateisite. Aš jus

---

* Fiktyvios vedybos (*lot.*).

nuvesiu pas ją. Jūs pasikeisit drabužiais. Ji apsivilks jūsų apsiaustu, o jūs — jos sijonu.

— Iki šiol viskas gerai,— tarė filosofas.— O toliau?

— Toliau? Ji išeis, apsivilkusi jūsų drabužiais; jūs pasiliksite, apsivilkęs jos drabužiais. Jus galbūt pakars, bet ji bus išgelbėta.

Grenguaras labai rimtai pasikasė už ausies.

— Žiūrėk tu man! Tokia mintis man pačiam niekada nebūtų kilusi.

Kai tėvas Klodas taip netikėtai pasiūlė tokį dalyką, atviras ir geraširdis poeto veidas aptemo tarsi linksmas Italijos gamtovaizdis, kai staiga pakyla piktas vėjo gūsis ir užveja ant saulės debesį.

— Na kaip, Grenguarai! Ką pasakysite apie tą sumanymą?

— Aš pasakysiu, mokytojau, kad ne „galbūt" mane pakars, o neabejotinai.

— Tai mums nerūpi.

— Po galais! — tarė Grenguaras.

— Ji išgelbėjo jums gyvybę. Tai skola, kurią turite sumokėti.

— Turiu ir daugiau skolų, kurių nemoku.

— Metre Pjerai, tai būtina.

Archidiakonas kalbėjo valdingai.

— Klausykite, tėve Klodai,— atsakė labai prislėgtas poetas,— jūs įsikalėte sau tą mintį, bet ji neteisinga. Nesuprantu, kodėl turiu būti pakartas vietoje kito?

— O kas gi jus taip riša prie gyvenimo?

— A! Tūkstančiai dalykų.

— Kokie, teikitės pasakyti?

— Kokie? Oras, dangus, rytas, vakaras, mėnesiena, mano gerieji draugai valkatos, linksmi pasižodžiavimai su mergšėmis, gražūs architektūriniai Paryžiaus pastatai, kuriuos reikia išstudijuoti, trys storos knygos, kurias turiu parašyti, vieną iš jų apie vyskupą ir jo malūnus,— ar maža kas? Anaksagoras sakėsi gyvenąs tam, kad galėtų gėrėtis saule. Be to, esu laimingas, kad galiu ištisas dienas nuo ryto iki vakaro praleisti su genialiu žmogumi, tai yra su pačiu savimi,— tas juk labai malonu.

— Tuščias barškalas! — sumurmėjo archidiakonas.— Na, bet sakyk, o kas tau išgelbėjo tokį malonų gyvenimą? Kam turi būti dėkingas, kad gali kvėpuoti oru, matyti dangų ir dar linksminti savo strazdišką protelį visokiais svaičiojimais ir kvai-

lybėmis? Jei ne ji, kur dabar būtum? Tai tu nori, kad mirtų ji! Juk iš jos malonės esi gyvas? Nori, kad mirtų ji, ta graži, švelni, žavinga būtybė, taip reikalinga pasaulio šviesai, dieviškesnė už patį dievą! O tu, pusiau išminčius, pusiau beprotis, tu, kažkoks nevykęs apmatas, savotiškas augalas, kuris tariasi vaikščiojąs ir mąstąs, tu gyvensi, pavogęs kito gyvybę, gyvensi nereikalingas kaip žvakė šviesų vidudienį? Būk bent kiek gailestingesnis, Grenguarai! Būk ir tu kilniaširdis. Ji tau parodė pavyzdį.

Kunigas kalbėjo karštai. Iš pradžių Grenguaras jo klausėsi abejingai, paskui susigraudino ir galiausiai tragiškai susiraukė, ir jo veidas pasidarė panašus į naujagimio, kai šiam skauda pilvelį.

— Jūs kalbate labai jausmingai,— tarė jis šluostydamasis ašaras.— Gerai, aš pagalvosiu! Keista jūsų mintis! — Patylėjęs pridūrė: — Ką gali žinoti? O gal jie manęs ir nepakars. Kas susižieduoja, ne visada veda. Kai jie mane ras toje celėje taip juokingai persirengusį, su sijonu ir kyku, gal ims kvatoti. O be to, jei ir pakartų — tegul! Kilpa — tokia pat mirtis kaip bet kuri kita, arba, tikriau sakant, ne tokia kaip bet kuri kita. Tai mirtis, verta išminčiaus, kuris visą gyvenimą svyravo, mirtis nei dievui, nei velniui, kaip tikro skeptiko protas, mirtis su pironizmo ir abejonių žyme, laikanti jus tarp dangaus ir žemės, paliekanti jus kabantį. Tai filosofo mirtis, ir gal man likimas ją lėmė. Puiku mirti taip, kaip gyvenai.

Kunigas jį pertraukė:

— Tai sutarta?

— Kas gi yra, apskritai imant, mirtis? — pakiliai postringavo Grenguaras.— Nemaloni akimirka, kelio muitas, perėjimas iš menkniekio į nieką. Kažkas paklausė megalopolietį Kerkidą, ar jis norėtų mirti. „Kodėl ne,— atsakė jis,— po mirties pamatysiu didžiuosius žmones: Pitagorą tarp filosofų, Hekatėją tarp istorikų, Homerą tarp poetų, Olimpiją tarp muzikų."

Archidiakonas jam padavė ranką:

— Vadinasi, sutarta? Ateisite rytoj.

Tas mostas grąžino Grenguarą tikrovėn.

— O, dievaži, ne! — tarė jis prabudusio žmogaus balsu.— Būti pakartam! Per daug absurdiška. Aš nenoriu.

— Na, tai sudie! — Ir archidiakonas pro dantis iškošė: — Aš tave susirasiu!

„Aš nenoriu, kad tas prakeiktas žmogus mane surastų",— pagalvojo Grenguaras. Jis nubėgo paskui tėvą Klodą:

— Klausykit, ponas archidiakone, nereikia pyktis seniems draugams! Kad domitės ta mergina, tai yra mano žmona, labai gerai. Jūs sugalvojote pasiutiškai gudrų planą, kaip ją išvesti iš katedros, bet tas jūsų būdas didžiai nemalonus man, Grenguarui. O jei aš turėčiau kitą planą? Įspėju jus, kad mane tik ką apšvietė nuostabi mintis. Jei surasčiau būdą, kaip mergaitę ištraukti iš nelaimės be jokio pavojaus mano kaklui susiliesti su kilpa, ką į tai pasakytumėte? Ar jums to nepakaktų? Ar būtinai reikėtų mane pakarti, kad būtumėte patenkintas?

Kunigas nekantraudamas plėšė iš sutanos sagas.

— Plepalas! Koks tas tavo būdas?

— Taip,— kalbėjo Grenguaras pats su savimi, smiliumi baksnodamasis nosį, kas reiškė, kad jis mąsto.— Štai kaip! Valkatos — šaunūs vaikinai. Čigonų gentis ją myli. Jie pakils sulig pirmuoju žodžiu. Nieko nėra lengviau. Užpulti staiga. Per sąmyšį ją bus patogu pagrobti. Kad ir ryt vakare... Jie bus labai patenkinti.

— Koks būdas? Sakyk! — purtė jį kunigas.

Grenguaras didingai į jį atsigręžė:

— Paleiskite! Juk matote, kad galvoju.

Jis dar valandėlę pasvarstė. Po to patenkintas suplojo rankomis šaukdamas:

— Puiku! Pasisekimas užtikrintas!

— Koks būdas? — piktai sušuko Klodas.

Grenguaras švytėte švytėjo.

— Eikite šen, papasakosiu jums patyliukais. Tai iš tikrųjų šaunus kontrsmūgis, kuris visus mus išvaduos iš keblios padėties. Po galais! Reikia pripažinti, kad nesu kvaišas.— Ir pats save pertarė: — Beje! Ar ožkytė kartu su mergina?

— Taip. Teraunie tave velnias!

— Jie būtų ir ožkelę pakorę, ar ne?

— O kas man darbo?

— Taip, būtų pakorę. Praėjusį mėnesį pakorė kiaulę. Budeliui tai patinka. Paskui jis suvalgo mėsą. Pakarti mano gražiąją Džali! Vargšą avinėlį!

— Prakeikimas! — sušuko tėvas Klodas.— Tai tu tikrasis budelis. Kokį gi būdą, kvaily, sugalvojai išsigelbėti? Ar tavo sumanymą teks iš tavęs replėmis ištraukti?

— Puiku, mokytojau! Štai.

Grenguaras pasilenkė archidiakonui prie ausies ir ėmė jam kažką šnibždėti, neramiai žvilgčiodamas į vieną ir į antrą gatvės

galą, nors nebuvo nė gyvos dvasios. Kai jis baigė, tėvas Klodas padavė jam ranką ir šaltai tarė:

— Gerai. Iki rytojaus.

— Iki rytojaus,— pakartojo Grenguaras.

Archidiakonas nuėjo į vieną pusę, o Grenguaras pasuko į kitą, pusbalsiu kalbėdamas:

— Štai koks puikus dalykas, ponas Pjerai Grenguarai. Nesvarbu. Jei esi menkas, tai dar nereiškia, kad turi išsigąsti didelio sumanymo. Bitonas nešė ant pečių didelį jautį[72]; kielės, devynbalsės ir baltasparnės perskrenda vandenyną!

II

TAPK VALKATA

Grįžęs į vienuolyną, prie savo celės durų archidiakonas pamatė stovintį brolį Žeaną diu Muleną; kad nebūtų per daug nuobodu laukti, Žeanas piešė anglimi ant sienos savo vyresniojo brolio profilį, pridėdamas didžiulę nosį.

Tėvas Klodas vos žvilgtelėjo į brolį. Jis galvojo apie ką kita. Linksmas dykūno veidas, savo džiugesiu tiek kartų išblaivęs niūrią kunigo fizionomiją, dabar neįstengė išblaškyti rūko, kasdien vis labiau tirštėjančio toje iškrypusioje, apnuodytoje, pradvisusioje sieloje.

— Broli,— nedrąsiai tarė Žeanas,— atėjau jūsų aplankyti.

Archidiakonas nė nepasižiūrėjo į jį:

— Toliau?

— Broli,— vėl prabilo veidmainys,— jūs man toks geras ir teikiate tokių puikių patarimų, jog aš vis ateinu pas jus.

— Kas dar?

— Deja, broli, jūs teisingai man sakėte: „Žeanai! Žeanai! *Cessat doctorum doctrina, discipulorum disciplina.** Žeanai, būk išmintingas, Žeanai, mokykis, Žeanai, nenakvok mieste be svarbaus reikalo ir be mokytojo leidimo. Nesimušk su pikardiečiais, *noli, Joannes, verberare picardos.* Nekirmyk kaip bemokslis asilas, *quasi asinus illitteratus,* ant mokyklos čiužinio. Žeanai, leiskis mokytojo nuožiūra baudžiamas. Žeanai, eik va-

* Išsenka mokslininkų mokytumas, mokinių klusnumas (*lot.*).

karais į koplyčią ir giedok panos Marijos garbei antifonas su psalmėmis ir maldomis." Deja, tai buvo puikūs pamokymai!

— Kalbėk!

— Broli, prieš jus stovi nusidėjėlis, nusikaltėlis, niekšas, ištvirkėlis, baisus žmogus! Brangusis broli, jūsų malonius patarimus Žeanas pavertė šiaudais ir mėšlu, pamynė juos po kojų. Esu sunkiai nubaustas, dievulis nepaprastai teisingas. Kol turėjau pinigų, puotavau, dūkau, linksminausi. O, koks malonus pažiūrėti iš priekio atrodo ištvirkavimas ir koks baisus, pasibjaurėtinas iš užpakalio! Dabar nebeturiu nė skatiko; pardaviau paklodę, marškinius, rankšluostį; sudie, linksmybės! Gražioji mano žvakė užgeso, ir liko tik lajinis žvakigalis, smilkstantis man prie pat nosies. Merginos iš manęs šaiposi. Geriu tik vandenį. Mane kankina sąžinė ir kreditoriai.

— Viskas? — tarė archidiakonas.

— Deja, brangiausias broli, norėčiau pradėti geresnį gyvenimą. Ateinu pas jus sutrinta širdimi. Esu atgailautojas. Išpažįstu savo nuodėmes, dideliais kumščio smūgiais mušuosi į krūtinę. Jūs mane kreipėte teisingu keliu, norėjote, kad tapčiau licenciatu ir Torši koležo auklėtojo pavaduotoju. Dabar jaučiu tikrą pašaukimą tam luomui. Bet nebeturiu rašalo, jo reikia nusipirkti; nebeturiu popieriaus, nebeturiu knygų,— visa tai reikia pirkti. Man labai reikia trupučio pinigų. Ir todėl atėjau pas jus, broli, atgailos kupina širdimi.

— Baigei?

— Taip,— tarė studentas.— Trupučio pinigų.

— Pinigų neturiu.

Tada studentas rimtai ir ryžtingai tarė:

— Na, ką gi broli, man labai nemalonu pasakyti, kad kiti yra man pateikę puikių pasiūlymų. Nenorite man duoti pinigų? Jei ne, tai aš tapsiu valkata.

Sakydamas tą baisų žodį, jis atrodė kaip Ajaksas, laukiąs, kada žaibas trenks jam į galvą.

Archidiakonas šaltai tarė:

— Tapk valkata.

Žeanas jam žemai nusilenkė ir švilpaudamas nulipo laiptais žemyn.

Eidamas vienuolyno kiemu pro brolio celę, jis išgirdo atsidarant langą; pakėlė galvą ir pamatė rūstų archidiakono veidą.

— Eik po velnių! — tarė tėvas Klodas.— Štai paskutiniai pinigai, kuriuos iš manęs gauni.

Ir metė piniginę, kuri studentui įdėjo didelį gumbą kakton; Žeanas nuėjo supykęs ir sykiu patenkintas kaip šuo, apsvaidytas smegeningais kaulais.

III

TEGYVUOJA DŽIAUGSMAS

Turbūt skaitytojas prisimena, kad vieną Stebuklų dvaro dalį buvo atitvėrusi senovinė miesto siena, kurios ne vienas bokštas tuo laikotarpiu buvo jau pradėjęs griūti. Vieną tų bokštų valkatos buvo pavertę pasilinksminimų vieta. Žemutinėje salėje buvo smuklė, o viršutiniuose aukštuose — visa kita. Tas bokštas buvo judriausias ir drauge bjauriausias valkatyno kampas. Kažkoks baisingas avilys, ūžiąs dieną naktį. Naktį, kai dauguma skarmalių miegodavo, kai murzinuose aikštės namų fasaduose nė viename lange nebešviesdavo žiburys, kai jokio riksmo nebesigirdėdavo iš tų daugybės lūšnų, iš to vagių, mergšių, vogtų vaikų ir pavainikių knibždėlyno,— linksmąjį bokštą visada būdavo galima pažinti iš triukšmo, iš skaisčiai raudonos šviesos, sklindančios pro orlaides, pro langus, pro sutrūkinėjusių sienų plyšius, taip sakant, pro visas bokšto poras.

Taigi rūsyje buvo smuklė. Durys buvo žemos, o laiptai statūs, nepatogūs kaip klasikinis aleksandrinas[73]. Viršum durų — lyg ir kokia iškaba; joje tikrai šauniai nuteplioti naujutėliai solidai ir papjauti viščiukai, o apačioje išvedžiotas toks kalambūras: *Skambinam už mirusius.*

Jei vieną vakarą, kai iš visų Paryžiaus bokštų nuskambėjo signalas gesinti šviesas, naktinė sargyba būtų turėjusi galimybę įžengti į baisųjį Stebuklų dvarą, ji būtų pastebėjusi, kad valkatos smuklėje labiau triukšmauja negu paprastai, smarkiau keikiasi ir daugiau geria. Lauke, aikštėje, būriavosi žmonės ir kalbėjosi patylomis, kaip visada, kai ruošiamasi kokiam nors svarbiam dalykui; tai čia, tai ten koks driskius galando pritūpęs į grindinio akmenį seną kardą.

Tačiau pačioje smuklėje vynas ir lošimas buvo taip atitraukęs gėrikus nuo visų minčių, kuriomis šį vakarą gyveno valkatynas, jog iš jų kalbų sunku būtų buvę ką nors suprasti. Jie tik atrodė linksmesni negu paprastai, ir kiekvienam tarp kojų

blizgėjo koks nors ginklas — pjautuvas, kirvis, sunki dviašmenė špaga arba senoviškos šaudyklės kablys.

Salė buvo apskrita ir labai erdvi, bet stalai taip sugrūsti ir gėrikų tiek daug, jog visa, kas buvo smuklėje,— vyrai, moterys, suolai, alaus ąsočiai, tie, kurie gėrė, kurie miegojo, kurie lošė, sveikieji, luošieji,— atrodė suversta taip tvarkingai ir darniai kaip austrių geldelės kaugėje. Ant stalų degė keliolika lajinių žvakių; bet tikrasis smuklės apšvietimas, mažne prilygstąs liustrai operos salėje, buvo ugnis. Rūsys buvo toks drėgnas, jog židinys visada kūrenosi, net ir vidurvasarį; židinys buvo milžiniškas, su lipdiniais papuošta sienele, su sunkiais geležiniais stovais pliauskoms, apkabinėtas virtuvės rakandais; pliauskos, sukrautos pakaitom su durpėmis, liepsnojo kaip kalvės žaizdras, kurio atšvaitai pro langus raudonai nudažo kaimo trobų sienas. Didelis šuva rimtai tupėjo ant pelenų ir sukiojo prieš žioruojančias žarijas iešmą su mėsa.

Nepaisant šitos maišalynės, smuklėje, metus akį, buvo galima atskirti tris svarbiausias grupes, besibūriuojančias apie tris skaitytojui jau pažįstamus asmenis. Vienas jų, keisčiausiai apsikarstęs rytietiškais blizgučiais, buvo Matijas Hungadis Spikalis, Čigonų kunigaikštis. Nenaudėlis sėdėjo ant stalo sukryžiavęs kojas ir, pakėlęs pirštą, garsiai teikė baltosios ir juodosios magijos žinias daugybei klausytojų, išsižiojusių iš nuostabos.

Kita gauja grūdosi aplink mūsų seną bičiulį, budrųjį Tuno karalių, apsiginklavusį iki pat dantų. Klopenas Truilfu labai rimtai tyliu balsu rikiavo ginklų dalybas iš didžiulės prigrūstos statinės, kuri žiojėjo prieš jį išmuštu dugnu; iš jos, kaip obuoliai ir vynuogės iš gausybės rago, biro kirviai, špagos, šalmai, šarvai, iečių smaigaliai, paprastos ir srieginės strėlės. Kiekvienas iš krūvos ėmė ką norėjo: kas šalmą, kas špagą, kas durklą su kryžmine rankena. Net ir vaikai ginklavosi, net ir bekojai su šarvais ir šalmais ropinėjo tarp gėrikų kojų kaip didžiuliai blizgą vabalai.

Pagaliau tretysis, triukšmingiausias, linksmiausias ir gausiausias sambūris buvo užėmęs suolus ir stalus; čia kažkas postringavo ir keikėsi šaižiu, spigiu balsu, sklindančiu iš sunkios kariškos šarvuotės, kuriai nieko nestigo, nei šalmo, nei pentinų. Taip apsišarvavusio asmens visai nesimatė, kyšojo tik įžūli, raudona, riesta nosis, šviesių plaukų garbana, matėsi rausvos lūpos ir drąsios akys. Už diržo jis turėjo užsikišęs daugybę stiletų, durklų, prie šono kabojo didelė špaga, jam iš kairės buvo surūdijęs arbaletas, priešais — didžiulis vyno ąsotis, jau nekal-

bant, kad iš dešinės sėdėjo stora apsileidusi mergšė. Visos burnos aplinkui juokėsi, keikėsi ir gėrė.

Pridėkime dar apie dvidešimt menkesnių būrelių, patarnautojus — merginas ir vaikinus, bėgančius su ąsočiais ant galvų, lošikus, kurie sutūpę varinėjo rutulius, mėtė kauliukus, lošė kėglius, malūną, rinkes, pridėkime viename kampe barnius, kitame — bučinius, štai ir turėsime bendrą vaizdą viso to sambūrio, kurį švietė liepsnojančio židinio plevenanti šviesa, šokdinanti ant sienų milžiniškus, keistus šešėlius.

Aplinkui gaudė lyg smarkiausiai įsiūbuoto varpo viduje. Nuo iešmo ant skardos varvančių taukų čirškėjimas užpildė pauzes tarp dialogų, kurie kryžiavosi iš visų salės kampų.

Smuklės gale, ant suolo prie pat židinio, sėdėjo filosofas, ištiesęs kojas į pelenus, įbedęs akis į žarijas, ir mąstė, nė kiek netrukdomas aplinkinio klegesio. Tai buvo Pjeras Grenguaras.

— Na, greičiau! Skubėkim, ginkluokitės! Už valandos reikia išžygiuoti! — šaukė savo argotininkams Klopenas Truilfu.

Kažkokia mergina pusbalsiu traukė:

Labanakt, mamyte ir tėti!
Užgeso jau žiburiai.

Du kortininkai ginčijosi:

— Bartukas! — šaukė vienas, labiau išraudęs, rodydamas kitam kumštį.— Aš tave taip išrašysiu kryžiais, kad galėsi užvaduoti kryžių valetą monsinjoro karaliaus kortose.

— Och! — staugė kažkoks normandas, jo kilmę rodė nosinė tartis.— Čia mes taip susikimšę kaip Kajuvilio šventieji!

— Vaikai,— falcetu kalbėjo savo klausytojams Čigonų kunigaikštis,— Prancūzijos raganos lekia į šabą be šluotos, be pasitepimo, be jojamo gyvulio; joms pakanka keleto burtažodžių. Italų raganų visada prie durų laukia ožys. Bet visos raganos išskrenda pro kaminą.

Jaunas plevėsa, apsiginklavęs nuo galvos iki kojų, perrėkė visą triukšmą.

— Garbė! Garbė! — šaukė jis.— Šiandien pirmą sykį gyvenime paėmiau į rankas ginklą! Aš valkata! Aš valkata, prisiekiu Kristaus pilvu! Įpilkit man vyno! Draugai, vadinuosi Žeanas Frolo diu Mulenas, esu bajoras. Mano nuomone, jei dievas būtų narsuolis, jis pasidarytų plėšiku. Broliai, mes padarysim puikų išpuolį. Mes drąsūs. Apgulsim bažnyčią, išlaušim duris, paimsim

iš ten gražią merginą, išgelbėsim ją iš teisėjų, iš kunigų rankų, sugriausim vienuolyną, sudeginsim vyskupijoje vyskupą greičiau, negu burmistras praryja šaukštą sriubos. Mes — už teisybę! Apiplėšim katedrą, ir baigta. Pakarsim Kvazimodą. Panelės, ar pažįstat Kvazimodą? Ar kada matėt, kaip jis uždusęs joja ant didžiojo varpo sekminių dieną? Vardan dievo tėvo ragų! Labai gražu! Lyg velnias, apžergęs nasrus. Draugai, paklausykit, aš valkata visa širdimi, argotininkas visa siela, apsigimęs vagis. Buvau labai turtingas, bet visus turtus prašvilpiau. Motina norėjo mane padaryti karininku, tėvas — subdiakonu, teta — teismo patarėju, močiutė — karaliaus protonotaru, antros eilės močiutė — iždininku. O aš pasidariau valkata. Pasakiau tai tėvui, ir šis sviedė prakeikimą man tiesiai į veidą; pasakiau motinai, ir sena ponia ėmė žliumbti ir seilėtis kaip šlapia pliauska prie židinio. Tegyvuoja džiaugsmas! Aš tiesiog iš proto kraustausi! Smuklininke, mieloji, duok kito vyno! Aš dar turiu kuo užsimokėti. Nebenoriu Siureno vyno. Jis drasko gerklę. Lygiai taip, po kelmais, galėčiau prasiskalauti gerklę ir pintine!

Visa gauja kvatodama ėmė ploti, o studentas, matydamas, kad apie jį triukšmas pasmarkėjo, sušuko:

— O, koks puikus klegesys! *Populi debacchantis populosa debacchatio!** — Ir, išvertęs akis, lyg pakilęs ekstazėn, užtraukė, mėgdžiodamas kanauninką, giedantį mišparus: — *Quae cantica! Quae organa! Quae cantilenae! Quae melodiae hic sine fine decantantur! Sonant mellifIua hymnorum organa, suavissima angelorum melodia, cantica canticorum mira!..*** — Ir pats save pertarė: — Velnio smuklininke, duok vakarienės!

Valandėlę visi lyg ir aprimo, bet vėl pasigirdo šaižus Čigonų kunigaikščio, mokančio čigonus, balsas:

— ...Žebenkštis vadinasi Aduina; lapė — Mėlynkojė arba Miškų valkata, vilkas — Pilkakojis arba Auksakojis, lokys — Senis arba Tėvukas. Gnomo kepuraitė padaro žmogų nematomą, ją užsidėjęs gali pamatyti nematomus daiktus. Krikštijama rupūžė turi būti apvilkta juodo arba raudono aksomo drabužiu, su skambaliuku ant kaklo ir ant kojos; krikšto tėvas laiko jos galvą, krikšto motina — pasturgalį. Demonas Sidragazumas turi galią priversti merginas šokti nuogas.

* Žmoningas dūkstančios minios dūkimas (*lot.*).

** Koks giedojimas! Kokie garsai! Kokios giesmės! Kokios melodijos čia be galo giedamos! Skamba saldžiausių himnų garsai, maloniausios angelų melodijos, didingos giesmių giesmės (*lot.*).

— Vardan šventų mišių! — pertraukė Žeanas.— Norėčiau būti demonu Sidragązumu.

Tuo tarpu kitame smuklės gale valkatos šnibždėdamiesi vis dar ginklavosi.

— Vargšė Esmeralda,— tarė kažkoks čigonas.— Ji mūsų sesuo. Ją reikia iš ten išvaduoti.

— Ar ji vis dar katedroje? — paklausė žydiško veido apsimetėlis bankrotas.

— Taip, po velnių!

— Tai ką, draugai,— sušuko bankrotas,— į katedrą! Tuo labiau kad ten, švento Fereolio ir švento Feriusiono koplyčioje, yra dvi statulos — viena švento Jono Krikštytojo, kita švento Antano, abi gryno aukso ir iš viso sveria septyniolika markių ir penkiolika estelenų; o jų pakojai — paauksuoto sidabro ir sveria septyniolika markių penkias uncijas. Aš žinau. Aš auksakalys.

Žeanas gavo vakarienės. Padėjęs galvą šalia sėdinčiai mergšei ant krūtinės, sušuko:

— Prisiekiu šventu Vultu Liukiečiu, kurį žmonės vadina šventu Pasipūtėliu, esu visiškai laimingas. Štai priešais matau kvaišą, kuris į mane spokso, jo toks lygus veidas kaip erchercogo. O štai man iš kairės kitas tokiais ilgais dantimis, kad jie visą smakrą dengia. Aš — lyg maršalas de Žije, apgulęs Pontuazą, mano dešinysis flangas irgi remiasi į kalvą. Prisiekiu Makometo pilvu, drauguži, tu atrodai kaip sviedinių pardavėjas, o atsisėdai šalia manęs! Aš gi bajoras, drauguži. Prekyba nesiderina su bajoryste. Eik iš čia. Olia-ei, jūs ten! Nesimuškit! Batistai Paukštėdi, tavo tokia graži nosis, o kiši ją po to buliaus kumščiais! Kvaily! *Non cuiquam datum est habere nasum.** Tu tikrai dieviška, Žaklina Ronž Orej! Gaila, kad neturi plaukų. Olia! Aš vadinuosi Žeanas Frolo, o mano brolis archidiakonas. Teraunie jį velniai! Visa, ką jums sakau, yra tikra tiesa. Pasidarydamas valkata, linksma širdimi atsisakiau pusės namo rojuje, kurį man buvo pažadėjęs brolis. *Dimidiam domum in paradiso.* Cituoju tekstą. Turiu leną Tiršapo gatvėje, ir mane įsimylėjusios visos moterys; tai tikriausia tiesa, kaip tiesa, kad šventas Eligijus buvo puikus auksakalys ir kad šauniajame Paryžiaus mieste yra penki amatininkų cechai: kailiaraugių, odminių, šikšnių, kapšelninkų ir odų garintojų ir kad šventas Laurynas buvo sudegintas ant kiaušinių kevalų laužo. Prisiekiu jums, draugai,

* Ne kiekvienam skirta turėti nosį (*lot.*).

Te visus metus alaus neprisiliesiu,
Jei dabar, brolau, sakau netiesą!

Meilute, šiąnakt šviesi mėnesiena, pažiūrėk pro langelį, kaip vėjas glamžo debesis! Taip aš suglamžysiu tavo apykaklę. Mergos! Nušluostykit snarglius vaikams ir žvakėms. Kristau ir Mahomete! Jupiteri, ką aš čia valgau! Ė! Sąvadautoja! Tavo šliundros dėl to be plaukų, kad jų plaukai kiaušinienėje. Sene, aš mėgstu plikagalvę kiaušinienę. Te velnias tau suploja nosį! Gera Belzebubo užeiga, kur kekšės šakutėmis šukuojasi!

Tai pasakęs, jis trenkė lėkštę į grindis ir užtraukė visa gerkle:

Man, po šimts paralių,
Nebėra daugiau
Teismo nei karaliaus,
Dievo nei dangaus.
Nebijau aš pono
Nei paties šėtono!

Klopenas Truilfu baigė dalyti ginklus. Jis priėjo prie Grenguaro, kuris sėdėjo giliai susimąstęs, uždėjęs kojas ant pliauskų stovo.

— Bičiuli Pjerai,— tarė Tuno karalius,— apie kokį velnią čia galvoji?

Grenguaras atsigręžė į jį melancholiškai šypsodamasis:

— Mėgstu ugnį, brangusis senjore. Ne dėl tos lėkštos priežasties, kad ji šildo mums kojas arba išverda mums sriubą, bet dėl to, kad ji turi žiežirbų. Kartais praleidžiu ištisas valandas žiūrėdamas į žiežirbas. Tūkstančius dalykų pamatau žvaigždėse, pabirusiose juodame židinio dugne.

— Tetrenkia mane perkūnas, jei tave suprantu! — tarė valkata.— Ar žinai, kuri valanda?

— Nežinau,— atsakė Grenguaras.

Tada Klopenas priėjo prie Čigonų kunigaikščio.

— Drauguži Matijau, laikas nepatogus. Sako, kad Paryžiuje vieši Liudvikas XI.

— Tuo labiau reikia išplėšti jam iš nagų mūsų sesę,— atsakė senas čigonas.

— Kalbi kaip vyras, Matijau,— tarė Tuno karalius.— Bė to, mes viską vikriai atliksime. Bažnyčioje nėra ko bijoti priešinimosi. Kanauninkai bailūs kaip zuikiai, o mūsų daug. Tai išsižios teisdariai, rytoj atvykę jos paimti! Prisiekiu popiežiaus žarnom, nenoriu, kad jie pakartų gražią mergaitę!

Klopenas išėjo iš smuklės.

Žeanas šaukė užkimusiu balsu:

— Aš geriu, valgau, esu girtas, esu Jupiteris! Ei Pjerai Žudike, jei dar į mane taip spoksosi, visas dulkes nusprigtuosiu tau nuo nosies.

Grenguaras, pažadintas iš savo meditacijų, irgi ėmė žiūrėti į tą audringą ir rėksmingą sceną, košdamas pro dantis:

— *Luxuriosa res vinum et tumultuosa ebrietas.** Gerai darau, kad negeriu. Puikiai yra pasakęs šventas Benediktas: *Vinum apostatare facit etiam sapientes.***

Tuo metu grįžo Klopenas ir griausmingu balsu sušuko:

— Vidurnaktis!

Sulig tuo žodžiu visi valkatos — vyrai, moterys, vaikai, lyg ilsintis raitelių dalinys, gavęs įsakymą šokti ant arklių, būriu puolė iš smuklės lauk, žvangindami ginklais ir gelžgaliais.

Mėnulis užlindo už debesų.

Stebuklų dvare buvo visai tamsu. Nesimatė jokio žiburėlio. O tačiau jis nebuvo tuščias. Čia patylomis kalbėjosi daugybė vyrų ir moterų. Girdėjosi šurmulys, tamsoje blykčiojo įvairiausi ginklai. Klopenas atsistojo ant didelio akmens.

— Rikiuokis, Argo! — sušuko jis.— Rikiuokis, Čigonija! Rikiuokis, Galilėja!

Tamsoje prasidėjo bruzdesys. Begalinė minia susirikiavo į koloną. Po kelių minučių Tuno karalius vėl pakėlė balsą:

— O dabar tylos, kol eisime per Paryžių! Parolis toks: *trumpieji kardai su žiedais!* Deglus uždegti tik prie katedros! Pirmyn!

Po dešimties minučių naktinės sargybos raiteliai persigandę paspruko, kai pamatė ilgiausią juodų tylių žmonių procesiją, kuri vingiuotomis Halių kvartalo gatvėmis leidosi link Mainų tilto.

---

* Paleistuvystė ir triukšminga linksmybė — nuo vyno (*lot.*).

** Vynas nuveda į nuodėmę net ir išmintingus (*lot.*).

IV

NEMITRUS BIČIULIS

Tą naktį Kvazimodas nemiegojo. Apėjo paskutinį kartą visą bažnyčią. Uždarinėdamas duris, nepastebėjo, kaip pro pat šalį praėjo archidiakonas, nepatenkintas, kam Kvazimodas rūpestingai užsklendžia milžiniška geležine velke plačias bažnyčios duris, kurios, taip uždarytos, būdavo tvirtos kaip mūro siena. Tėvas Klodas atrodė labiau susirūpinęs negu paprastai. Beje, po ano nakties nuotykio celėje jis ėmė labai blogai elgtis su Kvazimodu; bet nors buvo ir labai šiurkštus, nors kartais net sumušdavo Kvazimodą, ištikimasis varpininkas liko toks pat atsidavęs, kantrus ir nuolankiai klusnus. Be mažiausio priekaišto, be jokio skundo jis pakęsdavo archidiakono įžeidinėjimus, grasinimus, smūgius, žodžiu, viską. Jis tik neramiai sekdavo akimi tėvą Klodą, kai šis lipdavo laiptais į bokštą, bet archidiakonas ir pats vengė rodytis čigonei.

Taigi tą naktį Kvazimodas, dirstelėjęs į savo varganus, apleistus varpus, į Žakliną, Mariją, į Tibo, užlipo į šiaurinio bokšto viršūnę ir, pastatęs ant stogo uždarą žibintą, ėmė žiūrėti į Paryžių. Kaip jau minėjome, naktis buvo labai tamsi. Anais laikais Paryžius buvo, galima sakyti, neapšviestas ir atrodė kaip dūluojantis juodų masyvų telkinys, vienur kitur perskrostas balkšvos Senos kreivės. Kvazimodas matė žiburį tik vieno tolimo pastato lange; tamsus ir neaiškus to pastato profilis buvo gerokai iškilęs viršum stogų Sent Antuano vartų pusėje. Matyt, ir ten kažkas budėjo.

Vis žvalgydamasis vienintele akimi po tą apniukusį naktinį horizontą, varpininkas jautė kažkokį neišaiškinamą nerimą. Jau kelios dienos jis budėjo. Matė aplink bažnyčią nuolat slankiojančius kažkokius niūrius žmones, vis žiūrinčius į jaunosios merginos prieglaudą. Vaizdavosi, kad galbūt ruošiamas koks nors sąmokslas prieš vargšę prisiglaudėlę, kad liaudis jos nekenčia, kaip ir jo, ir kad netrukus kas nors gali įvykti. Taigi jis savo varpinėje ėjo sargybą, pasak Rable, *svajodamas savo svajoninėje*, čia žiūrėdamas į merginos celę, čia į Paryžių, saugojo ištikimai, niekuo nepasitikėdamas kaip geras šuo.

Kai Kvazimodas tyrinėjo didžiulį miestą ta vienintele akimi, kuri, tarsi atpildas, gamtos jam buvo duota tokia skvarbi, jog beveik galėjo atstoti kitus trūkstamus jutimo organus, staiga

jam pasirodė, kad Senoji kailiadirbių krantinė lyg ir pasikeitusi, kad ten kažkas juda, kad parapeto linija juoduoja balkšvame vandens fone ne tiesi ir nejudanti kaip kitų krantinių, o vilnija kaip upės bangos, kaip einančios minios galvos.

Jam tai pasirodė keista. Jis dar ątidžiau ėmė žiūrėti. Regis, juoda masė slinko Site kryptimi. Bet ten nesimatė jokio žiburio. Paskui judėjimas krantinėje pamažu ėmė nykti, tarsi tie, kurie žygiavo, traukė į salos vidurį; paskui viskas nurimo, ir krantinės linija vėl pasidarė tiesi ir rami.

Kvazimodas laužė galvą, kas čia galėtų būti, ir šit jam pasirodė, kad kažkas ėmė judėti Šventoriaus gatvėje, kuri iš Site tiesiai remiasi į katedros fasadą. Nors buvo labai tamsu, jis pagaliau pamatė iš tos gatvės išnyrantį kolonos priešakį, ir po valandėlės aikštėje pasklido minia; tiek ir tebuvo galima įžiūrėti, kad tai minia.

Vaizdas buvo siaubingas. Turbūt ši procesija, taip stengusis pasislėpti visiškoje tamsoje, lygiai taip pat stengėsi laikytis visiškos tylos. Šioks toks bruzdesys, žinoma, turėjo girdėtis, kad ir kojų trepsenimas. Bet mūsų kurčiaus jis nepasiekė, ir ta gausi minia, vos vos matoma, bet negirdima ir vis dėlto judanti ir žygiuojanti čia pat, jam atrodė kaip numirėlių pulkas, nebylus, neapčiuopiamas, susiliejęs su rūku. Jam buvo toks įspūdis, kad į jį artinasi žmonių migla, kad jis mato šešėlius, judančius šešėliuose.

Tada jį vėl pagavo baimė, kad gal čia kėsinimasis prieš čigonę. Jis pajuto, kad artinasi pavojus. Tuo kritišku momentu jis taip greitai pats viską sumetė, jog sunku buvo to tikėtis iš taip menkai išsivysčiusio jo proto. Ką daryti? Prikelti čigonę? Išvesti ją? Pro kur? Gatvės apsuptos, anas bažnyčios galas — prie pat upės. Nėra valties! Jokios išeities! Nelieka daugiau nieko, tik žūti ant katedros slenksčio, laikytis bent tol, kol ateis pagalba, jei tik ji ateis, ir netrukdyti Esmeraldai miegoti. Nelaimingąją visada suspės pažadinti mirti. Taip nusprendęs, ramiau ėmė stebėti *priešą*.

Katedros aikštėje minia, rodės, kas akimirką didėjo. Jis tik spėjo, kad ji per daug nekelia triukšmo, nes langai nuo gatvės ir aikštės tebebuvo uždaryti. Staiga sužibo šviesa, ir akimirksniu viršum galvų sušvytravo septyni ar aštuoni deglai, purtydami tamsoje liepsnos kuokštus. Tada Kvazimodas aiškiai pamatė jūruojant pasibaisėtiną daugybę vyrų ir moterų, apsiskarmaliavusių, ginkluotų dalgiais, ietimis, pjautuvais, alebardomis,

kurių smaigaliai žybčiojo tamsoje. Vienur kitur virš tų bjaurių galvų kyšojo kaip ragai juodos šakės. Jis lyg per rūką prisiminė kažkur juos matęs: bene tos pačios galvos prieš kelis mėnesius sveikino jį kaip juokdarių popiežių. Žmogus, laikąs vienoje rankoje deglą, kitoje skarotą botagą, užsilipo ant stulpelio ir atrodė sakąs prakalbą. Tuo pat metu keista kariauna persitvarkė, lyg ir apsupo bažnyčią. Kvazimodas pasiėmė savo žibintą ir nulipo į aikštelę tarp dviejų bokštų, kad galėtų viską stebėti iš arčiau ir numatyti, kaip gintis.

Klopenas Truilfu, priėjęs prie didžiojo katedros portalo, iš tikrųjų išrikiavo savo būrį kovai. Nors jis nesitikėjo pasipriešinimo, bet, būdamas atsargus karvedys, laikė žmones tokia tvarka, kad esant reikalui galėtų atmušti staigų naktinės sargybos ar patrulių užpuolimą. Taigi jis taip sustatė savo būrį, jog, žiūrint iš aukštai arba iš tolo, jis atrodė kaip Eknomo kautynėse romėnų trikampis, kaip Aleksandro Makedoniečio „kiaulė" arba garsusis Gustavo Adolfo pleištas. To trikampio pagrindas buvo aikštės gilumoje ir užėmė Šventoriaus gatvę; viena kraštinė nukreipta į Otel Dje, kita į Sen Pjer o Befo gatvės pusę. Klopenas Truilfu, Čigonų kunigaikštis, mūsų bičiulis Žeanas ir patys drąsieji peštukai stojo trikampio viršūnėje.

Viduramžių miestuose nereti būdavo tokie žygiai kaip šitas valkatų sumanytasis katedros užpuolimas. To, ką mes dabar vadiname *policija*, anuomet dar nebuvo. Tirštai apgyventuose miestuose, ypač sostinėse, nebuvo vienos centrinės valdžios, palaikančios tvarką. Feodalizmas buvo labai keistai sukūręs tas dideles bendruomenes. Miestas buvo sambūris daugybės senjorijų, kurios jį skirstė visokių formų ir visokio dydžio dalimis. Todėl būdavo daugybė prieštaringų policijų, vadinasi, jokios policijos. Paryžiuje, pavyzdžiui, be šimto keturiasdešimt vieno senjoro, kuriems gyventojai mokėjo nuomą, buvo dvidešimt penki, kurie turėjo galią ir teisti, ir imti nuomą, pradedant Paryžiaus vyskupu, kurio žinioje buvo penki šimtai gatvių, ir baigiant Notr Dam de Šanų prioru, kuris valdė tik keturias gatves. Visi tie feodaliniai teisingumo vykdytojai tik nominaliai pripažino karalių savo siuzerenu. Visi jie turėjo teisę rinkti kelių mokesčius. Visi jautėsi esą šeimininkai. Liudvikas XI, tas nenuilstamas darbininkas, plačiu mostu pradėjęs griauti feodalizmo pastatą,— darbas, kurį tęsė Rišelje ir Liudvikas XIV monarchijos labui, o pabaigė Mirabo liaudies labui,— bandė sutraukyti Paryžių raizgantį senjorijų tinklą, išleidęs kelis griežtus, visiems

privalomus potvarkius. Pavyzdžiui, 1465 m. buvo įsakyta gyventojams vakare apšviesti langus žvakėmis ir nepaleisti šunų; prasižengusiems grėsė kartuvės. Tais pačiais metais buvo įsakyta nakčiai užtverti gatves geležinėmis grandinėmis ir užginta naktį vaikščioti gatvėmis apsiginklavus durklais arba kitokiais puolamaisiais ginklais. Bet netrukus tie mėginimai įgyvendinti visiems privalomus įsakymus nuėjo niekais. Miestiečiai leisdavo vėjui užgesinti žvakes, padėtas ant langų, o palaidi šunys ir toliau valkiojosi; geležinės grandinės būdavo ištiesiamos tik apgulimo metu; draudimas nešioti durklus paveikė tiek, kad Perpjautų nasrų gatvė buvo pavadinta Perpjautos gerklės gatve, o tai jau aiški pažanga. Senasis feodalinių jurisdikcijų statinys tebestovėjo; senjorijų ir apylinkių teismo įstaigos mieste maišėsi, trukdė vienos kitoms, pynėsi, visaip gulė vienos ant kitų, visaip spraudėsi vienos į kitas; daugybė naktinės sargybos, priežiūros, patrulių postų neturėjo jokios reikšmės, nes pro juos praeidavo ginkluoti plėšikai, grobikai ir maištininkai. Esant tokiai netvarkai, niekas nelaikė nepaprastu dalyku, jei prastuomenės gaujos užpuldavo kokį nors rūmą, vilą, namą tirščiausiai gyvenamame kvartale. Kaimynai dažniausiai nesikišdavo, nebent plėšikai iš eilės imdavo ir jų namus. Išgirdę muškietų šūvius, jie užsikimšdavo ausis, užsidarydavo langines, užsibarikaduodavo duris ir nesirūpindavo, ar kova baigėsi įsikišus naktinei sargybai ar be jos, o ryto metą Paryžiuje žmonės kalbėdavo:

— Šią naktį buvo įsilaužę pas Etjeną Barbetą. Buvo užpuolę maršalą de Klermoną ir t.t.

Todėl ne tik karališkieji rūmai, kaip Luvras, Teisingumo rūmai, Bastilija, Turnelė, bet ir senjorų rezidencijos, kaip Mažieji Burbonų, Sanso, Angulemo rūmai, buvo apjuosti dantytomis sienomis su gynybos kuorais viršum vartų. Bažnyčias saugojo jų šventumas. Vis dėlto kai kurios jų, išskyrus katedrą, turėjo savo įtvirtinimus. Sen Žermen de Pre abatija buvo aptverta dantyta mūro siena lyg kokio barono pilis, ir ten daugiau vario buvo suvartota bombardoms negu varpams. Jos tvirtovė išsilaikė net iki 1610 metų. Mūsų laikais likusi tik bažnyčia.

Grįžkime prie katedros.

Kai pirmieji patvarkymai buvo baigti, o turime pagirti valkatų drausmę, nes visi Klopeno įsakymai buvo įvykdyti tyliai ir nuostabiai tiksliai, garbusis gaujos vadas užlipo ant aptvaro ir, atsigręžęs į katedrą, mosuodamas deglu, kurio liepsna, blaškoma vėjo ir vis uždengiama smilkstančių dūmų, čia nušviesda-

vo rausvą bažnyčios fasadą, čia vėl jį aptemdydavo, prabilo gargždžiu, grubiu balsu:

— Tau, Lui de Bomonai, Paryžiaus vyskupe, karaliaus teismo rūmų patarėjau, sakau aš, Klopenas Truilfu, Tuno karalius, didysis ciesorius, Argo kunigaikštis, juokdarių vyskupas: „Mūsų sesuo, neteisingai pasmerkta už raganavimą, yra prisiglaudusi tavo bažnyčioje; tu privalai suteikti jai prieglaudą ir ją apsaugoti; bet teismas nori ją iš ten paimti, ir tu su tuo sutinki; ją rytoj pakartų Grevos aikštėje, jei nebūtų dievo ir valkatų. Taigi mes atėjome pas tave, vyskupe. Jei tavo bažnyčia neliečiama, tai ir mūsų sesuo neliečiama; jei mūsų sesuo nėra neliečiama, tai tuo labiau tavo bažnyčia. Štai kodėl mes reikalaujame atiduoti mergaitę, jei nori išgelbėti savo bažnyčią, arba mes pasiimsime mergaitę ir apiplėšime bažnyčią. Taip turi būti. Tam patvirtinti čia įsmeigiu savo vėliavą, ir tesaugo tave dievas, Paryžiaus vyskupe!

Nelaimė, Kvazimodas negalėjo girdėti tų žodžių, ištartų su savotiška niūria ir laukine didybe. Vienas valkata padavė Klopenui vėliavą, ir tas jos kotą iškilmingai įkišo į plyšį tarp dviejų plokščių. Vėliava — tai šakės su pamautu kruvinos stipenos gabalu.

Tai padaręs, Tuno karalius atsigręžė ir apžvelgė savo kariauną, žiaurų sambūrį žmonių, kurių akys beveik taip pat žibėjo kaip ir ietys. Patylėjęs sušuko:

— Pirmyn, vaikinai! Prie darbo, laužikai!

Trisdešimt plačiapečių žaliūkų, matyt, šaltkalvių, išėjo iš eilių, nešini kūjais, replėmis ir geležiniais laužtuvais ant pečių. Jie pasuko į didžiąsias bažnyčios duris, užlipo laiptais ir po valandėlės, sutūpę po skliautais, jau darbavosi replėmis ir svertais prie durų. Valkatos puolė iš paskos jiems padėti ar pasižiūrėti. Jie aplipo visas vienuolika pakopų.

Tačiau durys laikėsi tvirtai.

— Po velnių! Jos kietos ir atkaklios! — tarė vienas.

— Jos senos, todėl kremzlės suragėjusios,— sakė kitas.

— Drąsiau, bičiuliai! — tarė Klopenas.— Dedu savo galvą prieš šliurę, kad atidarysite duris, paimsite mergaitę ir nurengsite didįjį altorių greičiau, negu prabus zakristijonas. Klausykit! Velkė lyg ir trekštelėjo.

Klopeno žodžius nutraukė baisus bilsmas, pasigirdęs jam už nugaros. Jis atsigręžė. Iš dangaus nukrito milžiniškas rąstas, sutraiškė kokį tuziną valkatų ant bažnyčios laiptų ir atsimušė

į grindinį su tokiu trenksmu, lyg būtų šovusi patranka, dar sulaužydamas keliems besigrūdantiems driskiams kojas. Šaukdami iš baimės, visi puolė į šalis. Akimirksniu ištuštėjo dalis aikštės prie didžiųjų bažnyčios durų. Nors po giliais portalo skliautais buvo saugu, įsilaužėjai vis tiek pabėgo nuo durų, net ir pats Klopenas pasitraukė tolokai nuo bažnyčios.

— Puikiai išsisukau! — šaukė Žeanas.— Girdėjau, kaip prašvilpė pro mane, prisiekiu jaučio galva! Bet Pjeras Žudikas žuvo!

Neįmanoma apsakyti, kokią nuostabą ir išgąstį sukėlė banditams tas nukritęs rąstas. Kelias minutes jie spoksojo į dangų; dvidešimt tūkstančių karaliaus šaulių nebūtų jų taip apstulbinę, kaip apstulbino tas medgalys.

— Šėtonas! — bambėjo Čigonų kunigaikštis.— Čia tai jau kvepia burtais!

— Tą pagalį mums numetė mėnulis,— tarė Andri le Ružas.

— Taigi! O sako, kad mėnulis yra švenčiausios mergelės bičiulis! — pridėjo Fransua Šantpriunas.

— Prisiekiu tūkstančiu popiežių,— sušuko Klopenas,— visi jūs kvailiai! — Bet nė jis nežinojo, kaip išaiškinti tą rąsto nukritimą.

Ant aukšto bažnyčios fasado, kurio viršaus nesiekė deglų šviesa, nieko nebuvo galima įžiūrėti. Sunkus rąstas tysojo priebažnytyje, dejavo nelaimingieji, kurie gavo jo pirmąjį smūgį ir kuriems buvo perskrosti pilvai į aštrias akmeninių laiptų briaunas.

Atsipeikėjęs iš nuostabos, Tuno karalius pagaliau sugalvojo paaiškinimą, su kuriuo jo bendrai sutiko:

— Vardan dievo nasrų! Negi kanauninkai gintųsi? Jeigu taip, tai plėšti! Plėšti!

— Plėšti! — pakartojo minia, pašėlusiai šaukdama. Į bažnyčios fasadą trenkė muškietų ir arbaletų papliūpa.

Nuskambėjus šūviams, pakirdo aplinkinių namų gyventojai, daugelis langų atsivėrė ir prie jų pasirodė naktinėmis kepuraitėmis apmautos galvos ir rankos, laikančios žvakes.

— Šauti į langus! — sušuko Klopenas.

Langai tuoj pat užsidarė, ir vargšai miestiečiai, vos žvilgtelėję į tuos deglus ir maišatį, iš baimės apsipylę prakaitu, grįžo prie savo žmonų, nesuprasdami, ar katedros aikštėje raganų šabas, ar gal užpuolė burgundai, kaip šešiasdešimt ketvirtaisiais metais. Tada vyrai ėmė galvoti apie vagystes, o žmonos

apie prievartavimus, ir visi drebėjo.

— Plėšti! — kartojo argotininkai.

Bet jie nedrįso prisiartinti. Jie žiūrėjo į bažnyčią, žiūrėjo į rąstą. Rąstas nejudėjo. Pastatas atrodė ramus ir tuščias, bet kažkas valkatoms kėlė šiurpą.

— Į darbą, laužikai! — sušuko Truilfu.— Reikia išversti duris.

Niekas nežengė nė žingsnio.

— Vardan velnio barzdos! — tarė Klopenas.— Tai vyrai, sijos išsigando!

Prabilo senas įsilaužėjas:

— Kapitone, mes susirūpinę ne dėl sijos, o dėl durų, apkaltų geležies juostomis. Su replėmis čia nieko nepadarysi.

— O ko reikėtų joms išlaužti? — paklausė Klopenas.

— Reikėtų tarano!

Tuno karalius drąsiai pribėgo prie baisiojo rąsto ir primynė jį koja.

— Štai jums ir taranas! — sušuko jis.— Jį pasiuntė jums kanauninkai.— Ir, pašaipiai nusilenkęs bažnyčios pusėn, tarė:— Ačiū, kanauninkai!

Šitas išpuolis padarė gerą įspūdį, rąsto kerai išsisklaidė. Valkatos vėl įgavo drąsos; netrukus du šimtai stiprių rankų pakėlė rąstą kaip plunksną ir su įniršiu smogė į didžiąsias duris, kurias jau buvo bandyta išjudinti. Silpnoje kelių deglų šviesoje tas ilgas rąstas, nešamas minios vyrų, bėgančių su juo prie bažnyčios, atrodė kaip tūkstantkojė pabaisa, kuri puola, panarinusi galvą, akmeninį milžiną.

Nuo sijos smūgio pusiau metalinės durys sudundėjo kaip didžiulis būgnas; jos nesuiro, bet visa katedra sudrebėjo, ir buvo girdėti, kaip gausmas nuaidėjo pastato gelmėse.

Tą pat akimirką ant puolančiųjų pabiro akmenų kruša.

— Po velnių! — sušuko Žeanas.— Nejaugi bokštai mums purto ant galvų savo baliustradas?

Bet įkarštis jau visus buvo pagavęs, o Tuno karalius rodė pavyzdį; be abejo, vyskupas ginasi, tad puolikai su dar didesniu įniršiu daužė duris, nepaisydami akmenų, kurie iš dešinės ir kairės skaldė kiaušus.

Įsidėmėtina, kad akmenys krito vienas po kito, bet labai tankiai. Tik vienas atsimuš į kojas, o tuoj kitas bumbtelės į galvą. Retas akmuo nepataikydavo, ir jau daugelis krito negyvi, kiti sužeisti kraujavo ir, mėšlungio tampomi, raitėsi po kojų

puolėjams, kurie, dabar dar labiau įdūkę, vis naujai papildydavo praretėjusias eiles. Ilgas rąstas tarsi varpo šerdis vis daužė ir daužė duris, akmenys vis krito, durys vis riaumojo.

Skaitytojas, be abejo, jau įspėjo, kad tas netikėtas pasipriešinimas, taip įsiutinęs valkatas, buvo Kvazimodo darbas.

Nelaimė, drąsiajam kurčiui padėjo atsitiktinumas.

Kai jis nulipo į aikštelę tarp bokštų, jo mintyse buvo tikras sąmyšis. Keliolika minučių jis bėgiojo kaip beprotis išilgai galerijos pirmyn ir atgal, iš viršaus matydamas vientisą valkatų masę, pasiruošusią pulti bažnyčią, melsdamas velnią ar dievą išgelbėti čigonę. Jam kilo mintis įkopti į pietinę varpinę ir imti skambinti pavojų; bet kol įsiūbuos varpą, kol Marija sugaus bent vieną kartą, per tą laiką gal jau dešimt kartų jie spės išlaužti bažnyčios duris. Kaip tik tuo metu įsilaužėliai jau artinosi prie durų su savo įrankiais. Ką daryti?

Staiga jis atsiminė, kad mūrininkai visą dieną dirbo, taisydami pietinio bokšto sieną, gegnes ir stogą. Išganinga mintis. Siena buvo akmeninė, stogas švininis, gegnės medinės. Tos nuostabios gegnės buvo tokios tankios, jog jas žmonės praminė *giria*.

Kvazimodas nubėgo į tą bokštą. Žemutinės patalpos iš tikrųjų buvo užverstos statybine medžiaga. Čia buvo šūsnys akmenų, skaldos, susukti ritiniais švino lakštai, malksnų ryšuliai, stiprios, jau pjūklu įpjautos sijos, mūro nuobirų krūvos. Tikras ginklų sandėlis.

Gaišti nebuvo kada. Apačioje darbavosi kūjai ir replės. Pavojus dešimteriopai padidino Kvazimodo jėgas, ir jis pakėlė patį sunkųjį, ilgąjį rąstą, iškišo jį per bokšto orlaidę, paskui, prilaikydamas iš lauko pusės, nuleido ant aikštelę supančios baliustrados krašto ir nustūmė į bedugnę. Milžiniška sija, krisdama iš šimto šešiasdešimt pėdų aukščio, gremždama sienas, daužydama skulptūras, kelis kartus apsisuko kaip nutrūkęs malūno sparnas, skrendąs oru. Pagaliau ji pasiekė žemę, sukeldama čia siaubingą riksmą, o atsitrenkusi į grindinį dar šoktelėjo aukštyn kaip susimėtęs žaltys.

Nukritus rąstui, Kvazimodas pamatė valkatas, pasipylusius į visas puses kaip pelenai, kai juos pūsteli vaikas. Jis pasinaudojo jų išgąsčiu; kol jie prietaringai žiūrėjo į nukritusią iš dangaus kuoką, kol laidė į akmenines portalo statulas ietis ir stambių šratų krušą, jis tyliai suvilko ant baliustrados krašto, nuo kurio buvo numetęs rąstą, krūvas laužo, akmenų, skaldos, net

mūrininkų maišus su įrankiais.

Tad kai tik valkatos vėl įniko daužyti duris, ant jų ėmė kristi akmenys. Jie pamanė, benė pati bažnyčia griūva ant galvų.

Kas tuo metu būtų pamatęs Kvazimodą, būtų persigandęs. Be sukrautų ant baliustrados svaidomų ginklų, jis dar sunešė akmenų krūvą į pačią aikštelę. Kai tik akmenys, suvilkti ant baliustrados, išsibaigdavo, jis imdavo iš krūvos. Darbavosi neįtikėtinai mikliai: lenkiasi, tiesiasi, vėl lenkiasi, vėl tiesiasi. Stambi kaip gnomo jo galva pasirodo viršum baliustrados, paskui nukrinta didžiulis akmuo, po to kitas, trečias. Kartkarčiais Kvazimodas akimi pasekdavo krintantį didžiulį akmenį ir, kai pataikydavo, suurgzdavo.

Tačiau dirskiai nenusiminė. Jau daugiau kaip dvidešimt kartų sudrebėjo durys, su įniršiu daužomos sunkaus ąžuolinio tarano, kurio smūgių stiprumą didino šimto vyrų jėga. Medžio rėmai traškėjo, metaliniai pagražinimai išlakstė skeveldromis, sulig kiekvienu smūgiu vyriai pašokdavo ant kablių, lentos iro, medinės dalys tarp geležinių apkaustymų byrėjo, sutrintos kaip miltai. Kvazimodo laimė, duryse buvo daugiau geležies negu medžio.

Vis dėlto jis juto, kad durys jau išklibo. Nors negirdėjo, tačiau kiekvienas tarano smūgis, nuaidėjęs bažnyčios gelmėse, nuaidėdavo ir jo širdyje. Nuo viršaus jis matė triumfuojančius, įniršusius valkatas, kumščiais grūmojančius tamsiam fasadui, ir pavydėjo skraidančioms virš galvos pelėdoms, kad negali kartu su čigone išskristi.

Jo akmenų lietaus nepakako užpuolikams atremti.

Taip nerimastaudamas, jis pastebėjo truputį žemiau baliustrados, nuo kurios triuškino argotininkus, du ilgus akmeninius laštakus, kyšančius kaip tik viršum didžiųjų durų. Viršutine savo anga tie laštakai siekėsi su aikštele. Jam kilo vienas sumanymas. Jis nubėgo į savo landynę ir atsinešė žabų ryšulį. Ant ryšulio uždėjo malksnų ir suriestų švininių lakštų,— tai ginklai, kurių dar nebuvo panaudojęs,— ir, sukrovęs tą laužą prie pat abiejų laštakų, uždegė jį savo žibintu.

Akmenys paliovė kritę, ir valkatos nebežiūrėjo aukštyn. Plėšikai lekavo kaip šunų ruja, užpuolusi šerną migyje, grūdosi aplink didžiąsias duris, visiškai tarano sugadintas, bet vis tebesilaikančias. Virpėdami iš susijaudinimo, jie laukė paskutiniojo smūgio, kuris jas išvers. Taigi kiekvienas stengėsi prasisprausti

arčiausiai, kad, kai tik durys atsivers, galėtų pirmas pulti į tą turtingą katedrą, į tą milžinišką saugyklą, kur sunešti trijų šimtmečių lobiai. Maurodami iš džiaugsmo ir godumo, jie pasakojo vieni kitiems apie gražius sidabro kryžius, dailias brokato kapas, puikius paauksuoto sidabro antkapius, visas presbiterijos grožybes, apie tviskančias šventes, deglais švytinčias kalėdas, saule spindinčias velykas, apie visas tas nuostabias iškilmes, kai relikvijoriai, žvakidės, cimborijos, tebernakuliai aukso ir deimantų kalnais kūpso ant altorių. Žinoma, tą puikią valandėlę visiems tiems vagišiams, luošiams, raupsuotiesiems ir padegėliams kur kas labiau rūpėjo katedra negu čigonė. Mes net mielai patikėtume, kad daugumai jų Esmeralda buvo tik dingstis, jei vagims iš viso reikia kokios nors dingsties.

Kai jie, sulaikę kvapą, įsirėžę, jau taikėsi visi kartu suduoti taranu paskutinįjį smūgį, staiga kilo riksmas, dar baisesnis už tą, kuris nuskambėjo ir nutilo prispaudus rąstui. Tie, kurie nešaukė, tie, kurie dar buvo gyvi, apsižvalgė. Dvi išlydyto švino srovės tekėjo nuo pastato viršaus į pačią minios tirštumą. Žmonių jūra sumuko po verdančiu metalu, ir tose vietose, kur jis tekėjo, minioje paliko dvi juodos rūkstančios skylės, kaip nuo karšto vandens, šliūkštelėto ant sniego. Apanglėję, mirštantys žmonės staugė iš skausmo. Nuo tų srovių tiško ant puolėjų baisaus lietaus lašai ir lyg ugniniai grąžtai smigo į kiaušus. Nelaiminguosius birte apibiro sunkios ugnies kruša.

Prapliupo širdį veriančios aimanos. Visi — ir patys drąsieji, ir patys bailieji — pabėgo be jokios tvarkos, numetę rąstą ant lavonų, ir katedros aikštė ištuštėjo antrą sykį.

Puolėjai žvelgė į bažnyčios viršų. Ir pamatė nepaprastą vaizdą. Ant pačios aukštosios galerijos, viršum centrinės rozetės, degė didžiulė liepsna, kuri kilo tarp dviejų bokštų, berdama žiežirbų sūkurius,— pašėlusi, baisi liepsna, kurią vėjas plaikstė kartu su dūmais. Po ta liepsna, po tamsia baliustrada su žioruojančiais trilapiais du pabaisų pavidalo laštakai iš nasrų be perstojo vėmė degantį lietų, kurio čiurkšlės sidabravo tamsaus fasado fone. Artėdamos prie žemės, tos dvi skysto švino srovės išplisdavo kaip javų pėdas, kaip vanduo, trykštąs pro laistytuvo skylutes. Viršum liepsnos stiebėsi milžiniški bokštai, viena jų pusė buvo juoda juoda, o kita — ryškiai raudona; jie atrodė juo aukštesni, kad milžiniški jų šešėliai driekėsi iki pat dangaus.

Nesuskaičiuojamos velnių ir slibinų skulptūros atrodė krau-

piai. Plastančios liepsnos šviesoje jos tarsi judėjo. Gyvatės, rodės, šiepėsi, laštakų pabaisos kiauksėjo, salamandros pūtė ugnį, slibinai čiaudėjo nuo dūmų. Ir tarp tų pabaisų, liepsnos ir triukšmo išbudintų iš akmeninio miego, viena vaikštinėjo ir protarpiais šmėkštelėdavo degančio laužo fone kaip pelėda pro žvakę.

Šis keistas švyturys, be abejo, turėjo prikelti medkirtį tolimose Bisetro kalvose ir išgąsdinti jį milžiniškais, linguojančiais viršum brūzgynų katedros bokštų šešėliais.

Siaubo sukaustyti valkatos nutilo; tik buvo girdėti, kaip šaukia vienuolyne užsidarę kanauninkai, kurie bijojo labiau negu arkliai degančioje arklidėje; žvangėjo atveriami ir tuoj pat uždaromi langai, sklido bruzdesys iš Otel Dje ligoninės, vėjas plaikstė liepsną, gargaliavo mirštantieji, ir vis teškėjo ant grindinio švino lietus.

Valkatų vadai susirinko po Gondelorje namų portiku ir ėmė tartis. Čigonų kunigaikštis, atsisėdęs ant stulpelio, su pamaldžia baime žiūrėjo į fantastinį laužą, šviečiantį dviejų šimtų pėdų aukštyje. Klopenas Truilfu įsiutęs graužė stambius kumščius.

— Įeiti neįmanoma! — murmėjo jis pro dantis.

— Senoji bažnyčia — burtininkė! — bambėjo senas čigonas Matijas Hungadis Spikalis.

— Vardan popiežiaus ūsų,— tarė vienas žilstelėjęs sukčius,— bažnyčios laštakai spjaudo išlydytu švinu geriau negu Lektūro pilies kuorai.

— Ar matote tą demoną, šmėžuojantį prieš ugnį? — sušuko Čigonų kunigaikštis.

— Dievaži,— tarė Klopenas,— juk tai nelabasis varpininkas, Kvazimodas.

Čigonas palingavo galvą:

— O aš jums sakau, kad tai dvasia Sabnakas, didysis markizas, tvirtovių demonas. Jis pasirodo ginkluoto kareivio pavidalu su liūto galva. Kartais jis joja bjauriu arkliu. Jis paverčia žmones akmenimis ir iš jų stato bokštus. Jis vadovauja penkiasdešimčiai legionų. Tai tikriausiai jis. Aš jį pažįstu. Kartais jis vilki gražiais aukso drabužiais, panašiai kaip turkai.

— Kur Belvinis de Letualis? — paklausė Klopenas.

— Jis nebegyvas,— atsakė kažkokia valkata.

Andri le Ružas juokėsi idioto juoku:

— Katedra duoda darbo Otel Dje ligoninei!

— Nejaugi nėra jokių priemonių durims išlaužti? — sušuko, treptelėjęs koja, Tuno karalius.

Čigonų kunigaikštis liūdnai parodė į dvi verdančio švino sroves, kurios vis vagojo juodą fasadą tarsi dvi ilgos fosforo verpstės.

— Žmonės ne sykį yra matę pačias bažnyčias besiginančias,— tarė jis dūsaudamas.— Sofijos bažnyčia Konstantinopolyje prieš keturiasdešimt metų tris kartus iš eilės numetė Mahometo pusmėnulį, papurčiusi savo bonias, tai yra savo galvas. Gijomas Paryžietis, pastatęs šitą, buvo burtininkas.

— Argi mes pasitrauksime verkšlendami kaip vieškelio vagišiai? — tarė Klopenas.— Argi paliksime ten mūsų sesę, kurią rytoj pakars tie kepurėti vilkai!

— Ir zakristiją, kur auksą nors vežimu vežk! — pridūrė vienas valkata, kurio vardo, deja, nežinome.

— Mahometo barzda! — sušuko Truilfu.

— Pabandykime dar kartą,— pasiūlė valkata.

Matijas Hungadis palingavo galvą:

— Neįeisim pro duris. Reikia surasti kokią nors silpną vietą senosios burtininkės šarvuose. Kokią nors skylę, kokį slaptą įėjimą, kokį nors plyšį.

— Kas su manimi? — tarė Klopenas.— Aš grįžtu ten. Beje, o kur tas studenčiukas Žeanas, taip apsikaustęs geležimi?

— Jis, be abejo, nebegyvas,— kažkas atsakė,— nebegirdėti jo juoko.

Tuno karalius suraukė antakius.

— Tuo blogiau. Po geležimis plakė drąsi širdis. O metras Pjeras Grenguaras?

— Kapitone Klopenai,— tarė Andri le Ružas,— jis pabėgo, kai mes dar buvome prie Maininінkų tilto.

Klopenas treptelėjo koja.

— Dėl dievo nasrų! Jis mus sukurstė ir pabėgo, kai čia pats darbo įkarštis! Bailus plepys, šliurė!

— Kapitone Klopenai,— sušuko Andri le Ružas, žiūrėdamas į Šventoriaus gatvę,— štai studenčiukas.

— Garbė Plutonui! — tarė Klopenas.— Bet kokį velnią jis ten velka?

Iš tikrųjų tai buvo Žeanas; jis bėgo taip greitai, kiek tik jam leido sunkūs paladino drabužiai ir ilgos kopėčios, kurias jis narsiai tempė grindiniu, labiau išvargęs negu skruzdė, įsikibusi dvidešimt kartų ilgesnį už save šapą.

— Pergalė! *Te Deum*! — šaukė studentas.— Štai Sen Landri uosto krovikų kopėčios.

Klopenas žengė prie jo.

— Vaike! Ką čia sumanei, vardan dievo ragų! Kam tos kopėčios?

— Štai turiu jas,— atsakė gaudydamas kvapą Žeanas.— Žinojau, kur jos yra. Seniūno pavaduotojo daržinėje. Yra ten mano pažįstama mergina, kuriai aš atrodau gražus kaip Kupidonas. Per ją ir gavau kopėčias, ir turiu kopėčias, šimts paralių! Vargšė mergina vienmarškinė atėjo man atidaryti durų.

— Gerai,— tarė Klopenas,— bet ką veiksi su tomis kopėčiomis?

Žeanas klastingai ir gudriai į jį pažvelgė ir spragtelėjo pirštais kaip kastanjetėmis. Šią akimirką jis atrodė kilniai. Ant galvos jam buvo vienas tų penkiolikto amžiaus šalmų, kurių antšalmio chimeros gąsdindavo priešus. Šalmą puošė dešimt geležinių snapų, taigi Žeanas galėjo varžytis su Nestoro laivu dėl baisiojo epiteto δεκέμβολοζ*, kuriuo šį buvo pažymėjęs Homeras.

— Ką su jomis veiksiu, šviesiausiasis Tuno karaliau? Matote tą eilę statulų su kvaišų veidais, ten, viršum trijų portalų?

— Taip. Na ir kas?

— Tai Prancūzijos karalių galerija.

— O kas iš to? — tarė Klopenas.

— Palaukite! Tos galerijos gale yra durys, užkišamos tik velke; užlipu kopėčiomis — ir aš bažnyčioje.

— Vaike, leisk man lipti pirmam.

— Tai jau ne, bičiuli, kopėčios mano. Eime, jūs lipsite antras.

— Terauna tave Belzebubas! — niūriai tarė Klopenas.— Nenoriu būti antruoju.

— Jei taip, atsinešk, Klopenai, sau kopėčias!

Žeanas leidosi per aikštę, vilkdamas kopėčias ir šaukdamas:

— Paskui mane, vaikinai!

Akies mirksniu kopėčios buvo pastatytos ir atremtos į apatinės baliustrados galeriją viršum vieno šoninio portalo. Valkatų minia, garsiai rėkaudama, susigrūdo prie kopėčių, kiekvienas norėjo lipti. Bet Žeanas neužleido savo teisės ir pirmasis uždėjo koją ant skersinio. Lipti teko ilgokai. Šiandien Prancūzijos karalių galerija yra maždaug šešiasdešimt pėdų viršum žemės. Vienuolika prieangio pakopų anais laikais ją buvo dar

* Dešimtnosis (*gr.*).

aukščiau iškėlusios. Žeanas kopė iš lėto, jam gerokai trukdė sunkūs šarvai; viena ranka jis laikėsi kopėčių skersinio, o kitoje turėjo arbaletą. Palipęs iki vidurio, melancholiškai pažvelgė į vargšus nebegyvus argotininkus, nuklojusius fasado laiptus.

— Aiman! — tarė jis.— Štai krūva lavonų, verta penktosios „Iliados" giesmės!

Po to jis kopė toliau. Valkatos — paskui jį. Ant kiekvieno skersinio buvo po valkatą. Tamsoje banguojančios šarvuotos nugaros atrodė kaip gyvatė su plieno žvynais, šliaužianti bažnyčios siena. Visų priekyje lipantis ir švilpaujantis Žeanas iliuziją darė dar tikroviškesnę.

Pagaliau studentas pasiekė galerijos atbrailą ir gana mikliai ant jos užšoko, pritariamai šaukiant visiems valkatoms. Paėmęs tvirtovę, jis džiaugsmingai sušuko, bet tuoj pat nutilo, sustingęs iš siaubo. Už vienos karaliaus statulos pamatė tamsoje pasislėpusį Kvazimodą žaižaruojančia akim.

Antrasis apgulėjas jau irgi kėlė koją į galeriją, bet baisusis kuprius šoko prie kopėčių, netaręs nė žodžio, stipriomis rankomis čiupo už abiejų galų, atkėlė, pastūmė nuo sienos, visiems baisiai rėkiant iš išgąsčio, valandėlę pasiūbavo tas ilgas, linkstančias kopėčias, nuo viršaus iki apačios apkibusias valkatomis, ir staiga antžmogiška jėga sviedė tą žmonių kekę į aikštę. Net pačių ryžtingiausiųjų širdys suvirpėjo. Pastumtos kopėčios akimirką stovėjo stačios, tarsi abejodamos, paskui susiūbavo ir, nubrėžusios baisų, aštuoniasdešimt pėdų spindulio lanką, žnegtelėjo su visa plėšikų našta ant grindinio greičiau negu pakeliamasis tiltas, kai nutrūksta grandinės. Kilo baisus klyksmas, bet tuoj nuščiuvo, ir keli nelaimingi sužeistieji iššliaužė iš po mirusiųjų kupetos.

Pergalės šauksmus pakeitė pykčio ir skausmo šurmulys. Pasirėmęs alkūnėmis ant baliustrados, abejingas Kvazimodas žiūrėjo žemyn. Jis atrodė kaip gauruotas senovės karalius prie savo rūmų lango.

Žeano Frolo padėtis buvo kritiška. Jis atsidūrė galerijoje vienas su baisiuoju varpininku; nuo draugų jį skyrė stati aštuoniasdešimt pėdų aukščio siena. Kol Kvazimodas vertė kopėčias, studentas pribėgo prie slaptųjų durų, manydamas, kad jos atdaros. Bet ne. Kurčius, įėjęs į galeriją, jas užrakino. Tada Žeanas pasislėpė už vieno akmeninio karaliaus ir, nedrįsdamas nė kvėptelėti, persigandęs žiūrėjo į pabaisą kuprių kaip tas vyrukas, kuris meilinosi žvėryno sargo žmonai ir vieną vakarą nuėjo į

pasimatymą, tačiau apsirikęs perlipo ne per tą tvorą ir susidūrė akis į akį su baltuoju lokiu.

Iš karto kurčius nekreipė į jį dėmesio; bet pagaliau pasuko galvą ir atsitiesė. Jis pastebėjo studentą.

Žeanas pasiruošė žiauriam antpuoliui, bet kurčius nepajudėjo; tik atsigręžė į studentą ir žiūrėjo.

— Oho! — tarė Žeanas.— Ko į mane taip liūdnai žiūri savo viena akimi?

Taip kalbėdamas, jaunasis padauža slapčia užsitaisė savo arbaletą.

— Kvazimodai! — sušuko jis.— Aš pakeisiu tavo pravardę. Žmonės tave vadins akliu.

Jis iššovė. Sušvilpė plunksnuota strėlė ir įsmigo kupriui į kairę ranką. Kvazimodas dėl to susijaudino ne labiau kaip karaliaus Faramono statula. Ištraukė strėlę iš rankos, ramiai perlaužė ją perpus ant stambaus kelio ir numetė arba, tikriau sakant, paleido žemėn. Bet Žeanas nespėjo iššauti antrą kartą. Sulaužęs strėlę, Kvazimodas garsiai sušniokštė, pašoko kaip žiogas ir puolė ant studento, net šarvus jo priplojo prie sienos

Ir tada prietemoje, mirgant deglams, įvyko baisus dalykas.

Kvazimodas kaire ranka pačiupo abi Žeano rankas; šis jau nebesigynė, matė, kad žuvęs. Dešine kurčius tylėdamas, grėsmingai plėšė nuo jo vieną po kitos visas šarvų dalis, špagą, durklus, šalmą, antkrūtinį, antrankovius. Atrodė, kad beždžionė gliaudo riešutą. Kvazimodas mėtė sau po kojomis geležinį studento kiautą.

Nuginkluotas, nurengtas, silpnas ir nuogas tose baisiose rankose, studentas nė nebandė ką sakyti kurčiui, bet ėmė įžūliai juoktis stačiai jam į veidą ir su bebaimiu šešiolikamečio nerūpestingumu uždainavo anuomet populiarią dainelę:

Kambre, garsus ir senas,
Be galo išsipuošęs.
Plėšikas Marafenas...

Dainelės jis nebaigė. Kvazimodas atsistojo ant galerijos parapeto ir, viena ranka laikydamas studentą už kojų, ėmė jį sukti viršum bedugnės kaip laidynę. Po to pasigirdo toks garsas, tarsi kaulinė dėžutė būtų sudužusi į sieną, ir nuo viršaus nukrito kažkoks daiktas, tačiau trečdalyje kelio užsikabino už architektūrinio kyšulio ir susilaikė. Tai buvo nebegyvas kūnas, jis čia ir liko, susirietęs dvilinkas, sulaužytomis strėnomis, ištaškytomis smegenimis.

Valkatos ėmė šaukti iš siaubo.

— Atkeršyti! — rėkė Klopenas.

— Plėšti! — atsakė visa minia.— Pulti! Pulti!

Ir visi baisiausiai ėmė staugti; tame riksme maišėsi visos kalbos, visos tarmės, visos šnektos. Vargšo studento mirtis uždegė minią baisiu įsiūčiu. Ji susigėdo ir perpyko, kad kažkoks kuprius taip ilgai ją laiko nusigandusią prie bažnyčios. Įsiūtis padėjo surasti kopėčias, daugiau deglų, ir po kelių minučių persigandęs Kvazimodas pamatė, kad baisusis skruzdėlynas iš visų pusių puola katedrą. Kas neturėjo kopėčių, tas turėjo sumazgytų virvių, kas neturėjo virvių, korėsi skulptūriniais reljefais. Kabinosi vieni kitiems už skarmalų. Nebebuvo jokių priemonių apsiginti nuo to nuožmių snukių antplūdžio. Nuožmūs snukiai buvo raudoni iš siutulio; žemėtomis kaktomis žliaugė prakaitas; akys žibėjo. Visos tos baisios grimasos, visos tos bjaurybės apsupo Kvazimodą. Galėjai pamanyti, kad kokia nors kita bažnyčia atsiuntė savo pabaisas, savo šunis, savo kaukes, savo demonus, pačias fantastiškąsias savo skulptūras pulti katedros. Sakytum sluoksnis gyvų baidyklių užgulė akmenines fasado baidykles.

Aikštėje sužibo tūkstančiai deglų. Tą pakriką mūšio vaizdą, iki šiol skendintį tamsoje, staiga nutvieskė šviesa. Katedros aikštė spinduliavo, šviesa atsimušė padangėje. Laužas, užkurtas viršutinėje aikštelėje, tebeliepsnojo ir skleidė šviesą toli aplinkui. Milžiniškas abiejų bokštų siluetas dunksojo aukštai viršum Paryžiaus stogų ir tame šviesiame fone atrodė kaip didžiulė tamsi iškarpa. Visas miestas sujudo. Iš tolo graudžiai skambėjo varpai, skelbė pavojų. Valkatos staugė, duso, keikėsi, lipo, ir Kvazimodas, bejėgis prieš tokią daugybę priešų, drebėjo dėl čigonės, matydamas įsiutusius veidus vis arčiau ir arčiau prie jo galerijos, meldė dangų stebuklo, iš nevilties grąžė rankas.

V

CELĖ, KURIOJE MELDŽIASI PRANCŪZIJOS LIUDVIKAS

Gal skaitytojas dar nepamiršo, kad, prieš pastebėdamas naktinę valkatų gaują, Kvazimodas, žvalgydamas Paryžių nuo savo bokšto aukštumos, pamatė vienintelį žiburį šalia Sent Antuano

vartų vieno aukšto, tamsaus pastato viršutiniame lange. Tas pastatas buvo Bastilija. Tas žiburys — Liudviko XI žvakė.

Karalius Liudvikas XI iš tikrųjų jau dvi dienas viešėjo Paryžiuje. Poryt jis turėjo išvažiuoti į savo tvirtovę — Montil le Turą. Savo šauniajame Paryžiaus mieste jis pasirodydavo retai ir trumpam, mat čia jam buvo per maža slaptų išėjimų, kartuvių ir Škotijos šaulių.

Tą dieną jis atvyko į Bastiliją pernakvoti. Jam nepatiko Luvre didelis, penkių kvadratinių tuazų, jo kambarys su dideliu židiniu, papuoštu dvylika stambių žvėrių ir trylika žymiųjų pranašų, ir su didele, vienolikos pėdų pločio ir dvylikos pėdų ilgio lova. Jis nebesusigaudydavo tarp visų tų didumų. Tas karalius, kaip geras miestietis, labiau mėgo Bastiliją su mažu kambarėliu ir kušete. Be to, Bastilija buvo tvirtesnė už Luvrą.

Karaliaus *kambarėlis* pagarsėjusiame kalėjime vis dėlto buvo gana erdvus — užėmė visą prie pilies donžono primūryto bokštelio viršutinį aukštą. Apskrita celė buvo išmušta blizgančių šiaudų plaušiniais, spalvotų lubų sijos papuoštos paauksuoto alavo lelijomis, sienų paneliai — puikaus medžio, nudažyto skaisčiai žalia, linksma spalva, gaunama iš realgaro ir indigo, ir nusėta balto alavo rozetėmis.

Čia buvo tik vienas langas, aukštas, smailiaskliautis, su skaistvario tinkleliu ir geležinėmis grotomis, beje, temdomas gražių, spalvotų vitražų su karaliaus ir karalienės herbais, kurių kiekvienas stiklas atsiėjo dvidešimt du solidus.

Durys taip pat tik vienerios, madingos žemaskliautės durys, iš vidaus užleistos kilimu, lauko pusėje — Airijos pušies prieangis, trapus, nepaprastai dailaus darbo, kokių prieš pusantro šimto metų dar buvo galima pamatyti senuose namuose. „Nors jie darko ir apgriozdoja namą,— sako nusiminęs Sovalis,— tačiau mūsų seneliai nenori jų atsisakyti ir laiko juos nieko nepaisydami."

Tame kambaryje nebuvo jokių baldų, kuriais paprastai apstatomi apartamentai; jokių suolų, nei ilgų, nei minkštų; jokių kėdučių, nei paprastų kaip dėžės, nei gražių, su kojelėmis ir atlošais, kainuojančių po keturis solidus. Tik vienas labai puikus sudedamas krėslas: medinės dalys ištapytos rožėmis raudoname dugne, sėdynė skaisčiai raudonos, aukso vinutėmis prikaltos Kordobos odos su ilgais šilko kutais. Kadangi kambaryje buvo tik tas vienas krėslas, čia sėdėti turėjo teisę tik vienas asmuo. Šalia krėslo prie pat lango stovėjo stalas,

uždengtas kilimu su paukščių figūromis. Ant stalo — rašymo reikmenys, sutaškyti rašalu, keli pergamentai, kelios plunksnos ir kaltinė sidabro taurė. Truputį toliau — kilnojama krosnelė, klauptas, apmuštas raudonu aksomu, papuoštas aukso bumbuliukais. Pagaliau pačiame gale — paprasta lova, užtiesta geltonos ir vyšninės spalvos damastu be jokių blizgučių, be jokių galionų, kukliais kutais. Šią lovą, garsią tuo, kad joje Liudviką XI aplankydavo miegas ar nemiga, prieš du šimtus metų dar buvo galima išvysti pas vieną valstybės patarėją, kur ją matė jau pasenusi ponia Pilu, išgarsėjusi romane „Kiras"[74] *Aricidijos* ir *Įkūnytos dorybės* vardu.

Toks buvo kambarys, vadinamas „cele, kurioje meldžiasi Prancūzijos Liudvikas".

Kai į kambarį įvedėme skaitytoją, čia buvo labai tamsu. Prieš valandą buvo nuskambėjęs signalas gesinti šviesas, jau visai sutemo, ant stalo degė viena vaškinė žvakė ir menkai tešvietė penkis žmones įvairiose kambario vietose.

Daugiausia šviesos krito ant puikiai pasipuošusio senjoro: jo buvo plačios, trumpos kelnės, vyšninės spalvos su sidabro ruožais palaidinė, plačiarankovis juodai raštuotas auksinio brokato švarkas. Tie prašmatnūs drabužiai mirgėjo, rodės, kiekviena raukšlė atspindėjo liepsną. Jais vilkįs žmogus ant krūtinės turėjo ryškiomis spalvomis išsiuvinėtą savo herbą: juostelių trikampis ir viršum smailiojo kampo bėgąs danielius. Herbo dešinėje buvo dar alyvmedžio šakelė, o kairėje — danieliaus ragas. Prie diržo kabėjo puošnus kardas, kurio sidabrinė paauksuota rankena buvo antšalmio pavidalo, su grafo karūna. Žmogus atrodė piktas, išpuikęs, galvą laikė išdidžiai pakėlęs. Iš pirmo žvilgsnio būtum pasakęs, kad jo veidas įžūlus, ilgiau pasižiūrėjęs — kad klastingas.

Be kepurės, laikydamas rankoje ilgą prirašytą popierių, jis stovėjo už krėslo, kuriame, varganai susirietęs, užkėlęs koją ant kojos, pasirėmęs alkūne ant stalo, sėdėjo žmogus labai skurdžiu apdaru. Iš tikrųjų, įsivaizduokite prabangiame, Kordobos oda apmuštame krėsle porą kaulėtų kelių, porą išdžiūvusių šlaunų, aptemptų juodu vilnoniu triko, liemenį flaneliniu švarku su išplikusiu kailiu, apvainikuokite visa tai sena, sučiurusia pačios paprasčiausios juodos gelumbės skrybėle, apkraštuota aplinkui virvute su švino figūrėlėmis. Pridėkite dar purviną šlikę, beveik visai dengiančią plaukus,— štai ir viskas, kiek tesimatė to sėdinčio žmogaus. Galva žemai nuleista ant krūtinės,

veidas šešėlyje,— ir norėdamas nieko daugiau nebūtum įžiūrėjęs, tik galą nosies, ant kurios krito šviesa ir kuri turėjo būti ilga. Ranka išdžiūvusi, raukšlėta — aišku, senio. Tai buvo Liudvikas XI.

Kiek tolėliau už jų, bet dar ne visai patamsyje, tyliai kalbėjosi du flamandiškai apsirengę vyrai, todėl kiekvienas, kas žiūrėjo Grenguaro misteriją, galėjo juos pažinti, tuos du svarbiausius flamandų pasiuntinius: Gijomą Rimą, įžvalgųjį Gento pareigūną, ir Žaką Kopenolį, populiarųjį kojinių pirklį. Skaitytojas atsimena, kad jie dalyvavo slaptoje Liudviko XI politikoje.

Pagaliau pačiame kambario gale, tamsoje, prie durų, tarsi statula stovėjo tvirtas, kresnas vyras kariška apranga, su herbais išsiuvinėtu švarku; jo veidas buvo keturkampis, akys išsprogusios, burna labai didelė, ausys atlėpusios iš po lygiai sušukuotų plaukų, kakta labai žema; jis atrodė panašus į šunį ir kartu į tigrą.

Visi buvo be kepurių, išskyrus karalių.

Didikas, stovįs prie karaliaus, skaitė jam savotišką ilgą memorandumą, o jo didenybė, kaip atrodė, atidžiai klausėsi. Flamandai šnibždėjosi.

— Kryžiau dievo! — murmėjo Kopenolis.— Aš jau pavargau bestovėdamas. Ar čia nėra kėdės?

Rimas papurtė galvą, nerimastingai šypsodamasis.

— Kryžiau dievo! — vėl tarė Kopenolis, labai nepatenkintas, kad reikia taip tyliai kalbėtis.— Netveriu noru sėstis ant grindų, susikryžiavęs kojas, kaip darau savo krautuvėje.

— Jokiu būdu taip nedarykite, metre Žakai!

— Tikrai? Metre Gijomai, tai čia galima tik stovėti?

— Arba klūpoti,— tarė Rimas.

Tuo metu pasigirdo karaliaus balsas. Juodu nutilo.

— Penkiasdešimt solidų už mūsų tarnų drabužius ir dvylika livrų už mūsų karališkosios palydos apsiaustus! Štai kaip! Žarstykite auksą statinėmis! Ar jūs pakvaišote, Olivje?

Taip sakydamas, senis pakėlė galvą. Ant jo kaklo sublizgėjo Sen Mišelio ordino grandinės aukso sąvaros. Žvakė aiškiai švietė jo išsekusį, niūrų profilį. Jis išplėšė popierių skaitančiajam iš rankų.

— Jūs žlugdote mus! — sušuko jis, įdubusiomis akimis žiūrinėdamas raštą.— Ką visa tai reiškia? Kam mums tiek dvariškių? Du kapelionai po dešimt livrų mėnesiui ir koplyčios tar-

nas — šimtas solidų mėnesiui! Kambarinis — devyniasdešimt livrų metams! Keturi stalininkai po šimtą dvidešimt livrų metams! Kepsnių tiekėjas, daržininkas, padažininkas, virėjas, ginklininkas, du sąskaitininkai po dešimt livrų mėnesiui! Du virtuvės parankiniai po aštuonis livrus! Vienas arklininkas ir du jo pagalbininkai po aštuoniasdešimt livrų mėnesiui! Pasiuntinys, pyragius, duonkepys, du išvežiotojai — po šešiasdešimt livrų metams! Ir dar vyriausiajam kalviui šimtas dvidešimt livrų! O dar iždininkui dvylika šimtų livrų, kontrolieriui — penki šimtai! Kaip sau norite, tai beprotybė! Mūsų tarnų algos žlugdo Prancūziją! Visi Luvro lobiai ištirps tokio išlaidumo liepsnose! Teks išparduoti net indus! O kitais metais, jei dievas ir švenčiausioji panelė (čia jis nukėlė skrybėlę) mus dar laikys gyvus, teks gerti vaistus iš alavinio puoduko!

Tai sakydamas, karalius žvilgtelėjo į sidabro taurę, žibuřiuojančią ant stalo. Pakosėjęs kalbėjo toliau:

— Metre Olivje, kunigaikščiai, kurie didelėse senjorijose viešpatauja kaip karaliai ir imperatoriai, neturi leisti keroti prabangai savo namuose: iš jų tas gaisras plinta po visą provinciją. Taigi, metre Olivje, atsimink. Mūsų išlaidos kasmet auga. Tai mums nepatinka. Šimts velykų! Iki septyniasdešimt devintųjų metų jos neprašoko trisdešimt šešių tūkstančių livrų. Aštuoniasdešimtaisiais metais jos pasiekė keturiasdešimt tris tūkstančius šešis šimtus devyniolika livrų,— aš atsimenu skaičius,— aštuoniasdešimt pirmaisiais metais — šešiasdešimt šešis tūkstančius šešis šimtus aštuoniasdešimt livrų; o šiais metais — prisiekiu savo kūnu! — jos pasieks aštuoniasdešimt tūkstančių livrų! Per ketverius metus padvigubėjo! Baisu!

Jis uždusęs nutilo, paskui karštai vėl ėmė dėstyti:

— Visi aplinkui tik tunka iš mano liesėjimo. Čiulpiate iš manęs dukatus pro visas mano odos poras.

Visi tylėjo. Tai buvo vienas tų pykčio priepuolių, kurį reikėjo pakęsti. Jis kalbėjo toliau:

— Tai primena lotyniškai surašytąjį Prancūzijos bajorų prašymą, kad mes vėl įsteigtume jų vadinamąją „didžiąją karaliaus dvaro tarnybos naštą"! Iš tikrųjų našta! Triuškinanti našta! O, ponai! Sakote, kad mes ne karalius, kadangi karaliaujame *dapifero nullo, buticulario nullo!** Mes jums parodysime, šimts velykų, ar esame karalius, ar ne!

---

* Be duonos raikytojo ir vyno pilstytojo (*lot.*).

Jis šyptelėjo, jausdamasis galingas, bloga nuotaika pasitaisė, ir jis atsigręžė į flamandus:

— Matote, kūmai Gijomai? Joks vyriausiasis duonininkas, vyriausiasis taurininkas, vyriausiasis šambelionas, vyriausiasis senešalas nėra vertas menkiausio tarno. Atsiminkite, kūmai Kopenoli, iš jų nėra jokios naudos. Jie tūno aplink karalių kaip keturi evangelistai aplink Filipo Brilio atnaujinto didžiojo Rūmų laikrodžio ciferblatą. Jie paauksuoti, bet laiko nerodo. Rodyklė gali ir be jų apsieiti.

Valandėlę mąstė, paskui pridūrė, purtydamas seną galvą:

— Oho-ho! Prisiekiu dievo motina, aš ne Filipas Brilis ir iš naujo neauksuosiu didžiųjų vasalų. Esu karaliaus Eduardo nuomonės: išgalabijęs didikus, išgelbėsi tautą. Skaityk toliau, Olivje.

Tuo vardu pavadintas asmuo paėmė iš karaliaus popierių ir vėl ėmė garsiai skaityti:

— ...Adamui Tenonui, Paryžiaus prevotijos antspaudų saugotojui, už sidabrą, darbą ir kalybą minėtųjų antspaudų, kadangi senieji jau pasenę bei sudilę ir nebetinka vartoti, dvylika Paryžiaus livrų.

Gijomui Frerui keturis Paryžiaus livrus keturis solidus už balandžių lesinimą ir priežiūrą dviejose Turnelės rūmų balandinėse per šių metų sausio, vasario ir kovo mėnesius; tam reikalui duota septyni saikai miežių.

Pranciškonui už nusikaltėlio išpažinties išklausymą keturis Paryžiaus solidus.

Karalius klausėsi tylėdamas. Kartkarčiais sukosėdavo. Tada nugerdavo gurkšnį žolienės iš taurės ir susiraukdavo.

— Šiais metais teismo įsakymu Paryžiaus kryžgatviuose buvo paskelbti penkiasdešimt šeši apgarsinimai, dalyvaujant trimitininkams. Juos reikia apmokėti.

Už paieškas ir kasinėjimus Paryžiuje bei kitur, kur manyta esant pakastų pinigų, bet nieko nerasta,— keturiasdešimt penkis Paryžiaus livrus.

— Užkasti dukatą, o atkasti solidą! — tarė karalius.

— ...Už sudėtus Turnelės rūmuose šešis balto stiklo lakštus patalpoje, kur stovi geležinis narvas,— trylika solidų.

Už padarymą ir nugabenimą karaliaus paliepimu į juokdarių šventę keturių skydų su minėtojo Turnelės rūmų senjoro herbais, apipintais rožių vainikais,— šešis livrus. Už įstatytas dvi naujas rankoves senam karaliaus švarkui — dvidešimt solidų.

Už dėžutę tepalo karaliaus batams — penkiolika denarų. Už naujai pastatytą kiaulidę juodiesiems karaliaus paršeliams — trisdešimt Paryžiaus livrų. Už keliolika pertvarų, lentinių pakylų ir pakeliamųjų durų liūtų patalpose prie Sen Polio rūmų — dvidešimt du livrus.

— Brangiai atsieina tie žvėrys,— tarė Liudvikas XI.— Tiek to! Tai karališkosios didybės paveikslas. Ten yra vienas didelis rudas liūtas, aš mėgstu jį už jo lipšnumą. Ar matėte jį, metre Gijomai? Valdovams reikia turėti tokių retų žvėrių. Mums, karaliams, šunų vietoje turi būti liūtai, o kačių vietoje — tigrai. Karūnai tinka didingumas. Senovėje, kai buvo garbinamas Jupiteris, liaudis šventyklose aukodavo šimtą jaučių ir šimtą avių, o imperatoriai — šimtą liūtų ir šimtą erelių. Tai baisu ir labai gražu. Prancūzų karaliai visada girdėdavo aplink savo sostą staugiant liūtus. Vis dėlto reikia pripažinti, kad mes tiems reikalams išleidžiame mažiau pinigų nei mūsų pirmtakai ir kad mano liūtų, lokių, dramblių, leopardų skaičius yra daug kuklesnis. Skaitykite toliau, metre Olivje, mes tai norėjome pasakyti mūsų draugams flamandams.

Gijomas Rimas žemai nusilenkė, o paniuręs Kopenolis atrodė kaip lokys, apie kuriuos ką tik kalbėjo jo didenybė. Karalius neatkreipė į tai dėmesio. Jis vėl sriūbtelėjo iš taurės ir išspjovė gėralą, sakydamas:

— Fu, bjauri arbata!

Skaitantysis varė toliau:

— Už maitinimą niekšo valkatos, kuris jau šešis mėnesius laikomas daboklėje laukiant nurodymo, ką su juo daryti,— šeši livrai keturi solidai.

— Kas gi čia? — pertraukė karalius.— Maitinti žmogų, kurį reikia pakarti! Šimts velykų! Nebeduosiu nė solido tokiam maitinimui. Olivje, sutvarkykite tą reikalą su ponu Destutviliu ir šį pat vakarą parenkite to jaunikio jungtuves su kartuvėmis. Skaitykite toliau.

Olivje brėžtelėjo ties *niekšo valkatos* straipsniu ir skaitė toliau:

— Anrije Kuzenui, Paryžiaus teismo vyriausiajam budeliui, įteikti šešiasdešimt Paryžiaus solidų monsinjoro Paryžiaus prevo paliepimu už nupirktą minėtojo sjero prevo paliepimu didelį, platų kardą kirsti galvoms asmenų, teismo pasmerktų už prasižengimus, taipogi už nupirktą tam kardui makštį ir visus jam priklausančius priedus; taipogi už pataisymą ir išgalandimą

senojo kardo, kuris įtrūko ir ištrupėjo vykdant nuosprendį mesirui Liudvikui Liuksemburgiečiui, kaip liudija...

Karalius pertraukė:

— Užtenka. Mielai skiriu tą sumą. Tų išlaidų nežiūriu. Tam išleistų pinigų niekada nesu gailėjęsis. Skaitykite toliau.

— Už naujai padirbtą didelį storų rąstų narvą...

— O! — tarė karalius, abiem rankom įsitverdamas krėslo atramų.— Žinojau, kad į Bastiliją atvykau su kažkokiu reikalu. Palaukite, metre Olivje. Aš pats noriu pamatyti narvą. Paskaitysite man sąskaitą tuo metu, kai jį apžiūrinėsiu. Ponai flamandai, eime. Tai įdomus dalykas.

Jis pakilo, pasirėmė savo pašnekovui į ranką, davė ženklą tariamam nebyliui, stovinčiam prie durų, eiti pirma, abiem flamandams — sekti iš paskos ir išėjo iš kambario.

Prie celės durų karaliaus palyda padidėjo, prisidėjo šarvuoti kariai ir liekni pažai, kurie nešė deglus. Kurį laiką jie ėjo tamsiais bokšto koridoriais, laiptais, iškirstais storoje sienoje. Bastilijos komendantas žingsniavo priekyje, įsakinėdamas atidarinėti siauras, žemas duris prieš seną, ligotą, susikūprinusį karalių, kuris eidamas kosčiojo.

Prie kiekvienų durelių visi turėjo palenkti galvas, išskyrus senį, kurį sulenkė amžius.

— Hm! — švokštė jis bedante burna.— Lengvai įžengsime ir pro kapo rūsio duris. Žemos durys — pakumpusiam keleiviui.

Pagaliau pro paskutines dureles, taip apkabinėtas spynomis, jog prireikė ketvirčio valandos, iki jos buvo atrakintos, jie įžengė į smailiaskliautę, aukštą, erdvią salę; jos viduryje deglai apšvietė didelį, masyvų mūro, geležies ir medžio kubą. Jis buvo tuščiaviduris. Tai buvo vienas tų pagarsėjusių narvų valstybės nusikaltėliams, vadinamų *karaliaus vaikučiais*. Jo sienose buvo du ar trys langeliai, taip tankiai išpinti storais geležiniais virbais, jog nesimatė nė stiklų. Vietoje durų — didelė akmens plokštė kaip antkapis. Kas įeina, nebeišeina. Tik vietoj numirėlio čia būdavo gyvas žmogus.

Karalius iš lėto ėjo aplink tą nedidelį pastatą, įdėmiai jį apžiūrinėdamas, o jį lydįs metras Olivje garsiai skaitė raštą:

— Už naujai padirbtą didelį storų rąstų narvą su rėmais ir skersiniais devynių pėdų ilgio, aštuonių pločio ir nuo grindų iki lubų septynių pėdų aukščio, nuobliuotą ir apkaustytą storais geležies apkaustais, pastatytą vienoje Sent Antuano tvirtovės bokšto patalpoje, kuriame uždarytas ir laikomas mūsų valdovo

karaliaus įsakymu kalinys, iki tol kalintas sename, griūvančiame, sukrypusiame narve. Minėtam naujam narvui sunaudota devyniasdešimt šešios gulstinės sijos ir penkiasdešimt dvi statinės, dešimt gulekšnių po tris tuazus ilgio; minėtus rąstus tašė, pjaustė ir statė Bastilijos kieme devyni dailidės dvidešimt dienų.

— Neblogas ąžuolas,— tarė karalius, kumščiu daužydamas rąstus.

— ...Tam narvui sunaudota du šimtai dvidešimt storų geležinių sijų devynių ir aštuonių pėdų ilgio ir dar kitų — vidutinio ilgio, taipogi minėtoms sijoms lankų, sankalų, sąvaržų, sveriančių iš viso tris tūkstančius septynis šimtus trisdešimt penkis svarus; be to, dar aštuoni stori geležiniai žiedai minėtam narvui pritvirtinti, kartu su sankabomis ir vinimis sveria du šimtus aštuoniolika svarų, neskaitant geležinių pinučių, geležinių užšovų to kambario langams ir durims bei kitų dalykų...

— Štai kiek reikėjo geležies sutramdyti lengvamaniui protui! — tarė karalius.

— ...Visa tai atsiėjo tris šimtus septyniolika livrų penkis solidus septynis denarus.

— Šimts velykų! — sušuko karalius.

Liudvikui XI ištarus savo mėgstamąjį keiksmažodį, kažkas narve tarsi nubudo, sužvangėjo grindimis velkami pančiai, ir pasigirdo silpnas balsas, tarsi kyląs iš kapo:

— Sire! Sire! Pasigailėkite!

Kalbančiojo nesimatė.

— Trys šimtai septyniolika livrų penki solidai septyni denarai! — pakartojo Liudvikas XI.

Graudus balsas iš narvo visus nukrėtė šiurpu, net ir metrą Olivje. Tik karalius atrodė jo neišgirdęs. Paliepė metrui Olivje skaityti toliau, o pats šaltai apžiūrinėjo narvą.

— ...Be to, dvidešimt septyni Paryžiaus livrai keturiolika solidų sumokėta mūrininkui, prakalusiam skyles įstatyti į langus grotoms ir sutvirtinusiam grindis kambaryje, kuriame stovi narvas, nes šiaip grindys nebūtų atlaikiusios narvo svorio.

Balsas vėl pradėjo aimanuoti:

— Pasigailėkite, sire! Prisiekiu, kad išdavikas yra ponas Anže kardinolas, ne aš.

— Mūrininkas lupa! — tarė karalius.— Skaitykite, Olivje.

— Staliui už langų rėmus, gultą, išvietę ir kitus darbus dvidešimt Paryžiaus livrų du solidus...

Balsas taip pat nesiliovė:

— Aiman, sire, negi jūs nesiteiksite manęs išklausyti? Pareiškiu jums, kad ne aš rašiau monsinjorui de Gijenui, o ponas kardinolas La Baliu![75]

— Stalius brangiai ima,— pasakė karalius.— Ar jau viskas?

— Ne, sire... Stiklininkui už minėto kambario stiklus keturiasdešimt šešis Paryžiaus solidus aštuonis denarus.

— Pasigailėkite, sire! Argi dar negana, kad visas mano turtas atiduotas teisėjams, mano indai — ponui de Torsi, mano biblioteka — metrui Pjerui Doriolui, mano kilimai atiteko Rusijono valdytojui? Aš nekaltas. Štai jau keturiolika metų šąlu geležiniame narve. Pasigailėkite, sire! Už tai jums bus atlyginta danguje.

— Metre Olivje,— tarė karalius,— o kiek iš viso?

— Trys šimtai šešiasdešimt septyni Paryžiaus livrai aštuoni solidai trys denarai.

— Panele švenčiausioji! — sušuko karalius.— Nuostolingas narvas!

Jis ištraukė raštą metrui Olivje iš rankų ir ėmė pats pirštais skaičiuoti, čia žiūrėdamas į raštą, čia į narvą. Belaisvis ėmė raudoti. Tamsoje tai buvo taip klaiku, jog žmonės blykšdami susižvalgė.

— Keturiolika metų, sire! Štai jau keturiolika metų! Nuo 1469 metų balandžio. Dievo motinos vardu prašau, išklausykite mane, sire! Per tą laiką jūs džiaugėtės saulutės šiluma. O aš, paliegėlis, ar jau niekada nebepamatysiu dienos šviesos? Pasigailėkite, sire! Būkite gailestingas. Atlaidumas — didžiausia karaliaus dorybė, suvaldanti jo rūstybės versmes. Argi jūsų didenybė manote, jog mirties valandą karaliui didžiai malonu, kad jis nepaliko nenubaudęs nė vieno, kas jį įžeidė? Be to, sire, ne aš jūsų didenybės išdavikas, o ponas Anže kardinolas. O mano kojos surakintos sunkiais pančiais su dideliu geležies bumbulu, daug sunkesniu, negu turėtų būti. O, sire, pasigailėkite manęs!

— Olivje,— tarė karalius, linguodamas galvą,— pastebėjau, kad už kalkių kubilą man priskaičiuota po dvidešimt solidų, o iš tikrųjų jos tekainuoja dvylika. Ištaisykite tą sąskaitą.

Jis nusisuko nuo narvo ir žengė durų link. Vargšas kalinys iš tolstančių šviesų ir bruzdesio suprato, kad karalius išeina.

— Sire! Sire! — šaukė jis nevilties kupinu balsu.

Durys užsidarė. Kalinys nieko nebematė ir nebegirdėjo, tik kimų sargo balsą, dainuojantį jam prie ausies:

Apsukrusis metras Baliu,
Vyskupijų ponas kelių,
Savo turtų aprėpt negali.
O draugužis jo iš Verdeno
Vyskupiją turėjo vieną,
Bet ir tos neteko, vargšelis.

Karalius tylėdamas lipo į savo celę, o jo palyda sekė įkandin, pasmerktojo vaitojimų prislėgta. Staiga jo didenybė atsigręžė į Bastilijos komendantą.

— Beje,— tarė jis,— ar buvo kas nors tame narve?

— Dievaži, sire! — atsakė dėl tokio klausimo apstulbęs komendantas.

— O kas ten toks?

— Ponas Verdeno vyskupas.

Karalius tai žinojo geriau negu kas nors kitas. Bet tokia buvo jo manija.

— A! — tarė jis, naiviai apsimesdamas tik dabar tai prisiminęs.— Gijomas de Arnakūras, pono kardinolo La Baliu draugas. Geras vyras tas vyskupas!

Po valandėlės celės durys atsidarė, paskui ir vėl užsidarė, įėjus penkiems asmenims, kuriuos skaitytojas jau matė šio skyriaus pradžioje ir kurie, užėmę savo vietas, vėl taip pat pusbalsiu kalbėjosi ir taip pat laikėsi.

Tuo tarpu, karaliui nesant, ant stalo atsirado keletas depešų, ir jis pats nuplėšė jų antspaudus. Po to skubiai vieną po kitos perskaitė, mostelėjo metrui Olivje, matyt, einančiam ministro pareigas, imtis plunksnos ir, nepapasakojęs jam depešų turinio, ėmė tyliai diktuoti atsakymus, kuriuos šis rašė, gana nepatogiai atsiklaupęs prie stalo.

Gijomas Rimas stebėjo.

Karalius kalbėjo taip tyliai, jog flamandai nieko negirdėjo, nebent vieną kitą menkai tesuprantamą nuotrupą, pavyzdžiui: „...Derlingas vietoves remti prekyba, o nevaisingas — amatais... Anglų senjorams parodyti keturias mūsų bombardas: „Londoną", „Brabantą", „Burg an Bresą", „Sent Omerą"... Tai artilerijos nuopelnas, kad dabar kariaujama apdairiau... Ponui de Bresiuirui, mūsų bičiuliui... Negalima išlaikyti kariuomenės, neimant duoklių..." ir t.t.

Vieną kartą jis pakėlė balsą:

— Šimts velykų! Ponas Sicilijos karalius antspauduoja savo

laiškus geltona smalka, kaip ir Prancūzijos karalius. Gal be reikalo jam tai leidžiame daryti. Mano mielasis kuzenas, Burgundijos kunigaikštis, nedalijo raudonų herbų. Dinastijos didybė remiasi privilegijų neliečiamybe. Pažymėk tai, kūmai Olivje.

— Oho! — sušuko jis kitą kartą.— Tai bent laiškas! Ko gi iš mūsų reikalauja mūsų brolis imperatorius? — Skaitydamas laišką, jis vis kartkarčiais įterpdavo: — Iš tikrųjų! Vokiečių tiek daug, ir jie tokie galingi, kad sunku tuo patikėti. Bet mes nepamirštame seno priežodžio: gražiausioji grafystė — Flandrija; gražiausioji kunigaikštystė — Milanas; gražiausioji karalystė — Prancūzija. Ar ne teisybė, ponai flamandai?

Šį kartą ir Kopenolis nusilenkė kartu su Gijomu Rimu. Kojinių pirkliui malonu buvo tai girdėti.

Dėl paskutiniosios depešos Liudvikas XI suraukė antakius.

— Kas gi čia? — sušuko jis.— Skundai ir nepasitenkinimai mūsų garnizonais Pikardijoje! Olivje, tuoj pat parašykite ponui maršalui de Ruo. Parašykite, kad disciplina smunka; kad kareiviai pasiuntiniai, pašauktieji karo tarnybon bajorai, laisvieji šauliai, šveicarai labai kankina kaimiečius; kad kariai nesitenkina tuo geru, kurį randa žemdirbių namuose, bet, mušdami lazdomis arba ietimis, varo juos į miestą atgabenti vyno, žuvies, skanėstų ir kitokių nepaprastų dalykų; kad ponas karalius tai žino; kad mes esame nusistatę apsaugoti mūsų liaudį nuo nemalonumų, vagysčių ir plėšimų... Kad tokia yra mūsų valia, vardan dievo motinos! Be to, kad nemalonu, kai kiekvienas kaimo muzikantas, barzdaskutys arba koks samdytinis rengiasi kaip kunigaikštis aksomais, šilkais, maustosi aukso žiedais... kad dievui nepatinka tokios tuštybės. Kad mes, būdami bajorai, tenkinamės švarku, pasiūtu iš gelumbės po šešiolika solidų už Paryžiaus uolektį... kad ir ponai kariuomenės tarnai galėtų nusileisti iki to pat lygio. Paveskite ir įsakykite... Ponui Ruo, mūsų bičiuliui. Gerai.

Tą laišką jis diktavo garsiai, tvirtu, griežtu balsu. Kai baigė, durys atsidarė ir įleido naują asmenį, kuris puolė kaip pakvaišęs į kambarį šaukdamas:

— Sire! Sire! Paryžiuje liaudies maištas!

Rimtas Liudviko XI veidas susiraukė; bet regimas susijaudinimas švystelėjo trumpai lyg žaibas. Jis susivaldė, griežtai ir ramiai tarė:

— Kūmai Žakai, jūs labai staigiai įsiveržėte!

— Sire! Sire! Riaušės! — šaukė uždusęs kūmas Žakas.

Karalius pakilo, šiurkščiai griebė jam už rankos ir, tramdydamas pyktį ir šnairuodamas į flamandus, pašnibždėjo į ausį, kad tik jis vienas išgirstų:

— Tylėk arba kalbėk pašnibždomis!

Kūmas Žakas suprato ir ėmė tyliai ir labai išgąstingai pasakoti, o karalius ramiai klausėsi; Gijomas Rimas atkreipė Kopenolio dėmesį į atėjusiojo veidą ir drabužius, į kailiu pamuštą jo gobtuvą, *caputia forrata,* jo trumpą apsiautalą, *epitogia curta,* į ilgą juodo aksomo drabužį, kuris rodė jį esant Atskaitomybės rūmų pirmininku.

Kai tasai asmuo šį tą paaiškino Liudvikui XI, šis ėmė kvatoti ir sušuko:

— Iš tikrųjų, kalbėkite garsiai, kūmai Kuaktje! Ko taip tyliai šnekate? Dievo motina žino, kad mes neturime ko slėpti nuo mūsų gerųjų draugų flamandų.

— Bet, sire...

— Kalbėkite garsiai!

„Kūmas Kuaktje" iš nuostabos neteko žado.

— Na, pone, tai sakote, kad mūsų šauniajame Paryžiaus mieste bruzda prastuomenė?

— Taip, sire.

— Ir ji sukilo, sakote, prieš poną Teisingumo rūmų teisėją?

— Taip atrodo,— atsakė *kūmas* mikčiodamas, vis dar neatitokęs, kad taip staiga ir neišaiškinamai pakito karaliaus nuomonė.

Liudvikas XI tarė:

— O kur sargyba sutiko minią?

— Einančią nuo Didžiosios Valkatijos link Maininінkų tilto. Aš pats juos mačiau, kai ėjau čionai jūsų didenybės įsakymu. Girdėjau, kaip jie šaukė: „Šalin Rūmų teisėją!"

— O ko jie nori iš Rūmų teisėjo?

— Matot, jis jų senjoras.

— Iš tikrųjų!

— Taip, sire. Tai Stebuklų dvaro vagišiai. Jau seniai jie skundžiasi teisėju, mat jie jo vasalai. Jie nenori jo pripažinti nei teisėju, nei kelių mokesčių rinkėju.

— Štai kaip! — atsakė karalius. Jis šypsojosi su pasitenkinimu, kurį veltui bandė nuslėpti.

— Visuose prašymuose, įteiktuose teismui,— kalbėjo kūmas Žakas,— jie tvirtina turį tik du valdovus: jūsų didenybę ir savo dievą, kuris, man atrodo, yra pats velnias.

— Ėhė! — tarė karalius.

Jis trynėsi rankas ir juokėsi tuo vidiniu juoku, nuo kurio nušvinta veidas. Jis negalėjo paslėpti savo džiaugsmo, nors tarpais bandė rodytis reikiamai susirūpinęs įvykiu. Niekas nieko nebesuprato, nė pats „metras Olivje". Karalius susimąstęs valandėlę patylėjo, bet atrodė patenkintas.

— Ar jų daug? — staiga paklausė jis.

— Tikrai daug, sire,— atsakė kūmas Žakas.

— Kiek?

— Mažiausiai šeši tūkstančiai.

Karalius nesusilaikė nepasakęs:

— Gerai! — Paskui paklausė: — Ar jie ginkluoti?

— Dalgiais, ietimis, šaudyklėmis, kirtikliais, visokiais labai pavojingais ginklais.

Karalius lyg ir nė kiek nesusirūpino, kai sužinojo apie tokius ginklus. Kūmas Žakas laikė savo pareiga pridurti:

— Jei jūsų didenybė tuoj pat nenusiųs teisėjui pagalbos, jis žuvęs.

— Nusiųsime,— tarė karalius, dėdamasis rimtas.— Gerai. Žinoma, nusiųsime. Ponas teisėjas yra mūsų draugas. Šeši tūkstančiai! Tai padūkėliai! Jų drąsa nuostabi, ir dėl to mes labai užsirūstinę. Bet šią naktį čia pat po ranka turime labai nedaug žmonių. Suspėsime ir rytoj rytą.

Kūmas Žakas sušuko:

— Tuoj pat, sire! Kitaip jie suspės dvidešimt kartų nusiaubti teismo pastatą, išplėšti senjoriją ir pakarti teisėją. Dėl dievo meilės, sire! Siųskite anksčiau, nelaukite ryto.

Karalius pažvelgė jam tiesiai į veidą:

— Aš jums pasakiau — rytoj rytą.

Jis taip pažvelgė, jog prieštarauti buvo neįmanoma.

Patylėjęs Liudvikas XI vėl garsiai prabilo:

— Kūmai Žakai, jūs tai turėtumėte žinoti. Kokia buvo...— Jis susigriebė: — Kokia yra feodalinė teisėjo jurisdikcija?

— Sire, Teisingumo rūmų vyriausiajam teisėjui priklauso Kalandro gatvė iki Žolyno gatvės, Sen Mišelio aikštė ir vietovė, liaudies vadinama Pasieniu, prie Notr Dam de Šanų bažnyčios (čia Liudvikas XI kilstelėjo kepurės kraštą), kur yra trylika namų, be to, dar Stebuklų dvaras, raupsuotųjų ligoninė, vadinama Priemiesčiu, visas vieškelis, kuris prasideda prie tos ligoninės ir baigiasi prie Sen Žako vartų. Visose tose vietose jis renka kelių mokesčius, turi aukštosios, vidutiniosios ir žemosios teisenos galią, žodžiu, yra neribotas valdovas.

— Žiūrėk tu man! — tarė karalius, dešine ranka kasydamasis kairę ausį.— Tai gerokas mano miesto gabalas! Aha! Ponas teisėjas *buvo* visos tos miesto dalies karalius!

Šį kartą jis jau nepasitaisė. Susimąstęs kalbėjo toliau, tarsi pats su savimi:

— Puiku, ponas teisėjau! Jūs turėjote apžiojęs gerą mūsų Paryžiaus gabalą!

Staiga jis pratrūko:

— Šimts velykų! Kas gi pagaliau yra tie ponai, kurie mano turį teisę rinkti kelių mokesčius, teisti, būti senjorais ir šeimininkais? Kiekvienoj jų palaukėj — muito užkarda, kiekvienoj kryžkelėj — jų teismas ir budelis. Kaip kokie graikai, kurie turi tiek dievų, kiek šaltinių, ir kaip persai, kurie turi tiek dievų, kiek mato žvaigždžių, taip ir prancūzai dabar turi tiek karalių, kiek mato kartuvių! Dievaži, tai blogas dalykas, ir tokia maišatis man nepatinka. Norėčiau žinoti, ar turi būti iš dievo malonės Paryžiuje kitas kelių mokesčių rinkėjas, be karaliaus, kitas teisingumas, be mūsų teismo, kitas imperatorius, be mūsų, šioje imperijoje! Prisiekiu savo siela, turės ateiti laikas, kai Prancūzijoje bus tik vienas karalius, tik vienas senjoras, tik vienas teisėjas, tik vienas budelis, kaip kad rojuje yra tik vienas dievas!

Jis vėl kilstelėjo skrybėlę ir, vis susimąstęs, šnekėjo toliau tokiu balsu ir išraiška kaip medžiotojas, paleidęs ir užsiundęs savo skalikus:

— Puiku, mano liaudie! Drąsiau! Triuškink tuos netikruosius senjorus! Varyk savo darbą! Tulia, tulia! Pulk! Pulk! Plėšk juos! Kark! Siaubk!.. Ak jūs, ponai, norite būti karaliais? Pirmyn, liaudie, pirmyn!

Jis staiga nutilo, prikando lūpą, tarsi norėdamas sulaikyti besprūstančią savo mintį, skvarbiomis akimis paeiliui peržvelgė visus penkis jį supančius žmones ir, abiem rankom suėmęs skrybėlę ir tiesiai į ją žiūrėdamas, tarė:

— O, aš tave sudeginčiau, jei tu žinotum, kas glūdi mano galvoje!

Paskui vėl, įdėmiai ir neramiai žvalgydamasis aplinkui kaip lapė, paslapčiomis grįžtanti į urvą, tarė:

— Nesvarbu! Mes padėsime ponui teisėjui. Bėda, kad šiuo metu čia turime per mažai kareivių prieš tiek liaudies. Reikės palaukti iki ryto. Site bus atkurta tvarka, ir tie, kur bus sučiupti, atsidurs kartuvėse.

— Beje, sire! — tarė kūmas Kuaktje.— Per tą susijaudinimą

užmiršau pasakyti, kad sargyba sučiupo du atsilikusius nuo tos gaujos vyrus. Jei jūsų didenybė norėtų juos pamatyti, tai jie čia.

— Ar aš juos norėčiau pamatyti! — sušuko karalius.— Šimts velykų, kaip tu užmiršti tokius dalykus! Bėk greičiau, Olivje, atvesk juos!

Metras Olivje išėjo ir po valandėlės grįžo su dviem belaisviais, kuriuos atlydėjo karaliaus sargybos šauliai. Pirmasis buvo stambaus idiotiško veido, girtas, nustebusiom akim. Apsidaręs skarmalais, jis ėjo šlubuodamas, vilkdamas koją. Antrasis buvo labai išblyškęs ir šypsojosi. Skaitytojas jį jau pažino.

Karalius valandėlę į juos žiūrėjo, netardamas nė žodžio, paskui staiga kreipėsi į pirmąjį:

— Kuo tu vardu?

— Žjefrua Tauškalius.

— Tavo amatas?

— Valkata.

— O ko lindai į tą prakeiktą maištą?

Valkata, maskatuodamas rankomis, kvailai spoksojo į karalių. Šitoje blogai suręstoje galvoje protui buvo maždaug taip patogu kaip šviesai po gesintuvu.

— Nežinau,— atsakė jis.— Visi ėjo, ėjau ir aš.

— Argi jūs nėjote įžūliai užpulti ir apiplėšti savo senjoro, Rūmų teisėjo?

— Tiek žinau, kad visi ėjo kažkur iš kažko kažką atimti. Štai ir viskas.

Kareivis parodė karaliui atimtą iš valkatos sodininko peilį.

— Ar pažįsti tą ginklą? — paklausė karalius.

— Taip, tai mano peilis. Aš vynuogininkas.

— Ar pripažįsti savo bendru tą žmogų? — pridūrė Liudvikas XI, rodydamas antrąjį belaisvį.

— Ne, aš jo nepažįstu.

— Pakaks,— tarė karalius. Ir pirštu pamojo tyliam žmogui, stovinčiam prie durų, į kurį mes jau buvome atkreipę skaitytojo dėmesį: — Kūmai Tristanai, tas žmogus — jums.

Tristanas Atsiskyrėlis nusilenkė. Tyliai davė nurodymą dviem šauliams, ir tie vargšą valkatą išvedė.

Tuo tarpu karalius prisiartino prie apsipylusio prakaitu antro belaisvio.

— Kaip vadiniesi?

— Grenguaras, sire.

— Tavo verslas?

— Filosofas, sire.

— Kaip tu, kvaily, sau leidai eiti plėšti mūsų bičiulio pono Paryžiaus teisėjo ir ką gali pasakyti apie tas riaušes?

— Sire, aš ten nebuvau.

— Mat kaip! Ak tu, ištvirkėli, argi ne tave sargyba suėmė toje nusikaltėlių kompanijoje?

— Ne, sire, čia nesusipratimas. Tokia jau mano lemtis. Aš kuriu tragedijas. Sire, maldauju, išklausykite mane. Esu poetas. Mano profesijos žmones naktį į gatves išveja melancholija. Šį vakarą ėjau pro ten. Tai atsitiktinumas. Mane sulaikė per klaidą. Aš neprisidėjau prie to piliečių maišto. Jūsų didenybė matė, kad valkata manęs nepripažino. Užtikrinu jūsų didenybę...

— Nutilk! — tarė karalius, sriūbtelėjęs vaistažolių.— Išūžei galvą.

Tristanas Atsiskyrėlis žengė priekin ir, pirštu rodydamas į Grenguarą, tarė:

— Sire, ar galima pakarti ir šitą?

Tai buvo pirmieji jo ištarti žodžiai.

— Et, nematau kliūčių,— atsakė nerūpestingai karalius.

— O aš jų matau daug! — tarė Grenguaras.

Tą akimirką mūsų filosofas pasidarė žalesnis už alyvą. Iš šaltos ir abejingos karaliaus veido išraiškos jis suprato, kad tik labai patetiški žodžiai dar gali jį išgelbėti. Tad jis puolė Liudvikui XI po kojų ir, beviltiškai mostaguodamas, sušuko:

— Sire! Jūsų didenybė teikitės mane išklausyti. Sire! Negriaudėkite ant tokio niekingo padaro kaip aš. Didysis dievulio žaibas netrenkia salotos. Sire, jūs, aukščiausias, didžiai galingas monarchas, pasigailėkite vargšo doro žmogelio, kuriam sunkiau būtų sukurstyti maištą negu ledo gabalui išskelti kibirkštį! Maloningiausias sire, geraširdiškumas yra liūto ir karaliaus dorybė. Deja, griežtumas tik išgąsdina protus; nuožmūs šiaurės vėjo gūsiai nepajėgia nuplėšti apsiausto nuo keleivio, o saulė savo spinduliais pamažu taip jį sušildo, kad jis išsirengia vienmarškinis. Sire, jūs esate saulė. Užtikrinu, mano aukščiausias pone ir valdove, aš nesu valkatų bendras, vagis ir ištvirkėlis. Maištas ir plėšikavimai netinka Apolono tarnams. Aš niekada nepulčiau į tuos debesis, kurie pratrūksta neramumais ir sukilimais. Esu ištikimas jūsų didenybės vasalas. Kaip vyras pavydulingai sergsti savo žmonos garbę, kaip sūnus brangina tėvo meilę, taip geras vasalas turi branginti savo karaliaus šlovę, jis privalo iš paskutinių spėkų rūpintis karaliaus namais, uoliausiai

jam tarnauti. Bet kokia kita aistra būtų tik beprotybė. Štai, sire, mano pažiūros apie valstybę. Taigi nespręskite iš mano pradilusių alkūnių, jog esu maištininkas ir plėšikas. Jei manęs pasigailėsite, sire, aš ir kelius pradilinsiu rytą vakarą už jus melsdamasis! Deja, nesu labai turtingas, kas teisybė, tai teisybė. Esu net, galima sakyti, vargšas. Bet dėl to nepasidariau ydingas. Tai ne mano kaltė. Kiekvienas žino, kad iš literatūros nesusikrausi didelių turtų ir kad patys gabieji gerų knygų kūrėjai ne visada turi žiemą kuo židinį pasikurti. Tik šunadvokačiai suima visus grūdus, o kitoms mokslo profesijoms palieka vien šiaudus. Apie skylėtą filosofo apsiaustą yra keturiasdešimt labai puikių priežodžių. O sire, atlaidumas yra vienintelė šviesa, kuri gali apšviesti didžios sielos vidų. Atlaidumas apšviečia visas kitas dorybes. Be jo žmonės kaip akli ieško dievo apgraibomis. Gailestingumas — tai tas pats atlaidumas, jis žadina valdinių meilę; o tai geriausia karaliaus asmens apsauga. Argi jums bus blogiau, jūsų didenybe, kuri savo spindėjimu visus akinate, jei pasaulyje liks gyventi vienas vargšas žmogelis? Vargšas nekaltas filosofas, braidžiojąs vargo ūkanose su tuščia pinigine ir tuščiu pilvu? Be to, sire, aš esu mokytas. Didieji karaliai, globodami mokslininkus, savo vainikui laimi dar vieną perlą. Herkulis neniekino Mūzų vadovo titulo. Motiejus Korvinas buvo prielankus Johanui Regiomontanui, matematikų pažibai. Koks gi čia mokslininkų globojimas, jeigu jie kariami? Kokia dėmė būtų kritusi ant Aleksandro, jei jis būtų įsakęs pakarti Aristotelį! Tai būtų buvęs ne apgamėlis, puošiantis jo šlovės veidą, o jį bjaurinanti opa. Sire, aš sukūriau labai vykusią epitalamą Flandrijos Margaritai ir monsinjorui šviesiausiajam dofinui. Juk tokių dalykų nedaro maištų kurstytojai. Jūsų didenybė matote, kad aš ne koks menkas rašeiva, o daug studijavęs ir turiu įgimtą iškalbos dovaną. Pasigailėkite manęs, sire. Jūs padarysite dievo motinai malonų darbą. Prisiekiu jums, kad labai bijau būti pakartas!

Taip kalbėdamas, nusiminęs Grenguaras bučiavo karaliaus kurpes, ir Gijomas Rimas sušnibždėjo Kopenoliui:

— Jis gerai daro, kad šliaužioja jam po kojų. Karaliai panašūs į Kretos Jupiterį: jų ausys kojose.

O kojinių pirklys, kuriam ne galvoj buvo Kretos Jupiteris, atsakė, grubiai šypsodamasis, įsmeigęs į Grenguarą akis:

— O, kaip malonu! Man atrodo, kad girdžiu kanclerį Jugone, maldaujantį mane pasigailėjimo.

Kai Grenguaras, visiškai uždusęs, pagaliau nutilo ir pakėlė

drebėdamas galvą, karalius nagu gramdė dėmę nuo kelnių kelio. Paskui jo didenybė atsigėrė iš taurės vaistažolių arbatos. Bet netarė nė žodžio, ir tas tylėjimas Grenguarą baisiai kankino. Pagaliau karalius į jį pažvelgė.

— Baisus tarškalas! — tarė jis.

Po to atsigręžė į Tristaną Atsiskyrėlį.

— Ką gi, paleiskite jį.

Grenguaras iš to nepaprasto džiaugsmo klestelėjo ant užpakalio.

— Į laisvę? — sumurmėjo Tristanas.— O gal jį truputį palaikyti narve, jūsų didenybe?

— Kūmai,— atkirto Liudvikas XI,— negi manai, kad tai tokiems paukščiams statydiname narvus už tris šimtus šešiasdešimt septynis livrus aštuonis solidus tris denarus? Paleiskite tuoj pat tą ištvirkėlį (Liudvikas XI mėgo tą žodį, kuris sykiu su *šimtu velykų* buvo visas jo sąmojis) ir išmeskite jį laukan, davę gerą niuksą!

— Och! — sušuko Grenguaras.— Štai didis karalius!

Bijodamas, kad karalius nepakeistų įsakymo, jis puolė pro duris, kurias Tristanas susiraukęs jam atidarė. Kareiviai išėjo kartu su juo ir varė jį, smarkiai tvodami kumščiais, bet Grenguaras visa tai iškentė kaip tikras filosofas stoikas.

Kai karalius sužinojo apie maištą prieš teisėją, gera jo nuotaika reiškėsi visur. Šitas neįprastas atlaidumas taip pat buvo nemenkas tokios nuotaikos ženklas. Tristanas Atsiskyrėlis savo kampe atrodė niūrus kaip šuo, pamatęs kaulą, bet jo negavęs.

Tuo tarpu karalius linksmai barbeno pirštais į savo krėslo atramą Pont Odemero maršą. Tai buvo karalius veidmainys, bet jis kur kas geriau mokėjo paslėpti savo rūpesčius negu džiaugsmus. Tokie džiūgavimai išgirdus gerą žinią kartais net peržengdavo visas ribas; pavyzdžiui, mirus Karoliui Drąsiajam, jis paaukojo Sen Marten de Turo bažnyčiai sidabro baliustradas; įžengęs į sostą, užmiršo net pasirūpinti savo tėvo laidotuvėmis.

— Beje, sire! — staiga sušuko Žakas Kuaktje.— O kaip tas priepuolis, dėl kurio jūsų didenybė mane kvietėte?

— O,— tarė karalius,— iš tikrųjų aš labai kenčiu, kūmai. Man ūžia ausyse, o krūtinėje tarsi kas ugniniais grėbliais gramdytų.

Kuaktje paėmė karaliaus ranką ir su nusimanymu ėmė čiupinėti pulsą.

— Žiūrėkite, Kopenoli,— tyliai tarė Rimas.— Štai jis tarp

Kuaktje ir Tristano. Čia visas jo dvaras. Gydytojas — jam, budelis — kitiems.

Čiupinėdamas karaliaus pulsą, Kuaktje rodė vis didesnį nerimą. Liudvikas XI žiūrėjo į jį truputį baimingai. Kuaktje bematant apsiblausė. Žmogelis neturėjo kito pajamų šaltinio, kaip tik blogą karaliaus sveikatą. Jis išnaudojo ją kaip galėdamas.

— Oho! — pagaliau sumurmėjo.— Iš tikrųjų verta susirūpinti.

— Tikrai? — tarė išsigandęs karalius.

— *Pulsus creber, anhelans, crepitans, irregularis**,— kalbėjo gydytojas.

— Šimts velykų!

— Su tokiu pulsu žmogus gali nė trijų dienų neištęsti.

— Motina švenčiausia! — sušuko karalius.— O vaistai, kūmai?

— Galvoju, sire.

Jis liepė Liudvikui XI iškišti liežuvį, palingavo galvą, susiraukė ir, taip besimaivydamas, staiga tarė:

— Dievaži, sire, turiu pasakyti, kad yra laisva mokesčių rinkėjo vieta ir kad aš turiu sūnėną.

— Duodu tavo sūnėnui mokesčių rinkėjo vietą, kūmai Žakai,— atsakė karalius,— tik ištrauk man iš krūtinės tą liepsną.

— Kadangi jūsų didenybė toks maloningas,— tarė gydytojas,— tai neatsisakykite man truputį padėti, kad galėčiau baigti savo namo Sent Andre Dezarko gatvėje statybą.

— O! — tarė karalius.

— Mano pinigai baigiasi,— kalbėjo daktaras,— ir iš tikrųjų būtų gaila, jei namas liktų be stogo. Ne paties namo gaila, jis visai paprastas, miesčioniškas, bet Žeano Furbo tapybos, taip gyvinančios jo sienas. Yra atvaizduota skrendanti Diana, tokia puiki, tokia švelni, tokia daili, jos judesiai tokie nuoširdūs, jos šukuosena tokia graži, apvainikuota pusmėnuliu, oda tokia balta, jog gundo visus, kurie per daug smalsiai ją apžiūrinėja. Nutapyta ir Cerera. Taip pat labai graži deivė. Ji sėdi ant javų pėdo, apvainikuota dailia girlianda, nupinta iš varpų, vėdrynų ir kitų gėlių. Nėra meilingesnių akių kaip jos, apvalesnių blauzdų, kilnesnės išvaizdos, gražiau suklostyto drabužio. Tai visų nekalčiausia, tobuliausia grožybė, kokią kada nors buvo sukūręs dailininko teptukas.

— Budeli! — sumurmėjo Liudvikas XI.— Kur tu lenki?

---

* Pulsas tankus, trūkčiojantis, silpnas, netaisyklingas (*lot.*).

— Man reikia stogo tai tapybai uždengti; nors tai menkniekis, bet aš nebeturiu pinigų.

— O kiek kainuos tas tavo stogas?

— Na... varinis, su pagražinimais, paauksuotas stogas daugių daugiausia atsieis du tūkstančius livrų.

— Ak, banditas! — sušuko karalius.— Jis man nė danties neištraukia, jei neduodu deimanto.

— Ar gausiu stogą? — paklausė Kuaktje.

— Taip, ir eik po velnių, tik pagydyk mane.

Žakas Kuaktje žemai nusilenkė ir tarė:

— Sire, jus išgelbės karščio traukiamieji vaistai. Uždėsime jums ant strėnų gero tepalo iš vaško, Armėnijos raudonojo molio, kiaušinio baltymo, aliejaus ir acto. Toliau gerkite savo vaistažoles, ir mes atsakome už jūsų didenybės sveikatą.

Deganti žvakė vilioja ne vien muselę. Matydamas tokį karaliaus dosnumą ir tardamas, kad momentas palankus, prisiartino ir metras Olivje.

— Sire...

— Ko dar? — paklausė Liudvikas XI.

— Sire, ar jūsų didenybė žino, kad mirė metras Simonas Radenas?

— Tai kas?

— Juk jis buvo karaliaus patarėjas teisminiams iždo reikalams.

— Tai kas?

— Sire, jo vieta laisva.

Išdidžiojo metro Olivje veidas, šiaip visada įžūlus, dabar rodė didžiausią nusižeminimą. Tai vienintelis galimas pakitimas dvariškio veide. Karalius pažiūrėjo jam tiesiai į akis ir sausai tarė:

— Suprantu.

Po to pridūrė:

— Metre Olivje, maršalas Busiko[76] sakydavo: „Tik karaliaus dovanos vertingos, tik jūroje žvejyba gera." Matau, kad esate pono Busiko nuomonės. Dabar įsidėkite štai ką. Mūsų atmintis gera. 68-aisiais metais jus paskyrėme savo kambariniu; 69-aisiais Sen Klu tilto pilies komendantu su šimtu Turo livrų atlyginimu (jūs norėjote tiek Paryžiaus livrų). 73-ųjų metų lapkričio mėnesį Žeržolyje duotu raštu jus paskyrėme Venseno miškų prievaizdu vietoje stalininko Žilbero Aklio; 75-aisiais Ruvre le Sen Klu miško urėdu vietoje Žako Le Mero; 78-aisiais mūsų skiriamuoju raštu, užantspauduotu dviguba žalia smalka, malo-

nėjome suteikti jums ir jūsų žmonai teisę imti dešimties Paryžiaus livrų mokestį iš pirklių, prekiaujančių aikštėje prie Sen Žermeno mokyklos; 79-aisiais jus paskyrėme Senaro miško urėdu vietoje to vargšo Žeano Dezo; paskui Lošo pilies komendantu; po to Sen Kenteno valdytoju; paskui Melano tilto komendantu,— jūs tada pasivadinote grafu de Melanu. Iš penkių solidų baudos, kurią moka kiekvienas barzdaskutys, jei skuta šventadieniais, trys solidai tenka jums, o mums likusieji. Mes sutikome pakeisti jūsų pavardę *le Move**, nes ji per daug atitinka jūsų išraišką. 74-aisiais metais, nors bajorai tuo buvo labai nepatenkinti, mes suteikėme jums įvairiaspalvį herbą, kuris jūsų krūtinę padarė panašią į povo gūžį. Šimts velykų! Ar tik jūs ne girtas? Ar jūsų žvejyba nepakankamai gausi ir stebuklinga? Ar nebijote, kad viena lašiša viršaus gali apversti jūsų laivą? Puikybė jus pražudys, kūmai. Paskui puikybę visada seka žlugimas ir gėda. Pamąstykite apie tai ir tylėkite.

Nuo tų griežtai pasakytų žodžių apmaudingas metro Olivje veidas vėl pasidarė įžūlus.

— Gerai,— sumurmėjo jis beveik garsiai,— aiškiai matyti, kad karalius šiandien serga. Jis viską atiduoda gydytojui.

Visai nesupykęs dėl tokio akibrokšto, Liudvikas XI tarė beveik švelniai:

— Beje, aš dar užmiršau, kad buvau jus paskyręs savo ambasadorium Gente prie kunigaikštienės Marijos. Taip, ponai,— tarė jis, atsigręžęs į flamandus,— juk jis buvo ambasadorium. Na, na, kūmai,— pridėjo jis, kreipdamasis į metrą Olivje,— nesipykime, juk mes seni draugai. Jau labai vėlu. Darbą baigėme. Nuskuskite mane.

Skaitytojai, be abejo, jau seniai suprato, kad metras Olivje yra tas baisusis Figaras, kurį apvaizda, didžioji dramų kūrėja, taip meniškai įpynė į ilgą ir kruviną Liudviko XI komediją. Neketiname čia smulkiai vaizduoti tos savotiškos figūros. Šis karaliaus barzdaskutys turėjo tris vardus. Karaliaus dvare jis buvo vadinamas Olivje le Denu; liaudis jį vadino Olivje Velniu. Jo tikrasis vardas buvo Olivje le Move.

Taigi Olivje le Move stovėjo nejudėdamas, pasipūtęs, skersakiuodamas į Žaką Kuaktje.

— Taip, taip! Gydytojui! — iškošė jis pro dantis.

— Na, taip, gydytojui,— tarė Liudvikas XI nepaprastai geraširdiškai,— gydytoju mes labiau pasitikime negu tavimi. Tas

* *Mauvais* — piktas, nedoras.

visai suprantama: jo rankose yra visas mūsų kūnas, o tu mus laikai tik už smakro. Nieko, vargšas mano barzdaskuty, teks dar ir tau. Ką gi pasakytum ir kuo pavirstų tavo amatas, jei būčiau toks karalius kaip Šilperikas, kuris buvo įpratęs viena ranka laikytis už barzdos? Gerai jau, gerai, kūmai, imkis savo pareigos, nuskusk mane. Eik atsinešk viską, ko reikia.

Matydamas, kad karalius nusiteikęs juokauti ir neįmanoma net jo įžeisti, Olivje bambėdamas išėjo vykdyti įsakymo.

Karalius pakilo, priėjo prie lango ir staiga, nepaprastai susijaudinęs, jį atidarė.

— O, taip! — sušuko jis, suplodamas rankomis.— Dangus paraudęs viršum Site. Dega teisėjas. Niekas kitas. O, geroji mano liaudie! Štai tu pagaliau man padedi triuškinti senjorijas!

Paskui, atsigręžęs į flamandus, tarė:

— Ponai, ateikite pažiūrėti. Juk čia gaisro pašvaistė?

Abu gentiečiai priėjo.

— Didelis gaisras,— tarė Gijomas Rimas.

— O! — pridūrė Kopenolis, ir jo akys įsižiebė,— tai man primena senjoro Himberkūro rūmų gaisrą. Turbūt ten didelis maištas.

— Jūs taip manote, metre Kopenoli? — Ir Liudviko XI akys beveik taip pat linksmai sublizgėjo kaip kojinių pirklio.— Juk sunku bus atsilaikyti, teisybė?

— Kryžiau dievo! Sire, jūsų didenybei teks ten pasiųsti ne vieną kareivių kuopą.

— Ak, man! Čia jau kitas dalykas. Jei tik panorėčiau!..

Kojinių pirklys drąsiai atsakė:

— Jei tas maištas toks, kaip manau, tai dar per maža panorėti, sire!

— Kūmai,— tarė Liudvikas XI,— dviejų mano sargybos būrių ir vienos patrankos salvės užtektų susidoroti su ta prasčiokų minia.

Kojinių pirklys, nepaisydamas jam rodomų Gijomo Rimo ženklų, matyt, ryžosi karaliui paprieštarauti.

— Sire, šveicarai taip pat buvo prasčiokai. Ponas Burgundijos kunigaikštis — įžymus bajoras, ir jam buvo tik nusispjaut ant tų padugnių. Gransono mūšyje, sire, jis šaukė: „Kanonieriai! Šaut į tuos nuskurėlius!" Ir keikėsi švento Jurgio vardu. Bet kaimo seniūnas Šarnachtalis su savo kuoka ir savo žmonėmis puolė gražųjį kunigaikštį, ir, susidūrusi su tais kaimiečiais, vilkinčiais buivolo odos striukėmis, blizganti burgundų kariuo-

menė subyrėjo kaip stiklas, sudaužtas akmeniu. Tie prasčiokai išžudė daug riterių; žymiausias Burgundijos didikas Šato Gijonas buvo rastas negyvas su savo dideliu širmu arkliu pelkių pievelėje[77].

— Bičiuli,— atkirto karalius,— jūs kalbate apie mūšį. O čia tik riaušės. Ir aš joms padarysiu galą,— užteks tik antakius suraukti.

Kojinių pirklys tarė abejingai:

— Galimas dalykas, sire. Tas reikštų, kad liaudies valanda dar neišmušė.

Gijomas Rimas pamanė, jog reikia įsikišti:

— Metre Kopenoli, jūs kalbatės su galingu karaliumi.

— Žinau,— rimtai atsakė tas.

— Leiskite jam pasakyti, mano bičiuli ponas Rimai,— tarė karalius.— Man patinka, kai žmogus atvirai kalba. Mano tėvas Karolis VII sakydavo, kad tiesa serga. O aš maniau, kad ji mirė ir kad nerado nuodėmklausio. Metras Kopenolis nori įrodyti, kad aš klydau.

Po to, draugiškai uždėjęs ranką Kopenoliui ant peties, tarė:

— Taigi, jūs sakote, metre Žakai?..

— Aš sakau, sire, kad gal jūsų teisybė, kad liaudies valanda jūsų šalyje dar neišmušė.

Liudvikas XI pažiūrėjo į jį skvarbiomis akimis:

— O kada toji valanda išmuš, metre?

— Jūs išgirsite.

— O koks laikrodis ją išmuš, meldžiamasis?

Kopenolis, vis taip pat ramiai, stačiokiškai laikydamasis, privedė karalių prie lango.

— Klausykite, sire! Čia yra pilies bokštas, sargybos kuoras, patrankos, miestiečiai, kareiviai. Kai ims gausti sargybos kuoro varpas, kai sugriaudės patrankos, kai trenksmingai sugrius pilies bokštas, kai miestiečiai ir kareiviai staugdami ims žudyti vieni kitus, tai ir bus išmušusi valanda.

Liudvikas apsiniaukė, susimąstė. Valandėlę tylėjo, paskui švelniai patapšnojo storą bokšto sieną tarsi žirgui nugarą:

— O, šito nebus! Juk tu taip lengvai nesugriūsi, mano šaunioji Bastilija?

Ir staiga atsigręžęs į drąsųjį flamandą, tarė:

— Ar esate kada nors matęs maištą, metre Žakai?

— Aš pats esu jį ruošęs,— tarė kojinių pirklys.

— O ką jūs darote, kad kiltų maištas?

— A,— atsakė Kopenolis,— tai ne taip jau sunku! Yra daugybė būdų. Pirmiausia reikia, kad mieste būtų nepatenkintų. Kada gi jų nebūna? Paskui reikia atsižvelgti į gyventojų būdą. Gento gyventojai mielai dedasi prie maišto. Jie visada myli valdovo sūnų, o paties valdovo — niekada. Tai va! Vieną rytą, pavyzdžiui, įeina žmogus į mano krautuvę ir sako: „Tėvai Kopenoli, taip ir taip, Flandrijos kunigaikštytė nori išgelbėti savo ministrus, vyriausiasis teisėjas dvigubai pakėlė mokestį už malimą", arba ką nors kita sako. Vis tiek ką. Aš metu darbą, einu į gatvę ir šaukiu: „Plėšk!" Visada pasitaiko kokia nors atlupta tuščia statinė. Užlipu ant jos ir garsiai sakau, kas ateina į galvą, kas slegia širdį, o jei esi iš liaudies, sire, visada kas nors slegia širdį. Tada susirenka žmonių, ima šaukti, varpais skambinti, nuginkluoja kareivius, jų ginklais patys apsiginkluoja, prisideda dar kaimiečiai, suvažiavę į turgų, na ir viskas eina kaip per sviestą! Ir taip bus visada, kol senjorijose bus senjorų, miestuose — miestiečių ir kaimuose — kaimiečių.

— O prieš ką jūs taip maištaujate? — pasiteiravo karalius.— Prieš savo teisėjus? Prieš savo senjorus?

— Kaip kada. Kartais ir prieš kunigaikštį.

Liudvikas XI vėl atsisėdo ir šypsodamasis tarė:

— O, čia kol kas dar maištai būna tik prieš teisėjus!

Tą akimirką grįžo Olivje le Denas. Paskui jį ėjo du pažai, nešini karaliaus tualeto reikmenimis; bet Liudvikas XI ypač nustebo, kad jį atlydėjo dar ir Paryžiaus prevo bei raitosios sargybos viršininkas, abu suglumę. Suglumęs atrodė ir kerštingasis barzdaskutys, bet širdyje buvo patenkintas. Jis ir prabilo:

— Sire, prašau man atleisti, kad jūsų didenybei pranešu liūdną naujieną.

Karalius, smarkiai pasisukdamas, krėslo koja įplėšė grindų patiesalą.

— Ką turi pasakyti?

— Sire,— tarė Olivje le Denas piktu veidu, bet su džiaugsmu, kad gali suduoti kitam žiaurų smūgį,— žmonės sukilo ne prieš Rūmų teisėją.

— O prieš ką?

— Prieš jus, sire.

Senas karalius pašoko ir atsitiesė kaip jaunuolis:

— Pasiaiškink, Olivje! Pasiaiškink! Sergėk savo galvą, kūmai! Prisiekiu Sen Lo kryžiumi: jei šią valandą mums meluoji, špaga, kuri perkirto ponui Liuksemburgiečiui kaklą, dar neištrupėjusi, ji perpjaus ir tavąjį!

Priesaika buvo baisi. Liudvikas XI Sen Lo kryžiumi buvo prisiekęs tik du kartus savo gyvenime.

Olivje atvėrė burną:

— Sire...

— Klaupkis! — baisiu balsu pertraukė jį karalius.— Tristanai, saugok tą žmogų!

Olivje atsiklaupė ir šaltai tarė:

— Sire, jūsų karališkasis teismas buvo pasmerkęs mirti kažkokią raganą. Ji prisiglaudė katedroje. Liaudis nori ją iš ten paimti jėga. Ponas prevo ir ponas naktinės sargybos viršininkas tik ką iš ten, jie galės paneigti, jei kalbėsiu netiesą. Liaudis apgulė katedrą.

— Štai kaip! — tyliai tarė karalius, išblyškęs ir drebėdamas iš pykčio.— Katedrą! Jie laiko apgulę dievo motiną, mano gerąją globėją, jos pačios katedroje! Kelkis, Olivje! Tavo teisybė. Duodu tau Simono Radeno pareigas. Tavo teisybė. Jie puola mane. Raganą globoja bažnyčia, o bažnyčia yra mano globoje. O aš maniau, kad jie prieš teisėją? Prieš mane jie maištauja!

Pajaunėjęs nuo įsiūčio, karalius ėmė vaikščioti dideliais žingsniais. Jis nebesijuokė, jis buvo baisus, jis žingsniavo į vieną ir kitą pusę, lapė pavirto hiena, jis atrodė dūstąs ir nebegalįs pratarti žodžio, jo lūpos krutėjo, išdžiūvę kumščiai gniaužėsi. Staiga jis pakėlė galvą, jo įdubusios akys liepsnote liepsnojo, o balsas suskambėjo kaip trimitas:

— Siaubk juos, Tristanai! Siaubk tuos niekšus! Eik, Tristanai, drauguži, žudyk! Žudyk!

Taip pasikarščiavęs, vėl atsisėdo ir tarė su šaltu, sutelktu niršuliu:

— Eikš, Tristanai. Čia, Bastilijoje, yra vikonto Žifo ietininkų penkiasdešimtinės, iš viso trys šimtai raitelių; paimsite juos. Taip pat yra karaliaus sargybos šaulių būrys, kuriam vadovauja ponas de Šatoperas. Paimkite ir jį. Jūs kelių apsaugos užvaizdas, turite savo žmonių; ir juos paimkite. Sen Polio rūmuose rasite keturiasdešimt pono dofino naujosios gvardijos šaulių; paimsite juos, ir su visais skubiai prie katedros. O, ponai Paryžiaus prasčiokai, tai jūs einate prieš Prancūzijos karūną, prieš dievo motinos šventumą ir mūsų valstybės ramybę! Tristanai, niokok juos! Niokok, o kas liks gyvi, tuos į Monfokoną!

Tristanas nusilenkė:

— Gerai, sire!

Patylėjęs pridūrė:

— O ką daryti su ragana?

Dėl to klausimo karalius susimąstė.

— O! Ragana! Pone Destutvili,— tarė jis,— ką gi liaudis norėjo jai padaryti?

— Sire,— atsakė Paryžiaus prevo,— kadangi liaudis atėjo jos išplėšti iš prieglaudos katedroje, ji turbūt rūstauja, kad ragana nenubausta, ir nori ją pakarti.

Karalius atrodė giliai susimąstęs; paskui kreipėsi į Tristaną Atsiskyrėlį:

— Tai va, kūmai, sunaikink liaudį ir pakark raganą.

— Štai kaip,— pašnibždėjo Rimas Kopenoliui: — nubausti liaudį, kad ji kai ko nori, ir padaryti, kaip ji nori.

— Klausau, sire,— atsakė Tristanas.— O jei ragana dar tebėra katedroje, ar imti ją iš ten, nepaisant prieglaudos?

— Šimts velykų! Prieglauda! — tarė karalius, kasydamasis ausį.— O vis dėlto tą moterį reikia pakarti.

Lyg kokios staigios minties apšviestas, jis puolė ant kelių prieš savo krėslą, nusiėmė skrybėlę, pasidėjo ją ant krėslo ir, pamaldžiai žiūrėdamas į vieną iš švininių amuletų, kabančių prie jos, sudėjęs rankas maldai, tarė:

— O Paryžiaus dievo motina, maloningiausioji mano globėja, atleisk man. Daugiau taip nebedarysiu, tik šį kartą. Reikia nubausti tą nusikaltėlę. Užtikrinu tave, švenčiausioji mergele, geroji mano užtarėja, kad tai ragana, neverta tavo meilingos globos. Tu žinai, o ponia, kad daug labai pamaldžių valdovų yra sulaužę bažnyčios privilegiją didesnei dievo garbei ir valstybės labui. Šventas Jugas, Anglijos vyskupas, yra leidęs karaliui Eduardui iš savo bažnyčios paimti raganių. Šventas Liudvikas, Prancūzijos karalius, mano globėjas, tokiu pat tikslu pažeidė Sen Polio bažnyčios neliečiamybę; o ponas Alfonsas, Jeruzalės karaliaus sūnus, pažeidė net švento Karsto bažnyčios neliečiamybę. Taigi atleisk man šį kartą, Paryžiaus dievo motina! Daugiau taip nebedarysiu ir paaukosiu tau gražią sidabro statulą, tokią, kokią praėjusiais metais paaukojau Ekuji dievo motinos bažnyčiai. Amen.

Jis persižegnojo, atsistojo, užsidėjo skrybėlę ir tarė Tristanui:

— Paskubėk, kūmai. Paimk kartu ir poną de Šatoperą. Įsakykite skambinti varpais pavojų. Sutriuškinkite liaudį. Pakarkite raganą. Pasakiau. Noriu, kad bausmę įvykdytumėte pats. Apie tai man pranešite. Eime, Olivje, šią naktį negulsiu. Nuskusk mane.

Tristanas Atsiskyrėlis nusilenkė ir išėjo. Tada karalius, mostu atsisveikindamas su Rimu ir Kopenoliu, tarė:

— Tesaugo jus dievas, gerieji mano bičiuliai flamandai. Eikite pailsėti. Jau vėlyva naktis, arčiau jau rytas, negu vakaras.

Flamandai išėjo į savo apartamentus, lydimi Bastilijos komendanto. Kopenolis tarė Gijomui Rimui:

— Hm, nusibodo man tas kosintis karalius! Mačiau Burgundijos Karolį girtą, bet jis nebuvo toks piktas kaip šitas paliegėlis Liudvikas XI.

— Metre Žakai,— atsakė Rimas,— tai dėl to, kad karalių vynas skanesnis už vaistažolių arbatą.

VI

TRUMPIEJI KARDAI SU ŽIEDAIS

Išėjęs iš Bastilijos, Grenguaras pasileido Sent Antuano gatve kaip ištrūkęs arklys. Pasiekęs Boduaje vartus, jis nuėjo tiesiai prie aikštėje stūksančio akmeninio kryžiaus, tarsi būtų galėjęs tamsoje įžiūrėti žmogų juodais rūbais ir juodu gobtuvu, sėdintį ant kryžiaus laiptelių.

— Ar tai jūs, mokytojau? — tarė Grenguaras.

Juodasis žmogus pakilo:

— Vardan viešpaties kančių! Stačiai verdu iš nerimo, Grenguarai. Sen Žerve bokšto sargybinis ką tik šūktelėjo pusę antros ryto.

— O, aš nekaltas,— atsakė Grenguaras,— kalta sargyba ir karalius. Gražiai ištrūkau! Aš vis praleidžiu progą būti pakartas. Tokia mano lemtis.

— Tu viską praleidi,— tarė anas.— Bet paskubėkime. Ar žinai parolį?

— Įsivaizduokite, mokytojau, aš mačiau karalių. Einu kaip tik iš jo. Jis flanelinėmis kelnėmis. Tai tikras nuotykis.

— O, niektauza! Kas man rūpi tavo nuotykiai? Ar žinai valkatų parolį?

— Žinau, būkite ramus. *Trumpieji kardai su žiedais*.

— Gerai. Kitaip negalėtume prieiti prie bažnyčios. Valkatos užtvėrė gatves. Laimė, atrodo, kad jie susidūrė su pasipriešinimu. Gal dar suspėsime.

— Taip, mokytojau. O kaip įeisime į katedrą?

— Turiu bokštų raktą.

— O kaip išeisime?

— Už vienuolyno yra varteliai į Ganyklų kyšulį, o ten — jau upė. Paėmiau jų raktą, o šį rytą pririšau prie kranto valtį.

— Puikiai išsisukau iš kartuvių! — vėl tarė Grenguaras.

— Na, greičiau! Eime! — suragino kitas.

Abu skubiai patraukė link Site.

VII

ŠATOPERAI, Į PAGALBĄ!

Galbūt skaitytojas atsimena, kokioje kritiškoje padėtyje palikome Kvazimodą. Iš visų pusių puolamas, narsusis kurčius neteko jei ne drąsos, tai bent vilties išgelbėti — ne savo gyvastį, apie save jis negalvojo, bet čigonę. Jis bėgiojo po galeriją kaip galvos netekęs. Valkatos jau buvo bepaimą katedrą. Tik staiga gretimose gatvėse pasigirdo kanopų taukšėjimas, pasirodė ilga deglų virtinė, ir į aikštę, kiek arkliai įkabina, įlėkė didelis būrys raitelių, atstatę ietis, su baisiausiu triukšmu, kaip viesulas. Pasigirdo šauksmai:

— Už Prancūziją! Už Prancūziją! Kapot driskius! Šatoperai, į pagalbą! Už prevotiją! Už prevotiją!

Išsigandę valkatos pasisuko į priešą.

Kvazimodas viso to negirdėjo, jis tik pamatė nuogas špagas, deglus, iečių smaigalius, visą tą kavaleriją, kurios priešakyje pažino kapitoną Febą, pamatė, kaip sumišo valkatos,— vieni nusigando, kiti, net drąsiausieji, suglumo,— ir ta netikėta pagalba suteikė jam tiek jėgų, kad jis numetė nuo bažnyčios pirmuosius užpuolikus, jau peržengusius per baliustradą.

Iš tikrųjų, atjojo karaliaus šaulių būriai.

Valkatos pasirodė narsūs. Jie ėmė pašėlusiai gintis. Užpulti iš flango Sen Pjer o Befo gatvėje ir iš užpakalio Šventoriaus gatvėje, prispirti prie katedros, kurią jie tebepuolė, o Kvazimodas tebegynė, dabar jie pasidarė ir apgulėjai, ir apgultieji — atsidūrė tokioje pat nepaprastoje padėtyje kaip grafas Anri Darkūras, kai per garsųjį 1640 metų Turino apgulimą pateko tarp kunigaikščio Tomo Savojiečio, kurį laikė apsupęs, ir markizo de

Leganezo, kuris jį patį apsupo, *Taurinum obsessor idem et obsessus*, kaip byloja antkapio įrašas.

Susirėmimas buvo siaubingas. Vilko kailiui — šuns dantys, pasak P. Matje. Karaliaus raiteliai, tarp kurių savo drąsa pasižymėjo Febas de Šatoperas, nieko nesigailėjo, ir kas ištrūkdavo nuo ieties, tą pasiekdavo durklas. Menkai apsiginklavę valkatos iš pašėlimo kandžiojosi. Vyrai, moterys, vaikai puolė arkliams ant nugarų, kibo į piršis dantimis, nagais, visomis keturiomis nelyginant katės. Kiti deglais badė šauliams į veidus. Dar kiti geležiniais kabliais užkabindavo raiteliams už kaklo, nutraukdavo žemėn ir nukritusius sudraskydavo į gabalus.

Ypač pasižymėjo vienas valkata, kuris blizgančiu dalgiu visą laiką šienavo arkliams kojas. Atrodė jis baisiai. Nosiniu balsu dainavo dainelę ir plačiai mojo dalgiu. Į pradalges aplinkui jį gulė nukirstieji. Taip iš lėto, ramiai, linguodamas galvą, šniokštuodamas kaip pjovėjas, kertąs javų lauką, jis slinko į pačią raitelių tirštumą. Tai buvo Klopenas Truilfu. Arkebuzos kulka jį nukovė.

Atsidarė namų langai. Kaimynai, išgirdę karaliaus šaulių kovos riksmus, įsikišo į mūšį, iš visų namų aukštų pasipylė kulkos į valkatas. Katedros aikštė prismilko dūmų, kuriuos skrodė muškietų šūvių liepsnos. Pro dūmus niūksojo katedros fasadas ir susenęs Otel Dje ligoninės pastatas,— iš aukštai pro palėpių langelius žiūrėjo sulysę ligoniai.

Pagaliau valkatos pasidavė. Juos pribaigė nuovargis, gerų ginklų stoka, išgąstis dėl netikėtumo, šaudymas iš langų, narsus karaliaus žmonių puolimas. Jie prasiveržė pro apsupimo liniją, palikę katedros aikštėje krūvas lavonų.

Kai Kvazimodas, nė akimirkos nepaliovęs gintis, pamatė, kad valkatos traukiasi, puolė ant kelių ir pakėlė rankas į dangų; paskui, apsvaigęs iš džiaugsmo, nubėgo, kaip paukštis skriste užskrido į tą celę, kurią taip narsiai gynė nuo puolėjų. Dabar jis tegalvojo viena — atsiklaupti prieš tą, kurią jau antrą kartą išgelbėjo.

Įėjęs celę rado tuščią.

VIENUOLIKTOJI KNYGA

I

MAŽYTIS BATELIS

Kai valkatos apgulė bažnyčią, Esmeralda miegojo.

Netrukus ją prikėlė aplinkui didėjantis triukšmas ir ožkytė, kuri, prabudusi anksčiau už ją, neramiai mekeno. Esmeralda atsisėdo guolyje, ėmė klausytis, žiūrėti, paskui, išsigandusi triukšmo ir šviesų, puolė iš celės laukan apsižvalgyti. Aikštė, judanti vizija, kurią išvydo, naktinio puolimo sumaištis, bjauri minia lyg pulkas šokuojančių varlių, vos įžiūrima tamsoje, kimus tos knibždynės kurkimas, keli raudoni deglai, kurie puldinėjo, kryžiavosi viršum to juodo sambūrio tarytum klystžvakės viršum ūkanotų pelkių, jai padarė klaikų įspūdį, ji tarėsi matanti paslaptingą mūšį tarp raganų šabo šmėklų ir akmeninių bažnyčios pabaisų. Nuo pat mažens persiėmusi čigonų genties prietarais, ji pirmiausia pagalvojo, kad iš netyčių išvydo keistų naktinių dvasių burtus. Persigandusi parbėgo į celę, susigūžė, maldaudama vargingą savo guolį nebesiųsti jai tokių baisių košmarų.

Vis dėlto pamažu pirmasis išgąstis išsisklaidė; be paliovos didėjantis triukšmas, taip pat kiti tikrovės ženklai įtikino, kad ji apsupta ne šmėklų, bet žmogiškų būtybių. Dabar ji baiminosi ko kita. Pagalvojo, kad gal liaudis sukilo, gal ją nori išplėšti iš prieglaudos. Vėl ji praras gyvenimą, viltį, Febą, kurį vis regėdavo savo ateities svajonėse, pasijuto be galo silpna, negalinti pabėgti, be atramos, visų apleista, nuo visų atskirta. Puolė kniūpsčia ant savo guolio, sunėrė rankas už galvos, kupina nerimo, baimės, ir raudodama ėmė melsti gerąjį krikščionių dievą ir dievo motiną, savo globėją, nors pati buvo čigonė, pagonė ir stabmeldė. Gyvenime esti momentų, kai netikys išpažįsta pirmos pasitaikiusios šventovės dievą.

Taip sukniubusi ji išbuvo labai ilgai, tiesą pasakius, ne tiek melsdamasi, kiek drebėdama iš baimės, stingdama nuo vis artėjančios įdūkusios minios alsavimo, nesuprasdama, kodėl taip visi šėlsta, nežinodama, kas čia rezgama, kas čia daroma, ko čia norima, bet nujausdama siaubingą atomazgą.

Staiga ji išgirdo žingsnius. Atsigręžė. Į celę įėjo du vyrai, vienas nešė žibintą. Ji silpnai sušuko.

— Nebijokite,— tarė vienas, jo balsas jai pasirodė pažįstamas,— tai aš.

— Kas? Jūs? — paklausė ji.

— Pjeras Grenguaras.

Tas vardas ją apramino. Pakėlusi akis, ji iš tikrųjų pažino poetą. Bet šalia jo stovėjo kažkokia juoda, nuo galvos iki kojų susisupusi žmogysta, ir čigonė stebėjosi, kad ji vis tyli.

— O,— priekaištingai tarė Grenguaras,— Džali mane pažino pirmiau negu jūs!

Iš tikrųjų ožkelė nelaukė, kol Grenguaras ją pašauks vardu. Vos tik jis įėjo, ji ėmė švelniai trintis jam į kelius, glaustydamasi ir plaukuodama jį savo balta vilna, nes šiuo metu šėrėsi. Grenguaras taip pat ėmė ją glamonėti.

— Kas tas toks su jumis? — tyliai paklausė čigonė.

— Būkite rami,— atsakė Grenguaras.— Čia vienas mano draugas.

Po to filosofas pastatė žibintą ant grindų, atsitūpė ir, apkabinęs Džali, karštai sušuko:

— O, koks žavus gyvulėlis! Didumo nedidelis, bet labai švarus ir toks išmaningas, buklus ir mokytas kaip koks gramatikas! Na, mano Džali, pažiūrėsime, ar neužmiršai savo gražiųjų pokštų! Kaip daro metras Žakas Šarmoliu?..

Juodasis žmogus jam nedavė pabaigti. Jis priėjo prie Grenguaro ir šiurkščiai pastūmė už peties. Grenguaras atsistojo.

— Tiesa,— tarė jis,— užmiršau, kad neturime laiko. Bet vis dėlto, mokytojau, nedera taip elgtis su žmogumi. Mano brangusis, mielas vaikeli, jūsų ir Džali gyvybė pavojuje. Jus vėl nori pakarti. Mes jūsų draugai ir atėjome jūsų išgelbėti. Eikite su mumis.

— Iš tikrųjų? — sušuko ji apstulbusi.

— Taip, tikra tiesa. Einam greičiau!

— Mielai,— suvapėjo ji,— bet kodėl jūsų draugas nekalba?

— O,— tarė Grenguaras,— jo tėvas su motina buvo keistuoliai, ir jis išaugo tylenis.

Jai teko pasitenkinti tokiu paaiškinimu. Grenguaras paėmė ją už rankos, jo draugas pakėlė žibintą ir žengė pirmas. Apkvaišusi iš baimės, mergaitė leidosi išvedama. Ožka sekė paskui juos pasišokinėdama, taip džiaugdamasi Grenguaru, jog rageliais vis baksnojo jam į pakinklius ir šis tolydžio klupinėjo.

— Štai koks gyvenimas,— sakydavo filosofas kiekvieną kartą, kai vos nepargriūdavo,— dažnai geriausieji mūsų draugai mums pakiša koją!

Jie skubiai nulipo bokšto laiptais, perėjo per tamsią ir tuščią bažnyčią, aidinčią nuo kovos triukšmo, kuris nesiderino su vidaus tyla, ir pro Raudonąsias duris išėjo į vienuolyno kiemą. Vienuolynas buvo ištuštėjęs, kanauninkai pabėgę į vyskupo rūmus bendrai melstis; kieme nieko nebuvo, tik keli persigandę tarnai, įsispraudę į tamsius pakampius. Jie pasuko prie vartelių, už kurių buvo Ganyklos. Juodasis žmogus juos atrakino savo raktu. Skaitytojai žino, kad Ganyklomis buvo vadinamas kyšulys, nuo Site pusės aptvertas tvora ir priklausąs katedros kapitulai,— rytinė salos dalis už bažnyčios. Ten nebuvo nė gyvos dvasios. Ir triukšmo jau mažai besigirdėjo. Puolančių valkatų šauksmai čia atlėkdavo neaiškūs, prislopę. Nuo vandens pūtė vėsus vėjas ir šlamino pačiame Ganyklų gale augančio vienintelio medžio lapus; tą šlamesį ausis jau pagavo. Tačiau bėgliams pavojus tebegrėsė. Arčiausi pastatai buvo vyskupijos rūmai ir bažnyčia. Vyskupijos rūmuose matėsi didelis sujudimas. Tamsų jų masyvą perdėm vagojo švieselės, lakstančios nuo lango prie lango,— taip sudegintoje krūvoje popierių, savotiškame tamsiame plėnių pastate, keisčiausiai laksto greitos žiežirbos. Iš šono milžiniški katedros bokštai su ilga nava juodavo didelėje raudonoje aikštės pašvaistėje tarsi du gigantiški ciklopų židinio pliauskų stovai.

Iš visų pusių, kur tik metei akį į Paryžių, mirguliavo šviesa ir šešėliai. Tokį foną savo paveikslams tapė Rembrantas.

Žmogus, nešinas žibintu, ėjo tiesiai į Ganyklų smaigalį. Čia prie pat vandens buvo sutrešęs galas mietų tvoros, apkaltos lotomis, už kurių kabinosi žemi vynuogienojai, ištiesę lyg rankas kelias stilbias šakeles. Šitų pinučių šešėlyje buvo paslėpta valtelė. Žmogus mostelėjo Grenguarui ir jo bendrakeleivei sėsti į ją. Paskui juos įšoko ožkelė. Nepažįstamasis įlipo paskutinis. Jis nupjovė virvę, ilga kartimi atsistūmė nuo kranto, pagriebęs abu irklus, atsisėdo priekyje ir iš visų jėgų ėmė irtis į upės vidurį. Toje vietoje Sena labai srauni, ir jis gerokai gavo padirbėti, kol nusiyrė tolyn nuo salos smaigalio.

Įlipęs į valtį, Grenguaras pirmiausia pasiėmė ant kelių ožkytę. Jis atsisėdo paskuigalyje, o jaunoji mergina, kuriai nepažįstamasis kėlė kažkokį nesuprantamą nerimą, prisiglaudė prie poeto.

Kai valtis pajudėjo, mūsų poetas suplojo rankomis ir pabučiavo Džali į tarpuragę.

— O,— tarė jis,— štai mes keturiese ir išsigelbėjome.— Ir su gilaus mąstytojo išraiška pridūrė: — Už laimingą didžių sumanymų baigtį kartais reikia dėkoti likimui, o kartais klastai.

Valtis iš lėto plaukė prie dešiniojo kranto. Mergina su slaptu siaubu stebėjo nepažįstamąjį. Žibintą jis buvo apdairiai pridengęs. Valties priekyje, tamsoje, jis atrodė kaip šmėkla. Vis nuleistas ant veido jo gobtuvas buvo kaip ir kaukė, nukarusios plačios juodos rankovės irkluojant skėsčiojo kaip dideli šikšnosparnio sparnai. Beje, jis dar nebuvo prataręs nė vieno žodžio ir nė karto atsidusęs. Nesigirdėjo kito garso, tik vienodas irklų plekšėjimas ir raibuliuojančio vandens teleškinimas į valties šonus.

— Prisiekiu savo siela,— staiga sušuko Grenguaras,— mes linksmi ir džiugūs kaip askalafai! Tylime kaip pitagoriečiai ar žuvys! Šimts velykų! Draugužiai, norėčiau, kad kas nors su manimi pakalbėtų. Žmogaus balsas — tai muzika žmogaus ausiai. Tai ne mano žodžiai, o Didimo Aleksandriečio, ir tai garsūs žodžiai. Iš tikrųjų, Didimas Aleksandrietis nemenkas filosofas. Tark žodį, gražioji mano mergyte! Pasakyk, maldauju, bent žodelį. Beje, jūs darydavote savotišką juokingą grimasėlę, ar ją dar tebedarote? Ar žinote, mieloji, kad karaliaus teismo žinioje yra visos nusikaltėlių prieglaudos vietos ir katedros kambarėlyje jums grėsė didelis pavojus? Deja, mažytis paukštelis kolibris suka lizdą krokodilo nasruose. Mokytojau, štai ir vėl pasirodo mėnulis. Kad tik mūsų nepastebėtų! Mes darome pagirtiną darbą, gelbėdami panelę, ir vis dėlto, jei sargyba mus sučiuptų, pakartų karaliaus vardu. Deja, žmogaus veiksmus galima dvejopai vertinti. Už ką peikiamas vienas, už tą vainikuojamas kitas. Kas žavisi Cezariu, peikia Katiliną. Ar ne tiesa, mokytojau? Ką jūs pasakysite apie tokią filosofiją? Man filosofija eina iš instinkto, iš prigimties, *ut apes geometriam**. Ką gi, man niekas neatsako. Kaip blogai jūs abu nusiteikę! Man vienam tenka kalbėti. Tragedijoje tai vadiname monologu. Šimts velykų! Turiu jums pasakyti, kad tik ką mačiau karalių Liudviką XI ir iš jo išmokau taip keiktis. Taigi šimts velykų! Jie ten Site vis taip baisiai teberėkauja. Karalius — bjaurus, piktas senis. Jis visas apsitūlojęs kailiais. Jis dar man skolingas už epitalamą ir vos nepakorė manęs šį vakarą — baisiai nepatogus man būtų buvęs laikas.

---

* Kaip bitėms geometrija (*lot.*).

Jis šykštus nusipelniusiems žmonėms. Jis būtinai turėtų perskaityti keturias Salviano Kelniečio knygas *Adversus avaritiam.** Iš tikrųjų, jo pažiūros į rašto žmones labai siauros, o jo žiaurumas tiesiog barbariškas. Jis kaip kempinė, sugerianti liaudies pinigus. Jo iždas — kaip nesveika blužnis, kuri pampsta, liesėjant visoms kitoms kūno dalims. Todėl bėdojimas dėl sunkių laikų virsta murmėjimu prieš karalių. Valdant tam švelniam ir pamaldžiam sirui, kartuvės traška nuo pakaruoklių, trinkos galvoms kapoti pūva nuo kraujo, kalėjimai sprogsta kaip prisiriję pilvai. Tas karalius viena ranka ima, kita karia. Tai pono Mokesčio ir ponių Kartuvių prokuroras. Iš didžiūnų jis atiminėja titulus, o vargšus apkrauna naujais mokesčiais. Tai besaikis karalius. Man toks valdovas nepatinka. O jums, mokytojau?

Juodasis žmogus leido plepiam poetui postringauti. Jis kovojo su smarkia, siaura srove, kuri skiria Site kyšulį nuo Dievo motinos salos, kurią šiandien vadiname švento Liudviko sala.

— Beje, mokytojau,— staiga tarė Grenguaras,— kai mes atėjome į aikštę ir brovėmės pro tuos padūkusius valkatas, ar jūs, garbusis tėve, pastebėjote tą vargšelį, kuriam jūsų kurčius buvo pasišovęs sutriuškinti smegeninę į karalių galerijos turėklus? Aš trumparegis ir negalėjau jo pažinti. Ar nežinote, kas ten toks galėjo būti?

Nepažįstamasis neištarė nė žodžio. Staiga jis liovėsi irklavęs, jo rankos nusviro kaip palaužtos, galva palinko ant krūtinės, ir Esmeralda išgirdo jį mėšlungiškai dūsaujant. Ji sudrebėjo — buvo jau girdėjusi tokius dūsavimus.

Neirkluojamą valtį valandėlę nešė srovė. Bet pagaliau juodasis žmogus atsitiesė, vėl čiupo irklus ir ėmė irtis prieš srovę. Jis aplenkė Dievo motinos salos kyšulį ir pasuko link Šieno prieplaukos.

— O! — tarė Grenguaras.— Štai Barbo rūmai. Mokytojau, žiūrėkite, ana ten kupeta juodų stogų su visaip atsikišusiais kampais, ten, už tų žemų, išsipešiojusių, murzinų, nešvarių debesų, kur mėnulis sutrėkštas ir išsiliejęs kaip sukulto kiaušinio trynys. Gražūs rūmai. Ten yra koplyčia, apvainikuota mažu skliautu, papuoštu gražiais drožiniais. Viršuje galite matyti labai dailiai iškarpuotą ažūrinę varpinę. Yra malonus sodas, tvenkinys, paukštidė, „aidas", rutulio aikštė, labirintas, pastatas laukiniams žvėrims ir daugybė vešlių alėjų, kurias itin mėgsta Venera. Ten yra įdomus medis, vadinamas *gašliuoju,* nes po juo viena garsi

* Prieš šykštumą (*lot.*).

princesė maloniai leido laiką su vienu galantišku ir sąmojingu Prancūzijos konetabliu. Ak, kas mes, vargšai filosofai, palyginus su konetabliu? Kopūstų ir ridikėlių lysvė, palyginus su Luvro sodu. Bet pagaliau ar tai svarbu? Ir įžymiesiems, ir tokiems kaip mes gyvenimas susideda iš gero ir blogo. Skausmas visada eina šalia džiaugsmo kaip spondėjas šalia daktilio. Mokytojau, turiu jums papasakoti Barbo rūmų istoriją. Ji baigėsi tragiškai. Tai atsitiko 1319 metais, valdant Pilypui V, visų Prancūzijos karalių ilgiausiajam. Pasakojimo moralas toks: kūno pagundos yra pragaištingos ir klastingos. Nežiūrėk smiliom akim į savo artimo žmoną, nors jos grožis labai dirgintų tau jausmus. Kūno pageidimas yra paleistuvinga mintis. Svetimoteriavimas yra troškimas malonumo, kurį jaučia kitas... Ėhė! Triukšmas ten vis smarkėja!

Iš tikrųjų, sąmyšis prie katedros vis didėjo. Jie ėmė klausytis. Gana aiškiai buvo girdėti pergalės šauksmai.

Staiga šimtai deglų, kurių atšvaitais žibėjo karių šalmai, pasklido visuose bažnyčios aukštuose, ant bokštų, galerijose, po atraminėmis arkomis. Atrodė, kad tie deglai kažko ieško; netrukus iš tolo, bet aiškiai bėglius pasiekė šauksmai:

— Čigonę! Raganą! Mirtis čigonei!

Nelaimingoji susiėmė rankomis už galvos, o nepažįstamasis įniko pašėlusiai irtis į krantą. Mūsų filosofas mąstė. Jis spaudė glėbyje ožkelę ir pamažėle traukėsi nuo čigonės, kuri vis labiau prie jo glaudėsi, kaip prie vienintelės jai likusios priebėgos.

Iš tikrųjų Grenguaras buvo baisiai sutrikęs. Jis galvojo, kad *pagal veikiančius įstatymus* ožka taip pat būtų pakarta, jeigu ją vėl sugautų, o labai gaila vargšės Džali! Galvojo, kad dviejų taip įsikibusių pasmerktųjų jam per daug, o jo bendras, šiaip ar taip, nieko kito nenori, kaip tik pasirūpinti čigone. Grenguaro širdyje kilo smarki kova, jis kaip „Iliados" Jupiteris[78], pakaitomis svėrė čigonę ir ožką; pilnomis ašarų akimis žiūrėjo čia į vieną, čia į kitą ir košė pro dantis:

— O vis dėlto aš negaliu jūsų abiejų išgelbėti.

Pagaliau valtis stuktelėjo, vadinasi, pasiekė krantą. Gūdus klegesys vis dar sklido iš Site. Nepažįstamasis atsistojo, priėjo prie čigonės ir norėjo paimti ją už rankos, padėti išlipti. Ji atstūmė jį ir įsikibo į rankovę Grenguarui, kuris, susirūpinęs ožkele, ją taip pat beveik atstūmė. Tada ji pati iššoko iš valtelės. Buvo taip sumišusi, jog nežinojo, nei ką daranti, nei kur einanti. Apstulbusi valandėlę spoksojo į tekančią upę. Kai pamažu atsi-

tokėjo, pamatė, jog prie kranto liko viena su nepažįstamuoju. Grenguaras, matyt, nutaikęs momentą, kai visi lipo iš valties, paspruko su ožkyte ir dingo Svirnų gatvės namų grūstyje.

Vargšė čigonė sudrebėjo pamačiusi, jog liko viena su tuo žmogumi. Norėjo kalbėti, rėkti, šaukti Grenguarą, bet negalėjo pajudinti liežuvio, ir joks garsas neišsprūdo jai pro lūpas. Staiga ji pajuto, kad nepažįstamasis paėmė ją už rankos. Jo ranka buvo šalta ir tvirta. Jos dantys ėmė taukšėti, ji pasidarė baltesnė už mėnulio spindulį. Žmogus neištarė nė žodžio. Dideliais žingsniais jis leidosi link Grevos aikštės, laikydamas ją už rankos. Tą akimirką ji neaiškiai pajuto, kad nuo lemties nebeištrūks. Nebeturėjo atsparumo, leidosi tempiama; jis ėjo, o ji bėgte bėgo. Šioje vietoje krantinė kilo aukštyn. Čigonei atrodė, kad ji leidžiasi šlaitu.

Apsidairė. Nė vieno praeivio. Krantinė visiškai tuščia. Žmonės šurmuliavo ir judėjo tik triukšmingoje ir pašvaistėmis raudonuojančioje Site, nuo kurios ją skyrė Senos atšaka: iš ten atskrisdavo jos vardas ir grasūs šūkavimai. Kita Paryžiaus dalis rikiavosi aplinkui didžiuliais tamsiais blokais.

Nepažįstamasis tempė ją tolyn vis taip pat greitai ir tylėdamas. Ji nepažino nė vienos vietos, kuriomis jie ėjo. Prie vieno apšviesto lango ji sukaupė jėgas, atsitiesė ir sušuko:

— Gelbėkit!

Kažkoks miestietis su žiburiu, vienmarškinis, atsidaręs langą, pažvelgė kvailomis akimis, pasidairė po krantinę, burbtelėjo kažką, ko ji neišgirdo, ir vėl uždarė langinę. Jai užgeso paskutinė vilties kibirkštėlė.

Juodasis žmogus nepratarė nė pusės žodžio, jis tvirtai laikė ją už rankos ir žingsniavo vis greičiau. Ji nebesipriešino ir palaužta sekė iš paskos.

Tarpais ji sukaupdavo truputį jėgų ir trūkčiojančiu balsu, šokinėdama ant nelygaus grindinio ir dusdama nuo skubėjimo, paklausdavo:

— Kas jūs toks? Kas jūs toks?

Jis nieko neatsakydavo.

Vis eidami krantine, jie atsidūrė didokoje aikštėje. Mėnulis švietė lyg pro rūką. Tai buvo Grevos aikštė. Viduryje stūksojo kaip ir koks juodas kryžius. Tai buvo kartuvės. Jas pažinusi, ji pamatė kur esanti.

Žmogus sustojo, atsigręžė į ją ir pakėlė gobtuvą.

— O! — suvapėjo ji stingdama.— Žinojau, kad čia vėl jis!

Tai buvo kunigas. Jis atrodė kaip vaiduoklis. Toks buvo įspūdis mėnesienoje. Toje šviesoje viskas atrodo šmėkliškai.

— Klausyk,— tarė jis, ir ji sudrebėjo, išgirdusi tą kraupų balso skambesį, kurio seniai nebuvo girdėjusi. Jis kalbėjo. Žodžius tarė su pertrūkiais, dusdamas, o tai rodė, kaip didžiai jis susijaudinęs: — Klausyk. Mes esam čia. Aš tau pasakysiu. Čia yra Greva. Toliau nebėra kur eiti. Likimas mus atidavė vieną kitam. Mano rankose — tavo gyvybė; tavo rankose — mano siela. Štai aikštė ir naktis; anapus jų nieko nematyti. Tai paklausyk. Aš tau pasakysiu... Pirmiausia nekalbėk man apie savo Febą.— Tai sakydamas, jis žingsniavo į vieną ir į kitą pusę, kaip žmogus, negalįs nustygti vietoje, ir ją tampė kartu.— Nekalbėk man apie jį. Supranti? Jei ištarsi tą vardą, nežinau, ką padarysiu, bet bus baisu.

Tai pasakęs, sustojo kaip kūnas, suradęs savo svorio centrą. Bet jo žodžiai vis tiek buvo kupini nerimo. Balsas skambėjo vis dusliau ir dusliau:

— Nenugręžk taip galvos. Klausyk. Tai rimtas dalykas. Pirmiausia klausyk, kas įvyko. Prisiekiu tau, čia ne juokai. Apie ką gi aš kalbėjau? Primink man! A! Yra naujas karaliaus teismo nutarimas tave pakarti. Aš tave ištraukiau iš jų nagų. Bet štai jie tave vejasi. Žiūrėk.

Jis ištiesė ranką link Site. Iš tikrųjų atrodė, kad ten tebevyksta paieškos. Triukšmas artėjo. Vyriausiojo teisėjo pavaduotojo namų bokšte priešais Grevos aikštę klegėjo žmonės ir švietė žiburiai, kareiviai su deglais bėgiojo krantine šaukdami:

— Čigonė! Kur čigonė? Mirtis! Mirtis!

— Matai, kad jie tavęs ieško ir kad aš nemeluoju. Aš tave myliu. Neatverk burnos ir geriau visai nekalbėk, jei nori pasakyti, kad manęs nekenti... Nebenoriu to girdėti... Aš tik ką tave išgelbėjau... Palauk, leisk man baigti... Aš galiu tave ir visai išgelbėti. Aš viską paruošiau. Tau tik reikia panorėti. Jei tu panorėsi, aš galėsiu.

Jis griežtai pats save pertarė:

— Ne, ne taip aš turiu kalbėti.

Pats bėgdamas ir ją versdamas bėgti, kadangi jos nepaleido, jis žengė tiesiai prie kartuvių ir, rodydamas į jas pirštu, šaltai tarė:

— Rinkis — jas arba mane.

Ji ištrūko jam iš rankų ir suklupo kartuvių papėdėje, apkabinusi tą baisingą atramą. Paskui grįžtelėjo galvą ir pro petį

pažvelgė į kunigą. Ji atrodė kaip švenčiausioji mergelė po kryžiumi. Kunigas stovėjo kaip statula su pakeltu į kartuves pirštu.

Pagaliau čigonė jam tarė:

— Aš jų mažiau bijau negu jūsų.

Tada jis iš lėto nuleido ranką ir didžiai prislėgtas žiūrėjo į grindinį.

— Jei tie akmenys galėtų kalbėti,— sumurmėjo jis,— jie pasakytų: „Štai iš tikrųjų nelaimingas žmogus."

Jis vėl ėmė kalbėti. Jaunoji mergina, klūpodama prie kartuvių, apsidengusi ilgais savo plaukais, leido jam kalbėti, jo nepertraukė. Dabar kunigo balsas buvo gailus ir švelnus — skausminga priešingybė išdidiems ir rūstiems jo veido bruožams.

— Aš jus myliu. O, tai vis dėlto tikra tiesa! Vadinasi, ugnis, deganti mano širdyje, neprasimuša į paviršių! Deja, mergaite, ji dega naktį ir dieną, taip, naktį ir dieną, jau vien to juk verta pagailėti, argi ne? Dieną ir naktį degu meile; sakau jums, tai tikra kankynė... O, aš per daug kenčiu, vargše mano vaikeli!.. Turėtumėt bent užjausti mane. Matote, aš kalbu su jumis švelniai. Labai norėčiau, kad jūs nebesibaisėtumėt manimi... Pagaliau argi kaltas vyras, kad myli moterį! O dieve mano!.. Kaip? Vadinasi, jūs niekada man neatleisite? Jūs visada manęs nekęsite! Vadinasi, viskas baigta! Tai štai dėl ko aš darausi blogas ir pats sau baisus!.. Jūs net nepasižiūrite į mane! Gal jūs galvojate apie ką kitą, kai aš čia jums kalbu, stovėdamas su virpuliu ant mūsų abiejų amžinybės ribos!.. Tik nekalbėkite man apie karininką! Ką gi! Aš pulčiau prie jūsų kelių, bučiuočiau jūsų kojas, ne, ne jūsų kojas, jūs to nenorėtumėte, bet žemę po jūsų kojomis; o, aš raudočiau kaip vaikas, plėščiau iš krūtinės ne žodžius, bet širdį ir vidurius, kad tik galėčiau pasakyti, kaip jus myliu, ir visa būtų veltui, visa!.. O tačiau jūsų sieloje glūdi tik švelnumas ir gailestingumas, jūs spinduliuojate gražiausiu meilumu, jūs maloni, gera, gailestinga ir žavi. Deja, jūs bloga tik man vienam! O, kokia lemtis!

Jis užsidengė veidą rankomis. Mergaitė jį išgirdo verkiant. Pirmą kartą. Kai jis taip stovėjo raudos purtomas, atrodė skurdesnis ir nuolankesnis negu klūpsčias. Verkė taip ilgokai.

— Ką gi! — tarė aprimęs.— Nerandu žodžių. O juk buvau gerai apgalvojęs, ką jums pasakysiu. Dabar aš drebu ir virpu, silpstu lemiamą akimirką, jaučiu kažkokią galingesnę jėgą virš mūsų ir tik veblenu. O, aš krisiu ant grindinio, jei nepasigailėsite manęs, nepasigailėsite savęs. Nepasmerkite mūsų abiejų. Jei

žinotumėte, kaip aš jus myliu! Kokia yra mano širdis! Koks visų dorybių išsižadėjimas! Koks beviltiškas nepaisymas savęs paties! Aš, mokslų daktaras, tyčiojuos iš mokslo; aš, bajoras, teršiu savo vardą; aš, kunigas, mišiolą keičiu į geidulingų sapnų pagalvę, spjaunu savo dievui į veidą! Ir visa tai per tave, kerėtoja! Kad labiau būčiau vertas tavojo pragaro! O tu nenori manęs, prakeiktoji! O, turiu tau pasakyti viską! Dar daugiau, dar baisesnį dalyką, o, dar siaubingesnį!..

Kai sakė tuos žodžius, jis atrodė visai pamišęs. Valandėlę nutilo, paskui, tarsi kalbėdamasis pats su savimi, vėl tarė garsiai:

— Kainai, ką padarei savo broliui?

Vėl patylėjęs, kalbėjo toliau:

— Ką aš jam padariau, viešpatie? Aš jį priglaudžiau, jį auklėjau, maitinau, mylėjau, dievinau ir užmušiau! Taip, viešpatie, aš tik ką mačiau, kaip jo galvą suskaldė į tavo namų akmenį, ir tai dėl manęs, dėl tos moters, dėl jos...

Jo žvilgsnis buvo klaikus. Slopstančiu balsu jis dar keletą kartų su ilgais pertrūkiais, tarsi varpo aidas, pakartojo:

— Dėl jos... Dėl jos...

Paskui liežuvis nebeištarė jokio suprantamo garso, nors lūpos tebekrutėjo. Staiga jis susmuko ant žemės ir sustingo, nulenkęs galvą prie kelių.

Mergina ištraukė iš po jo savo koją, ir kunigas sujudintas atsipeikėjo. Iš lėto perbraukė ranka sau per įdubusius skruostus ir nustebęs keletą akimirkų žiūrėjo į savo šlapius pirštus.

— Kaip? — sumurmėjo jis.— Aš verkiau!

Ir, staiga pasisukęs į čigonę, neapsakomai liūdnai tarė:

— Deja, jūs šaltai žiūrėjote į mane verkiantį! Vaike, ar žinai, kad tos ašaros — lava? Nejaugi tai tiesa, kad neapkenčiamas žmogus niekuo mūsų negali sujaudinti? Tu juoktumeis, matydama mane mirštantį! Vieną žodį! Vieną atleidimo žodį! Nesakyk, kad myli mane, tik pasakyk, kad sutinki, ir to užteks, aš tave išgelbėsiu. Jei ne... O, laikas bėga, maldauju viskuo, kas tau šventa, nelauk, kol vėl pavirsiu akmeniu kaip tos kartuvės, kurios tave taip pat šaukia. Atsimink, kad mano rankose mūsų abiejų likimai, kad netekau proto, baisus dalykas, kad galiu visa pražudyti, kad po mūsų kojomis begalinė praraja, nelaimingoji, į kurią aš krisiu paskui tave ir amžinai ten tave persekiosiu. Ištark bent vieną gerą žodį! Vieną žodį! Tik vieną žodį!

Ji atvėrė lūpas jam atsakyti. Jis puolė prieš ją ant kelių, trokšdamas pamaldžiai priimti galbūt užuojautos žodį, skrendantį iš jos burnos. Ji tarė:

— Jūs žmogžudys.

Kunigas čiupo ją kaip pašėlęs ir ėmė siaubingai juoktis.

— Gerai! Taip! Žmogžudys! — tarė jis.— Bet tu priklausysi man. Nenori manęs kaip vergo — turėsi mane kaip poną. Tu būsi mano! Turiu tokią landynę, ten tave nuvilksiu. Tu eisi su manimi, reikės tau eiti, arba aš tave išduosiu! Reikės arba mirti, gražuole, arba būti mano! Priklausyti kunigui! Priklausyti atsimetėliui! Priklausyti žmogžudžiui! Šią pat naktį, girdi! Eime, pasidžiaugsime! Eime, bučiuok mane, kvaiša! Kapas arba mano lova!

Kunigo akys žaižaravo gašlumu ir įsiūčiu. Jo geidulingos lūpos įsisiurbė mergaitei į kaklą. Ji blaškėsi jo glėbyje. Jis bučiavo ją kaip pamišėlis.

— Nekandžiok manęs, pabaisa! — šaukė ji.— O bjaurus paleistuvi vienuoli! Paleisk mane! Aš nurausiu tavo žilus plaukus ir tėkšiu juos saujomis tau į veidą!

Jis paraudo, nubalo, paskui paleido merginą ir žiūrėjo į ją paniuręs. Ji pamanė, kad bus nugalėjusi, ir pridūrė:

— Sakau tau, kad priklausau savo Febui, kad tik Febą myliu, kad tik Febas gražus! O tu, kunige, senas! Tu negražus! Eik sau!

Jis baisiai suriko, kaip nusikaltėlis, deginamas įkaitinta geležimi.

— Tai mirk! — tarė jis griežsaid dantimis. Ji pamatė baisų jo žvilgsnį ir norėjo pabėgti. Jis pačiupo ją, supurtė, parmetė ant žemės ir skubiai nužingsniavo prie Rolando bokšto, vilkdamas ją grindiniu už gražių rankų.

Prie bokšto atsigręžė į ją:

— Paskutinį kartą tave klausiu: nori būti mano?

Ji griežtai atsakė:

— Ne.

Tada jis garsiai sušuko:

— Giudiule! Giudiule! Štai čigonė! Atsikeršyk!

Mergina staiga pajuto, kad ją kažkas sučiupo už alkūnės. Ji pažvelgė. Išdžiūvusi ranka, išlindusi pro langelį sienoje, laikė ją tarsi geležinėmis replėmis.

— Laikyk ją tvirtai! — tarė kunigas.— Tai pabėgusi čigonė. Nepaleisk jos. Aš einu paieškoti sargybinių. Pamatysi, kaip ją kars.

Į tuos kraugeriškus žodžius atsakė gomurinis juokas iš mūro vidaus:

— Ha ha ha!

Čigonė pamatė, kaip kunigas bėgte nubėgo link Dievo motinos tilto. Iš tos pusės kaukšėjo kavalkada.

Mergina pažino piktąją užsidarėlę. Dusdama iš siaubo, ji bandė ištrūkti. Raitėsi, šokčiojo į šalis iš mirtinos baimės ir nevilties, bet užsidarėlė laikė ją nežmoniška jėga. Jos kaulėti liesi pirštai žeidė merginai ranką, smigo į ją, tvirtai surakinę. Atrodė, kad ta ranka prie jos prikniedyta. Tai buvo baisiau nei grandinės, baisiau nei geležinis antkaklis, baisiau nei geležinis žiedas, tai buvo išlindusios iš sienos gyvos, protingos replės.

Netekusi jėgų, ji pasviro prie sienos, ir tada ją pagavo mirties baimė. Ji pagalvojo apie gyvenimo grožį, apie jaunystę, apie dangaus mėlynę, apie gamtą, apie meilę, apie Febą, apie visa, kas nuo jos bėga, ir apie tai, kas į ją artinasi; apie ją išdavusį kunigą, apie atvykstantį budelį, apie čia pat stovinčias kartuves. Jai ėmė šiauštis plaukai, ji išgirdo niaurų užsidarėlės juoką ir tylius jos žodžius:

— Ha ha ha! Tave pakars!

Leisgyvė ji atsigręžė į langelį ir pamatė pro geležinius virbus plėšrų maišuotosios veidą.

— Ką aš jums padariau? — tarė ji beveik be sąmonės.

Užsidarėlė neatsakė, bet įtūžusiu, pašaipiu balsu ėmė pratisai murmėti:

— Čigonų dukra! Čigonų dukra! Čigonų dukra!

Nelaimingoji Esmeralda nuleido galvą, supratusi, kad tai jau nebe žmogus.

Staiga užsidarėlė sušuko, tarsi čigonės klausimas tik dabar tepasiekė jos sąmonę:

— Ką man padarei, sakai? A, štai, ką tu man padarei, čigone! Gerai! Klausyk. Aš turėjau kūdikį! Matai? Turėjau kūdikį! Kūdikį, sakau tau! Gražią mažą mergytę! Mano Agnesė,— tarė ji pamišusi, kažką tamsoje bučiuodama.— Tai va! Žinai, čigonų dukra? Mano kūdikį iš manęs atėmė, mano kūdikį pavogė, mano kūdikį suvalgė. Štai, ką tu man padarei.

Mergaitė atsakė kaip tas ėriukas:

— Aš tuo metu gal dar nebuvau gimusi!

— O, kaip tik,— atkirto užsidarėlė,— jau turėjai būti gimusi! Tu jau buvai. Ji dabar būtų tavo amžiaus! Taigi! Štai jau penkiolika metų esu čia: penkiolika metų kankinuosi, meldžiuosi, penkiolika metų daužau galvą į sieną... Sakau tau, ją man pavogė čigonės, ar girdi? Jos dantimis sukramtė mano kūdikį... Ar turi širdį? Įsivaizduok žaidžiantį kūdikį. Jis atrodo toks nekaltas! Tai va! Štai ką man atėmė, štai ką man nužudė! Dievu-

lis žino!.. Šiandien priėjo mano eilė, aš suėsiu čigonę... O, aš tau mielai įkąsčiau, jei čia nebūtų virbų. Mano galva per didelė! Vargšė mažytė! Tuo metu, kai ji miegojo! Jeigu imdamos jos ją išbudino, ji galėjo rėkti kiek norėjo, manęs ten nebuvo! O! Čigonės motinos, jūs suėdėte mano vaiką! Ateikite pasižiūrėti į savąjį.

Po to ji ėmė juoktis, o gal griežti dantimis, nesuprasi — toks įsiutęs buvo jos veidas.

Švito. Palša brėkšma jau šiek tiek švietė tą sceną, kartuvės aikštėje darėsi vis ryškesnės. Iš kitos pusės, nuo Dievo motinos tilto, vargšė pasmerktoji tarėsi girdinti besiartinančių raitelių dundesį.

— Ponia! — sušuko ji, sudėdama rankas ir klaupdamasi ant kelių, susivėlusi, sutrikusi, kupina baimės.— Ponia! Pasigailėkite. Jie atjoja. Aš jums nieko nepadariau. Argi jūs norėtumėte matyti mane mirštančią tokia siaubinga mirtimi? Jūs pasigailėsite, esu tikra. Tai per daug baisu. Paleiskite mane! Pasigailėkite! Aš nenoriu šitaip mirti!

— Grąžink man mano kūdikį! — tarė užsidarėlė.

— Pasigailėkite! Pasigailėkite!

— Grąžink man mano kūdikį!

— Dangaus vardu maldauju, paleiskite mane!

— Grąžink man mano kūdikį!

Šį kartą mergina vėl susmuko išvargusi, palaužta, jos akys atrodė stiklinės kaip numirėlio.

— O varge,— pralemeno ji,— jūs ieškote savo kūdikio. O aš ieškau savo tėvų.

— Grąžink man mažąją Agnesę! — kalbėjo toliau Giudiulė.— Nežinai, kur ji? Na, tai mirk! Aš tau pasakysiu. Aš buvau gatvės mergšė, turėjau kūdikį, ir man jį pagrobė. Pagrobė čigonės. Dabar supranti, kodėl tau reikia mirti. Kai čigonė motina ateis tavęs pareikalauti, aš jai pasakysiu: „Motina, pasižiūrėk į tas kartuves!.. Arba grąžink man mano kūdikį." Ar žinai, kur yra mano mažoji mergytė? Palauk, aš tau parodysiu. Štai jos batelis,— štai visa, kas man paliko. Ar žinai, kur yra antras toks pat? Jei žinai, pasakyk, ir jei jis būtų kitame pasaulio gale, aš keliais nueičiau ir jį surasčiau.

Taip kalbėdama, ji antrąja ranka iškišo čigonei pro langiuką mažytį išsiuvinėtą batelį. Jau buvo tiek prašvitę, jog galima buvo įžiūrėti jo formą ir spalvą.

— Parodykite man tą batelį,— tarė drebėdama čigonė.— Dieve! Dieve!

Tuo pat metu laisvąja ranka ji greitai atidarė žalio stiklo karoliukais papuoštą kapšelį, kurį nešiojo pasikabinusi ant kaklo.

— Nagi, nagi,— murmėjo Giudiulė,— krapštyk savąjį velnio amuletą! — Staiga ji nutilo, sudrebėjo visu kūnu ir sušuko iš širdies gelmių einančiu balsu:

— Mano dukrele!

Čigonė buvo ištraukusi iš kapšiuko mažytį batelį, visiškai tokį pat kaip ir anas. Prie batelio buvo prisegtas pergamentas su tokiu dvieiliu:

Tu motiną savo apglėbsi, žinoki,
Kai antrą batelį atrasi tokį.

Užsidarėlė žaibiškai sulygino abu batelius, perskaitė pergamente užrašą ir prispaudė prie virbų dangišką laime švytintį veidą, šaukdama:

— Mano dukrele! Mano dukrele!

— Mano motina! — atsakė čigonė.

Plunksna bejėgė aprašyti tą sceną.

Jas skyrė siena ir geležiniai virbai.

— O! Ta siena! — šaukė užsidarėlė.— Matau dukrelę ir negaliu jos pabučiuoti! Duok savo ranką! Duok savo ranką!

Mergina įkišo ranką pro virbus, užsidarėlė pripuolusi prispaudė prie jos lūpas ir su tuo bučiniu apmirė, tik rauda kartkarčiais supurtydavo jos kūną. Ašarų upeliai liejosi tamsoje tyliai, kaip lietus naktį. Ant šitos dievinamos rankos vargšė motina išpylė gilų ir tamsų ašarų šulinį, kuris glūdėjo jos širdyje ir į kurį lašas po lašo per penkiolika metų sutekėjo visas jos skausmas.

Staiga ji pakilo, nužėrė nuo kaktos ilgus žilus plaukus ir, netarusi nė žodžio, abiem rankom ėmė purtyti savo būsto virbus su didesniu įniršiu negu liūtė. Virbai laikėsi tvirtai. Tada ji nuėjo į savo celės kampą, pasiėmė didelį akmenį, kuris jai buvo pagalvės vietoje, ir jį paleido į virbus taip smarkiai, jog vienas virbas lūžo, pažerdamas tūkstančius kibirkščių. Antrasis smūgis sutriuškino seną geležinį kryžių, užtvėrusį langelį. Tada ji abiem rankom pabaigė laužti ir atlenkė surūdijusius virbų galus. Esti akimirkų, kai moters rankos įgyja antžmogiškos jėgos.

Netruko nė minutės, kol ji padarė angą; pastvėrusi dukrą per liemenį, įtraukė į celę, murmėdama:

— Šen! Aš tave išgelbėsiu nuo pražūties!

Celėje atsargiai pastatė ją ant žemės, paskui vėl paėmė ant rankų ir nešiodama, lyg tai būtų buvusi jos mažytė Agnesė, ėmė vaikštinėti po siaurą savo būstą, apsvaigusi, patrakusi, džiūgaudama, šūkaudama, dainuodama, bučiuodama savo dukrą, kalbėdama jai, kvatodama, plūsdama ašaromis, su įkarščiu juokdamasi ir verkdama.

— Dukrele mano! Dukrele mano! — kalbėjo ji.— Aš turiu dukrelę. Štai ji. Dievulis man ją grąžino. Ei jūs! Ateikite visi! Ar norit kas pamatyti mano dukrą? Viešpatie Jėzau, kokia ji graži! Tu mane vertei laukti penkiolika metų, gerasis mano dieve, tik tam, kad grąžintum ją man dar gražesnę... Vadinasi, čigonės jos nesuėdė! Kas tai pasakė? Mano mergyte! Mažute mano mergyte! Pabučiuok mane. Kokios geros tos čigonės!.. Aš myliu čigones... Tai iš tikrųjų tu... Dabar žinau, ko man širdis sudrebėdavo kiekvieną kartą, kai tu praeidavai pro šalį. O aš manydavau, kad tai iš neapykantos! Atleisk man, mano Agnese, atleisk man. Aš tau atrodžiau labai bloga, teisybė? Aš tave myliu. Ar tebeturi ant kaklo savo apgamėlį? Pažiūrėsime. Tebėra. O, kokia tu graži! Iš manęs tu gavai tas dideles akis, panele. Pabučiuok mane. Aš tave myliu. Man dabar vis tiek, kad kitos motinos turi savo vaikus, dabar man tai visai nerūpi. Tegul jos ateina. Štai manoji. Štai jos kaklas, jos akys, jos plaukai, jos ranka. Raskite gražesnę už ją! O, duodu žodį, ji turės mylimųjų! Aš verkiau penkiolika metų. Visas mano grožis žuvo, o štai ji išgražėjo. Pabučiuok mane!

Ji šnekėjo ir šnekėjo visokius niekus tokiu meiliu balsu, kad gražu buvo klausytis, kilnojo vargšės merginos drabužius, jog ta net raudo, glostė šilkinius plaukus, bučiavo kojas, kelius, kaktą, akis, žavėjosi viskuo. Mergina nesipriešino ir protarpiais labai tyliai ir be galo švelniai kartojo:

— Motute!

— Žinai, dukrele,— vėl prabilo užsidarėlė, vis bučiniais pertraukdama savo žodžius,— žinai, aš tave labai mylėsiu. Mudvi iš čia iškeliausime. Būsime labai laimingos. Reimse, savo tėviškėje, aš paveldėjau šiokį tokį turtą. Tu žinai Reimsą? O ne, tu nieko ten nežinai, tu buvai per daug maža! Kad žinotum, kokia buvai gražutė keturių mėnesių laiko! Tavo mažų kojyčių pažiūrėti atvykdavo žmonės iš Eperne, už septynių lje! Mes turėsim lauko, namus. Aš tave pasiguldysiu į savo lovą. Dieve mano! Dieve mano! Kas galėtų tuo patikėti? Aš turiu dukrą!

— O motute! — tarė mergaitė, pagaliau suvaldžiusi savo susijaudinimą tiek, kad įstengė kalbėti,— čigonė man tai pasakė. Pas mus buvo viena gera čigonė, ji mirė praėjusiais metais; ji visada manimi rūpinosi kaip tikra žindyvė. Tai ji man pakabino tą kapšelį ant kaklo. Ji man visada sakydavo: „Mažyte, saugok tą brangenybę. Tai tikras turtas. Jis tau padės surasti motiną. Tu savo motiną nešioji ant kaklo." Ta čigonė išpranašavo!

Maišuotoji vėl suspaudė glėby savo dukrą.

— Eikš, aš tave pabučiuosiu! Tu taip žaviai papasakojai! Kai grįšime į savo kraštą, tais mažyčiais bateliais apausime bažnyčioje kūdikėlį Jėzų. Turim atsidėkoti gerajai švenčiausiajai panelei. Dieve mano! Koks gražus tavo balsas! Kai tu dabar kalbėjai, atrodė, kad muzika groja! O dieve, mano viešpatie! Aš susiradau savo vaiką! Bet argi įtikėtina visa ta istorija? Aš nenumiriau iš džiaugsmo; nuo ko gi tada galima numirti?

Ji ėmė ploti rankomis, juoktis ir šaukti:

— Mes būsime laimingos!

Tą akimirką pasigirdo ginklų žvangesys ir arklių kanopų kaukšėjimas, sklindąs nuo Dievo motinos tilto ir vis labiau artėjąs į krantinę. Čigonė persigandusi puolė maišuotajai į glėbį:

— Gelbėk mane! Gelbėk mane! Motute! Štai jie atvyksta!

Užsidarėlė pabalo.

— O dangau! Ką tu čia kalbi? Buvau pamiršusi! Tave gaudo! O ką tu padarei?

— Nežinau,— atsakė nelaimingasis vaikas,— bet aš pasmerkta mirti.

— Mirti! — tarė Giudiulė ir susverdėjo kaip perkūno trenkta.— Mirti,— iš lėto tarė ji, atidžiai žiūrėdama į savo dukterį.

— Taip, motute,— sutrikusi vapėjo mergina,— jie nori mane nužudyti. Štai jie atvyksta manęs paimti. Tos kartuvės man pastatytos! Gelbėk mane! Gelbėk mane! Gelbėk mane! Jie ateina! Gelbėk mane!

Užsidarėlė valandėlę stovėjo tarsi suakmenėjusi, paskui lyg abejodama pakraipė galvą ir prapliupo kvatoti, vėl kaip ir pirmiau, bepročio juoku:

— Ho ho! Ne, ką tu man čia kliedi. To betrūko! Neturėjau jos penkiolika metų, paskui suradau — ir tik vienai minutėlei! Kad ją vėl iš manęs atimtų! Dabar, kai ji graži, kai didelė, kai man kalba, kai mane myli, negi jie ateitų jos suėsti prie motinos akių! O, ne! Negalimas dalykas. Dievulis neleis to padaryti.

Raiteliai lyg ir sustojo, iš tolo pasigirdo balsas:

— Šen, mesire Tristanai! Kunigas sakė, kad ją rasime prie Žiurkių urvo.

Vėl sudundėjo arklių kanopos.

Užsidarėlė pašoko, beviltiškai sušukdama:

— Bėk, bėk, mano vaikeli! Viską prisiminiau. Tu teisingai sakei. Tai tavo mirtis! Siaubas! Prakeikimas! Bėk!

Ji pasižiūrėjo pro langelį ir greitai atsitraukė.

— Pasilik,— tarė ji tyliai, trumpai ir niauriai, mėšlungiškai spausdama leisgyvei čigonei ranką.— Pasilik! Nekvėpuok! Visur kareiviai. Tu negali išeiti. Jau per daug šviesu.

Jos akys buvo sausos ir degė. Ji valandėlę tylėjo. Dideliais žingsniais vaikštinėjo po celę, protarpiais sustodavo, išsiraudavo žilų plaukų saują ir dantimis juos traukydavo.

Staiga ji tarė:

— Jie artinasi. Aš su jais pakalbėsiu. Pasislėpk tame kampe. Jie tavęs nepamatys. Pasakysiu, kad ištrūkai, kad paleidau tave, dievaži!

Ji nunešė savo dukrą — iki šiol vis ją tebelaikė ant rankų — į celės kampą, kurio iš lauko nesimatė. Atsitūpė, apžiūrėjo, kad iš šešėlio neišlįstų nei jos koja, nei ranka, išpynė juodus plaukus ir išskleidė ant baltos suknelės, kad ją pridengtų, pastatė priešais ąsotį ir akmenį, vienintelius daiktus, vaizduodamasi, kad tas ąsotis ir tas akmuo ją užstos. Tik tada aprimo, atsiklaupė ir ėmė melstis. Buvo dar mažai teprašvitę, ir Žiurkių urve tebetvyrojo sutemos.

Šią akimirką kunigo balsas, tas pragariškas balsas, suriko prie pat celės:

— Šen, kapitone Febai de Šatoperai!

Išgirdusi tą vardą, tą balsą, kampe gūžinti Esmeralda sujudėjo.

— Nejudėk! — sudraudė Giudiulė.

Sulig tuo žodžiu daugybė žmonių, ginkluotų ietimis, raitų, sustojo prie celės. Motina tuoj pakilo ir atsistojo prie langelio, tikėdamasi jį uždengti.

Ji pamatė didelį būrį ginkluotų vyrų, pėsčių ir raitų, išsirikiavusių Grevos aikštėje. Jų viršininkas nušoko nuo arklio ir priėjo prie jos.

— Sene,— tarė tas žiauraus veido žmogus,— mes ieškome raganos, kurią reikia pakarti; mums sakė, kad tu ją laikei.

Vargšė motina kiek galėdama abejingiau atsakė:

— Nežinau, apie ką jūs čia kalbate.

Kitas pridūrė:

— Po perkūnais! Ką čia mums suokė tas patrakėlis archidiakonas? Kur jis?

— Monsinjore,— tarė vienas kareivis,— jis dingo.

— Tai va, sena kvaiše,— neatstojo viršininkas,— nemeluok. Tau buvo palikta saugoti ragana. Kur tu ją dėjai?

Užsidarėlė nenorėjo viską nuginti, bijodama sukelti įtarimą, ir atsakė nuoširdžiu ir niurgzliu balsu:

— Jei kalbate apie tą aukštą merginą, kurią man vienas žmogus liepė palaikyti, tai pasakysiu, kad ji man įkando ir aš ją paleidau. Štai ir viskas. Duokit man ramybę.

Viršininkas nepatenkintas susiraukė.

— Žiūrėk, tu man nemeluok, sena šmėkla,— tarė jis.— Aš vadinuosi Tristanas Atsiskyrėlis ir esu karaliaus kūmas. Tristanas Atsiskyrėlis, supranti? — Jis pridūrė, apsidairęs po Grevos aikštę: — Tas vardas čia aidžiai skamba.

— Kad ir Šėtonas Atsiskyrėlis būtumėt,— atkirto įgavusi vilties Giudiulė,— neturėčiau jums nieko kito pasakyti ir jūsų nebijočiau.

— Po perkūnais! — tarė Tristanas.— Tai bent kūma! Sakai, mergina ragana pabėgo! O kur ji pasuko?

Giudiulė burbtelėjo:

— Rodos, Avino gatve.

Tristanas atsigręžė, davė ženklą savo būriui traukti toliau. Užsidarėlė lengviau atsikvėpė.

— Monsinjore,— staiga tarė vienas šaulys,— paklauskite senąją laumę, kodėl taip išlankstyti jos langelio virbai.

Baimė vėl užplūdo nelaimingos motinos širdį. Vis dėlto ji neprarado nuovokos.

— Jie visada tokie buvo,— suvapėjo ji.

— Še tau! — atkirto šaulys.— Dar vakar jie buvo kaip gražus juodas kryžius, įkvepiąs pamaldumą.

Tristanas dėbtelėjo į užsidarėlę:

— Man atrodo, kad kūma painiojasi.

Nelaimingoji jautė, kad viskas priklauso nuo jos laikysenos, ir, nors širdy jai buvo mirtis, ėmė juoktis. Motinos turi tokios jėgos.

— Bene girtas tas žmogus? Jau daugiau kaip metai akmenų prikrautas vežimas paskuigaliu užkliudė langelio virbus ir juos sulankstė. Kaip keikiau tuokart vežiką!

— Teisybė,— patvirtino kitas šaulys,— aš pats mačiau.

Visada ir visur atsiranda žmonių, viską mačiusių savo akimis. Tas netikėtas šaulio paliudijimas padrąsino užsidarėlę, kuri, taip kvočiama, tarsi ėjo per bedugnę peilio ašmenimis.

Bet jai buvo lemta nuolat svyruoti tarp viltiės ir nusiminimo.

— Jei tai vežimo darbas,— vėl tarė pirmasis šaulys,— tai virbai būtų įlenkti į vidų, o dabar jie išlenkti į lauko pusę.

— Ėhė! — tarė Tristanas kareiviui.— Tavo uoslė kaip Šatle tardytojo. Na, ką į tai atsakysi, sene?

— Dieve mano! — sušuko ji persekiojama, virpančiu nuo ašarų balsu, nors ir labai valdėsi.— Prisiekiu, monsinjore, virbus išlaužė vežimas. Juk girdėjote, kad tas žmogus savo akimis matė. O be to, kas čia bendro su jūsų čigone?

— Hm! — sumurmėjo Tristanas.

— Po velnių! — tarė kareivis, viršininko pagyrimo paskatintas.— Juk čia visai neseniai išlaužta!

Tristanas pakraipė galvą. Ji išbalo.

— Kiek, sakai, praėjo laiko, kai tas vežimas čia išlaužė?

— Mėnuo, gal dvi savaitės, monsinjore. Aš jau nė pati nebeatsimenu.

— Iš pradžių sakė, kad prieš metus,— įterpė kareivis.

— Čia jau kažkas įtartina! — tarė viršininkas.

— Monsinjore,— sušuko ji, vis prisiplojusi prie langelio, bijodama, kad jie neužsimanytų įkišti galvą ir pasižiūrėti į vidų,— monsinjore, prisiekiu, kad tuos virbus išlaužė vežimas. Prisiekiu jums šventaisiais rojaus angelais. Jei tai ne vežimas padarė, te dievas mane amžinai prakeikia ir atstumia!

— Per daug jau kraštai prisiekinėji! — tarė Tristanas, pažvelgęs kaip inkvizitorius.

Vargšė moteris jautėsi vis labiau netenkanti savitvardos. Siaubo pagauta, ji suprato, kad šauna pro šalį — sako ne tai, ką reikėtų sakyti.

Tuo tarpu atėjo kitas kareivis šaukdamas:

— Monsinjore, senoji laumė meluoja. Ragana nepabėgo Avino gatve. Visą naktį buvo ištiesta per gatvę grandinė, ir sargybiniai nepastebėjo nė vieno praeivio.

Tristano veidas darėsi vis niūresnis:

— Ką į tai pasakysi? — paklausė jis užsidarėlę.

Ji ir dabar bandė išsisukti:

— Nežinau, monsinjore, gal aš suklydau. Turbūt ji persikėlė per upę.

— Tai priešinga kryptis,— tarė viršininkas.— Nemanau.

kad ji būtų panorusi grįžti į Site, kur jos ieškojo. Tu meluoji, sene!

— Be to,— pridūrė pirmasis kareivis,— nei šiame, nei aname krante nesimato valties.

— Ji perplaukė,— atkirto užsidarėlė, gindama kiekvieną savo pozicijos pėdą.

— Argi moterys moka plaukti? — tarė kareivis.

— Po perkūnais! Sene! Tu meluoji! Tu meluoji! — tarė supykęs Tristanas.— Ima noras palikti aną raganą, o paimti tave. Ketvirtį valandos tave patardžius, tiesa iššoktų tau per gerklę. Eime! Tu eisi su mumis.

Ji įsikibo tų žodžių:

— Kaip norite, monsinjore. Gerai. Gerai. Tardymas? Mielai. Veskite mane. Greičiau, greičiau! Eime tuojau.

„Per tą laiką,— galvojo ji,— mano dukra pabėgs."

— Trauk devynios! — tarė viršininkas.— Kaip ji veržiasi į kankinimus. Nesuprantu tos kvailės.

Senas, žilas sargybinis išėjo iš eilės ir tarė viršininkui:

— Ji iš tikrųjų kvaila, monsinjore! Jei ji ir paleido čigonę, tai iš netyčių, nes nemėgsta čigonių. Štai jau penkiolika metų einu sargybą ir kiekvieną vakarą girdžiu ją visokiais bjauriais žodžiais keikiant čigones. Jei ta, kurią mes gaudome, yra, kaip man rodosi, mažoji šokėja su ožka, tai tos ji ypač nekenčia.

Giudiulė šiaip taip pralemeno:

— Ypač tos.

Sargybiniai vienbalsiai patvirtino seno kareivio žodžius. Tristanas Atsiskyrėlis, netekęs vilties dar ką nors išpešti iš užsidarėlės, atsuko jai nugarą, ir vargšė su neapsakomu nerimu pamatė jį iš lėto einantį prie arklio.

— Pirmyn,— iškošė jis pro dantis,— į kelionę! Ieškosime toliau. Neužmigsiu, iki čigonė nebus pakarta.

Bet ant arklio nelipo, vis dar abejojo. Giudiulė nei gyva, nei mirusi sekė, kaip jis dairosi po aikštę, neramus lyg medžioklinis šuo, kuris užuodžia kažkur čia pat žvėries olą ir nenori nuo jos nutolti. Pagaliau jis papurtė galvą ir šoko į balną. Taip baisiai suspausta Giudiulės širdis atlėgo; ji pažvelgė į dukterį, į kurią nedrįso nė dirstelėti, kol jie dar buvo čia, ir pasakė:

— Išgelbėta!

Vargšelė visą tą laiką išbuvo savo kampe nekvėpuodama, nejudėdama, jausdama priešais stovinčią mirtį. Ji nepraleido jokios smulkmenos iš Giudiulės ir Tristano pasikalbėjimo, bai-

mingos motinos nerimas aidėjo ir jos širdyje. Ji girdėjo, kaip treška siūlas, laikąs ją pakibusią viršum bedugnės; dvidešimt kartų jai atrodė, kad štai jis jau trūksta, ir tik dabar ji pajuto po kojomis tvirtą žemę.

— Po kelmais! Ponas viršininke, karti raganas ne kario darbas. Driskiai nugalėti. Visa kita jūs sutvarkysite pats. Leiskite man grįžti prie būrio, jis likęs be kapitono.

Tai buvo Febo de Šatopero balsas. Neįmanoma apsakyti, kas dėjosi mergaitės širdyje. Vadinasi, jis čia, jos draugas, jos globėjas, jos atrama, jos prieglobstis, jos Febas! Ji pakilo ir, motinai nespėjus sukliudyti, puolė prie langelio, šaukdama:

— Febai! Pas mane, mano Febai!

Febo jau nebebuvo. Jis ką tik nušuoliavo už Peiliakalių gatvės kampo. Bet Tristanas dar nebuvo nujojęs.

Užsidarėlė staugdama puolė ant savo dukters. Ji smarkiai patraukė ją į užpakalį, suleidusi nagus jai į kaklą. Motina tigrė smulkmenų nepaiso. Bet jau buvo per vėlu. Tristanas pamatė.

— Ėhė! — sušuko jis taip juokdamasis, jog pasirodė visi dantys, ir jo veidas pasidarė panašus į vilko snukį.— Spąstuose dvi pelės!

— Aš taip ir maniau,— tarė kareivis.

Tristanas paplojo jam per petį:

— Tu geras katinas! Eime,— pridūrė jis.— Kur Anrije Kuzenas?

Iš rikiuotės išėjo žmogus, nepanašus į kareivius nei veidu, nei apranga. Jis vilkėjo pusiau pilkais, pusiau rudais drabužiais, plaukai buvo lygiai sušukuoti, rankovės odinės, tvirta ranka jis laikė virvių ryšulį. Šis žmogus visada lydėdavo Tristaną, o Tristanas visada lydėdavo Liudviką XI.

— Drauguži,— tarė Tristanas Atsiskyrėlis,— spėju, kad ten ragana, kurios ieškome. Tu man ją pakarsi. Ar turi kopėčias?

— Yra vienos Namo su kolonomis daržinėje,— atsakė šis.— Ar čia ją kabinti? — paklausė, rodydamas į akmenines kartuves.

— Taip.

— Ho ho! — dar grubiau ir gyvuliškiau negu viršininkas nusikvatojo žmogus.— Mums neteks toli eiti.

— Paskubėk! — tarė Tristanas.— Paskui pasijuoksi.

Nuo to laiko, kai Tristanas pamatė jos dukterį ir kai visa viltis žlugo, užsidarėlė nepratarė nė žodžio. Ji bloškė vargšę leisgyvę čigonę į rūsio kampą, o pati atsistojo prie langelio, tarsi žvėris nagais įsitvėrusi abiem rankom į palangės kampą. Taip

stovėdama, ji narsiai žiūrėjo į kareivius, jos žvilgsnis pasidarė nuožmus ir beprotiškas. Kai Anrije Kuzenas priėjo prie celės, jos veidas jam pasirodė toks baisus, kad jis atsitraukė.

— Monsinjore,— tarė jis, sugrįžęs pas viršininką,— katrą reikia paimti?

— Jaunąją.

— Tuo geriau. Su senąja, atrodo, būtų daug vargo.

— Vargšė mažoji šokėja su ožka! — tarė senas sargybinis.

Anrije Kuzenas priėjo prie langelio. Jis nuleido akis neatlaikęs motinos žvilgsnio ir gana droviai tarė:

— Ponia...

Ji pertraukė jį tyliu, įsiutusiu balsu:

— Ko tau reikia?

— Ne jūsų,— atsakė šis,— kitos.

— Kokios kitos?

— Jaunosios.

Ji ėmė purtyti galvą, šaukdama:

— Čia nieko nėra! Čia nieko nėra! Čia nieko nėra!

— Yra,— tarė budelis,— jūs tai gerai žinote. Leiskite man paimti jaunąją. Jums aš nieko blogo nedarysiu.

Ji, keistai juokdamasi, tarė:

— Aha! Tu man nieko blogo nenori padaryti!

— Leiskite man paimti tą kitą, ponia; ji reikalinga ponui viršininkui.

Ji pakartojo kaip paklaikusi:

— Čia nieko nėra.

— Aš jums sakau, kad yrą! — atkirto budelis.— Mes visi matėme, kad jūs buvote dviese.

— Tai pažiūrėk! — tarė šaipydamasi užsidarėlė.— Įkišk galvą pro langelį.

Budelis pasižiūrėjo į motinos nagus ir neišdrįso.

— Paskubėk! — sušuko Tristanas, sustatęs savo būrį ratu aplink Žiurkių urvą, o pats raitas ant arklio sustojo prie kartuvių.

Visiškai sumišęs, Anrije dar kartą grįžo pas viršininką. Jis padėjo virvę ant žemės ir negrabiai sukaliojo kepurę rankose.

— Monsinjore,— paklausė jis,— pro kur įeiti?

— Pro duris.

— Nėra durų.

— Pro langą.

— Jis per siauras.

— Praplėsk jį,— tarė supykęs Tristanas.— Argi neturi kirstuvo?

Iš savo lindynės motina visą laiką jūos atidžiai stebėjo. Ji jau nieko nebesitikėjo, ji nebežinojo ko norinti, tik nenorėjo, kad iš jos atimtų dukterį.

Anrije Kuzenas nuėjo paimti įrankių į Namo su kolonomis daržinę. Iš ten atsinešė ir dvigubas kopėčias, kurias tuoj prirėmė prie kartuvių. Penki ar šeši kareiviai paėmė kirstuvus ir dalbas ir kartu su Tristanu žengė prie langelio.

— Sene,— rusčiu balsu tarė viršininkas,— atiduok mums tą merginą geruoju.

Ji pažvelgė į jį tarsi nieko nesuprasdama.

— Po perkūnais! — vėl tarė Tristanas.— Kodėl tu kliudai čigonę pakarti, kaip nori karalius?

Vargšė ėmė juoktis klaikiu juoku:

— Kodėl? Todėl, kad ji mano duktė.

Tuos žodžius ji ištarė taip, jog net pats Anrije Kuzenas sudrebėjo.

— Man labai nemalonu,— atsakė viršininkas,— bet taip nori karalius.

Ji suriko ir ėmė dar siaubingiau kvatoti:

— Kas man rūpi tavo karalius? Sakau tau, kad ji mano duktė!

— Griaukite sieną,— įsakė Tristanas.

Užteko tik prakalti didoką skylę ir išlaužti akmenų eilę palangėje. Išgirdusi kirstuvus ir dalbas ardant jos tvirtovę, ji baisiai suriko, paskui ėmė nepaprastai greitai bėgioti ratu po celę — tą laukinio žvėries įprotį įgijo savo narve. Nieko nebesakė, bet jos akys liepsnojo. Kareiviams užšalo širdis.

Staiga ji pakėlė savo akmenį, nusijuokė ir abiem rankom sviedė į darbininkus. Akmuo nė vieno nekliudė — mat jai drebėjo rankos — ir nuriedėjo po Tristano arklio kojomis. Ji sugriežė dantimis.

Tuo tarpu jau visai prašvito, nors saulė dar nebuvo patekėjusi; graži, rausva aušra linksmai nuspalvino senus sutrūkinėjusius Namo su kolonomis kaminus. Didmiesčio palėpių gyventojai, kurie keliasi anksčiau už visus, smagiai atidarinėjo langus. Keli kaimiečiai, keli vaisių pardavėjai, raiti ant asilų, jau traukė į Hales per Grevos aikštę; jie sustodavo prie būrio kareivių, susispietusių aplink Žiurkių urvą, nustebę pasižiūrėdavo ir keliaudavo toliau.

Atsiskyrėlė nuėjo ir atsisėdo šalia savo dukters, pridengė ją savo kūnu, neatitraukdama nuo jos akių, ir klausėsi vargšės mergytės, kuri nejudėjo ir šnibždėjo tik tą vieną žodį:

— Febai! Febai!

Juo sparčiau darbavosi griovikai, juo toliau nuo jų nesąmoningai traukėsi atsiskyrėlė ir vis labiau spaudė prie sienos jaunąją merginą. Staiga atsiskyrėlė pamatė (mat ji ėjo sargybą ir nenuleido nuo skylės akių) akmenį pajudant ir išgirdo Tristano balsą, skatinantį darbininkus. Tada atsipeikėjo iš sustingimo ir ėmė šaukti; jos balsas čia rėžė ausį kaip pjūklas, čia užsikirsdavo, tarsi visi prakeiksmai susigrūsdavo jai prie lūpų, stengdamiesi visi kartu ištrūkti:

— Ho ho ho! Juk tai siaubinga! Jūs plėšikai! Ar jūs iš tikrųjų atimsite mano dukterį? Sakau jums, tai mano duktė! O niekšai! O niekingi budeliai! Bjaurūs storžieviai žmogžudžiai! Gelbėkite! Gelbėkite! Gaisras! Nejaugi jie taip ir atims mano vaiką? Kam gi tada gerasis dievas?

Po to, apsiputojusi, žiūrėdama kaip pamišėlė, atsitūpusi keturpėsčia, visa pasišiaušusi tarsi pantera, ji kreipėsi į Tristaną:

— Tik prieik artyn ir pabandyk man atimti dukrą! Argi nesupranti, kad moteris sako, jog tai jos duktė? Ar žinai, ką reiškia savas vaikas? Ei tu, lūšy, ar niekada nesi glaustęsis su savo lūšiene? Niekada nesi turėjęs lūšiukų? O jei turi savo mažyčių, ar tau niekas nesujuda krūtinėje, kai jie staugia?

— Išmeskite akmenį,— tarė Tristanas,— jis jau nebesilaiko.

Laužikai pakėlė sunkią plokštę. Kaip sakėme, tai buvo paskutinioji motinos atrama. Ji šoko ant jos, norėjo ją sulaikyti, ji draskė akmenį nagais, bet masyvus blokas, šešių vyrų išjudintas, išsprūdo jai iš rankų ir gražiai nuslinko geležinėmis dalbomis žemėn.

Matydama atsivėrusią angą, motina krito skersai jos, savo kūnu užstojo plyšį, grąžė rankas, daužė galvą į plokštę ir šaukė užkimusiu iš nuovargio, vos girdimu balsu:

— Gelbėkit! Gaisras! Gaisras!

— O dabar paimkite merginą,— taip pat šaltai įsakė Tristanas.

Motina taip baisiai pažvelgė į kareivius, jog jie būtų mieliau pasitraukę, o ne žengę pirmyn.

— Na, greičiau! — vėl tarė viršininkas.— Anrije Kuzenai, tu!

Niekas nežengė nė žingsnio.

Viršininkas susikeikė:

— Po paraliais! Tai man kariai! Bijo moters!

— Monsinjore,— tarė Anrije,— ar jūs šitą vadinate moterimi?

— Ji turi liūto karčius! — tarė kitas.

— Pirmyn! — įsakė viršininkas.— Anga gana plati. Lįskite pro ją po tris kaip pro spragą per Pontuazo apgulimą. Baikim, vardan Mahometo mirties! Pirmąjį, kuris atsitrauks, perkirsiu per pusę!

Atsidūrę tarp viršininko ir motinos,— jie abu grasino,— kareiviai valandėlę pasvyravo, paskui ryžosi ir žengė prie Žiurkių urvo.

Tai pamačiusi, užsidarėlė staiga atsiklaupė, praskleidė nuo veido plaukus ir nuleido išdžiūvusias, apdraskytas rankas. Stambios ašaros viena po kitos ėmė riedėti jai iš akių ir tekėti raukšle per veidus kaip srautas išsiraustu grioveliu. Tuo pat metu ji ėmė kalbėti, bet tokiu maldaujančiu, tokiu švelniu, tokiu nuolankiu ir skausmingu balsu, jog ne vienas senas Tristano palydos policininkas, tikras žmogėdra, šluostėsi akis.

— Senjorai! Ponai sargybiniai, vieną žodį! Reikia jums tą dalyką papasakoti. Matote, tai mano duktė, mano brangi mažutė mergytė, kurios buvau netekusi! Klausykite. Tai ištisa istorija. Matote, aš labai gerai pažinojau ponus sargybinius. Jie visada man būdavo geri tais laikais, kai vaikigaliai mane apmėtydavo akmenimis, nes aš buvau palaidūnė. Matote? Kai viską sužinosite, jūs man paliksite mano kūdikį! Esu vargšė gatvės mergina. Man ją pavogė čigonai. Aš jos batelį išlaikiau penkiolika metų. Žiūrėkite, štai jis. Jos buvo tokia kojytė! Reimse! Šantfleri! Didžiojo sielvarto gatvė! Gal jūs žinojote? Tai buvau aš. Kai jūs buvote jauni, tada, ak, gražus buvo metas. Malonu buvo praleisti valandą su manimi. Jūs manęs pasigailėsite, tiesa, ponai? Čigonės man ją pavogė, jos laikė ją nuo manęs paslėpusios penkiolika metų. Maniau, kad ji mirusi. Įsivaizduokite, bičiuliai, aš maniau, kad ji mirusi. Praleidau ištisus penkiolika metų čia, tame rūsyje, žiemą be ugnies. Tai nėra lengva. Vargšas brangusis batelis! Aš taip šaukiau, jog dievulis mane išgirdo. Šią naktį jis man grąžino dukterį. Tai dievulio stebuklas. Ji nebuvo mirusi. Jūs neatimsite man jos, esu tikra. Jeigu jums reikėtų manęs, nieko nesakyčiau, bet ji, šešiolikos metų mergaitė! Leiskite jai dar pasidžiaugti saule!.. Ką ji jums padarė? Visai nieko. Aš tuo labiau. Jei žinotumėte, kad aš ničnieko neturiu, tik ją, kad

aš jau sena, kad švenčiausioji panelė man ją siunčia kaip palaimą. Be to, juk jūs visi tokie geri! Jūs nežinojote, kad ji mano duktė, o dabar žinote. O, aš ją myliu! Ponas viršininke, geriau perdurtumėte man vidurius negu įdrėkstumėte jai pirštą! Jūs atrodote geras senjoras! Kai viską papasakojau, dabar jums jau aišku, tiesa? O, juk jūs turėjote motiną, monsinjore! Jūs esate kapitonas, palikite man mano vaiką! Pagalvokite tik, juk aš meldžiu jus atsiklaupusi, kaip visi meldžiasi Jėzui Kristui! Aš nieko iš žmonių neprašau, aš kilusi iš Reimso, monsinjorai, ten turiu nedidelį lauką, paveldėtą iš dėdės Maje Pradono. Nesu elgeta. Aš nieko nenoriu, tik noriu savo kūdikio! Noriu pasilaikyti savo vaiką. Juk ne veltui gerasis viešpats dievas man ją grąžino! Karalius! Sakote — karalius! Argi jam bus labai malonu, jei nužudysite mano mažąją mergytę? Be to, karalius geras! Tai mano duktė! Tai mano duktė, ji man priklauso! Ji ne karaliaus! Ji ne jūsų! Aš išeisiu! Mudvi išeisime! Štai keliauja dvi moterys, motina ir duktė, ir tegul sau keliauja! Praleiskite mus! Mes iš Reimso! O, jūs labai geri, ponai sargybiniai, aš visus jus myliu. Jūs neatimsite mano brangios mažutės, tai neįmanoma! Tiesa, tas visiškai neįmanoma? Mano vaikeli! Mano vaikeli!

Nebandysime apsakyti jos mostų, jos balso, ašarų, kurias ji rijo kalbėdama, rankų, kurias ji sudėdavo kaip maldai, o po to imdavo grąžyti, širdį veriančios šypsenos, graudingų žvilgsnių, dejonių, dūsavimų, gailių, jaudinančių klyksmų, kurie įsiterpdavo į jos nesklandžią, padriką, beprotišką kalbą.

Kai ji nutilo, Tristanas Atsiskyrėlis suraukė antakius, norėdamas paslėpti ašaras, kuriomis paplūdo jo tigriškos akys. Vis dėlto jis nugalėjo silpnybę ir trumpai tarė:

— To nori karalius.

Po to pasilenkė Anrije Kuzenui prie ausies ir tyliai tarė:

— Baik greičiau!

Baisusis viršininkas gal ir pats pajuto, kad gali nebetekti drąsos.

Budelis ir sargybiniai įėjo į celę. Motina nebesipriešino, tik nušliaužė prie dukters, puolė ant jos, lyg sąmonės netekusi, ir pridengė ją savo kūnu. Čigonė pamatė priėjusius kareivius. Mirties baimė ją atgaivino.

— Motute! — sušuko ji su neapsakoma neviltim.— Motute! Jie ateina! Apgink mane!

— Taip, mano meile, aš tave apginsiu! — slopstančiu balsu atsakė motina, smarkiai spausdama ją savo glėbyje ir bučiuoda-

ma. Parkritusios ant žemės, jos atrodė iš tiesų vertos pasigailėjimo.

Anrije Kuzenas paėmė merginą už pažastų. Pajutusi jo ranką, ji šūktelėjo: „Oi!" ir apalpo. Budelis, kuriam ašaros viena po kitos lašėjo ant mergaitės, norėjo paimti ją į glėbį. Jis pabandė atstumti motiną, bet ši laikė, galima sakyti, sumezgusi rankas aplink dukters liemenį, taip stipriai į ją įsikibusi, jog neįmanoma buvo atitraukti. Tada Anrije Kuzenas ištempė merginą iš celės kartu su motina. Motinos akys taip pat buvo užmerktos.

Tuo metu patekėjo saulė, ir aikštėje buvo jau susirinkęs gerokas būrelis žmonių, kurie iš tolo žiūrėjo, ką čia tokį grindiniu velka prie kartuvių. Vykdant mirties bausmes, tokią tvarką buvo įvedęs viršininkas Tristanas: jis jokiu būdu neleisdavo smalsuoliams prieiti arčiau.

Pro langus niekas nežiūrėjo. Tik tolumoje, ant katedros bokšto viršūnės, nuo kurios matyti Grevos aikštė, skaidrioje rytmečio padangėje juodavo du vyrų siluetai; atrodė, kad jie žiūri į aikštę.

Anrije Kuzenas su savo našta sustojo kartuvių papėdėje, vos įstengdamas atsikvėpti,— taip labai jis buvo susigraudinęs,— ir užnėrė kilpą ant puikaus merginos kaklo. Nelaimingoji pajuto baisų kanapinės virvės prisilietimą, pravėrė akis ir pamatė viršum galvos ištiestą akmeninių kartuvių ranką. Krūptelėjo ir garsiai, širdį veriančiu balsu sukliko:

— Ne! Ne! Aš nenoriu!

Motina, įsikniaubusi į dukters drabužius, neištarė nė žodžio; ji tik virpėjo visu kūnu ir dar karščiau ėmė bučiuoti savo vaiką. Budelis tuo pasinaudojo ir greitai atplėšė jos rankas, glėbiančias pasmerktąją. Ar iš nuovargio, ar iš nevilties, bet ji nesipriešino. Tada jis užsidėjo merginą ant peties, ir žavios būtybės kūnas grakščiai išsilenkė už jo didelės galvos. Po to jis padėlė koją ant kopėčių ir taisėsi lipti.

Tuo metu motina, susirietusi ant grindinio, atsimerkė. Nesurikusi ji pašoko, ir jos išraiška buvo siaubinga; kaip žvėris prie grobio, puolė ji prie budelio rankos ir suleido į ją dantis. Tai įvyko žaibiškai. Budelis sustaugė iš skausmo. Subėgo sargybiniai. Vargais negalais jie ištraukė kruviną jo ranką iš motinos dantų. Ji tylėjo. Jie gana grubiai ją pastūmė, ir jos galva kaukštelėjo į grindinį. Jie pakėlė ją. Bet ji ir vėl nukrito. Ji buvo negyva.

Budelis, kuris nebuvo paleidęs merginos, ėmė lipti kopėčiomis.

II

LA CREATURA BELLA BIANCO VESTITA
(Dante)*

Pamatęs, kad celė tuščia, kad čigonės nebėra, kad ją kažkas pagrobė tuo metu, kai jis ją gynė, Kvazimodas abiem rankom griebėsi už plaukų ir ėmė trypti kojomis iš netikėtumo ir sielvarto. Paskui leidosi bėgioti po visą bažnyčią, ieškodamas savo čigonės, keistai šūkaudamas visuose kampuose, sėdamas ant grindų savo rudus plaukus. Tai įvyko kaip tik tuo metu, kai karaliaus šauliai pergalingai įžengė į katedrą, taip pat ieškodami čigonės. Kvazimodas jiems padėjo; vargšas kurčius visai nenujautė jų nelemtų kėslų, manė, kad čigonės priešai — valkatos. Jis pats vedžiojo Tristaną Atsiskyrėlį po visas įmanomas slėpynes, atidarinėjo slaptas duris, dvigubus altorių dugnus, rodė užpakalines zakristijų patalpas. Jei nelaimingoji dar būtų buvusi katedroje, jis būtų ją išdavęs.

Kai Tristanas, tuščiai beieškodamas, nuvargo ir pagaliau nuleido rankas,— o jis rankų lengvai nenuleisdavo,— Kvazimodas toliau ieškojo vienas. Zujo išilgai ir skersai po bažnyčią, aukštyn ir žemyn, kopė ir leidosi laiptais, bėgiojo, vadino, šaukė, uodė, šniukštinėjo, ieškojo, kaišiojo galvą į kiekvieną skylę, brūk[illegible]o deglą po kiekvienu skliautu, nusiminęs, pakvaišęs. Patinas, ne[illegible]tekęs patelės, neriaumoja garsiau nei klaikiau. Pagaliau įsitikinęs, [illegible] galutinai įsitikinęs, kad jos nėra, kad jau baigta, kad ją kažkas [illegible]š jo pagrobė, jis pamažu užlipo bokšto laiptais, tais pačiais laipt[illegible]is, kuriais užlėkė su tokiu įkarščiu ir taip džiūgaudamas tą dien[illegible]ą, kai ją išgelbėjo. Ėjo tomis pačiomis vietomis galvą nuleidęs, [illegible]be garso, be ašarų, beveik nekvėpuodamas. Bažnyčia jau vėl buv[illegible]o tuščia ir vėl skendėjo tyloje. Šauliai ją paliko, išėjo gaudyti čigo[illegible]nės į Site. Likęs vienas didžiulėje katedroje, kuri prieš valandėlę [illegible] buvo taip apgulta, tokia triukšminga, Kvazimodas pasuko į celę[illegible], kur jo saugoma čigonė tiek savaičių miegojo. Eidamas link ka[illegible]nbarėlio, jis vaizdavosi, kad gal ją čia vėl atras. Ten, kur galerija [illegible] daro posūkį priešais šoninių navų stogą, pagaliau išvydo siaurą c[illegible]elę su mažu langučiu ir mažomis durelėmis, susigūžusią po didel[illegible]ie atramine arka kaip paukščio lizdelis po šaka, ir turėjo atsirem[illegible]ti į piliorių, kad neparkristų. Vaizda-

---

* Graži būtybė baltais rūbai[illegible]s (*Dantė*) (*it.*).

vosi, kad gal ji sugrįžo, kad kokia nors gera dvasia bus ją parvedusi, kad tas kambarėlis toks ramus, toks saugus ir toks malonus, jog negalima jame nebūti, ir nedrįso toliau nė žingsnio žengti, bijodamas sugriauti iliuziją. „Taip,— sakė jis pats sau,— gal ji ten miega arba meldžiasi. Netrukdysiu jai."

Pagaliau sutelkė visą savo drąsą, ant galų pirštų prisiartino, pasižiūrėjo ir įėjo į vidų. Tuščia! Celė tebebuvo tuščia. Nelaimingasis kurčius pavaikščiojo po ją, pakėlė čiužinį, pažvelgė po juo, tarsi ji galėjo būti pasislėpusi tarp grindų plokščių ir čiužinio, paskui papurtė galvą ir sustojo kaip nudiegtas. Staiga įsiutęs sutrypė deglą, nesakęs nė žodžio, davė įsibėgėjęs galvą į sieną ir apalpęs griuvo ant grindų.

Atsipeikėjęs krito ant čiužinio, ėmė po jį raičiotis, įnirtingai bučiuoti dar drungną vietą, kur čigonė buvo miegojusi; valandėlę gulėjo paslikas, sustingęs, tarsi mirštantis, paskui atsikėlė, apsipylęs prakaitu, dusdamas, paklaikęs, ir ėmė galva daužyti sienas pasibaisėtinai ritmingai, kaip jo įsiūbuotas varpas, tarsi pasiryžęs ją sutriuškinti. Pagaliau, netekęs jėgų, antrą kartą pargriuvo; keliais išsliaužė iš celės ir atsitūpė prieš duris visiškai suglumusio žmogaus poza. Taip ištūnojo daugiau kaip valandą, nejudėdamas, įsmeigęs akis į tuščią celę, labiau paniuręs ir labiau susimąstęs negu motina, sėdinti tarp tuščio lopšio ir kūdikio karsto. Jis neištarė nė vieno žodžio; tik kada ne kada visą jo kūną supurtydavo rauda, bet rauda be ašarų kaip vasaros žaibas be griaustinio.

Skausmingai galvodamas, kas galėjo netikėtai pagrobti čigonę, jis turbūt pamanė apie archidiakoną. Prisiminė, kad tik tėvas Klodas turėjo raktą nuo laiptų į celę. Prisiminė naktinius jo pasikėsinimus, pirmąjį, kai jis, Kvazimodas, jam padėjo, ir antrąjį, kai sukliudė. Prisiminė tūkstančius smulkmenų ir jau neabejojo, kad čigonę jam pagrobė archidiakonas. Tačiau pagarba kunigui, dėkingumas, atsidavimas, meilė tam žmogui buvo taip giliai širdyje įsišakniję, jog net šiuo metu nugalėjo pavydulį ir neviltį.

Jis galvojo, kad tai padarė archidiakonas, ir kruvina, mirtina pagieža, kurią būtų jautęs kiekvienam kitam, dabar, kai krito įtarimas ant Klodo Frolo, vargšui kurčiui pavirto dideliu skausmu.

Tą akimirką, kai jo mintys apsistojo prie kunigo, aušra baltai nušvietė atramines arkas, ir viršutiniame katedros aukšte, tame linkyje, kur išorinė baliustrada suka aplink absidą, jis pa-

matė žingsniuojantį žmogų. Tas žmogus ėjo jo pusėn. Kvazimodas jį pažino. Tai buvo archidiakonas. Klodas vilkosi koja už kojos nežiūrėdamas į priekį; jis ėjo link šiaurinio bokšto, veidą pasukęs link dešiniojo Senos kranto, ir vis kėlė galvą, tarsi norėdamas kažką pamatyti, viršum stogų. Pelėdos dažnai šitaip žvalgosi: skrenda viena kryptimi, o žiūri kita. Kunigas praėjo viršum Kvazimodo, jo nepastebėjęs.

Apstulbintas tokio netikėto pasirodymo, kurčius pamatė, kad kunigas pasuko į šiaurinio bokšto laiptų duris. Skaitytojas žino, kad iš to bokšto matyti rotušė. Kvazimodas pakilo ir nusekė paskui archidiakoną.

Kvazimodas lipo bokšto laiptais, tik norėdamas sužinoti, ko ten lipa kunigas. Beje, vargšas varpininkas nebežinojo, ką darąs, jis, Kvazimodas, nežinojo, ką pasakys, ko norįs. Buvo kupinas įniršio ir kupinas baimės. Jo širdyje archidiakonas susidūrė su čigone.

Pasiekęs bokšto viršūnę, prieš išeidamas iš laiptų šešėlio ir žengdamas į aikštelę, jis atsargiai apsidairė, kur yra kunigas. Kunigas stovėjo nuo jo nusigręžęs. Varpinės aikštelę supa ažūrinė baliustrada. Krūtine užsirėmęs ant tos baliustrados dalies, iš kur matyti Dievo motinos tiltas, kunigas žiūrėjo į miestą.

Kvazimodas prisėlino jam iš užpakalio, norėdamas pamatyti, į ką jis taip žiūri. Kunigas buvo taip sutelkęs į kažką dėmesį, jog neišgirdo prieinančio Kvazimodo.

Labai gražus ir žavingas Paryžiaus — ypač anų laikų Paryžiaus — vaizdas atsiskleidžia prieš akis gaiviuose aušros spinduliuose vasarą, žiūrint nuo katedros bokštų. Tąsyk buvo ar tik ne liepos mėnuo. Dangus visiškai giedras. Kelios pavėlavusios žvaigždės geso čia vienur, čia kitur, viena rytuose, šviesiausiame padangės ruože, itin skaisčiai mirgėjo. Buvo pats saulėtekis. Paryžius pradėjo busti. Bana balta ir labai gryna šviesa išryškino tūkstančius namų rytų pusėje. Milžiniški varpinių šešėliai slinko nuo vieno stogo ant kito, nuo vieno miesto pakraščio į kitą. Kai kuriuose kvartaluose jau girdėjosi triukšmas ir kalbos. Čia skambteli varpas, ten sudunda kūjis, nudarda vežimas. Kur ne kur jau rūksta dūmai viršum tų stogų, tarsi dujos pro milžiniško solfataro plyšius. Upės vandenys, susiraukšlėję prie daugybės tiltų arkų, prie salų kyšulių, raibuliavo sidabru. Aplink miestą, už sutvirtinimų, žvilgsnis paskęsdavo plačiame pūkuoto rūko rate, pro kurį neaiškiai matėsi begalinė lygumų

linija ir grakštūs kalvų iškilumai. Tame bundančiame mieste plastėjo įvairiausi garsai. Rytmečio vėjas varė per dangų kelis baltus kaip vata kuokštus, nuplėštus nuo kalvas dengiančio rūko vilnos.

Katedros aikštėje kelios moterėlės, pieno puodynėmis nešinos, nustebusios rodė viena kitai keistai išardytas didžiąsias bažnyčios duris ir dvi švino sroves, sustingusias tarp smiltainio plyšių. Tai visa, kas buvo likę iš naktinio maišto. Kvazimodo uždegtas tarp abiejų bokštų laužas buvo užgesęs. Tristanas jau buvo nuvalęs aikštę ir lavonus sumetęs į Seną. Tokie karaliai kaip Liudvikas XI pasirūpina, kad po skerdynių tuoj būtų nuplautas grindinys.

Prie laukujės bokšto baliustrados pusės, kaip tik po ta vieta, kur stovėjo parimęs kunigas, buvo akmeninis laštakas, fantastiškai iškalinėtas kaip ir visi laštakai, stirksantys ant gotikos pastatų; viename tokio laštako plyšyje žydėjo dvi leukonijos ir, vėjelio judinamos, tarsi gyvos linksmai viena kitą sveikino. Viršum bokštų aukštai padangėje čiulbėjo paukšteliai.

Bet kunigas to nematė ir negirdėjo. Jis buvo iš tų žmonių, kuriems nėra nei rytmečio, nei paukščių, nei gėlių. Tame begaliniame horizonte, kuris aplinkui skleidė tiek įvairovės, visas jo dėmesys buvo sutelktas į vieną vienintelį tašką.

Kvazimodas degė nekantrumu paklausti, kur jis dėjo čigonę. Bet archidiakonas šiuo metu atrodė esąs nebe šiame pasaulyje. Matyt, jis gyveno tokią audringą valandą, kai žmogus nepajustų, jei ir žemė prasivertų. Jis stovėjo nejudėdamas ir tylus, vis taip pat įbedęs akis į tam tikrą vietą; ir tas jo tylėjimas, ir tas nejudrumas buvo tokie baisūs, jog niaurusis varpininkas drebėjo tai jausdamas ir nedrįso jo trukdyti. Bet buvo galima ir kitaip paklausti archidiakoną: Kvazimodas pasekė jo žvilgsnio kryptį ir nelaimingojo kurčiaus akis įsmigo į Grevos aikštę.

Jis pamatė, į ką žiūrėjo kunigas. Prie kartuvių buvo pristatytos kopėčios. Aikštėje būriavosi žmonės ir daug kareivių. Vienas žmogus tempė grindiniu kažkokį baltą daiktą, prie kurio buvo prikibę kažkas juoda. Tasai žmogus sustojo kartuvių papėdėje.

Čia kažkas darėsi, bet Kvazimodas negalėjo aiškiai įžiūrėti. Ne dėl to, kad jo vienintelė akis būtų netekusi skvarbumo, bet dėl to, kad susibūrę kareiviai užstojo vaizdą. Be to, tą akimirką pakilo saulė, ir viršum horizonto plūstelėjo tiek šviesos, jog

galima buvo pamanyti, kad iš karto užsidegė visos Paryžiaus smailės, strėlės, kaminai, pinjonai.

Tas žmogus ėmė lipti kopėčiomis aukštyn. Tada Kvazimodas jį aiškiai pamatė. Ant peties jis nešė jauną merginą baltais rūbais. Merginai ant kaklo buvo kilpa. Kvazimodas ją pažino. Tai buvo ji.

Taip žmogus pasiekė kopėčių viršų. Čia jis sutvarkė kilpą. Dabar kunigas, norėdamas geriau pamatyti, atsiklaupė ant baliustrados.

Staiga žmogus kulnu stumtelėjo kopėčias, ir Kvazimodas, sulaikęs kvapą, pamatė ant galo virvės, per dvi pėdas nuo grindinio, siūbuojančią nelaimingąją merginą, kuriai ant pečių tupėjo tasai žmogus. Virvė kelis kartus apsisuko, ir Kvazimodas pamatė baisaus mėšlungio tampomą čigonės kūną. O kunigas, ištiesęs kaklą, išsproginęs akis, žiūrėjo į tą baisią porą — vyrą ir jauną merginą, vorą ir muselę...

Pačią siaubingąją akimirką baltas kaip lavonas kunigas prapliupo demonišku juoku, juoku, kuriame nėra nieko žmogiško. Kvazimodas to juoko negirdėjo, bet jį pamatė. Varpininkas atsitraukė kelis žingsnius nuo archidiakono ir staiga įniršęs puolė prie jo ir didelėmis savo rankomis pastūmė jį iš užpakalio į bedugnę, viršum kurios tėvas Klodas linksojo.

— Prakeikimas! — sušuko kunigas ir krito žemyn.

Jį sulaikė tas pats laštakas, prie kurio rymojo. Iš nevilties jis įsikabino į jį ir tą akimirką, kai jau buvo besušunkąs antrą kartą, pamatė prie baliustrados, viršum savo galvos, baisų, keršingą Kvazimodo veidą. Tada nutilo.

Po juo buvo bedugnė. Daugiau kaip du šimtai pėdų — ir dar grindinys. Tokioje siaubingoje padėtyje archidiakonas neištarė nė žodžio, netgi nesudejavo. Jis tik raitėsi ant laštako, antžmogiškai stengdamasis užlipti aukštyn. Bet rankoms nebuvo kur granite užsikabinti, kojos, nerasdamos atramos, braižė pajuodusią storą sieną. Kas lipo į katedros bokštus, žino, kad čia pat, žemiau baliustrados, yra akmeninis iškilimas. Tai ant jo kamavosi vargšas archidiakonas. Po juo buvo ne stati, o nuožulni siena, slystanti jam iš po kojų.

Kvazimodui būtų reikėję tik ištiesti ranką, ir kunigas būtų ištrauktas iš prarajos, bet jis nė nepažvelgė į archidiakoną. Jis žiūrėjo į Grevą. Žiūrėjo į kartuves. Žiūrėjo į čigonę. Kurčius pasirėmė alkūnėmis ant baliustrados, kur prieš valandėlę rymojo archidiakonas, ir čia, nenukreipdamas žvilgsnio nuo šiuo

mėtų, jam vienintelio daikto pasaulyje, stovėjo sustingęs ir nebylus, kaip perkūno trenktas, ir tyliai upeliais bėgo ašaros iš tos akies, kuri iki šiol buvo išliejusi tik vieną ašarą.

Tuo tarpu archidiakonas duso. Jo nuplikusi kakta apsipylė prakaitu, nagai kraujavo, nudraskyti į akmenį, keliai nusibrūžė į sieną. Jis girdėjo, kaip jo sutana, užsikabinusi už laštako, traška, yra, kai tik jis smarkiau pasikrutina. Dar didesnė bėda — tas laštakas baigėsi švininiu vamzdžiu, kuris ėmė linkti nuo jo kūno svorio. Archidiakonas juto, kaip pamažu vamzdis krypsta. Vargšas suprato, kad kai jo rankos atsileis iš nuovargio, kai sutana suplyš, kai tas švinas sulinks, jis nukris, ir siaubas jį ėmė kiaurai iki pat kaulų smegenų. Kartais kaip paklaikęs žiūrėdavo į siaurutę plokštumėlę, susidariusią iš skulptūrinių kyšulių keliasdešimt pėdų žemiau jo, ir iš visų išsikankinusios sielos gelmių maldavo dangų, kad jam leistų pabaigti amžių tame dviejų kvadratinių pėdų plote, nors gyventų dar ir šimtą metų. Vieną kartą pažvelgė apačion į aikštę, į prarają. Kai vėl pakėlė galvą, akys buvo užmerktos, o plaukai atsistoję piestu.

Tų dviejų žmonių tylėjimas buvo kažkoks šiurpus. Kai archidiakonas už kelių pėdų šitaip siaubingai merdėjo, Kvazimodas verkė ir žiūrėjo į Grevą.

Matydamas, kad kiekvienu krustelėjimu tiktai klibina trapią atramą, archidiakonas nusprendė visai nebejudėti. Jis kyburiavo apsikabinęs laštaką, vos kvėpuodamas, nebekrutėdamas, tik pilvą traukė traukuliai, kaip krentant per sapną. Akys buvo ligūistai išplėstos, nustebusios. Vis dėlto pamažu jis ėmė netekti pagrindo, jo rankos slydo laštaku, jis vis labiau juto, kad jos silpsta, o kūnas sunkėja, kad jį laikąs švininis vamzdis vis labiau linksta į bedugnę. Apačioje — baisus dalykas! — pamatė Sen Žan le Rono stogą, mažutį kaip perlenktą kortą. Vieną po kitos apžiūrėjo abejingas skulptūras, pakibusias, kaip ir jis, viršum bedugnės, bet jos nei pačios to bijojo, nei jo gailėjosi. Aplink jį viskas buvo iš akmens: prieš jį — išsižiojusios baidyklės, po juo, pačioje gelmėje, aikštėje,— grindinys; viršum galvos — verkiąs Kvazimodas.

Katedros aikštėje būreliai geraširdžių smalsuolių ramiausiai spėliojo, koks ten beprotis tokią keistą susirado pramogą. Kunigą pasiekė jų aiškūs, šaižūs balsai:

— Bet juk jis nusisuks sprandą!

Kvazimodas verkė.

Pagaliau, apsiputojęs iš įniršio ir išgąsčio, archidiakonas

suprato, kad visos jo pastangos tuščios. Vis dėlto jis sukaupė likusias jėgas paskutiniam mėginimui. Pasitempė laštaku, abiem keliais atsispyrė nuo sienos, įsikabino į plyšį tarp akmenų ir vargais negalais pašliaužė aukštyn gal vieną pėdą; bet švininė iškyša, į kurią jis rėmėsi, neatlaikė, sulinko. Tuo pat metu plyšo ir sutana. Tada pajutęs, kad po juo jau nieko nebėra, kad tik jo sustingusios, tirpstančios rankos dar už kažko laikosi, nelaimingasis užsimerkė ir paleido laštaką. Jis krito.

Kvazimodas žiūrėjo, kaip jis krinta.

Iš tokio aukščio retai kada daiktas krinta statmenai. Archidiakonas, puolęs į erdvę, iš pradžių lėkė galva žemyn, ištiestomis rankomis, paskui kelis kartus apsisuko. Vėjas jį užnešė ant vieno stogo, kur nelaimingasis susitrenkė. Vis dėlto jis dar buvo gyvas. Varpininkas matė, kaip jis dar stengėsi įsitverti pinjono. Bet stogas buvo per daug nuožulnus, o jis nebeturėjo jėgų. Jis staiga nusirito nuo stogo kaip atitrūkusi čerpė ir žnektelėjo ant grindinio. Ir daugiau nesujudėjo.

Tada Kvazimodas pakėlė akį į čigonę, kurios kūną baltais drabužiais iš tolo matė trūkčiojantį kartuvėse nuo paskutiniųjų agonijos traukulių, paskui pažvelgė žemyn į archidiakoną, tysantį bokšto papėdėje, jau nebepanašų į žmogų, ir rauda iškėlė įdubusią jo krūtinę.

— O,— tarė jis,— tai visa, ką aš mylėjau.

III

FEBO VEDYBOS

Tą dieną, kai vyskupo teismo tarnautojai atėję paėmė nuo katedros aikštės grindinio sužalotą archidiakono lavoną, Kvazimodas pavakare dingo iš katedros.

Apie įvykį sklido daug gandų. Niekas neabejojo, kad atėjo diena, kai pagal sutartį Kvazimodas, tai yra velnias, turėjo nusinešti Klodą Frolo, tai yra raganių. Žmonės spėjo, kad, pasiimdamas sielą, jis sudaužė kūną, kaip beždžionės sudaužo riešuto kevalą, norėdamos suvalgyti branduolį.

Štai kodėl archidiakonas nebuvo palaidotas šventintose kapinėse.

Liudvikas XI mirė po metų, 1483 metų rugpjūčio mėnesį.

O Pjerui Grenguarui pavyko išgelbėti ožkelę, ir jis susilaukė

sėkmės, kurdamas tragedijas. Paragavęs astrologijos, filosofijos, architektūros, hermetikos — žodžiu, visų kvailysčių, jis, matyt, grįžo prie tragedijos, visų didžiausios kvailystės. Tai buvo, kaip jis sakė, jo *tragiškas galas*. Štai ką galime perskaityti 1483 metų ordinarijaus ataskaitose apie jo laimėjimus dramos srityje: „Žeanui Maršanui ir Pjerui Grenguarui, dailidei ir rašytojui, kurie pastatė ir sukūrė misteriją, suvaidintą Paryžiaus Šatle rūmuose pono legato atvykimo proga, personažams, aprengtiems ir aptaisytiems, kaip reikalavo misterija, taip pat už pastatymą reikalingos estrados, už viską — šimtas livrų."

Febas de Šatoperas taip pat susilaukė tragiško galo: jis vedė.

IV

KVAZIMODO VEDYBOS

Jau minėjome, kad Kvazimodas dingo iš katedros tą dieną, kai mirė čigonė ir archidiakonas. Iš tikrųjų, niekas jo daugiau nematė ir niekas nežinojo, kas jam atsitiko.

Naktį po Esmeraldos nukankinimo budelio padėjėjai nuėmė jos kūną nuo kartuvių ir senu papročiu nunešė į Monfokono rūsį.

Pasak Sovalio, Monfokonas buvo „seniausios ir didingiausios visoje karalystėje kartuvės" Tarp Tamplio ir Sen Marteno priemiesčių, už kokių šimto šešiasdešimt sieksnių nuo Paryžiaus sienų, kelių arbaleto šūvių nuotolyje nuo Kurtijo gyvenvietės, nelabai stačios, bet gana aukštos, už kelių lje matomos kalvos viršūnėje stūksojo keistos formos pastatas, panašus į keltų kromleką, kur būdavo aukojami taip pat ir žmonės.

Įsivaizduokite ant klinties kalvos didelį mūrinį penkiolikos pėdų aukščio, trisdešimties pėdų pločio ir keturiasdešimties pėdų ilgio lygiagretainį su durimis, išoriniais laiptais ir aikštele; toje aikštelėje šešiolika didžiulių, trisdešimties pėdų aukščio, netašyto akmens stulpų, sustatytų aplink tą masyvą kaip kolonada ir viršuje sujungtų stipriomis sijomis, nuo kurių lygiais tarpais kabo grandinės; ant kiekvienos grandinės kadaruojančius griaučius; netoliese lygumoje stūksantį akmeninį kryžių ir dvejas antraeiles kartuves tarsi atžalas, išaugusias iš pagrindinių kartuvių; viršum jų visų padangėje nuolat skraidančius varnus. Štai koks Monfokonas.

Penkiolikto amžiaus pabaigoje baisiosios kartuvės, pastatytos 1328 metais, jau buvo labai apgriuvusios. Sijos iškirmijusios, grandinės surūdijusios, kolonos žaliai apmūsijusios. Tašytų akmenų mūrinys išsiskėtė per sandūras, ir aikštelė, kur nežengdavo žmogaus koja, užžėlė žole. To pastato šiurpus siluetas ryškėjo dangaus fone, ir ypač naktį, kai baltas jo kaukolės blankiai nušviesdavo mėnulis arba kai vakaro šiaurys pradėdavo patamsyje žvanginti pančius ir barškinti griaučius. Vien dėl tų kartuvių atrodė gūdžios visos apylinkės.

Šlykštaus pastato pagrindas, akmeninis masyvas, buvo tuščiaviduris. Jame buvo įrengtas erdvus rūsys, uždaromas senomis apirusiomis geležies virbų durimis, kur būdavo sumetamos ne tik nuo Manfokano grandinių nutrūkusios lavonų liekanos, bet ir kiti nelaimingieji, pakarti kitose Paryžiaus kartuvėse. Į tą gilų sąvartyną, kur drauge supuvo tiek kūnų ir tiek nusikaltimų, vienas po kito sunešė savo kaulus daug pasaulio didžiūnų ir daug nekaltųjų, pradedant Angeranu de Marinji, kuris buvo pirmasis, pakartas Monfokone, baigiant admirolu de Kolinji[79] — paskutiniuoju, kuris buvo nekaltas.

O apie paslaptingą Kvazimodo dingimą štai ką mums pavyko sužinoti.

Praslinkus maždaug dvejiem ar pusantrų metų nuo tų įvykių, kuriais baigėsi šis pasakojimas, Monfokono rūsyje beieškant pakarto prieš dvi dienas Olivje le Deno lavono,— jam Karolis VIII suteikė malonę būti palaidotam Sen Lorano kapinėse, geresnėje draugijoje,— tarp visų tų bjaurių skeletų, buvo rasti dveji griaučiai, kurių vieni laikė keistai apkabinę antruosius. Ant vienų iš jų, moters griaučių, dar buvo išlikę keli baltos suknelės skudurai, o aplink kaklą — lauro grūdų karoliai su šilko kapšeliu, papuoštu žaliais stiklo karoliukais, atdaru ir tuščiu. Tie daiktai buvo tokie menkaverčiai, jog budelis jų nepanorėjo. Kiti, kurie laikė juos tvirtai apkabinę, buvo vyro griaučiai. Pastebėta, kad jų stuburas iškrypęs, galva įtraukta į mentikaulius, viena koja trumpesnė. Sprando slanksteliai jam nebuvo sulaužyti, taigi jis nebuvo pakartas. Vadinasi, žmogus savo noru čia atėjo ir numirė. Kai pabandė jį atskirti nuo griaučių, kuriuos laikė apkabinęs, jis subyrėjo į dulkes.

PAAIŠKINIMAI

1 *Flandrijos Margarita* (1480—1530) — imperatoriaus Maksimilijono duktė, Flandrijos valdovė.

2 *Žeanas de Trua* (XV a.) — prancūzų kronikininkas. Jis laikomas Liudviko XI laikų kronikos autoriumi. Iš tos kronikos V. Hugo sėmėsi medžiagos „Paryžiaus katedrai".

3 *Sovalis, Anri* — Paryžiaus advokatas. Jis parašė veikalą „Senasis ir naujasis Paryžius" (1654), kuriame itin daug vertingos faktinės medžiagos.

4 *Faramonas* (V a.) — legendinis frankų vadas.

5 *Ravajakas* — jėzuitas fanatikas, 1610 m. nužudęs Prancūzijos karalių Henriką IV.

6 *Teofilis* de Vio (1590—1626) — prancūzų poetas.

7 *Pilypas Gražusis* — Prancūzijos karalius 1285—1314 m. *Robertas Pamaldusis* — Prancūzijos karalius 996—1031 m. *Helgaldas* — karaliaus Roberto patarėjas, istorikas.

8 Liudvikas IX, Prancūzijos karalius 1226—1270 m., buvo kanonizuotas katalikų bažnyčios už dalyvavimą kryžiaus karuose. 1234 m. jis vedė Provanso kunigaikščio dukterį Margaritą; nuotaka buvo nepilnametė, todėl juridiškai santuoka buvo patvirtinta tik po keliolikos metų.

9 Liudvikas IX reformavo Prancūzijos feodalinę teiseną: įvedė bendrą visoje šalyje aukščiausiąjį karaliaus teismą, Paryžiaus parlamentą padarė centriniu teismo organu. Pagal padavimą karalius kasdien išklausydavęs valdinių skundus. *Žuanvilis* Žanas, Liudviko IX favoritas, lydėjo karalių kryžiaus žygiuose, padėjo vykdyti jo reformas.

10 *Marselis*, Etjenas, Paryžiaus pirklių seniūnas, 1356—1358 m. vadovavo Paryžiaus pirklių ir amatininkų sukilimui. Tai buvo kylančios buržuazijos pastangos apriboti karaliaus valdžią.

11 Suskilus katalikų bažnyčiai, Romos popiežiaus priešininkai išsirinko savo popiežių (antipopiežių), kurio rezidencija buvo Avinjone. Abudu popiežiai stengėsi įvelti į savo intrigas Europos valstybes. Antipopiežius Benediktas XIII valdė nuo 1394 iki 1422 m.

12 *Brosas*, Salomonas — prancūzų architektas. Jis sukūrė Liuksemburgo rūmus, Sen Žerve bažnyčios portalą; po 1618 m. gaisro perstatė vieną pagrindinių Teisingumo rūmų salių.

13 *Patriu*, Olivje (XVII a.) — Paryžiaus advokatas. Buvo laikomas geriausiu to meto advokatu ir oratorium ir už tai išrinktas į Akademiją. V. Hugo laikė Patriu, kuris buvo klasicizmo teoretiko Bualo draugas, karaliaus dvaro literatūrinio stiliaus atstovu ir jo nemėgo.

[14] Viduramžiais Paryžiaus universitete buvo keturi fakultetai: teologijos, teisės, medicinos ir menų. Menų fakultetas buvo sudarytas iš keturių nacionalinių grupių: prancūzų, pikardiečių, normandų ir anglų (pastaroji po karo su Anglija buvo pakeista į germanų).

[15] *Dožas* — iki gyvos galvos renkamas valstybės galva viduramžių Venecijos pirklių respublikoje. Nuo X a. Venecijoje buvo įsteigtos dožo sutuoktuvių su jūra ceremonijos. Žymių asmenų ir dvasininkų procesija išplaukdavo gondolomis į atvirą jūrą, ir išrinktas dožas įmesdavo į vandenį vestuvinį žiedą.

[16] Čia kalbama apie kovą tarp Liudviko XI ir jo varžovo Burgundijos kunigaikščio Karolio Drąsiojo, kuris 1464 m. pradėjo su juo atvirą karą. 1476 m. Karolis Drąsusis žuvo mūšyje prie Nansi.

[17] XV a. viduryje per feodalų tarpusavio karus *Nemūro kunigaikštis* prisidėjo prie karaliaus Liudviko XI priešų, Orleano kunigaikščių. Karalius jį pačiupo, pasodino į geležinį narvą Bastilijoje, o paskui nukirsdino. *Konetablis Sen Polis* irgi dalyvavo tose kovose; jis perbėginėjo nuo vienų pas kitus, žiūrėdamas savo naudos. Karolis Drąsusis perdavė jį Liudvikui XI, o tas nukirsdino jį kaip valstybės išdaviką.

[18] *Tiara* — triguba popiežių karūna, simbolizuojanti teismo, įstatymų leidybos ir kulto teises.

[19] *Filipas de Kominas* (XV a.) — prancūzų istorikas, parašęs memuarus apie Liudviko XI ir Karolio VIII viešpatavimą.

[20] Senovės graikų dailininko *Timanto* (IV a. prieš m. e.) paveiksle „Ifigenijos aukojimas" Ifigenijos tėvas *Agamemnonas* iš siaubo užsidengęs veidą apsiaustu.

[21] *Žermenas Pilonas* (XVI a.) — prancūzų skulptorius. Jo darbo statulomis papuoštas karaliaus Henriko II antkapis Sen Deni ir Naujasis tiltas Paryžiuje.

[22] *Tenirsas,* Dovydas (Jaunesnysis) (XVII a.) — flamandų dailininkas, savo paveiksluose vaizdavęs valstiečių gyvenimo, liaudies švenčių scenas.

[23] *Salvatoras Rosa* (XVII a.) — italų dailininkas, batalinių paveikslų autorius.

[24] *Soveras,* Žozefas (1653—1716) — prancūzų fizikas, dirbęs akustikos srityje. *Bio,* Žanas Batistas (1774—1862) — prancūzų mokslininkas, fizikas ir astronomas.

[25] Pasak legendos, aklas *Homeras* užsidirbdavo duoną dainuodamas savo dainas. Romėnų poetą Publijų Ovidijų *Nazoną* imperatorius Oktavianas Augustas ištrėmė prie Juodosios jūros krantų, į Tomų miestelį (dabartinė Moldavija).

[26] *hermetika* — viena iš alchemijos šakų.

[27] *Flamelis,* Nikola (1330—1418) — alchemikas, daugelio veikalų autorius. Viduramžiais jo vardą supo legendos.

[28] *pandemoniumas* — pragaro sostinė anglų rašytojo Džono Miltono (XVII a.) poemoje „Prarastasis rojus".

[29] *Mikelandželo,* Renesanso epochos italų dailininko ir skulptoriaus, kūriniai monumentalūs, kupini jėgos ir dramatizmo. Prancūzų dailininkas Žakas *Kalo* (XVIII a.) — keistų, groteskinių piešinių ir graviūrų autorius.

[30] *Marcialis* (I a.) — romėnų poetas, satyrinių epigramų autorius.

31 *Beringtonas*, Džozefas (apie 1743—1827) — anglų mokslininkas, parašęs daug veikalų iš viduramžių istorijos.

32 Čia V. Hugo šaiposi iš Nikola Bualo-*Depreo* (1636—1711), klasicizmo teoretiko, kritiko ir poeto, kurio labai nemėgo.

33 *Mikromegas* — milžinas iš Voltero to paties pavadinimo filosofinės apysakos.

34 *Romanseras* — ispanų liaudies dainų (romansų) ciklas arba rinkinys.

35 Čia kalbama apie prancūzų aristokratijos meno išsigimimą, kuris, V. Hugo nuomone, prasidėjo jau antroje XVI a. pusėje, Katerinos de Mediči regentavimo metu, ir akivaizdžiai išryškėjo XVIII a., Prancūzijos didžiosios revoliucijos išvakarėse. *Diubari* — karaliaus Liudviko XV favoritė.

36 *Vitruvijus*, Markas (I a. prieš m. e.) — romėnų architektas, parašęs traktatą „Apie architektūrą", iš kurio mokėsi didžiausieji Renesanso epochos meistrai. *Vinjolis* (Džakomas Barocijus da Vinjola, XVI a.) — žymus italų architektas, kelerius metus gyvenęs ir dirbęs Prancūzijoje.

37 *Julijonas* — Romos imperatorius (IV a.). Prieš užimdamas sostą, buvo Romos vietininku Galijoje. *Termos* — senovės romėnų maudyklės; paskiau buvo naudojamos disputams, gimnastikos žaidynėms, bibliotekoms.

38 *Pre o Kleras* — „Moksleivių pieva", senojo Paryžiaus universiteto studentų pasivaikščiojimų ir dvikovų vieta.

39 *Favenas*, Andre (XVI a.) — daugelio darbų iš Paryžiaus viduramžių istorijos autorius. *Paskje*, Etjenas (XVI—XVII a.) — prancūzų teisininkas, „Paskje laiškų" autorius. Tame veikale yra daug medžiagos iš Prancūzijos XVI a. istorijos.

40 *Kamulogenas* — parizijų genties vadas, kovęsis su Julijaus Cezario kariuomene. Gindamas Liuteciją (senovinis Paryžiaus vardas), žuvo mūšyje 52 m. prieš m. e.

41 *Minjaras*, Pjeras (XVII a.) — karaliaus rūmų dailininkas, tapęs saldžiai manieringus portretus.

42 *Minojas* (graikų mitologijoje) — Kretos karalius, pagarsėjęs išmintingais įstatymais, kuriuos sudaryti jam padėjęs pats Dzeusas. *III metų konstitucija*, paskelbta Prancūzijoje 1795 m. rugpjūčio 22 d., užtvirtino buržuazinės kontrrevoliucijos pergalę prieš liaudį.

43 Čia kalbama apie jakobinų diktatūros laikų architektūrinius paminklus, kuriems būdinga senovės romėnų mėgdžiojimas ir siekimas puošnaus monumentalumo.

44 *Suflo*, Žermenas (XVIII a.) — prancūzų architektas, pastatęs pagrindinę Panteono dalį.

45 *Flegetontas* — viena iš požemio karalystės upių, kuria teka ne vanduo, o liepsna.

46 *Astolfas* — Renesanso epochos italų rašytojo Ariosto poemos „Pašėlęs Rolandas" personažas. Raitas ant sparnuoto žirgo, riteris Astolfas nuskrenda į mėnulį, į rojų, į pragarą ir t.t.

47 *nekromantija* — menas iššaukti mirusius.

48 *Renje* (Matiurenas) (1573—1613) — prancūzų poetas satyrikas.

49 *Jamblikas* (III—IV a.) — neoplatoniečių mokyklos filosofas, mokęs Aleksandrijoje.

[50] *emprosthotonos* ir *opisthotonos* — medicinos terminai, reiškią tam tikras mėšlungio sutrauktų kūno dalių padėtis.

[51] *Epidauras* — sen. Graikijos miestas, kur buvo garsi Eskulapo šventykla. *Chaldėja* čia — Babilonija. Chaldėjais graikai vadino babiloniečių kilmės būrėjus ir žynius.

[52] *Sikra* — laiptinė piramidė Chaldėjoje.

[53] *Karnakas* — kaimas, išaugęs ant Tebų griuvėsių Egipte. Ten yra gana gerai išsilaikę dievo Amono šventovės griuvėsiai.

[54] *Žakerija* — valstiečių sukilimas Prancūzijoje (1358 m.). Paskui tuo vardu buvo vadinami apskritai visi valstiečių sukilimai prieš feodalus. *Pragerija* — feodalų sukilimas Prancūzijoje prieš stiprėjančią karaliaus valdžią (1440 m.). *Lygos* — karinės Prancūzijos bajorų katalikų sąjungos religinių karų metu, XVI a. antroje pusėje.

[55] *Gužonas*, Žanas (XVI a.) — prancūzų skulptorius ir architektas.

[56] V. Hugo turi galvoje Kazanės soborą Leningrade, rusų architekto Andrejaus Voronichino (1760—1814) kūrinį.

[57] 1661 m. Mazarinis įsteigė Paryžiuje Keturių nacijų koležą, kur mokėsi 15 italų, 15 elzasiečių, 20 flamandų, 10 rusijoniečių.

[58] *Viasa* — indų atsiskyrėlis, pasak padavimo, sukūręs Vedas.

[59] *Retifas de la Bretonas*, Nikola (XVIII a.) — prancūzų rašytojas, rašęs nepadorius romanus.

[60] *„Moniteur"* — Prancūzijos didžiosios revoliucijos pradžioje (1789 m.) įsteigtas laikraštis.

[61] Viduramžiais auksinius papuošalus galėjo nešioti tik bajorės.

[62] Iki revoliucijos Prancūzijos karaliai buvo vainikuojami Reimso katedroje.

[63] *Diubarta*, Gijomas (XVI a.) — prancūzų poetas, poemų bibline tema autorius.

[64] Per feodalų tarpusavio karus Prancūzijoje, 1418 m., miestelėnas Perine Leklerkas atidarė Paryžiaus vartus „armanjakams" (Burgundijos feodalams, turėjusiems ryšių su anglais), ir jų kariauna užėmė miestą.

[65] *Manu* — indų šventoji knyga.

[66] *Mumolis* (VI a.) — burgundų karvedys. Intrigavo prieš burgundų karalių Gontraną, paskui perėjo į jo pusę. Karalius buvo žadėjęs jam dovanoti, bet nubaudė mirtim.

[67] *Servijus* (IV a.) — romėnų mokslininkas gramatikas.

[68] Tamplierių ordinas buvo įsteigtas XII a. ginti žemėms, kurias Rytuose buvo užgrobę per kryžiaus karus Europos feodalai. Tų žemių netekus, ordinas nustojo savo reikšmės ir 1312 m. popiežius Klementas V paskelbė tamplierius eretikais. XIV a. pradžioje Prancūzijos karalius Pilypas Gražusis, norėdamas pasisavinti didžiulius ordino turtus, suruošė inkvizicinį procesą prieš jį, ir daugybė riterių buvo sudeginta kaip stabų garbintojai.

[69] *lex salica* — frankų genčių įstatymų rinkinys (V a.).

[70] *Garofalas* — italų dailininkas Benvenutas Tizijus (XV—XVI a.), tapęs paveikslus daugiausia religinėmis temomis.

[71] *Mazačas* (Tomazas di Gvidis, XV a.) — italų dailininkas, vienas iš realizmo

pradininkų Renesanso tapyboje. Santūrūs, rūstūs Mazačo paveikslai ryškiai skiriasi nuo lengvų, grakščių Rafaelio paveikslų.

72 Čia supinti du antikiniai siužetai: mitas apie Bitoną ir Kleobisą, žynės Cipidės sūnus, kurie įsikinkė vietoje jaučių, norėdami nuvežti motiną į Junonos šventyklą, ir legenda apie stipruolį Miloną, kuris nusinešė ant pečių jautį, nudobė jį ir sušveitė.

73 *Aleksandrinas* buvo vienas populiariausių klasicizmo poetikos metrų (12 skiemenų eilutėje, cezūra po šešto skiemens, gretutinis rimavimas). V. Hugo, kaip novatorius poezijoje ir dramoje, drąsiai atsisakė to sunkaus eiliavimo, pakeitė jį lankstesniais ir įvairesniais ritmais.

74 *„Kiras"* — pseudoistorinis XVII a. prancūzų rašytojos aristokratės Madlenos de Skiuderi romanas, kuriame pramanytais vardais pavaizduoti jos salono lankytojai.

75 *Monsinjoras de Gijenas* — Liudviko XI brolis, prisidėjęs prie opozicinės „Visuomenės gerovės lygos". Manoma, kad Liudvikas XI jį nunuodijo. *La Baliu* — kardinolas, Liudviko XI ministras. Karaliaus įsakymu buvo laikomas geležiniame narve nuo 1469 iki 1480 m. už tai, kad slapta dėjosi su Karoliu Drąsiuoju.

76 *Busiko,* Žanas — maršalas, prancūzų karvedys, labai populiarus XV amžiuje.

77 Kovodamas su Karoliu Drąsiuoju, Liudvikas XI rėmėsi Šveicarijos Sąjunga. 1476 m. Karolis Drąsusis užėmė šveicarų miestą Gransoną ir įsakė pakarti ir paskandinti apie 800 jo gynėjų. Pasipiktinę tokiu žiaurumu, šveicarai kalniečiai užpuolė burgundų kariuomenę ir ją visiškai sumušė.

78 Graikams apgulus Troją, Dzeusas (Jupiteris) svyravo, katrai kariaujančiai pusei lemti pergalę.

79 *Angeranas de Marinji* — Prancūzijos karaliaus Pilypo Gražiojo ministras, pakartas jo paties pastatydintose Monfokono kartuvėse. *Admirolas Kolinji* — vienas iš hugenotų vadų, nužudytas per Baltramiejaus naktį 1572 m. Jo lavonas buvo pakartas Monfokone.

TURINYS

SEPTINTOJI KNYGA

AŠTUNTOJI KNYGA

DEVINTOJI KNYGA

DEŠIMTOJI KNYGA

VIENUOLIKTOJI KNYGA

Виктор Гюго СОБОР ПАРИЖСКОЙ БОГОМАТЕРИ Роман
На литовском языке. Перевела с французского Юлия Мацяйнене.
Издательство «Вага», 232600, Вильнюс, пр. Ленина 50

ИБ № 3631

Viktoras Hugo PARYŽIAUS KATEDRA Romanas

Redaktorius J. Naujokaitis. Viršelis dail. V. Jurkūno. Men. redaktorius K. Paškauskas. Techn. redaktorė D. Andriukonienė. Korektorės T. Ališkevičienė ir L. Giedraitienė ■ Duota rinkti 1983.08.19. Pasirašyta spaudai 1983.10.12. Leidinio Nr. 10970. Formatas 60×90[1]/16. Popierius laikraštinis. Garnitūra „Baltika", 10 punktų. Fotorinkimas. Ofsetinė spauda. 27 sąl. sp. l. 27,8 sąl. sp. atsp. 26,9 apsk. leid. l. Tiražas 90 000 egz. Užsakymas 1319. Kaina 2 rb 40 kp
Leidykla „Vaga", 232600, Vilnius, Lenino pr. 50
Rinko K. Poželos spaustuvė, 233000, Kaunas, Gedimino 10
Spausdino V. Mickevičiaus-Kapsuko spaustuvė, 233000, Kaunas, Lenino pr. 25

Hugo V.

Hu64 Paryžiaus katedra: [Romanas]/Iš pranc. k. vertė J. Maceinienė.— 2-asis leid.— V.: Vaga, 1983.— 430 p.

„Paryžiaus katedra", vienas pirmųjų didžiojo prancūzų rašytojo V. Hugo veikalų (1831),— romantiškas, spalvingas, dramatiškų įvykių kupinas viduramžių Paryžiaus gyvenimo paveikslas, kurio centre — Dievo motinos katedra, tuometinio Paryžiaus širdis.

H $\frac{4703000000-372}{M852(08)-83}$ 204—84

BBK 84.4Pr
U(Pr)